سۆزان کەریم مستەفا

بەعسیزم و کورد

'توێژینەوەیەکی مێژوویی، سیاسی یە'

١٩٤٧_١٩٧٥

سۆزان کەریم مستەفا

بەعسیزم و کورد

١٩٤٧ـ ١٩٧٥

' توێژینەوەیەکی مێژوویی، سیاسی یە'

هاوینی ٢٠٠٧

مەکتەبی بیروهۆشیاری (ی.ن.ك)
سلێمانی ـ گەرەکی ئەندازیاران ـ ١٠٥
کۆڵانی ـ ٣٢
ژ.خانوو ـ ١٠

www.hoshyari.org
govarynovin@yahoo.com

* **ناوی کتێب:** بەعسیزمو کورد

* **نووسینی:** سۆزان کەریم مستەفا

* **نەخشەسازی‌وبەرگ:** فەهمی جەلال

* **تایپ:** محەمەد بابۆلی

* **چاپی یەکەم:** ٢٠٠٧سلێمانی

* **تیراژ:** (١٠٠٠) دانە

* **ژمارەی سپاردن:** (٥٦) ی ساڵی ٢٠٠٧

* **ژمارەی زنجیرە:** (٢٣٢)

* **چاپ:** دەزگای چاپو پەخشی حەمدی

لەبلاوکراوەکانی مەکتەبی بیروهۆشیاری (ی.ن.ك) ساڵی ٢٠٠٧

پێشکەشە

*-بەو کەسەی کە ژینی دەوێ لەگەڵ منا

لە بەهاری ژینی شادی و لە مردنا

لەگەلمایە لە پیادەبیم رووەو ئاسۆ

لە بێداری و لە ئارەقەی رەش رشتنا

*-بە کزەی جەرگم

تا من مابم

لە منالێت وەڕس نابم

سەرنج

ئەم کتێبە لە بنچینەدا تێزی ماستەرنامەیەکە بە سەرپەرشتی بەڕێز پرۆفیسۆری یاریدەدەر(د.کەمال عەلی موحەممەد) بە هەمان ناونیشان پێشکەشی بەشی مێژووی کۆلیجی زانستە کۆمەلایەتیەکانی زانکۆی کۆیە کراوە و لە رۆژی ٢٠٠٦/٩/٢٠ گفتوگۆی لەسەر کرا و بە پلەی (بالآ)پەسەند کرا.

لیژنەی هەڵسەنگاندنەکە پێکهاتبوو لە بەڕێزان:

١- پ.ی.د.دلێر ئیسماعیل حەقی شاوەیس	سەرۆکی لیژنە
٢- پ.ی.د.دلێر ئەحمەد حەمەد	ئەندام
٣- د.عبدالمصور سلێمان بارزانی	ئەندام
٤- پ.ی.د.کەمال عەلی موحەممەد	ئەندام و سەرپەرشتیار

سوپاس و پێزانین

- سوپاس و ڕێزی تایبەتیم بۆ مامۆستاو سەرپەرشتیاری بەڕێزم (پ.ی.د.کەمال عەلی) کە ئەرکی سەرپەرشتی کردنی توێژینەوەکەی گرتە ئەستۆو بەسەرنج و تێبینیەکانی بابەتەکەی دەوڵەمەندتر کردم و بەردەوام لەخەمی تەواو کردنی توێژینەوەکەدا بووە.

- سوپاس و ڕێزی تایبەتیم بۆ مامۆستایانی قۆناغی خوێندنی ماستەر بەڕێزان (د. دلێر ئەحمەد، د. عەبدوڵلا عەلیاوەیی، د.دلێر ئیسماعیل حەقی شاوەیس، د.محسن محمد حسین).

- سوپاس و ڕێزی تایبەتیم بۆ هاوسەری خۆشەویستم (م. سەروەر عەبدولڕەحمان) کە ئەرك و ماندووبوونێکی زۆری لەگەڵ کێشاوم بۆ تەواو کردنی خوێندن و زۆر هاندەرم بووە.

- سوپاس بۆ براو هاوڕێی خۆشەویستم (محەمەد بابۆڵی)کە ئەرکی تایپ کردنی بابەتەکەی گرتە ئەستۆو ماندوو بوونێکی زۆری لەگەڵدا کێشا.

- سوپاس و ڕێزی تایبەتم بۆ کاك مومتاز حەیدەری کە بە پێدانی سەرچاوە هاوکاری کردم.

- سوپاس بۆ هەریەك لەم بەڕێزانە کە هەریەك بە جۆرێك یارمەتیان داوم: بەڕێزان (م. ئاراس فەریق، م.سەلاح کانەبی، م. ئاکۆ عەبدولکەریم و م.سەرکەوت حەمە غەفور، م.جەمال فتح اللە، م.پشکۆ حەمەتاهیر، کاك مەلا ئاوات، کاك سامی قادر، م.هۆشەنگ فاروق، م. کامەران محمد جلال، م.ڕامیار احمد سابیر، زریان حاجی،مستەفا حسین ، م.هۆشمەند عەلی، شیلان جەمال، م.ڕفیق سالح، هەستیار محمد علی، عومەری مەکتەبە، هەژار محمد).

- سوپاس بۆ کتێبخانەی گشتی سلێمانی، کتێبخانەی کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتیەکانی زانکۆی سلێمانی، کتێبخانەی کوردستانی نوێ، کتێبخانەی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیژی، کتێبخانەی ڕێکخراوە دیموکراتیەکانی ی. ن. ك، کە زۆر هاوکاری و ئاسانکاریان بۆ کردوم.

لیستی هێماو ناوە کورتکراوەکان

سەرچاوەی پێشوو= .... س. پ.

هەمان سەرچاوە=.. ه. س.

هەمان سەرچاوەی پێشوو=.. ه. س. پ.

لاپەڕە= .... ل.

بەرگ= .... ب.

چاپ= .... چ.

زاییینی=.. ز.

هەتاوی=.. ه.

وەرگێڕ=.. و.

ترجمە=..ت.

جلد .... ج.

مجلد .... مج.

طبع= .... ط.

دوکتۆر – الدکتور=.. د.

بێ ساڵی چاپ= .... ب. س.

بێ شوێنی چاپ=.. ب. ش.

ناوەڕۆك

پێشەکی

ئەگەرچی توێژینەوە لە بابەتێکی وەك (بەعسیزم) کارێکی گرنگ و پێویستە، لە هەمان کاتدا بابەتێکی سەخت و دژواریشە، چونکە (بەعسیزم) خۆی وەك ئایدۆلۆژیایەك کۆمەڵێك ئامانج و لێکدانەوەی وای لە خۆ گرتووە کە هەرچی چۆنیٚ تاوتوێ بکرێت و لێك بدرێتەوە ئەنجامێکی ترسناك ساغ دەکاتەوە، ئەویش دوو پات کردنەوەی خەتەرناکی تاوانەکانی داگیرکردن وبە تالان بردن و کوشتن و مەرگەساتە دەرهەق بەگەلان و هەموو ئازادی و دیموکراتخوازێك.

لە سەرەتای چلەکاندا و لەبارودۆخێکی ئابوری، سیاسی، کۆمەلایەتی، فەرهەنگی دواکەوتودا ، بە قۆستنەوەی ئەو بۆشاییە سیاسی و ئایدۆلۆژییەی ئەو کات و لەدەروازەیەکی نەتەوە پەرستانەی شەختەبەستوودا و لەناو بۆتەی نازیزمدا، جولانەوەیەکی رەگەزپەرستانە بەناوی (جولانەوەی بەعسی عەرەبی)ەوە لە سوریا سەری هەڵداو هاتە ناو ژیانی سیاسی نەتەوەیی عەرەبەوە.

رژێمی بەعس هەر لەسەرەتای درووست بوون و دەسەلات گرتنە دەستییەوە لەسەردەمی (عەبدولسەلام عارف)و براکەی تا دارمانی لە ٢٠٠٣/٤/٩دا هەمیشە خەریکی لەناوبردنی کوردو داگیرکردنی خاکەکەی

بووە، بۆ ئەم مەبەستەش چەندان ڕێگەیان گرتە بەر، هەر لە ڕاگواستنی بە زۆرە ملـێو بەعـەرەب کـردنو گـۆڕینی ناسـنامە و جینۆسـایدو گـرتنو کوشتنو زیندانی کردنی کورد هەموو ئەم کارانەش لەپێناوی سەپاندنی ناسنامەی عەرەبیدا بووە. بەعس وەك جولانەوەیەکی پەڕگیری قەومی ڕەگەزپەرست خۆی بەخاوەنی بیرو باوەڕێکی هەمە لایەنە دادەنا، ئاواتو ئارەزووەکانی باڵی نەتەوە پەرستی بەرچاو تەنگو توندڕەوی بۆرژوای عەرەبی دەردەبڕی، بۆ جێ بەجێ کردنی ئەو خواستەشی دروشمو بانگەشەی جیاوازی هەڵگرتبوو، وەك بانگەشەی ئاینیو مێژوویی و یەك چارەنووسیو یەك وڵاتیو یەك ڕەگەزیو چەندان یەکێتیی هاوبەشی دیکە، کە ئەمەش هەر بۆ لەناو بردنو سڕینەوەی نەتەوەکانی تری ناوچەکە بوو، لەبەرامبەر ئەمەشدا بەعس پەیامێکی هەڵگرتبوو کە خۆی لە (رسالە خالدە)دا بۆ مرۆڤایەتی بەرجەستە دەکرد، چونکە بە بۆچوونی بەعس لەڕووی بیرو هۆشەوە عەرەب لە میلەتانی تر زیرترەو لە بواری شارستانیەتدا کۆنترەو لەڕووی ئاینییەوە ئەو شانازییەیان بەرکەوتووە کە ئاینە ئاسمانییەکانی دیکە لەخاکی ئەواندا سەریان هەڵداوەو لەڕووی زانستو تەکنەلۆژیاوە ئەوان خاوەنی یەکەم داهێنان بوونو پێشکەوتوویان بەجیهانی دەرەوە ناساندووەو خاوەنی توانایەکی مرۆیی گەورەو سەرزەمینێکی جوگرافی بەپیتو فراوانن، بەو شێوەیەش عەرەب دەتوانێ ببێتە زلهێزێکی گەورە لە جیهاندا. ئەمانە کۆمەڵێك ئەفسانە بوون کە لەمێشکی بەعسیەکاندا دەخولانەوەو کردبوویان بە سەرچاوەی کارو بۆچوونەکانیان.

درووست کردنی ئەفسانەی عێراقێکی یەکگرتوو یەکێکی تر بوو لە خەونەکانی بەعس، لەکاتێکدا بەچاوخشاندن بەمێژووی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت کە لەمێژووی کۆن و نوێیدا هەرگیز مێژووی دەوڵەتێك بەدی ناکرێت کە ناوی عێراق بووبێ، چونکە عێراق بەو سنووره تازەیەو بەو پێکهاتە نەتەوەیی و ئاینی و مەزهەبیەوە دەوڵەتێکی تازە درووست کراوی داتاشراوی دەستی ئینگلیز بووە، بۆیە هەوڵدان بۆ لەقاڵبدانی نەتەوە جیاوازەکانی ناوچەکە لە بۆتەی عێراقێکی ئەفسانەییدا کارێکی مەحاڵ بوو.

کورد وەك نەتەوەی دووەم لەناوچەکەدا لەئاست ئەو گۆڕانکاریانەدا بێ دەنگ نەبوو، کەشکۆڵی خەباتێکی بێ پسانەوەی لەپێناوی گەیشتن بە مافە ڕەواکانی خۆی لەشانگرتووە ، لەو پێناوەشدا قوربانیەکی زۆری بە خاکەکەی بەخشیووە.

لێرەدا دەمانەوێت ئاماژە بە هۆکاری هەڵبژاردنی ئەم بابەتە بکەین، کە دەگەڕێتەوە بۆ خودی گرنگی بابەتەکەو ناساندنی مێژووی پارتێك کە هەڵگری ئایدۆلۆژیای نەتەوەیەك بوو لەخاکێکدا بە هاوبەشی لەگەڵ کوردا ژیاوە و خۆی بەخاوەن خاك و وولاتی ئەوانیش دەزانێ.

لەگەڵ ئەمانەشدا هۆکاری سەرەکی هەڵبژاردنی بابەتەکەش بۆ نەبوونی یاخودکەمی لێکۆڵینەوەکان لەو بوارەدا دەگەڕێتەوە، چەند توێژینەوەیەکی کەم لەسەر ئەو بابەتە کراون، بەلام لە چوارچێوەیەکی بابەتانەی ئەکادیمیدا نەبووە و لە هەمان کاتیشدا لێکۆڵینەوەیەکی ووردی بیری بەعسیزم نەکراوە، هەروەها مەبەست لەم نوسینە شارەزابوون و

تێگەیشتنی بیری پارتێکی سیاسییە کە ڕۆڵێکی یەکجار گرنگی لەمێژووی کورددا بینیووەو ببووە مایەی مەینەتیەکی گەورە بۆی، شارەزابوونی ئەو بەشەی مێژووی کوردو خستنە ڕووی تێڕوانینی پارتی بەعسە سەبارەت بە کوردو هەوڵدان و پلانەکانیان بۆ سڕینەوەی ناوی کوردو بەستنەوەی ئەم پارچەیەی کوردستان بەعێراقی عەربییەوە. لە لایەکی دیکەوە مەبەست لەم نوسینە تێڕوانینی کوردە بۆ بەعس و هەڵوێستی سەرکردایەتی سیاسی کورد لە ئاست ڕووداو گۆڕانکارییەکان و مامەڵە کردن لەگەڵ کێشەکەدا، لەمەش بترازێ خستنەڕووی ئامارە گشتیەکانی تێکدان و ویران کردنی کوردستان پێویستی بەتوێژینەوەیەکی لەو جۆرە هەبوو.

لە لایەکی دیکەوە ئامانجمان لەهەڵبژاردنی ئەم بابەتە شیکردنەوەی بیری سیاسی سەرکردایەتی بەعسە بەرامبەر بە کوردو خستنە ڕووی نەخشەو پلانەکانیان لە وێران کردن و سڕینەوەی مۆرکی نەتەوەیی کورد لەم بەشەی کوردستانداو پەند وەرگرتن لە هەڵەو کەمو کوڕییەکانی سەرکردایەتی کورد کە لەماوەیەکی مێژوویی زۆر گرنگدا ڕووی داوەو کاریگەری چارەنووس سازانەی هەبووە بەسەر خەباتی گەلی کوردەوە، جگە لەمەش دەرخستنی بێ چەندو چوونی ئەو ناوچە کوردیانەیە کە بەعس بەهەموو شێوازێك هەوڵی بەعەرەب کردنی داوە، هەروەها خستنە ڕووی سیاسەتی نامرۆڤانەو دڕندانەی ئەو پارتەیە بەرامبەر بە نەتەوەکانی تری ناوچەکەو تێڕوانین و بێ دەنگی و بێ هەڵوێستی سیاسەتی نێو دەوڵەتیە بەرامبەر بەکێشەی کورد.

لەم توێژینەوەیەدا هەوڵدراوە بەپێی میتۆدێکی زانستی توێژینەوەکە دابڕێژین و بنەما زانستیەکانی توێژینەوە پەیڕەو بکەین بۆ زیاتر بە زانستی کردنی بابەتەکە، کە ئەو میتۆدەی پشتی پێ بەستراوە میتۆدێکی زانستیی مێژوویی شیکاریە.

گومانی تێدا نییە، هەموو کارێك کۆمەڵێك کێشەو ئاستەنگ دێتەڕێی، ئەم توێژینەوەیەش وەك هەموو توێژینەوەکانی تر دووچاری ئاستەنگ بۆتەوە، لەوانە دەست نەکەوتنی سەرچاوەی پێویست بە زمانە جیاجیاکان تائەم بابەتە بە بیرو بۆچونی جیاجیا دەوڵەمەند بکرێ، جگە لەمانە دەست نەکەوتنی زۆربەی ئەو سەرچاوانەی کە لەلایەن خودی بەعسەوە لەو بارەیەوە نووسرابوون بەهۆی فەوتاندن و سووتاندنیان، بۆیە بە ناچاری بۆ وەرگرتنی هەندێك ووتەی سەرکردەکانی بەعس پەنامان بردۆتە بەر سەرچاوەی دیکەو لەوانەوە وەرمان گرتووە.

بۆ نووسینەوەی ئەم بابەتە ژمارەیەك سەرچاوە بەکار هاتوون کە دەتوانین بۆ چەند بەشێك پۆلێنیان بکەین:-

- ئەو سەرچاوانەی کە لەلایەن خودی سەرکردەکانی بەعسەوە نووسراوان و بیرو بۆچوونی نەتەوە پەرستانی عەرەب دەخەنە ڕوو لەوانە (میشیل عەفلەق، شبلی العیسمی، فائز ئیسماعیل، الیاس فرح و صەدام حسێن...هتد) کە زۆربەیان لەدامەزرێنەرە یەکەمەکانی بەعس بوون.

- ئەو سەرچاوانەی کە بڵاوکراوەی خودی حیزبی بەعس بوون وەك پەیڕەوو پڕۆگرام و ئەو کتێب و نامیلکانەی تێڕوانینەکانی بەعسیان لە خۆ گرتووە و بڵاوکراونەتەوە.

- ئەو سەرچاوانەی لەلایەن نووسەرە بێگانەکانەوە نووسراون کەهەندێکیان خۆیان سەردانی کوردستانیان کردووەو زانیاریان لەسەرکردەکانی کوردەوە وەرگرتووە. وەك (جوناثان راندل، کریس کۆچێرا، گوێنتەر دیشنەر...هتد) ژمارەیەکی دیکەش کە لە دەزگە نهێنیی و موخابەرایەتیەکاندا کاریان کردووە، وەك (هینری کیسنجەرو...هتد).

- هەروەها سوودمان لەیاداشتو بیرەوەرییەکانی چەند کەسایەتیەك وەرگرتووە کە ڕۆڵیان لە ڕووداوەکاندا گێڕاوە لەوانە (نەوشیروان مستەفا، فاتح رەسوڵ، تالب شەبیب، عەبدلستار تاهر شەریف...هتد).

- ئەو سەرچاوانەی لەلایەن سەرکردەکانی کوردەوە نووسراونو بەشداری ڕاستەوخۆی ڕووداوەکان بوون وەك (جەلا تاڵەبانی، مەسعود بارزانی).

- هەروەها ئەو سەرچاوانەی کە کۆمەڵێك نووسەر بە شێوەیەکی زانستی نووسیویانەو گرنگیەکی زۆریان هەیە بۆ لێکۆڵینەوەی مێژوویی وەك (صلاح خرسان، حامد محمود عیسی، منوچهری پارسادۆست).

ئەم توێژنەوەیەی لەبەر دەست دایە ناوەڕۆکەکەی لە سێ بەشی سەرەکی پێك دێت:-

بەشی یەکەم: تایبەتە بەسەر هەڵدانو بڵاوبوونەوەی بیری بەعسیزمو ئەمەش دابەش کراوە بەسەر سێ باسی سەرەکیدا:-

باسی یەکەم: لە بارودخی سیاسی عێراق دەدوێت بەر لە دامەزراندنی پارتی بەعس. لەم باسەدا هەوڵدراوە بەکورتی باس لە چۆنیەتی دروست بوونی دەوڵەتی عێراق بکرێتو شێوەو پێکهاتەی عێراق خراوەتە ڕوو

دوای جەنگی جیهانی یەکەم و چۆنیەتی لکاندنی ویلایەتی موسڵ بە عێراقی عەرەبییەوە، هەروەها کورتەیەك لەڕووداوەکانی ئەو ماوەیە خراوەتە ڕوو، بەتایبەتی ئەو ڕووداوانەی کە تایبەت بوون بەعێراقەوە، چۆنیەتی پێکهێنانی حکومەت و وەزارەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق و دانانی مەلیك فەیسەڵ وەك یەکەم مەلیکی عێراق و دواتر باس لەو ڕێکەوتننامانە کراوە کەلەو ماوە مێژووییەدا لەنێوان حکومەتە عێراقییەکان و دەوڵەتی بەریتانیادا مۆرکراون.

باسی دووەم: سەبارەت بە چۆنیەتی سەرهەڵدانی بیری بەعس دەدوێت، سەرەتا وەك جوڵانەوەیەکی فکری دەستی بەبڵاوبوونەوە کردووە، هەروەها باس لەسەرکردە یەکەمەکانی ئەم پارتە کراوە، لەگەڵ ئەو بارودۆخەی ئەم پارتە تێیدا گەشەی کردووە، پاشان بڵاوبوونەوەیان لەعێراقداو دروست بوونی شانە یەکەمەکانی ئەم پارتە لەناوچە جیاجیاکانداو ئەو کەسانەی کە لێپرسراوێتی ئەم شانانەیان گرتۆتە ئەستۆو ئەو کارو چالاکیانەی ئەنجامیان داوە، هەروەها شێوازی داڕشتنی ڕێکخستنەکانی ئەم پارتە ڕوون کراوەتەوە.

باسی سێیەم: لە ئایدیۆلۆژیای بەعس دەدوێت، قۆناغەکانی گەشە کردن و فراوانبوونی ئەو ئایدۆلۆژیەو ڕوونکردنەوەی ئەو پەیامەی بەعس هەڵی گرتبوو کە خۆی لە دروشمە سەرەکیەکانی (یەکێتی و ئازادی و سۆسیالیستی)دا دەبینیەوە.

بەشی دووەم: تایبەتە بە بیری بەعسیزم و کورد، کە لە سێ باسی سەرەکی پێکهاتووە:

باسی یەکەم: باس لە پێگە و شوێنی کورد دەکات لە ئایدۆلۆژیای بەعسداو چۆنیەتی ڕوانینی سەرکردەکانی بەعس بەرامبەر بە کورد، بەیەك پارچە تەماشاکردنی خاکی کوردستان و عێراق و بەعەرەب لەقەڵەم دانی کوردستان و بە میوان تەماشا کردنی کورد لەسەر خاکی خۆی.

باسی دووەم: تایبەتە بە خوێندنەوەی کورد بۆ بەعس و هەڵوێستی سیاسی کورد بەرامبەر بە بەعس، ڕوونکردنەوەی ئەو گۆڕانکاریانەی کە لەهەڵوێستی کورددا ڕوویداوە بەرامبەر بە بەعس.

باسی سێیەم: تایبەتە بەشیکردنەوەی دوو جیهانبینی جیاواز کوردو بەعس، ئەو هەوڵانەی کە داویانە بۆ گفتووگۆ کە ئەویش لە سێ تەوەرە پێك دێت:-

١- باس لە کودەتای ساڵی ١٩٦٣ دەکات و چۆنیەتی هاتنە سەرکاری بەعس و پەیوەندییەکانیان لەگەڵ کورددا.

٢- باس لە کودەتای ١٩٦٨ دەکات و دووبارە هاتنەوە سەرکاری بەعس و سەرەتایەکی تری پەیوەندی نێوان کوردو بەعس و تێکچوونی پەیوەندییەکانی نێوانیان.

٣- تایبەتە بەدەست پێ کردنەوەی گفتوگۆو گەیشتن بە بەیاننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠، کە تیایدا کورد توانی بەشێکی کەمی مافەکانی بەدەست بهێنێ.

بەشی سێیەم: تایبەتە بە سیاسەتی بەعس لە کوردستانداو ئەمەش لە سێ باسی سەرەکی پێك دێت:-

باسی یەکەم: لەو سێکوچکەیەی بەعسیان دەدوێت کەخۆی لە (بەعەرەبکردن و بەبەعسی کردن و ڕاگواستن)دا دەبینیەوەو سێ بنەمای سەرەکی بوون کە سیاسەتی بەعسیان لەسەر وەستابوو لەپێناوی سڕینەوەی سیمای کوردانەی کوردستان.

باسی دووەم: تایبەتە بە سیاسەتی دەرەوەی بەعس و نەخشی کورد لەو سیاسەتەدا بۆ ڕێک کەوتن و هاریکاری لەگەڵ جیهانی دەرەوەدا بۆ لەناوبردن و سەرکوت کردنی شۆڕشی کورد.

باسی سێیەم: لە چەمکەکانی ئازادی سیاسی و مافی مرۆڤ دەدوێت لە روانگەی بەرنامەو کاری بەعسەوە، لەڕووی سیاسیەوە بەعس وەك تەنها پارت کاری کردووەو ڕێگەی نەداوە بەهیچ پارتێك کە کاری سیاسی بکات، لەڕووی مافی مرۆڤیشەوە پابەندی هیچ یەکێك لەو ڕێکەوتنامە نێو دەوڵەتیانە نەبووە کە تایبەت بوون بەمافی مرۆڤ و هەموو جۆرە کارێکی نامرۆڤانەی دژ بە کورد ئەنجام داوە.

لە کۆتایی دا ئەنجامی باسەکە بە دەستەوە دراوە لەگەل لیستی ئەو سەرچاوانەی کە بۆ ئەم نوسینە سوودیان لێ وەرگیراوە.

بەشی یەکەم:
سەرهەڵدان و بڵاوبوونەوەی بیری بەعسیزم

باسی یەکەم

بارودۆخی سیاسی عیراق پێش دامەزراندنی پارتی بەعس

عێراق دەوڵەتێکی تازە دروستکراوە، لە هیچ کاتێکدا دەوڵەتێك بەناوی (عێراق)ەوە لەئارادانەبووە، بگرە عێراق وەك کۆلۆنیایەکی یەکگرتوو، یاخود ویلایەتێکی یەکگرتووش لەژێر دەسەڵاتی عوسمانییەکاندا نەبوو، بەڵکو لەچەندین ویلایەت پێکهاتبوو.[١]

عیراقی ئێستەش کە پێکهاتووە لە زەویەکانی هەرسێ ویلایەتی (بەصرەو بەغدادو موسڵ)، پێش جەنگی یەکەم بەشێك بوو لە ئیمپراتۆیەتی عوسمانی، دواتر ئەم بەشەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە

---

[١] ئەمین قادر مینە: سێکوچکەی بەعسیان (تەرحیل، تەعریب، تەبعیس)، لەبلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی، چ٢، ١٩٩٢، ل٧٩.

نێوەراستی سەدەی حەڤدەوە بوو بەهۆکارێکی زۆر گرنگ لەسیاسەتی نێو دەوڵەتیدا، چونکە هەر دەوڵەتێك بەرژەوەندیەکی فراوانی لەم هەرێمەدا هەبوو.[2] بەتایبەتی بەریتانیا پێش هاتنە ناوەوەی بەچەند سەدەیەك بەیەکێك لەو هێزە ئیستعمارییە گرنگانە دادەنرێت، کەبیری لەم ناوچەیە کردبۆوە ، بۆئەوەی وەك ناوچەیەکی نفوز و دەسەڵاتی خۆی بەکاری بهێنێ.[3]

بۆ بەدیهێنانی ئەم ئامانجەش سەرەتا لە رێگەی دروستکردنی پێوەندی بازرگانیەوە دەستی کرد بە خۆ نزیك کردنەوە، ئەمەش بەدامەزراندنی کۆمپانیاو بنکەی بازرگانی تیایدا، ئەم کارە بووە هۆی درووست بوونی دەسەڵاتی سیاسی بۆیان.[4]

گرنگی ئەم ناوچەیە ئەوکاتە زیاتر دەرکەوت، کە بەریتانیا لەبوونی لێشاوی کانە نەوتی یەکان دڵنیا بوو ، بەتایبەتی لەویلایەتەکانی موسڵ و بەغدادا، ئەمە جگە لەبوونی توانایەکی کشتوکاڵی فراوان و بەرژەوەندییە سیاسیو سەربازیەکانی بەریتانیا لە ناوچەکەدا، کەوای لێکرد هەموو ئەو کارانە ئەنجام بدات کەپارێزگاری لەئیمپراتۆریەتەکەی دەکەن لەرۆژهەڵاتدا.[5]

---

[2] کمال مظهر احمد: کردستان في سنوات حرب العالمیة الاولی، ت/ محمد مەلا کریم، ط٢، بغداد،١٩٨٤، ل١٢.

[3] عبدالرحمن البزاز: العراق من الاحتلال حتی الاستقلال، دار البراق، ط٤، لندن، ١٩٩٧، ل٤٧.

[4] کمال مظهر احمد: سەرچاوەی پێشوو، ل١٢.

[5] جاسم محمد حسن العدول.طالب محمد وهیم. غانم محمد الحفو. عونی عبدالرحمن السجادی: تاريخ الوطن العربي المعاصر. دار الکتب للنشر. جامعة موصل، ١٩٨٦، ل٤٦.

تێکچوونی هاوسەنگی تەرازووی هێزەکانی نێوان دەوڵەتە سەرمایەدارە ئیمپریالیستەکانی دنیا، لەئەنجامی بەهێزبوون و گەشەکردنی هەندێکیان و لاوازبوون و گەشەنەکردنی هەندێکی تریاندا بووە هۆیەك كە سەرلەنوێ بیر لەدابەشکردنەوەی دنیا لە نێو خۆیاندا بکەنەوە، لەئەنجامی ئەمەشدا یەکەمین جەنگی جیهانی هەڵگیرسا، دەوڵەتی عوسمانی ئەوکاتە دەوڵەتێکی فراوان بوو، چووە پاڵ ئەڵمانیاو دەوڵەتەکانی ناوەند، دەوڵەتە سوێندخۆرەکانیش دەمێك بوو بیریان لەوە دەکردەوە قەڵەمڕەوی ئەو دەوڵەتە لەنێوان خۆیاندا دابەش بکەن بەشێوەیەك بەرژەوەندییە ئابووری و سیاسی و ستراتیژیەکانی هەموویان بەجۆرێ بپارێزێ کە مایەی رەزامەندی هەموویان بێت، هەر لەم رووەوە کەوتنە بەستنی ڕێکەوتنامەو پەیمانی نهێنی لەسەر کەوڵی (پیاوە نەخۆشەکە)ی عوسمانی.[٦]

ڕێکەوتننامەی سایکس – پیکۆ– سازانۆۋ یەك لەو پەیماننامانە بوو، کە لەنێوان هەریەك لە مارك سایکس–ی بەریتانی و جورج پیکۆ ی فەرەنساوە بەشێوەیەکی فەرمی لە ١٦ی مایسی ١٩١٦ واژۆ کرا.[٧]

لەساڵی ١٩١٧دا شۆرشی ئۆکتۆبەر بنچینەی ڕژێمی ڕووسیای هەڵتەکاندو هەلومەرجێکی نوێ لەسەر ئاستی جیهان هاتەکایەوە، دەوڵەتی تازە دامەزراوی سۆڤیەت هەموو ئەو ڕێکەوتننامەو پەیمانە نهێنیانەی کەپەیوەندیان بەدابەشکردنەوەی دنیاوە هەبوو لەنێوان

---

[٦] ئەمین قادر مینە: سەرچاوەی پێشوو، ل٧٩.

[٧] جاسم محمد حسن العدول وأخرون: سەرچاوەی پێشوو، ل٢١.

دەوڵەتە ئیمپریالیستەکاندا ئاشکرا کرد، نەك هەرئەوە بەڵکە وازیشی لەهەموو مافەکانی خۆی هێنا کە بەگوێرەی ئەو پەیمانە پێیدابوو، دەستیشی لەو شوێنانە هەڵگرت.

یەکەمین جەنگی جیهانی بەتێکشکانی ئەڵمانیاو دەوڵەتە هاوپەیمانەکان کۆتایی هات و دەوڵەتی عوسمانی پارچە پارچەکرا، بەریتانیاو فەرەنساو ئەمەریکا وەك سێ دەوڵەتی زلهێزی دنیا لەمەیدانی جەنگەکە سەرکەوتوو دەرچوون و دنیایان بە پێی سود و بەرژەوەندییە ئابووری و سیاسی و ستراتیجییەکانی خۆیان سەر لەنوێ دابەشکردەوە.[8]

بەم جۆرە لەسەر دار و پەردووی دەوڵەتی عوسمانی لەرۆژهەلاتی ناوەڕاستدا چەندین ماندات و دەوڵەتۆکەی بێ سەروەری و داگیرکەرانەیان پێکهێنا، لەوانە عێراق، سوریا، لبنان، فەڵەستین، ئوردون، عەرەبەستانی سعودی و میرنشینەکانی کەنداو، نەیانهێشت گەلانی ناوچەکە بەئامانجە نەتەوەییەکانی خۆیان بگەن، بەڵکو لە نێوان دەسەلات و نفوزی ئینگلیز و فەرەنسادا دابەشیان کردن، لەوەشدا کورد وەك یەکێك لەنەتەوەکانی ناوچەکە نەك هەر بەئامانجەکانی خۆی نەگەیشت، بەڵکو نەتەوەو نیشتمانەکەیان دابەشکردو بەشێکی خرایە سەر دەوڵەتی ئێستەی عێراق و دۆزی کوردیش بوو بە یەکێك لە پرسە گرنگ و ئاڵۆزەکانی رۆژهەلاتی ناوەراست .[9]

---

[8] ئەمین قادر مینە: سەرچاوەی پێشوو، ل٨٠.

[9] یەکێتی نیشتمانی کوردستان: عێراق و مەسەلەی کورد، چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ، ١٩٨٥، ل٢.

ئەم کیانە تازەیە لەسەرەتای درووست بوونیەوە دووچاری کۆمەڵێك کێشە بۆوە، لەپێش هەموو شتێکدا دانیشتوانی ئەو سێ ویلایەتەی عوسمانی لە(بەغداو بەصرەو موسڵ) کە عێراقی لێپێکهاتبوو کیانێکی سیاسیی و یەکگرتوو نەبوو، بەڵکو هەریەك لەو ویلایەتانە جیا دەکرانەوە بەچەند سیمایەکی نەتەوەیی و تایەفەگەری تایبەت بەخۆیان، بۆ نموونە عەرەبەکان کەلەڕووی مەزهەبییەوە دابەشببوون بەسەر شیعەو سوننەدا لەچەند ناوچەیەکی جیاوازدا دەژیان، بەڵام کورد کەزۆربەی دانیشتوانی ویلایەتی موسڵیان پێکدەهێنا، لەڕووی نەتەوەییەوە لە ویلایەتی بەغداو بەصرە تەواو جیاواز بوون.

کێشەی ویلایەتی موسڵ هەر لەسەرەتای درووستبوونی دەوڵەتی عێراقەوە بووە کێشەیەکی گرنگ، ئەم کێشەیە بەیەکێك لەکێشە بنەڕەتیەکان لەدرووست بوونی دەوڵەتی عێراقدا دادەنرێت. هەرچەندە ڕەگ و ریشەی ئەم کێشەیە مێژوویەکی کۆنی هەیە، بەڵام قوڵ بوونەوەی کێشەکە زێتر دەگەڕێتەوە بۆ بارودۆخی جەنگی جیهانی و داگیرکردنی ناوچەکە لەلایەن بەریتانیاوە، بەتایبەتی دوای ئەو بانگەشانەی کە حکومەتی تورکیا بڵاوی دەکردەوە گوایا ئەم ولایەتە بەشێکە لە وڵاتەکەی.[10]

لە ڕۆژی ٢٤ی تەمموزی١٩٢٣ دا کە ڕۆژی بەستنی ڕێکەوتنامەی لۆزان بوو، تورکیا توانی لەگفتوگۆکانی کۆنگرەی لۆزاندا مەرجەکانی خۆی بەسەر هاوپەیمانانەدا بسەپێنێ، بەوەی کەڕێکەوتننامەی سیڤەریان

---

[10] جاسم محمد حسن عدول و اخرون: سەرچاوەی پێشوو، ل٦٥.

هەڵوەشاندەوەو داوای گەڕانەوەی دەسەڵاتی خۆی دەکرد بەسەر ویلایەتی موسڵدا، دواتر هەردوولا ڕێکەوتن لەسەر ئەوەی کە ئەم کێشەیە لەپەیڕەوو بەرنامەکانی کۆنگرە دوورخەنەوە.[11] لە بڕگەی دووەم لە ماددەی سێیەمی کۆنگرەی لۆزاندا باس لەدیاریکردنی سنووری نێوان تورکیاو عێراق دەکات بەپێی ڕێکەوتنێك لەماوەی ٩ مانگدا، بەڵام لەحاڵەتی نەگەیشتن بە هیچ ئەنجامێك کێشەکە بەرزدەکرێتەوە بۆ کۆمەڵەی گەلان.[12]

پاش ئەوەی لە ماوەی دیاریکراودا بەریتانیا و تورکیا نەگەیشتنە هیچ ئەنجامێك، ئەوجا کۆمەڵەی گەلان لیژنەیەکی پێکهێنا کە لە ١٩٢٥/١/٢٧دا گەیشتە موسڵ و چەندین سەرچاوەی مێژوویی و جوگرافی عەرەبی و فارسی و تورکی و ئەوروپایی یان خوێندەوە. کۆمیتەکە گەیشتە ئەو ئەنجامەی کەسێ ناوچەی دیار هەیە:- (عێراقی عەرەبی، جەزیرەو کوردستان، عێراق لەباکورەوە لە هیت-تکریت یا ناوچەی حەمرین تێپەڕ ناکات. نەشتوانرا ئەوە دڵنیا بکرێتەوە کەبەشێك لەو زەوییانەی کێشەی لەسەرە ڕۆژێك لەڕۆژان لەناو عێراقی عەجەمیدا بووبێ، ئەوەی دووپات کردەوە کە لەهەموو ئەدەبیاتی جوگرافیدا هەر لەسەردەمی داگیرکردنی عەرەبیەوە تا مێژووی لێکۆڵینەوەی کۆمیتەکە لە ١٩٢٥دا ئەو زەوییانەی کێشەیان لەسەرە واتە ویلایەتی موسڵ ڕۆژێك لەڕۆژان نەوا دانراوە نەواش وەسف کراوە، نەواش دەرکەوتووە بەشێك بووبێ لەخاکی عێراق،

---

[11] شورش حسن عمر: حقوق الشعب الکردی في الدساتیر العراقیه، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل٢٩.

[12] فاضل حسین: کێشەی ویلایەتی موسل، و/محمد شاکەلی، چاپخانەی خاك، سلیمانی، ١٩٩٩، ل٥٦

لەڕابردووشدا ناوی عێراق لای دانیشتوانی ویلایەتی موسڵ ناوێکی ئاشنا نەبووە.[13] لەم پێناوەشدا هەردوو حکومەتی بەریتانی و عێراقی هەوڵیاندا پێکەوە یەکگرن بۆ گەیشتن بەو ئامانجەی کە سوودو قازانجی هەردوولای تێدا بێت، هەرچەندە کورد هەموو جۆرە دەسەڵاتێکی حکومیان ڕەت دەکردەوە جا عێراقی بووبێت یاخود بیانی، لە هەمان کاتدا لەنیوەی ساڵی ١٩٢٤ەوە پەیوەندی عێراق- بەریتانیا گەیشتە ڕێگەیەکی داخراوو هەر بۆیە بە پیلانی بەریتانیا کۆمەڵەی گەلان لەڕۆژی ١٩٢٥/١٢/١٦دا بڕیاریدا باشووری کوردستان بخرێتە سەر عێراق و لەوکاتەوە تا ئێستە ئەو مەسەلەیە بۆتە یەکێك لەمەسەلە گرنگ و ئاڵۆزەکانی ئەو دەوڵەتە.[14] پاش ئەوەی کۆمەڵەی گەلان بڕیاریدا کە ویلایەتی موسڵ لەچوارچێوەی عێراقدا بمێنێتەوە، بەڵام بەمەرجێك کە ڕێکەوتننامەیەکی تازە لەگەڵ بەریتانیادا ببەسترێ و ئینتیدابی بەریتانیا بۆ ماوەی (٢٥) ساڵی تر بەردەوام بێت و عێراق لەو ماوەیەدا لە کۆمەڵەی گەلان وەربگیرێت. لێرەدا عێراق کەوتە نێوان دوو هەڵبژاردنەوە لەنێوان ڕەتکردنەوەی ڕێکەوتننامەکە، یاخود لەدەستدانی ویلایەتی موسڵ، بەڵام عێراق دووەم ئیختیاری هەڵبژارد و لە ساڵی ١٩٢٦دا واژۆی لەسەر ڕێکەوتننامە تازەکە کرد، کەئەم ڕێکەوتنە جێی ڕەزامەندی گەل نەبوو، و دواین هەوڵدرا بۆ ڕاستکردنەوەی ئەویش بەبەستنی ڕێکەوتنامەی ساڵی ١٩٢٧. ئەو ڕێککەوتننامەیەی کەبەڵێنێکی ڕوون و ئاشکرای تێدابوو بۆ

---

[13] ئەمین قادر مینە: سەرچاوەی پێشوو، ل٨٦، ٨٧.

[14] ئەمین قادر مینە: سەرچاوەی پێشوو، ل٨٧.

هەڵبژاردنی عێراق لەلایەن بەریتانیاوە بۆ وەرگرتنی لە کۆمەڵەی گەلان لە ساڵی ١٩٣٢دا.[١٥] پاشان لە ٥ی حوزەیرانی ١٩٢٦دا ڕێکەوتنامەیەکی سێ قۆڵی لەنێوان بەریتانیاو تورکیاو عێراق بۆ دیاریکردنی سنووری نێوان هەردوولا بەپێی هێڵی بروکسلو داواکاری کردن بۆ نەهێشتنی کاری ڕاوو ڕووت لەسەر سنوورەکانو ڕاگرتنی ئەمنو ئاسایش و بەپێی ماددەی ١٤ دەبێت حکومەتی عێراق ١٠٪ی بەرهەمی کۆمپانیای نەوت بدات بە حکومەتی تورکیا.[١٦]

عێراق لە ٣ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٢ چووە نێو کۆمەڵەی گەلانەوەو بووە (٥٧)ەمین دەوڵەتی ئەندام لەو کۆمەڵەیەدا. هەرچەندە عیراق لەو مێژووە بە دوواوە بووە دەوڵەتێکی سەربەخۆ، بەڵام لە راستیدا کۆمەڵێك ڕووداو و ململانێی نێوخۆ لەو وڵاتەدا سەری هەڵدا کە لە ماوەی (١٩٣٢-١٩٣٩) درێژەی کێشا.[١٧]

---

15 ومیض جمال عمر نظمی، شفیق عبدالرزاق، غانم محمد صالح: التطور السیاسی المعاصر في العراق، بدون مکان و سنة الطبع، ل١٦٩، ١٧٠.

16 ابراهیم خلیل احمد و جعفر عباس حمیدي: تاریخ العراق المعاصر، جامعة الموصل، ١٩٨٩، ل٤٩.

17 پارتی دیموکراتی کوردستان: شۆڕشی کوردستانی عیراق ١٩٦١، ١٩٧٠/٣/١٧،(موحازەرەیەکی د.محمود عوسمانە کە لە پەیمانگەی کادیرانی پدك دا پێشکەشی کردووە و لە ئەرشیفی مومتاز حەیدەری پارێزراوە) ل٣؛ ابراهیم خلیل احمد: تاریخ الوطن العربي الحدیث و المعاصر، جامعة الموصل، ١٩٨٩، ل١٦٧.

شا فەیسەل* لەئێوارەی ڕۆژی ١٧ی ئەیلولی ١٩٣٣ دا، لە وڵاتی سویسرا بەنەخۆشی مرد.[18] بەمردنی شا فەیسەڵ و گرتنە دەستی دەسەڵات لەلایەن غازی* کوڕیەوە لەنێوان ساڵانی (١٩٣٣- ١٩٣٩) دەرگە لەسەر کۆمەڵێک

---

*یەکەم شای دەوڵەتی عێراق بووە کوڕی شاحسینی کوڕی عەلییە لەشار (الطائف) لە سعودیە لە دایك بووە، لە ١٩٠٩ گەڕاوەتەوە بۆ حیجاز و لەساڵی ١٩١٢ بووە بەئەندامی (مجلس المبعوثات)ی عوسمانی لەسەر شاری (جدە) هەڵبژێردراوە، ناوی لەشۆڕشی ١٩١٦دا دەرکەوتووە، لەجەنگی یەکەمی جیهانیدا لەدژی دەوڵەتی عوسمانی جەنگاوە، و لەساڵی ١٩١٨دا هێرشی کردۆتە سەر دیمەشق و داگیری کردووە لە ٥ی ئۆکتۆبەری ئەو ساڵەدا بۆتە شای سوریا، بەڵام بەهۆی تێك هەڵپڕژانیەوە لەگەڵ هێزەکانی فەرەنسادا ١٩٢٠ و شکانی سوریەکان ناچارکرا سوریا بەجێبهێڵێت ماوەیەك لەئیتاڵیاو دواتری لەئینگلتەرا بەسەر بردووە، بەپێی ڕێکەتننامەی قاهیرە بۆشای عێراق پاڵێوراوە، لە ٢٣ی ئابی ١٩٢١ دا کراوە بە شا، و ١٢ ساڵ ماوەتەوە و لە شاری بێرن لە سویسرا کۆچی دوایی کردووە و تەرمەکەی براوەتەوە بۆ بەغداد و لەپاش خۆی مەلیك غازی کوڕی کراوە بە شا . (یاسین صابر ساڵح: ئینسکلۆپیدیای گشتی ل٧٥٥ ، میر بصري:اعلام السیاسة فی العراق الحدیث،جزء الثاني، ط١، دارالحکمة، لندن،٢٠٠٤. ل٢٠٥).

[18] ابراهیم خلیل احمد و جعفر عباس حمیدي: تاریخ العراق المعاصر ، ل٧٦.

* شا غازی: غازی لە ٢١ی ئازاری ١٩١٢ لە مەککە لەدایك بووە، سەردەمی منداڵی لەژێر سەرپەرشتی باپیری (شەریف حسین کوڕی عەلی) بەسەر بردووە، لە ٥ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٤دا غازی هاتۆتە عێراق و دوای دەرچوونی دەستووری بنەڕەتی عێراق غازی بووە بەجێنشینی فەیصەلی باوکی گرنگی پێدەدا بۆ گرتنەدەستی دەسەڵات، غازی بە پەروەردەیەکی عەرەبی پەروەردە کراوەو مامۆستای تایبەتی بۆ هەڵبژێردراوە، لە ساڵی ١٩٢٦ نێردرا بۆ تەواوکردنی خوێندن لەخوێندنگەی (هارو) لەبەریتانیاو لە ١ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٨دا گەیشتەوە عێراق، دواتر چۆتە کۆلێژی سەربازیو ئەو خوێندنەی کاریگەریەکی زۆری هەبووە لەسەر پێگەیشتنی کەسایەتیو دامەزراندنی پەیوەندی کۆمەلایەتی لەگەڵ هاوڕێکانیدا، لەتەمموزی ١٩٣٢دا بەپلەی مولازم دەرچووە، باوکی لەکاتی سەردانی ناوچە جیاجیاکانی عێراقدا لەگەڵ خۆیدا دەیبرد، غازی دووجار دەسەڵاتی گرتۆتە دەست لە کاتی ئامادەنەبوونی باوکیدا، جاری یەکەم لە ٥ی حوزەیران تا ٣ی ئابی ١٩٣٣، و جاری دووەم لە ١١ی ئەیلول – ٨ی ئەیلولی ١٩٣٣. (ابراهیم خلیل احمد، جعفر عباس حمیدی: تأریخ العراق المعاصر. ل٧٥.

ڕووداوی تازە کرایەوە، لەوانە بەکارهێنانی هۆزەکان لەسیاسەتدا بۆ دەست کەوتنی پلەی سیاسی و بەکارهێنانی سوپا بۆ کوژاندنەوەی هەندێك لەو جولانەوە هۆزایەتیە چەکدارانە کەلەناوچە جیاجیاکاندا سەریان هەڵدەدا[**] و لەماوەی (١٩٣٣-١٩٣٥)دا ڕۆڵێکی گرنگیان هەبوو لە گەورە بوونی هێزی سوپاو تێکەڵ بوونیان بەژیانی سیاسی، ئەمە ڕێگە خۆشکەر بوو بۆ ئەنجامدانی یەکەم کودەتای سەربازی کە بەکر صدقی سەرکردایەتی کرد.[١٩]

لە ٢٩ی ئۆکتۆبەری ١٩٣٦دا (بەکر صدقی)[*] بسەرکردایەتی هێزێکی سوپای کردو بەرەو بەغدا کەوتەڕێو داواکاریەکی پێشکەش بەمەلیك

[**] -وەك هۆزەکانی فوراتی ناوەڕاست، بەتایبەتی لە نێوان هۆزەکانی (الاکرع، بنی رکاب، ال فتلە)لە ناوچەکانی رمیثة و سوق الشیوخ و بەسرا. جاسم محمد عدول و اخرون: س.پ، ل٧٧-٧٨.

[19] ابراهیم خلیل احمد: تاریخ الوطن العربي الحدیث و المعاصر، ل١٦٧، ١٦٨.

[*] بەکر سدقی شەوقی عەسکەری کە دەگەڕێتەوە بۆ دێی (عەسکەر)ی ناحیەی ئاغجەلەر لەبنەماڵەیەکی کوردی لەدایك بووە پاش تەواوو کردنی قوتابخانەی ئامادەیی روشدیەی ، ساڵی ١٩٠٨ لەقوتابخانەی عەسکەری ئەستەمبوڵ دەرچووە و پاشان کۆلێژی ئەرکانی عوسمانی خوێندووە و لەبەرەکانی جەنگی جیهانی یەکەمدا بەشداری کردووە، دوای تەواو بوونی جەنگ چووەتە ناو سوپای سوریاوە پاشان گەڕاوەتەوە بۆ بەغدا و لە سوپای عێراقدا بەپلەی (رەئیس) وەرگیراوە، لەساڵی ١٩٢٨دا بووە بە (عقید) و لەساڵی ١٩٣١دا پلەی زەعیمی وەرگرتووە و کراوەتە سەرکردەی سوپای باکوور، لەساڵی ١٩٣٢ دا بووە بە(ئامر لیوا) و کراوەتە فەرماندەی باشوور، لەساڵی ١٩٣٦یەکەمین کودەتای ئەنجام داو حکومەتەکەی یاسین هاشمی ڕووخاند، تاماوەی نۆمانگ و ٢٠ ڕۆژ حوکمڕانی کرد بەڵام بەپیلانێك کوژرا. گەلێك کتێبی سەربازی داناوە لەوانە : (الطوبوغرافیا١٩٢٧)،(الاستطلاع١٩٢٩)،(دروس تعبویة ١٩٣٠)،(الی رجال الجیش الاحداث١٩٣١) ، (الحروب الجبلیة١٩٣٤)، (یاسین صابر ساڵح: ئینسکلۆپیدیای گشتی،سلێمانی، ٢٠٠٥. لە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم.ل٢٠١٤) .

غـازی کـردو تیایـدا داوای کردبـوو، کـه وەزارەتـی هـاشمی دەسـت لەکاربکێشێتەوەو وەزارەتێکی نوێ بەسەرکردایەتی (حکمەت سلێمان)[**] پێکبێـت، کەیـەکێك بـوو لـە کەسـایەتیە نـەیارە دیارەکـان‌و جولێنـەری سەرەکی کودەتاکە، دواتـر مەلیك داواکاریەکەی قبولّ کـردو وەزارەتێکی نوێ پێکهات.[20] ئـەم وەزارەتـە لەسیاسـەتی دەرەوەدا ڕووی کـردە ئێـران‌و تورکیاو چەند ڕێکەوتننامەیەکی لەگەڵ بەستن، یەك لەوانە ڕێکەوتننامـەی (سـەعدئاباد)[*] بـوو لـەنێوان تورکیـاو ئێـران‌و ئەفغانسـتان بـۆ پاراسـتنی

[**] حکمـت سـلێمان: بـە جولێنـەری کودەتـا سـەربازیەکە دادەنرێـت، خـەڵکی بەغـدابووەو خوێنـدنی ئامادەیی لە بەغداد تەواو کـردووە، و لـە تەمـەنی ٢٠ سـاڵیدا چووە بۆ ئەستەمبوڵ بۆ تـەواو کردنـی خوێندن لە خوێندنگەی (حقوق) دواتر گواستراوەتەوە بۆ خوێندنگەی (مەلـەکی– شاهانە)ی تایبـەت بەدەرچوونی فەرمانبـەری کـارگێڕی، لـەکاتی کودەتـای عوسمـانی ١٩٠٨ بەسـەرکردایەتی محمـود شـوکت پاشـا تێکـەڵ بەچالاکی سیاسـی بـووە لەگـەڵ ئیتحادیـەکان، و لەجـەنگی جیهـانی یەکـەمی بەشداری لەگەڵیانـدا کـردووە و لـەماوەی جەنگدا سـەردانی ئەڵمانیای کردووەو زۆر سەرسام بووە، دواتر کە جەنگ تەواو بووە گەڕاوەتـەوە بۆ عێـراق، ئینگلیـز چـەند پلەیـەکی کـارگێڕی داوەتێ دواتـر یەکێك بووە لەوانەی کەچـەند جارێـك کورسـی وەزارەتـی وەرگرتـووە بـەبێ ئـەوەی هـیچ تێکچوونێکی بنەڕەتی یاخود جیاوازیەکی بنەڕەتی ڕوویدات لەگەڵ ئینگلیزداو یەکێك بووە لە دۆستەکانیان.
سـەرەتایەکی تـازە لـەژیانی حکمـت سـلێماندا دەسـتی پێکـرد بەچـوونە پـاڵی حزبـی (أخـاء الـوطني) کەیاسـین هـاشمی لـە ٣٠ تـشرینی دووەمـی ١٩٣٠دا دایمەزرانـد بـوو و بـوو بەئەنـدامی دەسـتەی کارگێڕی، و لەوەزارەتی گەیلانیدا لە ٢٠ی ئازاری ١٩٣٢دا بۆتە وەزیری نـاوخۆ، لـەماوەی دەسـەڵاتی ئەمدا شڵەژان لەکاروباری ناوخۆدا ڕوویداوەو دواتر جیاوازی کەوتۆتـە نێوان حکمـت‌و حزبـی أخـاوە لەکاتی دامەزراندنی وەزارەتی یاسین هاشمی دووەم لە ١٧ی ئازاری ١٩٣٥دا. (ابراهیم خلیل أحمد و جعفر عباس حمیدی: تاریخ العراق المعاصر، ل١٠٣.

[20] ومیض جمال نظمي وآخرون: سەرچاوەی پێشوو، ل١٨٧، ١٨٨.

[*] لە ٨یتەمموزی ١٩٣٧ لە کوشکی (سەعد ئاباد)لە تاران لە نێوان دەوڵەتەکانی (عێراق ،ئێران ، تورکیاو ئەفغانستان) بەپشتیوانی بەریتانیا پەیمانی (بەگژیەکدا نەچوون) یان واژۆکرد، کەدواتر

سنوورو دەستدرێژی نەکردنە سەر سنووری یەکتر.[21] دووەمیان رێکەوتننامەی ساڵی ١٩٣١ بوو لەنێوان عێراق و ئێران بۆ زیادکردنی سنووری ئاوی لەنێوانیانندا.[22] دواتر ئەم دەسەڵاتە دوای تەواو کردنی چاکسازییەکانی بەرەو دەسەڵاتێکی دیکتاتۆری سەربازی دەڕۆیشت کە لە ئەنجامدا دەستیان کرد بەداخستنی بارەگەی هەندێک لە حزبەکان و رۆژنامەکانیان و لێسەندنەوەی رەگەزنامە و دووچارکردنی هەندێکیتریان بۆ بەجێهێشتنی وڵات و هەوڵدان بۆ کوشتنیان. ئەم سیاسەتانەی بەکر سدقی و حکمەت سلێمان جێی ڕەزامەندی چینە نەیارەکان، بەتایبەتی کۆمەڵەی نەتەوەیی لەنێو سوپادا نەبوو، دەستیان کرد بە نەخشەکێشان

ناوەکەی گۆڕدرا بەسەعد ئاباد، ئەوانەی پەیمانەکەیان واژوو کرد بریتی بوون لە تۆفیق ڕەشید ئاراس وەزیری دەرەوەی تورکیا،عینایەالله سمیعی وەزیری دەرەوەی ئێران ، فیض محمد خان وەزیری دەرەوەی ئەفغانستان،(ناجی الاصیل) وەزیری دەرەوەی عێراق بەپێی ئەم پەیماننامەیە کێشەکانی نێوانیان چارەسەرکردو چوونە سەنگەری بەرگریەوە دژ بەشۆڕشی کورد ئەنجوومەنێکی ڕاوێژکاریان درووست کرد لەوەزیرانی دەرەوە و بڕیایاندا کە گفتگۆ بکەن دەربارەی ئەو بابەتانەی کە پەیوەندیان بەبەرژەوەندی هاوبەشەوە هەیەو هەروەها ئەو ئەنجوومەنە هەموو ساڵێك جارێك لەو شوێنەی کە ئەنجوومەن دیاری ئەکات کۆببنەوە . وەرگیراوە لە(أز مؤرخین : تاریخ المعاصر الایران تهران،١٣٦٨ھ،ل١٥٣ " أذر میدخت شایخ : سائل مرزي ایران وعراق تاثیر ان در مناسبات دوکشور ،جابخانة سبهر ،تهران،١٣٦٩ه ،١٩١ص)

[21] توفیق سلطان الیوزبکی ، د.یحیی الدین توفیق، صلاح الدین امین: دراسات في الوطن العربي الحرکات الدستوریة و السیاسیة،ط٣، الموصل، ١٩٧٥، ل٨٧؛ عبدالعزیز نوار: تاریخ العرب المعاصر(مصر و العراق)،بدون سنة الطبع، بیروت،ل٥١٧؛ غانم محمد الحفو و عبدالفتاح علي البوتاني: الکورد والاحداث الوطنیة في العراق خلال العهد الملکي ١٩٢١-١٩٥٨، ط١، دار سثیرین، اربیل، ٢٠٠٥،ل٦٠.

[22] عبدالوهاب حمید رشید: العراق المعاصر. ط١. دار المدی. دیمشق. ٢٠٠٢. ل٩٠؛ عبدالعزیز نوار: سەرچاوەی پێشوو. ل٥١٧.

بۆ کوشتن و لەنێوبردنی بەکر سدقی، تا لە ١١ی ئابی ١٩٣٧دا لەکاتێکدا کەسەرۆکایەتی وەفدێکی سەربازی دەکرد بۆ تورکیا لەبنکەی ئاسمانی موسڵ، بەیاوەری محمد علی جواد کەسەرۆکی هێزی ئاسمانی بوو پلانی کوشتنەکەیان جێبەجێ کرد، پاشان حکمت سلێمان دەست لەکارکێشانەوەی خۆی لە ١٧ی ئابی ١٩٣٧ دا پێشکەش کردو بەم شێوەیە حکومەتی کودەتا کۆتایی پێ هات.[٢٣] لە لایەکی دیکەوە لەشەوی ٣ی نیسانی ١٩٣٩ دا کوژرانی مەلیك غازی بەڕووداوی ئۆتۆمبێل ڕاگەیەندرا. ئەم ڕووداوە لەبارودۆخێکی نادیاردا ڕوویداو ناجی شەوکەت وەزیری ناوخۆی ئەوکات دەڵێت: "ئەم ڕووداوە لەئەنجامی یاریەکی نالەبارەوە بوو کە (نوری سەعید) * لەپشتیەوە بوو"، هەر هەمان شەو

---

[23] ابراهيم خليل احمد و جعفر عباس حميدي:تاريخ العراق المعاصر، ل١١١؛ توفيق سلطان اليوزبكي وأخرون: سەرچاوەی پێشوو، ل٨٨.

* لە بەغداد لە دایك بووە، لە قوتابخانەی جەنگی بەغداد و کۆلێژی سەربازی ئەستەمبوڵ خوێندوویەتی و لە ساڵی ١٩٠٦ دەرچووە و چۆتەناو سوپای عوسمانیەوە گەڵێ پلەی سەربازی بڕیوە، لەهەڵگیرساندنی شۆڕی عەرەبیدا ١٩١٦ وازی لەسوپای عوسمانی هێناوە و چووەتە ناو هێزەکانی (شەریفی کوڕی حسین) و بەسەرکردایەتی جەنەڕاڵ (ئەلەنبی) سوریای ڕزگار کرد، لە ١٩١٨ وە پەیوەندی بەشافەیسەڵی یەکەمەوە کردووە، لەوکاتەی کەهێشتا لەدیمەشق بووە، لە ١٩١٩ لەگەڵیدا چووە بۆ کۆنگرەی پاریس کەفەیسەڵ گەیشتە عێراق نووری سەعیدی کردە سەرۆك سوپاسالار و پاشان بە وەزیری بەرگری لە ١٩٢٣ – ١٩٣٠ هەر لەو ماوەیەشدا ئەندامی پەرلەمان و پیرانیش بووە، لەساڵی ١٩٣٠ دا سەرۆك وەزیرانی گرتۆتەدەست، هەر لەساڵەدا پەیماننامەیەکی لەگەڵ بەریتانیا بۆماوەی ٢٥ ساڵ ئیمزاکرد، کە عێراق لە کۆمەڵەی نەتەوەکاندا بە ئەندام وەرگیرا، شەست جار ئیستقالەی داوە و وەزارەتی پێك هێناوەتەوە، لەئەنجامی شۆڕشی تەموزی ١٩٥٨ لەگەڵ بنەماڵەی پاشایەتی لەناو چوە . (یاسین صابر ساڵح: ئینسکلۆپیدیای گشتی ل ١٠٩٢).

ئەنجومەنی وەزیران کۆبوونەوەیەکی سازکردو بڕیاریاندا کوڕە تاقانەکەی غازی (فەیسەڵی دووەم)* * کەتەمەنی هێشتا منداڵ بوو، بکرێتە شای عێراق.[٢٤] لەبەرئەوەی تەمەنی منداڵ بوو پێویستی بەچاودێرێك هەبوو، بۆ ئەم مەبەستە لەلایەن شاژن عالیەی خێزانی شا فەیسەڵەوە وەسیەتێك درا بەدەست ئەنجومەن کەتیایدا هاتبوو شا غازی ئارەزووی لێیە خاڵەکەی (عەبدول ئیلا کوڕی عەلی) بکرێتە چاودێر بەسەر کوڕەکەیەوە، ئەگەر شتێکی لێ بەسەرهات.[٢٥] مردنی لەناکاوی غازیو لەبەر بچووك بوونی تەمەنی کوڕەکەی پەرلەمان بڕیاریدا بەدانانی (عەبدول ئیلا) وەك چاودێر بەسەریەوە، لەو کاتەوە نوری سەعیدو عەبدول ئیلا لەعێراقدا دووکەسی بەهێزبوون، لەگەڵ سەفارەتی بەریتانیا لەبەغدادا لەیەکگەیشتن و گونجانێکی باشیان هەبوو.

هەڵگیرسانی جەنگی جیهانی دووەم لە ١٩٣٩دا هۆکارێك بوو بۆ زیادبوونی دەسەڵاتیان لەعێراقدا، بەڵام ئەمە نەبووە هۆی دابەزینی تووڕەیی خەڵکی دژی ئەوانو ئینگلز لەماوەی جەنگدا، کەبووە هۆی

* * کوڕی شا غازی و کوڕەزای شا فەیسەڵی یەکەم بووە، سێیەم شای بنەماڵەی هاشمی بووە کە لە عێراق دەسەڵاتی گرتبێتەدەست، پاش مردنی شا غازی باوکی لە ١٩٣٩ کراوە بە شای عێراق لەژێر سایەی (عبدالالە) ی خاڵیدا لە ١٩٤٦چووە بۆ بەریتانیا بۆ خوێندن و لەقوتابخانەی (ساندردید) دووساڵ خوێندوویەتی و لەگەڵ خاڵیدا سەردانی ئەمریکای کردووە لە ٢ی مایسی ١٩٥٢چووەتە سەرتەخت و لەشۆڕشی ١٤ی تەمموزی١٩٥٨دا کوژراوە .(یاسین صابر ساڵح: ئینسکلۆپیدیای گشتی ل٧٥١،٧٥٠ " میر بصری: اعلام السیاسة فی العراق الحدیث،جزء الثانی ل٢٠٦ – ٢٠٧).

[24] علاء موسی کاظم نورس، عماد عبدالسلام رووف: العراق في التأريخ، بغداد، ١٩٨٣، ل٦٩٣.

[25] ابراهیم خلیل احمد و جعفر عباس حمیدي:تاریخ العراق المعاصر ، ل١١٢.

بەرپابوونی شۆڕشی ١٩٤١.[26] دوای دەست لەکارکێشانەوەی (حکمت سلێمان) داوا لە (جمیل مدفعی)* کرا، حکومەتێکی نوێ لە ١٧ی ئابی ١٩٣٧ پێکبهێنێ. لێرەوە دەرکەوتنی سوپا زۆر بەڕوونی لەکاروباری سیاسیدا دەرکەوت. ئەو سیاسیانەی وڵاتیان بەجێهێشتبوو دوای کودەتاکە گەڕانەوە کەپێکهاتبوون لە نوری سعیدو رشید عالی گیلانیو (تەها هاشمی)*، ئەمانە هێزێکی سیاسیان پێکهێنا بۆ ڕووبەڕوونەوەی

---

[26] عبدالعزیز نوار: سەرچاوەی پێشوو، ل٥٢٢، ٥٢٣.

*جمیل کوڕی محمود ئاغای کوڕی عەباسە، لە ١٨٩٠ لەموصڵ لەدایك بووە، باوکی یوز باشی بووە لە سوپای تورکدا، لەتەمەنی ٦ ساڵیدا بووە کەباوکی مردووە و مێردی خوشکەکەی گرتوویەتیە خۆی، بەهۆی بەشداری کردنی لەشۆڕشی حیجازدا نازناوی (مدفعی) وەرگرتووە، لەساڵی ١٩٤١ پەیوەندی بە عبدالالە کردووە و لەگەڵیدا چۆتە فەڵەستین و ئەردەن و دواتر چووەتە بەسرە، کە لەژێر دەستی بەریتانیەکاندا بووە و کاروباری ئەوناوچەیەی گرتۆتەدەست و دواتر چۆتە بەغداد و وەزارەتێکی نوێی پێکهێناوە و پاش ماوەی ٤٢ مانگ دەستی لەکار کێشاوەتەوە و نوری سەعید شوێنی گرتۆتەوە و یەکێك بووە لەوانەی زۆر دژایەتی شیوعیەتی کردوە و باوەڕی بە بوونی شیوعیەت نەبووە لەعێراقدا . (میر بصری : س.پ، ل٢٦٣، ٢٦٤) .

* تەها هاشمی لەبەغداد لەدایك بووە، و لەوێش خوێندوویەتی لەساڵی ١٨٩٩ لە ئەستەمبوڵ چووەتە کۆلێژی جەنگی و لەساڵی ١٩٠٢ دا بەئەفسەرێکی سوپای عوسمانی دەرچووە و سەرکردایەتی سوپای شەشەمی عوسمانی کردووە لە بەغداد گەڵێ پلەی بەرزی لەناو سوپای عوسمانیدا هەبووە، هاوبەشی جەنگی لەبەرەکانی دەردەنێل و گالیسیا و شامدا کردووە، شا فەیسەل لەشامدا کردویەتی بە سەرۆکی ئەرکانی جەنگ، پاش تێکچوونی سوریا گەڕاوەتەوە بۆ عێراق و هاوبەشی لە درووستکردنی حکومەتی نیشتمانی عێراقدا کردووە، لە ساڵی ١٩٢٢ دا کراوە بەوەزیری (اشغال) ، گەڵێ پایەی بووە لەحکومەتی عێراقدا، بەئەندامی دامەزرێنەر بۆدانانی دەستوور دانراوە و پاشان سەرۆکایەتی وەزیرانی گرتۆتەدەست، جارێکی تریش کراوە بە سەرۆك وەزیران، بەڵام بەهۆی کۆدەتاکەی (بەکر صدقی)یەوە ١٩٣٦ لەسەرحوکم لابراوە و ڕوویکردۆتە سوریاو لەوێوە بۆ بەیرووت و لەوێ کۆچی دوایی کردووە .(یاسین صابر ساڵح: ئینسکلۆپیدیای گشتی ل ١١٧١).

وەزارەتــی مەدفــەعی، بەتایبــەتی دوای ئــەوەی کــەتوانیان ئەفــسەرە نەتەوەییـەکان بـەلای خۆیانـدا ڕاکێشن، ئـەم کـارە وای لـە مـدفعی کـرد کـە سنوورێکیان بۆ دابنـێ.[٢٧] (رشـید عـالی گیلانـی)[**] تـوانی سـەرکەوتوویێت لەبەدەستهێنانی لایەنگری سەرکردەکانی سوپا (العقداء الاربعة)[*] و بڕوای خۆیان لەنوری سعید کشاندەوە.[٢٨] لایەنگرانی رشید عـالی گیلانـی توانیـان کۆمەڵەیــەکی نهێنــی بــەناوی (لیژنــەی نهێنــی عــەرەبی) پێکبهێــنن کــە دیــارترین ئەندامــەکانی بریتــی بــوون لــە (الحــاج امــین الحــسین مفتــی فەلەستین و رشید عالی گیلانی و یونس سبعاوی و ناجی شـوکت)، لیژنەکـە بڕیاریـدا بـۆ درووسـتکردنی حزبێکـی ئاشـکرا بـەناوی (حـزب الـشعب) داوایــەك پێـشکەش بکـات، بـۆ ئــەوەی ببێـت بەپەردەپۆشـێك بـۆ لیژنـە نهێنیەکـە، بــەڵام وەزارەتــی نــاوخۆ ئــەو داوایــەی ڕەت کـردەوە، لیژنەکـە کۆبوونەوەیــەکی ئەنجامـدا بـۆ ئــەوەی بڕیارێـك دەربکــەن سـەبارەت بــەو

---

[27] جاسم محمد عدول وأخرون: سەرچاوەی پێشوو، ل٨٢.

** لەبەغـداد لـەدایك بووە و یاسـای خوێنـدووە، لەسـەردەمی شـا فەیـصەلی یەکەمدا لەساڵی ١٩٢٤ کراوە بەوەزیری کار، پاشان کراوە بەوەزیری داد، هـەروەها گـەلێك پلـەی کـاری تـری گرتۆتەدەست، لەوانە سەرۆکی دیوانی شاهانە وسکرتێری یەکەمی شا فەیسەڵی یەکەم، لە ساڵی١٩٣٣ داکراوە بە سەرۆك وەزیران، پەیوەنـدی لەگـەڵ ئینگلیـز تێکـچووە و سـەرکردایەتی شۆڕشـی کـردووە کەناسراوە بەشۆڕشی گەیلانی، بەڵام زوو کپ کراوەتەوە، پاشـان بـۆئێران هـەڵاتووە و پاشـان چـووەتە سـعودیەو لـەوێوە بـۆ میـسر و تاپـاش شـۆڕی ١٤تـەموزی ١٩٥٨ گەڕاوەتـەوە بـۆ عێـراق و لەسـاڵی ١٩٦٥ لـە بەیرووت کۆچی دوایی کردووە .(یاسین صابر ساڵح: ئینسکلۆپیدیای گشتی،ل٥١١) .

* العقداء الاربعە: پێکهاتبوون لە (عقید صلاح الدین صباغ و عقید محمد فهمی سعید و عقید محمود سلمان و عقیـد کامـل شـبیب) ئەمانـە لـەدواتردا توانیـان کۆمەڵـەی عقداء الاربعـە پێـك بهێـنن.(محمـد حمدي الجعفري: بريطانيا والعراق حقبة من الصراع ١٩١٤-١٩٥٨، بغداد، ٢٠٠٢، ل٩٣.

28 علاء موسی کاظم نورس، عماد عبدالسلام رووف: العراق في التأريخ، ل٦٩٦.

ڕوداوانەی لەعێراقدا ڕوودەدەن بەتایبەتی فشاری بەریتانیا بۆ ئەوەی عێراق بچێتە جەنگەوە لەپاڵ بەریتانیا.[29] تەها هاشمی لە ٣١ی کانوونی دووەمی ١٩٤١دا وەزارتێکی نوێی پێکهێناو بڕیارێکی دەرکرد بۆ گواستنەوەی عقید کامل شبیب لەبەغداد بۆ پلەی سەرۆکی فرقەی یەکەم لە دیوانیە و (سەلاحەدین سەباغ) **یش بۆ جەلەولا، ئەم کارە سەرەتایەکی ترسناك بوو بۆ ئەفسەرەکان و پێشیان وابوو ئەم کارە بۆ

---

29 ابراهیم خلیل احمد و جعفر عباس حمیدي:تاریخ العراق المعاصر ، ل١٢٢.

** صلاح الدین کوڕی عەلی کوڕی ئیبراهیم کوڕی مصطفی دومیاطیة، بنەڕەتی بنەماڵەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سە ر (صیدا) لەلوبنان . لەساڵی ١٨٩٨ لەموصڵ لەدایك بووە و لەبەیروت خوێندویەتی دواتر چووەتە خوێندنگای سەربازی لەئەستەمبووڵ لە ساڵی ١٩١٧ و بە پلەی (مولازمی دووەم) دەرچووە و لە ڕیزی سوپای تورك جەنگاوە و دواتر پەیوەندی کردووە بە سوپای شا فەیسەلەوە لە حیجاز و دوای ڕووخانی حکومەتەکەی فەیسەڵ لەشام لە ساڵی ١٩٢٠ لەشەڕی میسەلون گیراوە و دوور خراوەتەوە بۆ جەزیرەی (ئەرواد) لە دەشتایی لوبنان . لە ١٩٢١ گەڕاوەتەوە بۆ عێراق و پەیوەندی کردووە بە (دار التدریب العسکری)ەوە لە بەغداد و دواتر هەر لەوێ بۆتە مامۆستاو پاشان لە ١٩٢٧ دا بۆ خولێك نێردراوەتە ئینگلتەرا، پاشان لەساڵی ١٩٣١ پەیوەندیکردووە بە خوێندنگای (ئەرکان)ەوە لە ١٩٣٣ جارێکی تر چۆتە ئینگلتەرا و لە کۆلێژی ارکان لە کامبرلی خوێندوویەتی، وەك مامۆستا لە کۆلێژی ئەرکان لەبەغداد لە ١٩٣٥ دامەزراوە،دواتر خزمەتەکەی چۆتە وەزارەتی معارف بە پلەی مقدم و بەڕێوەبەری گشتی پەروەردەی بەدەنی و ڕاهێنانی سەربازی و فتوە بووە. لەساڵی ١٩٣٦ وەك یاریدەدەری بەڕێوەبەر لەوەزارەتی بەرگری دامەزراوە لەساڵی ١٩٤١ لە دژی بەریتانیا جەنگاوە بەڵام پاش سەرنەکەوتنیان لەگەڵ ڕەشید عالی گەیلانی و شەریف شەرەف و ژمارەیەکی زۆر لەسەرکردە و وەزیرەکاندا بەرەو ئێران هەڵاتن و پاشان بەرەو تورکیا بەڵام گیران و لە ساڵی ١٩٤٥ هێنرانەوە بۆبەغداد و حوکمی لەسێدارەدان درا بەسەریانداو لە گرتووخانەی ابوغریب لە ١٦یئابی ١٩٤٥ جێ بەجێ کرا .(میربصیری: س.پ، ل٦٠٩-٦١٠).

بێهێزکردنیانەو چوار سەرکردەکە کۆبوونەوەو بڕیارەکەی تەها هاشمیان ڕەتکردەوە.[30]

لەئێوارەی ١ی نیسانی ١٩٤١دا لە سەربازگەی ڕەشید کۆبوونەوەیەکیان ئەنجامدا کە جگە لە ڕەشید عالی، چوار عەقیدەکە و لیوا امین زکی بریکاری سەرۆکی ئەرکانی سوپا ئامادەبوون، لەو کۆبوونەوەیەدا بڕیاریاندا حاڵەتی نائاسایی لەسەربازگەی ڕەشید ڕابگەیەنن و کودەتایەك ئەنجام بدەن، تەها هاشمی لەژێر فشاردا ناچاربوو کەدەست لەکارکێشانەوەی خۆی بۆ وەصی بنووسێت.[31] وەصی بەرەو بەسرە هەڵهات و لەوێ هەوڵیدا ئەو هێزە سیاسی و سەربازیانەی کە پشتیوانیان لێدەکرد کۆبکاتەوە، بەڵام لەم هەوڵانەیدا سەرکەوتوو نەبوو بۆیە دەسەڵاتدارانی بەریتانیا ناچاربوون ڕۆژی ٤ی نیسانی ١٩٤١ وەصی بگوازنەوە بۆ فەڵەستین و دواتریش بۆ ئوردون.[32] دوای دەست لەکارکێشانەوەی وەزارەتی تەها هاشمی حکومەتێکی نیشتمانی بەسەرۆکایەتی ڕەشید عالی گەیلانی پێکهات و ئەم حکومەتە پەیمانێکی دەرکرد کە تیایدا سیاسەتی حکومەتی تازەی ڕاگەیاند، بڵاوبوونەوەی هەواڵی پێکهێنانی حکومەتی بەرگری نیشتمانی کاردانەوەیەکی نیشتمانی گەورەی لێکەوتەوەو جەماوەر ڕژانە سەرشەقامەکان و داوای

---

[30] علاء موسی کاظم نورس و عماد عبدالسلام رؤوف: العراق في التاريخ ، ل٦٩٧؛ محمد حمدی الجعفری: سەرچاوەی پێشوو، ل١٠٢.

[31] احمد فوزی: المثير من احداث العراق السياسية. بغداد. ١٩٨٨، ل١٣.

[32] علاء موسی کاظم نورس، عماد عبدالسلام رووف: العراق في التاريخ، ل٦٩٧.

لابردنی وصی یان دەکردو هوتافیان دژ بە ئینگلیز دەدا، پاش ئەوەی وەصی وڵاتی بەجێهێشت، لە ١٠ی نیسانی ١٩٤١و ئەنجومەن کۆبوونەوەیەکی سازکرد، تیایدا بڕیاریاندا بەدانانی (شەریف شەرەف)* وەك وەصی، یەکەم ئیشی ئەوەبوو داوای لە گەیلانی کرد وەزارەتێکی نوێ لە ١٢ی نیساندا پێك بهێنێ.[٣٣] بەڵام ئەم حکومەتە زۆر درێژەی نەکێشاو توانیان لە ١٩٤١دا دەست بەسەر شۆرشەکەدا بگرن و وەصی لە عەممانەوە گەڕایەوە بۆ بەغدادو وەزارەتێکی نوێی بەسەرۆکایەتی جمیل مدفعی پێکهێنا کە چەندین ڕێو شوێنی توندی گرتەبەرو باری نائاسایی لە وڵاتدا ڕاگەیاند.[٣٤] سەبارەت بەسەرکردەکانی شۆڕش ئەوە بوو دوای ئەوەی نوری سەعید وەزارەتێکی نوێی پێکهێناو لە ٤ی مایسی ١٩٤٢دا حوکمی لەسێدارەدانی دا بەسەر هەریەك لە فەهمی سعیدو** محمود سلێمان و یونس سەبعاوی کامل شبیب و

---

* شەریف شەرەف: کوڕی امیر راجع کوڕی امیر فواز کوڕی ئەمیر ناصر کوڕی امیر عون، کە ڕەچەڵەکی دەگەڕێتەوە سەر مەلیك حسێن کوڕی عەلی، لە طائف لەساڵی ١٨٩١ لەدایك بووە کاتێك کە پلەی سەرپەرشتی (وصایە)ی درایە لەعێراق لەتەمەنی ٢١ ساڵیدا بووە، دوای سەرنەکەوتنی جوڵانەوەکەی رشید عالی گیلانی شەریف شەرەف لەگەڵ گەیلانیدا گەشتنە سنوورەکانی عێراق –ئێران لە ٢٩ی ئایاری ١٩٤١و ڕوویانکردە تاران وەك پەناهەندەی سیاسی.شەریف شەرەف کورسی دەسەڵاتی بۆ ماوەی (٥٠) ڕۆژ گرتە دەست. (احمد فوزی: مثیر من احداث العراق السیاسە، ل١٧).

[33] ابراهیم خلیل احمد و جعفر عباس حمیدي: تاریخ العراق المعاصر ، ل١٢٣، ١٢٤؛غانم محمد الحفو و عبدالفتاح علي البوتاني: الکورد والاحداث الوطنیة في العراق، ل٦٨.

[34] توفیق سلطان الیوزبکی وأخرون: سەرچاوەی پێشوو، ل٩٢.

** محمد فەهمی سەعید لەساڵی ١٨٩٨ لەسلێمانی لەدایك بووە، خوێندنگای سەربازی لە ئەستەمبوڵ تەواوکردووە لەڕیزەکانی سوپای تورکیدا بەپلەی مولازم جەنگاوە، لە ساڵی١٩٢٠ دا پەیوەندی کردووە بەسوپای عەرەبی سورییەوە، دوای شەڕی مەیسەلون دوورخراوەتەوە بۆ دورگەی (ارواد) لە لوبنان، لە ساڵی١٩٢١ دا ڕوی کردۆتە عێراق و پەیوەندی بەسوپای عێراقەوە کردووە، ەو

سەلاحەدین سەباغ دا، لە ڕۆژی ١٦ی تشرینی یەکەمی ١٩٤٥دا سەباغ تەرمەکەی لەسەر وەزارەتی بەرگری هەڵواسرا، و حوکمی جیاجیا بەسەر ژمارەیەکی زۆر لەبەشداربووانی جوڵانەوەکە بەماوەی جیاجیا درا.[٣٥]

سەبارەت بەژیانی پارتایەتی لەم ماوەیەدا کۆمەڵێك پارتی سیاسی هاتنە سەر شانۆی سیاسی، ئەو پارتە سیاسیانەی لەقۆناغەکانی سەردەمی پاشایەتیدا دەرکەوتن بەوە ناسرابوون کە زوو دەردەکەوتن و زوو لەناو دەچوون.[٣٦] ئەمەش بۆ چەند هۆکارێك دەگەڕێتەوە، بە بۆچوونی ئێمە یەکێك لە هۆکارەکان ئەوەیە هەموو جار لەلایەن دەستەبژێری (ئینتیلیگینسیا)ی ئەو سەردەمەوە دادەمەزرا کە دەرچووی قوتابخانەی عوسمانی بوون و لافی ناسیۆنالیستی عەرەبیان لێدەدا لەووڵاتێکدا کە خاوەنی کولتورو ڕەگ و ریشەیەکی نەتەوەیی بووەو بە زۆر لەلایەن داگیرکەرە بەریتانیەکانەوە پێکەوە لکێندرابوون، هۆکارێکی تر بۆ بەدوا یەکداهاتنی ئەو ژمارە زۆرەی وەزارەتەکان دەگەڕێتەوە کە هەر وەزارەتێك کاتێك دەست بەکار دەبوو کۆمەڵێك بنەمای ئازادی و دیموکراسی بڵاودەکردەوەو ڕێگەی دەدا بەکردنەوەی پارتەکان، بەڵام دواتر دەبوون بەدەسەڵاتێکی دیکتاتۆری و یەك لەدوای یەك پارتەکانیان دادەخست،

سالانەی لە عیراق بوو گەڵێ پلە و پایەی جیاجیای وەرگرتووە، لە ڕاپەڕینی ١٩٤١دا بەشداری کردووە دوای شکانی ڕاپەڕینەکە بەرەو سنورەکانی ئێران ڕۆیشتووە و پاشان گواستراوەتەوە بۆ باکووری ئەفریقیاو دواتر هێنراووتەوە بۆ بەغداد لە ٢٥ی ئایاری ١٩٤٢ لە گرتوخانەی أبوغريب حوکمی لەسێدارەدانی بەسەریدا دراوە .(مير بصري : ل ٦١٥).

35 ابراهيم خليل احمد و جعفر عباس حميدي:تاريخ العراق المعاصر ، ل١٣٠، ١٣١؛ رغيد الصلح: حربا بريطانيا والعراق ١٩٤١-١٩٩١، ط٢، بيروت، ١٩٩٧، ل٢١١.

36 عبدالوهاب حميد رشيد: سەرچاوەی پێشوو، ل٨٥.

جگە لەمە هەر وەزارەتێك كە دادەمەزرا پارتێكی دەكرد بە پاڵپشت بۆ وەزارەتەكەی خۆی و دوای نەمانی ئەو وەزارەتە پارتەكەش كۆتایی پێ دەهات. لەوانە (حزب الوطنی العراقی) كە لە ٢ی ئابی ١٩٢٢دا بەسەرۆكایەتی جعفر ابو تمن دامەزرا، ئەم پارتە درێژبوونەوەی پارتی حەرەس استقلال بوو.[٣٧] هەروەها پارتی (الحر العراقي) كە لە ٣ی ئەیلولی ١٩٢٢دا دامەزراو زمانحاڵی ئەم پارتە ڕۆژنامەی (العاصمە) بوو، پارتی (الآمە) كە لەسەرەتای تەممووزی ١٩٢٤دا دامەزراوە لە ١٩ی ئابی ١٩٢٤دا مۆڵەتی پێدراو یاسین هاشمی وەك سەرۆكی فەخری ئەم پارتە بوو.[٣٨] پارتی (تقدم) كە لە تشرینی یەكەمی ١٩٢٥دا دامەزراوە بەسەرۆكایەتی عبدالمحسن سعدون یەكەم سەرۆكی ئەم پارتە بوو ماوەی چوار جار لەنێوان ساڵەكانی (١٩٢٢، ١٩٢٥، ١٩٢٨، ١٩٢٩)دا بۆتە سەرۆك وەزیران، و بەردەوام بوو لەكاركردن تا ساڵی ١٩٢٩ خۆی كوشت دوای ئەوەی كە بە خیانەت تاوانباركراو چەند ڕۆژنامەیەكیشی دەركرد كەدیارترینیان (اللواء) و(التقدم) بوون.[٣٩] هەروەها پارتی (الشعب) كە لە ٢٥ی تشرینی دووەمی ١٩٢٥دا دامەزراوەو یاسین هاشمی سەرۆكی ئەم پارتە بووە، زمانحاڵی ئەم پارتە ڕۆژنامەی (نداء الشعب) بووە كە یەكەم ژمارەی لە

---

37 ابراهيم خليل احمد: تاريخ الوطن العربي الحديث و المعاصر، ل١٦٦؛ جعفر عباس حميدي: التطورات السياسية في العراق ١٩٤١-١٩٥٣، مطبعة النعمان، النجف، ١٩٧٦، ل١٧٦.

38 عبدالرزاق الحسني: تاريخ الاحزاب السياسة العراقية،ط١ بيروت- لبنان، ١٩٨٠،ل ٦٤،٦١،٦٧؛ جعفر عباس حميدي: التطورات السياسية في العراق ، ل١٧٧.

39 ابراهيم خليل احمد: تاريخ الوطن العربي الحديث و المعاصر ، ل١٦٦.

٢٠ی کانوونی دووەمی ١٩٢٦دا دەرچووە.[٤٠] پارتی (العهد العراقی) لە ١٢ی تشرینی یەکەمی ١٩٣٠ بەسەرۆکایەتی نوری سەعید دامەزراوەو زمانحاڵی ئەم پارتە ڕۆژنامەیەکی سیاسی ڕۆژانە بوو بەناوی (صدی العهد) و یەکەم ژمارەی لە ٧ی ئابی ١٩٣٠دا دەرچووە، پارتی (الاخاء الوطنی) کە لە ٢٠ی تشرینی دووەمی ١٩٣٠دا دامەزراوەو رشید عالی گیلانی باوەڕپێکراوی گشتی بوو، ڕۆژنامەی (الاخاء الوطنی) زمانحاڵی ئەم پارتە بوو. پارتی (الاستقلال) کە لە ساڵی ١٩٤٦دا مۆڵەتی فەرمی پێدرا و محمد مهدی کبە سەرۆکی ئەم پارتە بوو، رۆژنامەی (لواء) و (صدی لواء الاستقلال)زمانحاڵی ئەم پارتە بوون.[٤١]

پارتی (الاحرار) لە ٢ی نیسانی ١٩٤٦دا بەسەرۆکایەتی کامل الخضيري دامەزراوە.[٤٢] بەڵام بە شێوەیەکی گشتی ژیانی پارتایەتی بە شێوەیەکی ئاشکرا لە نێوان سالانی (١٩٣٥-١٩٣٩)دا خامۆش بوو، ئەمەو جگە لە بونی چەندین پارتی نهێنی لەوانە پارتی کۆمۆنیستی عیراقی سالی ١٩٣٤.[٤٣]و چەندین پارت و کۆمەڵەی تر هەبوون کە رۆڵیان لە ژیانی سیاسیدا گێڕاوە.

---

[40] عبدالجبار حسن الجبوری: الاحزاب والجمعيات السياسة في القطر العراقي ١٩٠٨-١٩٥٨، بغداد، ١٩٧٧، ل٧١، ٧٢؛عبدالامير هادی الحكام: تاريخ حزب الاستقلال العراقی ١٩٤٦-١٩٥٨، ، بغداد، ١٩٨٦، ل١٥.

[41] عبدالامير هادی الحكام: تاريخ حزب الاستقلال العراقی، ل٢٨،٢٩، ٣٠.

[42] عبدالرزاق الحسنی: سەرچاوەی پێشوو، ل١٥٠؛ عبدالامير هادی الحكام: تاريخ حزب الاستقلال العراقی، ل٣٠.

[43] جعفر عباس حميدي: التطورات السياسية في العراق، ل١٧٩.

لێرەدا بە هۆی ناسەقامگیری ڕەوشی سیاسی و دەڵەمەیی ئەو قەوارە بە زۆر دروستکراوەی عیراق بۆشاییەکی سیاسی دروست بوو کە پارتی بەعس زۆر شارەزاییانە توانی ئەو بۆشاییە بقۆزێتەوە و پارتەکەی پێبگەیەنێت و لە ماوەیەکی بە ڕێژە کورتدا ببێتە دەسەڵاتێکی سیاسی کاریگەر لە عیراقدا و لە ڕێگەی کودەتاوە دەسەڵاتی خۆی بچەسپێنێ.

باسی دووەم

دامەزراندنی پارتی بەعس

پارتی بەعس سەرەتا وەك جوڵانەوەیەكی فكری دەستی پێكرد، كە لافی تازەگەری لێدەدا.[44] ئەو پارتەی كە دواتر بە (پارتی عەرەبی سۆسیالیست) ناسرا، لە سەرەتاوە بە كۆمەڵەیەكی نهێنی دەستی پێ كرد كە رۆشنبیرە نەتەوەخوازەكانی لەخۆ دەگرت.[45] بەڵام تا ئێستەش و تارادەیەك مێژووی دروستبوونی ڕوون نیە، تەنانەت بەعسیە كۆنەكانیش لەسەر مێژووی

[44] صلاح العقاد: المشرق العربي المعاصر، مكتب الانجلو المصرية، قاهیره، ١٩٩٣، ل٨٤.

[45] پارتی دیموكراتی كوردستان (مەكتەبی ناوەندی دیراسات و توێژینەوە): هەڵوێستی حیزبە سیاسیەكانی عیراق لەمەڕ كێشەی كورد ١٩٤٦-١٩٧٠، چ١، ١٩٩٧، ل٦٤.

پارتەکەیان یەك راو بۆچوونیان نییە.[٤٦] لە سالّی ١٩٣٩دا سوریا دابەش کرابوو بەهۆی سەرنەکەوتنی ڕێکەوتننامەکان لەگەڵ فەڕەنساو لێسەندنەوەی لیوای ئەسکەندەروونە حکومەت لە بارودۆخێکی ناهەمواردا دەژیا، خەباتی پارتایەتی تەفروتونا ببوو، لەو بارودۆخەدا چەند هەوڵێك درا بۆ پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییە سیاسییە، یەکێك لەو کۆمەلانە (حزب القومی العربی) پارتی نەتەوەیی عەرەبی بوو.[٤٧] کە زۆربەی ئەندامانی لە خوێندکاران و لاوان پێکهاتبوون ، سەرۆکی دان پێدانراوی ئەم کۆمەڵەیە دەرچووی زانکۆی سۆربۆنی فەرەنسی و مامۆستای دواناوەندی (زکی الارسوزی) * بوو، یەکەم

---

[46] حنا بطاطو: العراق، کتاب الثالث، ت/ عفیف الرزاز، ط٢، بیروت، ١٩٩٩، مؤسسة الابحاث العربیة، ل٢٩.

47 أمل میخائیل بشور: دراسة في تأریخ سوریا السیاسی المعاصر، ط١، بدون مکان الطبع، ٢٠٠٣، ل٨٨.

* ئەرسوزی: لە سالّی ١٨٩٩ لە لیوای ئەسکەندەروونە لە دایك بووە، دەرچووی زانکۆی سۆربۆن و پیشەی مامۆستایی دەکرد و لە دواناوەندی ئەنطاکیە دەرسی وتۆتەوە، کوڕی پارێزەرێکی خاوەن زەوی و زاری مامناوەندی ئەنتاکیە بوو، بنەچەی خێزانی لە ئەرسۆزەوە هاتووە کە گوندێکی سەر بەلیوای ئەسکەندەروونەو سەر بەتایەفەی نەسیرییەکان یان عەلەوییەکانە، کە تایەفەیەکی شیعەی توندڕەوە، ئەرسۆزی تارادەیەکی زۆر عەلەوی بوو، و لەکتێبەکەیدا (بلیمەتی عەرەب لە زمانەکەیدایە) کە لە سالّی ١٩٤٢دا چاپ کراوە، لە ئاوێتە کردنێکی داشکاوانەی ئایدیالیزم بە نەسیریەت، مانای نەتەوە بەوە لێکدەداتەوە کە (مانایەکی ئاراستە کراو و داهێنەرانەی هەیە). بەلام لەڕووی سیاسیەوە ئەرسۆزی سروشتی خۆی لەڕاسیزمەوە وەرگرتووە یان لانیکەم ئەوەیە کە بابەتی ناوەندی ئەو بزاڤە خەست و چڕەی دژی تورکەکانی ئەسکەندەروونە لەماوەی نێوان سالانی ١٩٣٦و ١٩٣٨دا سەرکردایەتی کردو هەر ئەوەش بووە هۆی ئەوەی کە لە ویلایەتەکەی دەربکرێت، دوای لەدەستدانی لیواکە ئەرسۆزی گواسترایەوە بۆ دیمەشق، لەگەڵ ژمارەیەك لە شوێن کەوتوانی و خوێندکارەکانی لە بەغداد جێگیر بووە و سالّی ١٩٣٩دا گەڕایەوە بۆ سوریا، سالّی ١٩٤١ دەسەلاتی ئینتیداب ئەرسۆزی لە دیمەشق دوورخستەوە. لە سالّی ١٩٤٣دا وازی لەکاری سیاسی هێناوەو تا سالّی ١٩٦٧ نەگەڕاوەتەوە بۆ دیمەشق. (حنا بطاطو: س. پ، ل٣٠؛ أمل میخائیل: س. ث، ل٨٩؛ بو علی

کۆبوونـەوەیان سـاڵی ١٩٣٩ لـەژێر کاریگـەری نەهامەتیـەکانی کـە ئـەو سـاڵە تووشی ئەسکەندەروونە هاتبوو ئەنجامدا.[٤٨]

لـەماوەی ئـەو سـاڵەدا لـەپێناوی دروسـت کردنـی پـارتێکی تـازەدا، کۆبوونەوەی زۆریـان ئـەنجام داوە، هەرچـەندە سـەرکەوتوو نـەبوون، بـەڵام پـاش ماوەیـەك پـارتێکی دیکـەی دامەزرانـد بـەناوی (پـارتی نەتـەوەیی عەرەبی) کە خۆی سەرۆکی بوو.[٤٩]

بۆ ئەندامێتی لەم کۆمەڵەیەدا تـەنها یـەك مـەرجی دانـابوو، ئـەویش نووسین یاخود وەرگێڕانی کتێبێك بوو کە بەشداری بکات لە ژیانەوەی کەلـەپوری عەرەبیـدا. لـە سـاڵی ١٩٣٩ دا کۆمەڵەکـەی بـۆ دوو بـەش دابەشکرد، یـەکێکیان سیاسـی بـوو نـاوی نـا (حـزب التقـدمی العربـی) پارتی پێشکەوتنخوازی عەرەبی و دووەمیان ڕۆشنبیری بوو بە ناوی (البعث العربي) بوژانەوەی عەرەبی. بەپێی سەرچاوەیەکی تـر بەعسی عـەرەبی تـەنها هـەر ناوێـك بـوو لـە کتێبخانەیـەکی نـابوو کەشـوێنی بینینی ئەندامانی گروپەکە بوو، بەڵام بە تێپـەڕبوونی کـات ژمـارەی شوێن کەوتوانی ئەرسوزی زیادی کرد، بـەڵام هـەرگیز زۆر نـەبوون.[٥٠]

یاسین ، محمد جمال باروت، محمد نجاتي طيارة: الاحزاب والحركات القومية العربية، ج١، بدون مكان و سنة الطبع ، ل٢١٢).

48 بطـاطو: س. پ، ل٢٩، ٣٠؛شمـران عجلـي: الخريطـة السياسية للمعارضـة العراقيـة، ط١، دار الحكمة، لندن، ٢٠٠٠، ل٢٥.

49 بو علي ياسين، محمد جمال باروت، محمد نجاتي طيارة: س. پ. ل٢١٢.

50 بطاطو: س. پ، ل٣١؛ بو علي ياسين وآخرون: س. پ، ل٢١٣. شمران عجلي: س. پ، ل٢٥.

ژمارەی ئەندامانی لە باشترین حاڵەتدا لە (١٢) کەس تێنەدەپەڕی.[٥١] دروشمی ئەم پارتە بریتی بوو لە (پڵنگێک کە بۆ سەرەوە بەرز دەبۆوەو پەردەیەکی ڕەش دەدڕێنێ کە لەپشتیەوە خۆر هەڵاتبوو).[٥٢] ئەمەش بۆ خۆی لاسایی کردنەوەی نازیو فاشیەت بوو. لە ساڵی ١٩٤٢دا ئەرسوزی وازی لەکاری سیاسی هێناو پارتەکەی کۆتایی هات.[٥٣]

لێرەدا ئەو خاڵە ڕوون نییە، کە بۆچی سەرەنجام لایەنگرانی لێی دورکەوتنەوە، پێدەچێت لەبەر ئەوە بووبێت کە لەڕووی هزریەوە ڕەگەز پەرستیەکەی ئەویان بەلاوە پەسند نەبووبێت یاخود بۆیان دەرکەوتبێت کە وەك پێویست کەسایەتی سەرکردەیەکی سەرکەوتوویان تێدا بەدی نەکردبێت، لەلایەکی دیکەشەوە هەژاریو دەستکورتیەکەی کە بەسەریدا هاتبوو کەس نەیدەزانی بەچی دەژیا، ئەمانە هەمووی بەشێوەیەکی خراپ کاریان کردبووە سەری، بۆیە خەمۆکی دایگرتبوو زوو هەڵدەچوو و ڕووی ترشو تاڵ بوو، هەرچیەك بێت لە ساڵی ١٩٤٤دا شوێن کەوتوانی بە تەواوی دەستبەرداری بوون.[٥٤]

---

[51] امل میخائیل بشور: س. پ، ل٨٩.

[52] فائز اسماعیل: بدایات حزب البعث العربي في العراق (١٩٤٤- ١٩٥٠، ١٩٥٠- ١٩٥٣)، ط١، دیمشق- شعلان، ١٩٩٧، ل٤٧.

[53] بو علی یاسین: س. پ، ل٢١٢.

[54] حنا بطاطو: س. پ، ل٣١.

خوێندکارەکانی ئەرسوزی لەدەوری (وهیب غانم) کۆبوونەوەو ساڵی ١٩٤٦ لەگەڵ هەڵگرانی بیری (عەفلەق)* و (بیطار) دا یەکیان گرت.** [٥٥]

---

* میشیل عەفلەق: میشیل لە ساڵی ١٩١٢ لەخێزانێکی مەسیحی ئەرسەدۆکس لە دیمەشق لەدایك بووە، پاش پێگەیشتنی چۆتە زانکۆی سۆربۆن و لەماوەی خوێندنیدا دەستی بەچالاکی سیاسی کردووە، لەگەڵ سەلاحەددین بیتاردا (یەکێتی خوێندکارانی عەرەب) یان دامەزراندووەو پەیوەندیان لەگەڵ خوێندکارانی وڵاتە عەرەبییەکان کردووە، باوکی عەفلەق بە حوکمی گەشتە زۆرەکانی و بەهۆی سەفقە بازرگانیەکانیەوە تێکەڵاوی پیاوانی هەموو پێڕەوەکان بووە، باوکی ناردوویەتیە دواناوەندیەك لەگەڕەکی تۆمای مەسیحی کە کاهینەکان بەڕێوەیان دەبرد، بەڵام عەفلەقی لاو بە بیرکردنەوەی دژ بە تایەفەگەرێتیەوە، ژینگەی باوی ئەوێی بەهیچ جۆرێك پێ لەبار نەبوو، بۆیە هەمیشە لەگەڵ هاوەڵ و مامۆستاکانیدا لەکێشەدا بوو، لە ساڵی کۆتاییدا دوای دەمەقاڵێیەك لەگەڵ بەڕێوەبەردا خۆی گواستەوە بۆ قوتابخانەیەکی ئامادەکاری. عەفلەق لە ساڵی ١٩٣٣دا بۆ دیمەشق گەڕایەوە و وانەی مێژووی لە ئامادەیی (تجهیز)دا ووتۆتەوە، لە ساڵی ١٩٤٢دا وازی لەپیشەی مامۆستایی هێناوە. (مشیل عفلق: في سبیل البعث، ج١، ل٧-٨؛ حنا بطاطو: س. پ، ل٣٢، ٣٣؛ د. ئەلبێرت عیسا: خوێندنەوەی بەعس بۆ فاشیزمی مێژوویی، سلیمانی، ٢٠٠٤، ل٢١، ٢٣؛ ابو اسلام احمد عبدالله: صدام حسین، نشأة، التاریخ، الجریمة، ط٢، بیت الحکمة، مصر، ١٩٩٠، ل١٧؛ د.عبدالفتاح علی بوتاني: الحیات الحزبیة في الموصل ١٩٢٦-١٩٥٨، ط١، مطبعة وزارة التربیة، اربیل، ٢٠٠٣، ل٣٤١).

** صلاح الدین بیطار: سەلاحەددین بیتار لە ساڵی ١٩١٢دا لەخێزانێکی سوننە مەزهەب لە دیمەشق لە دایك بووە، خێزانەکەی بەدرێژایی دوو سەدە ئیمام و وتار خوێنی مزگەوتەکانی ناوچەکەیان بوو، شێخ سەلیم بیتاری باپیری وەك زانایەکی ئایینی شۆرەتێکی بەرفراوانی هەبوو، تەنانەت لەشارە دوورەکانی وەك قاهیرەو ئەستەمبولیش ناسرا بوو، لە منداڵیدا لە قوتابخانەیەکی سەرەتایی ئاراستە ئیسلامی دا خوێندوویەتی و پاشان ڕەوانەی دواناوەندی ئەنبار کراوە کە زۆربەی سەرکردە منداڵترەکانی سوریا لەوێ دەرچوون، لە ساڵی ١٩٢٩دا لە زانکۆی سۆربۆن ئاشنایەتی لەگەڵ عەفلەقدا پەیدا کردووە، و لە ساڵی ١٩٣٤دا گەڕاوەتەوە بۆ دیمەشق و بۆتە مامۆستای فیزیا، لە ساڵی ١٩٤٢دا وازی لە پیشەی مامۆستایی هێناوەو خۆی تەرخانکردووە بۆ کاری سیاسی. (حنا بطاطو: س. پ، ل٣٢، ٣٣؛ د. ئەلبێرت عیسا: س. پ، ل٢٥؛ سلیمان بشیر و اخرون: صدام بین

ئەم دوو کەسایەتیە جوڵانەوەیەکیان بەناوی (الاحیاء العربی) بوژانەوەی عەرەبییەوە دروستکردبوو، کە ببوە جێگەی گرنگی پێدانی و بەهەند وەرگرتن و سەرنج راکێشانی خەڵك بۆی.[٥٦] ئەگەرچی هەردوو دامەزرێنەری سەرەکی خەڵکی هەمان گەڕەك و سەر بەهەمان چینی ئابوری بوون، بەلام لە قۆناغەکانی سەرەتای ژیانیاندا ڕێیان لەیەکتری نەکەوتبوو، چونکە بڕینی چاڵی بەردەمیان کە ئایین بوو، سەختتر بوو لە بڕینی چاڵ و تەگەرە ئاساییەکانی نێوان چینەکان، عەفلەق و بیطار لە ساڵی ١٩٢٩دا لە زانکۆی سۆربۆن یەکتریان بینیوە، هەر زووش بوون بە دوو هاوڕێی خۆشەویست، لە ئەزموونیشیاندا هاوبەش بوون، کتێبی هەمان کۆمەڵە نووسەریان دەخوێندەوە وەك: (نیچە، ماتزینی، ئەندرێ جید، ڕۆمان ڕۆلان، مارکس و لینین...هی دیکە). عەفلەق لە ساڵی ١٩٣٣دا بۆ دیمەشق گەڕایەوە و بیتار ساڵی ١٩٣٤ گەڕایەوە.[٥٧] یەکەمیان پسپۆری لە بواری مێژوودا وەرگرت، ئەوی دیکەیان لە بواری فیزیا و بیرکاریدا. دوای گەڕانەوەیان بۆ سوریا نەخشەیەکی فکرییان بۆ جوڵانەوە نەتەوەییەکەیان کێشا، هەردووکیان کاریگەر بوون بە شەپۆلی شیوعی لەفەڕەنسا و مامەڵەیان لەگەڵ پارتی کۆمۆنیستی سوریادا

الاقوال و الافعال، حزب البعث عن خلال ادبياته (دستور العراق البعثي)، ط١، قاهرة، ١٩٩١، ل٧٣-٧٤.

[55] بو علي ياسين وآخرون: س. پ، ل٢١٣؛ سرهنگ زرهی ستاد، عبدالله رفيعي: صدام ابن غريقه عرب، تهران، ١٣٨٢هـ، ل٦٥.

[56] أمل ميخائيل: س. پ، ل٨٩.

[57] حنا بطاطو، س. پ، ل٣٢، ٣٣.

دەکرد. لە دیمەشق لە دواناوەندی (تجهیز) * لە گەڕەکی مەیدان وانەیان دەوتەوە، ئەڵقەیەکی خوێندکاریان ڕێکخست کە چالاکی ڕۆشنبیری دەگرتە خۆی، لە ساڵی ١٩٣٣دا پەیوەندیان بە حزبی شیوعی کرد و بەشداریان لە دەرکردنی گۆڤاری (الطلیعة)دا دەکرد کە روخسارێکی چەپڕەوی هەبوو، عەفلەق لەوێدا ووتارەکانی خۆی بڵاو دەکردەوە.[٥٨] لەو ماوەیەدا خەمی سەرەکیان مەسەلەی کۆمەڵایەتی بوو، وەك لەوەی زیاتر مەسەلەی نەتەوایەتی بێت، هەستیان بەوە دەکرد زیاتر لەهەر پارتێکی دی لە کۆمۆنیستەکانەوە نزیکن، گەرچی هەرگیز وەك ڕێکخستن پەیوەندیان پێوە نەکردبوو.[٥٩]

بەڵام ئەم پەیوەندیە درێژەی نەکێشا، کاتێك شیوعیەکان پشتگیریان لەڕێکەوتنامەی (فەڕەنسی – سوری) ** کرد، عەفلەق بەشداری کردنی لە گۆڤارەکەدا ڕاگرت و هەڵوێستێکی زۆر توندی بەرامبەریان وەرگرت، ئەم دابڕان و ترازانە لەگەڵ شیوعیەکاندا فراوانتر بوو.[٦٠]

---

* قوتابخانەیەکی ئامادەکاری حکومی بوو. (هـ. س. پ، ل٣٥).

[58] د. أمل میخائیل: س. پ، ل٩٠.

[59] حنا بطاطو، س. پ، ل٣٣.

** - ڕێکەوتنامەی نێوان فەرەنسا و سوریا: لە ٩ی ئەیلولی ١٩٣٦دا لە نێوان هاشم الاتاسی سەرۆکی کوتلەی نیشتمانی سوری و (دی مارتیل)ی مەندوبی سامی فەرەنسیدا بەستراو بە پێی ئەم ڕێکەوتننامەیە پێوەندی نێوان هەردوو دەوڵەت دیاری کرا کە ناڕەزاییەکی گەورەی لە نێوان هێزە نیشتمانیەکاندا دروستکرد.(جاسم محمد عدول و اخرون: تاریخ الوطن العربي المعاصر، موصل، ١٩٨٦، ص١٥٨-١٥٩).

[60] أمل میخائیل: س. پ، ل٩٠.

کۆمەڵـەی عەفلـەق و بیتـار لـەمانگی ئـازاری سـاڵی ١٩٤١دا بەبۆنـەی مانگرتنەوە کەمانگێکی خایاند دژی دەسەڵاتی فەرەنسی بەیانێکی ئیمزا کراویان بەناوی (الاحیا العربی)یـەوە دەرکـرد* لـە کۆتـایی ئـەو سـاڵەدا ناوەکەی گـۆڕا بـۆ (حـزب العربـي القـومی)، لـە نیسـانی هـەمان سـاڵدا بـە بۆنـەی شۆڕشـی رەشـید عـالی گـەیلانی یـەوە بـۆ پـشتوانی کـردن لـە شۆڕشەکە، جوڵانەوەی (نصره العراق)** یـان پێك هێنـا ، ئەم جوڵانەوەیە لـە سـاڵی ١٩٤١دا پێك دەهات لە میشیل عەفلەق و صلاح الدین بیطارو (٢٥) خوێندکار کە دابەش کرابوون بەسـەر چەند ئەڵقەیەکدا. لـە سـاڵی ١٩٤٣ دا عەفلەق و بیتار دەستیان لەکاری مامۆستایی کێشایەوەو خۆیان تەرخان کرد بۆ کاری سیاسی.[٦١]

جوڵانـەوەی (الاحیـاء العربـی) گـۆڕا بـۆ ڕێکخـستنێکی سیاسـی دیکـە، ئەمەش کاتێك بوو کە عەفلەق و بیتارو جلال سید لەسـەر پێکهێنـانی ئـەو پارتە بەیەك گەیشتن و ناویان نا (البعث العربي) .[٦٢] کە ژمارەی ئەنـدامانی

---

*- بڕوانە پاشکۆی ژمارە (٥).

** نصره العراق: ناوی لێژنەیـەك بـوو کـە پێکیـان هێنـا بـوو بـۆ پـشتیوانی ئـەو شۆڕشـە، پارمـەتی و پیتاکیان بۆ کۆدەکردەوە.

61 شبلی العیسمی: حزب البعث العربي الاشتراکی مرحلة الاربعینـات التأسیسیة ١٩٤٠- ١٩٤٥، دار الطلیعة، بیروت، ط٢، ١٩٧٥، ل١٩؛ شبلي العیسمي: تـاریخ البعـث (فکـر و نـضال)، بغـداد، ١٩٧٦، ل٩-١٠؛ عزالـدین دیـاب: التحلیـل الاجتمـاعي لظـاهرة الانقـسام في الـوطن العربـي، مکتبـة مـدبولي، القاهرة، ١٩٩٣، ل٢١٧.

62 أمـل میخائیـل: س. پ، ل٩٢؛ هـادي حـسن: دور الحـزب البعـث العربـي الاشـتراکي في العـراق في الحرکة الوطنیة منذ تاسیسه حتی ١٤تموز ١٩٥٨، ط٢. مطبعة معهد الثقافة العالیـة، بغـداد، ١٩٨٤، ل٢٧.

پارتەکەیان لە (١٠) دە کەس کەمتر بوو، هەتا ساڵی ١٩٤٥ هەر لەو قەبارەیەی خۆیدا مایەوە، ئەوکاتە دەزگەی جێبەجێکردنی (نووسینگەی بەعسی عەرەبی) سیمایەکی دەستە بژێرانەی پێوە بوو. نووسینگەکە لەپاڵ عەفلەق و بیتاردا مەدحەت بیتاریشی گرتەخۆ کە پزیشکێکی خەڵکی دیمەشق بوو، هەروەها جەلال سید کە خاوەن زەوی و زارێکی مامناوەند بوو لە (دیر الزور)ەوە هاتبوو، لە ئایاری ئەو ساڵەدا گروپەکەی ئەرسوزیش دایانە پاڵ پارتەکە.[٦٣]

ئەم چوار کەسە لێژنەیەکی جێ بەجێ کردنیان پێکهێنا کە بەبەیانێك لە ساڵی ١٩٤٢دا لەدایك بوونی حزبیان ڕاگەیاند.[٦٤]

ووشەی (پارتی بەعسی عەرەبی) بۆ یەکەم جار لە نامەیەکی ناڕەزاییدا هاتووە کە صلاح الدین بیتار لەمێژووی ١٥ی نیسانی ١٩٤٥ دا ئاراستەی ئەنجومەتی (نیابی) کردووە، هەروەها لەهەمان سەرچاوەدا ئاماژە بەوە دەکات، بۆ یەکەم جار ئەم ناوە لە بەیانێکدا هاتووە کە لەڕێکەوتی ٢٠ی ئایاری ١٩٤٥ دا دەرچووە کە داوا لە هاووڵاتیان دەکات بۆ جیهادی نیشتمانی و بۆ بەرگری کردن لەسەربەخۆیی سوریا.[٦٥] لە ١٠ی تەمموزی ١٩٤٥ دا میشیل عەفلەق و صەلاحەددین بیتارو مەدحەت بیتار داوایەکی ڕەسمیان پێشکەش بە وەزارەتی نێوخۆ کرد کە ڕێی دامەزراندنی پارتی

---

[63] حنا بطاطو: س. پ، ل٣٤.

[64] أمل میخائیل: س. پ، ل٩٢.

[65] حزب البعث العربي الاشتراكي:نضال البعث. جزء (١)، ١٩٤٣- ١٩٤٩، بیروت، ١٩٦٣، دار الطلیعة، ل٨٣، ٨٥، ٩٤.

بەعسی عەرەبی یان پێبدرێ، بەڵام ڕەزامەندیان وەرنەگرت، لەگەڵ ئەوەشدا لەو مێژووە بە دوواوە سەرجەم بەیانە ڕەسمیەکان بەناونیشانی (أمة عربية واحدة، ذات ر سالَة خالدة) وە بە واژۆی پارتی بەعسی عەرەبی دەردەچوو، بەڵام ڕێگە پێدانیان بەشێوەیەکی ڕەسمی تا لابردنی حوکمی سەربازی (ئەدیب شیشکلی) لە ساڵی ١٩٥٤دا ڕەزامەندی وەرنەگرت.[٦٦]

لە ٣ی تەمموزی ١٩٤٦، ژمارە (١) لە ڕۆژنامەی (البعث)* دەرچوو،[٦٧] کە بووە شێوزاێکی زۆر کاریگەر لە خستنەڕووی ئایدیۆلۆژیای بزووتنەوەکە و ڕوون کردنەوەی ئامانجەکانی کەپێشتر کورت کرابۆوە بەسەر چەند پەخشنامەیەکدا.

بزووتنەوەی بەعسی عەرەبی تا نیسانی ١٩٤٧ هیچ جۆرە بەڵگەنامەیەکی ڕەسمی نەبووە کە دەسەڵاتی پارت بڕیاری لەسەر دابێت و بەپێی بنەما دەرهاتبێت کە ئاراستە تیۆری و ئامانجە سیاسیەکانی و کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکانی دیاری بکات، هەروەك چۆن هیچ جۆرە پێڕەوێکی ناوخۆیی نەبوو کەسەرکردەو دام و دەزگەکانی دیاری بکات و جوڵانەوەی نێو خۆی ڕێك بخات، بەڵکو هەموو سامانە تیۆریەکەی کۆمەڵێك وتاری جیا جیا بوو.

---

[66] بو علی یاسین وأخرون: س. پ، ل٢١٦.

* -بڕوانە پاشکۆی ژمارە (٧)

[67] شبلي العيسمي: تاريخ البعث (فكر و نضال)، ل١٣؛ سرهنگ زرهى ستاد، عبدالله رفيعى: صدام ابن غريقه عرب، ل٦٥.

لەبەهاری ١٩٤٧دا بانگەشەی هەموو ئەندامانی پارتی بەعس کرا، کە لەچەند سەد کەسێك تێنەدەپەڕین بۆ بەستنی کۆنگرەی دامەزراندن لە دیمەشق. [*] بەمجۆرە لە ٤ی نیسان دا ژمارەیەك ئامادە بوون کە نەدەگەیشتە (٢٠٠) دوو سەد کەسێك، ئەم ژمارەیە نوێنەری زۆربەی ناوچە جیاوازەکانی سوریا بوون، جگە لەبوونی ژمارەیەك لە نوێنەرانی هەردوو (قطر)هەرێمی ئوردون و لوبنان و لە ڕۆشنبیران و خوێندکارانی زانکۆی سوریا پێك هاتبوو، بەستنی ئەم کۆنگرەیە (٣) ڕۆژی خەیاند.[٦٨] بەلاّم لەسەر چاوەیەکی تردا ئاماژە بەوە دەکات کە کۆنگرەی دامەزرێنەر نزیکەی سەد ئەندامی گرتبووە خۆی کە ئەوانیش بریتی بوون لە ڕەگەزپەرستانی پارتەکە. لە نێوان ئەوانەدا یەك کرێکار و یەك جوتیارو دوو (پیشەگەر)، بەلاّم ئەوانی تر بریتی بوون لە (٢١) مامۆستاو فەرمانبەرو خوێندکاری ئامادەیی و زانکۆ (٦٠) پارێزەرو (١١) دکتۆر و بازرگان (٤) کەس.[٦٩] و بەیانی کۆتاییان لە ٧ی نیساندا دەرکرد.[٧٠]

کۆنگرە ڕەزامەندی بەخشی بەدەستوور و پەیڕەوی نێوخۆی پارتەکەو دانی بەسەرکردایەتی جێ بەجێ کاری پارتەکەدا نا، عەفلەق بوو بە

---

* -بڕوانە پاشکۆکانی ی ژمارە (٦،٤،٣،٢)

[68] السيد عبدالرزاق الحسنى: تأريخ الاحزاب السياسية العراقية، ل٢٨١-٢٨٢؛ شبلي العيسمي: تاريخ البعث (فكر و نضال)، ل١٤؛سرهنگ زرهى ستاد، عبدالله رفيعى: صدام ابن غريقه عرب، ل٦٥؛ جعفر عباس حميدي: التطورات السياسية في العراق، ل٦٥.

69 بۆ علي ياسين وأخرون: س. پ ، ل٢١٧؛ هادي حسن: س. پ ، ل٣٢؛ محمد علي داهش و سعد غالب: موضوعات مادة الثقافة القومية و الاشتراكية، جامعة الموصل، الموصل، ١٩٨٧، ل١٢٨.

[70] عبدالرزاق الحسنى: س. پ، ل٢٨٢..

عەمیدو بیتاریش بە سکرتێری گشتی هەڵبـژێردرا، جـەلال سـەیدو وەهیـب غانمیش بەئەندام پەسند کران.[71]

بەشـێوەیەکی گـشتی لـە سـاڵی ١٩٤٩دا بـەعس پاشەکـشەیەکی کـاتی بەخۆوە بینـی، هـۆی ئەمـەش دەگەڕێتـەوە بـۆ ئـەوەی کـە ڕۆژنامـەکان دوا بـەدوای یـەکێك لـە ئەزموونـەکانی زینـدانیکرانی عەفلـەق، نامەیـەکی* ملکەچـی و سـەر شـۆڕی و خیانـەتی ئـەویان بڵاوکردبـۆوە کـە لـە ١ی حوزەیراندا بە واژۆی خۆی لە زیندانی (مەززە)وە نووسیبووی و ئاراستەی حوسنی زەعیم کرابوو کە سەرکردەی یەکەمین کودەتای سوریا بوو، ئەو نامەیە ئابڕوچوونێکی ڕەوشتی بوو پێش ئەوەی سیاسی بێت، کە تیایدا میشیل عەفلەق وەك کەسێکی لاواز لە بەرگری کردن لە بیر و باوەڕەکەی پیشان دەدات،[72] تا ئێستەش ئەو هۆیەی پاڵی بەعەفلەقەوە نا ئەم نامەیە بنووسێت جێگەی ڕمڵێدانە.[73]

پارتی بەعس لە ساڵانی یەکەمیدا لەپێشکەوتنی سیاسیدا نەیتوانی سەرکەوتنێکی ئەوتۆ بەدەست بهێنێت، بەڵکو زیاتر ڕۆڵەکەی وەك ڕۆڵێکی

---

71 حنا بطاطو: س. پ، ل٣٤.

* لەنامەکەدا هاتووە: "ئێمە ئامادەین رەوتێکی نا لایەنگر بگرینە بەرو زمانی خۆمان بگرین، ئەگەر ئەمە خواستی ئێوە بێت،... سەبارەت بە خۆشمەوە بڕیارمدا بە یەکجاری واز لەسیاسەت بێنم... پێشموایە ئەرکی من کۆتایی هاتووەو شێوازەکەی من بۆ سەردەمی نوێ گونجاو نیە". (حنا بطاطو: س. پ، ل٣٤.

72 راستي: المسالة الكردية حوائل على طريق الحل الديمقراطي، ط١، مطبعة هاڤيبون، برلين، ٢٠٠٣، ل٧٠.

73 حنا بطاطو: س. پ، ل٣٤.، د.عبدالفتاح على بوتاني: الحيات الحزبية في الموصل...، ل٢٤٣.

لاوەکی مایەوە لەسەر شانۆی سیاسی سوریاو بەسەرکەوتنی ڕاستەقینە نەگەیشت، تا یەکگرتنی پارتەکەی لەگەڵ حزبەکەی (ئەکرەم حۆرانیدا)*.[74] لە ٥ی ئازاری ١٩٥٤دا ڕێککەوتن لەسەر یەکگرتنی هەردوو پارتەکە (پارتی بەعس و پارتی عەرەبی ئیشتراکی).[75]

لەسەرکردایەتی نوێدا سیان لەسەرکردەکانی بەعسی نوێ دیاریکران کە بریتی بوون لە (عەفلەق و بیتارو جلال سەید)و دوان لەسەرکردەکانی عەرەبی ئیشتراکی کە ئەوانیش (حۆرانی)** و (ئەنتۆن مەقدسی)***

---

* -بڕوانە پاشکۆی ژمارە (٨)

[74] فاضل حسين: الفكر السياسي في العراق المعاصر (١٩١٤- ١٩٥٨)، مؤسسة الخليج للطباعة والنشر، بغداد، ١٩٨٤، ل١٢٣.

[75] حنا بطاطو: س. پ، ل٣٦، ٣٧؛ محمد منذر: الجبهة والحزب السياسي ، المباديء العامة و منطلقات اساسية، ط١، من منشورات الحلبي الحقوقية، بيروت لبنان، ٢٠٠٤، ل٧٢؛ سرهنگ زرهی ستاد، عبدالله رفيعي: صدام ابن غريقه عرب، ل٦٥.،

** ئەکرەم حۆرانی: لە ساڵی ١٩١٢ لەدایك بووە کوڕی مۆڵکدارێکی دەوڵەمەندی حەمما بوو، بەڵام برایەکی گەورەتری سەروەت و سامانەکەیانی بەفیڕۆ دابوو بۆیە ئەو هەرگیز بەشی پێویست پارەی پێنەبوو، لە ساڵانی لاویدا پێویستی بە دەستنوقاوییەکی زۆر بووە، سەرەتا لە حەمما خوێندوویەتی و دواتر ڕووی کردۆتە قوتابخانەی تەجهیز لە دیمەشق، دوای تەواو کردنی ئەوێ چۆتە کۆلێژی پزیشکی لە زانکۆی یەسوعی، بەڵام ناچار بووە وازی لێبهێنێت لەبەر پەیوەندار بوونی بەهەوڵی دەستدرێژیکردنە سەر ژیانی سوبحی بەرەکات، کەسەرۆکێکی پێشووی دەوڵەتی سوریاو لایەنگری فەرەنسیەکان بووە، پاشان ساڵی ١٩٣٦ گەڕایەوەو پەیوەندی کردوە بە پەیمانگەی مافناسیەوە لە دیمەشق و لە ساڵی ١٩٣٨ دا کەوتۆتە ڕێ بۆ حەمما بۆ ئەوەی کاری پارێزەری بکات، ساڵی ١٩٣٦ چووەتە ڕیزی ڕێکخستنی پارتی نەتەوەیی سوری کۆمەڵایەتی، دواتر لێی کشاوەتەوە، بووە بە ئەندام و دواتر سەرۆکی پارتی (شباب) کە (عوسمان حورانی) ئامۆزای دیمەزراندبوو ساڵی ١٩٣٨، هەروەها بە هونەری نووسینیش ناوی دەرکردبوو کە وتارەکانی لە گۆڤاری پارتی هەفتەنامەیی (اليقظه)دا بڵاوکردۆتەوە.

بوون.[٧٦] ئیتر لەو کاتەوە ناوی پارتە تازەکە گۆڕا بە (حزب البعث العربی الاشتراکی).[٧٧]

بنەماکانی یەکگرتنەکەش بەپێی ئەم خاڵانە دیاری کران:-

١- دەستووری پارتی بەعس دەستووری تازەی پارت دەبێت.

٢- ڕێکخستنی پارتی عەرەبی ئیشتراکی لەگەڵ ڕێکخستنەکانی پارتی بەعسدا یەکدەگرێت.

٣- ناوی پارتی تازە (پارتی بەعسی عەرەبی ئیشتراکیە)، واتا زیادکردنی ووشەی ئیشتراکی.

٤- ئەکرەم حۆرانی دەچێتە پاڵ سەرکردایەتی باڵای پارت.[٧٨]

بەم شێوەیە بەعس لە کۆمەڵەیەکی بچوکەوە دەستی پێکرد کە چەند مامۆستایەکی دواناوەندی کۆمەڵێك خوێندکاریان لە دەوری خۆیان کۆکردەوە و بوونە بنەمایەك بۆ دامەزراندنی ئەو پارتەی کە ماوەیەکی

هەروەها لە جوڵانەوە سەربازیەکەی ١٩٤١ی عێراقدا بەخۆیو چەند ئەفسەرێکی لاوی خەڵکی حەمماوە بەشداریکردوە، لە ساڵی ١٩٤٣دا بەنوێنەری حەمما هەڵبژێردراوە، و بەهاتنی ساڵی ١٩٥٠دا بڕیاریدا ناوی پارتەکەی بگۆڕێت بۆ (حزبی ئیشتراکی عەرەبی) ژمارەی ئەندامەکانی لە ١٠ دە هەزار کەمتر نەبوون. (حنا بطاطو: س. پ، ل٣٥، ٣٦؛ أمل میخائیل: س. پ، ل٨٥).

*** بە تایەفە مەسیحیەکی ئەرسەدۆکسی و بە پیشە مامۆستای زانکۆ بوو لەشارۆچکەی یەبرود لەناوچەی قەلەمون دا دەژیا. (حنا بطاطو: س. پ، ل٣٦، ٣٧)،

[76] حنا بطاطو: س. پ، ل٣٦.

[77] فاضل حسین: الفکر السیاسی فی العراق المعاصر، ل١٢٤.

[78] بو علی یاسین وأخرون: س. پ، ل٢٢٨؛ صباح محمود محمد: حزب البعث العربي الاشتراكي، دراسة موجزة في المؤتمر القومي الاول و الفترة التي تلته حتى عام ١٩٥٤، مجلة كلية الاداب، العدد(٢٤)، كانون الثاني ١٩٧٩،ل٢١٢.

دوور و درێـژ لـە مێـژووی سیاسـی عیراقـدا ڕۆڵـی خـۆی بینـی، ئەگەرچـی پێمان وانیە بەو ژمارە کەمە بن چونکە ناکرێ دوو مامۆستای دواناوەنـدی دەسـت لـە پیـشەی مامۆسـتایی بکێـشنەوە بـۆ کـاری سیاسـی، لـە کاتێکـدا ژمارەی ئەندامەکانی (٢٥) خوێندکار بێت، ئەمە جۆرە زیادەڕەویەکی پێوە دیارە.

بڵاوبوونەوەی پارتی بەعس لە عێراقدا

سەرەتاکانی دەرکەوتنی بەعس لەعێراقدا بۆ کۆتایی چلەکانی سەدەی بیست دەگەڕێتەوە، لەکاتی بەستنی کۆنگرەی یەکەمی دامەزراندنی پارتی بەعس لە سوریادا، میشیل عەفلەق پشنیاری درووست کردنی شانەی نهێنی لە وڵاتە عەرەبییەکانی دراوسێی سوریا کرد، کە عێراقیش یەکێك لەو وڵاتانە بوو. دەرکەوتنی بەعس بە شێوەیەکی دیار دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی ١٩٤٨ کاتێك بۆ یەکەم جار لە کتێبخانەکانی عیراقدا دووναمیلکەی بچوك بینرا، کە ئەوانیش (احاديث في البعث العربي) و (في السياسة العربية) بوون کە بە نێوی بەعسی عەرەبیەوە دەرچوبوون.[79] ڕاستە بوونی هەندێك لە خوێندکارە عێراقییەکان ئەوانەی لە چلەکاندا لە زانکۆی دیمەشق دەیانخوێند یاخود لە بەیروت پەیوەندییان هەبووە بە پارتی بەعسەوەو بەشداری کۆنگرەی دامەزراندنیان لە دیمەشق کردووە، لەو ڕێگەیەوە ئاشنا بوون بە بیروباوەڕ و ئامانجەکانی و خوێندنەوەیان بۆ هەندێك لە بەیانو بڵاوکراوەکانیان و کاریگەریان لەسەریان هەبووە و هەندێکیان بەشداریان لە گواستنەوەی بەشێك لەم بیرە بۆ عێراق لەکاتی گەڕانەوەیاندا کردووە.[80] بەڵام هۆکاری گرنگ لە بڵاوبوونەوەی ئەم پارتە

---

79 حسن احمد محمد: الفكر الاشتراكي لحزب البعث العربي الاشتراكي، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٢، ل١٩٨.

80 شلبێ العيسمي: حزب البعث العربي اشتراكى، مرحلة النمو والتوسع ١٩٤٩– ١٩٥٨، ل٢٠٠؛ هادي حسن: س،پ، ل١٢٦.، د.عبدالفتاح على بوتاني: الحيات الحزبية في الموصل...،ل٣٤٤.

دەگەڕێتەوە بۆ ئەو خوێندکارو مامۆستا سوریانەی کە لەئەسکەندەروونەوە چووبون بۆ عیراق و لە وێدا دەیانخوێند.[٨١] لەنێو ئەو خوێندکارە سوریانە دا (أدهەم مستەفا) بوو کە پەیوەندی بە (ئامۆژگەی باڵای مامۆستایان)ەوە کردبوو، و ساڵی ١٩٤٧ یەکەم شانەی بەعسی لەعێراقدا درووست کرد و بانگەشەی بۆ پارتی بەعس بڵاوکردەوەو کۆبوونەوەی پێ دەکردن و نامیلکەی بەعسی بۆ دەگواستنەوە، و ژمارەیەکی زۆر لە نامیلکەی دەستووری بەعسی عەرەبی دابەشدەکرد.

شایانی باسە (فائیز ئیسماعیل) کە خوێندکارێکی سووری و خەڵکی ئەسکەندەرونە بوو، لە کۆلێژی یاسای عێراقی دەیخوێند کتێبخانەیەکی لە کەرخ بەناوی کتێبخانەی (الیقظە العربیە)ەوە دامەزراند.[٨٢]

واتە بە دەستپێشخەری چەند لاوێکی ئەسکەندەروونە، بەتایبەتی فائز ئیسماعیل کە کوڕی پیشەوەرێکی عەرەبی عەلەوی بوو لەگەڵ وەسفی غانم، کە خوێندکاری پەیمانگەی باڵای مامۆستایان و برای وەهیب غانمی ئەندامی سەرکردایەتی بەعسی سوریابوو، چەند بازنەیەکی سەرەتایی بەعس دامەزرا، لە هەمان کاتدا لە قۆناغە سەرەتاییەکانی سەرهەلدانی ئەم پارتەدا سلێمان عیسا کە هۆنەرێکی عارەبی سوننەی حەلەب بوو رۆڵی

---

[81] السید عبدالرزاق حسنی: س. پ، ل٢٨٢؛ عبدالفتاح علی بوتانی: الحیات الحزبیة في الموصل...،ل٣٤٤،

[82] فاضل حسین: الفکر السیاسی ق العراق المعاصر ، ل١٢٤؛ پارتی دیموکراتی کوردستان (مەکتەبی ناوەندی دیراسات و توێژینەوە): هەلوێستی حیزبە سیاسیەکانی عیراق لەمەڕ کێشەی کورد...، ل٦٤.

بەرچاوی بینی.[٨٣] دوای ئەوەی فائز ئیسماعیل سەفەری سوریای کرد، (عبدالرحمن الضامن) کە خوێندکارێکی عێراقی بوو لە کۆلێژی یاساو کاروباری نهێنی بەڕێوە دەبرد و (یحیی یاسین) یارمەتی دەدا، بەرپرسی نامە کاری‌و پەیوەندییەکانی بەمەرکەزو پاراستنی سجلەکان بوو، و (جاسم محمد الحمراء) لێپرسراوی کەرادە بوو، دواتر لەبەر هۆکاری تەندرووستی عبدالرحمن وازی هێنا و لێپرسراوێتی کەوتە دەست (ابو القاسم محمد کرو) کە یەکێك بوو لە خوێندکارە تونسیەکان لە ئامۆژگەی بالآی مامۆستایان.[٨٤]

لە هەمان کاتدا لە شاری کەربەلا لە لایەن سەعدون حەمادی یەوە وەك کەسایەتیەکی سەربەخۆ کە ئەو دەمە لە بەیروت دەیخوێند یەکەم شانەی لە سالّی ١٩٤٨ دا دامەزراند بۆ ئەوەی هیچ پێوەندیەکی بە ڕێکخستنەکانی بەغداوە هەبێت و حەمادی بلاوکراوە حیزبیەکانی لە بەیروتەوە دەناردەوە، لەوانە ڕۆژنامەی (البعث) کە بە بەردەوامی هەفتانە دەگەیشت و بەشێوەیەکی ئاشکرا دەفرۆشرا، جگە لە ڕۆژنامەی (المروة الوثقی) کە لەبەیروت دەردەکرا، بیروباوەڕەکانی بەعسی بەشێوەیەکی ئاشکرا بلاّودەکردەوە، سەرەتا ئەم کارکردنەی وەك کەسێتیی سەربەخۆ ئەنجام دەدا، بەلاّم دواتر شێوەی کارکردنەکە ڕێکخرا و بەسترا بە ڕێکخستنی بەغداوە و سالّی ١٩٥٢ شمس الدین کاظم ئەندامی

---

[83] حنا بطاطو: س. پ. ل٤٧، ٤٨؛ شمران عجلي: الخريطة السياسية للمعارضة العراقية.ل٣١.

[84] فاضل حسين: الفكر السياسى فى العراق المعاصر . ل١٢٥؛حنا بطاطو: س. پ. ل٤٨.

سەرکردایەتی لق سەرپەرشتی دەکرد.[٨٥] لە ساڵی ١٩٥١دا یەکەم شانەی ڕێکخستنی حزبی لە شاری بەعقوبە لە ڕێگەی ئەندامانی حزب(معاذ عبدالرحیم) کە خوێندکاری پەیمانگەی مامۆستایانی لادێکان بوو پێك هات، لە شاری موسلیش ڕێکخستنی حزب لەو خوێندکارانە پێك هاتبوو کە لە ساڵانی پەنجاکاندا لە پەیمانگە و کۆلیژەکانی بەغدا دەیانخوێند.[٨٦] لە ساڵی ١٩٥١ دا (فؤاد رکابی)* دەسەڵاتی وەرگرتو تاماوەی (٨) ساڵ سەرکردایەتی دەکرد.[٨٧] یەکەمین شتی ئەم ڕێکخراوە نوێیە پێ چەسپاندن بوو لەناو کۆلێجەکانی زانکۆی بەغدادا لە ئەعزەمیە، بەڵام وورده وورده دەستڕۆیی خۆی درێژ کردەوە، لە ناصریە لە ساڵی ١٩٥٠ دا لە ڕێگەی (فوئاد رکابی)ەوە ڕێکخستنی بەعس دامەزرا، ساڵی ١٩٥١ لە شاری حلله (عبدالوهاب کریم) ڕێکخستنی ئەو شارەی پێکهێنا و لە شاری سامەراش لە هەمان کاتدا لە ڕێگەی (عبدالله سلوم السامرائی)ەوە و لە شاری بەسرا لەڕێگەی (وەسفی غانم) و لە شاری کوتیش ساڵی ١٩٥٤ لە ڕێگەی (محمد جمیل شلش)ەوە شانە حزبیەکانی بەعس دروست کران،[٨٨] زۆربەی

---

[85] سید عبدالرزاق الحسنی: س. پ، ل٢٨٢.

[86] هادي حسن: دور الحزب البعث العربي الاشتراكي في العراق... .ل١٢٧.

* رکابی شیعە بوو، خوێندکاری کۆلیژی ئەندازیاری بوو، لە ساڵی ١٩٣١دا لە ناسریە لەدایك بووە، باوکی فەرمانبەرێکی هەژاری میری بووە، دایکیشی ئامۆزای دووهەمی ساڵح جەبری سەرەك وەزیران بوو، سەر بەخێزانێکی چینی ناوەڕاست بوو لە هۆزی بەنی رکاب، لەتەمەنی ١٦ یان ١٧ ساڵیدا بوو کە سیاسەت کێشیکرد، ساڵی ١٩٥٠ پەیوەندی کردوە بە حزبەوە. (حنا بطاطو: س. پ، ل٤٨؛ پارتی دیموکراتی کوردستان (مەکتەبی ناوەندی دیراسات و توێژینەوە): هەلوێستی حیزبە سیاسیەکانی عیراق لەمەڕ کێشەی کورد...، ل٦٤).

[87] حنا بطاطو: س. پ، ل٤٨.

کران،[88] زۆربەی ئەوانەی پەیوەندییان پێوە دەکردن خوێندکاری زانکۆو ئامادەییەکان بوون، ئەوانەی لە ڕیزەکانی (سەربەخۆ خوازەکان) نیشتمانپەروەرەکاندا کە دەرەتانێکیان بۆ جۆش‌و خرۆشیان دەستنەدەکەوت.[89]

هەر لە سەرەتای سالّی ١٩٤٨ چەند شانەیەکی بچووکی خوێندکاری پێکهاتبوو کە هەریەکەیان نزیکەی (٥) ئەندامی لەخۆ دەگرت، و یەکەم ئاهەنگی پێوەندارێتیی (انتماء) لە (دار البعثات)ی عەرەبی لە ئەعزەمیە ئەنجام درا.[90]

لە ڕووی ڕێکخستنەوە پێکهاتەی پارتەکە بەم شێوەیە بوو: هەموو (٨) یاخود (١٠) بازنەیەك تیپێکیان پێك دەهێنا و چەند ژمارەیەکی دیاری کراو لەم بازنانە کەرتێکیان پێك دەهێنا، هەموو ئەم بازنانە بەتەنیا کۆ دەبوونەوەو دواتر سەرۆکی بازنەکە ڕاپۆرتێکی پێشکەش بە لێپرسراوی پارچەکان دەکردو تیایدا باس لە چالاکی جوڵانەوەکەو ئەندامەکان‌و پەیوەندیەکانیان‌و پێگەیشتنیان دەکرا.[91]

بونیادی ڕێکخستن سادە بوو، یەکەی بنەڕەتی بریتی بوو لە (فرقە) کە لانیکەم لە (٢) ئەندام پێك دەهات، هەردوو فرقەیان زیاتر (شوعبە) یان پێك دەهێنا، هەر دوو (شعبە)یان زیاتر (فرع)ێکیان پێکدەهێناو لەسەرو

---

88 هادي حسن: دور الحزب البعث العربي الاشتراكي في العراق... ل١٢٨-١٢٩.

89 حنا بطاطو: س. پ. ل٤٨.

90 شلبی العیسمي: حزب البعث العربي الاشتراكي، مرحلة النموا والتوسع ١٩٤٩-١٩٥٨، ل٢٠١.

91 فاضل حسین: الفكر السیاسي في العراق المعاصر. ل١٢٨.

فەرعیشەوە (دەستەی سەرکرادیەتی) هەبوو کە لەبنەڕەتدا لە سەرۆکی نووسینگەکانی پارت پێکهاتبوو بۆ بەڕێوەبردنی ڕۆشنبیری‌و کرێکاران‌و وەرزشی‌و دارایی هەروەها سەرۆك‌و ئەندامانی نووسینگەی سیاسی هەبوو لەسەروو هەمووشیانەوە (عەمید) هەبوو.[92] پلەکانی حزبیش بریتی بوون لە:

دوای کۆتایی هاتنی قۆناغی هاوڕێیەتی بە پلەی (مؤید-لایەنگر)، دواتر بەرزدەبێتەوە بۆ پلەی (نصیر-پشتیوان)، دواتر پێشدەکەوێت و هەڵدەبژێردرێت بۆ ئەندامێتی، دوای ئەوەی بەعسی بە سەرکەوتوویی قۆناغی هەڵبژاردنی ئەندامێتی دەبڕێت دەبێتە ئەندام و ماوەی شەش مانگ لە ژێر تاقیکردنەوەدا دەبێت، پاشان سوێند دەخوات و بە وەفایی خۆی بۆ بەعس دەردەبڕی پاشان دەبوو بە ئەندامی (فرقە) و باوەڕپێکراوی بەعس و بازنەی خەباتی حزبی فراوانتر دەبێت و بەرزدەبێتەوە بۆ ئەندامی سەرکردایەتی(فرقە) و دواتر بۆ ئەندامی (شعبە) و پاشان بۆ ئەندامی (فرع) و دواتر بۆ ئەندامی (قیادەی قطری)، کاتێك دەبێتە (امین سر للقیادة القطریة) ئەوا دەبێتە ئەندامی (قیادی فرع) کە ئەمەش بەرزترین پلەی سەرکردایەتیە لە حزبدا.[93] ئامانجەکانی ئەم پارتە بە شێوەیەکی گشتی وەك لە بەیانی یەکەمی بەعسدا هاتووە بریتی بوو لە:

---

[92] حنا بطاطو: س. پ، ل٥٠.

[93] سلیمان فرحان: مذکرات بعثي سابق، تقدیم/ احمد رائف. الزهراء للاعلام العربي. قاهرة، ١٩٩١، ل٣٩.

١-نوێنەرایەتی کردنی گیانی عەرەبی دژی شیوعیەتی ماددی.

٢-نوێنەرایەتی مێژوویی زیندوی عەرەبی دژی دواکەوتوویی مردوو و پێشکەوتنی دەستکرد.

٣-نوێنەرایەتی نەتەوەی عەرەبی تەواو کە دەربڕی دەستکەوتی تاکەکەسیە دژ بە نەتەوەیی زارەکی کە لەسەر زمان و کۆمەڵێك هەلسوکەوت تێناپەڕێت.

٤-نوێنەرایەتی نامەی عروبە دژ بە پیشەی سیاسی.

٥-نوێنەرایەتی نەوەی عەرەبی نوێ.[٩٤]

چالاکییەکانی حزب لەسەرەتادا لە چەند کارێك تێنەدەپەڕی لەوانە:-

مژدە پێدان بە پرەنسیپەکانی پارت و بڵاوکردنەوەی و درووست کردنی شانەی خوێندکاریو هەوڵدان بۆ پێناسەکردنی هاولاتیان بە ئامانجەکانی بەعسو دروشمەکانی لەڕێگەی نووسین لەسەر دیوار، یاخود لە کاغەز دەیاننوسیو لەهەندێك شوێنو بۆنەدا دابەشیان دەکرد ، و لەڕێگەی بەشداربوون لە ئاهەنگو خۆپیشاندانەکانو هوتاف کێشان بەناوی حزبو دروشمەکانی.[٩٥]

جگە لەوە هەڵواسینی چەند نووسراوێك کە بەدەست نووسرابوو، بەوە حزبیان دەناساند یاخود لە دیواری هەندێك لە کۆلێژەکانو خوێندنگەکان بەشەوو بەنهێنی تەواوەوە، چونکە حزب دەیویست پارێزگاری لە

---

94 جعفر عباس حميدي: التطورات السياسية في العراق. ل٦٥٤.

95 شلبی العیسمی: حزب البعث العربي الاشتراكي، مرحلة النموا والتوسع ١٩٤٩-١٩٥٨، ل٢٠٢.

ئەندامەکانی بکات.[96] بەعس بەشداری لە ئاهەنگە سیاسیەکاندا دەکرد و بەهۆی بارودۆخی کارکردن بەنهێنی، ئەمە وایکرد بوو لە ژێر چەند ناوێکی جیاوازدا کاربکەن، وەك (الشباب العربی فی العراق)و (الاشتراکیون العرب) و (الشباب العربی الجامعی) .[97]

هۆیەکانی چاپ لەسەرەتادا زۆر بەسادەیی دەستی پێکرد، کە پشتی بە لەبەرگرتنەوە بەدەست (استنساخ) دەبەست، یاخود نووسین بە تەباشیر لەسەر جادە.[98] هەندێك لە زانیاریەکان لەقۆناغی یەکەمدا بەدەست دەنووسراو لەسەر چەند نوسخەیەك دواتر ئەندامەکان دەستاو دەستیان پێدەکرد، و هەندێك لە بەیاننامە گشتیەکان تا سالی ۱۹۵۲ کە رۆژنامەکان نەیان دەتوانی بلاویبکەنەوە بەدەست دەنوسران و بەسەر هاوولاتیاندا دابەش دەکران.[99] بەعس توانی ئامێرێکی رۆنیۆیی دەست بکەوێت و یەکەم رۆژنامەی بەناوی (العربی الجدید)ەوە دەرکرد. دوو ژمارەی لێدەر کرد دواتر ناوەکەیان گۆری بۆ (اشتراکی) کە هەندێك لە پیتەکانی رۆژنامەکە نەدەخوێندرایەوە.[100] لەوێدا بلاوکراوەکانی حزب و

---

[96] عبدالرزاق الحسنی: س. پ، ل٢٨٣؛ هادي حسن: دور الحزب البعث العربي الاشتراكي في العراق....ل١٣١.

[97] فاضل حسین: الفکر السیاسي في العراق المعاصر ، ل١٢٩؛ شلبی العیسمی: حزب البعث العربي الاشتراكي، مرحلة النموا والتوسع ١٩٤٩-١٩٥٨، ل٢٠٣؛جعفر عباس حمیدي: التطورات السیاسیة في العراق، ل٦٥٨.

[98] عبدالرزاق الحسنی: س. پ، ل٢٨٦.

[99] شلبی العیسمي: حزب البعث العربي الاشتراكي، مرحلة النموا والتوسع ١٩٤٩-١٩٥٨، ل٢٠٢.

[100] عبدالرزاق الحسنی: س. پ، ل٢٨٦؛ شلبی العیسمی: حزب البعث العربي الاشتراكي، مرحلة النموا والتوسع ١٩٤٩-١٩٥٨، ل٢٠٣.

ئەو بەیاننامانەی کە بەهۆی ڕووداوە سیاسیەکانی عێراقەوە دەریان دەکرد و بڵاویان دەکردەوە.[101] بەعس توانی لە ساڵی ١٩٥٤دا چاپخانەیەکی دەست بکەوێت کە لەکەربەلا بە (٥٠) دینار کڕیبووی لە لایەن (فوئاد رکابی و علی صالح السعدی)یە وە. لەسەرەتادا لە ماڵی علی صالح السعدی دانرا، دواتر گواسترایەوە بۆ یەکێك لە چاپخانەکان. هەر لەو ماوەیەدا بەعس توانی سوود لە ڕۆژنامەی (الحریە)ی ئاشکرا وەربگرێت کە خاوەنەکەی (قاسم حمودی) بوو بۆ ماوەیەکی کورت بۆ ڕوون کردنەوەی ئامانجەکانی حزب، و پرەنسیپەکانی کە یارمەتی دەرێکی باش بوو بۆ ڕاکێشانی کۆمەڵێکی گەورە لە ڕۆشنبیران.[102] بە شێوەیەکی گشتی ئەدەبیاتی پارتی بەعس دەتوانین بۆ دوو بەشی سەرەکی دابەشی بکەین:

١-کۆمەڵێك کتێبی نوسراوی ئاشکرا، ئەم کۆمەڵەیەیان بە شێوەیەکی زۆر پارێزگارانە نوسرابوون و ئامانج لێیان تەنها ڕاکێشانی لایەنگران بوو، پشتی بە شێوازێکی ئەدەبی بەستبوو و جۆرێك لە جیاوازی تێدابوو.

٢-کتێبە نهێنیەکان کە تەنها لە نێوخۆی بازنەکانی ڕێکخستندا دەخوێندرایەوە و نەدەدرا بە کەس، ئەم کتێبە نهێنیانە بە شێوەیەکی زۆر

---

[101] فاضل حسين: الفكر السياسي في العراق المعاصر ، ل١٢٨.

[102] عبدالرزاق الحسنی: س. پ، ل٢٨٦؛ شلبی العیسمی: حزب البعث العربي الاشتراکي، مرحلة النموا والتوسع ١٩٤٩-١٩٥٨، ل٢٠٣.

ڕوون و ئاشکرا بانگەشەیان بۆ ئەو بیر و باوەڕانەیان دەکرد کە لە خەڵکیان دەشاردەوە تا ڕوی ڕاستەقینەیان دیار نەبێت.[١٠٣]

دەسەلآت تا پێش ساڵی ١٩٥٢ هیچ جۆرە بایەخێکی بە چالاکی بەعسیەکان نەدەدا، بۆیە جۆرێك لە ئازادیان لە زانکۆ هەبوو کە دەیانتوانی چاوپێکەوتن بەڵکو هەندێك جار کۆڕ و کۆبوونەوە ببەستن دور لە چاودێری‌و ڕاوەدوونان لە کۆلێژەکانی زانکۆدا، بەڵام دوای ئەو ساڵە حکومەت هەستی بە چالاکی زیادە ڕەوانەیان کردوو درکی بە مەترسی دەسەلآتیان کرد، بۆیە چاودێریان خستە سەریان.[١٠٤] چالاکی بەعسیەکان سەرنجی دەوروبەری بۆ خۆی ڕاکێشابوو، بۆ نمونە ڕۆژنامەی (الاخبار) لە کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٥٢دا لە بابەتێکدا ئاماژە بەوە دەکات کە حزبێکی سیاسی بەناوی پارتی بەعسی عەرەبی لەعێراقدا درووست بووەو چالاکی نایاسایی ئەنجام دەدەن.[١٠٥]

ئەندامەکانی ئەم پارتە ڕۆڵێکی گرنگیان هەبووە لە ئامادەکردن بۆ مانگرتن‌و خۆپیشاندان، کە شارەکانی عێراقی گرتەوە، لەڕاستیدا یەکەم بەیانی فەرمی سیاسی بۆ ئامادەکردنی ڕاپەڕین لەلایەن بەعسەوە لەژێر واژۆی (الشباب العربی الجامعی فی العراق) دەرچوو کە تیایدا ئیدانەی

---

[103] سلیمان بشیر و اخرون: صدام بین الاقوال و الافعال. ل٦٥-٦٦.

[104] شلبی العیسمی: حزب البعث العربي الاشتراکي، مرحلة النموا والتوسع ١٩٤٩-١٩٥٨. ل٢٠٤.

[105] ابراهیم خلیل احمد، جعفر عباس حمیدی: تاریخ العراق الحدیث. ل١٥٤، ١٥٥؛ عبدالرزاق الحسنی: س. پ، ل٢٨٥.

دەست درێژی کردنە سەر خوێندکارانی کۆلیژی دەرمانسازی (صیدلیە) دەکات لەلایەن پۆلیسەوە.[١٠٦]

ئەو بنەما سیاسیە تازە و تایبەتیانەی پارتی بەعس، بنەمای جیاوازی و لێکنەچوونە لە نێوان وتن و کردار دا لە نێوان تیۆر و بەجێهێناندا، لە چەواشەکردنی خەڵك و هەڵخەڵەتاندن بە دروشمی بریقەدار ، ئەم یاریکردنەی بەعس بە وتە و عەقڵی خەڵکی هەر لە سەرەتای دروست بوونیەوە پیادەکراوە لەوەی لە نێوخۆی پارتەکەیاندا شتێکیان بڵاودەکردەوە و لە دەرەوەش شتێکی تر، بێگومان پارتێکی لەو جۆرە هەرگیز نابێت بە پارتی گەل و جێی متمانەو بڕوای میللەت نابێت.

---

[106] عبدالرزاق الحسنی: س. پ، ل٢٨٤.

باسی سێیەم

بنەما ئایدۆلۆژیەکانی پارتی بەعس

دەستور(پەیرەوو پرۆگرام)ی بەعسی سالّی (١٩٤٧) لەپالّ نووسینەکانی میشیل عەفلەقدا تا سالّی ١٩٦٣ بۆ فکری پارتی بەعس سەرچاوەیەکی سەرەکی بوون، هەرچەندە ئەو دەستوورە کاریگەریەکی زۆری فکری عەفلەقی شانبەشانی فکری (ئەرسوزیو وەهیب غانم)ی بەسەرەوە بوو، بەلاّم لەگەل ئەوەشدا کە عەفلەقیەت سەرچاوەیەکی سەرەکی ئایدیۆلۆژیای پارتی بەعس بووە تا بەستنی کۆنگرەی نەتەوەیی شەشەم لە سالّی ١٩٦٣دا لەژێرناوی (هەندێ دەرهاویشتەی تیۆری- بعض المنطلقات النظریە)، کەشوێنی عەفلەق و رێبازەکەی گرتەوە بەبێ ئەوەی بەشێوەیەکی بنەڕەتی بیانسرێتەوە.[١٠٧] کەواتە لەرووی

---

[107] بو علی یاسین و اخرون: الاحزاب والحرکات القومیە. ل٢٢٧، ٢٣٨.

ئایدیۆلۆژییەوە بەعس تارادەیەکی زۆر لەچلەکاندا دەستکردی میشیل عەفلەق بوو، لەقاڵبدانی هزریانەی حیزب بۆ ئەو نزیکە قۆرخ کردنێك بوو. چونکە لەو سەردەمەدا هەموو بەعسیەکان عەفلەقیان بەمامۆستای خۆیان دادەنا، بەڵام (قۆرخ کردنی عەقیدەیی) عەفلەق لەسوریای پەنجاکاندا درزی تێکەوتبوو، ئەمەش لەبەشێکیدا دەگەڕایەوە بۆ فراوانبوونی لەپڕو خێرای ڕیزەکانی بەعس، ئەمە بەسەر یەکێتیی هزرییانەی بەعسیشدا هات. لەگەڵ ساڵی ١٩٥٧دا وەك چاپکراوێکی نێوخۆیی ئەو ڕۆژانە دەڵێت: "بەعسی سوری بوو بە (بابل)ێك لەشەپۆلە ئایدیۆلۆژییە بەگژیەکدا چووەکان، بەڵام لەعێراقدا باوەڕدارانی بەعس تا نیو دەهەی ـواتریش، تێدەکۆشان لەتوێی لاپەڕەکانی عەفلەقەوە ڕێگە بگرنە بەر، لەبەرچاوی ئەوان عەفلەق و بەعسیزمی ڕەسەن هاوتای یەك بوون".[١٠٨]
جگە لەوەی کە ئەو بیروباوەڕانەی کە پارتی بەعس خستبویە ڕوو شتێکی تازە نەبووە، بەڵکو پێش ئەوان کۆمەڵێکی زۆر لەچاکسازەکان ئەو بیرو باوەڕانەیان خستۆتە ڕوو، بۆیە بەعس جگە لە میراتگرێکی ئەو بیروباوەڕانە شتێکی تازەی دانەهێناوە.[١٠٩] لێرەدا مرۆڤ بیروڕایەکی جیاواز لەگەڵ بەشی چەپی بەعس دەبینێ کەپێیان دەوترا (جماعة المنطلقات النظرية) بۆ عەفلەقیەت، بەشی "چەپی بەعس" پێیان وابوو کەئەمە بریتیە لەفکرێك یاخود ئاراستەیەکی سیاسی کە سنووری کەسێکی دیاری کراو تێدەپەڕێنێ، تەنانەت ئەگەر بەشی "ڕاستی بەعس" باشترین

---

[108] حنا بطاطو: س. پ، ل٣٧.

[109] أمل میخائیل بشور: س. پ ل٩٤.

دەربڕی بیرۆکەی بەعسیش بووبێت.[110] بەڵام لەهیچ شوێنێکدا هزرەکانی عەفلەق بەشێوەیەکی ڕێکوپێک دانەڕێژرابوون، بەڵکو لە وتارە گشتییەکانی و تێبینیە خۆشگۆکانی بەردەمی موریدانیو چەند بابەتێکی کورتدا کەلەژێر فشاری ڕووداوەکاندا نووسرابوون پەرتو بڵاوببوونەوە. تەنانەت ئەگەر ئەم ماددانەش پێکەوە کۆبکرێنەوە گۆشەنیگایەکی تۆکمەو توندوتۆڵ پێك ناهێنن، ئەمەش پەیوەندی بەوەوە هەیە، کە عەفلەق زیاتر مەیلی لەوەبووە پشت بەهەستو بە (ئیمان) ببەستێت، زیاتر لەشیکردنەوەو تێخوێندنەوەی ڕاستییەکان، هەروەها پەیوەندیشی هەیە بەزمانی عەفلەقەوە کەنزیك بوو لەزمانی شاعیران، کە زیاتر هێمای تێدایە نەك ڕاشکاوییەکی لۆجیکانە.[111]

ڕاستیەکەی تا سەرەتای شەستەکان باڵی "چەپ ڕەوەکان"ی حزب نەیانتوانی ئایدیایەك دابنێن و بیکەن بە ئەلتەرناتیڤێکی تەواو لەبری ئایدیای عەفلەقیەت.[112] بیری بەعسێتی کە سەرچاوەکەی دەگەڕێتەوە بۆ میشیل عەفلەق لەسەر ئەوە بەندە کە عەرەب نەتەوەیەکە خاوەنی پەیامێکی نەمرە بۆ هەموو ئادەمیزاد.[113]

(أمة عربية واحدة، ذات رسالَة خالدة) ئەمە ئەو دروشمە بوو، ئەندامەکانی بەعس لە سەرەتای دروستبوونی پارتەکەیانەوە بەردەوام

---

[110] بو علي ياسين وأخرون: س. پ، ل٢٣٨.

[111] حنا بطاطو: س. پ، ل٣٧.

[112] بو علي ياسين وأخرون: س. پ، ل٢٣٨.

[113] جەمال نەبەز: بیری نەتەوەیی کوردی نە بیری قەومیەتی ڕۆژهەلاتی و نە بیری ناسیۆنالیستی ڕۆژئاواییە. ستۆکهۆلم– سوید. ١٩٨٤، ل٥٤.

دووبارەیان دەکردەوە، ڕۆژانێك کەبەعس فکرەیەکی بەنرخ بوو لەمێشکی کۆمەڵێك گەنجی عەرەبیدا شوێنی خۆی گرتبوو، بەعسیەکان ئەم دروشمەیان لەسەرەتاو کۆتایی کۆبوونەوەکانیاندا بەپێوەو بەمل کەچیەوە دووبارە دەکردەوە، هەموو نوسراوی پارتەکەیان و بابەتە فکریەکانیان و نامەی ڕێکخستنەکانیان و لەهەموو ڕاپۆرتەکانی کۆبوونەوەو ئەدەبیاتەکانیاندا بەو ناوەوە دەردەکرد، لەخۆپیشاندان و جەژن و ئاهەنگەکاندا بەرز ڕایان دەگرت، بەعسیەکان وایان هەست دەکرد بەو کارەیان کارێکی پیرۆز ئەنجام دەدەن. یەکەم دەرکەوتنی ئەم دروشمە لەئەدەبیاتی حزبدا بۆ ساڵی ١٩٤٣ دەگەڕێتەوە. لەدوای ئەو ساڵە وە لەهەموو بەیان و بڵاوکراوە نێوخۆییەکاندا دەردەکەوت تا وای لێهات بوو ببو بەنەریتێك کە بەعسیەکان لەسەرەتاو کۆتایی کۆبوونەوەکانیاندا دەیانووتەوە.[١١٤]

بەعسیەکان پێیان وایە (پەیام) شتێکی پێویستە بۆ گەل، ومافی خۆیەتی کەهەوڵ بدات بۆ تەواو کردنی، و پێویستە لای گەل لەچوارچێوەی چالاکی ماددی و خۆپەرستی دەرچێت و بەرزبێتەوە بۆ ئاستی ئاراستەکردنی مرۆڤایەتی.[١١٥]

---

114 حزب البعث العربي الاشتراكي:المنهاج الثقافي المركزي. كتاب الثاني، بغداد، ١٩٨٧، ل١١٩.

115 حزب البعث العربي الاشتراكي:المنهاج الثقافي المركزي. كتاب الاول، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٠، ل٦٥" فارس عبداللة: المنظور الفكري عند الرئيس القائد صدام حسين، ج١، ط١، منشورات المكتبة العالمية، بغداد، ١٩٨٦، ل١٨.

میشیل عەفلەق لەوەڵامی پرسیارێکدا سەبارەت بە (پەیامی نەمر- الرسالَة الخالدة) دەڵێت:" بەردەوام بە شێوازێکی زۆر سادە وەڵامم دەدانەوە کە (پەیامی نەمر) شارستانیەتو بەهایەکی دیاری کراوە کەعەرەب دەتوانێ لەپاشەڕۆژدا کاتێک دەگەنە ئاستێکی شکۆداری ڕاهێنەر بەدیبهێننو لەنێو مرۆڤدا بڵاوی کەنەوە، کەچی بینیم ئەوانە نامە بەشتێکی بێ گیانی جیاکراوە دەبینن لەناخی ڕۆڵەکانی گەلو ژیانو ئەزموونەکانیاندا، بۆیە وا وەڵامم دانەوە کەنامەی عەرەبی نەمرە نەك لەپاشەڕۆژدا، بەڵکو بۆ بەدیهێنانی لەئێستەدا چەسپاوە."[116]

ئەم دروشمە بنچینەییەی بەعس کەبەدرێژایی مێژووی دامەزراندنی بەرزی کردۆتەوە (نەتەوەیەکی عەرەبی یەکگرتووی - خاوەن پەیامێکی نەمر)ە، ئەم دروشمە کەسەردەقی دروشمەکانیەتی، هەرچی چۆنی لێك بدرێتەوە، بیروڕای تەسکی ناسیۆنالیستی لێدادەچۆڕێ. لەلایەکەوە بیری نەژاد پەرستی عەرەب بەو دروشمە بەهێز دەکا، لەلایەکی دیکەوە ئیسلام دەکاتە پەیامی پیرۆزی عەرەبو میللەتانی دیکەش دەکاتە مل کەچی ئەو پەیامە. ئەمە لەکاتێکدا بەدرێژایی مێژوو عەرەب نەتەوەیەکی یەکگرتووی خاوەن دەوڵەتێکی دڵخوازی یەکگرتووی عەرەبی نەبووە، سەرەڕای بڵاوبوونەوەی ئیسلامیش چەندین میللەت هەن نەژادو زمانو قەبارەی خۆیانیان پاراستووە.

پارتی بەعس لەجیهانبینیەکی تەسکەوە سەیری مێژووی عەرەبو میللەتانی ترو هەروەها سەیری ئیسلامو ئاینو مەزهەبەکانی تر دەکا،

---

[116] میشیل عەفلەق: في سبيل البعث، جزء الاول، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٦، ل١١٢.

هەر بۆیە ئەو دروشمەی بەرزکردۆتەوە، دەنا یەکگرتنی هەموو نەتەوەیەك مافێکی ڕەوای دیموکراسی خۆیەتی، بەڵام نەك لەسەر حیسابی نەتەوەو گەلانی تر.[117]

ئامانجەکانی بەعسی عەرەبی کە لە (یەکێتی و ئازادی و سۆسیالیزم)دا کورت کراونەتەوە، ئەمانە ئامانجە سەرەکییەکانی بەعسن کەلەگرنگیدا یەکسانن و ناتوانرێت هیچ یەکێك لەمانە دابڕدرێت یاخود دوابخرێت لەیەکتری. شتێکی تر کە گومانی تێدا نییە ئەوەیە (یەکێتی) بەشێوەیەکی مەعنەوی پەسەند ترە و پێویستە بەعسیەکان خۆیانی لێ گێل نەکەن.[118] ئەم دروشمە بە هاتنە کایەی پارتی بەعس شێوەیەکی فەرمی وەرگرت کە لەکۆنگرەی دامەزرێنەری ١٩٤٧دا بڕیاری لەسەر درا کە لەبنەمای (٣)هەمی سی بنەما سەرەکییەکەی دەستووردا هاتووە: "نەتەوەی عەرەب خاوەن پەیامێکی نەمرە، کەبەشێوەیەکی تازەو تەواو لەقۆناغەکانی مێژوودا خۆی دەنوێنێ، وئامانجی تازەکردنەوەی بەها مرۆڤایەتیەکانە کەپاڵپشتی دەکات لەپێشکەوتنی مرۆڤایەتی و گەشەپێدانی گونجان و هاوکاری لەنێوان گەلاندا.[119]

عەفلەق لەسەر ئەوە پێدادەگرێت، کە (یەکێتی و ئازادی و سۆسیالیزم) ئەو ئامانجانەن کەخستوویانەتە بەردەم شوێن کەوتوانی دەستکردی ئەو

---

117 مەلا بەختیار: ئەنفال و ئایدلۆژیەتی (بەعس)، گۆڤاری ئەنفال، ژمارە (١)، ٢٠٠٠، ل٢٤.

118 مشيل عفلق: معركة مصير الواحد، ط٦، بيروت- لبنان، ١٩٧٥، ل٥٩؛ مشيل عەفلەق: في سبيل البعث، ج٢، بغداد، ١٩٨٦، ل٣١؛ صباح محمود محمد: الفكر الاستراتيجي لصدام حسين، مطبعة عشتار، بغداد، ١٩٨٥،ل٣١.

119 حزب البعث العربي الاشتراكي:المنهاج الثقافي المركزي، كتاب الثانى، ل١١٩-١٢٠.

نین، بەڵکو لە گیان و ناخی عەرەبەوە هەڵدەقولێن، تەنها گوزارشت لەبەرژەوەندییەکانی نەتەوە ناکەن، بەڵکو گوزارشت لەو ڕاستیەش دەکەن کەهەیەتی و هەل و مەرجەکان چەند بەهێزبن ئەو خۆی هەر ڕادەگەیەنێت.

ئەو سێ ئامانجە هەر یەکەیان پەیویستی بەوی تریان هەیە و لەنێوان خۆیاندا یەکتری تەواو دەکەن، بریتین لەهەموویەکی بەشنەکراو، ناتوانرێت هیچ کامیان لەسەر حیسابی دوانەکەی دی بەدیبهێنرێت.[120]

ئەم سیانەکیە یاخود ئەم سێکوچکەیەی بەعس سەرەتا بەم ڕێکخستنە نەبووە، هەروەك (فائز ئیسماعیل) ئاماژەی پێدەکات، تا ساڵی ١٩٥٧ ئەم ئامانجە بەدوو شێوازی ڕێکخستنی جیاواز هەبوو کەهەردووکی هی عەفلەق بوون ئەوانیش بریتی بوون لە (حریە، الوحدە، الاشتراکیە)، (حریە- الاشتراکیە- الوحدە) هەروەها ئاماژە بەوەش دەکات، پارتی بەعس هیچ یەکێك لەم ئامانجانەی لەوی تریان بەلاوە گرنگتر نەبووە و هەر لەسەرەتاوە هیچ یەکێکیانی پێش ئەویتر نەخستووە بەهۆی ئەو پەیوەندیەی کەلەنێوان ئەم ئامانجانەدا هەبووە، چونکە هەریەکێك لەمانە تەواوکەری ئەویترە، باسی ئەو پەیوەندیەی کردووە کەلەنێوانیاندا هەیەو پێی وابووە کە هەموویان ئامانجێکن بۆ زیندووکردنەوەی ئوومەی عەرەبی.[121] ئەو پارتەی کە بانگەشەی دەکرد بەوەی کە پارتێکی سیاسیە و خاوەن ئایدۆلۆژیایەکی دیاریکراوە، لەسەر کۆمەڵێك بیر و باوەڕ و بنەما

---

[120] حنا بطاطو: س. پ، ل٣٨؛ عبدالجبار عبدالمصطفى: الفكر السياسي الوسيط والحديث، ط١، جامعة الموصل. ١٩٨٢، ل١٨١.

[121] بو علي ياسين وآخرون: س. پ. ل٢٤٩.

وەستاوە و دامەزراوە، و هیچ کاتێك باوەڕی بە تاکەکەس نیە، سەلماندی کە پارتێکی تاکڕەوە و هیچ شتێکیان بە لاوە گرنگ نیە تەنها گرتنەدەستی دەسەلاَت نەبێت بە هەر نرخێك و بە هەر ڕێگەیەك بێت.[١٢٢]

لێرەدا دەتوانین ئاماژە بەوە بکەین، کە پارتی بەعسی دەسەلاّتدار، ڕەگی فەلسەفەی خۆی لەسەروەرێتی نەتەوەی عەرەبو سەردارێتی ئیسلامو بالاّدەستیی سەرکردایەتی خۆیدا بەسەر هەموو میللەتانی دونیای عەرەبو لەناو هەموو هێزەکانی عەرەبو کوردو میللەتانی ناوچەکەدا دەبینێ، بۆیە بەو رقەی بەرامبەر (شعوبیەت)و (مەجوسیەت)و (زەندیقیەت) هەیەتی، کەمەبەستی گەلانو باوەڕەکانی ترە،[١٢٣] هەر ئەو رقەی ئاوێتەی ئایدیۆلۆژیەتی مەزنخوازیو دەسەلاّتدارێتیو ئامانجە دوورو نزیکەکانی بەعس کردووە، ئەمەش وایکرد کاتێك بەعس چووە سەر تەخت کاربۆسەپاندنی ئەو ئامانجانەی بکا کە لەئاوێنەی باوەڕەکانی مێژووی عەرەبو ئیسلامدا ڕەنگی داوەتەوە.

---

122 ابو اسلام احمد عبدالله: صدام حسين. نشاة. التاريخ: الجريمة.ط٢، بيت الحكمة، مصر، ١٩٩٠، ل٧١.

123 مەلا بەختیار: ئەنفالو ئایدلۆژیەتی (بەعس).ل٢٦.

یەکێتی (الوحده):-

بە پێی تێڕوانینی بەعس (الوحده) واتای یەکێتی عەرەب دەگەیەنێ، ئامرازێك نییە بۆ ئامانجێك، یان شتێکی سوودمەند نییە، ئەوە "مافێکی سروشتیە". بەواتایەکی دی پێویستە گەل لەیەك دەوڵەتدا بژی، ئەمە پێویستیەکی ئاکارییە، لەهەمان کاتیشدا یەکێتیی حەتمیەتێکی مێژووییە، گەل بۆ یەکگرتن و کۆکردنەوەی بەشەکانی مەیلێکی سروشتی لەبەرەنگاری کردن نەهاتووی هەیە، هیچ وڵاتێکی عەرەبی ناتوانێت بەخۆ گۆشەگیرکردنی لەوانی دی مەرجە پێویستییەکانی ژیانی بەدیی بهێنێت، هەموو جیاوازییەکانی نێوان نەوەکانی (گەل) ڕووکەشی ساختەن و لەگەڵ بێداربوونەوەی هۆشی عەرەبیدا دەڕەوێنەوە.[١٢٤]

یەکێتی واتا ئەو چەقەی کەهەموو ئامانجەکانی دیکە لەدەوری کۆدەبنەوە، ئازادی و سۆسیالیزم بەشێوەیەکی تەواو بەدی نایەت تەنها لەچوارچێوەی یەکێتیەکی بەرفراواندا نەبێت، ئەمەش مانای بەکەم زانینی دوو ئامانجەکەی تر نییە، بەڵکوو مانای ئەوەیە کەیەکێتی عەرەبی گرنگیەکی تایبەتی هەیە و بەبێ ئەو شۆڕشە چاوەڕوان کراوە لەواقعدا بەشێوەیەکی لاواز دەردەکەوێت.[١٢٥] لەو ڕاپۆرتەدا کەپێشکەش بە کۆنگرەی سێیەمی بەعس کرا، پێناسەیەك بەرچاو دەکەوێ بۆ یەکێتی

---

[124] حنا بطاطو: س. پ، ل٣٨.

[125] توفيق سلطان اليوزبكي و اخرون: دراسات في الوطن العربي الحركات الثورية والسياسية. ل٣٥٠ ـ ٣٥١.

عەرەبی کە بەپلەی یەکەمو پێش هەموو شتێك، وەك هەندێ لە نوسەران دەڵێن:" یەکێتی گەلی عەرەبە لە بیرو ڕوحو ئاراستەداو ئەو دوانە واتە ئازادیو سۆسیالیزم ڕێگەو مەبەستی یەکێتیە و یەکێتی زامنێکی گەورەی بەدیهاتنی ئەم ئامانجەیە".[126] بەعس بنەمای (یەکێتی) پێش (سۆسیالیزم) دەخات چونکە پێی وایە ئامانجی یەکەم کە دەبێت بەدی بهێنرێت، هەروەك عەفلەق دەڵێت لە بەرزترین پلەدا یەکێتی لە پێشترە لە سۆسیالیزم، و هۆکارێکی بەهێزترە لە هۆکاری ئابوری، چونکە یەکێتی (هزر و کار)ە.[127] ئەوان پێیان وایە کە:"یەکێتی یەکەم شت داوای نەوەیەکی یەکگرتوو دەکات کە دابڕاو و سەربەخۆبێت لە واقیعی پارچەپارچەیی بۆ ئەوەی سەرکردایەتی شۆڕش بکات".[128]

بەرای میشیل عەفلەق یەکێتی عەرەبی دەرەنجامی خەباتی گەلی عەرەبی نییە، لەپێناوی ئازادیو سۆسیالیزمدا، بەڵکوو فیکرەیەکی تازەیە، کە پێویستە لەگەڵ ئەو خەباتەدا بڕوات، تواناکانی میللەت کۆکردنەوەیەکی ژمارەیی نیە بۆ پارچەکانی، بەڵکوو کۆکردنەوەیەکی جۆرایەتییە، واتا کۆکردنەوەی تواناکانی عەرەب لەیەك دەوڵەتدا.[129]

هەر بۆیە عەفلەقیەت پێی وایە کە پارتی بەعس پێش هەموو شتێك بە بیروباوەڕەوە دەستی کردووە بەپێویستی خەبات کردن لەپێناو

---

[126] شبلی العیسمی: حزب البعث العربي الاشتراکی مرحلة النمو والتوسع ١٩٤٩-١٩٥٨، ل٩٣، ٩٤.

[127] محمد منذر: الجبهة والحزب السياسي ، س. پ ل٧٥.

[128] الیاس فرح: قراءة منهجیة في کتاب في سبیل البعث، ج١. ط١، بیروت، ١٩٨١، ل١٠٩.

[129] میشیل عفلق: معرکة المصیر الواحد، ل٤٣؛ میشیل عفلق: في سبیل البعث، ج٢، ل٢٣٣.

گواستنەوەی دروشمی یەکێتی بۆ بواری پراکتیکی.[130] لەنامیلکەیەکی فەرمیدا کە ڕاڤەی ئامانجەکانی حزب دەکات، یەکێتی عەرەب لاوازانەو بەپەلە پیرۆز دەبەستێتەوە بەچەند فاکتەرێکی خاوەن ئەزموونیەوە(العامل التجريبي)، و یان وەها تێگەیشتنیان بۆ دەکرێت کە ئەزموونی بن، وەك یەکێتی زمان و مێژووی هاوبەش و ناسنامەی ئەزموونی ئێستەیان هەیەو هەموویان بەدەستی ئیمپریالزمێکەوە دەناڵێنن کە سروشتی هاوبەشیان هەیە، هەروەها پێش بەستنی ئاڵوگۆڕ بەو بەرژەوەندییە داکۆکیەکان و ئابوورییە دەرەبەگایەتیە کشتوکاڵیەکانیان لەبنەڕەتدا، لە هەمان کاتدا سەبارەت بە هاوشێوەیی ژینگەی جوگرافی لێرەدا دەوترێت: لەهەموو وڵاتێکی عەرەبیدا کەنارێك و چیایەك و بیابانێك و دەوارێك و دار خورمایەك و حوشترێك دەبینیت.[131]

پارتی بەعس جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە یەکێتی عەرەبی بە مانای کۆکردنەوەی هەرێمە عەرەبییەکان و پێکەوە لکاندنیان نایەت، بەڵکوو بەمانای پێکەوە گرێدانی هەموو هێزو تواناکان و هەڵوەشانەوەیەکی تەواوی بارودۆخی پارچە پارچەیی و هەرێمایەتیە، لەبەر ئەوەی ئەمە شۆڕشێکە بە هەموو ئاست و ماناکانیەوەو دەست دەگرێت بەسەر هەموو ئەو بەرژەوەندیە هەرێمایەتیانەی کە بەدرێژایی سەدەکان بەر فراوان بوون، و شۆڕشێکە ڕووبەڕووی ئەو چینانە

---

[130] میشیل عفلق: في سبيل البعث، ج٢،ل٢٩٥.

[131] حذا بطاطو: س. پ، ل٣٨.

دەوەستێت کە دژایەتی یەکێتیەکە دەکەن و لەڕوویدا دەوەستن،[132] هەروەها بەعس پێی وایە: "بەعسی عەرەبی راستەقینە کامل نابێت ئەگەر سەرجەم هەرێمەکانی عەرەب یەکنەگرێت و هەر پارچەیەك بە تاقیکردنەوەو بەشداریەکەی نەبات بۆ تەواوکردنی تاقیکردنەوەکانی هەرێمەکانی تر، تا ئەو تاقیکردنەوە عەرەبیە لە هەموو روویەکەوە کامل بێت".[133] بەڵام بەهیچ پلەیەکی بایەخ پێدان جیاوازییە مێژووییەکان ناپشکنرێن و پشت گوێ دەخرێن، هەروەها خۆ لەهەموو ئەو ڕاستیە ئێستەییە پێچەوانە یان دابەش کەراییانەی هەن دەبوێردرێن، هەموو گفتوگۆ کەبەسەر ئەو شتانەدا دەسەپێنرێن کە لەبنکەدان هەروەها لەسەر باوەڕێکی بەڵگە نەویستانەی ئارەزوو کردنی یەکێتی دامەزراون.[134]

ئەو یەکێتیەی کە بەعس کردبووی بە سروودێك بۆخۆی و کردبووی بەبەرۆکی دروشمەکەیەوە، جیاواز بوو لە مانا تەقلیدیە کۆنەکان بۆ یەکێتی. پارتی بەعس دژی ئەو بۆچوونانە بوو کە پێی وایە یەکێتی قابیلی بەدی هاتنە، تەنها بەنیەتی باش بەگەڕانەوەی میللەت بۆ دۆخی ئاسایی کەپێش بەش بەش بوونی لەسەری بووە، بەعس پێی وایە یەکێتی بەنیەتی باش گەڕانەوە بۆ دواوە درووست نابێت، چونکە بەم شێوەیە شۆڕشگێڕێتی و هاوچەرخی و بلیمەتی لەدەست دەدا، لەبەر ئەوە بەدی هاتنی یەکێتی پێویستی بەکارێکی "شۆڕشگێڕی" ڕێکخراو هەیە و

132 توفیق سلطان الیوزبکی وأخرون: س. پ. ل٢٥١.

133 الیاس فرح: قراءة منهجیة في کتاب في سبیل البعث. ل١٠٨.

134 حنا بطاطو: س. پ. ل٣٨.

بڕوای بەڕێبازێك هەیە کە کۆمەڵێك ئامانجی بنەڕەتی هەبێت.[١٣٥] بەعس سوور بوو لەسەر ئەو باوەڕەی کە هێزە جەماوەرییە شۆڕشگێڕە ڕێکخراوەیی یەکان ئەو کەرەستە بابەتیانە بێت کە یەکێتیەکە درووست دەکاتو دەیپارێزێتو ڕەگی پتەو دەکات لەناو کۆمەڵدا.

لە روانگەی بەعسەوە :"باشترین جۆری یەکێتیو بەهێزترینیان ئەو جۆرەیە کە لەئەنجامی کودەتایەکی شۆڕشگێڕی (انقلابي ثوري) جەماوەری دروست دەبێتو هێزێکی شۆڕشگێڕی یەکگرتوو بەڕێوەی دەبات، چونکە یەکێتی ئۆرگانی لەنێوان هێزە پێشەنگەکاندا شایستە بوونو توانایەکی زیاتر بەیەکێتیەکە دەبەخشێت، بۆ بڕیاردان لەهەڵوێستە یەکلایی کەرەوەکان سەبارەت بە مەترسییەکانی پەرت بوون.[١٣٦] بەعس پێی وایە یەکێتی کارێکە پێویستی بەخەبات هەیە دژی شێوەکانی پارچە پارچەییو نەتەوەییو زاڵ بوونی بەرژەوەندی هەرێمی.[١٣٧] هەروەها بەعسیەکان پێیان وایە کەیەکێتی عەرەبی مەرجێکی گرنگە لەمەرجەکانی ڕزگاربوونی عەرەبی و ئازادیش گرەنتی ئەو یەکێتیەیە.[١٣٨] بەڵام ئەم دروشمانەی بەعس تەنها بۆ نوسینی سەر کاغەز بوون، خۆ ئەگەرنا هیچیان لەگەڵ ئەوی دیکەیاندا کۆك و هاوئاهەنگ نەبوون، چونکە پارتی

---

[135] حزب البعث العربي الاشتراكي: المنهاج الثقافي المركزي: كتاب الثاني، ل١٢٠، ١٢١.

[136] توفيق سلطان اليوزبكي وأخرون: س. پ، ل٣٥٢، ٣٥٣؛ الرفيق عبدالكريم ذيب: روح الامة و روح العصر، مجلة الاعداد الحزبي، عدد ١، سنة ١٩٨٤، ل١٨.

[137] الياس فرح: مستقبل العمل الثوري العربي، دار الطليعة، بيروت، ١٩٧٣، ل٧٢.

[138] ماجد سلمان حسين:الفكر القومي الاشتراكي في ممارسات البعث النضالية في مرحلة النشاة. بغداد، ١٩٨٤،ل٢٨.

بەعسی خۆی لە بنەڕەتدا پارتێکی (توند ڕەوبووە) وئامانجی گەیشتن بووە بە دەسەڵات لە هەموو هەرێمە عەرەبییەکاندا ئەویش بە چەکدارکردنی لاوان بە شێوەیەکی تایبەتی لە هەموو هەرێمەکانی نیشتمانی عەرەبیدا لە چوارچێوەی شانە و ڕێکخراو و چاندنیان لە هەرێمەکاندا تا توانای ئەوەیان هەبێت کە بە کارێکی کودەتایی هەڵسن.[١٣٩]

ئێمە پێمان وایە هیچ کاتێك بەعس هێزێکی شۆڕشگێر نەبووە و باوەڕیشی پێ نەبووە و هەمیشە لە سەنگەری دژ بە شۆڕشگێری و گۆران بەرەو پێشەوە و کراوەیی لەگەڵ کۆمەڵگای مرۆڤدا بووە.

لەگۆشە نیگای پارتی بەعسەوە یەکێتی فکرەیەکی بنەڕەتی زیندووەو تیۆری تایبەتی خۆی هەیە، هەروەك چۆن ئازادیو سۆسیالیزم تیۆری خۆیان هەیە، و لەدەستووری یەکەمی بەعسدا ساڵی ١٩٤٧ (یەکێتی ئومەی عەرەبی) وەك یەك لە بنەما سەرەکیەکانی دانراوە: "عەرەب یەك نەتەوەن و مافی سروشتی خۆیەتی کەلەیەك دەوڵەتدا بژینو ئازادە لەئاراستەکردنی چارەنووسی خۆیدا".[١٤٠] کەواتە دەتوانین بڵێین بەپێی بیروبۆچونە سیاسییەکانی پارتی بەعسی عەرەبی ئیشتراکی، شۆڕش هۆو پرۆگرامە، بەو واتایەی کە کودەتای ڕیشەیی بریکاری چاکسازیو لیبڕالیەتەو کاری نەتەوەیی پێویستیەکی داواکراوە لەهەر جولانەوەیەکدا

---

[139] سليمان فرحان: يوميات بغداد السرية، التاريخ السري لحزب البعث، ط١، الزهراء للاعلام العربي، القاهرة، ١٩٩١، ل٣٢.

[140] عونى عبدالرحمن السبعاوى: موضوعات مادة الثقافة القومية والاشتراكية، جامعة الموصل، ١٩٨٧، ل٤٦، ٤٧؛ بدون أسم مؤلف: البعث العربي الاشتراكى، ط٤، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٧، ل١٦.

بێـــت.[141] هـــەروەها لەڕوانگـــەی بەعـــسەوە ئەویەکێتی‌یـــە دووچـــاری ســـەرنەکەوتن‌و شکـــست هێنـــان دەبێـــت، ئەگـــەر بێـــت‌و نـــاوەڕۆکی سۆسیالیستی لەگەڵ خۆیدا هەڵنەگرێت‌و لەسەر بنەمایەکی دیموکراتی دانەمەزرێت کە زامنی جەماوەر بکات لە بەشداری کردنی بزوتنەوەکان، هەروەها هەنگاوەکانی سۆسیالیزم نرخ‌و بەهای خۆی لەدەست دەدات ئەگەر بکرێت بە ئەلتەرناتیڤی یەکێتی‌و دیموکراتی.[142] میشیل عەفلەق پێی وایە کە:" هەریەك لەم ئامانجە شۆڕشگێڕیانەی کە بە ئامانجی هاوچەرخی عەرەبی ناوی دەهێنێت ناتوانرێ بەدی بهێنرێت تەنها لەڕێگەی خەباتی جەماوەری فراوانەوە نەبێت."[143]

ئـــەم دروشمانـــەی بـــەعس بـــڵاوی دەکـــردەوە لـــە پراکتیکـــدا تەواوپێچەوانەبوون. نەسۆسیالیزم بوون و نەجەماوەری و نەدیموکراسی ونە یەکێتیان بەو واتایە بەکاردەهێنا کە سەرجەم چین و توێژ و نەتەوە جیاوازەکان بگرێتە خۆ و لە پێناو پێکەوەژیانی برایانە بەڵکو ئەوان باوەڕیان بە سۆسیالیستی عەرەبی هەبوو، جەماوەری ئەوان چەقۆکێش و پیاوکوژ و تۆقێنەرەکانی بەعس بوون، ئەوانە باوەڕیان بە دیموکراسیەتێك هەبوو کە بتوانێت هەموو مافێك بۆ خۆیان دەستەبەر بکەن و هەر خۆشیان سەرکردە و پێشەوا و پێشڕەو بن. بۆ ئەوەی بتوانن لغاوی هەموو هێزێکی

[141] عبد الجبار عبد المصطفى: س. پ، ل١٨١.

[142] شبلى العيسمى: في الثورة العربية، ط٣، مؤسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، بدون سنة، ل٢٢.

[143] ميشل عفلق: البعث وتحديات المستقبل، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٧، ل١٣.

تر بکەن و دەستەمۆیان بکەن و بۆ بەرژەوەندی خۆیان بەکاری بهێنن. یەکێتیەکەش هەر لەژێر سەرکردایەتی بەعس و بۆ بەعس بوو، دەنا پیلانیان لە هەموو تێگەیشتنێکی نێوان هێزە ناسسیۆنالیستەکانی تری عەرەب دەگێرا گەر خۆیان سەرکردە و پیلان داڕێژەری نەبونایە.

بێگومان ئەو یەکێتیەی کە پارتی بەعس هەوڵی بەدیهێنانی دەدا بریتیی بوو لەیەکێتیەکی گشتگیری عەرەبی کە هەموو ئەو هەرێمانەی نەتەوەی عەرەبی تێدا دەژی بگرێتە خۆ، ئەو دەوڵەتەی کەعەرەب تێ دەکۆشا بۆ دروست کردنی هەموو نیشتمانی عەرەبی دەگرتەوە، و ئەو پارچە زەوییە فراوانەی کە دەستووری بەعس دیاری کردبوو بریتیی بوو لەپارچە زەویەك کە درێژ دەبێتەوە لەنێوان شاخەکانی تۆرۆس و پشتکوە و کەنداوی بەسرەو دەریای عەرەبی و شاخەکانی حەبەشەو بیابانی گەورەو زەریای ئەتڵەسی و دەریای سپی ناوەڕاست.[144]

لێرەدا بۆمان دەردەکەوێت کە بەعسیەکان بەپێی دەستورەکەیان، ئەو وڵاتانەی کەلەنێوان ئۆقیانووسی ئەتڵەسی و چیاکانی پشتکۆدان بەخاکی عەرەب دەدەنە قەڵەم و هەر بەپێی ئەو دەستوورە، ئەو کەسەی لەو خاکەدا بژی و باوەڕی بە (بیری ناسیۆنالیزمی عەرەبی) نەبێ دەبێت بکرێتە دەرێ، کەبێگومان ئەو وڵاتە بە (وڵاتی عەرەب) دانراوە، هەموو ڕۆژئاوای کوردستان (سوریا) و خواروی کوردستان (عێراق) و بەشێکیش لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان (ئێران)یش دەگرێتەوە.[145]

---

[144] حزب البعث العربي الاشتراكي: المنهاج الثقافي المركزي. كتاب الاول.بغداد، ١٩٨٥، ل١٠٥.

[145] جەمال نەبەز: بیری نەتەوەیی کوردی.... ل٥٨.

ئەو وڵاتەی کە بەم شێوەیە پێناسە کراوە لەلایەن دەستووری بەعسەوە، ئەمڕۆ پێکهاتووە لە (٢٢) دەوڵەت کەهەریەکە لەم دەوڵەتانە سیستەمێکی سیاسی تایبەتی خۆی هەیە، کە کۆیەکی دادوەری‌و ئابووری‌و کلتوری‌و کۆمەڵایەتی دەنوێنێ لەناو چوارچێوەی دەوڵەتێکی سەربەخۆدا، کەئەندامی کۆمەڵگەی جیهانیە، چۆن‌و بە چ ڕێگەیەك دەتوانرێت ئەم سنوورە سیاسیانە لابرێت کەلەنێوان ئەم دەوڵەتانەدا هەن؟ پاشان، کامەیە شەرعیەتی پارتێك کە دەیەوێت ئەم دەوڵەتە بەڕێوە بەرێت؟ تەنانەت بۆ لێکدانەوەیەکی نا لۆژیکی ناگریمانە بکرێن کە ئەم توانەوەیە لە تواناداا بێت، چۆن دەتوانین ئەو وێنەیە بخەینە پێش چاومان کەدەوڵەتێکی بەم قەوارەیە بتوانێ لەلایەن تەنیا یەك ڕێکخراوی سیاسی ببرێ بەڕێوە بەبێ ئەوەی نەبێ بە دەوڵەتێکی (پۆناپارتی) یان (سێزاری) تۆقێنەر.[١٤٦]

بەعسیەکان، هەرچەندە هەوڵ دەدەن بۆ یەکێتی عەرەب‌و دامەزراندنی دەوڵەتێکی ناسیۆنالی عەرەبی یەك ڕەنگی ئەو تۆ، کە کوردیش بە (گەل‌و خاکییەوە) تیایدا بتوێتەوە و ببێت بە پارچەیەکی دانەبڕاو لە نەتەوەو خاکی عەرەب، بەڵام تا ئێستە بەکردەوە بۆ دامەزراندنی ئەم دەوڵەتە هیچیان پێ نەکراوە، ئەگەرچی گەلێك شوێنی کوردستانیان کردووە بەعەرەبستان، وادیارە هەر لەپاش هەڵوەشاندنەوەی یەکێتی میسرو سوریا لە ساڵی ١٩٦١دا، و مەسەلەی (یەکێتی عەرەب) و دەوڵەتی ناسیۆنالی عەرەب زۆر ئاڵۆزکاوتر بووە لەجاران، بەتایبەتی بەشێوەی

---

[146] ئەلبێرت عیسا: س. پ ، ل١٥٣.

(یەکێتی گشتگیری سەنترالیستانە).[147] بۆیە لێرەدا جۆرە پاشەکشەیەکمان بۆ دەردەکەوێت لەیەکێتی گشتگیری عەرەبدا کە بەعسیەکان هەر لەسەرەتاوە بانگەشەیان بۆ دەکرد، بەوەی کە (نیشتمانی عەرەبی یەکەیەکی بەش نەکراوە)، دەبینین ئەم دروشمە لە ساڵەکانی دواتردا گۆڕانی بەسەردا دێت کە دەتوانین بەپێی ساڵ تێگەیشتنی بەعسیەکان بۆ یەکێتی بەسەر چەند قۆناغێکدا دابەش بکەین:

قۆناغی یەکەم (١٩٤٠- ١٩٥٠) ئەم قۆناغە بەو چەمکە دیاری دەکرێت کەدەیانووت "دەبێت یەکێتی عەرەبی بەدی بهێنرێت بەهەر نرخێك بێت".

لەقۆناغی دووەمدا (١٩٥٥- ١٩٥٨) جەختیان لەسەر خەبات کردن دەکردەوە دژی ئیستعمارو ڕۆڵی جەماوەر تیایدا، بەلاّم دوای سەرنەکەوتنی یەکێتی نێوان میسرو سوریا، دروشمی بەعس مەودایەکی تری وەرگرت کە بریتی بوو لە "بەدیهێنانی دیموکراتیو نەتەوەیی کە ڕێگە خۆش دەکات بۆ یەکێتی".[148]

لەکاتێکدا ئەو دیموکراتیەتەی کە بەعس باسی لێوە دەکات تەواو پێچەوانەی مانای راستەقینەی دیموکراتیە کە گەل هیچ جۆرە ئازادییەکی نەبوو لە هەڵبژاردن و بریاردان لەسەر چارەنووسی نەتەوەکەی،

---

[147] جەمال نەبەز: بیری نەتەوەیی کوردی...، ل٦٩.

[148] مصطفی دندشلي: مساهمه نقد الحركات السياسية في الوطن العربي، حزب البعث العربي الاشتراكي ١٩٤٠- ١٩٦٣، ج١، الايدولوجيا والتاريخ السياسي، ط١، دار الطليعة، بيروت، ١٩٧٩، ل٩٢.

بەپێچەوانەوە بەعس بروای بە هەڵبژاردن نەبوو چونکە پێی وابوو ئەوە تەسلیم بوونە بە نەیارەکانی.

لەبەر ئەوە تا ئێستەش هیچ هێزێکی دیکە لەنێو گەلی عەرەبدا دروست نەبووە کە بتوانێ هەموو عەرەب لە دەوڵەتێکی ناسیۆنالدا کۆبکاتەوە، لەبەر ئەوەی بیری ناسیۆنالیزمی عەرەبی وەك بیرێکی ناسیۆنالیستانەی یەك نەگرتوو بە پچڕ پچڕی ماوەتەوە.[١٤٩]

---

[149] جەمال نەبەز: بیری نەتەوەیی کوردی.... ل٧٠.

ئازادی (الحریه):-

لەبیری بەعسیزمدا ئازادی بریتی‌یە لە ڕێگە خۆش کردن لەبەردەم هاووڵاتیاندا بۆ دەربڕینی بیروڕاکانیان و هەڵسو کەوت کردن بەبێ فشاری نەریتە سەپێندراوەکان، لەو شتانەی پەیوەندیان بەکاروباری کۆمەڵگەکەیانەوە هەیە. ئازادی یەکێکە لە بنەما سەرەکییەکانی پارتی بەعسی عەرەبی ئیشتراکی و بنەمایەکی گرنگە لەبنەما تیۆریە نەتەوەییەکان لە درووستکردنی کۆمەڵگەیەکی مەدەنی پێشکەوتوو خواز کە بتوانێ ژیانێکی سەربەرزانە بۆ تاکی عەرەبی دابین بکات.[150]

ئازادی مانای ئازادی گەلە لەبەڕێوەبردنی کاروباری خۆیدا، ئەمەش مانای ئەوەیە ڕزگاری ببێت لە کۆنتڕۆڵی بیانی و فەرمانڕەوای ستەمکاری لۆکاڵ. گەل "مافێکی سروشتی" هەیە بۆ سەروەری، سەروەری نەتەوەیی هاوتای سەروەری میللییە. هیچ بەهەڵە داچوونێکیش لەوەدا نیە کە بەعس بەشێوەیەکی تیۆری پەیوەست بێت بەدەوڵەتی "دیموکراسییەوە". گەل تەنها خۆی سەرچاوەی دەسەڵاتەکانە لەدەوڵەتێکی عەرەبیشدا پێویستە لقی جێبەجێ کاری فەرمانڕەوایی بەرپرس بێت لەبەردەمی دەستەی یاسادانانەدا کەپێویستە گەل بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ هەڵی ببژێرێت و پێویستە دیموکراسی هەبێت.[151] پارتی بەعس پێی وایە کە گرنگیەکی زۆر بە بابەتی ئازادی دەدات و لەدەستوورەکەیدا بوژانەوەی

---

[150] حزب البعث العربي الاشتراكي: المنهاج الثقافي المركزي، كتاب الاول ،ل١١١.

[151] حنا بطاطو: س. پ. ل٤١.

نەتەوەی عەرەبی بە گونجاو دادەنێت لەگەڵ گەشەی سەربەستی تاك دا. سەربەستی تاك بەبۆچوونی بەعس بریتییە لە سەربەخۆ بوونی تاکی عەرەبی لەهەموو ئەو کۆت و بەندانەی کە دەبێتە هۆی دەست بەسەرداگرتن و تۆقاندن،[152] بەڵام ئازادی لای پارتی بەعس بەمانای ئازادی گەل لەڕادەربڕین نایەت، بەڵکوو بەمەبەستی ڕزگاربوون یاخود ئازاد بوونە لەداگیرکاری.[153]

لەڕوانگەی بەعسەوە ئازادی نەتەوەیی دەبێ شان بەشانی ڕزگارکردنی نیشتمانی عەرەب بڕوات. ئەگەر وابێت واتە ئەگەر ئازادی نەتەوەیی و ڕزگارکردنی نەتەوەو نیشتمان شان بەشانی یەکتری بڕۆن ئەوا دەبێ ئازادی کەسی کەم بێتەوەو ملکەچی بۆ ئیمپێرەتیڤی بەرژەوەندی نەتەوەیی بکات.[154] ئازادی مانای ئازادی تاکی عەرەبیش دەگەیەنێت، وادیارە عەفلەق لەمامەڵەکردنی لەگەڵ ئەم بابەتەدا ناو بەناو مەیلی لەوەبووە جەخت لەسەر "نەتەوە" یان "گەل" یاخود "زۆرترین ژمارە" بکاتەوە. ئەوەی وای لە پارتی بەعس کرد کە دروشمی ئازادی بخاتە سەر دروشمە بنەڕەتیەکانی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە لەو ڕۆژانەدا زۆربەی هەرێمە عەرەبییەکان لەژێر دەستی داگیرکەر دابوون و دانیشتوانی ئەم هەرێمانە بەدەست ستەم و چەوسانەوە دەیان ناڵاند، هەموو جۆرە ئازادییەکیان لێ سەندبوونەوە بۆ بەردەوامی دانی دەسەڵات بەسەریاندا،

---

152 شبلی العیسمی: حزب البعث العربي الاشتراکی مرحلة النمو و التوسع، ل١٠٣.

153 محمد العباسی: حزب البعث، التاریخ، الفکر، التطبیق. قاهرة، ١٩٩٢، ل١٤٩.

154 ئەلبیرت عیسا: س. پ، ل١٥٥.

جگەلەمەش لەم هەرێمانەی کە سەربەخۆییەکی بەناویان وەرگرتبوو، سەرکردە عەرەبەکان خۆیان گەلیان دەچەوساندەوەو هاوپەیمانەتیان لەگەڵ داگیرکەردا بەستبوو، ئەمانە هۆکاری بەرزکردنەوەی دروشمی ئازادی لای پارتی بەعس بوون،[155] بەلاّم ئایا پارتی بەعس ئازادی وەك مانا تەواوەکەی خۆی پێڕەو کردووە لەدەسەلاّتدا؟ یاخود لەڕوانگەی خۆیەوە واتایەکی تری بەئازادی بەخشیوە ؟ لە راستیدا ئازادی لای بەعس لەوە هەڵقوڵاوە کە گەیشتنە بە حوکمڕانی خۆیو بەدیهێنانی بەرژەوەندی تایبەتی، لەکاتێکدا کە بەعس بڕوای بەفکرەی لینینیە کەدەڵێت: "بەرژەوەندی جەماوەر دەبێ بەڕێگەیەکی ڕاست بێت لەڕێگەی ڕێکخستنی حزبەوە کە ئەو داواکەری بەرژەوەندی جەماوەرە."[156] لەمادەی دووەمی دەستووری بەعسدا هاتووە:"ئازادی ئاخاوتنو ئازادی کۆبوونەوەو ئازادی باوەڕو ئازادی هونەر شتی پیرۆزنو هیچ دەسەلاّتێك ناتوانێت لێیان کەم بکاتەوە".[157] دیارە ئەم داڕشتنانە جۆرە بەهایەکی ڕەها، یاخود بۆ ماوەیی دەدەن بە ئازادییە کەسییەکان، لەبری تاك بانگەشە دەکەن کە نەتەوەو دەوڵەت ناتوانن لەگەڵیاندا ناتەبا بن، بەلاّم نەتوانینی ناکۆك بوون بەتاڵ دەبێتەوە.

لەچەند بەندێکی دیکەدا، لە بڕگەی (٤)ی ماددەی (٢)ی دەستووردا هاتووە: دەوڵەت بەرپرس دەبێت لەئازادی ئاخاوتنو بلاّوکردنەوەو

---

[155] حزب البعث العربي الاشتراكي: المنهاج الثقافي المركزى، كتاب الاول، ل١١١.

[156] محمد العباسى: س. پ، ل١٥٠.

[157] حنا بطاطو: س. پ، ل٤٢؛ سليمان بشير و اخرون: صدام بين الاقوال و الافعال، ل٧٦.

کۆبوونەوە... لەتوێی بەرژەوەندییە باڵاکانی نەتەوەی عەرەبیدا... . لێرەدا جارێکیتر ئازادی تاک سنووردار کرا، ئازادی لای عەفلەق زیاتر لەچەمکێکی هەیە، ئازادی لەدەرەوەدا بەرامبەر داگیرکەرێکی بیانی، و ئازادی لەناوخۆدا بەرامبەر سیستەمێکی داگیرکەر، هەندێکجار هەموو مانای ئازادی لەڕستەیەکدا کۆدەکاتەوە کە بریتییە لە ڕزگاربوون لەدەستی ئیستعمار.

لەڕاستیدا زاڵترین مەیل لای عەفلەق بریتی بوو لە سنووردارکردنی ئازادی تاکی عەرەب کە پەیوەستە بەڕۆحی نەتەوەکەیەوە، وێڕای سووربوونی لەسەر ئەوەی تاك بنچینەو گرنگترین شتە، بەڵام لەهەمان کاتیشدا جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کەپێویستە لەسەر تاك وەك تاکێك لەنەتەوەدا ئەو مەرجانە بهێنێتە دی کەپەیوەستی نەتەوەیی دەیان سەپێنێت.[158] لەگەڵ زۆری ماناکانی ئازادی لای عەفلەق، کەچی مرۆڤ سەرسام دەبێت بەنەبوونی دیموکراتی، ئەمەش شتێکە مرۆڤ ناتوانێ بەئاسانی لێی تێ بگات و ناتوانین لەمانای ئازادی میللەت بگەین تەنها بەگەڕانەوە نەبێت بۆ لایەنی بنەڕەتی لەفکری عەفلەقدا ئەویش "نەتەوایەتی و نامەی نەمرە"، پرسەکە لای عەفلەق بریتیە لەیەك بابەت، ئەویش زیندووکردنەوەیە بۆ گیانی نەتەوایەتی یان بەئاگاهێنانی گیانی نەتەوایەتی عەرەب.[159] تەمو مژاوی لای عەفلەق لەپەیوەندیدا بەچەمکی ئازادییەوە نارەوێتەوە هەروەك لەپەیوەندییەکانی دیکەشدا هەیە، لەوەش

---

[158] حنا بطاطو: س. پ. ل٤٢.

[159] بو علي ياسين: س. پ. ل٢٥٣. ٢٥٤.

زیاتر، لێوردبوونەوەیەکی ڕاستەقینەی هزرەکان یان هەوڵدانێك بۆ پێکهێنانی ناواخنی جیا جیاو سازاندنی نێوانیان لە ئارادا نیە، هەروەها بیرکردنەوەیەکیش لەبابەتەکان بۆ گەیشتن بەئامانج لەگۆڕێدا نییە.[160]

بەم شێوەیە تەسك کردنەوەی ئازادی تاکە کەس لەپێناوی خزمەتی نەتەوەو ڕۆڵی لاوەکی تاکەکەس بەرامبەر نەتەوەو پەیوەندی ڕۆحی تاکەکەسی عەرەب، کە بەستراوەتەوە بەنەتەوەی عەرەب، دەمان باتە سەر ڕێگەی لۆژیکێکی تایبەتی ملکەچ بوون بۆ بەعس کەدەبێت بەپێناسەی نەتەوەی عەرەب. ئازادی بەو شێوەیەی کە بەعس حیسابی بۆدەکات، "دەبێتە بەرهەمی بەرپرسێتی مۆڕاڵی هاونیشتمانی عەرەب کە بریتییە لە ملکەچ بوونێکی بێ مەرج و تەواوبێ هاوتا بۆهەست و ویستی پارتی بەعسی عەرەبی سۆسیالیست".[161]

کەواتە لێرەدا دەگەڕێینەوە ئەو دەرەنجامانەی کە بچوك کردنەوەی واتای ئازادی بۆ ملکەچ کردن بۆ پارتێك و نەتەوەیەك خۆی لە خۆیدا ڕەتکردنەوەی مانای ئازادییە، چونکە لە شیکارکردنی ئازادیدا ئەوە دەردەکەوێت کە ئازادی بە هیچ جۆرێك تاکرەوی و سەپاندن قبول ناکات، ئەمەش بە پێچەوانەی هاوکێشە سیاسیەکەی پارتی بەعسەوەیە وەك لە دروشمەکانیدا بانگەشەی بۆ دەکات.

---

[160] حنا بطاطو: س. پ. ل٤٢، ٤٣.

[161] ئەلبێرت عیسا: س. پ. ل١٥٧، ١٥٨.

سۆسیالیزم (الاشتراكیه):-

پارتی بەعس بەوە خۆی دەداتە قەڵەم، کە پارتێکی شۆڕشگێڕەو سۆسیالیستی بە پێویستیەکی هەرە گرنگ دادەنێت بۆ بەدیهێنانی ئازادی نەتەوەی عەرەب و یەکگرتنی، لەبەر ئەمە لەپێشەوەی ئەرکە خەباتکاریەکانیەوە، بڵاوکردنەوەی بیرو بەهاو نەریتی سۆسیالیستیانە دێت، هەروەها لەڕێگەی پراکتیکە خەبات کاریەکانیەوە لەهەموو بوارو مەیدانەکاندا بیانهێنێتە دی، هەوڵدان بۆ جێ بەجێ کردنی بەگوێرەی پێداویستی هەموو قۆناغێك، هەرکاتێ و لەهەر پارچەیەکی نیشتمانی عەرەبدا ڕێگەی خۆی دەدۆزێتەوە لەئاسۆیەکی یەکگرتووییەوە وای بۆ دەچێ کە جێگیرکردنی سیستەمی سۆسیالیستی عەرەبی تەواو لەسایەی دەوڵەتی یەکگرتوودا نەبێت نایەتەدی.[١٦٢] ئەو نووسین و وتارانەی کەلە ساڵەکانی یەکەمی درووست بوونی بەعسدا ئەبینرا گرنگی دەدا بەڕوون کردنەوەی مانای نەتەوایەتی و یەکێتی و تایبەتمەندی نەتەوەی عەرەب و سەربەخۆ بوونی، بەڕێوەبردنی دیموکراتیانەی گەل و پارێزگاری کردن لەئازادییەکانی تاك و کۆمەڵ و پاراستنی دەستوورو ڕەوشی تێکۆشان و کودەتا کردن، بەڵام بەهیچ شێوەیەك باسی لە سۆسیالیستی نەدەکرد تا ساڵی ١٩٤٤ کە لەنامیلکەیەکدا بەناونیشانی "نەتەوەی عەرەب و

---

[162] شۆڕشی ١٧ی تەمموز تاقی کردنەوەو ئاسۆ، ڕاپۆرتی سیاسی هەشتەمین کۆنگرەی هەرێمایەتی پارتی بەعسی سۆسیالیستی عەرەب، قطری عێراق، کانوونی دووەمی ١٩٧٤، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٥، ل١٠٧.

هەڵوێستی بەرامبەر بە کۆمۆنیزم"دا بڵاوکردەوە، ئیدی لێرەوە بایەخ دان بەلایەنی سۆسیالیستی لەسەر ئاستی تیۆری و خەباتگێڕی دەستی کرد بەدەرکەوتن و لەناوەڕاستی چلەکاندا لەدوای کۆنگرەی دامەزرێنەر شێوەیەکی فەرمی وەرگرت.[163]

سۆسیالیزم لەڕووی پرنسیپەوە هەموو جۆرە چەوسانەوەیەك ڕەتدەکاتەوە، ئەمەش بەدی نایەت بەبێ گواستنەوەی خاوەندارێتی هۆکارەکانی بەرهەم هێنان، واتە کارگەو کێڵگە گەورەکان و چالاکی دامەزراوە خزمەتگوزارییەکان بۆ موڵکایەتی گشتی بۆ گەل. لێرەوە بۆمان دەردەکەوێ کە ئامانجی سەرەکی سۆسیالیزم لەدرووست کردنی ئەم پەیڕەوە کۆمەلایەتیەدا ئامادەکردنی دۆخێکی بابەتیانەی ئابووری و کۆمەڵایەتی و فکری و ڕۆشنبیری و سیاسیی تازەیە کە مرۆڤ ڕزگار دەکات لەهەموو جۆرەکانی چەوساندنەوەو دەست بەسەرداگرتن، و دەرفەتی پێ دەدات بۆ بەدیهێنانی سەربەخۆیی و خۆشگوزەرانی و هێزو تواناکانی دەخاتە گەڕو بۆ داهێنان ڕێگەی پێ دەدات،[164] میشیل عەفلەق پێی وایە ئەو سۆسیالیزمەی کە ئەوان بنیادیان ناوە سۆسیالیزمێکی پۆزەتیڤی (ایجابي)ە و چەندین جیاوازی هەیە لەو سۆسیالیزمەی کە لە کۆمەڵگەی ئەورووپای ڕۆژئاواییدا گەشەی کردووە. عەرەب میللەتێکی ترەو بەردەوام لە پێشوازی ژیانێکی نوێدایە و خەبات دەکات بۆ تەواوکردنی ئازادی و یەکێتیەکەی و لە هەمان کاتدا ئەو نێوەندە نێگەتیڤەی نیە کە مارکس

---

[163] شبلی العیسمی: حزب البعث العربي الاشتراکی مرحلة النمو و التوسع، ل١٥٢، ١٥٣.

[164] حزب البعث العربي الاشتراکي: المنهاج الثقافي المرکزی. کتاب الاول. ل١٢٥.

دەیوتەوە کە هیچ شتێك نازانێت دەربارەی بنەما و بنەڕەت و (روح) گیان.[165] بەعس لە ساتە وەختێکی مێژووییدا ئەرکی سەرەکی بیرۆکەی تایبەتمەندێتی جیاکردنەوەی پارتەکەی بوو لە هێزە چەپەکانی دیکە، لە پێش هەمووشیانەوە لە کۆمۆنیستەکان. بەعس و کۆمۆنیستەکان و چەپەکانی دیکە خوازیاری سۆسیالیزم بوون، بۆیە بۆ ئەوەی خۆی لە هێزەکانی دیکە جیاکاتەوە و تایبەتمەندبێت، بەعس راستەوخۆ گرێدرابوو بەتایبەتمەندێتی ئەو سۆسیالیزمەوە کە دەیخواست پیادەی بکات.[166] کەواتە ئەو سۆسیالیزمەی کە بەعس بانگەشەی بۆ دەکات پێی وایە لە قوڵایی نەتەوەی عەرەبەوە هەڵدەقوڵێت، بەڵام ناکۆکی بنەڕەتی لەگەڵ کۆمۆنیستەکاندا هەیە، یەکەمیان ئەوەیە کە سۆسیالیزمەکەی پەیوەست نیە بەلێکدانەوەی مەتریالستانەی ژیانەوە، بەڵکوو بەو گۆشە نیگایەوە دەڕوانێت کەلەشەستەکاندا زۆر لە حیزبیە ئەندامەکانی گوێزایانەوە بۆ لای چەپ، ئەویش پێگەی خۆی ڕاست کردەوەو هەر دەیوتەوە"من دژی مارکسیزم نیم، بەڵام بەعس سۆسیالیزمی زانستی کۆکراوەیە لەگەڵ ڕۆحدا". دووەمین جیاوازی لەگەڵ کۆمۆنیستەکاندا ئەوەیە سۆسیالیزمەکەی ئەو فەلسەفەی یەکەم نییە، ئەو تێڕوانینەی تەواوی ژیان ئاراستە دەکات، بەڵکوو لقێکە ملکەچی سەرچاوەیەکە کە ئەویش بیرۆکەی نەتەوایەتیە، لەبەر ئەوەی سۆسیالیزمەکەی بەعس

---

[165] مشیل عفلق: البعث و الاشتراکیة، ط١، المؤسسة العربیة للدراسات و النشر. بیروت، ١٩٧٣، ل٢٦.

[166] مەریوان وریا قانیع: بەعسناسی بەعس و ئیستە. www.rahand.com

لەبنەڕەتدا نەتەوەییە، بۆیە ناتوانێت ببێت بەفاکتەری دابەش بوون و کێشمە کێشی نێوخۆیی.[167] ئەو سۆسیالیزمەی کەبەعس کردوویەتی بەیەکێك لەو دروشمە سێ کوچکەیەکەی خۆی بریتیە لە پڕۆگرامێکی تا ئەندازەیەك "سۆسیالانە" نەك سۆسیالیستانە، ئەم پڕۆگرامە لەڕێی "ناسیۆنالیزەکردن"ی گەلێك پڕۆژەی بازرگانی و دارایی و پیشەسازی گەورەوە سەرمایەداری مۆنۆپۆلیستانەی دەوڵەت کە بەتەنها خۆیان خاوەنین و زۆر بەهێزیان دەکات و کەمێکیش خۆشگوزەرانی ئابووری بەچینی وورده بۆرژوا دەبەخشێ، ئەمەش نەك لەبەر ئەوەی ڕژێمەکە دادپەروەرانەیە یان نەخشەیەکی ئابووریانەی بابەتانە کێشراوە کە وڵاتی لەچاو لێکەری کوێرانەی دەوڵەتە پیشەسازەکانی ئەورووپا دوور خستۆتەوە، بەڵکوو لەبەر ئەوەیە کە عێراق ووڵاتێکی دەوڵەمەندە لەسەرمایەی ژێر زەویداو ملیاردی پەترۆڵی بەدەستەوەیە.[168] میشیل عەفلەق ئاماژە بەوە دەکات، کە ئەوان لەڕووی پرەنسیپی سۆسیالیستەوە هیچ جۆرە جیاوازییەکیان نیە، بەڵکوو لەسەر شێوازی ڕێگەکەی جیاوازیان هەیە، و ئەو بۆشاییەی کەپێویستە لەژیانیاندا داگیری بکات، بەهیچ شێوەیەك بەوە ڕازی نابن کە نەتەوەکەیان قۆناغێکی بەپەلەبێت لەقۆناغەکانی گەشەکردنی ئابووری، وەك سۆسیالیستی ڕۆژئاوایی بانگەشەی بۆ دەکات، و دەیانەوێت کە سۆسیالیزم بگونجێت لەگەڵ

---

[167] حنا بطاطو: س. پ، ل٤٣؛ صدام حسين: موقفنا من النظرية الشيوعية، مجلة الاعداد الحزبي، عدد ١، سنة ١٩٨٤، ل٤٧.

[168] جەمال نەبەز: بیری نەتەوەیی کوردی.... ل٥٧.

نەتەوەکەیانداو نەبێتە هۆیەك بۆ پیلان گێڕی لەسەر نیشتمانیان، بەڵکوو دەیانەوێت کە سۆسیالیزم خزمەت بە مەسەلەی نەتەوایەتیان بکات.[169]

هەروەها پارتی بەعس خوێندنەوەیەکی زانستی دەکات بۆ ئەو سۆسیالیزمەی کە خۆی پەیڕەوی دەکات، بەو پێیەی کە سۆسیالیزمی عەرەبی لەچوارچێوە فەلسەفی و بنەما سەرەکییەکانیەوە هاتووە، لەئەنجامی خوێندنەوەیەکی شیکاری زانستی سەرتاپای گشتگیر بۆ هەموو جیاوازیەکانی کۆمەڵگەی عەرەبی لەڕووی سیاسیی و کۆمەلایەتی و ئابوورییەوە.[170]

هەروەها مارکسیەکان و بەعسیەکان دیسان لەسەر چەمکی موڵکایەتی ناکۆکن، لە لایەکەوە بەپێی "مانیفێستی کۆمۆنیست" دەتوانرێت تیوری کۆمۆنیستەکان لەیەك ڕستەدا کورت بکرێتەوە کە پووچەڵ کردنەوەی موڵکایەتی تایبەتە، بەڵام دەستووری بەعس ڕادەگەیەنێت کە موڵکایەتی و میرات بریتین لەدوو مافی سروشتی و بەردەوام بوونیان لە دوو توێی سنوورەکانی بەرژەوەندی نەتەوایەتیدا زامن دەکرێت چاویش دەبڕێتە ئەوەی لەئایندەدا دەوڵەت نزمترین ئاستی موڵکایەتی زەوی بۆ هەموو هاوولاتیان دابین بکات.[171] ئەم پارتە هەرچەندە خۆی بە سۆسیالیزم دەداتە قەڵەم، بەڵام تا ئێستە نەخشەیەکی سنوور دیاری بۆ

---

169 میشیل عفلق: في سبيل البعث، ج١،ل٢٨٨؛ مشيل عفلق: البعث و الاشتراكية،ل٣١.

170 محسن احمد محمد: الفكر الاشتراكى الحزب البعث العربي الاشتراكى، دار الحرية للطباعة،بغداد، ١٩٨٢، ل٢٢٤.

171 حنا بطاطو: س. پ، ل٤٤.

ئەو سۆسیالیزمە دانەناوە کەباسی دەکاتو تا ئێستەش نەیتوانیوە خۆی لــەبیری شــۆڤێنانەو تەنگــە تیلکانــەی هــوردە بــۆرژوای عــەرەبی ڕزگــار بکات.[172]

[172] جەمال نەبەز: بیری نەتەوەیی کوردی.... ل٤٥.

بەشی دووەم: بەعسیزم و کورد

باسی یەکەم

کورد لە ئایدیۆلۆژیای بەعسدا

لەسەرەتای دامەزراندنی دەوڵەتی عیراقەوە، کورد لەپێناو سەلماندنی مافە نەتەوەیی و دیموکراسییەکانیدا لەخەباتێکی بێ پسانەوەدا بووە، حکومەتی عێراقیش لەهەوڵدانی بێ پچراندا بووە بۆ سەرکوت کردنی سەرجەم جولانەوە شۆڕشگێڕەکانی کورد. حکومەتە یەك لە دوای یەکەکانی عیراق بەردەوام لە هەوڵدانی ئەوەدابوون کە مەسەلەی کورد تەواو بچووك بکرێتەوە و نرخ و بەهاو قورساییەکی ئەوتۆی لە بواری دەوڵەتاندا نەبێت، وەك کارتێکی فشار بەکارهاتووەو بلۆکی ڕۆژهەلات و ڕۆژئاواش هەر بەمەسەلەیەکی ناوخۆییان لەقەڵەم داوە، بە لەبەرچاوگرتنی بەرژەوەندیەکانی خۆیان لەگەل حکومەتی عیراق بە کێشەیەکی ناوخۆیان وەسف دەکرد، بۆیە ڕژێمەکانی عێراقیش

بەئارەزووی خۆیان وەك كێڵگەی تاقیكردنەوەی زانستی شەڕو كوشتو كوشتار مامەڵەو تەماشایان كردووە.

كاربەدەستانی عێراق هیچ كاتێك نەیان ویستووە لەهۆكاری ڕاستەقینەی هەڵگیرسانی شۆڕشی كوردو ناڕەزایی و بێزاریو هەراسانی خەڵكی كوردستان بگەن، هەرگیز نەیان ویستووە بەڕاستو درووست گیروگرفتە سیاسیو كۆمەڵایەتیو ئابووریو فەرهەنگیەكانی گەلی كورد بزانن و ڕەگوڕیشەی مەسەلەی كورد بدۆزنەوەو چارەسەری عادیلانەی بكەن. لە نێو ریزی كاربەدەستانی عیراقدا چونی بەعسییەكان بۆ سەر تەختی دەسەڵات نیشانەی ڕووداوێكی شووم بوو بۆ كوردان، چونكە لەنێو هەموو ئەو ڕژێمانەدا كە لەدوای ڕووخانی پاشایەتی هاشمییەوە دەسەڵاتیان گرتبووە دەست، بەعسییەكان سەرسەخترین و خوێن ڕیژترین دەسەڵاتداری عیراقی بوون بەرامبەر كورد.

بەعس لەسەرەتای درووست بوونیەوە لەسەر بناغەیەكی نەتەوەیی تەسك دامەزراوەو بیرو ڕاو كردەوەكانی لەبیرو ڕاو كردەوەكانی نازیو فاشیستەكانەوە نزیك تر بووە وەك لەهەر دەستەو تاقمێكی تر.[1] فاشیەت هێزێك درووستی دەكات كە لەخۆی رادەبینێت تەواوی كۆمەڵگە بخاتە دوای دروشمەكانی خۆیەوەو لەهەست كردن بە هێزەوە سەرچاوە دەگرێت، ئەوهێزەی بەشێوەیەك لە غروری خۆیدا نوقم بووە، پێیوایە پێویستی بەهیچ جۆرە ژیانێك لەگەڵ هێزەكانی تردا نییە، كانگەی هەرە

---

[1] بێ ناوی نوسەر: چەند راستیەكی مێژوویی لە بارەی بەعسەوە. گۆڤاری كادر. ژمارە (٢٢). شابی ١٩٧٤. ل٦.

گـەورەی دیکتاتۆریـەتو فاشـیـەت لـەو بڕوایـەوە هەڵـدەقوڵێت، کاتێـك هێزێکـی سیاسـی دەگاتـە ئـەو باوەڕەی کـە ئـەو زۆرینەیـەکی هێنـد مـەزن درووسـت دەکـات و دەتوانێـت بـۆ ماوەیـەکی درێـژ هـەموو ئەجێنـدەکانی خـۆی بەسـەر مێـژوو و کۆمەڵگـەو هەنـدێك جار بەسـەر تـەواوی دنیاشـدا بسەپێنێت. هەر بۆیە فاشیەت دیاردەیەکە لەمێگەل جودا نابێتەوە، بەهیچ و کـەم تەماشـا کردنـی کەمایەتیـەکانیش، بەشـێکی گرنگـی پێـك هاتەکەیەتی.[2] دیاردەی تۆتالیتاری بەعس یەکێکە لەو دیاردە جیاکراوە و دیارانـە کـە لـە مێـژووی عیراقـدا بـە درێـژایی ماوەیـەکی مێـژوویی دا دەرکەوت، تەنها یەك جیاکاری گەورەی ئەم تۆتالیتاریە ئەوەیە کە توانی بـوونی شـتەکان و خـەلك و کردەوەکـان لـە مێـژووی خۆیـدا بـسڕێتەوە.[3] دەبێت بەعسیزم وەك چەمکێکی تایبـەتی تۆتالیتارانەی دەسەڵاتدارێتی لەجیهاندا ببینینو ڕاڤـەی بکـەینو تێبیگـەین، هـەروەك چۆن تۆتالیتـاریزم لـەخۆرئاوای سـەرمایەداری فاشـیزمو نازیزمـدا بەرهـەمی هێنـا، ئـاواش لەجیهانی سێەم داو بەتایبـەتی لـەجیهانی عـەرەبیو ئیسلامیدا فۆرمێکی تایبەتی دەسەڵاتدارێتی بەرهەمهێنا کەناوی (بەعسیزم)ە.[4] کەواتە بـەعس هێزێکـی فاشیيە، نـەبوون بەفاشـیەت مانـای ئـەوە نیـە کـە دیموکراسـیو ڕێزی مافـەکانی مـرۆڤ دەگـریو ئـەو دەسـەڵاتەی کەهەیـەتی بەشـێوەیەکی خـراپ بـەکاری ناهێنـێ، دەسـەڵاتێك بـۆ ئـەوەی ببێـت بـە دەسـەڵاتێکی

---

[2] بەختیار عەلی: خوێنەری کوشندە، کۆمەڵە ووتار، سلێمانی، چاپخانەی ڕەنج، ٢٠٠٥، ل٤، ٥.

[3] میثم الجنابي: العراق و معاصرة المستقبل، دار المدى للثقافة و النشر، دیمشق، ٢٠٠٤، ل٢٦٥.

[4] ئاراس فەتاح: بەعسیزم پڕۆژەی تەواوکردنی شوناسێکی تەواو نەبوو، گۆڤاری سەردەمی ڕەخنە، ژمارە (٢)، ساڵی یەکەم، پایزی ٢٠٠٥، دەزگەی چاپو پەخشی سەردەم، ل٩٩.

دیموکراسی و ڕێزی مرۆڤ و کۆمەڵگەو ژیان بگرێت و بەشێوەیەکی یەکسان مامەڵە لەگەل هاووڵاتیاندا بکات، ئەوەندە بەس نییە لەبەعس بچێت، بەڵکوو دەبێت هەڵگری زۆر کارەکتەری دیکە بێت کە دەکەونە ئەودیوی لە بەعس نەچوونەوە.[5] لەم گۆشە نیگایانەوە بەشێکی ئەو میتۆدە لێکچوانەی بەعس لەگەڵ فۆرمە دەسەڵاتدارێتیەکانی لە نموونەی فاشیزم یان نازیزم، بەتایبەتی وونبوون و غیابی خوێندنەوەیەکی تایبەتە بۆ دەسەڵاتدارێتی دەوڵەتی بەعس، کە دەتوانرێت بە (بەعسیزم) ناو زەدبکرێت.[6] بەعس کەهەڵگری بیروباوەڕێکی ڕەگەز پەرستی بووە، هەر لەڕۆژانی یەکەمەوە بەوە جیاکراوەتەوە، کە هەولی لێك چوونیان داوە بەبیروباوەڕی نازی و فاشی خوێنمژ، وەرگرتنی بنەما سەرەکییەکانیان، بەتایبەتی کتێبەکانی فەیلەسوفەکانی ئەڵمان، ئەوانەی کەبیروباوەڕی پاکی خوێنیان هەڵگرتبوو لەنێو نەتەوەکانی تردا.[7] بۆ وێنە (زەکی ئەرسوزی) کەیەکێك بووە لەدامەزرێنەرە یەکەمینەکانی بەعس، بەردەوام ئەوەی ڕاگەیاندووە کە: " تەنها عەرەب کۆمەڵە مرۆڤێکن کە بەپاکی ماونەتەوە لەسەر بەهای گیانی کە لە باوکی مرۆڤ (ئادەم)ەوە بۆیان ماوەتەوە".[8] ئەم پڕۆژەیەی بەعسییەکان هەڵیان هێناوە تورڕدانەوەی کورد

---

[5] مەریوان ووریا قانع: شوناس و ئالۆزی، چەند ووتارێك دژی دۆگماتیزم، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل٢٥٥-٢٥٦.

[6] بەختیار عەلی: خوێنەری کوشندە ، ل٥.

7 بێ ناوی نوسەر: چەند راستیەکی مێژوویی لە بارەی بەعسەوە، گۆڤاری کادر،ل٩.

[8] عبدلله حنا: من الاتجاهات الفكرية في سورياو لبنان في النصف الاول من القرن العشرين، بيروت، بەبێ سالی چاپ، ل٨٥؛ علی صالح میرانی: الحركة القومية الكردية في كوردستان- سوريا ١٩٤٦-١٩٧٠، ط١، اربيل، ٢٠٠٤، ل١٩٤.

بوو لەپێناو پاراستنی (مـن)ێکـی عەرەبییانـەی (خـاوێن)دا کـە ڕەگـەز پەرستیەکەی بواری پیێ نەدەدا قبووڵی هەبوونی کورد لە بەرامبەر خۆیدا بکات.[9] ئەم ڕەگەز پەرستیەی بەعس لەعێراقدا ڕەگ و ڕیشەیەکی مێژوویی هەیە، کە بۆ سالانی یەکەمی درووست بوونی دەوڵەتی عێراق دەگەڕێتەوە کە لەبارودۆخێکی نا سروشتی و نادروستدا لەچوارچێوەی گۆڕانکاریە جیۆسیاسی و هەرێمی و نێو دەوڵەتیە فراوانەکاندا درووست بوو بوو، بۆ وێنە چەمکی (شعوبیەت) کە جێگەیەکی سەرەکی لە فکری بەعس و پیادەکردنیدا داگیر کردووە، ئەم چەمکەیان لە بیرمەندە توندڕەوەکانی فکری عەرەبی وەرگرتووە کە لەپێشەنگیاندا (ساطع الحصري)یە.[10] کە بەدامەزرێنەری تیۆری نەتەوەی عەرەبی تازە دادەنرێت زۆر سەرسام بووە بە بۆچوونەکانی (نیچە)و ڕۆمانسیەکانی ئەڵمان.[11] بەعس پێی وابووە لە بەرایی ئیسلامەوە، هەر نەتەوەیەك بەرگری لەخۆی کردبێ، یان بە خواهشت پێشوازی لە سوپای ئیسلامی نەکردبێ، یاخود شارستانیەت، مێژوو، زمان، کولتوورو باوەڕەکانی خۆی پاراستبێ، ئەو میللەتانە تێکڕا بەعس بە شعوبیان دەزانێ، شعوبیش خراپترین ناتۆرەی بەعسە کە دەیداتە پاڵ ئەو میللەتانەی لەبەرامبەر شالاوی شۆڤێنیانەی عەرەب لە سەرەتای ئیسلامەوە تا ئێستە خۆیان پاراستووە. بەعس ڕیزەکانی خۆی و سوپای عێراق و لایەنگرانی لەناو نەتەوەی عەرەبدا بە ڕقێکی ئەستوور بەرامبەر (شعوبیەت) پەروەردە کردووە.

---

[9] ڕێبوار سیوەیلی: قەفەسی ئاسنین، گۆڤاری کوردستان، ژمارە (٢)، هاوینی ٢٠٠٣، تاران، ل٦٧.

[10] سعد بشير اسكندر: الكرد الفيليون و حزب البعث ١٩٦٣- ٢٠٠٣، بلا مكان الطبع، ل٨٦-٨٧.

[11] سمير خليل: جمهورية الخوف. ت. احمد رائف. ط٣. قاهره. ١٩٩١. ل٢٤٠- ٢٤١.

توێژەری عێراقی (حسن علوی) دەڵێت: "تۆمەتی شعوبی، مەبەست لەهەموو ئەو کەسانەیە کە دژایەتی (عروبە) دەکەن، ئەم وشەیە لەلایەن عەرەبە توندڕەوە ڕەگەز پەرستەکانەوە بەکار دەهات."[12] ئەم ووشەیە واتە (شعوبی) وشەیەکی نەگونجاوو رق لێبوونەوەیەکی ڕەگەز پەرستانەی عەرەبە بەرامبەر بەنەتەوەکانی تر."[13] (خیراللە تلفاح) کە یەکێك بوو لە بەعسییە سەختگیرەکانو خاڵی (سەدام حسەین)ە لە کتێبێکدا بەنێوی (الشعوبیة عدو العرب الأول) واتە (شعوبیەت دوژمنی یەکەمی عەرەبە)، هەموو ئەوانەی کە لەگەڵ بیری نەتەوەیی عەرەب نین بە (شعوبی) لە قەڵەم دەدات و دەڵێت: عەرەب لەهەموو نەتەوەکانی تری جیهان بەرزترەو ئەو قسەیەش بەدرۆ دەزانێ کە دەڵێ: "لە ئیسلامەتیدا عەرەبو عەجەم نیە".[14] بەعس بەم شێوەیە (شعوبیەت) لێك دەداتەوە: "بزوتنەوەی گەلانی غەیرە عەرەبە، هەوڵ دەدات شارستانیەتو دەوڵەتی نەتەوەیی عەرەب لەناو ببات، ململانێیەکی شارستانی و ڕووناکبیری و ئایینی فراوانی ئاشکرایە، کەوابێ بزووتنەوەی دەستەیەکی دیاریکراو یان چینێکی کۆمەڵایەتی نیە، بەڵکوو هەوڵێکە خەڵکی جیاجیا داویانە بۆ بەرپەرچدانەوەی کولتوری هەڵچووی عەرەب.[15] لەبەر ئەوە بەعس هەموو قسەکردنێك لەبارەی نەتەوەیەکی تر لەنیشتمانی عەرەبو پارت و هەموو نەتەوەو کەمایەتیەکانی تری غەیری عەرەبی بە شعوبیەتو کیناوی

---

[12] وەرگیراوە لە سعد بشیر اسکندر:: سەرچاوەی پێشوو، ل٨٨.

[13] سمیر خلیل: سەرچاوەی پێشوو، ل٣٢٧.

[14] وەرگیراوە لە جەمال نەبەز: بیری نەتەوەیی کورد...، ل٥٤.

[15] مەلا بەختیار: ئەنفال و ئایدۆلۆژیەتی بەعس...، ل٢٤- ٢٥.

داناوە.[16] هەر بۆیە عێراق لەوەتەی دامەزراوە تا ئێستە بەچاوی غەریب و گومان لێکراوو پیلان گێڕو یاخی و بێگانە سەیری هاووڵاتی کوردی کردووە و دەکات، لە کاتێکدا کورد هەزاران ساڵە لەسەر خاکی باوو باپیرانی خۆی و لە نیشتمانی نەتەوەیی خۆیدا دانیشتووەو ئەرکی، لەبەجێهێنانی ئەرکی نیشتمانی دا هیچی لە عەرەبی عێراقی کەمتر نەبووە. رژێمی بەعس لە روانگەیەکی شۆڤێنیستی و رەگەزپەرستانەوە دەیڕوانیە مەسەلەی کورد و جولانەوە شۆڕشگێڕانەکەی، بۆیە بە گوێرەی ستراتیجێکی دیاریکراو و بە پێی تاکتیک و نەخشە و پلانێکی وورد دەیویست نەتەوەی کورد لەو پارچەیەی کوردستانی ژێر دەسەڵاتی خۆی(کوردستانی عیراق) لە ناو ببات و خاکی کوردستان بەتەواوی داگیر و زەوت بکات بە نیازی ئەوەی مەترسی کورد لەسەر پاشەڕۆژی دەوڵەتی عیراق نەهێڵێ و زەمینەی جیابونەوە بۆ جولانەوەی رزگاری کوردستان لە عیراقدا ساز نەبێ.

مادەکانی (٢تا ٤) لەپڕۆژە دەستورەکەی حکومەتی عێراقی ساڵەکانی (١٩٦٨) و (١٩٧٠)دا باس لەوە دەکات کە: "عێراق بەشێکی نیشتمانی عەرەبەو کار بۆ بەدیهێنانی یەکێتی هەمە لایەنەی عەرەب ئەکاو، عێراق یەکەیەکی لەپارچە پارچە بوون نەهاتووەو لەژێر هیچ بارو زوورفێکدا

---

[16] الحزب الديمقراطي الكوردستاني (المكتب السياسي)، في موقف البعث اليميني الحاكم في العراق من (الديمقراطية) و (البرلمان)، كردستان، ١٩٦٩، ل٢٤.

دەست لەهیچ بەشێکی هەڵناگرێ"[17] ئەم مادانەی پڕۆژە دەستورەکەی حکومەت، تەواو پێچەوانەی واقعن، چونکە لەڕاستیدا عێراق بەتەنیا بەشێك نیە لە نیشتمانی عەرەب، بەڵکوو خاکی عێراق بریتییە لەپێکەوە گرێدانی بەشێکی نیشتمانی عەرەب لەگەڵ بەشێکی نیشتمانی کوردو خەڵکەکەشی بریتییە لەبەشێکی نەتەوەی عەرەب لەگەڵ بەشێکی نەتەوەی کوردو چەند کەمینە نەتەوەیەکی ترو بە زۆر لەچوارچێوەی عێراقدا لەقاڵبدراون.

هەر سەبارەت بەو بیرە شۆڤینیەی بەعس رۆژنامەیەکی بەیروتی لە سەرزاری حزبی بەعسەوە وتارێکی لە ٤ی شوباتی ١٩٥٩دا بلاوکردووەتەوە و تیایدا ئایدیۆلۆژیەتی بەعس و سیاسەتەکەی بەرامبەر مەسەلەی کورد روون دەکاتەوەو لەوێدا هاتووە:"گەلی عەرەبی ئەو کەمایەتیانەی سەربەست کردووە لە هەڵبژاردنی مانەوە لە نیشتمانی عەرەبیدا یا کۆچ کردن بۆ ولاتەکانیان...، نەتەوەی عەرەب پشتگیری لە خەباتی کوردەکان دەکات لە پێناو دروستکردنی دەوڵەتێکی کوردی، بەڵام سنوری ئەو دەوڵەتە کوێیە؟ هەڵبەت ئەو سنورەی کە نەتەوەی کورد دەگرێتەوە لە کوردستاندا بریتی یە لە بەشێکی تورکیا و ئێران.بەمە نەتەوەی عەرەبی زۆر خۆشحال دەبێت بە بوونی دراوسێیەکی هاوڕێی ولاتی کوردستانی دیموکراتی ئازادکراو... کە ئامادە نیە بەشێك لە

[17] پەیمانگەی نێودەوڵەتی یاساکانی مافی مرۆڤ، کۆلیژی یاسای زانکۆی دیپۆل :دەستورە عیراقیەکان، لێکۆڵینەوەیەکی بەراوردکاریی بە پێی پێوەرەکانی مافە دەستوریيە نێو دەوڵەتیەکان، ٢٠٠٥، ل١١٨-١١٩.

وڵاتەکەی ببڕێت و بیدات بە کەسانی تر".[18] لێرەدا دەردەکەوێت کە بەعس هەرگیز باشووری کوردستانی بە زۆرلکێنراو بە بەشێك لە کوردستان و دانیشتوانەکەیشی بە بەشێك لە نەتەوەی کورد نازانێت.

هەروەك (طالب شبیب) * ئەندامی سەرکردایەتی نەتەوەیی و وەزیری دەرەوەی بەعس دوای کودەتای ٨ی شوباتی ١٩٦٣ دەڵێت: "ئێمە تێگەیشتنی گشتیمان بۆ کورد وابوو کە ئەوان ڕەوویان بۆ سەر خاکی عەرەب کردبێ و هاتبن تا لە وڵاتەکەیاندا میوانیان بن. کەڕاستیەکەشی وانەبوو، چونکە کوردەکان نەتەوەیەکی ڕەسەنن لەعێراقداو ماوەیەکی هێجگار زۆر بەر لە عوسمانییەکان و بگرە پێش هەندێ لە کۆچکەرە عەرەبەکانیش لەعێراقدا ژیاون.[19] بێگومان ڕاو بۆچوونی پارتی بەعس و ڕەوتە نەتەوەییەکانی تری عەرەب ئەوکاتە لای زۆر کەس ڕوون و ئاشکرا

---

[18] وەرگیراوە لە: میڤان عارف عبدالرحمن بادي: الحركة القومية الكوردية التحررية في كوردستان العراق، ١٩٥٨-١٩٦٣، دار سپيرێز ، اربيل ٢٠٠٥، ل١٥١.

* ساڵی ١٩٣٥ لە رومیثة لەدایك بووە ، زەماڵەی خوێندنی لەبواری ئەندازیاری لە لەندەن بۆ دەرچووە لەوێ سەرۆکایەتی پەیوەندی خوێندکاری عەرەبی کردووە ،دوای گەڕانەوەی بۆ بەغداد لەساڵی ١٩٥٨ وەك ئەفسەری (إحتياط) لە بنکەی ڕەشیدی ئاسمانی کاری کردووە هەر لەهەمان ساڵدا بۆتە ئەندامی سەرکردایەتی هەرێمی حیزبی بەعس هەرێمی عێرا ق، لە١٩٥٩دا بۆتە ئەندامی قیادەی قەومی لە ١٩٦٣ دا بۆتە وەزیری دەرەوە دواتر دورخراوەتەوە بۆ بەیرووت و قاهیرە، کاری دیبلۆماسی بۆماوەی ١ ساڵ کردووە باڵوێز بووە لە ئەنقەرە و بۆن و لەندەن، و نوێنەری هەمیشەیی عێراق بووە لە نەتەوە یەکگرتووەکان،دواتر بووەتە ئۆپۆزیسیۆنی حکومەتی صدام و بەشداری لە دامەزراندنی ڕێکخراودا کردووە .(علي كريم سعيد: حركة ٨ شباط ١٩٦٣ من حوار المفاهيم الى حوار الدم مراجعات في ذاكرة طاليب شبيب).

[19] على كريم سعيد: عراق ٨ شباط ١٩٦٣ من حوار المفاهيم الى حوار الدم. مراجعات في ذاكرة طالب شبيب، ط٣، بغداد، ٢٠٠٥، مطبعة المعارف، ل٢٤٧.

بـــوو، چـــونکە لەڕۆژنامـــەو بڵاوکـــراوەو نووســـینەکانی خۆیانـــدا نەیاندەشاردەوە هەر ڕێك وەك ئەوەی تاڵیب شەبیب باسی لێوە دەکات، بەڵام ئایا ئەو ناڕاستیەی خۆیانیان کەی بۆ دەرکەوتووە؟ دوای ئەوەی لە مانگو ڕۆژو سەعاتی خۆیاندا دەسەڵاتەکەیان لەبارچوو یاخود پێشتر؟ چونکە نابێ سەرکردایەتی پارتێکی سیاسی وولاتێك ئەو زانیاریانەی نەبێت لە چۆنێتیو پێکهاتەی وولاتەکەی، بەتایبەتی ئەو کاتەی تاڵیب شەبیب وەزیری دەرەوەی عێراق بووە هەر چل ساڵێك بەسەردامەزراندنی عیراقدا تێپەڕیبوو.[٢٠]

قوڵکردنەوەی ئەو چەمکەی گوایە کورد لەسەر خاکی خۆی ناژی بەڵکو میوانە لە سەر خاکی عەرەب، بۆیە دەوڵەتی عەرەبی عیراقی هەقی خۆیەتی دەریان بکات و رایانگوێزێ لە ناوچە ستراتیجی و نەوتاوییەکان نەیانهێڵێ، چونکە بوونەتە مایەی سەریەشە بۆ (عەرەبی خانە خوێ).[٢١] لەلایەکی دیکەشەوە عەبدولعەزیز دووری، کە لە کۆبوونەوەیەکی ناسیۆنالیستە عەرەبەکاندا لەنیسانی ١٩٦٥دا لە قاهیرە ووتبووی: "تا ئێستە هیچ دەوڵەتو میرنشینێکی کوردی نەبووەو نێوی کوردستانیش شتێکی تازەیە".[٢٢] ئەمانە ئەو بۆچونە دۆگما و وشکهەڵاتووە بەعسێتیەیە کە نایانەوێ دان بە هیچ یەکێك لە گەلە ناعەرەبەکانی ئەو نێوچەیەدا بنێن کە خۆیان پێی دەڵێن:"جیهانی عەرەبی" کە لە راستیدا بەر لە پرۆسەی بە

---

[20] سالح محمد ئەمین: سەرنجو بەدواداچونێکی یاداشتەکانی تالیب شەبیب، گۆڤاری باسکار، ژمارە (٣)، لندن، هاوینی ١٩٩٩، ل٥٢، ٥٣.

[21] ئەمین قادر مینە:ئەمنی ستراتیجی عیراق و سێکوچکەی بەعسیان،ل١١٦

[22] وەرگیراوە لە جەمال نەبەز: بیری نەتەوەیی کوردی، ل٦٢.

ئیسلام کردنی گەلانی ئەو نێوچەیە تەنها عەرەبێکیش لەوێدا بوونی نەبوو. تەنانەت صەدام حسێن لە کوردستان و لەبەردەم جەماوەری کورددا و لە جەژنی نەورۆزدا سەرەڕای نێو بردنی ووشەی (کوردو کوردستان)و گەلی کورد، ئەوەشی نەشاردۆتەوە کە کورد بەبەشێك لە عێراق دادەنێ و عێراقیش بەبەشێك لە نیشتمانی عەرەب دەداتە قەڵەم.[٢٣] صەدام دەڵێت: "مێژووەکەتان دەهێنمە یادتان(مەبەستی لە مێژووی کوردە)، هەموو سەرکردەکانی عێراق لەوانە ئەوانەی فەڵەستینیان لەسەردەمە کۆنەکاندا ڕزگار کردبوو عێراقی بوون، هەندێکیان لە باکوری عێراق بوون، هەندێکی تریشیان هی ئێرە بوون لە خاکی کوردستان بوون، بەڵام بۆ قودس ڕۆیشتن... نەچوونە قودس بۆ ڕزگارکردنی فەڵەستین کەتەنیا نوێنەری کوردن و نەچوونە فەڵەستین پێش ئیسلامەتی بۆ ڕزگارکردنی فەڵەستین کەتەنیا نوێنەری کوردن و لەبەر ئەوەی کە کوردن و بەس، بەڵکوو چوونە قودس تا فەڵەستین ڕزگار بکەن بەناوی کوردی عێراقەوە کەبەشێکن لەگەلێك بەناوی گەلی عێراق، ئەم گەلەش بەچەند پەیوەندی یەك و بیروباوەڕێکی ئاشکرا بەهەموو نیشتمانی عەرەبەوە بەستراوە".[٢٤] ئەمە سەرەڕای چاوپۆشین لەقەبارەی دیموگرافیای ئەم نەتەوەیە لە کۆمەڵگەی عێراقیداو بەچاوپۆشین لە قەبارەی سیاسی دانیشتوانەکەی کە مافی خۆیەتی بە ئازادی ڕادەربڕین بە زمانەکەی و ئەو بیروباوەڕەی کە بڕوای پێیەتی، هەروەك مافی خۆیەتی کەڕێکخستن و

---

[23] صدام حسين: من خطاب صدام حسين في التجمع الجماهيري في منطقة قشقولي بمحافظة السليمانية بتاريخ ١٩٧٩/٣/٢١، مجلة الحكم الذاتي، العدد ٤، السنة الرابعة، ١٩٧٩، ل٥.

[24] صدام حسين: المسار الانساني للبعث، جامعة الموصل، بەبێ ساڵ، ل١٢.

دامەزراوە ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و ئابوری و سیاسیەکانی دامەزرێنێت لەچوارچێوەی ئەو یاسایەی کەڕێکی دەخات. و بەبێ ڕەچاوکردنی هیچ جۆرە جیاوازیەك و دوو نەتەوەی جیاوازو دووپارچە زەوی جیاواز عێراق بەیەك عێراق و یەك پارێزگە لەقەڵەم دەدەن و پێیان وایە عێراق بۆتە یەك شارو یەك گوند، لەسەرەوە تا خوارەوە جیاوازیش بارێکی کوت و پڕیە لەزەوی عێراقدا. ئەویش بارێکی بچووکی هونەریەو بارێکی جەماوەری نیە.[25] هەروەها صەدام حسێن لە وتارێکی تریدا لەبەردەم جەماوەردا بەبێ ئاماژەکردن بە بوونی هیچ نەتەوەیەك و لەقەڵەم دانی هەموو نەتەوەکان بەعێراقی عەرەبی دەڵێت: "ئێمە جارێکی تر لەبەردەم ئێوەدا، هەروەك چۆن حیزبەکەتان لە بەیاننامەی یەکەمی شۆڕشەکەی و لە ١٧ی تەممووزداو لە ٣٠ تەممووزدا جاڕیداوە، جاڕ دەدەینەوە کە عێراق بۆ ئێوەو بۆ نەوەی عەرەبەو بەغەیری ڕۆڵەکانی نەتەوەی عەرەب کەس لەسەر خاکی عێراق جێی نابێتەوە".[26] * هەموو بڵاوکراوەو بەیاننامەکانی پارتی بەعسی عەرەبی سۆسیالیست لەهەرێمی عێراقدا، کە لەماوەی نێوان

---

[25] ووتاری صدام حسین لە ڕۆژی ١٩٨٢/٢/٢٤دا لە پارێزگەی سلێمانی، ل١٤.

[26] صدام حسین: گەل سەرچاوەی هێزو بەخشندە، دار افاق عربیە، بغداد، بەبێ ساڵ، ل١١.

* بەڵام نەتەوە پەرستانی عەرەب دەبێت زۆر بە ئاشکراو واقیع بینانەو بە جورئەتەوە پێ لەسەر ئەو ڕاستیە داگرن کە عێراق بەتەنیا بەشێکی نیشتمانی عەرەب و دانیشتوانەکەشی هەموویان بەشێکی نەتەوەی عەرەب نین، نەسەلماندنی ئەم ڕاستیە پڕشنگدارەو هەوڵدان بۆ سەپاندنی پێچەوانەکەی ئەگەرچی گەورەترین زیان بەیەکێتی عێراق دەگەیەنێ، زەبرێکی کاریگەریش دەدات لە ئامانجە نەتەوەییەکانی عەرەب و بەڵگەنامە مێژوویی و جوگرافی و دیموگرافی و ئارکیولۆژیەکانیش دژی ئەوەن کە عێراق بەم پێکهاتە نەتەوەیی و جوگرافیاییەی ئێستەیەوە، بەشێك بێت لەنیشتمانی عەرەب. (مەحمود ڕەزا: لەپێناوی دیموکراتیزەکردنی حوکم لە عێراقدا، سلێمانی، ٢٠٠٢، ل١١، ١٢).

حوزەیرانی ١٩٥٣و ئابی ١٩٦١دا دەرچوون و لە زنجیرەی (نضال البعث)دا کۆکراونەتـــەوە کێـــشەی کوردیـــان وەك کێـــشەیەکی نەتـــەوەیی نێوخـــۆ لەعێراقدا باس نەکردووە و هیچ لێکۆڵینەوەیەکی لـەو بارەیـەوە پێشکەش نـەکردووە یـاخود هەڵوێـستی مەبدەئیانـەی خـۆی بەرامبـەر بـەم کێـشە نەتەوەییە دەرنەخستووە. لەڕوویەکی تری هەڵوێستی بەعسدا بەرامبەر بە نەتەوەکانی تر، بەعس پێی وایە کە یەکێتیەکی درووست کردووە لـەنێوان نەتـەوەو مرۆڤایەتیـداو کـاری نەتـەوەی عـەرەب پـیرۆز ڕاگرتنـی هەسـتی نەتەوایـەتی یـە لای گـەلانی تـرو عروبـە بـە مرۆڤایـەتی دادەنێـت و بـیری بـەعس بەدەسـتەبەری زامنـی بـۆ نەتـەوەکانی تـر دادەنێـت، بـۆ ئـەوەی ڕووبـەڕووی ڕەگـەز پەرسـتی نەبێتـەوە بەبۆچـوونی خۆیـان فکرەیـەکی کــراوەو پێــشکەوتوو مرۆڤایــەتیان هەیــە.[٢٧] ئەمــە لەکاتێکــدا تــەواو پێچەوانەی بۆ چوونی بیرمەندەکانی عەرەبە کە لەوەسف کردنی عەرەب بە جــوانترین شــێوە هــیچ درێغیــەکیان نــەکردووە، بــەڵام بەرامبــەر بەڕیسواکردن و بەکەم زانینی سەرجەم میللەتانی تروشێواندنی مێژوویان ئەوا بـە خـراپترین شێوە کاریان بـۆ کـردووە، بـۆ وێنـە (زەکـی ئەرسوزی) لەیەکێك لە وتەکانیدا باسی ئـەوەی کـردووە کـە گـەلی کـورد بژێوی خۆیـان لەسەر زبڵدانەکان دابین دەکەن و بە جرج ناوی بردوون.[٢٨] هـەروەها (هـانی

---

[27] حامد احمد الورد: الانسان وبناء مجتمع في فكر وتجربة حزب البعث الاشتراكي، بغداد، ١٩٨٤، ل٥٥.

[28] حازم صاغيه: قوميو المشرق العربي من درابغوس الى غارودي، بيروت، ٢٠٠٠، ل٩٤.

ئەلفەکیکی)[*]، ئەندامی سەرکردایەتی نەتەوایەتی بەعس و ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لە عیراقدا لە لێدوانێکیدا لە شوباتی ١٩٦٣دا سەبارەت بە هەڵوێستی پارتی بەعس دەربارەی مەسەلەی کورد دەڵێت: "لەناو کلتوری سیاسی و فیکری حزبداو لەناو ئەدەبیاتی بیری نەتەوەی عەرەبیشدا، هیچ گرنگی پێدانێ یاخود دانپیانانێك بەمەسەلەی نەتەوەیی و کەمینە ڕەگەزی و ئاینی و مەزهەبیەکان دا نیە، بیریشم نایەت سەبارەت بە کورد بۆچوون و دیدێك یاخود لێکۆڵینەوەیەکی حزبم خوێندبێتەوە، جگە لەو لێدوانە کورتەی ساڵی ١٩٥٥ نەبێت کە عەفلەق دابووی و تیایدا ئاماژەی بە کوردی عێراق و مەسیحیەکانی لوبنان و بەربەرەکانی مەغریب کردبووی، ئەوەشی دەربڕیبوو کە ئیستغلال کردنی ئابووری و پڕوپاگەندەی کۆلۆنیالیزمی وای کردووە ئەوانە هەست بە زوڵم و نامۆیی و ترس بکەن لە عروبە".[٢٩] هەر بۆ تواندنەوەی کورد لەبۆتەی نەتەوایەتی عەرەبیدا بەعس لە کۆنگرەی نەتەوەیی خۆیدا باس لەوە دەکات کە: "سەبارەت بەو نەتەوانەی کە قورساییەکی ڕێژەییان لە

---

[*] لە ساڵی ١٩٣٦دا لە بەغدا لەدایك بووە، ساڵی ١٩٥٤ چۆتە ریزی حیزبی بەعسەوە لەساڵی ١٩٦٢ ئەندامی سەرکردایەتی هەرێمی عێراق و ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش بووە، هەروەها ئەندامی قیادەی قطری سوری بووە دوای کۆنگرەی قەومی پێنجەم تا ساڵی ١٩٦٣، لە ساڵی ١٩٦٤ لە بەعس جیابۆتەوە، لەگەڵ یاسین الحافظ و حمدی عبد الحمید و چەند کەسێکی تردا پارتی (البعث الیساری) یان پێك هێناوە دواتر پارتی (العمال الثوری) لە ساڵی ١٩٦٥، دوای گەرانەوەی بەعس ساڵی ١٩٦٨ دەیان جار گیراوە تا ئەو کاتەی عێراقی بەجێهێشتووە ساڵی ١٩٧٩.(هانی الفکیکی: اوکار الهزیمة ، تجربتی فی حزب البعث العراقی مؤسسة المنار، قم_ صفائیة، ط٢، بدون سنة الطبع).

[29] هانی الفکیکی: أوکار الهزیمة تجربتي في حزب البعث العراقی، ط٢، قم، ١٩٩٢، ل٢٩٤، ٢٩٥.

دانیشتواندا هەیەو لەچوارچێوەی نیشتمانی عەرەبدا دەژین، زمانو هێمایەکی ئەوتۆیان هەیە کەهەندێ جیاوازیان تێدایە لەگەڵ زمانو هێمای نەتەوەیی عەرەبدا، وەك نەتەوەی کورد دەبێ خسوسیەتی نەتەوەیی ناوخۆیان قووبوڵ بکەینو هەر ناکۆکیەك کە لەنێوان ئەم نەتەوانەو بزووتنەوەی نەتەوەیی عەرەبدا هەن چارەسەر بکرێت، چونکە ئەم جۆرە نەتەوانە زمانو هێمای جیاجیان لە زمانو هێمای نەتەوەی عەرەب هەیەو لەهەمان کاتدا هەڵەیە کە بەنەتەوەی جیاواز لەنەتەوەی عەرەب دابنرێن بەو ئەندازەیەی کە جیاوازی لەگەڵ نەتەوەی فارس یا هیند یا نەتەوەی دیکەدا هەیە".[30] بەعس هەمیشە هەوڵی بەگژداچوونەوەی جولانەوەی رزگاریی نیشتمانیی کوردستانی داوە، جا ئەمە چ لە رێگەی لاوازکردن و پەککخستنی یاخود هەوڵدان بۆ ناو زڕاندن و شێواندنی ناوەڕۆکە دیموکراتیە شۆڕشگێڕەکەی بوبێت بە خستنە پاڵی تۆمەتی : بەکرێگیراو، کۆنەپەرست و دار و دەستەی زایۆنیزم وبەکرێگیراوی سۆڤیەت و ...هتد.

بەعس نەك هەر رێگەی بە کورد نەدەدا، کە مافە سروشتیەکانی خۆی بەدی بهێنێت، ئەوەتا بزوتنەوەی کورد بەداردەستی ئیمپریالیزم لەقەڵەم دەدات و دەڵێت: "بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد لەعێراقدا، هەر چەندە هەندێ ئاڵۆزی مێژوویی لا گەڵاڵە بووە لەگەڵ ئەو شوێنەوارو خڵتەو دوورە پەرێزیە کۆنە پەرستانەیەی تیایدا بوو، کەهەندێکیان پەیوەندیەکی

[30] پارتی بەعسی عەرەبی سۆسیالیست، سەرکردایەتی نەتەوەیی: مەسەلەی کەمایەتی یە نەتەوەیی یەکان لە نیشتمانی عەرەبدا، پانزەهەمین کۆنگرەی نەتەوەیی، بغداد، دار الحریە، ١٩٧٩، ل٧، ٨؛ جەلال تاڵەبانی: گفتوگۆیەکی جددی لەگەڵ صبحی عبدالحمیدو هاوڕێیانی، و. جەوهەر کرمانج، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل٢٤.

ئاشکرایان بەدام و دەزگە ئیمپریالیستی و کۆنەپەرستەکانەوە هەیە".[31]
لەشوێنێکی تردا ئاماژە بەوە دەکات کە "ئیمپریالیزم لە وولاتدا بە لەڕەگ و ڕیشە هەڵکێشانی زمان و پۆرگێك لەسەرووی شاخەکانەوە تێك شکا، کەمەبەستی تێکڕای شۆڕش بوو لەهەرێمی عێراقدا، لەبەر ئەوە بەڕاستی سیفەتی پۆرگی بەکرێ گیراوی بەسەردا دەسەپێنێ نەك تەنیا پۆرگی لەڕێ لادان بوو لە بەرزایی شاخەکان و بەس، بەڵکوو پۆرگی لەڕێ لادان بوو لە دژی شۆڕش و گشت بیروباوەڕەکانی سیاسەت و لەڕێڕەوەکەی بەشێوەیەکی گشتی و دژی هەموو هێزە شۆڕشگێڕەکان بەهەموو پۆلە جیاکانیەوە".[32] بەعس بەجۆرێك پڕوپاگەندەی دژی شۆڕشی کورد لە دەزگەو ڕاگەیاندنەکانیدا بڵاوکردبۆوە کە گوایا ئەوە شەڕی کوردو ڕژێمی عێراق نیە بۆ سەندنی مافی خۆیان، بەڵکو ئەوە شەڕی کوردو عەرەبە کە کوردەکان دەیانەوێت خاکی عەرەب داگیر بکەن. بۆیە پێویستە هەموو عەرەب لە عێراقدا هاوکاری سوپای عێراقی بکەن بۆ لێدانی ئەو بەکرێ گیراوانە".[33] هەر لێرەدا زۆر راشکاوانە سەدام حوسین هانی عەرەب دەدات دژ بە کورد و جولانەوەی رزگاری نیشتمانی کوردستان و کورد بە میوانی عەرەب دادەنێ و ئەو چەمکە لای عەرەب دەوروژێنێ کە کورد

---

[31] راپۆرتی سیاسی هەشتەمین کۆنگرەی قطری پارتی بەعسی سۆسیالیستی عەرەبی قطری عێراق کانوونی دووەمی ١٩٧٤، شۆڕشی ١٧ی تەموز تاقی کردنەوەو ئاسۆ، دار الحریە، بغداد، ١٩٧٥، ل٨٥.

[32] صدام حسین: پتەوی بیروباوەڕ لەکاتی بەرەییدا، دار الحریە، بغداد، ١٩٨٢، ل١١، ١٢.

[33] ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان و شۆڕشی ئەیلول بنیاتننان و هەڵتەکاندن ١٩٦١– ١٩٧٥، چ٣، سلێمانی، ١٩٩٩، ل٩٥، ٩٦.

مەترسی بۆ سەر پاشەڕۆژی عەرەب دروستدەکات، و دەیەوێ خاکەکەی پارچە پارچە بکات و توشی چەرمەسەری بکات.

سەدام حسێن لە وتەیەکیدا ئاماژە بە خەباتی کورد دەدات کە:" لەڕێی ڕاست لایان داوەو ڕاستەوخۆ بوونەتە بەکرێ گیراوی بێگانەو لەوانەی کە بە خۆیان ئەڵێن بەرهەڵستکارو لەدەرەوەی وولات بەنانە ڕەقەی بێگانە ئەژین".[٣٤] بەعس لەم ڕوانگە تەسك بیناناوە لایان وایە داواکردنی مافی نەتەوایەتی بۆ گەلی کورد گێچەڵە بەنەتەوەو نیشتمانی عەرەب و خزمەتی ئیمپریالیزم و سەهیۆنیزم دەکات.

لەڕۆژی ١٩٦٣/٣/٦دا وەزیری دەرەوەی عێراق (تالیب شبیب) بەم جۆرە وەڵامی داخوازییەکانی کوردی داوەتەوە: "ئەو داخوازیانەی بارزانی بەلای ئێمەوە پەڵپ و بیانوو گرتنەو ڕێگە گرتنە لەئاشتی و جێگەی شك و گومانیشە لە بارزانی و پارتی، کە نایانەوێ یەکیەتی عێراق و نەتەوەی عەرەبی بپارێزن، بەتایبەتی لەم کاتەدا کە پێویستە چاو لە داخوازییەکانیان بپۆشن و پشتگیری لە شۆڕشی ١٤ی ڕەمەزان بکەن و ئەگەر بارزانی و پارتی هەر سووربن لەسەر ئەو داخوازیە بیانوگرانەیە، ئێمە ناچار دەبین کە بەتوندی دژیان بوەستین، بۆ تواناو دەسەڵات و هێزی سوپای عێراقیش زۆر ئاسانە تێکشکاندنیان."[٣٥]

لە لایەکی دیکەوە لە ڕاپۆرتی سیاسی هەشتەم کۆنگرەی بەعسدا هاتووە:"سەرکردایەتی پارتی بەعسی عەرەب پێی وایە کاتێ لەگەڵ

---

[34] صدام حسین: خاسیەتی نەتەوەیی ناوخۆ بارێکی قووڵتری خۆبەستنەوەیە بەنیشتمانەوە، دار الحریە، بغداد، ١٩٨٢، ل١١، ١٢.

[35] ئیبراهیم جلال: س، پ، ل٩٧.

سەرکردایەتی پارتی دیموکراتی کوردستاندا لەچوارچێوەی بەیاننامەی یانزەی مارتدا بڕیاری هاوکاری کردنی دا، هەرگیز ئەو هەڵە کاریانەی پشت گوێ نەخستووە کەهەندێ لایەنی ئەو پارتییە لەسەری ڕۆیشتوون لەگەڵ پەیوەندی یە گومان لێکراوەکانیاندا بەدەستەو دایەرەکانی ئیمپریالیزم و کۆنە پەرستەکانەوە".[٣٦] هەروەها(عبدالرزاق محمود) کە یەکێك بوو لە گەورە ئەفسەرەکانی نێو سوپای عیراق، دەڵێت: "وەك هەریەکێك لەگەورە سەربازەکان لە سوپای عێراقدا هیچ جۆرە لێکدانەوەیەکی ڕوونم نەبوو لەسەر سروشتی شۆڕشی کوردیو هۆکارەکانی هەڵگیرساندنی یاخود هەر زانیاریەك دەربارەی مێژووی کێشەی کوردو پێشکەوتنەکانی، ئێمە جەنگاوەرە کوردەکانمان تەنها وەك داردەستو گێرە شێوێن دەناسی کەهێزێکی بیانی دەیان جولێنێت لەپێناوی شێواندنی ئاسایشو هێمنی لەعێراقدا، و گوتنی ووشەی کوردستان لەلامان زۆر گران بوو، ئێمە بەڕاستی پێمان وابوو کە شۆڕشگێڕە کوردەکان دەیانەوێت ئیسرائیلی دووەم لە باکوری عێراقدا دروست بکەن کە عبدالسلام عارف* زۆربەی جار لەکاتی وتارەکانیدا لە

---

[36] ڕاپۆرتی سیاسی هەشتەمین کۆنگرەی قطری پارتی بەعسی سۆسیالیستی عەرەب، ، ل٨٦.

* عبدالسلام محمد عارف لەبەغداد لەساڵی ١٩١٢ دا لە دایك بووە، لەساڵی ١٩٣١ لە کۆلێژی سەربازی دەرچووە و پاشان کۆلێژی ئەرکانی لەساڵی ١٩٥١ تەواو کردووە ، بەشداری لەجەنگی عێراقی بەریتانیدا لە ساڵی ١٩٤٦ کردووە و هەروەها جەنگی فەڵەستینی ساڵی ١٩٤٨ و دواتر لەساڵی ١٩٥٦ پەیوەندی کردووە بە ڕێکخستنەکانی ئەفسەرانی ئازادیخواز، لەشۆڕی ١٩٥٨دا بەشداری کردووە و بووە بەجێگری سەرەك وەزیران و وەزیری ناوخۆ بەڵام بەهۆی ناکۆکی لەگەڵ عبدالکریم قاسمدا تێکچووە و بەمەش عبدالسلام عارف دوور خرایەوە، پاشان لەهەوڵێکدا بۆلابردنی عبدالکریم قاسم دەستگیرکرا و درایە دادگا و فەرمانی لە سێدارەدانی بەسەردا درا بەڵام جێبەجێ

بەرامبەر گەورە سەربازەکاندا ئەم بیرو ڕایەی دەربڕیووە.[٣٧] ئەمە ئەوە دەردەخات کە بەعس نەبڕوای بەبوونی کوردستان هەیە نە بەنەتەوەی کورد. بەلای بەعسەوە کوردستانی ژێردەستەی عێراق بەشێکە لەخاکی عەرەب و کوردیش لەو خاکە میوانە، بەعس کوردستان بە ئیسرائیلی دووەم دادەنێت.[٣٨] بۆیە کەسایەتی ناجێگیرو سایکۆلۆجیەتی ئارەزوو کردن بە تۆڵە سەندنەوە، و پەیوەست نەبوون بە ئامانجە نیشتمانی و نەتەوەیی و مرۆڤایەتییەکان و نەبوونی متمانە بە بەرامبەر و گومانی خراپ، ئەمانە ببوونە سیمایەکی سەرەکی لە سیماکانی سیاسەتی عێراقی.[٣٩] لەکۆنگرەیەکی ڕۆژنامەنووسیدا (عبدالرحمن البزاز) سەرۆکی وەزیران لەسەردەمی دەسەڵاتی عبدالرحمان عارفدا ڕایگەیاند: "ئێمە ڕێز لەنەتەوەو زمانی کوردی دەگرین... ئێمە دان دەنێین بەمافی کورددا، بەڵام ئەوەش ڕەت دەکەینەوە کە واز لەبەشێکی خاکی نیشتمان بهێنین".[٤٠] هەروەها وەزیری بەرگری عێراق عبدالعزیز العقیلی کە دژ بەپێدانی هەموو جۆرە ئیمتیازێك بوو بۆ کورد، هەر یەکە لەڕۆژهەڵات و

نەکراو عبدالکریم قاسم پاش دووساڵ و نیو لێی خۆش بوو، لە کودەتای ٨ی شوباتی ١٩٦٣ دا کرا بە سەرۆك کۆمار و پلەی سەربازی (موشیری)پێدرا. لەفڕۆکەیەکی سەربازیدا کەوتەخوارەوە و کۆچی دوایی کرد .

(یاسین صابر ساڵح: ئینسکلۆپیدیای گشتی ،ل٧١١ ؛ علاء جاسم محمد الحربی :س. پ ل٣٩،٣٨).

[37] عبدالفتاح علی البوتانی: الحرکة القومیة الکوردیة التحرریة، ط١، اربیل، ٢٠٠٤، ل٣٨٧.

[38] بێ ناوی نوسەر: چەند ڕاستیەکی مێژوویی لە بارەی بەعسەوە، گۆڤاری کادر،ژ(٢٣)، ل٧.

[39] حسن علوي: العراق دولة المنظمة السریه، بلا مكان سنة الطبع، ل٨٣.

[40] حامد محمود عیسی: القضیة الكردیة في العراق من الاحتلال البریطاني الی الغزو الامریکی ١٩١٤-٢٠٠٤، ط١، قاهیره، ٢٠٠٥، عربیة للطباعة والنشر، ل٣٤٤.

ڕۆژئـاوا تاوانبـار دەكـات بـەوەی یارمـەتی هەڵگـەڕاوەكان دەدەن كـە دەیانەوێت ئیسرائیلێك لە باكووری وولاتیاندا دروست بكەن وەك ئەوەی لەساڵی ١٩٤٨دا لەفەڵەستین درووستیان كـرد. داوا لـەئێران دەكات كـە سنوورەكانی داخات بەڕووی ئەوانەی كە لەیاسا دەرچوون.[٤١] لـە بارەی تۆمەتباركردنی كوردستان وەك ئیسرائیلی دووەم، مام جەلال وەلامێكی ئـەم بۆچـوونە دەداتـەوە و دەڵێـت: "چـاك بیرمـە كاتێـك یەكـەم كـۆنگرەی ڕۆژنامەوانیم گرت، خوالێخۆشبوو جەمال عبدالناصر ئامۆژگاری كـردم و وتـی ئـەم خاڵـە روون بكـەوە بـۆ جیهانـی عـەرەبی كـە هـیچ لێكـچونێك نیـە لەنێوان ئێوە و ئیسرائیلدا، یەكەم: ئێوە گەلێكی رەسـەنن لـە ناوچـەكەدا، دووەم: ئێوە موسوڵمانن، سێیەم: ئێوە بەرهەڵستكاری نەتەوەی عەرەبی و جولانەوەی عەرەبی نین، ئەمـە چـەكێكە بەدەست عەرەبـە توندڕەوەكانـەوە كە لەبارەی كوردەوە دەدوێن و دەڵێن كوردستان ئیسرائیلی دووەمە، ئێمە ئیسرائیلی دووەم نین، بـەڵكو ئێمـە فەلەستینی دووەمین".[٤٢] بەعسیەكان لە سیاسەتیاندا بەرامبـەر بـە كـورد یـەك دەنـگ نـەبوون و لـەبیرو بۆچـووندا جیاوازیان هەبووە ، مەدەنیەكان پاڵپشتی چارەسـەركردنی كێشەی كـورد بوون لەڕێگەی گفتوگۆو دانووستانەوە، لەهـەمان كاتـدا هەنـدێك لـە گـەورە سـەركردەكانی سـوپا هـەموو جـۆرە چارەسـەرێكی دروسـتیان ڕەت

---

[41] حامد محمود عیسی: القضیة الكردیة في العراق ....، ل ٣٤٥.

[42] تحاور مام جلال عبر فضائیةLBC اللبنانیة قامت ببثها هیئة تحریر صحیفة النهار، لیلة ٢٥-١٩٩٨/١١/٢٦،بێ شوێن و سالی چاپ.

دەکردەوە.[43] بۆیە سیاسەتی بەعس بەرامبەر بە کورد لە خولگەیەکی ناجێگیردا دەخولایەوە بەوەی بە زارەکی شتێکیان دەوت و لە پراکتیکیشدا شتێکی دیکە، لەم بارەیەوە مام جەلال هەلوێستی (حازم جواد) و (علی صالح السعدی) لە بارەی کێشەی کوردەوە روون دەکاتەوە و دەڵێت:"لە سالی ١٩٦٣دا دوای ئەوەی حازم جەواد گوێی لە بیر و بۆچوونەکانمان گرت وتی: کێشەی کورد تەنها بە ئۆتۆنۆمی چارەسەر ناکرێ، بەلکو کیانێك کە پێویستە ناو بنرێ(کۆماری کوردستانی سەربەخۆ). و جاروبار بە زمانێکی تر دووبارەی دەکردەوەو دەیوت: ئێوەش وەك ئێمە باوەڕتان بە سۆسیالیزم هەیە، وەك چۆن ئێمە ئارەزومان لە بنیادنانی کۆمارێکی عیراقیی سۆسیالیستییە، پێویستە ئێوەش دەوڵەتێکی کوردستانیی سۆسیالیستیی راستەوخۆتان هەبێت". مام جەلالیش وەلامی داوەتەوە و دەڵێت:"نیوەی ئەوەمان دەوێت کە ئێوە دەیڵێن".[44] لە کۆبوونەوەیەکی دوو قۆلیدا کە بەنهێنی لەنێوان نوێنەری پارتی (صالح یوسفی)و نوێنەری بەعسی ئەمینداری گشتی سەرکردایەتی هەرێمایەتی (علی صالح سعدی) پێش هاتنە سەر حوکمی بەعس بەسترا، علی صالح سعدی بەڵێنی زارەکی بە صالح یوسفی دابوو کە لەنێوان پارتی و بەعسدا لامەرکەزی جارێکی تر باس ناکرێتەوە، چونکە ئەو ناوە نازناوە لەسەردەمی قاسمەوە بەدناو بووە، بەڵکو دەبێ

---

[43] عثمان الرواندوزی المحامی: استجواب صدام حسین رجل التنقضات، دار الاندیه، لندن، ٢٠٠٢، ل٢١١.

[44] علي كريم سعيد: البيرية المسلحة، حركة حسن السريع و قطار الموت ١٩٦٣، ط٢، دار البراق، لندن-بغداد، بدون سنة الطبع، ل٢٦٦.

مافی کورد لەچوارچێوەی ئۆتۆنۆمیدا لە حوکمی بەعسیان دا جێبەجێ بکرێ، کەچی چەندین ڕۆژ بەسەر کودەتادا تێپەڕی، بەلام نە ناوی وەزیرێکی کوردو تەنانەت رستە باسێکی مەسەلەی کوردیش لە وێستگە و ڕادیۆو تەلەفزیۆنی بەعسیدا بلاونەکرایەوە، بەڵکو بەسەدان دۆستو لایەنگری پارتی بەتۆمەتی شیوعێتی خرانە زیندانەوە.[٤٥]

ئەم جۆرە سیاسەتەی بەعس کە خەسڵەتێکی دژەکوردی هەبووە، سەرجەمی ئەندامەکانیان بەو بیرە دۆگمایە پەروەردە دەکرد کە هەریەکەیان لەوی دیکەیان زێتر توندڕەوتر بووە بەرامبەر مەسەلەی کورد، هەر بۆ وێنە ئەو بەعسیانە پێیان وابوو"ئەگەرچی لەناوبردنی یاخیبوان بۆ ئێمە گرنگیەکی گەورەی هەیە بەلام ئەمە تاکە ئامانجی ئێمە نیە، ئەمە پێشەکیەکە بۆ گەیشتن بە ئامانجی زۆر گرنگتر و قوڵتر و فراوانتر، ئەرکی سەرەکی لەوەدایە کە بتوانین لە هەموو بەشێکی خاکی عیراقدا شۆڕش بکەین و ناوەرۆکەکەی و مەبەستەکەی بگەیەنێتە هەموو تاکە کەسێك بە پێویستی بوون و گرنگ بوونی ئەو گۆڕانکاریانە بسەلمێنین کە روو دەدەن، بۆ ئەوەی ناوچەکانی باکور ببێتە بەشێکی لە جیا نەهاتووی عیراق و نەبێتە پێچەوانەی بە عەرەبی بوونی سیادەی دەوڵەت".[٤٦]

شایەنی باسە دامەزرێنەری بیری بەعسێتی میشیل عەفلەق هەر لە کۆنەوە کوردی بە کەمایەتی یەکی ڕەگەزی داناوە نەك بەگەلێك یان

[45] ئیبراهیم جەلال: س. پ، ل٩٥، ٩٦.

[46] دلێر ئەحمەد: ئەو بارودۆخەی (ی.ن.ك) تیایدا لەدایك بوو، گۆڤاری ڕێبازی نوێ، ژ١٩، حوزەیرانی ٢٠٠٠،ل١٢.

نەتەوەیەك یا هیچ نەبێ بە کەمایەتیەکی ناسیۆنال.[47] میشیل عەفلەق لە وتارێکی دا کە لە ئایاری ١٩٦٩دا لە ژێر ناونیشانی (تێڕوانینی سەرۆکی دامەزرێنەر بۆ کێشەی کورد)دا دەڵێت:"بە درێژایی سەدەکانی رابردوو کوردەکان هاووڵاتی عەرەبی موسوڵمان بوون وەك عەرەبە موسولمانەکان هیچ جیاوازیەك لە نێوانیاندا نەبوو، کاتێك کە دەوڵەتە عەرەبیەکان دەوڵەتێکی یاخود چەند دەولەتێکی عەرەبی ئیسلامیان پێك دەهێنا، و لە سەدەی نوێ دا دەوڵەتە داگیر کەرەکان دەستیان کرد بە دۆزینەوەی جیاوازی و هۆکاری جیاکاری لە نێوان عەرەب و کورددا، لە ڕێگەی کنەکردن لە جیاکاریە مێژوویی و زمانەوانی و رەگەزیەکانی کورد بۆ ئەوەی ئەمە پلەیەك بێت بۆ دابەشبوون لە ولاتانی ناوچەکەدا، کە ئەم دەولەتانە پیلان دەکێشن بۆ داگیرکاریەکەیان لە سەدەکانی رابردووەوە".[48]

لەو دەقەدا ئەوە هەڵدەهێنجرێت کە (سەرکردەی دامەزرێنەر) ئینکاری لە بوونی کورد دەکات وەك گەلێکی سەربەخۆ، و دان بە نەتەوەی کورددا نانێت وەك نەتەوەیەکی جیاواز و دیاردەیەکی مێژوویی، لە خەباتی خۆشیدا ئەوەی لێکداوەتەوە کە کورد تا لە ژێر دەستی دەوڵەتێکی عەرەبی ئیسلامیدا بژین ئەوا بەردەوام لە هەوڵی یەکگرتنەوەی نەتەوەیی تەواو نابن و لە قۆناغی لەبیرچوونی زمانی نەتەوەیی رۆشنبیریان دەبن، بەڵام داگیرکەر کێشەکەیانی وروژاندووە و کاری زۆری کردووە لەسەر

---

[47] جەمال نەبەز: بیری نەتەوەیی کوردی.... ل٥٨.

[48] احادیث الامین العام میشیل عفلق خلال زیارتە لبغداد، ایار ١٩٦٩. ، صلاح سعدالله: المسألة الکوردیة في العراق، ط٢، دار المثنی ، ٢٠٠٣، ل١٠٩-١١٠.

دۆزینەوەی جیاوازی رەگەزی و زمانەوانی، بەم شێوەیە کێشەی کورد لە عیراقدا سەری هەڵداوە، بەلاّم ئێمە دەڵێین ئەم تێڕوانینە نازانستیە ناڕاستە رەگەزپەرستی پەتی ئاشکرادەکات، ئامادەبوونێکی خۆییە بۆ تێکەڵکردنی نەتەوەی کورد لە بۆتەی نەتەوەی عەرەبدا، ئەگەر ئەم دیاردەیە تازەیە و تازە هاتبێتە مەیدان لەگەڵ فراوانبوونی داگیرکاری، ئەوا ئەو بۆچوونە دەبێتە هۆی سڕینەوەی سەرجەم جولانەوە نەتەوەییەکانی تر لە ناوچەکە و جیهاندا،ئەمەش دەبێتە هۆی درۆزانیەکی گەورە ئەگەر بەسەر کورددا جێبەجێ بکرێت. [49]

بەعسیەکان لە هەموو رێگەیەکەوە هەوڵی بە عەرەبکردنی کورد و سڕینەوەی ناسنامەی نەتەوایەتیان داوە، بۆ وێنە: وەزیری بەرگری (عبدالعزیز العقیلی) لەووتەیەکدا کە دوژمنی سەرسەختی گەلی کورد بوو، ئەوەی ئاشکرا کردبوو کە کێشەی کورد ناتوانرێ چارەسەر بکرێت تەنها لەڕێگەی جەنگەوە نەبێت، هەروەها دەڵێت:"ڕێگەی گفتوگۆ بەگەورەترین هەڵە دادەنرێت و لەگەڵ دەستوری کاتیدا ناتەبایە، پێویست بەیەك خستنی هێزەکان دەکات بۆ دەست گرتن بەسەر یاخی بووانی بارزانی دا". [50]

ئەم سیاسەتەی بەعس هیچ جۆرە گومانێك لەوەدا ناهێڵێتەوە کە نەبڕوایان بە مەسەلەی کورد هەبووە و نەئامادەش بوون دان بەمافی کورددا بنێن.

---

[49] هوشیار زيباري: الموقف الايدولوجي لحزب البعث العفلقي من القومية الكوردية، مجلة الثقافة الكوردية، عدد ١، اوكتوبر١٩٨٨، يصدرها المركز الثقافي الكوردي في لندن. ل١٠.

[50] عثمان الرواندوزي المحامي: س. پ. ل٢١٣.

بەعسیەکان کە هەڵگری ئەو بیرە دۆگما شۆڤێنیەیە بوون، کەچی لە هەمان کاتدا خۆیان بەهێزێکی دیموکرات لەقەڵەم دەداو پێیان وابوو حزب و شۆڕش باوەڕێکی ڕاستگۆیانەیان بە دیموکراسیەت و بوونی ڕاستگۆیی قووڵ هەیە لەنێوان سەرکردایەتی و جەماوەردا.[51] ئەو دیموکراتیەی کە پشت ئەستور بێت بە داننان بە پرەنسیپەکانی دەسەڵاتی گەل، ئازادی و یەکسانی هاوڵاتیان لە بەرامبەر یاسادا، ئازادی دروستکردنی ڕێکخراو و پارتی سیاسی، ئازادی وشە، ئازادی ڕەخنەگرتن لە حکومەت، ئەوا نە مێژووی عیراق ئەم جۆرە دیموکراتیەتەی بەخۆوە بینیوە و نە بەعسیەکانیش ئەم جۆرە دیموکراتیەتەیان قبول بووە. نەك هەر ئەوە بەڵکو بە خەیاڵیشیاندا نەهاتووە.[52]

لەڕاستیدا بیری بەعسیزم بەرنامەیەکی نەخشە بۆ کێشراویان هەبوو بۆ نەهێشتنی کوردستان، بۆ ئەمەش دەیانوویست هەل و مەرجێکی ماددی وا بخولقێنن تا لەلایەکەوە بیری سەربەخۆیی کوردستان لە مێشکی کورد دەربهێنن و لەلایەکی تریشەوە ڕێ لەدرووست بوونی کوردستان بگرن بەکردەوە.[53] سەدام حسین ئەم ڕاستیە ناشارێتەوەو دەڵێت: "کاروبارەکانمان لەهەموو عێراقدا لەبنەڕەتی ئەو باری سەرنجەوەیە کە دەربارەی مەسەلەی برایەتیەك دەمانەوێ هەتا هەتایی بێ نەك برایەتیەکی

---

[51] صدام حسین: بڕوای ئێمە لە ویژدانی نەتەوەو لە کەلەپوری دێرینیەوە هەڵقووڵاوە، بغداد، ١٩٨١، ل٢١.

[52] دلێر ئەحمەد: ئەو بارودۆخەی کە (ی.ن.ك)تیایدا لەدایك بوو. گۆڤاری ڕێبازی نوێ، ژ١٩، ل١٠-١١.

[53] جەمال نەبەز: بیر نەتەوەیی کوردی، ل٦٤.

وا شایانی جیابوونەوە بێ، برایەتی لەیەك نیشتمانداو هەتا هەتایە، لەبنەڕەتەوە لەسەر ئەوەیە کە ڕۆژگار هۆی ماددی وابهێنرێتە کایەوە مەسەلەی جیابوونەوە هەرگیز نەگونجاوبێ... واتە مەسەلەی یەکێتی هەتا هەتایی بێ لە ویژدانی کوردا لەناو گەلی عێراقماندا و لەعەقڵی کوردێکی هاونیشتمانی عێراقدا".[٥٤] کەواتە ئەوەی دڵسۆزی برایەتی کوردو عەرەب و هەموو گەلانی دنیایەو دۆستی ڕاستەقینەیانە با پشتگیری یاساکانی پەرەسەندن و پێشکەوتن و ئاشتی بکات کە هەر کۆمەڵگەیەك بە پێی سروشت و تایبەتیەکانی، یاسای پەرەسەندنی تایبەتی خۆی هەیە. بانگەشەی برایەتیەك لەسەر ئیسكو پروسکی ژنو منداڵو پیرو گەنج، لەسەر ژیانو بوونو نەبوونی کوردبێ ئەو برایەتیەی کە دژی سەربەخۆیی کوردستانە، عێراقێکی بەهێزی یەکگرتووی دەوێ نەك لەلایەن کوردەوە، بەڵکوو لەلایەن هەر عەرەبێکی پێشکەوتوو خوازەوە نەفرین دەکرێتو ئەو برایەتیە پڕ شەرمەزاریە بۆ کورد رسوا دەکرێ.[٥٥] هەروەها بەپێی بنەما سەرەکیەکانی کودەتاکەی ٨ی شوباتی ١٩٦٣ کە لەڕاگەیاندنی یەکەمیاندا، دەقێکی تێدایە سەبارەت بەپیرۆزکردنی برایەتی نێوان کوردو عەرەب و ڕێزگرتنی مافەکانی گەلی کوردو کەمایەتیەکانی تر، و ئامادەیی نیشان دەدات بەپێدانی مافی نەتەوەیی گەلی کورد لەسەر بنەمای لامەرکەزیو چەسپاندنی ئەم دەقە لەهەردوو دەستووری کاتیو هەمیشەییدا.[٥٦]

---

[54] صدام حسین: باوەڕمان بە ئۆتۆنۆمی هەرگیز لەق نابێ، دار الحریە، بغداد، ١٩٧٦، ل٢١.

[55] ئازاد: س. پ، ل١٩.

[56] مجید خدوري: العراق جمهوري، ط١، ایران، بلا مکان الطبع، ل٣٩٥.

هەر لەپاڵ ئەو برایەتیەدا بەهەرچیەك پێی کرابێ دەستی لە کورد نەپاراستووە،[*] لە گرتن و کوشتن و ڕاگواستن و بە عارەب و بەعسی کردن و وێران کردنی نیشتمانەکەی. ڕژێمی بەعس هەمیشە بە چاوی کەمینەیەکی ترسناکەوە سەیری کوردیان کردووە و لە پێناوی لاوازکردن و قڕکردنی دا خۆیان لە هیچ شێوازێکی نامرۆڤانە نەپاراستووە، چ بە لەناوبردن و و ڕاگواستن و تەعریب یاخود شێوازەکانی قڕکردن بوو بێت. بۆ وێنە، نووسەرێکی بەعسی سوری وەك (منذر الموصلی) لەکتێبەکەیدا ئاماژە بەوە دەکات کە کوردەکان خۆیان وایان کردووە کێشەکەیان چارەسەر نەکرێت و لەگەڵ ئارەزووەکانیاندا یەك نەگرێتەوە بەوەی نیشتمانێکی نەتەوەیی سەربەخۆی ئازادو یەکگرتوویان هەبێت بەسنورە مێژووییەکەی خۆیەوە.[٥٧] لەکاتێکدا بیرۆکەی نەك نیشتمانێکی سەربەخۆ، بەڵکوو بیرۆکەی ئۆتۆنۆمیش زۆر نەگونجاو بووە لەگەڵ تیۆری بەعس دا کە خۆی لەیەکێتی عەرەبیدا دەبینێتەوە، هەر لەبەر ئەوەش بوو کەهیچ ڕاگەیاندنێکی ئاشکرایان ڕانەگەیاندووە کە دەربڕی نیەتی حزب بوو بێت بەرامبەر بە کورد.[٥٨] ناسیۆنالیزمی عەرەبی (عروبە) کەسەرجەم باڵە

---

[*] عەرەبە فرسان وەلیدە تالآنچیەکانی ساڵی ١٩٦٣ لەهێرش و پەلامارەکانیاندا دەیانووت: "أحن العرب اهل الغیره... نطرد الاكراد من هالديره) يان (احن البدو، وين العدو). لە ڕاستیدا کارەساتە کورد چاوەڕێی ئەمانە بکات برایەتی لەگەڵدا بکەن، شێتیە بەناوی ئینتەرناسیۆنال و پێکەوە بوون و برایەتیەوە، کورد بیەوێ حەقیقەتەکانی ئەو ئاغاو غولآمییە بەدنیا بناسێنێ، برایەتی کوردو عەرەب لە درۆیەکی شاخدار بەولاوە هیچی تر نەبووە درۆیەك کە لەسایەیدا خوێنێکی بێ ڕادەڕژاوە.

[57] منذر الموصلي: القضية الكردية في العراق (البعث و الاكراد)، ط١، دیمشق، بیروت، ٢٠٠٢، ل١٣.

[58] ماريون وبيتر سلوجلت: العراق الحديث من الثورة الى دكتاتورية، مراجعة وتقديم: احمد رائف، ت/ مركز دراسات والترجمة، ط١، قاهیرە، ١٩٩٢، ل١٥٨.

چەکدارو بێ چەکەکانی نەتەوەپەرستی عەرەب دەگرێتە خۆی، ئەوەی نەکرابێ و نەشیابێ بە کوردییان کردووە، زیاتر لە چل ساڵ کورد داوای مافی مرۆیی و نەتەوەییەکانی دەکرد، بەڵام گوێیان لێ نەگیرا لەپرۆسەیەکی مێژوویی چەند ساڵەدا کورد داوای لامەرکەزی و ئۆتۆنۆمی یان دووبارە دەکردەوە کەچی گوێیان لێ نەدەگیرا، تیمساحی عروبە لەعێراقدا ساڵەهایە لەحاڵەتی فرمێسك رشتنەوە چۆتە قۆناغی دەمگرتنەوە بۆ موجامەلەو پاشەکشێ و قووتدان و هەڵلوشینی ئەو مافانەی کەلەسەرانسەری جیهاندا نکوڵی کردنیان دەبێتە شورەیی و نەنگی.

بەعس لەو ڕۆژەوەی حوکمی بەدەست هێناوە سیاسیەتی زەوت کردنی ئازادی یەکانی گرتۆتە بەر، مافە سیاسی و دیموکراتیەکانی و مرۆڤی کۆت و بەند کردووەو بەسەرکوت کردن و داپلۆسین، یان لەبەکارهێنانی هەر ئامرازێکی تر کەمتەرخەمی نەکردووە بۆ سەرکوت کردنی بزوتنەوەی نیشتمانی کوردو بێ هێزکردنی و لەناوبردنی هیواو ئاواتەکانی و مافە نەتەوایەتیەکانی ئەم گەلە، ئەمیش لە ڕێ ی چەندین هۆی ناشیرین و نا لەبارو ناڕێکەوە کەمایەی شورەییە.[59]

کورد کە بەڕاستی لە وڵاتی خۆیدا ئاوارەیەو لەم سەدەیەدا تەنیا دەتوانێت بەسەر سوڕمانەوە لەو سەروەت و سامانە رامێنێت کە کۆمەڵانی عەرەب لەڕێی ناسیۆنالیزمی عەرەبیدا بەختی دەکەن، ئەم خەڵکە کە

---

[59] محمد هماوەندی: راگواستنی کوردو زامدارکردنی دیموکراتیەت لە کوردستان، چ١، کەرکوك- لندن، ٢٠٠٤، بڵاوکراوەکانی هماوەند بۆچاپ و بڵاوکردنەوە، ل٥٣.

لەنەوتی خۆیان بێ بەش کراون و لە وولاتێکدا نەمر نەژی دەیانژیێنن و جل و بەرگی نەتەوەیی یان لەبەر دادەدڕێنن و پەیڤین بە زمانی زگماکیان لێ بەربەست دەکەن و لەبنەڕەترین مافی مرۆڤایەتی بێ بەهرەن، و لەسەردەم و شوێنی جیاوازدا کەوتونەتە ژێر تەوژمی چەوساندنەوەی توندوتیژ.[60]

لەو رونکردنەوانەی سەرەوەدا ئەو راستیە دەسەلمێنرێ کە بەعس وەك پارتێکی تۆتالیتێری ئۆتۆریتێر، نەك تەنها بڕوای بە گەل و هیچ گروپ و رێکخستنێکی سیاسی عیراقی نەبوو، بەڵکو لە نێو خودی پارتەکەی خۆشیاندا هیچ جۆرە ئەمانەت و بڕوابونێك بە یەکدی نەبووە و ژیانی سەرلەبەری ئەندامانی پارتەکە لە مەترسیدا بووە کە رۆژێك دێت تیرۆری پارتەکەیان خۆشیان دەگرێتەوە، ئەوجا چ جایەکی ئەوەی کە رێکخستنێکی سیاسی یان بزوتنەوەیەکی ئازادیخوازانەی کوردی جێ ی بڕوا و متمانەیان بووبێت.

بەشێوەیەکی گشتی کورد لەدید و فەلسەفەی بەعسەوە:

- کورد نابێ دەولەتی سەربەخۆی خۆی هەبێ.
- هەوڵی تواندنەوەی دەدرێت.
- بەتوندی سەرکوت دەکرێ.
- کولتورەکەی دەشێوێندرێت.

---

[60] جاناتان رەندل: بەم هەمووە تاوانەوە لێبوردنی چی؟ و/ سەلاحەدیین دەشتی، چ۱، ۲۰۰۳، ل٤.

باسی دووەم

خوێندنەوەی کورد بۆ بەعسیزم

کێشەی کورد لە عیراقدا دوو دیاردەی هەیە، دیاردەی یەکەم شێوەیەکی سیاسی لەخۆ گرتووە کە ئەویش کاریگەری سیاسەتی داگیرکاری دواکەوتووە لەسەری، بەڵام دیاردەی دووەم خەباتی گەلی کوردە لە پێناوی ئازادی و مافی چارەنوسدا.[٦١] کۆمەڵانی خەڵکی کوردستانیش خاوەنی مەسەلەیەکی گرنگ بوون، ئەویش مەسەلەی نەتەوایەتی بوو، ئەرك و فرمانی نیشتمانی هێزە شۆڕشگێڕەکانی کوردستانیش هەر ئەو ئەرك و فرمانە بوو کە بەرگری لە نیشتمان و خەڵکی کوردستانی پێ بکەن.

---

61 جلال الطالباني: حول القضية الكوردية في العراق. منشورات دار ارارات للثقافة والنشر، بدون مكان و سنة الطبع. ل١٣.

دوای جەنگی جیهانی دووەم گەلانی ژێر دەستە بە مەبەستی * دەستەبەرکردن و بە دەستهێنانی مافەکانیان کەوتبوونە هەوڵو تەقەلادان ، گەلی کوردیش هیوایەکی گەورەی لا دروست ببوو، کە حکومەتی عێراق بەدەنگ داواکارییەکانییەوە بچێت. پەیدابوونی پارتی بەعس لە ساڵی ١٩٤٧ دا لە سەردەمێکدابوو کە بیری نەتەوایەتی، هەستی نیشتمانپەروەری و بزوتنەوەی رزگاریخوازی دژی ئیمپریالیزم و داگیرکەران لە برەو دابوو، لە ناو کوردیشدا لەو سەردەمانەدا رێکخراو و حیزب وەك حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئیران و پارتی دیموکراتی کورد لە کوردستانی عیراق و پێشتریش حیزبی هیوا و کۆمەڵەی (ژ.ك) و شۆرش و رزگاری لە ناو خەڵکدا رەگ و ریشەیان هەبوو، خەڵك بە پەرۆشەوە لە ریزەکانی ئەواندا خەباتیان دەکرد. هەر لەو کاتەوە سێ پارتی چەپڕەو نەیاری سەرەکی بە سیستێمی پاشایەتیو دەسەلاتی بەریتانیابوون لە عێراقدا، ئەو سێ پارتەش کە چالاکییان نهێنی بوو بریتی بوون لە (پارتی کۆمۆنیستی عێراقی) کە لەپریزەکانیدا عەرەبو کوردو کەمایەتییەکانی تر ئاوێتەی ببوون، (پارتی دیموکراتی کوردستان- عێراق) کە گشت ئەندامانی کورد بوون، و (پارتی دیموکراتی میللی) بەڕابەرایەتی کامل چادرچی کە کۆمەڵێك چەپ ڕەوی عەرەبی لەبەر تێکۆشەریی خودی ڕابەرەکەی لێی کۆببوونەوە.[٦٢]

---

[62] مەهدی محمد قادر: پێشهاتە سیاسییەکانی کوردستانی عێراق، ١٩٤٥- ١٩٥٨، لەبلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل١٣٨، ١٣٩؛ مارتن ڤان برۆنەسن: ئاغا و شێخ و دەوڵەت،و/کوردۆ عەلی، بەشی یەکەم، چ٤، سلیمانی،٢٠٠٣ ل٥٩.

باسی دووەم

خوێندنەوەی کورد بۆ بەعسیزم

کێشەی کورد لە عیراقدا دوو دیاردەی هەیە، دیاردەی یەکەم شێوەیەکی سیاسی لەخۆ گرتووە کە ئەویش کاریگەری سیاسەتی داگیرکاری دواکەوتووە لەسەری، بەڵام دیاردەی دووەم خەباتی گەلی کوردە لە پێناوی ئازادی و مافی چارەنوسدا.[٦١] کۆمەڵانی خەڵکی کوردستانیش خاوەنی مەسەلەیەکی گرنگ بوون، ئەویش مەسەلەی نەتەوایەتی بوو، ئەرك و فرمانی نیشتمانی هێزە شۆڕشگێڕەکانی کوردستانیش هەر ئەو ئەرك و فرمانە بوو کە بەرگری لە نیشتمان و خەڵکی کوردستانی پێ بکەن.

---

61 جلال الطالباني: حول القضية الكوردية في العراق، منشورات دار ارارات للثقافة والنشر، بدون مكان و سنة الطبع، ل١٣.

دوای جەنگی جیهانی دووەم گەلانی ژێر دەستە بە مەبەستی* دەستەبەرکردن و بە دەستهێنانی مافەکانیان کەوتبوونە هەوڵو تەقەلادان ، گەلی کوردیش هیوایەکی گەورەی لا دروست ببوو، کە حکومەتی عێراق بەدەنگ داواکارییەکانییەوە بچێت. پەیدابوونی پارتی بەعس لە ساڵی ١٩٤٧ دا لە سەردەمێکدابوو کە بیری نەتەوایەتی، هەستی نیشتمانپەروەری و بزوتنەوەی رزگاریخوازی دژی ئیمپریالیزم و داگیرکەران لە برەو دابوو، لە ناو کوردیشدا لەو سەردەمانەدا رێکخراو و حیزب وەك حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئیران و پارتی دیموکراتی کورد لە کوردستانی عیراق و پێشتریش حیزبی هیوا و کۆمەڵەی (ژ.ك) و شۆرش و رزگاری لە ناو خەڵکدا رەگ و ریشەیان هەبوو، خەڵك بە پەرۆشەوە لە ریزەکانی ئەواندا خەباتیان دەکرد. هەر لەو کاتەوە سێ پارتی چەپرەو نەیاری سەرەکی بە سیستێمی پاشایەتی و دەسەڵاتی بەریتانیابوون لە عێراقدا، ئەو سێ پارتەش کە چالاکییان نهێنی بوو بریتی بوون لە (پارتی کۆمۆنیستی عێراقی) کە لەریزەکانیدا عەرەب و کوردو کەمایەتییەکانی تر ئاوێتەی ببوون، (پارتی دیموکراتی کوردستان- عێراق) کە گشت ئەندامانی کورد بوون، و (پارتی دیموکراتی میللی) بەرابەرایەتی کامل چادرچی کە کۆمەڵێك چەپ رەوی عەرەبی لەبەر تێکۆشەریی خودی رابەرەکەی لێی کۆببوونەوە.[٦٢]

---

[62] مەهدی محمد قادر: پێشهاتە سیاسییەکانی کوردستانی عێراق. ١٩٤٥- ١٩٥٨، لەبڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل١٣٨، ١٣٩؛ مارتن ڤان برۆنەسن: ئاغا و شێخ و دەوڵەت.و/کوردۆ عەلی، بەشی یەکەم، چ٤، سلیمانی،٢٠٠٣ ل٥٩.

پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان لـە سـاڵی ١٩٤٦دا لەسـەر خواسـتی بارزانی بەچەشنی پارتی دیموکراتی کوردستان – ئێران دروست ببوو، کە لەپرۆگرامیدا باوەڕی بە مارکسی– لینینیزم هەبوو، بێگومان ئامانجی تێکۆشان بوو لەپێناو ناساندنی پێناسەی نەتەوەیی و دابینکردنی مافی چارەنووس بۆ کورد. بەڵام ئامانجی ڕاستەوخۆی ئەو قۆناغەی پارتی تـەنها گرێـدراوی عێـراق بـوو، ئـەویش ڕزگـاربوون بـوو لـەژێر دەسـتی ئیمپریالیست و کۆنەپەرستی و هێنانە سەر تەختی ڕژێمێکی دیموکراتی، پاشان لەچوارچێوەی عێراقێکی دیموکراتی کوردو عەرەبدا بەدەستهێنانی ئۆتۆنۆمی بوو بۆ کوردستانی عێراق.[63] ئاشکرایە هەڵوێستی جیاجیای ڕێکخراو و پارتەکانی کوردستان لەسەر هەر مەسەلەیەك ئەنجامی ڕێبازی سیاسی جیاجیای ئایدیۆلۆژی چینەکانی کۆمەڵی کوردەواری بوو، بۆیە نوێنـەری هـەر چـینە بـە پێـی جیهـانبینی و تێـڕوانین و ڕەچـاوکردنی بەرژەوەندی چینەکەی خۆی سەیری ڕوداو و مێژووی میللەتەکەی خۆی دەکـات و دۆسـت و دوژمنـان لـە یـەکتر جیادەکاتـەوە، ئینجـا دەکەوێتـە دەستنیـشانکردنی ڕێبـازی سیاسـی و گونجـاو لەگـەڵ بۆچـونەکانیدا.[64] (مـام جـەلال) بـەم شـێوەیە وەسـفی جولانـەوەی نەتەوایـەتی ئـەو قۆناغـە

---

63 ژێریار چالیاند ، کەندال، عبدالرحمن قاسملو، مستەفا نازدار، عیسمەت شەریف وانلی، ئارچی رۆزفلت، کامەران قەرەداغی، ئەلیزا مارکوس، بیلل فریلیك: گەلێکی پەژموردەو نیشتمانی پەرت، (کـورد و کوردسـتان)، و/ م. گۆمـەیی، سـوید، ١٩٩٨،ل ٢٨١؛ ئـەوان و. ئەندرسـن، خـەلیل هـ. رەشیدیان: عیراق و بەردەوامی قەیرانی خۆرهەلاتی ناوەراست، و/ فوئاد تاهیر سادق، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل٦٥.

64 یەکێتی نیشتمانیی کوردستان:ئایە مەسەلەی کورد یەك مەسەلەیە یا چەند مەسەلەیەك، چ٢، ١٩٨٣. چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ، ل٩.

دەکـات:"جولانـەوەی نەتەوایـەتی کـوردی لـە کۆمەڵگەیـەکی کـشتوکاڵی دوواکەوتوو دەستی پێکرد، کۆمەڵگەیەکی نیوە کۆلۆنیاڵی، لەبەر ئەوە لـە لایـەك لـەم جولانەوەیـەدا نوێنـەرانی دوو چینی هاوچـەرخ بـونی نـەبوو، بۆرژواو پرۆلیتاریا، لە لایەکی تریشەوە نـەبوونی ژمارەیـەکی پێویست لـە رۆشـنبیران و خـەڵکی خوێنـدەوار، خەسـلەتی ئـەم جولانەوەیـە ئـاپۆرەی خـەڵکی نەخوێنـدەوار بـوو کـە لـە ژێـر کاریگـەرێتی سـەرۆکی خـاوەن ئافتۆریتێت، کە بە رۆحێکی ناسیۆنالیستانە هەلکەوتبوون، ئەو سەرۆك خێلانەی وەك شێخ مەحمود بەرزنجی و شێخ ئەحمەد بارزانی".[65] بیروڕای تالەبانی رێك ئـەو هۆیانـە بوون، کـە بوونـە مایەی زۆر لەسـەرخۆ فۆرمەلـە بـوونی هۆشـیاری نەتەوایـەتی لـە جولانـەوەی نەتەوایـەتی کـوردی دا لـە بەردەم دارشتنی سیاسەتێکی روون و دیاریکراوی کوردی.[66]

کۆدەتـای ١٤ی تـەمموزی ١٩٥٨ تـوانی دەسـەڵاتی (٣٧)سـاڵەی پاشایەتی لە عیراقدا کۆتایی پێ بێنێ و لەگەڵ خۆیدا کۆمـەڵێك ئـەنجام بـە دەست بێنێ، کە کورد لەمێژووی رابردووی لەسنووری عێراقدا ئـەم جـۆرە دەسـتکەوتانەی بەدەسـت نەکـەوتبوو، وەك نـاوەڕۆکی خـاڵی سـێیەم لەدەستووری کاتی و ماوەدان بەگەڕانەوەی بارزانی و گشت ئەو هاوەڵانەی مـاوەی (١٢) سـاڵ لـە وولات دوور خرابوونـەوە، دەرهێنـانی عێـراق لـە پـەیمانی بەغـدا کـە خـاك و گـەلی کوردسـتانیان بەیـەکێك لـە دوژمنـە سەرەکییەکانی دەژمارد، هەروەها بواردان بەپارتی دیموکراتی کوردستان

---

[65] جلال الطالباني: حول القضية الكوردية في العراق، ل٢٣.

[66] د.دلیر ئەحمەد: ئەو بارودۆخەی (ی.ن.ك)تیایدا لە دایك بوو ... ١٠

وەك پارتێكی نیشتمانی بكەوێتە كاركردن بەشێوەیەكی ئاشكراو ڕۆژنامەی (خەبات) ئۆرگانی سەرەكی پارتیو چەندان گۆڤارو ڕۆژنامەی تر بە زمانی كوردی بلاوكرانەوە. ڕژێمی تازەی عێراق بەڵێنی بە كورد دا، كە بۆ یەكەمجار لە بەڵگەنامەیەكی ڕەسمیدا وەك برا ئاماژەیان بۆ كرا، كە بارودۆخی سیاسیان لە چوارچێوەی كۆماری عێراقدا ڕێكبخرێ، هەروەها بەڵێنی ئەوەیان درایێ كە لەئایندەدا خودموختاریان بدرێتێو ڕێگە بدرێت زمانی كوردی وەك زمانێكی ڕەسمی بەكاربێت، هەروەها بەڵێنی كردنەوەی ژمارەیەك قوتابخانەو دەزگەی ڕۆشنبیری كوردییان پێدرا.[٦٧] دوو ڕۆژ دوای كۆدێتاكە، لە ١٦ی تەممووزدا پارتی دیموكراتی یەكگرتووی كوردستان بەیانێكی* دەركردو هەموو توانایەكی خۆی خستە

---

[67] گوینتەر دێشنەر: كورد، گەلی لەخشتە براوی غەدر لێ كراو، و/ حەمە كەریم عارف، چ١، هەولێر، ٢٠٠٤، ٢١٣، ٢١٤؛ د.ئەوان و. ئەندرسن، د.خەلیل هە. ڕەشیدیان: عیراق و بەردەوامی قەیرانی خۆرهەلاتی ناوەراست، و/ فوئاد تاهیر سادق، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل٦٥-٦٦.

* پارتی لەبەیاننامەكەیدا ڕوونی كردەوە كەوا: "پارتی دیموكراتی یەكگرتووی كوردستانی عێراق پێشڕەوی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی كورد لەكاتێكدا ئەركە مێژوویییەكانی خۆی ڕەچاو دەكات لەپێناوی بەدیهێنانی ئامانجەكانی نەتەوەی كورددا، بەوپەڕی سەراحەتەوە ڕای دەگەیەنێ كەوا بەهێزبوونی بزووتنەوەی گەلی عەرەبی ڕزگاریخوازو سەركەوتنو ڕزگاربوونی عێراق لەچنگی ڕژێمی مەلەكی چەپەڵ، دامەزراندنی ڕژێمی كۆماری ڕزگاریخوازو كشانەوەی لەپەیمانی بەغدا، كە تیرەكانی ئاراستەی ناو[illegible]گی نەتەوەی كورد كردبوو، هەموو ئەمانە پتەوترین بناغە دادەمەزرێنێ بۆ دروستكردنی [illegible]ێكی پڕ لە كامەرانیو ئازادیو یەكسانێ لەنێوان هەردوو گەلی كوردو عەرەبدا، بۆیە پارتیمان [illegible] یاری دا بەهەموو توانایەكی تێبكۆشێ بۆ پارێزگاری كردن لە كۆماری عێراقو چەسپاندنیو گەشەكردنی، بۆ ئەنجام دانی ئەم مەبەستەش هەموو تواناكانیو هێزەكانی دەخاتە ژێر دەسەلاتی سەركردایەتی ئەم شۆڕشە پیرۆزەو هەموو ئەندامانیو لایەنگرانی ئامادەن ببنە سەربازو گیانیان بەخت بكەن لەپێناو كۆماری عێراقو بەرەنگاری كردنی ئیستعمارو پیلانەكانی و

ژێــر دەســەڵاتی ســەرکردایەتی شۆڕشـــی ١٤ی تـــەممووز لایـــەنگری شۆڕشەکەی کرد.[٦٨] بەهۆی ئەم سەرکەوتنەوە گەلی کورد بۆ ماوەی دوو ساڵێك جۆرە ئازادییەکی بۆ رەخساو ژیانی سیاسی و کولتووری و نەتەوەیی لە کوردستاندا بوژانەوەیەکی نوێیان بە خۆوە بینی.لەساڵانی سەرەتای دەسەڵاتی عەبدولکەریم قاسمدا* پەیوەندی هێمنی و پێکەوە گونجاندن لەنێوان حکومەتو کورددا پەرەی سەند. قاسمو بارزانی کەوەك پاڵەوانێك دوای دوانزە ساڵ ئاوارەیی سۆڤیەت گەڕابۆوە بۆ عێراق، گەیشتنە ئەو بۆچوونەی کەپێویستە هاریکاری یەکتر بکەن بەمەبەستی بێدەســـت کـــردن و بێتوانـــاکردنی نـــەیارە تایبەتیـــەکانیان؛ نـــەیارە ناوخۆییەکانی قاسم بریتی بوون لە کۆمۆنیستو بەعسیو ناسریەکان،

کلکەکانی". (عبدالستار تاهیر شەریف: ململانێ لەگەڵ ژیاندا (یادداشت) ١٩٣٥-١٩٩٧، ب١، چ١، کەرکوك، ٢٠٠٥، ل٤٨).

[68] عبدالستار تاهر شەریف: ململانێ لەگەڵ ژیاندا، ل٤٨.

* ناوی عبدالکریم قاسم محمد(الزبیدی)یە لەشاری بەغداد لەخێزانێکی هەژار لەدایك بووە، قوتابخانەی سەرەتای و ناوەندی هەرلەبەغداد تەواو کردووە، بۆ ماوەی ساڵێك ١٩٣١ – ١٩٣٢ بووە بەمامۆستا دوای ئەوە لەساڵی ١٩٣٢ چووەتە کۆلێژی سەربازی و لەساڵی ١٩٣٤دا دەرچووە بووەتە ئەفسەر لەسوپای عێراقی بەپلەی (مولازمی دووەم)؛ لەساڵی ١٩٤١ لە کۆلێژی ئەرکان دەرچووە لە ١٩٥٥ گەیشتووە بەپلەی (زعیم رکن)، لە ٦ی کانونی دووەمی ١٩٦٣ بووەو بە (فریق رکن) و لەگەلێك جەنگ و چالاکی سەربازی وەك فەلەستین و فورات و بەرزان و زێبار...تاد بەشداری کردووە لە دوای ١٤ی تەموزی ١٩٥٨ بووە بەسەرکردەی گشتی سوپاو سەرۆك وەزیران و وەزیری بەرگری، لەئەنجامی کودەتای ٨یشوباتی ١٩٦٣ بەدەستی بەعسیەکان لە بەغداد گوللەباران کرا . (یاسین صابر ساڵح: ئینسکلۆپیدیای گشتی،ل٧١٤ ؛ علاء جاسم محمد الحربي : رجال العراق الجمهوري، ط١، بغداد، ٢٠٠٥ ل١٣ ، ١٤ ، ١٥ ، ٢٠ ، ،مطبعة جعفر العصامي) .

هەروەها عەرەبە نەتەوەییەکان.[٦٩] بارزانی هەوڵێکی زۆری دەدا قاسم لەخۆی ڕازی بکات و کارێکی وا نەکات دڵی برەنجێ. بەڵام ئەم پەیوەندیە تا سەر بەردەوام نەبوو هەر زوو عەبدولکەریم قاسم بەهۆی کاریگەر بوونی بە بیروباوەڕی عەرەبە شۆڤێنییەکان و ئەوانەی دژی چارەسەرکردنی کێشەکە بوون بەڕێگەی ئاشتیانەو ناکۆکی نێوان کوردو قاسم دەگاتە ڕادەیەك کەچەند ڕێوشوێنێکی خراپ دەرهەق بە کورد بگرنەبەر، هەر لەداخستنی ڕۆژنامەوە تا دەگاتە درووست کردنی گێروگرفتی تر. بۆیە وورده وورده لادانی قاسم لەو بەڵێنانەی کە لەدەستووری کاتیدا بە گەلی کوردی دابوو، وای لەپارتی دیموکراتی کوردستان کرد کە بیر لەگۆڕینی هەڵوێستی خۆیان بەرامبەر بە قاسم و داکۆکی کردنی پتر لەمافە نەتەوایەتییەکانی گەلی کورد بکەنەوە، بەتایبەتی کە هەڵوێست و بیروڕای قاسمیان لەڕێگەی هەندێ لە ئەندامانی سەرکردایەتی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێرانەوە کە پەیوەندییەکی توندیان لەگەڵ قاسم دا هەبوو بۆ ڕوون بۆوە.[٧٠] لەلایەکی دیکەوە دەسەڵاتی بۆرژوای عەرەبی بە جۆرێکی شۆڤینیانە کەوتە داپلۆسینی نەتەوەی کورد و بەمەش سەرەتای تێکشکانی شۆڕشی تەمموز دەستی پێکرد.[٧١] سیاسەتی تاکڕەوی عەبدولکەریم قاسم و نەسەلماندنی مافە دیموکراسیەکانی عێراق و کوردستان، هاندەری سەرەکی بوون بۆ بەرپابوونی شۆڕشی ئەیلولی (١٩٦١). لەلایەکی دیکەوە بەرەی حیزبە نەتەوەییەکانی عەرەب لەعێراقدا

---

[69] نادر ئینتیسار: ئیتنۆ نەتەوایەتی کوردی، و/ عەتا قەرەداغی. چ١، سلێمانی، ٢٠٠٣، ل٨٣.

[70] ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان و شۆڕشی ئەیلول بنیاتنان و هەڵتەکاندن ،ل٤٩.

[71] ڕەفیق سابیر: بەرەو مێژوو، چاپخانەی مەنسور. سوید. ١٩٩١، ل٨٥.

لەژێر دروشمی (یا اعداء الشیوعیة اتحدوا) ڕێك کەوتبوون کە ڕژێمی قاسم بڕوخێنن، ئەگەرچی بەئاشکرا لەبەیان و بڵاوکراوەکانی خۆیاندا هێرشیان دەکردە سەر شۆڕشی کورد و بەیاخیبونێکی کۆنەپەرست و (شعوبی) دەستکردی قاسمیان دا ئەنا بۆ دوورخستنەوەو لێدانی ئەفسەرە نەتەوە پەرستەکانی عەرەب، بەڵام لەهەمان کاتدا بەنهێنی پەیوەندییان لەگەڵ دامەزراندبوون.[72]

پێش ئەوەی بە عسییەکان بچنە سەر کار (تاهیر یەحیا)* لە ڕێگەی (کەریم قەرەنی) لەگەڵ مەکتەبی سیاسی (پدك) پەیوەندی دروستکردو لەسەر ئەوە پێك هاتبوون کە بزووتنەوەی نەتەوە پەرستەکانی عەرەب هەر کارێکیان کرد بۆ ڕووخاندنی ڕژێمی قاسم، جوڵانەوەی کورد دژیان

---

72 نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری دەشکێنن ، ل٦٦، ٦٧؛ میڤان عارف عبدالرحمن بادي: الحركة القومية الكوردية...، ل١٥٢.

* لەساڵی ١٩٤٨ دا لە جەنگی فەڵەستیندا بەشداری کردووە و مەدالیای ئازایەتی وەرگرتووە ساڵی ١٩٥٥ بۆتە (ئامر کەتیبەی دەبابە) و دواتر پەیوەندی کردووە بەئەفسەرە ئازادیخوازەکانەوە و بۆتە ئەندام لەلیژنەی باڵای ڕێکخستندا، بەڵام ساڵی ١٩٥٧ خانەنشینکراوە بەهۆی گومان لێکردنیەوە لەلایەن پیاوانی شاوە، دوای شۆڕی ١٤ی تەمموز بووە بەبەڕێوەبەری گشتی پۆلیس و پاشان لەگەڵ عبدالكريم قاسم تێکچووە، لەڕاپەڕینی (شەواف)دا بەشداری کردووە بۆ لادانی عبدالكريم قاسم، دواتر احمد حسن بكر توانیویەتی ڕازیبکات وکاری لەگەڵ بکات و بچێتە نێو ڕیزی حیزبی بەعس و لەکۆدەتاکەی ١٩٦٣ دا بەشداری کردووە و سەرکردایەتی ئەو دەبابانەی کردووە کە سەربازگەی ڕەشیدیان گرت، و پلەی سەرۆك(اركان الجيش)ی وەرگرت بەوەکالەت و دوای دوومانگ لە کۆدەتاش بووەتەبەعسی و بۆتە ئەندامی (مجلس قيادة الثورة)، دوای کودەتاکەی عبدالسلام عارف لە ١٨ نیسانی ١٩٦٣ بووە بە سەرۆکی وەزیران، لە ١٩٦٤ دەستی لە کار کێشاوەتەوە. دواتر لەسەرداوای عبدالرحمن عارف هەستاوە بە پێکهێنانی وەزارەت لە ١٩٦٨ . دوای کودەتای ١٧ی تەمموزی ١٩٦٨ گیراوە بۆ ماوەی دووساڵ دواتر ئازاد کراوە . (علاء جاسم محمد الحربي :س. پ .ل٥٤ ، ٥٥ ، ٥٦).

ڕانەوەستیّ و ئەوانیش لەیەکەمین بەیاندا دان بە مافی نەتەوەیی کورددا دەنێن لەسەر بنچینەی ئۆتۆنۆمی.[73] لەم دەمەدا کورد ببوو بەهێزێکی سوپایی گرنگ، عێراقیش لەڕووی ئاینی و سیاسی و نەتەوەییەوە حاڵی شلۆق ببوو، کورد ئەم گۆڕانکارییەی ڕژێمیان بەدەرفەت دەزانی بۆ گەڕاندنەوەی هاوسەنگی سیاسی لەعێراقدا، بۆیە پارتی دیموکراتی کوردستان ژێراو ژێر پەیوەندییان لەگەڵ گەورە لێپرسراوێکی باڵی سیاسی پارتی بەعسدا لەقۆناغی خۆئامادەکردندا بۆ ئەم کۆدەتایە کردبوو، ئەو ڕۆژە بڕیاردرابوو کە کورد پشتیوانی ڕژێمی ئایندەی بەعس بکات و ئەوانیش لەبری ئەمە دان بە ئۆتۆنۆمی کوردستانی عێراقدا بنێن.[74] ئەگەرچی پارتی لەگەل کۆدەتاچیەکانی ٨ی شوباتی ١٩٦٣دا بڕیاری هاوکاریکردنی دابوو، لەگەڵ ئەوەشدا هەڵوێستی دژ بەم بڕیارەش هەبوو، کۆمەڵێکیان پێیان وابوو ئەو کۆدەتایە دژی شیوعیەت و دیموکراتیەتە و حکومەتی لەم چەشنەش کێشەی کورد چارەسەر ناکات و دان بە مافەکانی گەلی کورددا نانێت.[75] ئەم سەوداو مامەڵەیەی پێش کۆدەتاکە تا کویّ ڕۆیشتووەو بە کویّ گەیشتووە ئاشکرا نەبوو. لە ٨ی شوباتی ١٩٦٣ دا نەتەوەییەکانی عەرەب بە کۆدەتایەکی خوێناوی هاتنە سەر کار. عەبدولسەلام عارف بوو بەسەر کۆمارو ئەحمەد حەسەن بەکر

---

[73] نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری دەشکێنن ، ل٦٧؛ کاوس قفطان: الحركة التحررية الكوردية في كوردستان العراق ١٩٥٨-١٩٦٤، ط١. سليمانية، ٢٠٠٤، ل٢١١؛ خالدة عبدالقهار: سكرتيرة صدام تتكلم. تقديم/احمد رائف. ط١. الزهراء للاعلام العربي. قاهرة، ١٩٩٠، ل٦٢.

[74] گوینتەر دێشنەر: س. پ، ل٢٢٣.

[75] ئەحمەد بانیخێلانی: بیرەوەریەکانم. ستۆکهۆلم. سوید. ١٩٩٧، ل١٨٧.

بەسەرۆك وەزیران، بەیانی یەکەمیان خوێندەوە، بەڵام باسی ئۆتۆنۆمی تێدا نەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا (صالح یوسفی) لێپرسراوی پارتی لە بەغداو ئەندامی مەکتەبی ساسیی بەناوی پارتیەوە بروسکەیەکی پشتیوانی بۆ سەرانی کۆدەتاکە لێدا.[٧٦] لە ١٠ی شوباتی ١٩٦٣دا، واتە دوو ڕۆژ دوای کۆدەتاکە، (صالح یوسفی) بەنێوی مەکتەبی سیاسی پارتی دیموکراتو شۆڕشی کوردەوە، بروسکەیەکی پیرۆزبایی* بۆ ڕژێمی نوێ ناردو داوای ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان کرد.[٧٧] گەر بەراوردێکی ئەو دوو بۆچوونەی بەعسییەکانو پارتی بکەین زۆر بەسادەیی لەوە دەگەین کە بەعسییەکان چەند شارەزاییانەو بەپلان بۆ مەسەلەکەی خۆیان لە چوونە سەر حوکم جوڵونەتەوەو پارتیان بۆ بەرژەوەندی خۆیان بەکارهێناوە بەبێ بەدەستەوەدانی تەنیا یەك بەڵگەش، پارتیش چەند بڕوای بەبەڵێنێکی دەمی بەعسییەکان کردووەو هەموو توانایەکی خۆی تەرخان کردووە بۆ سەرکەوتنی بەعسیەکان.

پارتی بەعسی عەرەبی سۆسیالیست کە هاوبەشی سەرەکیو بە توانای نێو حکومەتەکەی کۆدەتاچیەکان بوو بە پڕوپاگەندەو بەڵێنی درۆو هەڵخەڵەتاندنو هێورکردنەوەی باری کوردستان بەشێوەیەکی کاتی ڕایانگەیاند کە مافی گەلی کوردستان دەدەنو چارە بۆ کێشەکەی

---

[76] نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری ئەشکێنن، ل٦٧.

* –بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە پاشکۆی ژمارە (١١).

[77] جەمال نەبەز: کوردستانو شۆڕشەکەی، و/ کوردۆ، ستۆکهۆڵم، ١٩٨٥، ل٢٢٠؛ فاتح ڕەسوڵ: بنچینەی بیرۆکەی چەپ...، ل٢٣٦.

دەدۆزنــەوە.[78] پــارتی دیمــوکراتی کوردســتانیش هێنــدە بڕوایــان بــە عبدالسلامو بەعسیەکان هەبوو تەنانەت پێیان وابوو کە شۆڕشی کورد بە نەمانی حوکمی قاسم دەگاتە ئامانجەکانی خۆی، بەو بیانوەی کە پێش چوونە سەر حوکمی بەعسییەکان داوایان لە پارتی کردبوو کە ناوی شەش هەڵبژاردەی خۆیان بدەن بە بەعسیەکان بۆ ئەوەی لە هاتنە سەر حوکمدا بەشداری وەزارەتەکەی بەعسیەکان بکەن،[79] پارتی ئێجگار گەشبین بوو بەپێوەندی نێوان خۆیانو بەعس، بەڕادەیەك کە بارزانی وتبووی هەندێك لەئێمە لەبەعسیەکان بەعسی ترن،[80] بەڵام کورد زۆر درەنگتر بەوەی زانی کە (تاهیر یەحیا)و بەعسی فەندوفێڵیان لەگەڵدا کردوون، لەگەڵ ئەوەشدا کورد هەر کۆڵی نەدا لەهەوڵدان لەگەڵ بەعسدا، بەعسیش بەردەوام خەریکی خۆ کۆکردنەوەو خۆ بەهێز کردن بوو، ئیدی وەك هەموو جارێ بێ ویستی کورد شەڕ دەستیپێکردۆتەوەو بەعسیەکان ڕەوە عەرەبیان بە هۆسەوە بەرداوەتە گیانی کورد. ئەو هۆسانەی کە بەدووەکانیان بەشێوەیەك هاندا بوو کە کورد بەدوژمنی سەرەکی بزانن.[81] بەپێچەوانەوە خودی بارزانی بۆچوونی جیاواز بوو هەروەك ئەحمەد بانیخێلانی لەبیرەوەرییەکانیدا دەگێڕێتەوەو دەڵێت: "چەند جارێك لەهاوڕێیانی سەرکردایەتی خۆمانم ئەبیست کە لەچاوپێکەوتنێکی نێوان بارزانیو سەدامدا ڕۆژنامەنووسێکی ڕۆژئاوایی لەبارزانی پرسی بوو: کە

---

[78] فاتح رەسوڵ: بنچینەی بیرۆکەی چەپ...، ل٣٢٨.

[79] ئیبراهیم جەلال: س. پ، ل٩٥.

[80] ئەحمەد بانیخێلانی: بیرەوەرییەکانم، ل٣٠٩.

[81] لەتیف فاتیح، مەجید سالح: س. پ، ل٢٧.

ئاسۆی مەسەلەی کوردو پێوەندی نێوان ئێوەو بەعس پاش بەیانی ئازار چۆن دەبینی؟ بارزانی هەر ئەوەندی ووتبوو: داوای وەڵامی ئەو پرسیارە لە سەدام بکە، چونکە وەڵامەکە لای ئەوە". [82] ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کە بارزانی هەر لەسەرەتاوە لە نیازپاکی سەدامو بەعس بەگومان بووە.

بەڵام کورد هەرگیز شەڕخواز نەبووە، شەڕێك نەبووبێ بە توشیەوە و ناچار نەکرابێت و بۆ مافی خۆی نەبێ، ئامادە نەبووە لە پێناوی هیچ نیازێکی دیکەدا فیشەك بە کەسەوە بنێت، چاویان لە داگیرکردن و کۆست خستنە ڕێی هیچ کەس و هیچ میللەتێك نەبووە. هەموو کات ویستویانە لە ئەنجامی گفتوگۆی سیاسیانە و بوونی زمانی ژیری و لۆجیکیانە لە نێوانیاندا کێشە ڕەواکەیان چارەسەر بکەن، چارەسەرێك کە ویست و ئاواتی میللەتەکەیان بێ و ببێتە بناغەیەکی پتەو بۆ پێشکەوتن.

ناکۆکی نێوان کوردو حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق، سەرەڕای گۆڕانی ڕژێمەکانیش هەروەك خۆی مابوەوە، ئیدی لەسەردەمی عەبدولکەریم قاسم تا عەبدولسەلامو عەبدولرەحمان عارفی برای لە ساڵی ١٩٦٦و تا دەگاتە ئەحمەد حەسەن بەکر. (بیر نهارد لیبیرمان)ی ڕۆژنامەوانی نەمساوی لە گۆڤاری (یانەی نوێ)دا بەم جۆرە باسی ئەو بارودۆخەی کردووە: "حاڵەتەکە لە ئەوەڵەوە بە گفتوگۆ دەربارەی ئۆتۆنۆمی بۆ کورد دەست پێ دەکات، ئەوجا نۆرەی چەند هێرشێکی کۆچکردنو ڕاگوێزان دێت، پاشان هێرشی ئاسمانی دەست پێ دەکاتو

---

[82] ئەحمەد بانیخێلانی: بیرەوەرییەکانم. ل٣٠٩.

لەئەنجامدا شەڕی سەخت و بەرفراوان هەڵدەگیرسێت". [٨٣] ئەمە ببووە ڕێبازێك لەو سەردەمەداو تۆوی جەللادو قوربانی، تۆوکردنی گیانی داگیرکاری چاندووە، قسە کردن لەسەر ئەم بڕگەیە بۆخۆی قسەکردنە لەسەر برینداركردنی مرۆڤی کورد، مرۆڤێك بە درێژایی مێژوو بەدوای ئازادیدا دەگەڕێت و لەدواجاردا هەر دەبێت دەستی لێ گیربێت و نابێت ئەوەشمان لەبیربچێت کە دواجار ئەو مرۆڤە، تەنانەت بەداوای لێبوردنێکیش ئاسوودە دەبێت. [٨٤] نەتەوەی کورد بە گشتی و بزوتنەوە. نیشتمانیە ڕزگاریخوازەکەی بە تایبەتی ڕووبە ڕووی مەترسیەکی ئەوتۆ ببۆوە کە هەرەشەی لەسەرجەمی بوونی نەتەوەییان دەکرد، ئەو مەترسیەش لە لایەکەوە لەوەدابوو کە ڕژێمە شۆڤینیە داگیرکەرەکانی کوردستان بە پێی پیلانێکی فراوان هەوڵی تواندنەوە و لەناوبردنی فیزیکی و روحی گەلی کوردیان دەدا، بەهۆی نەبوونی دیموکراسی و نزمی ئاستی سیاسی و ڕادەی شارستانی کۆمەڵگەکانیانەوە، لەوەدەچێ توانیبێتیان هۆشیاری کۆمەڵایەتی زۆربەی خەڵکی تێکبدەن تا ئەو ڕادەیەی بە ئەفیونی ئایدیۆلۆژی بۆرژوازی گێژیان بکەن، لەلایەکی ترەوە ئەو مەترسیە لەوەدابوو کە بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی نیشتمانی کورد لە گێژاوی تەنگ و چەڵەمەیەکی فیکری و سیاسی و کۆمەڵایەتیدا دەژیا. سەرەڕای ئەو هەموو قوربانیە مەزنە جۆربەجۆرانەی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان دابوویان، کەچی هێشتا بزوتنەوەکەیان بە گشتی نەبوو بووە

---

[83] وەرگیراوە لە گوینتەر دیشنەر: س. پ، ل٢٣٦.

[84] لەتیف فاتح، مەجید ساڵح: س. پ، ل٣١.

ئەو چۆنایەتیە یەکگرتووە نوێیەی کە بە پێی پرۆگرامێکی زانستی ئامانج و ستراتیجی خۆی دابڕێژێ.[85]

چارەسەرکردنی کێشەی کورد لە عیراقدا لە پێشەکی ئەو کێشە نیشتمانیانە دێت کە عیراق دووچاری بووە، بە تایبەتی کە نەتوانراوە لە کێشەکەیان تێبگەن، بەڵکو ئارەزووی راستەقینەیان نەبووە بۆ چارەسەرکردن و دانانی چارەسەرێکی گونجاو کە وای کردووە دووچاری توندوتیژی ببنەوە و لە بری گفتوگۆی برایەتی و بابەتی کە سروشتی کێشەکە ئەوەی دەخواست خواست و مافێکی رەوابوو بۆ بەشێکی خاکی عیراق.[86] تەیاری کوردی کە پارتی دیموکراتی کوردستان بەسەرۆکایەتی بارزانی سەرکردایەتی دەکرا، ڕێبازی ئەم تەیارە ئاشکرا بوو، لەپەیڕەوو پڕۆگرامی نێوخۆییدا بۆ یەکسانی لەنێوان کوردو عەرەبداو دەستەبەر بوونی هاوتایی نەتەوایەتیان لە وولاتی عێراقدا، لەڕووی نەتەوایەتی و ئابووری و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریەوە تێدەکۆشا، لەگەڵ ئەوەشدا کە ئەم تەیارە سەربەخۆیی و سروشتی کوردایەتی خۆی هەبوو، بەڵام لەهەمان کاتدا باڵێك بووە لەهێزە بنەڕەتیەکانی بزووتنەوەی پێشکەوتن خوازی عێراق، کە زۆربەی هیواو ئامانجەکانی لەگەڵ تەیاری دیموکراسی کۆیان ئەکاتەوە، چونکە ئەویش هەوڵی ئەوەی دەدا کە گۆڕانێکی بنەڕەتی لەناو کۆمەڵدا بێنێتە کایەوە کەهاوتا بێت لەگەڵ بەهێزکردنی کەسایەتی کوردی، بۆیە هاوپەیمانی کردنی ئەم تەیارە لەگەڵ تەیارەکانی تردا

---

[85] رەفیق سابیر: بەرەو مێژوو، ل٦٥-٦٦.

[86] سعد البزاز: الاكراد في المسألة العراقية. عمان. ١٩٩٧. ل١٤٤.١٤٣.

گرتۆتە بەر.[87] ئەمەش لە ئەنجامی هەستکردنی بووە بە سۆزی نیشتمانی و یەکبوونی مەسەلەی کورد، کە بێگومان ئەم یەکبونی مەسەلەیەش ببوە هەلیك بۆ هەڵتەکاندنی ئەو سنورە دەستکردانەی کە زیانێکی گەورەی بە داگیرکەران دەگەیاند و نەخشەکانیانی هەڵدەوەشاندەوە، بۆیە بە درێژایی مێژوو هاوکاری و پیلانی تواندنەوەیان بۆ سەرکوت کردنی هەموو پارچەکانی کوردستان داناوە.[88] هەمیشە تێڕوانینی کار بەدەستانی عێراق بۆ کورد وەك مەترسیەك بووە بۆ سەر عێراق و نەتەوەو نیشتمانی عەرەب، لەبەرامبەر ئەمەشدا، تێڕوانینی شۆڕشی کورد بۆ کاربەدەستانی عێراق وەك مەترسیەکی کوشندە بووە بۆ سەر ماف و بوونی گەلی کوردو خاکی کوردستان تا دەهات ئەو دوژمنایەتیە قوڵتر دەبوو.[89] ڕووداوەکانی کوردستان ئەوە دەردەخەن کە هەرچەندە کورد ئامانجەکانی خۆی بەدی نەهێناوەو لەناو شکست خواردن و چەوسانەوەدا ماوەتەوە لەگەڵ ئەوەشدا ملی بۆ هەوڵی بەعێراقی کردن نە لەسەر شێوەی ئینگلیزو نەلەسەر شێوەی بۆرژوای عێراقی و عەرەبی دا نەنوانددووە، و ڕەتی کردۆتەوە و بەهەموو شێوەیەکیش بۆی لوابێت بەگژیاندا چۆتەوە.[90] پەیوەندی نێوان ڕژێمی عێراق لەگەڵ کوردستاندا پەیوەندی نێوان داگیرکاری عێراقی و عەرەبە لەگەڵ کوردستانی داگیرکراودا، بۆیە نەك هەر

---

[87] پارتی دیموکراتی کوردستان: سەرکردایەتی کاتی: ڕێبازی بزوتنەوەی ئازادیخوازی کورد، ل٥.

[88] یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان: ئایا مەسەلەی کورد یەك مەسەلەیە یا چەند مەسەلەیەك: ل١٢.

[89] یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان: عێراق و مەسەلەی کورد، ل٩.

[90] مەحمود مەلا عزەت: ڕەگ و ڕیشەی مێژوویی تەقەلای بەعێراقی کردنی کوردو مەسەلەی کوردستان. ب١. سوید، ئابی ١٩٨٧، ل٧٣-٧٤.

لە باشوری کوردستان، بەڵکوو هەموو کوردێك مافی هەموو جۆرە دژایەتیەکی ئەو داگیرکەرەی هەبوو کە لەکوردستاندایەو ئازادە لەداگیر کەر بدات و دەریبکات، کورد مافی خۆی و ئەرکی سەرشانی بوو کە دژی ئەو دڕندانە بێت، ئازادیش بوون لەدەربڕینی ئەو دژایەتییەو لەگرتنەبەری هەر ڕێگەیەك کە زیاتر لە ئامانجەکانی نزیك بکاتەوە. کورد لە عیراقدا مافی وەك هاووڵاتیەکی عەرەب نەبووە، مافی سیاسی فەرامۆشکراوە و مافی تاکە کەسیشی لە یاسادا نەپارێزراو بوو بۆیە سەیر نییە ئەگەر کورد لە عیراقدا هەستی عیراقیبوونی نەبوبێت. لەمێژووی دەوڵەتی عێراقدا هیچ ڕژێمێك هێندەی بەعس لەناو هاوکێشە سیاسیەکاندا، کوردی بەمەترسی بۆسەر دەسەلات و پاشەڕۆژی عێراق نەزانیووە، بۆیە لەپێناوی بەگژداچوونەوەی ئەو مەترسیە لەسەردەمی یەکەم و دووەمی دەسەلاتیدا جەنگێکی بێبڕانەوەی بۆ تەفرو تونا کردنی هێزی مرۆیی کورد پیادە کردوو بەشێوەیەکی سیستێماتیکیش کەوتبووە دەستنیشان کردن و سنووردارکردنی ژمارەی کورد، ئەویش بەسێ ڕێگەی جیاواز، یەکەمیان بە عەرەب کردن و دووەمیان ڕاگواستن و سێیەمیشیان قڕکردن بوو.[91] شەڕی چەند ساڵەی نێوان کورد و بەعس حاڵەتێکی دەروونی سەیری لە ناوکورد و عەرەب لە عیرقدا دروست کردووە. عەرەب بەو گیانە پەروەردە دەکرا کە کورد دوژمنی عیراق و عەرەبە، کورد مرۆڤ کوژ و مرۆڤ خۆرن و هەرگیز وێنەیەکی ڕاست و دروستی کوردیان لە عەرەبی عیراق

---

[91] خەبات عەبدوڵلا: بنەما تیۆریەکانی جوگرافیای عەسکەری کوردستانی باشوور، چ١، سلێمانی، ٢٠٠١، ل١٩٣.

نەگەیاندووە. لە لایەکی ترەوە کورد هەردەم زولم و زۆری حکومەتی بەعسی بە چاوی خۆی دیوە و پێویستی بە کەس نەبووە بۆی باس بکات، هەرگیز کورد توانای ئەوەی نەبووە کە حوکمی عیراق بکات و غەدر لە عەرەبی عیراق بکات، بەڵکو ئەو ڕقەی بە جۆرێکی تر دەربڕیوە.[٩٢]

کوردیش ڕێبازی سیاسی و خەباتی جەماوەری شۆڕشگێڕانەی پشت بەگەل بەستووی فرە جۆرو فرە شێوە بووە، شان بەشانی هێزەکانی پێشکەوتنخوازی و شۆڕشگێڕی تری عێراق بۆ ڕووخاندنی حوکمی دیکتاتۆری لەپێناوی بەدیهێنانی سەربەخۆیی تەواوی عێراق و دیموکراسی ڕەسەن بۆ گەلی عێراق و ئۆتۆنۆمی ڕاستەقینە بۆ کوردستانی عێراق و جێبەجێ کردنی ئەرکەکانی تری شۆڕشی نیشتمانی دیموکراتی عێراقی بەهاوکاری لەگەڵ هێزە شۆڕشگێڕەکانی تری کوردایەتی لەبەشەکانی تری کوردستان و هێزە پێشکەوتنخوازەکانی گەلانی ڕۆژهەلات، دژی ئیمپریالیزم و حوکمە کۆنەپەرستە دیکتاتۆریەکانی دوژمن بەگەلانی ڕۆژهەلات هەر درێژەدانە بە ڕێبازی سیاسیانە بە نێوی خەباتی چەکداری، بەکارهێنانی زەبروزەنگی شۆڕشگێڕانە و هێزی پێشمەرگە بۆ جێبەجێکردنی هەمان ئامانج و داخوازی.[٩٣] گەلی کورد بە تاقیکردنەوە تاڵ و خوێناوییەکانی خۆی بۆی دەرکەوتووە کەمینە

---

[92] شۆرش حاجی رسول: ئەنفالی کورد و دەولەتی عیراق، چ٢،چاپخانەی دەرون، سلێمانی، ٢٠٠٣،ل٢١-٢٢

[93] جەلال تالەبانی: جۆشدانی خەبات دژی ئیمپریالیزم و فاشیزم و نۆکەرانیان بۆ سەربەخۆیی و دیموکراسی و ئۆتۆنۆمی، لەبلاوکراوەکانی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، نەورۆزی ١٩٨٠، ل٦٣-٦٤.

دەسەڵاتدارە کۆنەپەرستەکان ناتوانن بە هیچ شێوەیەك کێشەی نەتەوایەتی چارەسەر بکەن، جەماوەر بە شارەزایی خۆی هەموو پەیمان وقسە لوسەکانی رژێمە بۆرژوازیەکانی بۆ ئاشکرا و ڕوون بوو بووەوە، چاك لە فێڵ و تەڵەکەبازیەکانیان شارەزا بوو بوو.دەیزانی هەر هەنگاوێك کە دەینێت بۆ لەناو بردن و تواندنەوەی گەلی کوردە نەك لە پێناوی بەدیهێنانی مافە رەواکانی.[94] ئەمانە لە هەڵوێستە ڕوونەکانی گەلی کورد بووە، لەوەتەی شۆڕشی کوردستان هەڵگیرساوە، هەر لەئەیلولی ١٩٦١ەوە هەمیشە گفتوگۆ ناو بەناو هاتۆتە کایەوە، بەجۆرێك کە بۆتە دیاردەیەکی ناو شۆڕشی کوردستان هۆکارەکانیشی دەگەڕێتەوە بۆ دروشمی شۆڕشەکە کە هەر داوای ئۆتۆنۆمی لە حکومەت کردووەو سروشتی شۆڕشەکە هەر کوردستانی بووەو نەبۆتە شۆڕشێکی عێراقی سەرتاسەری و هەلومەرجی دەرەوە کەڕێگەیان نەداوە بەپساندنی پەرژینی ئۆتۆنۆمی و سروشتی دیکتاتۆری دەسەڵاتدارەکان و زاڵ بوونی بیروڕای شۆڤێنی، یان تەنگیی نەتەوایەتی لەناو جوڵانەوەکانی عەرەبیدا کە هەمیشە جیابوونەوەیان بە تۆمەت و تاوان لەقەڵەم داوەو تەرازووی هێزەکانیش وایان کردووە کە هەردوولایەنەکە هەر ناچاری یەك ببنەوەو بکەونەوە گفتوگۆ سەبارەت بەوەی کە هیچ لایەنێکیان نەیتوانیوە لایەنەکەی تر بەتەواوی بشکێنێت و ببەزێنێت.[95] بزوتنەوەی رزگاریخوازی

---

[94] بالیسان: گفتوگۆ وەك بنەڕەتێك بۆ چارەسەرکردنی مەسەلەی کورد، گۆڤاری هەڵوێست، ژ٣، خولی دووەم، لەندەن، ١٩٨٧، ل٧٣-٧٤.

[95] جەلال تاڵەبانی: ڕاپۆرتی سیاسی، پەسندکراوی یەکەمین کۆنگری گشتی یەکێتی نیشتمانی کوردستان، ١/٢٧-١٩٩٢/٢/١٤، لەبڵاوکراوەکانی ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ١٩٩٢، ل٥٨.

کورد له عیراقدا که له پاش شۆڕشی ١٤ی تەمموزی ١٩٥٨ەوە شۆڕشی نیشتمانی و نەتەوەیی هەلگیرساندووە، هەموو ڕێگەیەکی ئاشتیخوازانەی دیموکراتیانەیان لە میللەتی کورد گرتبوو، کە بە مافە رەواکانی خۆی بگات و بەشداری لە ولاتدا بکات بە پێی ماددەی (٣)ی دەستوری کاتی بۆیە هەمیشە دواڕێگەی بە ناچاری دەست دانە چەك بووە.[96] گەلی کورد لە کوردستاندا بەدرێژایی مێژوو لەناو خەبات و فیداکاری سەختدا، لەناو مەینەتی و دژواری شۆڕش و خەباتدا ژیاوە، ڕێگە نەماوە تاقی نەکاتەوە، بگرە لەبێ هێزی و ساتەکانی نوچدان و نوشستیدا بەرامبەر ناحەزو دوژمن وەستاوە، داشکانی کردووەو دەست بەرداری زۆر مافی خۆی بووە و کاری زۆری بۆ برایەتی و هاوخەباتی و دۆستایەتی کردووە و زۆر خۆی بە برا بچووك داناوە، بەلام هیچیان فریای نەکەوتوون، زۆر شتی لە دژی ئارەزوو خواستی خۆی کردووە، بەلام ملی بۆ تواندنەوەو بۆ بە عەرەب کردن و بۆ بەعس کردن دانەنواندووە.[97] هەر لە ساڵەکانی ١٩٦٣، ١٩٦٤، ١٩٧٠ دا کاتێك کابینە لە دوای کابینە پەیوەندیان بە پارتیەوە کردووە بۆ چارەسەری کێشەی کورد، هەمیشە پارتی پێشوازی گەرمی لەو پەیوەندیانە کردووە، بەلام ئەوان نەیان ویستووە کێشەی کورد بەرەو چارەسەرێکی ئاشتیانە و دیموکراتیانە بەرن.[98] بارزانی لە ووتەیەکیدا

---

[96] پارتی دیموکراتی کوردستانی عیراق: ڕاپۆرتی سیاسی پەسەندکراوی دەیەمین کۆنگرە لە ٢-١٢/١٢/١٩٨٩، ل٣٩.

[97] مەحمود مەلا عزەت: ڕەگ و ڕیشەی مێژوویی... ، ل٨١.

[98] پارتی دیموکراتی کوردستانی عیراق: ڕاپۆرتی سیاسی پەسەندکراوی دەیەمین کۆنگرە لە٢-١٢/١٢/١٩٨٩، ل٣٩.

دەڵێت: "من پێم وانیە بە ئاشتی بگەینە ئۆتۆنۆمی لەبەر هۆیەکی سادە، ئەویش ئەوەیە کە حکومەتی عێراق لەخەونیشدا بیر لەوە ناکاتەوە ئۆتۆنۆمی ڕاستەقینەی ئەوتۆمان بداتێ، کە حکومەت ناچار دەبێت گفتوگۆمان لەگەڵدا بکات، مەبەستی ئەوەیە لەم ناوچە تەسکەدا گەمارۆمان بدات کە ئێستە بەزەبری چەك بەرگری لێ دەکەین، بەڵام ئەم ناوچەیە تەنها بەشێکی بچووکی کوردستانە.... دەست لەناوچەکانی تر هەڵناگرین هەرچیەك ڕووبدات، چونکە خۆمان بەبەرپرس دەزانین بەرامبەر بەو کوردانەی لەو ناوچانەدا دەژین بەهەمان ئەندازەی کە لەبەردەم مێژووی گەلەکەمان هەست بە بەرپرسیاریەتی دەکەین"،[99] چونکە بەعس هەرگیز ملی بۆ دیاریکردنی سنووری نێوچەی ئۆتۆنۆمی نەدەداو کورد داوای مەڵبەندە پڕ نەوتەکانی کەرکوك و خانەقینی دەکرد، کە ئەو دەم زۆربەی دانیشتوانیان کورد بوون، و ڕژێم بەهەموو توانایەوە بەربەرەکانی ئەو داوایەی دەکرد، نەیدەویست دەست بەرداری پڕ خێروبێرترین نێوچەکان ببێت.[100] د.مەحمود عوسمان دەڵێ: "ئەو کاتە لەو بڕوایەدا نەبووین کە بەعس دان بەمافە سەرەکییەکانی کورددا بنێت وەك چۆن ئێمە دەمانویست".[101]

لەو سەرەتایەدا گەلی کورد هەمیشە لەگەڵ خەباتی چەکداریدا ڕێگەی دیبلۆماسی و کاری سیاسیانەشی کردبووە ئامرازێکی تری خەبات بۆ

[99] گوینتەر دیشنەر: س. پ، ل٢٦٥.

[100] مارتن ڤان برۆنەسن: ئاغا و شێخ و دەوڵەت، ل٦٣.

[101] علی کریم سعید: عراق ٨ شباط ١٩٦٣، من حوار المفاهیم الی حوار الدم، ص٢٥٢.

بـەدیهێنانی ئامانجـەکانی.[102] بزوتنـەوەی رزگـاری نیـشتمانی کـورد سەدەیەك زیاترە، بە پێی تێگەیشتنی زانستی، دەستی پێکراوە و لەو سەدەیەشدا گۆڕان وگەشەکردنی قوڵ و بنەڕەتی بەسەر شێوە و ناوەڕۆکی بزوتنەوەکـەدا هـاتووە، لـە ڕووی ناسـینی دۆسـت و دوژمـن و ناسـینی سروشتی ناکۆکیـەکان و ناسینی شێوازی خـەبات و تێکۆشانی قۆناغی جۆراوجۆر.[103] پاش ئەوەی لە ١٩٦٣/٢/١٣دا مام جەلال وەك نوێنەری کورد چوو بۆ قاهیرەو چاوی بە جەمال عەبدولناصر کەوت، لەو گەشتەدا ئەو ڕاستیە بۆ نوێنەری کورد دەرکەوت کە ئەویش درۆزانیو دووڕوویی بەعسیەکان بـوو بەرامبـەر کێشەی کـورد، دوای گەڕانـەوەی تاڵـەبانی لـە قاهیرە بە کۆمەڵێك بیروڕای باشی عەبدولناصر بەرامبەر مەسەلەی کوردو لە کۆڕێکی ڕۆژنامەوانیدا جەلال تاڵەبانی ئەوەی ئاشکرا کرد کە بەعسو عەبدولسەلام هیچ نیازێکی چارەسەری کێشەی کوردییان نیە،[104] چونکە کاتێك لەسەرەتای ١٩٦٣دا عێراقو سوریاو میسر لە قاهیرە گفتوگۆیان بۆ یـەکێتی عـەرەب دەسـت پـێ کـرد.[105] لەلایەکەوە بیانوویان بۆ جێ بەجێ نەکردنی پرۆژەی داخوازی کورد دەگێڕایەوە بۆ بارودۆخی کۆبوونەوەی قاهیرەو وەرگرتنی ڕەزامەندی میسرو سوریاش لەلایەکی ترەوە کاتێك عەبدولناصر داوای بەشداری کردنی نوێنەری کوردی دەکرد لە کۆبوونەوە

---

[102] مەحمود مەلا عزەت: ڕەگو ڕیشەی مێژوویی.....ل٦٤.

[103] نەوشیروان مستەفا ئەمین: خولانەوە لەناو بازنەدا، دیوی ناوەوەی ڕوداوەکانی کوردستانی عیراق ١٩٨٤-١٩٨٨، چ٢، سلێمانی، ١٩٩٩ سلێمانی، ١٩٩٩، ل٦٢.

[104] وەرگیراوە لە ئیبراهیم جەلال: س. پ، ل١٠٠، ١٠١.

[105] وەرگیراوە لە جەمال نەبەز: کوردستان و شۆڕشەکەی . ل٢٢١.

سێ قۆڵییەکە، عێراق دژی ئەو بۆ چوونە وەستاو کێشەی کوردیان بەمەسەلەیەکی تایبەت بەنێوخۆی عێراق باس دەکرد.[١٠٦] بەعس ستراتیژیەکی یەك توخم و تاکتیکێکی ڕوونی نەبوو کە پاشان بووە هۆی دووبەرەکی نێو حزبەکەشیان تادواتر سیاسەتی تەنگهەڵچنینی کوردو شۆڕشە ئازادیخوازانەکەی گرتەبەر، چونکە بەعس نەیدەویست دان بەو ڕاستیەدا بنێت کە کەرکوك و خانەقین و نێوچەی ئێزدیەکان خاکی بێ چەندو چوونی کوردن.[١٠٧] سەرکردایەتی کوردیش بەو مەبەستەی کە بۆ بزووتنەوە چەکداریەکەی بەچاکی زانیووەو دەست پێشکەری دانووساندنی کردووە لەگەڵ کۆدەتاچییەکاندا.[١٠٨] بۆیە بەعسیش جار لەدوای جار زیاتر پێی لەسەر داخوازییەکانی کورد دادەگرت و کەمتری دەکردەوە، ئاکاری ئەمەش گەیشتە ئەو ڕادەیەی لەبری ئەوەی ئەو مافە زەوت کراوانە بداتەوە بە کورد دەیویست ئەو دەستکەوتەی بەدەستی هێنابوو لێ بستێنێتەوە، ئەوەش لەسەر حیسابی سەرەتاو بیروباوەڕو ڕابردوو دوا ڕۆژی کورد، تەنانەت هاتنە سەر ئەو ڕایەی کە بڵێن کەرکوك کوتومت وەك کەربەلایەو عەرەبە، و تەنانەت قبوڵیشیان نەبوو دوای بخەن بۆ دواڕۆژ، بەڵکوو تەنها یەك هەق بە کورد ڕەوا دەبینن ئەویش هەقی فرمێسك ڕشتنە بۆ کەرکوك وەك ئەوان بۆ ئەندەلوسی دەڕێژن.[١٠٩]

---

106 وەرگیراوە لە ئیبراهیم جەلال: س. پ، ل١٠١.

107 جەمال نەبەز: کوردستان و شۆڕشەکەی ، ل٢٢٣.

108 مەلا بەختیار: کۆبەندی چەند بابەتێك، ١٩٨٧-١٩٩٣، سلێمانی،١٩٩٩، ل٢٠٥.

109 جەلال تاڵەبانی: ڕاپۆرتی سیاسی، ل٥٩.

سەنگی دانووستاندن هەر بەوە سووك بووە كە شۆرش خۆی داوای دانووستان و گفتوگۆی لە كودەتاچییەكان كردووە، ئەگەر لەسەرەتاشەوە بەرنامەی پارتی تێروتەسەلیش بووبێ ئەوا سەرەنجامی دانیشتنەكان گەیشتۆتە رادەیەكی ئەوتۆ كە بۆ رژێم دەركەوتووە ئەم دەست پێشكەریەی پارتی بۆ دانووسەندن قابیلی سەپاندنی رێككەوتنامەیەكی لاوازە، چونكە لەكاتی دانوسەندندا مەترسیەكی گەورەیە دوژمن دڵنیا بێت شۆرش ئامادەی پاشەكشەو سازشە.[110] كەواتە مەسەلەی گفتوگۆكردن لەگەڵ كورددا تەنها كڵاوبازیو فریوێكی رژێمی بەعس بووە، تا بتوانێت كورد بەدەمەوە بگرێت. خۆی دژیان تەیار بكاتو هێزو گورێك پەیدا بكات.[111] بۆیە كورد ناچار دەبوون شەر بكەن گەر رێگەیەكی تریان پێ نەدرایە بۆ چارەسەری كێشەكە ئەم شەرو پێكدادانەش چارەسەری كێشەكەیان نەدەكرد، چونكە خەباتی كورد تا ئەو كاتە بەردەوام دەبوو كەنەتەوەكەیان سەربەخۆ بێتو چارەسەری كێشەكەیان لە كوردستانی سەربەخۆدابوو.[112] لە یادداشتێكی فەرمیدا پارتی دیموكراتی كوردستان ئەوەی روون كردۆتەوە كە هەر هەنگاوێك نەتەوەی عەرەب بەرەو ئامانجەكانی بیهاوێژێ پێویستە هاوشانیش فراوانبوونێكی زیاتر سەبارەت بە مافە نەتەوەییەكانی كورد بەخۆوە بگرێ.[113] لەساڵی ١٩٦٨ەوە بەشێكی گەورەی حیكایەتی كورد لەعێراقدا تەنازوولی

---

110 مەلا بەختیار: كۆبەندی چەند بابەتێك، ل٢٠٥، ٢٠٦.

111 جەمال نەبەز: كوردستان و شۆرشەكەی، ل٢٢٣.

112 جەلال تاڵەبانی: گفتوگۆیەكی جیدی لەگەڵ صبحی عبدالحمیدو هاورێكانی، ل٧٦.

113 هەمان سەرچاوە، ل٢١.

حکومەت بووە لەسەر کاغەزو بەڵێنی ڕووکەش و ڕێککەوتن بووە لەسەر ئۆتۆنۆمی ڕاستەقینە، پاشان پاشگەزبوونەوەو خیانەتی بەدوادا هاتووە، ئینجا دەستی بەنیشتەجێ کردنەوەو بەعەرەب کردن و ڕاگواستن کردۆتەوە بۆ ئەم مەبەستەش بەردەوام سنووری دیاریکردۆتەوەو شارو گوندەکانی لەناو بردووە.[114] جەلال تاڵەبانی دەڵێت: "ئێمە لە تاوانبارکردنمان بە جودا خوازو هەوڵدان بۆ وەرگرتنی مافی چارەی خۆنووسینی گەلی کورد ناترسین و وەڵامیشمان بۆی ئەوەیە ئەمە تۆمەت خستنە پالێکە ڕەتی ناکەینەوەو شەرەفێکیشە بانگەشەی بۆ ناکەین، چونکە جودابوونەوە بەشێکە لەمافی چارەی خۆنووسین بۆیە مافێکی ڕەوای خۆمانە، بەڵام مافی چارەی خۆنووسین لەپاڵ جودا بوونەوەدا مافی یەکگرتنی ئارەزوومەندانەش دەگرێتەوە کە ئێمە ئەوەمان بۆ گەلەکەمان هەڵبژارد ئەویش لەبەر ئەو هۆیانە نە لەترسی تۆمەت خستنە پاڵ و نە لەترسی شەڕە سەرکوتکەرو سەپێنراوەکان، ئەوانەی کەهیچ گەلێك لەگەلانی سەرزەمین پێی نەبڕابوو گەیشتە شەڕی قات و قڕکەر لە لای گەلی کورد".[115] لەکاتێکدا پارتی بەعس لایەنی سەرەکی بووە لەو ڕێککەوتنامانەی کە لەگەڵ شۆڕشی کوردو پارتی دیموکراتی کوردستاندا مۆری دەکرد، هەر ئەویش نەخشەی ئەو دژە ڕەوتەی دەکێشا کەتێکڕای ڕێکردنی لەوکاتەوە تا کۆتایی دەسەڵاتیان ئەوە دەگەیەنێ کە دەسەڵاتی حوکمڕان و پارتی بەعسیان چیان لەدەست هاتبێ بۆ دابڕینی

---

[114] کنعان مەکییە: دڵڕەقی و بێدەنگی، و/ حەمە ڕەشید، سلیمانی، ٢٠٠٥، ل١٨٩.

[115] جەلال تاڵەبانی: گفتوگۆیەکی جیددی لەگەڵ صبحی عبدالحمیدو هاوڕێکانی. ل٣٦.

سەرکردایەتی شۆڕشی کورد لە جەماوەری گەلی کوردو بۆلێدانی ئەو سەرکردایەتیە بەهەر هۆیەك بێتو بەدزێوترینو ناپەسەندترین شێوە کردویانە،[116] چونکە بەعس باش لەکێشەی کوردستان دەگەیشتو تەنانەت خاڵە بەهێزو لاوازەکانو خواستو ئامانجەکانیشی دەزانی، و زۆربەشیانی بەمەترسی ئاسایشی نەتەوەیی عەرەب دەزانی، کەواتە ئەوەی لێرەدا ئاشکرایە ئەوەیە کە بەعس هەرگیز ئەو مافو خواستانەی نەسەلماندووەو دانی پێدا نەدەنا. کوردیش ڕووبەڕووی هەموو ئەو تاوانانە دەبۆوە لەسەر دەستی (هێزێك) کە لەلایەن سەرکردایەتیەکی عەرەبیەوە سەرکردایەتی دەکراو خۆی بەنەتەوە پەرست دەزانی.

پارتی بەعس هەر لەسەرەتاوەو لەناو مامەڵەکردنیدا، عێراقییانە خۆی دەردەخست هەرچەندە عەربچێتی خۆی نەدەشاردەوە، تاخۆی جێگیر کردو خۆی دەرخستو بەئاشکرا کەوتە جێ بەجێکردنی نەخشەی بەعەرەبکردن و ڕاگواستن و بەبەعسیکردن لەخراپترین شێوەی داگیرکاریدا هەوڵی تواندنەوەی نەتەوەیی کوردی خستۆتەکار.[117] بە تەماشاکردنی نایەکسانی لە نێو کورد و عەرەبدا هەمیشە کوردی والێکردووە زیاترپێ لەسەر داواکاریەکانی خۆی داگرێ تا بۆشی کرابێت بەرپەرچی کردەوەکانی بەعسی داوەتەوە، چونکە بۆ هاوڵاتیەکی عیراقی بۆی هەبێ هەموو عیراق بە خاك و گەل و سەربەخۆیی و سەروەری و سامانە سروشتیەکەیەوە ببات و لە ناو کیانێکی گەورەتردا بیتوێنێتەوە و

[116] مسعود بارزانی: بارزانیو بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی گەلی کورد. ب٣. ب٢، چ١، هەولێر، ٢٠٠٤. ل١١٨.

[117] محمود مەلا عزەت: ڕەگو ڕیشەی مێژوویی. ل٥٦.

دەوڵـەتی نەتـەوەیی خـۆی دابمـەزرێنێ.کەچـی بـۆ هاوڵاتیـەکی دیکـەی عیراقی نەشیاوە بەشە عیراقیەکەی خۆی نەك هەمووی، کە رۆژێ لـە رۆژان خاکێکی عەرەبی نەبووە و بەڵکو بە سەلماندنی لیژنەی پشکنینی سەر بە کۆمەڵەی نەتەوەکان، عیراقیش نـەبووە، بۆ ئـەوەی دەوڵـەتی خـۆی لەسـەر دابمەزرێنێ، تەنها لەبەر ئـەوەی یەکـەمیان عەرەبە و دووەمیـان کـوردە.[118] لەبەرامبەردا بارزانی سوور بووە لەسەر پتەوکردنی برایـەتی نێوان کـوردو عەرەب، بۆیـە بـواری هـیچ کردەوەیـەکی زیانبـەخش یـان هـیچ هـەنگاوێکی خراپـی لـەدژی عـەرەب نـەدەداو بـارزانی هـەرگیز دەرفـەتی هـیچ کـام لـە حکومەتە یەك لەدوای یەکدا هاتووەکانی عێراقی نەدەدا بتوانن بانگەشەی ئەوە بکەن کە ئەو شەڕەی هەڵگیرساوە شەڕی نێوان عەرەبو کوردە، بگرە هەمیشە دەیوتەوە شەڕی ئێمـە لـە دژی گـەلی عـەرەب نیـە لـە دژی ڕژێمێکـە کـە جـەورو ستـەمەکانی کـوردو عـەرەبی وەك یـەك گرتووەتـەوە.[119] پـارتی هەمیشە دروشمی برایـەتی لـەنێوان کـورد و عـەرەبدا هـەڵگرتووە و هـەوڵی بەشـداریکردنی داوە لەگـەڵ پارتـە دیموکراتیـەکانی عیراقدا بۆ پـشتیوانی کردنی جولانەوە رزگاریخوازیـە عەرەبیـەکان بـە پێـی توانـای خـۆی، لەگـەڵ ئـەو هێـزە نیـشتمانیە عیراقیانـەی کـە هەڵوێـستێکی راسـت و رەوانیـان هەبووە بەرامبەر بە کێشەی کورد، کە زیاتر ئەو برایەتیەی بەرز و بەهێزتر کـردووە و بـەو شـێوەیە پـارتی لـە سـەرجەم جولانـەوە و راپەڕینـە جەماوەریەکاندا بەشداری کردووە کە لە دامەزراندنیـەوە رویـداوە بـە پێـی

[118] جەلال تالەبانی: گفتوگۆیەکی جیددی لەگەل ...، ل ٤١-٤٢

[119] مسعود بارزانی: بارزانی و بزوتنەوەی رزگاریخوازی کورد،ب٣،ب٢، ل٢٠٠.

توانای خۆی لەگەڵ پارت و هێزەکانی تر لە پێناوی بەدیهێنانی سەربەخۆیی عیراق و دامەزراندنی عیراقێکی دیموکراتی.[120] گەلاڵەکردنی ناسنامەی کورد لەعێراقدا بەهەر شێوەیەك بووبێت رژێمی عێراق ئەوەی بەگیانی جوداخوازیو شۆڤێنیو ڕەگەزپەرستی لەقەڵەم دەدا، لە کۆتاییدا بەکارێکی تاوانکاریو خیانەتی دادەنا، بۆیە سوپاو دەزگەی هەواڵگەری پێیان وابوو ئەو کەسەی ڕەفتاری کوردانە بکات یا ئەو کەسەی تۆمەتێکی لەو جۆرەی بۆ هەڵبەسترێت پێویستە حکومەت سزای قورسی بدات.[121] علی صالح السعدی کە یەکێك لەسەرکردە بالا دەستەکانی بەعس بوو لە ١٩٦٣/٦/١٥ لە کۆنگرەیەکی ڕۆژنامەگەریدا دەڵێت: "شەڕی باکوری عێراق تەنها ٢-٣ مانگێك دەخایەنێت هۆی درێژەدانی جەنگی دژی کورد بەم هۆش‌و گۆشەوە شی دەکەینەوە، ئێمە یەك ئینجیان دەدەینێ و ئەوان داوای پارچەیەکی تەواو دەکەن".[122] هەر سەبارەت بەمە مام جەلال دەڵێت:"لێرەدا دەتوانین بڵێین گەر بەڕاستی ئێمەش عێراقیین‌و لەماف‌و ئەرکەکاندا یەکسانین ئەوا بۆمان هەیە ئەوەی ئێوە دەیڵێن ئێمەش بیڵێین بۆمان هەیە ئەوەی بۆ ئێوە ڕەوایە داوای بکەن ئێمەش داوای بکەین. بۆچی بۆ عێراقییەك ئەشێ داوای تواندنەوەی کیانی عێراقی بکات‌و وەك دەوڵەتێکی سەربەخۆ کۆتایی پێ بێنێ، بەلام بۆ عێراقییەکی دیکە بۆی نیە داوای جودا بوونەوەی بەشەکەی خۆی بکات لەو کیانەدا بۆ ئەوەی مافی چارەی خۆنووسینی لەسەر پێك بێنێ، ئایا ئەوە پێشێلکردنێکی

[120] جلال الطالباني: كردستان و الحركة القومية الكردية، ل٢٧٥، ٢٧٧.

[121] وەرگیراوە لە کنعان مەکییە: س. پ، ل١٨٩، ١٩٠.

[122] وەرگیراوە لە جەمال نەبەز: کوردستان‌و شۆڕشەکەی، ل٢٢٥.

زەق و ئاشکراو ڕاشکاوی بیروباوەڕی یەکسانی نیە لەنێوان هاووڵاتیاندا".[١٢٣] لەگەڵ ئەوەشدا کورد هەرگیز دژایەتی نەتەوەیی عەرەبیان نەکردووەو هەمیشەش پشتگیری کێشە ڕەواکەیان کردووە لەڕزگاربوون و یەکگرتن، و هەردەم ئەوەیان ووتووە کە هەرسەرکەوتنێك نەتەوەی عەرەب بەدەستی بهێنێت سەرکەوتنە بۆ نەتەوەی کورد، بەڵام ئەوەشی ووتووە کەهەموو سەرکەوتنێکی نەتەوەی کوردی پێشکەوتنخواز سەرکەوتنیشە بۆ نەتەوەی عەرەب.[١٢٤] لەناو باری سەربەخۆیی سەردەمی میرنشین و قەوارە خۆماڵییەکان و پاشەڕۆژێکی ڕەخسیووی تر بۆ دامەزراندنی دەوڵەتی تایبەتی کوردستان، گەلی کورد ملی بۆ واقیعی داگیرکردن و ململانێی نابەرامبەر دانەنواندووە هەر چەندە قەوارەی سیاسیی و هێزی ڕێکخراو و بەتوانای ئەوتۆی نەبووە.[١٢٥] جولانەوەی شۆڕشگێڕانەی گەلی کورد جولانەوەیەکی رزگاریخوازانەی فراوانترین بەشی کۆمەلانی خەڵکی کوردستان بوو لەپێناو دەرباز بوون لە چەوساندنەوەی چینایەتی و نەتەوایەتی و سەربەستی گەلی کورد لە دیاریکردنی چارەنوسی خۆیدا، جولانەوەیەك بوو دژی چەوسانەوەو دواکەوتنی کۆمەلایەتی و ئەڵقەیەکی لە پسان نەهاتووی شۆڕشی رزگاری نیشتمانی گەلانی دنیا بووە. سەرباری ناکۆکیەکانی نێو بزوتنەوەکە و تەنگوچەڵەمەی فیکری و سیاسی ئەو هێزانەی سەرکردایەتیان دەکرد ئەو راستیە ناگۆڕێ کەئەم بزوتنەوەیە بەرهەمێکی سروشتی پێداویستیە

---

[123] جەلال تاڵەبانی: گفتوگۆیەکی جدی.... ل٤٠، ٤١.

[124] هەمان سەرچاوەی پێشوو . ل٦٠، ٦١.

[125] محمود مەلا عزەت، ڕەگ و ڕیشەی مێژوویی، ل٥٦.

بابەتیەکانی ژیانی ئابوری و نەتەوەیی و سیاسی کۆمەڵگەی کوردستان بووە. وەك هەر بزوتنەوەیەکی رزگاریخوازی لە بنچینەدا بە هۆی ناکۆکی توندی نێوان کۆمەلانی خەڵکی کوردستان و دەسەڵاتی کۆلۆنیالی و نیمچە کۆلۆنیالی بێگانەوە سەری هەڵداوە، بەو ئامانجەی ئەو ناکۆکیە چارەسەر بکات کە هەموو رێگەیەکی لە رووی گەشەکردنی ئابوری، کۆمەڵایەتی، سیاسی، کولتوری گەلی کورد بریبوو.[126] کێشەی کوردستان کێشەی کەسێك یان پارتێك نەبووە تا دیموکراسیەت و هەڵبژاردن و مەسەلەی دەستووری و پەرلەمانییەکان چارەسەری بکات. دۆزی کورد جەوهەرەکەی رزگارکردنی خاك و نەتەوەیەو پەیوەندی بەمافی چارەنووسی و سەربەخۆیی یەوە هەیە، ئەگەر هەر لەسەرەتاوە وەك مەسەلەیەکی مێژوویی و نەژادی بخرایەتە قاڵب بۆ سەربەخۆیی نەتەوایەتی، نەك بۆ پێکەوە گوزەراندن لەگەڵ نەتەوەو دەسەڵاتدارەکاندا خەباتی بکردایە، ئەوا ئەمڕۆ نەفسیەتی داگیرکەرانی کوردستان بەجۆرێك ڕادەهات کە لەڕوانگەی مەسەلەیەکی سەربەخۆی جیاواز مامەڵە لەگەڵ دۆزەکەدا بکەن و جیهانیش بەچاوێکی واقعیانەتر دەیڕوانیە داخوازی کوردان. لەبەر ئەوە کێشەی نەتەوایەتی کێشەیەکی سیاسیە و پێویستی بە چارەسەری سیاسی هەیە بە ئاراستەی دانپێدانان بە کیانی نەتەوەکان و مافە نەتەوایەتیەکانی و روشنبیریەکانیان کە زیاتر ئەم هەڵوێست و ئاراستە فکریانە بەشێوەیەکی زۆر روون لەبەرنامەو پرۆگرامی پارتی بەعس لە

---

[126] رەفیق سابیر: بەرەو مێژوو، ل٦٨.

عێراقدا دەردەکەوێت.[127] ئەو عێراقەی کە کورد دەیەوێ پێویستە عێراقێك بێت بە تەواوی بەدەربێ لە چەوسانەوەی تایەفی و چەوسانەوەی نەتەوەیی و جیاوازی کردن لە نێو هاولاتیاندا، عێراقێك بێت بە بیروباوەری ئازادی و دیموکراسی و مافەکانی مرۆڤ شورە کرابێ، دژی سەرهەڵدانی دیکتاتۆریەت بێت جا هەر شێوەیەکی هەبێت و هەر رەنگێك بێت، عێراقێکی کۆماری دیموکراسی پەرلەمانی فیدرالی فرەلایەنی یەکگرتوو، تەنیا بەوە دەتوانرێ پارێزگاری لە کۆمەڵگەی یەکێتی نیشتمانی راستەقینە بکرێ، پارێزگاری لە کۆمەڵگەی شارستانی تەباو برایەتی بەهێزو پێکەوە گونجاو بکرێ[128] تەنانەت ئەگەر نکۆڵی لە بوونی کێشەی کوردیش بکرێت دیسانەوە کێشەی کورد کۆتایی پێنایەو بەزیندوێتی دەمێنێتەوە.[129]

لەراستیدا خوێندنەوەی کورد بۆ بەعسیزم خۆی لە دوو جەمسەری سەرەکیدا دەبینێتەوە کە دەشێ بەم جۆرە پۆلینیان بکەین:

١- تێروانینی هێزە نیشتیمانی و دیموکراسیە کوردستانیەکان کە پێیان وابوو بەعس هێزێکی ناسیۆنالیستی نیشتمانی عەرەبە و لە چەند باڵێك پێکهاتووە و دەتوانرێ سود لە ململانێ و ناکۆکی باڵەکانی چەپ و راستی وەربگیرێ و لە توانای چەپەکانیاندایە دان بنێن بە مافە نەتەوەییەکانی گەلی کوردستاندا...هتد.

---

[127] هوشیار زیباری: الموقف الایدویولوجی لحزب البعث العفلقی من القومیة الکردیة، مجلة الثقافة الکردیة، عدد(١)، تشرین الاول ١٩٨٨، ل١١.

[128] جەلال تاڵەبانی: گفتوگۆیەکی جیددی لەگەڵ . ل٩٠.

[129] حەسەن ئەرفەع: کوردەکان، وەرگێرانی/ سەردار محەمەد.سلێمانی، ٢٠٠١، ل٢٢٤.

٢- تێڕوانینی هێزە ناسیۆنالیسە کوردەکان. کەپێیان وابوو بەعس لەبنەچەدا هێزێکی ڕەگەزپەرستی فاشی دیکتاتۆری عەرەبە و داگیرکەری کوردستانەو بەهیچ جۆرێك ناتوانێ مرۆۋ دۆستانە بڕوانێتە کێشەی کورد و خاکی کوردستان بەبەشێك لە خاکی عەرەب دادەنێ و هیچ کاتێك ناتوانن ببنە برا بۆ کورد تا لەسۆنگەی داگیرکەرەوە بڕوانێتە کوردستان.

بۆیە گروپی یەکەم هەمیشە دەرگای گفتوو گۆی والآبوو، ئەگەرچی جیاوازیەکیش هەبوو لە تێڕوانینی ئەو گروپە بۆ بەعسی ١٩٦٣ و بەعسی دوای ١٩٦٣، بەلاّم گروپی دووەم مەگەر لە ژێر فشاری یەکەمدا ملی دابێ دەنا هەمیشە بەد گومان بووە. ڕەنگە زێدەڕۆیش نەبێ گەر بڵێین زۆرینەی هەرە زۆری خەڵکی کوردستان لە ناخەوە و بەئەزموونی خۆیان وەك بەشی دووەم بیریان کردۆتەوە، ئەگەرچی لەرووی ڕێکخستنیشەوە سەر بەگروپی یەکەم بووبن.

باسی سێیەم:

دوو جیهانبینی جیاواز (بەعس - کورد) و هەوڵەکانی گفتوگۆ

یەکەم: کۆدەتای ساڵی ١٩٦٣

کۆدەتای* بەعس لە ساڵی ١٩٦٣دا بۆ کوردی باشوری کوردستان بە یەکێك لە ساڵە رەش و شومەکان دادەنرێت. لە راستیدا ئەو هەل و

---

* - پێناسەی زانستی کۆدەتا بریتیە لە کارێکی کوتو پڕو توندو تیژ کە کۆمەڵە کەسانێك لەنێوخۆی دەوڵەتدا پێی هەڵدەستن و لەزۆربەی کاتدا سەر بەسوپان و دژ بە دەسەڵاتی شەرعی ئەنجامی دەدەنو دەسەلات هەڵدەگێڕنەوەو خۆیان دەسەلات دەگرنە دەست بۆ ئەوەی گۆرانکاریەکی بنەرەتی لە سیستێمی ئابووری کۆمەلایەتی سیاسیدا رووبدات، ئەمەش بەپێی پلانێك ئەنجام دەدرێت کەپێشتر بۆی داڕێژراوە. کۆدەتا چەند شێوەیەکی هەیە، لە هەندێ حاڵەتدا دێتە ناوەوە بۆ ئەوەی ئەو دەسەلاتە بسەپێنێ کە خۆی دەیەوێ بەبێ ئەوەی بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ بەشداری لە دەسەلاتدا بکات. یاخود سوپا بەهێزێکی زۆر دێتە ناوەوەو دەسەلات دەگرێتە دەستو لەهەندێ جاردا کۆدەتا ڕوودەدات بەبێ ئەوەی پەنا ببرێتە بەر سوپا.(عبدالوهاب الکیالی: موسوعة السیاسة، ط٤، ج١، ١٩٩٩، ل٣٧٢، ٣٧٣).

مەرجەی کە کۆدەتای ۱۹٦۳/۲/۸ی تێدا ڕوویدا تەمو مژاوی بوو. ئایا نەخشی سەربازیو مەدەنییەکان لەو کۆدەتایەدا چی بوو؟ چۆن بوو؟ ئەم کۆدەتایە لە لایەن کۆمەڵە کەسانێکی کەم ئەزموونەوە رویدا کە لەلای خەڵکی تاڕادەیەك نەناسراو بوون، پێویستیان بەکەسایەتیەکی بەرجەستە هەبوو، ئەمانە کەلەسەرخەباتی نهێنی ڕاهاتبوون، هێشتا تواناو لێهاتوویی ئەوەیان نەبوو کە ئاوا بە زوویی دەسەڵات بگرنە دەست تا ئەوکات ژمارەیەکی زۆر لە ڕێبەرانیان لە زینداندا بوو.[130] بێ گومان کۆدەتایەکی لەو شێوەیە هەروا کتو پڕو لەناکاو ئەنجام نەدرا، بەڵکوو دەرهاویشتەی کۆمەڵێك هۆکار بوو کە بووە مایەی ڕەخساندنی هەلومەرجی بەرپابوونی ئەم کۆدەتایە، جگە لەوە کردەیەکی سەربازی لەو شێوەیە پێویستی بە پلانێکی داڕێژراو هەبوو.

بارودۆخی عێراق دوای چوار ساڵ لەبەرپابوونی شۆڕشی ١٤ی تەمموزی ۱۹۵۸ زۆر تێك چوو بوو، لەلایەنی ئابوورییەوە قورسایی گوزەران لەسەر چینە ڕەنج کێشەکان زۆر زیادی کردبوو، ئەو پلانە ئابوورییەی کە دراسە کرابوو هیچ جۆرە ئەنجامێکی لێ نەکەوتەوە، ئەو چاکسازییە کشتوکاڵییەی کە شۆڕش ڕایگەیاندبوو بەجێ نەهێنرا، لەبواری سیاسیشدا ئازادیو دیموکراتیەت خەفە کراو هیچ یەکێك لەو بەڵێنیانەی کە شۆڕش پێشکەشی کردبوو نەهاتنەدی لە گواستنەوەی دەسەڵات بۆ گەلو دەسەڵاتی سەربازی تا دەهات زیاتر دەبوو.

---

[130] کریس کۆچێرا: کورد لەسەدەی نۆزدەو بیستدا، و/ حەمە کەریم عارف، چ١، سلیمانی، ۲۰۰۳، ل۲۹٥.

سیاسەتی عەبدولکەریم قاسم پێش هەموو شتێك گەورەترین هۆکار بوو بۆ سەرکەوتنی کۆدەتاکە، چونکە خاوەنی سیاسەتێکی دیاری کراو نەبوو، نەیتوانی بەسەر هەموو چین و توێژەکاندا زاڵ بێت، بەڵکوو هەموو پارتە سیاسییەکانی ناو عێراقی کردبوو بە دوژمنی خۆی.[131] قاسم کەتووشی گومان ببوو، هەموو خەمێکی پاراستنی پێگەی خۆی بوو، بۆیە بەناچاری بۆ پاراستنی دەسەڵاتی خۆی و پووچەڵ کردنەوەی کاری بانگەشەکەرانی دەسەڵات کەوتە تێك بەردانی پارت و گروپە سیاسییەکان. بۆیە قاسم دڵی کرمێ ببوو، نەی دەویست گەل دەستی بەئازادی و سەربەستی و یەکێتی و خێروخۆشی کۆمار ڕابگا، لەبەڵێنەکانی ماف و دەستکەوتە سەرەتاییەکان پەشیمان بۆوەو لەڕێبازی شۆڕش لای داو دەستی دایە سیاسەتی تاك گەرایی و جیاوازی و مل هوڕی و دیکتاتۆری دژی گەلی کوردو بۆ کورد قڕان کەوتە خۆو لە ١١ی ئەیلولی ١٩٦١دا وەك ئاگری بێ ئامان هێرشی توندوتیژی زەمینی و ئاسمانی کردە سەر کوردو بەزۆر شەڕی بەسەردا سەپاندن.[132] یەکەمین نیشانەی گرژی نێوان ناسیۆنالیزمی کوردو عەرەب دەرکەوت، کاتێك ئیبراهیم ئەحمەد سکرتێری گشتی پارتی دیموکراتی کوردستان داوای لە قاسم کرد کە مافی ئۆتۆنۆمی کوردستان لە دەستووری کاتی دا بچەسپێنێ، بەڵام قاسم لەلایەن عەبدولسەلام عارف و ناسیۆنالیستەکانی دیکەی عەرەب کەدەیانوویست بچنە نێو (کۆماری یەکگرتوویی عەرەب) لەژێر

---

[131] میرزا محمد امین مەنگوری: بەسەرهاتی سیاسی کورد، ب٢، سلێمانی، ١٩٨٨، ل٢٢.

[132] ئۆرخانی غالب: شۆڕشی ئەیلولو ڕۆژگاری دوای هەرەس، لەندەن، ١٩٩٠، ل١٣، ١٤.

گوشار دابوو، ناسیۆنالیستەکانی عەرەب دژی ئەو مامەڵە بەڕووکەش باشەی قاسم بوون لەگەڵ کورد، بەتایبەتی پێشوازی کردنی بارزانی و هاتنەوەی بۆ وولات.[133] لەبەدبەختی کورد ئەو لیبڕالییەتە هێندەی نەخایاند کە چنگی قاسم لە کورسی گیر بوو، بوو بە دیکتاتۆرێکی سوپا دۆست و لەگشت بەڵێنەکانی پاشگەز بۆوەو یەك لەدوای یەك کەوتە لێدانی پارتەکان، پارتی کۆمۆنیستی عێراق کە هەمیشە ناپاسایی بووە لە ۱۱ی تەممووزی ۱۹۵۹ بەدواوە قەدەغە کرایەوەو لە(۱۹٦۰)یش نۆرەی کورد هات.[134] ئەم پڕۆگرامە دژ بە دیموکراتیەی قاسم کۆمەڵێك دەرەنجامی ئابووریو کۆمەڵایەتی خراپی لێ کەوتەوە و خەبات دژ بەم دەسەڵاتە سەری هەڵدا.[135] جگە لەم هۆکارانە بێ گومان کۆمەڵێك هۆکاری نێو دەوڵەتیش ڕۆڵی سەرەکیان بینیوە لەڕووخانی ڕژێمی قاسمدا،پارتی بەعس کە بە یارمەتی و هاوکاری دەوڵەتانی ئەوروپا چووبووە سەر حوکم و ئەو دەوڵەتانە بە مەبەستی بەرژەوەندی خۆیان دایان مەزراندبوو، یەکێك لەو و وڵاتانە ئەمەریکا بوو کە ڕووخانی قاسمی زۆر بەلاوە گرنگ بوو، چونکە سنورێکی بۆ نفوزی سۆڤیەت دادەنا.[136] ئەمانە ڕۆڵی گەورەیان لەهاتنە سەر حوکمی بەعس لەعێراقدا هەبوو، هەروەك

---

[133] Daved macdowall, amodern history of the kurds,i.b.tauris.p303.

[134] ژیرارد چالیاند و ئەوانی تر: گەلێکی پەژموردەو نیشتمانی پەرت، ، ل۲۸۲؛ باقیچ: کوردستان و مەسەلەی کورد، و/ عبدالخالید صابر، چ۱، چاپخانەی شڤان، سلیمانی، ۲۰۰٦، ل۸٦.

[135] ماجد عبدالرضا: مسالة الكردية في العراق الى ۱۹٦۱، بغداد، ۱۹۷۰، ل۱۰۱.

[136] نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری دەشکێنن، ل٦۸؛ معاذ حسن: البعث صناعة غربية جاهزة، طهران،۱٤۰۲هـ، ل۸-۹؛ عليرضا شيخ عطار: كردها و قدرتها منطقه اى و خرا منطقه اى، جلد اول، چ۱، مرکز تحقیقات استراتیژیك، طهران، ۱۳۸۲هـ، ل۱٤۸.

فوئاد رکابی دەڵێت: "ئێمە (واتە پارتی بەعس) گەیشتینە دەسەڵات بەشەمەندەفەری ئەنگلۆ- ئەمەریکی".[١٣٧] بۆیە پارتی بەعسی عەرەبی سۆسیالیست هەر لەو کاتەوە هەوڵی دا ئەم لاوازییە بقۆزێتەوەو خۆی بۆ لەناوبردنی قاسمو ڕژێمەکەی سازو ئامادە بکاتو کار بۆ ئەو ئامانجە بکات.[١٣٨]

بەیانی ڕۆژی ١٩٦٣/٢/٨ چەند ئەفسەرێکی سوپای سەر بەپارتی بەعس کۆدەتایەکیان ئەنجامدا، بەمەش قۆناغێکی تر لەمێژووی عێراقدا دەستپێکرد، لەڕووی کۆدەتای سەربازییەوە عیراق بوو بە دەوڵەمەندترین وولات لەڕۆژهەلاتی نێوەڕاستدا. ئەو پارتی بەعسەی کە لەدیمەشق دامەزراو ڕۆڵێکی کاریگەری لەمێژووی گەلی کورددا بینی. خۆی بە پارتێکی ناسیۆنال سۆسیالیست دەزانی کە لەپێناوی بوژاندنەوەی نەتەوەی عەرەبدا کاری دەکرد، ئەم پارتە لە عێراقدا دەسەڵاتی گرتە دەستو دوای ساڵێك لە سوریاش دەسەڵاتیان گرتە دەست.[١٣٩] پارتی بەعس لە سەرەتادا ئاوات و ئارەزووەکانی باڵی ڕەگەزپەرستانەی ووردە بۆرژوازی و بۆرژوازی ناوەنجی عەرەبی ئەنواند لە پێناوی یەکخستنی هەموو نەتەوە و نیشتمانی عەرەبدا لە چوارچێوەی دەوڵەتێکی عەرەبی نەتەوەپەرستی گەورە و فراواندا کە سەروەریەکانی

---

[137] حسن علوی: العراق دولة منظمة سرية، لندن، ١٩٩٠، ل٢٧؛ حسن سعيد: نواطير الغرب، بيروت، ١٩٩٢،ل٤٠.

[138] ئاریان ئیبراهیم محمد: ڕۆژنامەی برایی-برایەتی (١٩٦٧-١٩٧٤) ڕۆڵی لە پێشخستنی ئەدەب و ڕۆشنبیری کوردیدا،چ١، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولیر، ٢٠٠٠، ل٥٩.

[139] د. گوینتەر دێشنەر: س.پ، ل٢٣٣؛ سرهنگ زرهى ستاد، عبدالله رفيعى: صدام ابن غريقه عرب، ل٦٨.

رابــردووی ئیمپراتۆریەتــە عەرەبیــەکان زینــدوو بکاتــەوە و لــە دنیــای سەردەمدا شوێنێکی زل بگرێت، بەڵام پارتی بەعس خۆی نەك هەر بە ئەلتــەرناتیڤی پارتــە شــیوعیەکانی ولاتــانی عــەرەب دادەنــا، بــەڵکو ئایـدیۆلۆژی بەعسی بە ئەلتـەرناتیڤی ئایـدۆلۆژیی مارکسیزم- لینینیـزم دادەنا لەوەی کە ئاوات و ئارەزووەکانی رەگەزپەرستی عەرەب دەربڕێ.[140] قاسم لـەناو وەزارەتـی بەرگریـدا بـوو کـە هێـزی کۆدەتاچییەکان بە فرۆکـەو تانکـەوە پـەلاماریان دا هەرچـەندە بـەرگری لـەخۆی کـرد، بـەڵام لەئەنجامـدا هێـزی کۆدەتـا چییەکان خۆیـان کـرد بـە نێـو وەزارەتـی بەرگریداو قاسمیان گرت.[141] قاسم لـە ۱۹٦۳/۲/۹دا دەستگیر کراو پاش دادگایــەکی (٥) خولــەکی گوللــە بــارانکرا.[142] ســەرکردایەتی بــەعس ئەنجومـەنێکیان دامەزرانـد بـەنێوی (ئەنجومـەنی نەتـەوەیی سـەرکردایەتی شـۆڕش).[143] بـەم شـێوەیە لـە رێگـەی شـێواز و تاکتیکـە تایبەتیـەکانی خۆیانـەوە وەك رۆچـوونە نێـو سـوپا و هاوکـاری لەگـەل کۆنەپەرسـت و رەگەزپەرســتەکانی عــەرەب و نۆکــەرانی ئیمپریــالیزم و کۆدەتــا و پیلانگێـڕان و دەسـبڕین و پاشـقۆلگرتن، بلاوکردنـەوەی تـرس و تـیرۆر، هـەڵگرتنی دروشمـی بریقـەداری بـۆش و هەڵخەڵەتێنـەر و...هتـد.تـوانی

---

[140] ئەمین قادر مینە: س.پ، ل٦٧.

[141] ادمـون غریـب: الحرکـه القومیـه الکردیـه، بـیروت، ۱۹۷۳، ل٦٧؛ د. گوینتـەر دیـشنەر: س. پ، ل۲۳۳؛ طالب الحسن: اغتیال الحقیقة عبدالسلام عارف و اشکالیة الکتابة في تاریخه السیاسي، ط۱، بغداد، ۲۰۰٤، ل۱۳.

[142] جـەمال نەبـەز: کوردسـتان و شۆرشـەکەی، ل۲۱۸؛ درك کینـان: کـورد و کوردسـتان، و/ئەبوبـەکر خۆشناو، چاپخانەی روون، سلێمانی، ۱۹۹۹، ل٨٦.

[143] نادر ئینیسار: ئیتنۆ نەتەوایەتی کوردی، ل٩٠.

دەسەلاتی سیاسی بگرێتە دەست و دەوڵەت بخاتە ژێر رکێفی خۆیەوە، ئیتر سروشتی چینایەتیی بە جۆرێکی بنەڕەتی گۆڕا و لە ژێردەستەوە بوو بە دەسەلاتدار و کاربەدەست.[١٤٤] سوودیان لەو بارە وەرگرت کە دوژمنی کوردو لەهەمان کاتیشیدا دوژمنی پارتی کۆمۆنیست بوون، ڕژێمەکەی عەبدولسەلام عارف و ئەحمەد حەسەن بەکر کە هەردووکیان جەنەڕاڵ بوون، یەکەمیان بوو بەسەرۆك کۆمارو دووەمیان بوو بەسەرۆك وەزیران. هەر لەسەرەتاوە قاسمیان بە کوژراوی لەشاشەی تەلەفزیۆنەوە پیشانی خەڵك دا، بۆ ئەوەی ئیدی کەس زاتی ئەوە نەکات بجولێتەوە.[١٤٥] بەعسییەکان لەیەکەم هەفتەی هاتنە سەرحوکمیان سیاسەتی خۆیان بەرامبەر پارتی کۆمۆنیستی عێراقی ئاشکرا کردوو کەوتنە ڕاونان و گرتن و کوشتن و لێدانی ڕێکخستنەکانیان لەناو سوپاو دەرەوەی سوپادا،[١٤٦] چونکە ڕووخانی قاسم خۆی لەخۆیدا نیشانەیەکی (ڕاوی کۆمۆنیستان) بوو.[١٤٧] ئەو کۆمۆنیستانەی لەسەردەمی قاسمدا دژی شۆڕشی کورد وەستابوونەوە پاش کۆدەتا پۆل پۆل بۆ کوردستان هەڵدەهاتن تا پەنا بدرێن و بپارێزرێن کە زۆرچاك و میوان دۆستانە مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرا، زۆر ئەفسەرو پلەداری عەرەبیش لەترسی زەبرو زەنگ و تۆقاندنی ڕژێمی بەعس بەچەکەوە بۆ کوردستانی ئازاد

---

144 ئەمین قادر مینە: س.پ، ل٦٧.

145 لەتیف فاتح، مەجید صالح: کورد قوربان، ل٢٦.

146 ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان و شۆڕشی ئەیلول. ل١١٨؛ صلاح الخرسان: صفحات من تاريخ العراق السياسي الحديث (الحركات الماركسية) ١٩٢٠-١٩٩٠. بيروت. ٢٠٠١. ل١٠٤، ١٠٥.

147 کریس کۆچێرا: س. پ، ل٢٩٢.

هەڵدەهاتن‌و دەچوونە پاڵ شۆڕشی کوردەوە.[١٤٨] بەعسییەکان لەماوەیەکی کورتدا شیوعیەکانیان پاکتاو کردو، نەتەوەییەکانی هاوخەباتی خۆیان لەکار دورخستەوە. دەیانویست تا بەتەواوی جێگیر دەبن و هێزەکانی خۆیان ڕێك دەخەنەوە خۆیان لە گێچەڵی کورد بێ لایەن بکەن.[١٤٩]

سەبارەت بە کورد و ڕۆڵی لە کۆدەتای بەعسیەکاندا،* سەرەڕای بۆچوونی خراپی بەعسییەکان سەبارەت بەنەتەوەی کوردو شۆڕشەکەی کە بەکۆمەڵێ خواستی ڕەگەزپەرستی‌و گومانلێکراو بەناوی شۆڕشی کوردەوە ناوزەد کردووە کە گوایا مەبەستی دابەشکردنی خاکی عێراق‌و هەڵوەشاندنەوەی یەکێتی خەباتی عەرەبی یە لەگەڵ ئەم بۆچوونەشدا لەگەڵ سەرکردایەتی کورددا پەیوەندییان دامەزراند.[١٥٠] سەرکردەکانی کۆدەتا بەر لەجولانەوەکەیان لەگەڵ سەرکردایەتی بزوتنەوەی کورد ڕێك کەوتبوون لەسەر ئەوەی لە بەیانەکانی یەکەمی کۆدەتادا مافی نەتەوەیی گەلی کورد لەسەر بنچینەی ئۆتۆنۆمی بسەلمێنن بەرامبەر بە پشتیوانی جولانەوەی کورد لە کۆدەتای بەعسییەکان.[١٥١] بەعسییەکان پێش کۆدەتاکەیان لەکۆتایی ١٩٦٢دا، پەیوەندییان بە کوردەوە کردبوو. (تاهیر یەحیا) بۆ (برایم ئەحمەد)ی سکرتێری ئەوکاتەی پارتی دیموکرات نووسیبووی بە چ مەرجێك شۆڕشی کورد پشتگیری لە کۆدەتایەکی دژ بە

---

148 جەمال نەبەز: کوردستان و شۆڕشەکەی، ل٢١٧، ٢١٨.

149 نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری دەشکێنن، ل٦٨.

* –بڕوانە پاشکۆی ژمارە (١٨).

150 عزيز الحاج: القضية الكردية في العراق، تاريخ والافاق، ط١، ١٩٩٤، ل٣٤.

151 نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری دەشکێنن، ل٦٧؛ علیرضا شیخ عطار: کردها، ل١٤٨.

قاسم دەکات؟ پارتی لە ١٩٦٢/٤/٢٨دا وەڵامیان داوەتەوە بە (بە پاداشتی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستانی عێراق)*.[١٥٢] لەدوای ڕووخانی قاسم، کورد کەوتە دۆخێکی واوە کە هاوکاری بکات لەگەڵ ئەنجومەنی نەتەوەیی سەرکردایەتی شۆڕش و دەوڵەتێك کە سەرۆك کۆمارو وەزیرانی لە عەبدولسەلام عارف و ئەحمەد حەسەن بەکری بەعسی پێك هاتبوو.[١٥٣] لە ١٩٦٣/٢/٨دا کاتێك ڕووخانی قاسم ڕاگەیەندرا لە ئێوارەی هەمان ڕۆژدا لەلایەن مەلا مستەفا بارزانییەوە بانگەوازی ڕاگرتنی شەڕ لەهەموو کوردستان ڕاگەیەندرا.[١٥٤]

پارتی بەڕەسمی پێشوازی لە کۆدەتاکە کردوو داوای شەڕ ڕاگرتن و ئازادکردنی دیلەکانی شەڕو قەرەبوو کردنەوەی زیان لێکەوتووانی کرد و

---

* لە نامەکەدا هاتووە:"گەلەکەمان لە پشت شۆڕشە چەکدارییەکەیەوە داوای جیابوونەوە لە کۆماری عیراق ناکات، وەك زۆر لە دوژمنان ئاماژەی پێدەکەن، بەڵکو خەبات دەکات دژی چەوسانەوە و خوێن ڕشتن لەپێناوی عیراقێکی دیموکراتی سەربەخۆ و یەکێتی و برایەتی بۆ گەلی کوردو کیانە نەتەوەییەکەی زامن بکات... بۆیە پێویستە بگەینە لەیەك گەیشتنێکی تەواو بەدانپێدانان بەحوکمی زاتی بۆ هەرێمی کوردستان وە پێویستە حکومەتی نیشتمانی ئەمە لەیەکەم بەیانیدا بۆگەلی عێراق رابگەیەنێ وە پلەی حاکمی گشتی یاخود سەرۆکی وەزیرانی کوردستان بۆ مصطفی بارزانی بێت......".(پارتی دیموکراتی کوردستان: شۆڕشی کوردستانی عیراق ١٩٦١، ١٩٧٠/٣/١٧،(موحازەرەیەکی د.محمود عوسمانە کە لە پەیمانگەی کادیرانی پدك دا پێشکەشی کردووە و لە ئەرشیفی مومتاز حەیدەری پارێزراوە) ل١٣).

152 جەمال نەبەز: کوردستان و شۆڕشەکەی، ل٢١٩، ٢٢٠؛ پارتی دیموکراتی کوردستان: شۆڕشی کوردستانی عیراق ١٩٦١، ١٩٧٠/٣/١٧،(موحازەرەیەکی د.محمود عوسمانە کە لە پەیمانگەی کادیرانی پدك دا پێشکەشی کردووە و لە ئەرشیفی مومتاز حەیدەری پارێزراوە) ل١٣.

153 Daved macdowall, amodern history of the kurds,i.b.tauris.p313.

154 ئیبراهیم جەلال: س. پ، ل٩٤.

لە هەمان کاتدا لادان و سزادانی کەسانێکی کرد کە بەرپرسی ئەشکەنجەو ئازاردانی کورد بوون.[155]

پاش ڕاگەیاندنی ئاگربڕی یەك لایەنە لەلایەن بارزانیەوە، کورد لەحاڵێکدا کە گوێیان بەڕادیۆوە نابوو، بەتاسەوە چاوەڕوانی خوێندنەوەی بەیاننامەی ئۆتۆنۆمی بوون، بەڵام بەیاننامەکان** یەك لەدوای یەك خوێندرانەوەو هیچ هەواڵێك لەبارەی ئۆتۆنۆمیەوە نەبوو.[156] بارزانی ڕۆژی ١٩٦٣/٢/١٩ جەلال تاڵەبانی و ساڵح یوسفی نارده بەغدا بۆ گفتوگۆکردن لەگەڵ نوێنەرانی بەعسدا.[157] بۆ تاقیکردنەوەی نیازی حکومەت یەکەمین پەیوەندی زۆر بەفێڵ و تەڵەکەبازی دەبێت، جەنەڕاڵ تاهیر یەحیا لەبەهاری ١٩٦٢دا کەخۆی لەنێوان ئەفسەرانی ئازادو کوردەکاندا بوو، زۆر عوزر خوایی دێنێتەوە کە ئەگەر ئەو پەیمان و بەڵێنانەی بە کورد دراون جێبەجێ نەکراون هۆیەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ژمارەیەك لە ناسیۆنالیستان هاتوونەتە نێو ئەنجومەنەوەو زۆریان کەیف بە ئۆتۆنۆمی کوردستان نایەت.[158]

نوێنەرانی پارتی چەند خاڵێکیان بەنێوی پرۆژەی لامەرکەزی کەلەناوەڕۆکدا پرۆژەی ئۆتۆنۆمی** بوو خستە بەردەم نوێنەرانی ڕژێم،

---

[155] Daved macdowall, amodern history of the kurds,i.b.tauris.p313.

* بروانە پاشکۆی ژمارە(١٠).

[156] کریس کۆچێرا: کورد ە سەدەی نۆزدە و بیستدا، ل٢٩٢، ٢٩٣.

[157] ئیبراهیم جەلال: س. پ، ل٩٦.

[158] کریس کۆچێرا: س. پ، ل٢٩٦.

** بروانە پاشکۆی ژمارە (١٢).

بەلام ئەوان نەك هەر بەو پڕۆژەیە قایل نەبوون، بەڵکوو داوایان لەنوێنەرانی پارتی کرد کە جارێ پەلە لەپڕۆژەکەیان نەکەن، چونکە گرنگتر لەوە هەنگاونانە بۆ پڕۆژەی یەکێتی نەتەوەیی عەرەبی و یەکێتی نێوان عێراق و میسرو سوریا.[159] هەر لەوکاتەدا خۆ گێل کردن لە (ئۆتۆنۆمی) بۆ کورد لەچوارچێوەی جولانەوەی دژ بە ڕژێم دا هەڵەیەکی گەورەبوو تەنیا ئەو هێزانە قازانجیان لێ دەکرد کە دەیانوویست گەلی کورد لەسەرکردایەتیەکی شۆڕشگێڕ بێ بەش بکەن و دووره پەرێزی ڕابگرن.[160]

لەنامەیەکی سەرکردایەتی شۆڕشی کورددا بۆ لێژنەی ناوچەی ڕانیە هاتووە: "ڕژێمی عێراق بەبیانووی وتووێژە سێ قۆڵیەکەی نێوان عێراق و سوریاو میسر لە قاهیرەدا بۆ پێکهێنانی یەکیەتی نێوان ئەو سێ و ولاتە داوامان لێدەکات کە جارێ پێ لەسەر جێبەجێ کردنی داخوازیەکانی خۆمان دا نەگرین و پڕۆژەکەشمان بەجۆرێکی وا فۆرمەلەی داڕێژین کەنەبێتە کۆسپ لەبەردەم یەکیەتی نەتەوەیی عەرەبیدا. ڕژێمی عێراقیش دیسان داوا لەنوێنەرمان جەلال تالەبانی دەکات کە بچێتە قاهیرەو سەردانی سەرۆك جمال عبدالناصر بکات تا لەڕای ئەویش لەسەر مەسەلەی کورد بگات، چونکە گەر وتووێژی قاهیرە سەبارەت بە (کۆماری عەرەبی یەکگرتوو) سەرکەوێ دەبێ مەسەلەی کوردیش لەچوارچێوەی کۆماری یەکگرتووی عەربیدا چارەسەر بکرێ".[161]

---

[159] ئیبراهیم جەلال: س. پ، ل٩٦.

[160] د. عبدالرحمن قاسملوو: کوردستان و کورد، و/ عبدالله حسن زادە، چ٢، هەولێر، ٢٠٠٦، ل٢٩٤.

[161] ئیبراهیم جەلال: س. پ، ل١٠٠.

کورد ئەو بەهانەیەی حکومەتیان بڕیو دوو ڕۆژ دوای ئەوە جەلال تاڵەبانی سەرۆکی وەفدی پارتی لەگەڵ حکومەت بەرەو قاهیرە کەوتنە ڕێ، بەمەبەستی بینینی جەمال عبدالناصر و پشتیوانی کردن لە عەرەب و لە هەمان کاتدا چونیان بۆ جەزائیر و بینینی ئەحمەد بن بیلا.[١٦٢] بەڵام گەورەترین سەرسامی بەلای ئەندامانی عەرەبی شاندی عێراقەوە ئەوە بوو کە ناسر بەدڵو بەگیان لایەنی کوردەکانی گرتو ووتی: "چ کەسێك ناتوانێ نکوڵی لە بوونی نەتەوەی کورد بکات، ئەم میللەتە مافی خۆی هەیەو یەکێك لەم مافانەی داواکردنی ئۆتۆنۆمیە".[١٦٣]

شاندی عێراقی لەجەزائیریش تووشی هەمان سەرسامی بوونو سەرۆك بن بلا وتی: "من بەرلەوەی عەرەب بم مرۆڤم، من ئاگام لەم مەسەلەیە هەیە، ئێمە بەخۆشمان لەپێناوی وڵاتەکەماندا خەباتمان کرد".[١٦٤] لەبەر ئەوە جولانەوەی کوردی سەرەڕای گیروگرفتەکانی ناوخۆی ببوو بەفاکتەرێکی گرنگ لە سیاسەتی نێوخۆو دەرەوەی عێراقدا هەروەك عەبدولڕەحمان بەزاز لە کۆنفرانسێکی ڕۆژنامەوانیدا وتبووی: "ئەگەر چل پەنجا کورد بەشاخەوە بمێنێت گیروگرفتەکە هەردەمێنێ".[١٦٥]

---

[162] نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری دەشکێنن ، ل٦٨.

[163] کریس کۆچیرا: س. پ، ل٢٩٦.

[164] هەمان سەرچاوە، ل٢٩٧.

[165] نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری دەشکێنن . ل٩١.

بەعس ئەو بەڵێنەی بە کوردیان دابوو سەبارەت بەمافی ئۆتۆنۆمی بە بیانووی نالەباری هەلومەرجی سیاسیی و ناڕازی بوونی ناصرو ناصریەکان یەکەمین پەیمانشکێنیان بوو کە لەگەڵ کورددا کردیان.[١٦٦]

لەسەرەتای نیسانی ١٩٦٣دا عێراق و سوریاو میسر لە قاهیرە گفتوگۆیان بۆ یەکێتی عەرەب دەست پێ کرد ئەمە دڵە ڕاوکێی نوێ ی بۆ کورد هێنایە پێش، لەو گفتوگۆیانەدا هەندێ کوردیش لەنێو وەفدی عێراقیدا بوون، تا داخوازییەکانی شۆڕشی کورد بخەنە پێش چاو، جەلال تاڵەبانی سەرۆکی وەفدە کوردییەکە لە ٨ی نیسانی ١٩٦٣ دا بیرخەرەوەیەکی لەو بارەیەوە پێشکەش کرد تیایدا هاتووە "لەحاڵەتێکدا گەر عێراق لەم بارودۆخەی ئێستایدا بمێنێتەوە، ئەوا کورد لەو مافانە زیاتر داوا ناکات کە ڕژێمی عێراق لە ١٩٦٣/٣/١١دا دەست نیشانی کردوون، خۆ ئەگەر عێراق بچێتە نێو فیدارسیۆنێکی عارەبانە، ئەوا دەبێت کورد ڕژێمێکی ئۆتۆنۆمی بەرفراوانی بۆ دیاری بکرێت، بەلام ئەگەر عێراق لەگەڵ دەوڵەتێك یان چەند دەوڵەتێکی دیکەی عەرەبدا یەکیەتیەکی تەواوی پێك هێناو خۆی تێدا تواندەوە ئەوا دەبێت کوردی عێراقی لەگەڵ ئەو دەوڵەتە یەك گرتووەدا وەك پارێزگەیەك کە بوون و قەوارەی بپارێزێت، پابەند بێت و بیر لە جودا بوونەوە نەکرێتەوە".[١٦٧]
لەڕاستیدا گفتوگۆ سێ قۆڵییەکەی (میسرو سوریاو عێراق) لەقاهیرە ئەوەی نیشان دەدا کە سەرانی بەعسی بەغدا گەمەیەکی دوولایەنەیان

---

[166] هەمان سەرچاوەی پێشوو ، ل٦٨.

[167] جەمال نەبەز: کوردستان و شۆڕشەکەی. ل٢٢٢.

دەکردو هەرگیز نیازو مەبەستیان نەبووە بەڕاستی لەگەڵ کورددا ڕێك بکەون.[168] بەپێچەوانەوە لەدوای کۆدەتای ساڵی ۱۹٦۳ چەوسانەوەی کورد زۆر زیاتر بوو، زۆر بە خراپی بەرامبەر بەوانەی کە پەیوەندییان بە سیاسەتەوە هەبوو دەجولانەوە تووشی شاڵاوێکی توندوتیژیو تۆقاندنی بەردەوام ببوون لەگەڵ ڕەشبگیری هەزارانی ترو دەرکردنی خەڵکێکی یەکجار زۆر لەسەرماڵو حاڵی خۆیان.[169]

بارزانی بۆ یەکەم جار داخوازیو بیروبۆچوونو تێگەیشتنی کوردی لەبارەی ئۆتۆنۆمیەوە بەشێوەیەکی ورد خستە ڕوو لەشێوەی جۆرە هۆشدارییەکدا تەسلیم بە دەوڵەتی عێراقی کردبوو، بەو مەرجەی کە ئەگەر ئەم داخوازییانە لەماوەی (۳) ڕۆژدا وەڵام نەدرایەوە ئەوا شەڕ دەست پێ دەکاتەوە، دەوڵەتی بەغدا سەری لەم زیادە داخوازییەی کوردان سوڕماو ڕایگەیاند کە ئەم داخوازییانە قابیلی دانوستان نیە. لەڕۆژی ٦ ی ئازاری ۱۹٦۳دا تالیب شەبیب وەزیری کاروباری دەرەوەی عێراقو یەکێك لەڕێبەرانی "باڵی ڕاستی" بەعسیان ڕایدەگەیەنێ "باسی ئۆتۆنۆمی نییە، تا ئێستەش لە زیادە لەگەڵ ئەم یاخیانەدا دانوسەندنمان کردووە، ئەگەر بارزانی نەیەوێ سازشمان لەگەڵدا بکات ئەوا لەماوەیەکی کەمداو بۆ هەمیشە کۆتایی بە شۆڕشەکەی دێنین".[170] عارفی سەر کۆماری عێراق بە ڕۆژنامەیەکی لوبنانی گوتبوو: "بەو زووانە کێشەی

---

[168] کریس کۆچێرا: س. پ، ل۳۰۱.

[169] نوری تاڵەبانی: سیاسەتی بەعەرەب کردنی کەرکوك، و/ مەریوان حوسێن چیمەنی، سلێمانی، ۲۰۰۳، لەبڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیروهۆشیاری (ی. ن. ك)، ل٤٨.

[170] کریس کۆچێرا: س. پ، ل۲۲۹، ۳۰۰.

کورد کۆتایی پێ دێت... سەردەمی دان بەخۆداگرتن و گفتوگۆ لەگەڵ کورددا بەسەر چوو".[171]

لە ١٠ی حوزەیرانی ١٩٦٣دا ڕادیۆی بەغدا هۆشداری دایە کورد و جەنگاوەرە ئازادیخوازەکانی کوردی بە جوداخوازو سەر بە کۆمۆنیست و زایۆنیست نێو بردو هەڕەشەی مردنی لەهەریەکێك دەکرد کە پشتگیری لە بارزانی بکات و خەڵاتێکی (١٠) هەزار دیناری بۆ سەری بارزانی تەرخان کرد.[172] بەم جۆرە حکومەتی بەعس دەستی بەکردەوە سەربازییەکانی کردەوە لەدژی شۆڕشی کورد، لە ١٠ی حوزەیرانی ١٩٦٣دا* حکومەت نوێنەرانی کوردی دەستگیرکردو داوای ئەوەشی کرد کە بارزانی و هێزەکانی لەماوەی بیست و چوار کاتژمێردا خۆیان بەدەستەوە بدەن، لەهەمان ڕۆژیشدا هێرشێکی بەرفراوانی کردە سەر پێگەکانی کوردو تا سەرەتای مانگی شوباتی ١٩٦٤ شەڕ درێژەی کێشا.[173]

پەلاماری دڕندانەی بەعسیان بۆ سەر کوردستان، بۆردومان کردنی شارو شارۆچکەو دێهاتەکان و ڕەشە کوژی بەکۆمەڵ و تۆقاندن و ڕاونانی خەڵکی لەشارو لادێدا، ڕەشبگیری خەڵکی لەلایەك و لێدان و قەدەغەکردنی ڕێکخراوە جەماوەریەکان لەعێراق و لە کوردستانیش بەشێکی سیاسەتی بەعسیان بوو بەمەبەستی دامەزراندنی تاك دەسەڵاتی خۆیان

---

171 وەرگیراوە لە جەمال نەبەز: کوردستان و شۆڕشەکەی ، ل٢٢٥.

172 هەمان سەرچاوە، ل٢٢٣، ٢٢٤.

* بۆ زانیاری زیاتر بروانە پاشکۆی ژمارە(١٧).

173 محمد عومەر مەولود: فیدرالیەت و پیادەکردنی لە عیراقدا، و/ محمد عومەر مەولود و عومەر ئیبراهیم عەزیز، چ١، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولێر، ٢٠٠٦، ل١٤٢.

لەسەرانسەری عێراقداو پاشان تێکشاندنی شۆڕشی کوردستان. بەڵام هەر هەموو ئەمانە ئەنجامێکی تەواو پێچەوانەی نەخشەکەی بەعسیان دابە دەستەوە، جەلال تاڵەبانیش ئەوکاتەی نوێنەری کورد بوو دەیوت: "جەنگی بەعسی دژ بە کورد ڕەفتارێکە لەشێوەی قڕکردنی جووەکان لەلایەن هیتلەرەوە، تاڵەبانی زیاتر لەسەری دەڕوات و دەڵێت: "تا لەنێو نەبرێین، هاوکاری لەگەڵ هەموو لایەکدا دەکەین هەتا لەگەڵ شەیتانیشدا".[174] لەبەر ئەوەی کورد لەعێراقدا بەشێکی جیا نەکراوەیە لە نەتەوەی کورد لەهەموو کوردستاندا، بۆیە ئۆتۆنۆمی لەسەر بناغەی یەکگرتنی بەدڵخوازو برایانە لەخەباتدا لەگەڵ هەل و مەرجی ئەو کات ڕێگە چارەیەکی کاتی بوو بۆ هەردوو نەتەوەی کوردو عەرەب ڕێکدەکەوت، خزمەتی قازانجی هەردوو نەتەوەی دەکرد، بەڵام ئەو دروشمە چارەسەرکردنێکی یەکجاری نەبوو کە جێگەی مافی دیاریکردنی چارەنووسی بگرێتەوە، بەڵکو ئەو چارەسەرکردنە هۆیەکی گرنگ بوو بۆ ڕزگاری گەلی کوردو بەدیهێنانی یەکێتییەکی نەتەوایەتی و ئامادەکردنی هەل و مەرجی لەبار بۆئەوەی گەلی کوردیش بتوانێ مافی خۆی لەدیاریکردنی چارەنووسی دا بەکاربهێنێ کە بریتی‌یە لەدامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆ بۆ هەموو کوردستان.[175]

لەدیدارێکی نێوان بارزانی و شاندێکی عێراقی دا لە ١٩٦٣/٣/٤دا، تاهیر یەحیا ئەوەی ڕوون کردەوە کە کوردو عەرەب هەمیشە (دوو

---

[174] جەمال نەبەز: کوردستان و شۆڕشەکەی ، ل٢٢٦، ٢٢٧؛ ئیبراهیم جەلال:خوارووی کوردستان.... ل١١١.

[175] عبدالرحمن قاسملوو: س. پ، ل٣٠٨.

نەتەوەی تەبا بوون)، بارزانی بەشێوازە تایبەتییەکەی خۆی وەڵامی دەداتەوە و دەڵێت: "منو تۆ هەردووکمان سەر بەتیرەی بەشەرین... لەگەڵ ئەوەشدا تۆ ناوت تایەرەو من ناوم مستەفایە، ئیدی بێ سودە ئەگەر بڵێین دوو مرۆڤی تایبەتی نین، کە هەریەکە کەسایەتی تایبەتی خۆی نییە".[176]

حکومەتە شەڕخوازە یەك لەدوا یەکەکانی عێراق سیاسەتی سەرکوتانەوەو دەستدرێژیو پشێویو هەرانانەوەیان پەیڕەو دەکرد، ڕۆڵێکی ئێجگار ناجوامێرانەیان لە چاندنی ترسو بگرەو بکوژی جەماوەری ڕەشو ڕووت و پێشمەرگەی کوردستاندا بینی. لەئەنجامی ژێرکەوتنی هێزی سەربازیو لاوازی سیاسی ناچار دەکران تکای تەقە وەستانو گفتوگۆ لە شۆڕش بکەنو سوود لەکات وەرگرن، لەهەمان کاتیشدا دەکەوتنە کۆشش بۆ جاشو بەکرێ گرتنو خۆکۆکردنەوە. حکومەتی بەعس جارێکی تر لە خەملاندنی ئاستی هێزی بزووتنەوەی کورد شکستی هێنا.[177]

لەمانگی ١٠/١٩٦٣ بەدواوە، باڵی "چەپی بەعس" بەڕێبەرایەتی عەلی ساڵح سەعدی یاریدەدەری سەرۆك وەزیرانو نەیاری ناسرو باڵی ڕاستی بەعس بەڕێبەرایەتی تالیب شەبیبو حازم جەوادی وەزیری نێوخۆ دووچاری ناکۆکیو دووبەرەکیەکی توند بوون.[178] ئەم ناکۆکیو جیاوازییە گەورەیەی نێوان بەعسو (عەبدولسەلام عارف) و جەنەڕاڵەکانی سوپای عێراقی هێندە توندو تیژبوو کە حوکمڕانی

---

[176] وەرگیراوە لە کریس کۆچێرا: س. پ. ل٢٩٨.

[177] د.سعد ناجي جواد: دراسات في المسألة الكوردية، ط١، دار العربية للعلوم، بيروت، ٢٠٠٥، ل٩٦.

[178] کریس کۆچێرا: س. پ. ل٣١٣.

هاوبەشیان لە ١٠ مانگ زیاتری نەخایاند.[179] ڕۆژی ١٨/١٠/١٩٦٣ عارف و کۆمەڵێك لە جەنەڕاڵەکانی سوپای عێراق دەستیان بەسەر دەوڵەتی عێراقدا گرت و دەسەڵاتی بەعسیان ڕووخاند، ڕیزەکانی سوپای عێراقی لەرزۆك کردوو ڕژێمی عارفیش زۆری لا مەبەست بوو بۆ چەسپاندنی پێگەی خۆی لە حوکمداو پاکتاو کردنی دەسەڵاتی بەعسیان لەهەموو ڕوویەکەوە لانی کەم تاماوەیەك یەکێك لەبەرەکانی شەڕی خۆی ڕابگرێ، واتە لەلایەکەوە شەڕ لەگەڵ کوردو لەلایەکی ترەوە شەڕ لەگەڵ بەعس.[180] بارزانی جارێکی دیکە خراپ لێکدانەوەی سیاسی خۆی نیشان دا لە ٨ی شوباتی ١٩٦٤ دا ڕێککەوتنامەیەکی ئاشتی بەنێوی خۆی نەك وەك ڕێبەری پارتی دیموکراتی کوردستان لەگەڵ عارف دا مۆر کرد*.[181] ئەم ڕێککەوتننامەیە بووە مایەی ناڕەزایی ژمارەیەك لەئەندامانی سەرکردایەتی و مەکتەبی سیاسی پارتی و لەشۆڕش جیا بوونەوە.[182] ئیبراهیم ئەحمەدو تاڵەبانی دەستبەجێ ڕایانگەیاند: "مەلا مستەفا مۆری خۆی خستووەتە سەر ڕێککەوتنامەیەك کە تیایدا نەك هەرباسی ئۆتۆنۆمی کە بنچینەی ئەو شتە بوو کە کورد لەپێناوی دا شەڕیان

---

[179] ئیبراهیم جەلال: س. پ، ل١٢٥.

[180] هەمان سەرچاوە، ل١٢٢.

* بۆ زانیاری زیاتر بروانە پاشکۆی ژمارە(١٩، ٢٠)

[181] Daved macdowall: amodern history of the kurds,i.b.tauris, London, 2000.p315, 316.

[182] دیفید ادامسن و جرجیس فتح الله: الحرب الكوردية و انشقاق ١٩٦٤، ط٢، اربيل، ١٩٩٩، ل٥٨-٥٩؛ عبدالفتاح علي بوتاني: وثائق عن الحركة القومية الكوردية التحررية، ، اربيل، ٢٠٠١، ل٢٤٣، ٢٥٨.

کردبوو، بەڵکوو ئیدارەی زاتیش ناوی نەهاتبوو، لەم ڕێککەوتنامەیەدا هەتا ناوی کوردستان دیار نەبوو لەباتی ئەوە وشەی(شیمال) نووسرابوو تا لەگەڵ زەوقی عەرەبە ناسیۆنالیستەکاندا بگونجێ، ئیبراهیم ئەحمەدو تاڵەبانی ڕەخنەیان لەو خراپ لێکدانەوەو مامەڵە یەك لایەنە گرت.[183] بارزانی بە هەمان شێوە و شێوازی تایبەتی خۆی بۆ پاکانەی ئەم بڕیارەی خۆی ئەم هەقایەتەی دەکردە بەڵگە "جارێك لە دیلێك کە بە درەختێکەوە بەسترابوو... دەپرسن چ ئارەزوویەکت هەیە؟ وەڵامی دایەوە و وتی لەم درەختەم بکەنەوە و بمبەن لەو درەختەم کە هەنگاوێك دوورتر بوو ببەستنەوە" دیلەکە بینی پاسەوانەکەی ئەم داوا بێ سودەی پێ سەیرە، وتی:"بۆیە ئەم داوایەم کرد تا بتوانم سێ شەقاوێك بڕۆم". هەڵبەتە لەم هەقایەتەدا دیلەکە کوردە و سێ شەقاوەکە ماوەی ئەو ئاگر بڕەیە کە لە نێوان کورد و بەغدایە ئەنجام دەدرێ.[184]

وتووێژ لێرەوە دەستی پێکرد، ئەم وتووێژانەش هەروەك زۆرێك لەوتوێژەکانی دواتر لەسەر کێشەی کەرکوك شکستیان خوارد، ئەو دەوڵەتانەی کە لەبەغدا بەدوای یەکدا هاتنە سەر دەسەڵات تێکڕا خواستی کوردانیان لەسەر کەرکوك‌و نەوتەکەی بردەوە پاش.[185] ڕووخاندنی ڕژێمی بەعس، شتێکی چاوەڕووان کراو بوو هەروەك ڕۆژنامەکانی ئەورووپا هەر زوو، واتە لەسەرەتای جەنگی کوردو بەعس دا پێشبینی ئەوەیان کردبوو کە چارەنووسی ڕژێمی بەعس لەچارەنووسی قاسم چاکتر نابێت، سەر

[183] Daved macdowall: amodern history of the kurds, p315, 316.

[184] کریس کۆچێرا: س. پ، ل٣١٩.

[185] جاناتان ڕەندل: بەم هەمووە تاوانەوە لێبووردنی چی، ل٢٠٨.

لەنوێ گفتوگۆ لەنێوان کوردو ڕژێمی عارفدا دەستی پێکردەوە کە لە ١٠ی شوباتی ١٩٦٤ دا بەدانپێدانانی مافی نەتەوایەتی کورد لەچوارچێوەی عێراقدا کۆتایی هات، ئەو مافە دەبوایە لەگەڵ دەستووری کاتی عێراقدا هاوجووت کرابا بۆ ئەو مەبەستەش کوردیش تەقەی ڕاگرت.[١٨٦] بەڵام ئەو دەستوورە مەسەلەی کوردی بەشێوەیەکی وا فەرامۆش کردبوو کە سیاسەتمەدارێکی عارەبی وەك (کامل چادرچی)، سەرۆکی (حزب الوطني الديمقراطي) بێنێتە وەڵامو لە ١٩٦٤/٦/٢دا بیرخەرەوەیەك بەڕژێمی عارف بدات و بڵێت:"دەستووری نوێ، کێشەی کوردی لەگەڵ هەموو تێکچڕژاوی و ئاڵۆزییەکی دا هەروا هێشتۆتەوە، چاکتر وایە ڕێكو ڕەوان دانی پێدا بنرێتو مەوداو چارەسەری گونجاوی بۆ دەست نیشان بکرێت".[١٨٧]

کاتێك عەبدولسەلام بارگەی بەرەو نەمان تێك نا لەنێو فڕۆکەی هیلۆکۆپتەردا بوو کە دێوی مەرگ دەستی نایە بینە قاقای کەوڵی لەبەردا ڕنیو فڕۆکەکە لە ئاسماندا گڕی تێبەربوو بوو بە قەرە برووت، (عەبدولڕەحمان) *ی برای کرایە سەرۆك کۆمار، لەبەدیو گەندەیی و بێ

---

[186] جەمال نەبەز: کوردستان و شۆڕشەکەی، ل٢٣٦.

[187] هەمان سەرچاوە، ل٢٣٦.

* برای عبدالسلام عارفی سەرۆکی پێشووی عێراق بووە، دوای ئەویش کراوە بەسەرۆك کۆمار، لەکۆلێژی سەربازی و ئەرکان دەرچووە، لەسوپادا پلەی بەرزبۆتەوەو کراوە بەجێگری سەرۆکی ئەرکان لەساڵی ١٩٦٦دا بەسەرۆکایەتی وەفدێك سەردانی مۆسکۆ ی کردووە، بە مەبەستی چەك کڕین بۆ سوپای عێراق و لەنیسانی ئەو ساڵەدا (عبدالسلام)ی برای لە فڕۆکە کەوتۆتە خوارەوەو مردووە عبدالرحمن لە جێگای بووە بەسەرك کۆمار و پلەی سەربازی گەیشتۆتە (فريق) و بەسەردان چووە بۆ وڵاتی میصر و کوەیت و تورکیا. لەئەنجامی کودەتای حیزبی بەعسی ساڵی ١٩٦٨

فـەڕی و دڵ ڕەشـــی دا لـــەبرای خـــۆی کـــەمتر نـــەبوو دەرگـــەی برایـــی و یەکـسانی و ئاکـاری نیـشتمان و بەخـشندەیی لـەڕووی مـرۆڤ داخـست و ئەوەندەی پێیکرا وولاتی قوڕدا.[188]

لەسەرۆك کۆماری لابراو ڕووی کردۆتە تورکیا.(یاسین صابر سالح: ئینسکلۆپیدیای گشتی ، ل٧١٠)

[188] ئورخانی غالب: س. پ، ل١٥.

دووەم: کۆدەتای ساڵی ١٩٦٨

عێراق وەك دەوڵەتو قەوارەی سیاسی بەرهەمی هەڵەیەکی مێژوویی یان ڕێککەوتنێکی مێژووییە، نەك بەرهەمی ڕاستی یان پێداویستییەکی مێژوویی، هەروەها عێراق بەرژەوەندیو ئیرادەیەکی دەرەکی درووستیان کردووە، نەك بەرژەوەندیو ئیرادەی گەلێکی هاو مێژوو، هاوکلتور، هاوئامانجو هاوچارەنووس. عێراق لە کۆمەڵێك گروپی نەتەوەیی ئیتنیکیو مەزهەبی جۆراوجۆر دروست کرا، بێ ئەوەی زەمینەی هاوبەشی مێژووییو کلتوری، هەستی ئینتیمای هاوبەش یان هاریکاری نەتەوەیی لە نێوانیاندا بووبێت، بۆیە قەیرانی عێراق پێش هەرشتێ

لێرەوە دەست پێ دەکات.[189] لە ساڵانی شەستەکانی سەدەی رابردوودا کۆمەڵگەی عێراقی بەگشتیی و خەڵکی کوردستان بەتایبەتی، ڕووبەڕووی تۆتالیتاریترین و وەحشی ترین ڕژێم بوونەوە، کە ئەویش پارتی بەعسی عەرەبی عەفلەقی بوو، لەم ماوەیەدا هەموو پێك هێنەرە سەرەکییەکانی ژیان لە واقعی عێراقیدا گورزی جەرگ بڕیان لەلایەن بەعسەوە بەرکەوت.[190] دەوڵەتی عێراق لەباتی ئەوەی ئەم قەیرانە چارەسەر بکات قەیرانەکەی گۆڕی بەئاژاوەگێڕی، چونکە بەدرێژایی مێژووی خۆی، نەیتوانی گەلانی عێراق لەدەوری بەرژەوەندییەکی هاوبەش و ئامانجێکی هاوبەش و پێناسەیەکی هاوبەش کۆبکاتەوە، دەوڵەت لەجیاتی ئەوەی هەوڵ بدات پێناسەیەکی تایبەتی بۆ وڵاتێکی فرە نەتەوەو فرە کلتور دابڕێژێت، بەردەوام هەوڵی داوە پێناسەی عەرەبی بەسەر عێراق و گەلەکانیدا بچەسپێنێت، لەجیاتی ئەوەی دەربڕی بەرژەوەندی هەمووان بێت و بەپێی دەستوور ماف و یەکسانی هاووڵاتیان دەستەبەر بکات تەنیا دەوڵەتی گروپێك، کەمایەتیەکی عەرەبی- سونی بووە. لەجیاتی ئەوەی هەوڵ بدات تەبایی و هاریکاری نەتەوەیی لەنێوان گەلانی عێراقدا دروست و بەهێز بکات، خۆی ئەوانی زیاتر لێك دابڕیووە، کێشە نەتەوەیی و مەزهەبیەکانی نێوانیانی توندتر کردووە.[191] هەر بۆیە دەبینین

---

[189] رەفیق سابیر: عێراق دیموکراتیزەکردنی یان هەڵوەشاندنەوە، لەبڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیرو هۆشیاری، سلیمانی، ٢٠٠٥، ، ل٧.

[190] بەختیار جەبار: پەیوەندی بەعسیزم بەناسیۆنالیزمەوە، گۆڤاری (نوێکار)، ژمارە (١)، بەهاری ٢٠٠٦، ل٣٦.

[191] رەفیق سابیر: عێراق، دیموکراتیزەکردن یان هەڵوەشاندنەوە، ل٧، ٨.

ئەو دەسەڵات و ئایدیۆلۆژیایانەی کە بەقورسی کاریان بۆ ئەم خەسڵەتەی ناسیۆنالیزم کردووە کە خەسڵەتێکی ترسناکە لەدواجاردا بونەتە دیکتاتۆری گەورە لەناو کۆمەڵگەی مرۆڤایەتیدا، بەتایبەتی لەو شوێنانەی کە زیاد لەنەتەوەیەکی تیا بووە، وەك نازیزم هەڵدەستێت بە توانەوەی نەتەوەی جولەکە لە پرۆسەی هۆلۆکۆستدا، یان بەعسیزم و بەعس یەکێکە لەو فکرەو ئایدۆلۆژیانەی کە زۆر ڕوون و ئاشکرا لەسەر ئەم خەسڵەتەی ناسیۆنالیزم کاری کردووە.[192] بۆیە بەهۆی لاوازی عارف لە دەسەڵاتدا،

- بێهێزی پێگەی لەناو سوپادا، نەبوونی پارتێکی سیاسی پاڵپشت بۆ عارف و کێشەی شیعە لەخوارووی عێراق و بێ هیوایی لای نەتەوەییەکانی عەرەبی لە عارف و تەشەنەکردنی کێشەی نێوان عێراق و ئێران و پارچە پارچە بوونی سوپای عێراقی، کەبەشێکی لە کوردستاندا قەتیس کردبوو و بەشێکی لە ئەردەن مابووەوە کە بۆ شەڕی ئیسرائیل ڕۆیشتبوون، ئەم هۆکارانە و چەندین هۆکاری تر بوونە مایەی ڕووخانی عارف و چوونە سەرکاری بەعسیان.[193] لەماوە نێوان ساڵانی ١٩٦٣- ١٩٦٨دا بەعسی لادراو لەسەر حوکم، دەستی کردبۆوە بەکارکردن و ڕێکخستنەوەی هێزەکانی خۆی و هەموو هێزێکی لە سوپاو لایەنگرانی لە کۆشکی کۆماری کۆ کردبۆوە بۆ دەست گرتن بەسەر دەسەڵاتدا جارێکی تر و بەتەواوی توانی ئەم هەوڵە بەئەنجام بگەیەنێ، بەتایبەتی کاتێك حوکمی عارفی واتە هەردوو برا عەبدولسەلام و عەبدولڕەحمان نەیانتوانی بەو

---

[192] بەختیار جەبار: پەیوەندی بەعسیزم بەناسیۆنالیزمەوە، ل٤٠.

[193] ئیبراهیم جەلال: خواروی کوردستان و شۆڕشی ئەیلول، ل٢٤٢.

ئاراستەیەدا بڕۆن کە بەشداری دەکات لەبەدی هێنانی دیموکراتی لە وولاتدا، بەڵکو سیاسەتی تاک ڕەوانەو چەوسێنەرانەیان پەیڕەو دەکردو بەشداریان لە حوکمی فەسادا دەکرد کە وولاتی بەرەو خراپی برد بوو.[١٩٤] لەبەر ئەم هۆیانە لە بەهاری ١٩٦٨دا چەند جەنەڕاڵێکی عێراقی نوسراوێکیان ئاڕاستەی سەرۆك عارف کردبوو، لەم نووسراوەدا بەتوندی ڕەخنەیان لەڕژێمەکەی گرتبوو، تێیدا ڕوونیان کردبۆوە کە ئەو ڕژێمە بڕواو متمانەی گەلی لەدەست داوە بەپێویستیان زانیووە کە چارەسەرێك بۆ کێشەو گیرو گرفتەکانی ناوخۆ بدۆزنەوە.[١٩٥] لەو ماوەیەدا هەلی لەبار بۆ باڵی ئەحمەد حەسەن ئەلبەکرو پارتی بەعسی عەرەبی سۆسیالیست ڕەخسا، بەبیانووی ئەوەی گوایە تێدەکۆشن عێراق لەگێژاوو قەیران ڕزگار بکەن، لەگەڵ ژمارەیەك لە ئەفسەرانی سوپا ڕێککەوتن، لە نێوانیاندا کۆنەپەرستو گومانلێکراو هەبوون.[١٩٦] پارتی بەعس کە بۆ جاری دووەم لە تەمموزی ١٩٦٨دا بە کودەتایەکی دوو قۆناغی دەسەڵاتیان گرتە دەست.[١٩٧] لە ١٩٦٨/٧/١٧ بەعسیەکان بۆ جاری دووەم چوونە سەر دەسەڵات، بەپشتیوانی عەبدولڕەزاق نایف سەرۆکی دووەمی سوپاو جەنەڕاڵ عەبوودی فەرماندەی گاردی سەرۆکایەتی کۆمارو سەر بەڕێکخراوی ئەفسەرانی ناسیۆنالیست، کودەتایەکیان لە عەبدولڕەحمان

---

[194] کاظم حبیب: لمحات من نضال التحرر الوطنی لشعب الکردی فی کردستان العراق، اربیل، ٢٠٠٥، ل٥٠٣؛ کاظم حبیب: الاستبداد و القسوة فی العراق، سلیمانی، ٢٠٠٥، ل٤١١.

[195] روینە لومبورن: کورد گەلێکی بێ وولات، و/ ئەمجەد شاکەلی، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٤، ل٥٤.

[196] فاتح ڕەسوڵ: بنچینەی مێژووی بیرۆکەی چەپ لە کوردستاندا، ل٣٤٧.

[197] نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکانی یەکتری دەشکێنن، ل٩؛ سرهنگ زرهی ستاد، عبدالله رفیعی: صدام ابن غریقە عرب، ل٧٧.

کـردو پاشـان لەفڕۆکەیەکـدا ناردیـان بـۆ لەنـدەن و ئـەم کودەتایـەش بـە کودەتای سپی ناسراوە.[198]

کاتێ دەسەڵاتیان گرتە دەست، (ئەحمەد حەسەن بەکر) بووە سەرۆک کۆمارو عەبدولرەزاق نایف وەزارەتی پێکهێنا کە بە پیاوی ئینگلیز بەناوبانگ بوو،[199] بەڵام دواتر عەقید نایف دوورخرایەوە و جەنەراڵ ئەحمەد حەسەن بەکر هەموو دەسەڵاتێکی خستە ژێر کۆنترۆڵی خۆیەوە و حکومەتێکی تری دامەزراند کە (حەردان تکریتی) * بوو بە وەزیری بەرگری و جەنەڕاڵ (عەمماش) * * بوو بە وەزیری ناوخۆ، بەم جۆرە

---

[198] ریباز: قەندیل بەغدای هەژاند، هەولێر، ١٩٩٣، ل١٨؛ گوینتەر دنیشتەر: کورد گەلی لەخشتەی براوی غەدر لێ کراو ، ل٢٥٠؛ کریس کۆچێرا: کورد لە سەدەی ١٩و ٢٠دا، ل٢٤٣؛ ادیث وائي، ایف، بیزوز: العراق دراسة في علاقات الخارجیة ١٩١٥-١٩٧٥، ت/عبدالجید حسیب القیسي، ج٢،ط١، بدون مکان الطبع، ١٩٨٩، ل٨٥- ٨٦؛ خالدة عبدالقهار: سکرتیرة صدام تتکلم...، ل٦٣.

[199] ئیبراهیم جەلال: س. پ، ل٢٤٣.

* لەکۆدەتای ساڵی ١٩٦٣ دا ڕۆڵی هەبووە و بۆتە سەرکردەی هێزی ئاسمانی، بەهۆی ناکۆکی لەنێو حیزبی بەعس و ناکۆکی لەنێوان باڵی ڕاست و چەپی بەعس دا، وڵاتی بەجێهێشتووە و چووەتە ئیسپانیا،لە کودەتای عبدالسلام عارفدا بۆتە سەرکردەی گشتی هێزە چەکدارەکان و وەزیری بەرگری، ساڵی ١٩٦٤ بۆتە سەفیری عێراق لە سوید، دواتر ئەو پلەیەی لێ سەندراوەتەوە بەهۆی ئەو شاڵاوەی کە عبدالسلام دژی بەعسیەکان گرتیە بەر کە دەیانویست کودەتای لێبکەن، لەدەرەوە مایەوە تا لەسەردەمی عبدالرحمن عارف دا هاتۆتەوە . (علاء جاسم محمد الحربی :س. پ ، ل ٧٧ ، ٧٨ ، ٧٩) .

* * لەبەغداد لەدایك بووە، فێرگەی ئامادەیی هەر لەوێ تەواو کردووە، لە ساڵی ١٩٤٥دا چووەتە کۆلێژی ئەرکان و چەند پلەو پایەیەکی گرتۆتەدەست، بووەتە بەڕێوەبەری (شعبة الثالثة) لە وەزارەتی بەرگری ، دوای ئەوە بەهۆی بیرو باوەڕی سیاسی یەوە دوو جار زیندانی کراوە، لەکودەتای ساڵی ١٩٦٣دا کراوەتە وەزیری بەرگری و سەرکردەی گشتی سوپای عێراق، پاشان دوور خراوەتەوە. لە کودەتای دووەمی بەعس ساڵی ١٩٦٨دا کراوەتە وەزیری ناوخۆ پاشان بە جێگری

بەعس دوای شکستیەکەیان لە ساڵی ١٩٦٣دا، بەپێنج ساڵ چوونەوە سەر حوکمو لە دەسەڵاتدا مانەوە.[٢٠٠] گرتنەوەدەستی دەسەڵات لە لایەن بەعسیەکانەوە ترسێکی گەورەی خستە دڵی کوردەوە، چونکە کورد ئەزمونێکی تاڵی لەگەڵ حوکمی بەعسدا هەبووە، بۆیە چاوەڕێی کارەساتی گەورەی لە سەردەمی بەعسدا دەکرد. بەڵام ئەمجارەیان بەعس بە تیۆریایەکی تر بەرنامەی کار و پیلانەکانی خۆی داڕشت، سەرانی بەعس چاویان لەوە بڕیبوو کە بۆ ماوەیەکی زۆر حوکم بکەن، بۆ ئەم مەبەستەش لەسەر دوو پایە نەخشەکانیان داڕشتبوو، یەکەمیان: خۆبەهێزکردن بوو لە ناوەوە، دووەم: پەیداکردنی پاڵپشتی بەهێز بوو لە دەرەوە.[٢٠١] بەعس کاتێك دووەم جار گەیشتەوە دەسەڵات بەرنامەی سیاسیو ئابووریو کۆمەڵایەتی خۆی ڕاگەیاند، کە لەناوەڕۆکدا جیاوازییەکی ئەوتۆی لە بەرنامە بنەڕەتیو چالاکیە گشتییەکانیدا نەبوو، بەڵام بەچەند گۆڕانکارییەك جیا دەکرایەوە.[٢٠٢] بۆیە کاتێك چوونە سەر کورسی دەسەڵات، وەك ساڵی ١٩٦٣ نەجوڵانەوەو لەسەرەتاوە ڕووی ڕاستەقینەی خۆیان پیشان نەدا، بەڵکوو ئەم جارە خۆیان بەچەپێکی پەڕگیر (یساری متطرف) دایە قەڵەمو کەوتنە باسی مافی چینی کرێکارو بەربەرەکانێی کۆنە پەرستیو ئیمپریالیزمو زایۆنیزمو مافی گەلی

سەرۆك کۆمار و پاشان بەباڵوێزی عێراق لەمۆسکۆ و دواجار لەپاریس وهلنسکی ، پاشان هەرلەوێ کۆچی دوایی کردووە، (یاسین صابر ساڵح: ئینسکلۆپیدیای گشتی،ل٦٨٧) .

[200] کریس کۆچێرا: س. پ، ل٣٤٤.

[201] شۆڕش حاجی رسول: ئەنفال، ل٢٦.

[202] کاظم حبیب: لمحات من نضال حرکة التحرر الوطني للشعب الکردي،، ل٥٢، ٥٤.

فەڵەستین و چارەسەرکردنی کێشەی کورد بەئاشتی.[203] ئەم جارەیان کە لەسەرەتادا دەسەڵاتیان گرتە دەست، گوایا سوودیان لە ئەزموون و پراکتیك و شکستەکانی پێشوویان وەرگرتووەو ئەو تاوان و هەڵە گەورانەی کە لەدوای کودەتای شوباتی ١٩٦٣ بە قووڵی تێی کەوتبوون، جارێکی تر دووپاتی ناکەنەوەو لەهەموو ڕوویەکەوە تێدەکۆشن باری عێراق بگۆڕن و بۆ پێشەوەی بەرن، ئەو کێشەو ناکۆکی و جیاوازییانەی هەن، چارەسەریان بۆ بدۆزنەوەو فرە لایەنی حیزبایەتی ڕابگەیەنن و گیراوە سیاسیەکان بەردەدەن و کۆمەڵێك کاری لەو بابەتەیان ڕاگەیاند،[204] لەبەیانی یەکەمی کودەتادا بەعس بەڵێنی بەهێزکردنی پەیوەندی لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەتدا دابوو، ڕاستیەکەشی دەسەڵاتی بەعسی لە سیاسەتی دەرەوەیدا هەوڵی بەهێزکردنی پەیوەندی ئابووری و سیاسی و دیبلۆماسی دا، جەنگی لەگەڵ سۆڤیەت و وولاتانی سۆسیالیستی دا ڕاگرت و دانی بە ئەڵمانیای دیموکرات و بە کۆماری کاتی ڤێتنام داناو لە ناوخۆی ولاتیشدا هەوڵی سەودا کردنی لەگەڵ پارتی کۆمۆنیست و نەتەوەییەکانی عەرەب و چارەسەرکردنی گیروگرفتی کوردی دا. هەرچەندە لەبەیانی یەکەمی (ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆرش)دا، کە ئەلبەکر دیمەزراندبوو هیچ ئاماژەیەك بۆ مەسەلەی کورد نەکرابوو، بەڵام لەهەندێ بڕیارو هەنگاوی دواتردا بەشدارییەکی باشی کرد لە سووك کردنی کێشەو تەنگژەی نێوان کوردو حکومەتی ناوەندیدا کەبەلای زۆربەی چاودێرانەوە مایەی

---

[203] جەمال نەبەز: ئێستە و پاشەڕۆژی نەتەوەی کورد، ستۆکهۆڵم، ١٩٨٩، ل١٣.

[204] فاتح ڕەسوڵ: بنچینەی بیرۆکەی چەپ لە کوردستاندا، ل٣٤٧.

سەرسامی بوو.[205] بەعس هەرگیز بێ پراگماتیزم نەبوو، کاتێك پارتەکەی چووەوە سەر حوکم زۆر لاواز بوو، و نەیدەویست لەگەڵ سەرهەڵدانێکی تاقەتبەردا بکەوێتە ململانێ، بۆیە لە دوای ١٩٦٨ەوە زمانی پیاهەڵدان و بریقەداری پان عەرەبی بۆ هەولێکی تازە لە پێناو قەوارەی عیراقێکی یەکگرتوو توڕدرا، کە بە هۆیەوە کورد وەك شەریك قبول بکرێن.[206] بەعس لەو کاتەدا دەیویست خۆی تووشی شەڕی ناوخۆ نەکات، بۆیە درێژەی بەپەیوەندییەکانی لەگەڵ هەردوو باڵی (مەلایی و جەلالی)دا و لە وەزارەتەکەی ئەحمەد حەسەن ئەلبەکردا سێ کورسی وزاری دانێ، دوو وەزیری باڵی مەلایی و وەزیرێکیش بۆ باڵی جەلالی و بەڵێنیشی دا بەجێ بەجێ کردنی (١٢) ماددەکەی ئەلبەزاز،* ئەم سیاسەتەی بەعس جۆرە پێش بڕکێیەکی لەنێوان مەلایی و جەلالی دا درووست کردبوو لەڕووی ڕاگەیاندنەوە بۆ فشاری زیاتر خستنە سەر بەعس بۆ بەدیهێنانی

---

205 گوینتەر دیشنەر: س. پ، ل٢٥٠؛ کاظم حبیب: الاستبداد و القسوة في العراق، سلیمانی، ٢٠٠٥، ل٤١٣.

206 Human rights watch/ middle east, iraqs crime of genocide, the anfal campaign against the kurds.p22, 23.

* سەرۆك وەزیرنی عیراق دەربارەی پێدانی لامەرکەزی بە کوردستان، ساڵی ١٩٦٦ دەقی ڕێککەوتنامەیەکی لە تەلەفزیۆن و رادیۆی بەغداوە راگەیاند، ڕێکەوتنەکە لە ١٢ بڕگە پێکهاتبوو.لەوانە (زمانی کوردی لە کوردستاندا پەیڕەو بکرێت، بەڕێوەبردنی کاروباری نێوخۆی کوردستان بەدەست کوردەوە بێت، هێزەکانی پێشمەرگە بکرێنە پاسەوانی سنور، گیراو و بەندکراوە کوردەکان ئازادبکرێن، شاری دهۆك بکرێتە مەڵبەندی پارێزگای دهۆك، فەرمانبەری دەرکراوی کورد بۆ سەر کاری خۆیان بگەڕێنرێنەوە... هتد.) (فوئاد تاهیر سادق: هۆشیاری مێژوویی، سلێمانی، ٢٠٠١، ل١٩٣-١٩٤؛ باقیچ: کوردستان و مەسەلەی کورد، و/ عبدالخالید صابر، چ١، چاپخانەی شڤان، سلیمانی، ٢٠٠٦، ل٨٨).

دەستکەوتی پتر.[207] لە ئۆکتۆبەری ١٩٦٨دا سەرکردەی مەرکەزی پارتی کۆمۆنیستی عیراق لەبلاوکراوەیەکیدا لەژێر ناوی (لەبارەی مەسەلەی کورد- عێراق)ەوە بیروڕای خۆی بەرامبەر بەمەسەلەی کورد دەربڕی تێیدا وتبووی: " کورد لەعێراق دا بەشێکە لەنەتەوەی کورد کە لەخاکی کوردستانی دابەش کراو دا ئەژیو هەروەك نەتەوە کەمایەتییەکانی تر مافی ڕەوای خۆی هەیە بۆ دیاری کردنی چارەنووسی خۆی کە مافی جودابوونەوەو دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی یەکگرتووش دەگرێتەوە مەسەلەی کورد تەنها لەڕێگەی ڕووخاندنی ڕژێمە دیکتاتۆریە کۆنە پەرستەکانو دامەزراندنی ڕژێمێکی دیموکراتی شۆڕشگێڕانەی جەماوەریانەوە چارەسەر دەکرێت، ئەگینا بزووتنەوەی کوردی چەندین سەرکەوتنو دەست کەوتی لەپێش ئەم ئامانجە بەدەست هێناوە، بەڵام هەمیشە ئەو دەستکەوتانەی تووشی دەست درێژی بوونو بەرەو لەدەست چوون بوون".[208] بەعسیەکان لە لایەن خۆیانەوە ئاماژەیان بەوە کردبوو کە مەسەلەی ئۆتۆنۆمی لای ئەوان دوای چوونە سەر دەسەڵاتیان لە ساڵی ١٩٦٨دا مەسەلەیەکی سەرەکیەو لەناخی بیروو باوەڕییانەوە پەیدا بووە و ئەمەش وایان لەسەرکردەکانی شۆڕش دەکرد کە لەگەڵیاندا بکەونە گفتوگۆکردن.[209] بەعس ئەمجارەیان ویستی سیاسەتی ناوخۆو دەرەوەی خۆی بەجۆرێك داڕێژێ کە هەم خۆی لەکێشەکانی نێوخۆ بپارێزیو هەم

---

[207] ئیبراهیم جەلال: س. پ، ل٢٤٣؛ نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری دەشکێنن، ل٩٦.

[208] پارتی دیموکراتی کوردستان (سەرکردایەتی کاتی)، ڕێبازی بزووتنەوەی ئازادیخوازی کورد، بەبێ ساڵو شوێنی چاپ، ل٣٤.

[209] هەمان سەرچاوە، ل٦٠.

لەدەرەوەش پەیوەندی خۆی لەگەڵ ئۆردوگای سۆڤیەت و سۆسیالیستی دا باش بکات.[210] ئەو دەمە بەعس هێشتا خۆی جێگیر نەکردبوو، نەیئەتوانی، یاخود نەیدەویست هێزەکانی خۆی بەشەڕی کوردستانەوە خەریك بکات، بۆیە لە ٢٤ی ئۆکتۆبەری ١٩٦٩دا لە بواری مافەکانی کورددا هەندێ هەنگاوی نا.[211] وەك کردنی نەورۆز بە جەژنێکی فەرمی لە عێراقداو کردنی خوێندن بە کوردی لە قوتابخانە سەرەتایی یەکانداو دەرکردنی چەند گۆڤارێك بە کوردی لەلایەن حکومەت خۆیەوە و دامەزراندنی زانکۆیەك لە سلیمانی، ئامانجیان ئەوە بوو کە جەماوەری کورد بەلای خۆیاندا ڕابکێشن، بەڵام دواتر بۆیان دەرکەوت کە کورد بەو مافانە هەڵ نەخەڵەتاوون،[212] بەڵام زۆری نەخایاند پەردەیان لەسەر ڕووی خۆیان لاداو کەوتنە هێرش بردن بۆ سەر گەلی کوردستان و درێژەیان بەشەڕو وێرانکردنەکانیاندا، گەلی کوردستانیش جوامێرانە بەرگریان لە ماف و بوونی خۆیان کردو ڕۆژگارو پارسەنگی شەڕو پێکدادانەکان بە خواست و ئارەزووی بەعسیەکان نەشکایەوە. دواتر لەئاکامی هەوڵ و کۆششی خێرخوازانی ناوەوەو دەرەوەی عێراقدا، حکومەتی بەعس گەیشتە سەر ئەو بڕوایەی کە ناتوانێت بەئاگرو ئاسن شۆڕشی گەلی کوردستان لەناوبەرێت.[213] بەعس لەسەر زاری حەردان تکریتیەوە دان بەو

---

[210] ئیبراهیم جەلال: س. پ، ل٢٤٣.

[211] نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری ئەشکێنن، ل٩٧.

[212] جەمال نەبەز: دۆزی ناسیۆنالی کورد، سوید، ١٩٨٥، ل٦١؛ نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری ئەشکێنن، ل٩٧.

[213] فاتیح ڕەسوڵ: بنچینەی بیرۆکەی چەپ لە کوردستاندا، ل٣٤٨.

ڕاستیەدا دەنێت و دەڵێت: "لەواقیعدا کوردەکان لەماوەی یەك سەدەی تەواودا بەخۆڕاگرتنی پاڵەوانانەیان توانیان تا ئەو ڕادەیە ڕژێم بە چۆك دابهێنن کە ئیتر وامان لێهاتبوو ئەگەر جەنگ بەردەوام بوایە لەوە دەترساین کە بەغداش بکەوێتە بەردەستی بارزانی... ڕێژەی قوربانیانی سوپای عێراق لەماوەی مانگێك پێش بەیاننامەی ١١ی ئازار لە هەر هەفتەیەکدا بگاتە ٣٦٢ کوژراوو بریندار".[٢١٤]

بەعس کۆنگرەیەکی بەست و یەکێك لەباسەکانی کۆنگرە تایبەت بوو بە کوردو جۆری چارەسەرکردنی کێشەکەی و داوایان لە باڵی مەکتەبی سیاسی(پدك) کرد پڕۆژەیەکیان بەنووسراوی بۆ ئامادە بکەن لەسەر بۆچوونەکانی خۆیان دەربارەی چارەسەری کێشەی کورد، لەم پڕۆژەیەدا کە ئامادەیان کردبوو ئاماژە بەوە کرابوو کە چارەسەری بنەڕەتی کێشەی کورد بەوە دەکرێ دان بەمافی نەتەوەیی کورددا بنێن لەسەر بنچینەی ئازادی بڕیاردانی چارەنووس کە لە قۆناغی ئێستەدا کورد بەشێوەی ئۆتۆنۆمی بەکاری دەهێنێت، یەکێ لە بەعسییەکان کە پڕۆژەکەی بینیبوو وتبووی: "ئەمانە بەچەك و پارەو ئازووقەی ئێمە شەڕ دەکەن و داوای مافی چارەنووس ئەکەن، ئەگەر سەرچاوەیەکی تری یارمەتی دانیان هەبوایە ئەبوو داوای چییان بکردایە".[٢١٥] دیارە هەریەك لە پارتی دیموکراتی کوردستان و دەوڵەتی عێراق لە ووتوێژەکانی نیوانیاندا چاودێری لایەنی دووربینی بەرژەوەندییەکانی خۆیان دەکرد، کورد پێیان

---

214 رشيد ملا: الحقيقة الخفية لصدام التكريتي، بدون مكان و سنة الطبع، ل٨٧.

215 نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری ئەشکێنن ، ل٩٩.

لەسەر هێنانەدی گشت داخوازیەکانی خۆیان دا دەگرت و عێراقییەکانیش ئامادەبوون ئەو مافانەیان پێ بدەن کە بەرژەوەندی وولاتەکەیان نەخاتە مەترسییەوە.[216] هەڵوێستی نەتەوە پەرستە شۆڤێنی و ڕەگەز پەرستەکانی عەرەب هەر بەناوبردنی مافی بڕیاردانی چارەنووسی بۆ نەتەوەی کورد شێتگیر دەبوون و ئەوە بە لایەنگیری نەتەوایەتی و جیابوونەوە خوازی و گەلێ ناوو ناتۆرەی تر یان دادەنا. لە لایەکی دیکەوە هەر چەندە دەستەی هوردە بۆرژوای کورد بەوپەڕی هەوڵ و زۆر بەسەرگەرمی یەوە دژی جیابوونەوە خوازی دەوەستا، بەڵام هێشتا هەر لەتۆمەتی جیابوونەوە خوازی چ لەلایەن چەپەکانی عەرەب و چ لەلایەن داگیرکەرانی کوردستانەوە ڕزگاری نەدەبوو، ئەم تۆمەتە بە تایبەتی لە سەردەمی قاسمدا زوو زوو دەخرانە پاڵ وورده بۆرژوازی کوردی سەر بە پارتی دیموکراتی کوردستان و بەوە گوناهبار دەکران گوایە دەیانەوێت دەوڵەتێك بەیارمەتی ئەمەریکا دامەزرێنێ.[217] لەگەڵ ئەوەشدا بەهیچ جۆرێك ئۆتۆنۆمی بەچارەسەرێکی نموونەیی بۆ کێشەی نەتەوەیی دەوڵەتە فرە نەتەوەکان دانانرێت، یەکسانیش لەنێو کۆمەڵە جیاجیاکانی هیچ دەوڵەتێکدا نایەتەدی گەر گشت لایەنەکان بەیەکەوە بەشداری لە بنیاتنانی کۆڵەگە سەرەکیەکانی دەسەلات لەو دەوڵەتەدا نەکەن. کەواتە ئۆتۆنۆمی چارەسەریەکی سەرکەوتووی کێشەی نەتەوایەتی نییە.[218] لەڕاستیدا هەڵگرتنی درووشمی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان و دیموکراسی بۆ

---

[216] حەسەن ئەرفەع: کوردەکان، ل٢٠٤.

[217] جەمال نەبەز: ئێستە و پاشەڕۆژی نەتەوەی کورد. ، ل٢٣.

[218] سۆران عیزەددین فەیزی: دوو قۆناغی مێژوویی لە ڕوانگەی یاساییەوە. هەولێر. ٢٠٠٦، ل١٨.

عێـراق قـسەیەکی زیـادەبوو، چـونکە ئۆتۆنـۆمی خـۆی بەشـێکە جیـا ناکرێتـەوە لـە دیموکراسـی، لەبـەر ئـەوە گـەر ڕۆژێـك لـە ڕۆژان ڕژێمێکـی دیموکراسـی لـەم وولاتـەدا هاتـە کایـەوە، ئەوکاتـە بەهـەموو دڵنیاییـەوە یـەکێك لـەو مافـە سـەرەکیانەی کـە ئـەو ڕژێمـە دەیـدا ئۆتۆنـۆمی کـورد دەبـێ.[219] هـەروەها لـە باسـی دیموکراسـیدا بەعـسییەکان بەڕاشـکاوی وتبوویـان: "ئێمـە حیزبێکـی شۆڕشـگێڕین بـە شـۆڕش هاتوینەتـە سـەر حوکم، باوەڕمـان بـە دیموکراسـی ڕۆژئـاوایی و دیموکراسـی لیـبراڵ نییـە، هەڵبـژاردنی گشتی واتە تەسلیم کردنـی حوکم بە کۆنـە پەرستەکان".[220] بەعسییەکان ساڵی ١٩٦٨ هەمان یا زۆربەی هەمان گروپی ١٩٦٣ بوون بە سـەدام و ئەحمـەد حەسـەن بەکریشەوە، بۆ ئـەوەی بـواری هەناسـەدان بـۆ کەسـی تـر نەهێڵنـەوە، زۆرتـرین خـەڵکی سیاسـی و دیاری سەر گۆڕەپانی سیاسـەتیان لـەناودا بـوو. پـارتی بەعسیان ناونـا حیزبـی قائیـدو تـەواوی بارگەو بنەی حیزبە ڕەسـەنەکانیان پێچایەوەو بەفراوانترین شێوە کەوتنـە پاکتـاوی ڕەگـەزی، ڕوبـەری باشـووری کوردسـتانی یـان بەشـێوەیەکی ترسناك هێنایەوە یەك، تا بتـوانن لـە هەرسـات و کاتێکدا بیانـەوێت کـۆت و بەنـدی خـەڵکەکـەی بکـەن.[221] بـۆ چارەسـەرکردنی کێشەی کوردیش هـەوڵ دراوە پرسـی کوردو کێشەی نێوان کـوردو دەوڵـەتی عێـراق پێـی پارسـەنگ (بـالانس)ی هێـز چارەسـەر بکرێـت، لەبـەر ئـەوە هـیچ جـۆرە هاوتاییـەك لەنێوان هەردوولا یەندا نەبووە، کێشەکە ئاڵۆزترو خوێناویتر بووە، هەموو

---

[219] جەمال نەبەز: دۆزی ناسیۆنالی کورد، ل٧٨.

[220] نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری ئەشکێنن ، ل١٠١.

[221] لەتیف فاتح، مەجید ساڵح: کورد قڕان، ل٢٧.

ئەو ڕێگـە چارەسـەرانەی چ لەلایـەن دەوڵـەتی عێـراق و هێـزە سیاسـیە ئۆپۆزیسیۆنەکانی عێراقەوە، یان لەلایەن نوێنـەرانی سیاسیی کوردەوە پێشنیار کـراون، نـەك بـە پەیوەنـدی لەگـەڵ هـەق و دادپـەروەری و مـافی یەکسانبوون، لایەنی عێراقی لە دەوڵەتـەوە بۆ قوربانیانی دەوڵـەت، خـۆی لـە کـورد بـە بـەهێزتر زانیـووە، هـەموو وولاتـانی عـەرەبی و ئیـسلامی و زۆرینـەی ولاتـانی دیکـەی دنیـای لەپـشت بـووە، لەبـەر ئـەوەی هـەق لـە عەقڵییـەتی ئەوانـدا لـە هێـزەوە سەرچاوە دەگرێت، ئـەوا مـافی کـورد لـەو سنورەدا دیاری کـراوە کـە ئـەوان ویستویانە، نـەك ئـەوەی کـە کـورد خـۆی دەیخوازێـت، لەبەرامبـەر ئـەوەدا لایـەنی کـوردی لایـەنی لاوازی کێـشەکە بـووە.[222] دەسـتەی فـەرمانڕەوایی بەعـسی عەفلـەقی- تکریتـی دەسـتی دایەوە بە سیاسەتی سەرکوت کردن و دەمار توندی و هەڕەشەکردن لەگەڵ کورددا، تەواوی هێزو توانای ماددی و مەعنەوی لەڕێگەی نـەمانی ڕەگـەزو بنـچینەی میللـەت و تواندنـەوەی نەتـەوەی کـورددا بـەکارهێنا.[223] مـاوەی زستانی ١٩٦٨- ١٩٦٩ تەوژمێکی توندی شەڕی بەدوادا هات.[224]

بەعسییەکان دوای ئەوەی دەستیان کردەوە بەهێرش و پەلامار بۆ سـەر کـورد، تـا گەنجینـەی دەوڵـەتیان هـەموو بـەتاڵ کـردو شکـستەکانیان لەمەیـدانی شـەڕو نـاکۆکی نـاوخۆی سـەرکردایەتی یـان پـاڵی پێوەنـان بـۆ گرتنەبەری ڕێگەی تر.[225] سەرکردایەتی بەعس لەنێو خۆیاندا لە ململانێی

---

[222] ڕەفیق سابیر: عێراق دیموکراتیزەکردنی، ل٣٩، ٤٠.

[223] ئۆرخانی غالب: شۆڕشی ئەیلول و ڕۆژگاری دوای هەرەس، لەندەن، ١٩٩٠، ل١٦.

[224] سعد ناجي جواد: دراسات في المسألة الكوردية...، ل٩٦.

[225] پارتی دیموکراتی (سەرکردایەتی کاتی): س. پ. ل٣٨.

دەسەڵاتدا بوون، لەسەر جۆری ڕەفتارکردن لەگەڵ جوڵانەوەی کورد ناکوك بوون، سەدام حسێن کە تازە خەریك بوو لەناو بەعسدا جێگە بە هاوڕێکانی لێژ بکاو دەسەڵات بگرێتە دەست، دەیویست کارتی کورد بۆ بەهێزکردنی شوێنی خۆی بەکاربهێنێ.[226]

حکومەتی بەعس لەنێو خۆیاندا سەبارەت بەچارەسەرکردنی کێشەی کوردو یەکلایی کردنەوەی ئەو مەترسیە نێو خۆییە ببوون بە دوو بەشەوە:-

بەشێکیان کە زۆربەی جەنەڕاڵە سوپاییەکانی ناو بەعس بوون پێیان وابوو کە دەبێت تەنها ڕێگەی شەڕو هێرش و پەلامار بگرێتەبەر بۆ چارەسەرکردنی ئەو کێشەیە، بەشێکی تریان کە زۆربەیان کەسە سیاسی و سوپاییەکان و بەشێکی کەم لە جەنەڕاڵەکان بوون و لەسەرویانەوە سەدام حسێن ڕایان وابوو کە بەشەڕ ناتوانن نەخشە ستراتیژییەکانی خۆیان بەرامبەر کێشەی کوردو لەناو بردنی بارزانی جێ بەجێ بکەن.[227] نەخشەکێشانی ئەم سیاسەتەی بەعس باوەڕیان هێنابوو کە ئەمە بەتەنها نایان گەیەنێتە ئامانجە ڕەواکانیان.[228] لەمەیدانی شەڕدا ڕۆژ بەڕۆژ هەڵمەتی پێشمەرگە باڵای دەکردو لەسەرکەوتن و بەرەوپێشەوە چووندا خۆی دەنواندو ئاوات و ئامانجەکانی جەماوەری خەڵکی زەحمەتکێشی کوردستان سەر لەنوێ سەوز دەبوونەوەو بۆ دۆست و دوژمنی دەرخستبوو کە میللەتی کورد خاوەنی مافی نەتەوەیی یەو

---

[226] نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری ئەشکێنن ، ل٩٨، ٩٩.

[227] ئیبراهیم جەلال: س. پ، ل٢٤٩.

[228] پارتی دیموکراتی (سەرکردایەتی کاتی): س. پ. ل٦٢.

هەرگیز دەستی لێ هەڵناگرێ، دەوڵەتی ناوەندی بەعس لەبەردەم خواستو ئیرادەی هێزی گەلدا خۆی پێ نەگیراو داوای ئاگربەستو گفتوگۆی لە شۆڕش کرد، بۆ ماوەیەك هەڵوێستی خۆی گۆڕیو کەوتە ووتوێژ و ئاشتبوونەوە بەنهێنی دەستی پێ کرد.[229] پاش ئەوەی فەرمانڕەوا بەعسیەکان بۆیان ڕوون بۆوە کە ناتوانن شۆڕشی کورد لەناو ببەن، وورده وورده پەنایان بۆ ئەو ڕێگایانە برد کە دەبنە هۆی دابڕینی گەلی کوردو قڕکردنیو هەوڵی ئەوەیان دەدا کە بەتەواوی وەك گەلێك لەناوی ببەن، ئەمەش ئەوە ڕوون دەکاتەوە کە سوپای عێراق بۆچی ئەو هەموو ژمارە زۆرە کارە قڕ کەرە ڕەگەز پەرستانەی ئەنجام دەدا هەر ئەمەش بوو مەبەستیان لەپیادەکردنی سیاسەتی خاك سوتاندن.[230] بۆیە ناچار تاکتیکی تریان گرتە بەرو زەمینە سازی کراو کەوتنە گفتوگۆ کردن لەگەڵ سەرکردایەتی شۆڕشی کوردستان، سەدام حسێن کە ئەوکات جێگری سەرۆك کۆمار بوو، سەردانی (ناوپردان)ی کرد و ڕۆژی ١٩٧٠/٣/١١ ڕێککەوتننامەی لەگەڵ بارزانیدا مۆرکردو کۆتایی بە شەڕ هات،[231] چونکە بەعس نەیتوانی ئەو دەوڵەتە بە هێز بکاتو زەمینەی پتەوی ئەو عێراقەی مەبەستیان بوو بهێنێتە ئاراوە، بۆیە یەکێك لە هۆیە هەرە گرنگەکانی لاوازیو بێ ئارامیو نەچەسپینی عێراق وەك وولاتو گەلو دەوڵەت، مەسەلەی کورد و چارەسەر نەکردنی کێشەی کورد بوو، سیاسەتمەدارانی

---

[229] ئۆرخانی غالد: س. پ: ل١٧، ١٨.

[230] مسعود بارزانی: بارزانیو بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد. ب٣. ب١. چ١، هەولێر. ٢٠٠٤. ل٤٢٧.

[231] فاتح ڕەسوڵ: بنچینەی بیرۆکەی چەپ لە کوردستاندا، ل٣٤٨.

عێراق وایان دەزانی کە مەسەلەکە مەسەلەی ڕۆژو کاتە، ئەگینا ئەو ڕۆژە لەبەردەمدابوو کە مەبەستەکانیان بهێننەدی، بەتایبەتی بیریان لەوە نەدەکردەوە کە جارێکی تر کورد دەست بداتەوە چەك و لەڕێگەی ڕاپەڕینی چەکدارییەوە داوای مافەکانی بکات. چاکتر وایە مەسەلەی ناسیۆنال لە نیشتمانی عەرەبدا لەسەر بنچینەیەکی ڕاست چارەسەر بکرێ، لەسەر بنچینەی لەیەك گەیشتن و مافی بڕیاری چارەنووس، کاتێك هەر کۆمەڵێك مافی ئەوەی هەبێت کە ببێتە گەلێکی سەربەخۆ، واتە ئەو کۆمەڵە مافی بڕیاری چارەنووسی هەبێت.[٢٣٢]

---

[232] جەمال نەبەز: بیری نەتەوەیی کوردی .... ل٧٨.

سێیەم:

بەیاننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠- ١٩٧٤

دانووسەندن لە نێوان بزوتنەوەی رزگاریخوازی کورد و کاربەدەستاندا وەك شێوازێك بۆ تێکشکاندنی شۆڕشی کورد لە لایەنی بەعسەوە بەکارهاتووە، ئەگەرچی ئەزموونی نەتەوەیی کورد بە درێژایی سەدەی رابردوو لەگەل دانووسەندنا گەلێك تاڵ و ناخۆش بوو، چونکە بریتی بووە لە پیلانگێڕی و غەدر و پاشقولگرتن.[٢٣٣] لەم بارەیەوە حەردان تکریتی دەڵێت: "مەرامی ئێمە لە دانوسەندن هەر داشکانێك کە مەلا مستەفا

[233] نەوشیروان مستەفا ئەمین: خولانەوە لەناو بازنەدا، ل٦٢.

دەیوویست بیبەخشین، بۆ ئەوە بوو هەوڵ بدەین کە دەستی بەسەردا بگرین یاخود کۆدەتایەکی سەربازی لەدژی ئەنجام بدەین". [234]

فاکتەرە گرنگەکانی کارتێکەر لە گفتوگۆی نێوان ڕژێمی عێراقیو سەرکردایەتی بزوتنەوەی رزگاریخوازی کوردستان گەلێك کاریگەربوون لە ڕەخساندنی ئەو بارودۆخەو سازکردنی هەلێکی لەبار بۆ درووست بوونی ئاشتیەکی کاتی کە نزیکەی چوار ساڵ پتری خایاندو لەهەناوی خۆشیدا گەلێ گۆڕانکاری لەسەر کوردستانی خواروودا هێنایە کایەوە. لە دەستپێکی شۆڕشەوە تا ئازاری ١٩٧٥ چەند جارێك لە نێوان دەوڵەتی عیراق و سەرکردایەتی بزوتنەوەی نەتەوەیی کورددا گفتوگۆ ئەنجام دراوە، هەر هەمویان لەگەل شێوە جیاوازیەکدا ئەنجامەکانیان وەك یەك بوون، ئەنجامی دانپێدانان و پاشگەزبونەوە، ئەنجامی سەرەتا و سەرزارەکی بۆ ئامادەیی چارەسەری کێشەکە بە ڕێگەیەکی سیاسی، دوایی هێرش کردنە سەر کورد، ئەنجامی ماندووبوون و خراپی باری سەربازی و ئابووری و کۆمەلایەتی و کەلك وەرگرتن لە کات، دیسان چاکبوونەوەی دۆخی هەمەلایەنەی دەوڵەت و هاتنەوە مەیدان. [235] لەدەست پێکردنی شۆڕشەوە تا ئازاری ساڵی ١٩٧٠ ناو بەناو گفتوگۆو ئاگر بەست ڕاگەیەندراوە، بەڵام لەهەمووی درێژخایەنترو بەرفراوانتر وتووێژی ساڵی ١٩٧٠ بووە کە بۆ ئەو نێوان خۆش بوونە چوار ساڵیان ماوە دیاریکرد. جارێکیتر نوێنەرانی پارتی دیموکراتی کوردستان چوونە

---

[234] حەردان تکریتی: باندیك دزو پیاوکوژ بووین.... ل٨٨.

[235] بالیسان: گفتوگۆ وەك بنەڕەتێك بۆ چارەسەر کردنی مەسەلەی کورد، گۆڤاری هەلوێست، ١٩٨٧، ژ٣، ل٥٩.

نێـو گفتوگـۆ لەگـەڵ پـارتی بەعـسی فـەرمانڕەوادا، ئـەو گفتوگۆیـەی ئەنجامەکـەی ڕاگەیانـدنی ڕێککەوتننامـەی ١١ی ئـازاری ١٩٧٠ بـوو. کەچارەسەرکردنی ئاشتی و دیموکراسیانەی پرسی کوردی لەسەر بنەمای دانـان بـەمافی گـەلی کـورد لـە ئۆتۆنـۆمی لەچوارچێوەی کۆماری عێراق و بەشداری کردنی میللەتی کورد لەچوارچێوەی بارستایی خـۆی لـە نەخشە بۆ کێشان و دیاریکردنی سیاسـەتی وولات لەسـەر بنـەمای دیموکراسیدا گرتـە خـۆی.[236] بـەیانی ١١ی ئـازار گـەورەترین دەسـتکەوتی بزاڤی ڕزگاریخوازی خەڵکی کوردستان بوو لەو دەمەدا، چونکە یەکەمجار بوو لە مێژووی دەوڵەتی عیراقدا کە بە ڕەسمـی مافە سیاسـی و فەرهەنگیـەکانی کـورد بسەلمێنرێت، یەکـەم جـار بـوو بـەری ڕەنجـی خـەبات و تێکۆشـانی ڕۆڵـەکانی گـەلی کـورد ببێتـە دەسـتکەوتێکی مـادی و مەعنـەوی بـۆ هـەموو گەلی کورد.[237]

بێگومـان ڕووداوێکـی لـەو جـۆرە وەك ڕێککەوتننامـەی ١١ی ئـازار، گـۆڕانی هەڵوێـستی بـەعس و بڕیـاردان بۆ چوونە نێو گفتوگـۆوە کۆمـەڵێك هۆکـاری بابـەتی و خـۆیی ڕۆڵـی تێـدا بینـووە، چونکە بەرجەستە بوونی ڕێککەوتننامەیـەکی وەك ڕێککەوتننامـەی ١١ی ئـازار ڕووداوێکـی کتـوپڕ نەبووە، بەڵکو دەرەنجامی ئەو بارودۆخە ناهـەموارە بوو کە پـارتی بـەعس تیایـدا گـوزەری دەکـرد، هاوکـات لەگـەڵ ئەمـەدا بزووتنـەوەی کـوردیش دووچاری کۆمـەڵێك قـەیران ببـوو. ئـەم هۆکارانـە بـووە هـۆی ناچارکردنی

---

236 مەسعود بارزانی: بارزانی و بزوتنەوەی ڕزگاری کورد، ب٣، ب٢، ل١١٦، ١١٧.

237 شۆڕش حاجی رسول: ئەنفال، ل٢٩.

هەردوولا بۆ دانووسەندن و گەیشتن بەڕێککەوتننامەیەکی وەك ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازار.

یەکێك لەو فاکتەرانە بەیانی ئازاری دروست کردیەیدا بوونی ململانێیەکی شاراوە بوو لەنێو خۆی سەرکردایەتی پارتی دەسەڵاتداردا و دابەش بوونیان بۆ دوو بەش باڵی مەدەنی و باڵی سەربازی، باڵی سەربازی پارتی بەعس پێیان وابوو دەتوانن کێشەکانیان لەگەڵ کورددا لەڕێگەی شەڕەوە چارەسەر بکەن و بەپێچەوانەی باڵی مەدەنییەوە کە لەگەڵ بە ئاشتی چارەسەرکردنی کێشەی کورد بوون، ئەمە تاڕادەیەك ببوە هۆی لاوازی لەنێو خۆی دەسەڵاتدا.[٢٣٨]

فاکتەرێکی تر بریتی بوو لە یەکێتی سۆڤیەت کە بەچەندین داوی سیاسی و ئابووری و ڕۆشنبیری و سەربازییەوە پەیوەندی خۆی لەگەڵ عێراقدا توندو تۆڵ کردبوو، و سەبارەت بەبوونی پارتی کۆمۆنیستی عێراقی وەك پاڵپشت لەگەڵ بارزانیدا، و بۆ دابڕانی بارزانی لە ئێران و بازنەی (ئێران- ئەمەریکا- ئیسرائیل)، کەوتە هەوڵدان لەگەڵ سەرانی بەعس لەلایەك و لەگەڵ بارزانیش لەلایەکی ترەوە بۆ لێك نزیك کردنەوەیان و گرتنە بەری ڕێگەی گفتوگۆ.[٢٣٩] بارزانیش پێویستی بە پشوودان بوو بۆ ئەوەی نەیارەکانی کە ببوون بەهێزێکی سیاسی و چەکداری گەورە پاکتاو بکات.[٢٤٠]

---

[238] صلاح الخرسان: التيارات السياسية في كردستان العراق، ط١.، بيروت، ٢٠٠١ل١٧٥، ١٧٦.

[239] ئیبراهیم جەلال: س. پ، ل٢٤٩.

[240] نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری ئەشکێنن، ل١٠٠.

فاکتەرێکی تری مۆرکردنی ڕێککەوتننامەکە ڕاکێشانی ڕای دنیای دەرەوە بوو بۆ لای خۆیان تا بەپێش کەوتن خوازو دیموکراتیان بزانن‌و زەبر لێدان لەبەر هەڵستکاری عێراق بەگشتی‌و ئەفسەرە گەورەکانی نێو سوپا بەتایبەتی فاکتەرێکی تر بوو کە لەو کاتەدا شەڕ لەگەڵ کورددا ڕابگرن، پێدانی پارەو ئۆتۆمبێل‌و قۆنتەرات بە لێپرسراوانی شۆڕش تا بیریان بەلای شۆڕشەوە نەمێنێ‌و زیاتر بیر لەبەرژەوەندی تایبەتی خۆیان بکەنەوە، هەروەها تێکڕای پەیوەندی نێوان شارو سەرکردایەتی شۆڕش ئامادەکردنی سوپایەکی بەهێزو کڕینی چەك‌و تفاق هۆیەکی تری مۆرکردنی ڕێککەوتننامەکە بوو.[٢٤١] بەم شێوەیەو لەژێر کاریگەری ئەو فاکتەرانەدا هەردوولا مۆرکردنی ڕێککەوتننامەکەی ١١ی ئازاریان بەڕووداوێکی مێژوویی ژماردو جەژنیان بۆ گێڕا. لە ڕاگەیاندنی بەیاننامەکەدا بەکر گووتی: "وا گەلی کوردو عەرەبمان بوونەوە بەخاوەن یەکێتیەکەمان، بناغەی پەیوەندی نێوانمان لەمڕۆ بەدواوە پتەوتر دەبێت‌و هەرگیز لەقبوونی نیە".[٢٤٢] بەیانی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ تین‌و تەوژمێکی زۆری دا بەبزووتنەوەی کورد لەسەرانسەری کوردستاندا، کاربەدەستانی عێراق لە بەیانی ئازاردا مافی نەتەوەیی کوردیان لەسەر بنچینەی ئۆتۆنۆمی سەلماند. پ. د. ك لە عێراقدا گرنگی یەکی گەورەی پەیدا کردو بە ئاشکرا کەوتە چالاکی، ڕۆژنامەی (التآخی) جارێکی تر دەرچووەوەو (٥) کورد خرانە وەزارەتەوە چەند کوردێکی تر کرانە وەکیلی وەزارەت،

---

[241] ڕێباز: قەندیل بەغدای هەژاند، هەولێر. ١٩٩٣. ل١٨، ١٩.

[242] ژیرار چالیاندو ئەوانی تر: گەلێکی بەژموردەو نیشتمانێکی پەرت، ل٢٨٩.

چەندین فەرمانبەری گەورە لە ئەندامانی پارتی دانران، لە وانە (٣) پارێزگاری سلێمانی، هەولێر، دهۆك، هەروەها (٦) فەوجی (حەرەس حدود) پاسەوانی سنوور لە پێشمەرگە پێك هێنران، چەندین خوێندکاری کورد لە کولیژەکانی سەربازیو پۆلیس وەرگیران، چەند کەسێك بە بالوێز دانران. چوار ساڵی نێوان ئازاری ١٩٧٠-١٩٧٤ بۆ کورد بە بەراورد لەگەڵ ساڵەکانی پێشوو، بە ماوەیەکی زێڕین دادەنرێت، لەو ماوەیەدا تاڕادەیەك ئاشتی باڵی بەسەر کوردستاندا کێشابوو، زەبروزەنگی حکومەت تا رادەیەك نەمابوو، باری ئابووری و ئاوەدانی، خوێندن، خوێندنی باڵا، رۆشنبیری و ئەدەبی بوژانەوەیەکی باشیان بە خۆوە بینی. لەلایەکی دیکەوە حکومەتی سۆڤیەتی زۆر بەخۆشحاڵییەوە پێشوازی لەم رێککەوتننامەیە کرد لە بروسکەیەکدا سەرۆکی سۆڤیەت کە ئاراستەی سەرۆکی عێراقی کردبوو ئاماژەی بەو ڕووداوە گرنگە کردبوو بەوەی کە سنوورێکی کۆتایی داناوە بۆ جەنگو کوشتار لەعێراقدا.[٢٤٣] بەڕاگەیاندنی بەیاننامەی ١١ی ئازار، کورد بوو بە هۆیەکی کاریگەر لەڕووداوەکانی داهاتوو لەعێراقدا، هەروەها جیهانیش دانی نا بەڕەوایی کێشەی کورددا.[٢٤٤]

بەڵام لە ڕاستیدا ئەو بەیاننامەیە زۆر لە کێشە بنەڕەتیەکانی نێوان کورد و حکومەتی یەکلا نەکردبۆوە، لە هەمان کاتدا سروشتی سیاسی حکومەتی بەعس نەگۆڕابوو. پەیوەندی نێوان کوردو حکومەتی بەعس

---

[243] جليلى جيليل، م. س لازاريف، أ. حسرتيان، شاكر ومحويان، اولغا جيغالينا: الحركة الكردية في العصر الحديث، ت/ عبدى حاجى، ط١/ بيروت، ١٩٩٢، ل٢٤٢.

[244] جلال الطالبانى: كردستان والحركة القومية الكردية، ل٣٦١.

دوای دەرچوونی بەیانی ١١ی ئازار بەشێوەیەکی هێمنانەو لەیەك گەیشتن نەدەڕۆشت، بەڵکوو زیاتر لەشێوەی ململانێ و پێکدادانی تایبەتی دا خۆی دەنواند. هەر لە سەرەتاوە دووجار هەوڵی کوشتنی بارزانی درا، یەکەمیان لە ٢٩ی ئەیلولی ١٩٧١دا لەکاتی پێشوزای کردنی لەوەفدێکی زانایانی ئاینی لە بارەگاکەی خۆی لە حاجی ئۆمەران. دووەمیان لە ١٦ی تەمموزی ١٩٧٢دا بوو، تەنها لە ناوەڕاستی ١٩٧٣دا بەعسیەکان دانیان بەم دوو پیلانە داناو نەخشەکێشان و جێ بەجێ کردنی ئەو پلانەیان خستە ئەستۆی نازم گزاری سەرۆکی خەدەماتی ئەمن و پاشان لەناویان برد.[245]

ئەم کارە بووە هۆی تێك چوونی پەیوەندی نێوان هەردوولاو ڕژێمی عێراق لەماوەی ئەو چوار ساڵەدا ١٩٧٠- ١٩٧٤ جگە لەمافە فەرهەنگییەکانی گەلی کورد ئەویش بەنیوە چڵی، ئیدی گوێی خۆی لە مافە سیاسی و ئابووری و بەڕێوەبەرایەتی و کۆمەلایەتی یەکانی کورد کەڕ کردبوو، پارتی و بارزانیش بەبوونی چەند وەزیرێك لە حکومەتی ناوەندو بەدەستەوەگرتنی چەند بەڕێوەبەرایەتیەك لە سلێمانی و هەولێر خۆی خەریك کردبوو هیچ هەوڵ و دەستپێشکەرییەکی نەکرد بۆ دەستبەسەراگرتنی دەزگەکانی ئاسایشی ناو شارەکان و هەنگاونان بۆ

---

[245] حامد محمود عیسی: المشکلة الکردیة في الشرق الاوسط منذ بدایتها حتی سنة ١٩٩١، قاهیرة، ١٩٩٢، ل٢٨٨، ٢٢٩؛ مسعود بارزانی: بارزانی و بزووتنەوە ڕزگاریخوازی کورد ، ل١٢١؛ عدنان المفتي: الاکراد والعلاقات العربیة الکوردیة، مرکز المحروسة، بدون مکان الطبع، ١٩٩٨، ل١٤٧؛ رشید ملا: الحقیقة الخفیة، ل٨٨-٨٩.

هەڵبژاردنی پەرلەمان و دانانی ئەنجومەنی جێبەجێکردن بەپێی ناوەڕۆکی ئەو پڕۆژەیەی کە لەسەری ڕێککەوتبوون.

ئەگەرچی ڕێککەوتننامەی ١١ی ئازار لەچاو ئەو گفتوگۆیانەی لە سالانی (١٩٦١)ەوە کراون گرنگترین ڕێککەوتننامەی دانپێدانراوی ڕژێمی عێراق بووە بە هەندێك مافەکانی گەلی کورددا،[٢٤٦] بەلام لەگەڵ ئەوەشدا ڕێککەوتنامەکە زۆر لەوە زیاتر گەورە کراوە، لەڕاستیشدا وا نیە یاخود ڕوونتر بڵێین: ڕاستە لەچاو گفتوگۆکانی ڕابردوودا ئەم ڕێککەوتننامەیە گرنگە، بەلام ئەو کاریگەرییەی ڕێککەوتننامەکە هێندەی پەیوەندی بە هەلومەرجی سیاسی عیراق و کوردستان و ناوچەکەوە هەبوو، هێندە پێوەندی بەگەوهەری خودی ڕێککەوتننامەکەوە نەبوو. چوار ساڵ دانووسەندن دەرفەتێکی لەبار بوو بۆ ڕێکخستنی پێشمەرگەو ئامادەکردنی بۆ ڕۆژێکی پێویست لەڕووی فکرییەوە ووشیاریان بکەنەوە، و مەشقی باشیان پێ بکەن، و حاڵ و گوزەرانیان چاك بکەن، کەچی بەپێچەوانەوە هەر گوێشیان بە پێشمەرگە نەدەدا، هەر بۆیە پاش کۆتایی دانووسەندن پێشمەرگە گیانی شەڕکردنی لاواز بووبوو، چونکە دەیزانی چی لێکراوە لەڕۆژانی خۆشیدا، زۆربەی پێشمەرگەکان لە شەقامەکاندا دەسوڕانەوە بێ ئەوەی هیچ کەسێك لێیان بپرسێتەوە.[٢٤٧] بەیاننامەی ئازار هەموو شتێکی لە نێوان کورد و حکومەتی عیراقدا یەکالا نەکردبۆوە، زۆر لە کێشە بنەڕەتیەکانی بابەتی سنوری ناوچەی ئۆتۆنۆمی و دەسەلاتی

---

[246] سعد ناجي جواد: دراسات في المسألة الكوردية، ل١٣٧.

[247] ڕێباز: قەندیل بەغدای هەژاند. ، ل٢١.

دەزگەکان و بارودۆخی هێزی پێشمەرگەی کوردستان بەجێهێڵرابوون بۆ دانووسەندنی دواتر. بڕیاردرا کە ماوەی چوارساڵ گفتوگۆ لەسەر کێشە و وردەکاریەکانی نێوان کورد و حکومەتی عیراق بکرێت و پرۆژەی ئۆتۆنۆمی گەلاڵە بکرێت، تا کورد لە سنوری کوردستاندا حوکمی خۆی بکات.[248]

لەڕاستیدا بەعسیەکان سەرەنجامی لاوازی ئابووری سیاسیی و سوپایی خۆیان بەتایبەتی پاش تاقیکردنەوە کورتەکانیان لەشەڕی چەند مانگەی ساڵی ١٩٦٩دا ناچار بەگفتوگۆی ساڵی ١٩٧٠ بوون و پێی قایل بوون بەو پرۆژە ئۆتۆنۆمییەی لەگەڵ بارزانیدا لەسەری ڕێککەوتبوون، و دەیانوویست بەماوەی ئەو چوار ساڵەی کە بۆ جێ بەجێ کردنی پڕۆژەکە دانرا بوو، بە نەشەڕو نە ئاشتی بەرنە سەرو کات بەدەست بێنن بۆ خۆ بەهێزکردن و دەرباز بوون لەو قەیرانە، نەك بەگیانی بڕوا بوون بەچارەسەری کێشەی ڕەوای گەلی کورد.

لە ڕاستیدا بەعس ڕژێمێکی گەلێك بە ئەزموون بووە، کاتێك ڕێککەوتننامەی ئازاری ئیمزا کرد باش ئەو ڕاستیەی دەزانی، بەیاننامەکە لەڕووی پراکتیکییەوە چ کارێك دەکاتە سەر دۆخی عێراق و کوردستان و چەندیش ڕۆڵی پارتی و بارزانی لە جیهان و ناوچەکەو لەناو کورددا بەرز دەکاتەوە، بۆیە دەبینین لەڕێککەوتننامەی ١١ی ئازاردا سێ مەسەلەی هەرە گرنگ بە ئەنقەست و بەمەبەست فەرامۆش کرابوون:-

---

[248] شۆڕش حاجی ڕسول: ئەنفال، ل٢٩.

١- بەدیهێنانی دیموکراسی بۆ عێراق و دوورخستنەوەی سیاسەتی تاکڕەوی.

٢- باسنەکردنی مافی چارەی خۆنووسین بۆ کورد.

٣- دان پێدانەنانی ڕۆڵی پارتی لەناو بزووتنەوەی کورددا لە چۆنیەتی چارەسەر کردنی کێشەی کورددا.[249] هەرچەندە پارتی زۆر لە مێژ بوو ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان و دیموکراسی بۆ عێراقی کردبوو بە دروشمی سەرەکی خۆی، کەچی لەم گفتوگۆیانەدا وەفدی کوردی لەهەردوو مەسەلەی: ئۆتۆنۆمی و دیموکراسی دا بازی بەسەر چەند سەرەتایەکی بنەڕەتی دا دابوو. لە باسی ئۆتۆنۆمیدا بەعس دانی نابوو بە مافی کورددا لەسەر بنچینەی ئۆتۆنۆمی، بەلام مەسەلە گرنگەکانی هەڵگیرابوون بۆ سالانی دوایی، لەو گفتوگۆیانەدا باسی یاسایی ئۆتۆنۆمی و ناوچەی ئۆتۆنۆمی نەکرابوو، دەسەلاتەکانی حکومەتی ئۆتۆنۆمی لە کوردستاندا چیەو دەسەلاتەکانی حکومەتی ناوەندی لەناوچەی ئۆتۆنۆمی دا کامانەن؟ کوردستانی عێراق کوێیەو لە کوێ دا تەواو ئەبێ؟. دیاریکردنی ناوچەی ئۆتۆنۆمی دانرا بوو بکەوێتە دوای سەرژمێری گشتی تا بەو پێیەی زۆرایەتی هەر جێگەیەك کە کورد بووە بخرێتە ناوی، دیاری کردنی چارەنووسی ناوچەکانی کەرکوك و خانەقین و شەنگارو زۆر شوێنی تر هەڵگیرابوون بۆ دوای دەرکەوتنی ئەنجامی سەرژمێریەکە.[250] بەعسییەکان بەڕاشکاوی و بێ شاردنەوە ڕایان وابوو کە بڕوایان بە دیموکراتی

---

[249] مەلا بەختیار: کۆبەندی چەند بابەتێك، ل٢١٢.

[250] نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری ئەشکێنن، ل١٠١، ١٠٢.

ڕۆژئاوایی و هیچ جۆرە دیموکراتیەکی تر نیە، جگە لەو دیموکراتیەتەی خۆیان، و هەمیشە دووپاتیان دەکردەوە کە ئەوان بەخەبات و شۆڕش و قوربانیدان هاتوونەتە سەر حوکم و ڕێگەش نادەن بە هاوبەشی کردنی هیچ پارت و لایەنێکی تر لە حوکمدا لەگەڵیان بن.[٢٥١] بۆیە سەرەڕای ئەوەی پارتی بەدرێژایی مێژووی خۆی دروشمی دیموکراسی بۆ عێراق بەرز کردبۆوە، بەڵام کاتێك بڕیاری سیاسی و سەربازی لە شۆڕشی ئەیلول بەدواوە کەوتۆتە دەستی پارتی، بۆ تاقە جارێکیش لە هیچ دانوسەندنێکدا بارزانی و سەرکردایەتی پارتی سوور نەبوون لەسەر دابینکردنی دیموکراسی و بەبێ هیچ زەمانەتێك لەسەر دیموکراسی، ئامادەی ڕێککەوتن بوون لەگەڵ حکومەتەکانی دژی دیموکراسی عێراق لە حکومەتی قاسمەوە تا پارتی بەعس.[٢٥٢] ڕێککەوتننامەی ئازار زۆر بەڕوونی جۆرو شێوەی حوکمی زاتی کە بڕیاربوو دیاری بکرێت دیاری نەکردبوو، هەروەها ئەو ناوچەیەشی دیاری نەکردبوو کە ئەم حوکمە دەیگرێتەوە.[٢٥٣] بارزانیش لەو کاتانەدا تەنگاو بوو، پێویستی بە پشوودان هەبوو، دیموکراسی و ئۆتۆنۆمی و شتی لەو بابەتانە لەو کاتەدا ئەوەیان نەدەهێنا شەڕیان لەسەر بکات بەتایبەتی چونکە ڕێککەوتنەکە دوژمنەکانی ئەوی تەواو ئەکردو، دەستکەوتی زۆری بۆ دابین ئەکرد.[٢٥٤]

---

[251] ئیبراهیم جەلال: س. پ، ل٢٧٩.

[252] مەلا بەختیار: کۆبەندی چەند بابەتێك ل٢١٤، ٢١٥.

[253] شێرکۆ فتح الله عمر: الحزب الديمقراطي الكردستاني حركة النصر والقومي الكردية في العراق ١٩٤٦- ١٩٧٥، سليمانية، ٢٠٠٤، ل٢١٩.

[254] نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری ئەشکێنن، ل١٠٢.

هەروەها دیاری نەکردنی سنوورێکی دیارو ئاشکرای نێوچەی ئۆتۆنۆمی لەپڕۆژەکەدا، کەبەمەش بەشێکی زۆری ناوچەی موسڵو خانەقینو مەندەلیو کەرکوكو ناوچەکانی نێوان کەرکوكو حەمرین بەدەربوون لە سنووری ناوچەی ئۆتۆنۆمی، کەرکوك لەو پرسەیەدا بە هەڵواسراوی مایەوەو دانرا بۆ مشتومڕ لەسەرکردنو پاشان هەردوولا بەوە قایل بوون کە شارێکی بێ لایەن نە کوردی و نەعەرەبی بێو دواجاریش لە کوردستانیش جیا کرایەوە. لەپڕۆژەکەدا پارتی سنووری ئۆتۆنۆمیو ئاسایشی نێوخۆی ئۆتۆنۆمی خستەوە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی ناوەند، واتە سوپای عێراق و (ئەمنو ئیستخبارات)ی عێراقی لەناوچەی ئۆتۆنۆمیدا دەبنو هیچ دەسەڵاتێکی حوکمی ئۆتۆنۆمیان لەسەر نابێ.[٢٥٥]

لانی کەم لە چوار ساڵی نەشەر نە ئاشتیدا تا دەستپێکردنەوەی شۆڕشی کورد هەموو حکومەتەکانی عێراق بەجیاوازی ئایدیۆلۆژی، سیاسیو پەیوەندی عەرەبیو جیهانییەوە، ئامادە نەبوون کێشەی کورد چارەسەر بکەنو لەهیچ دانووسەندنێکدا ڕاستگۆ نەبوون، و هەموو چەشنە نەرمیەکی پارتیو بارزانیش بۆ دەست پێشکەری دانووستان یان بۆ تەقەوەستان، لەلایەن حکومەتە کین لەدڵەکانەوە بەرامبەر بە کورد خراپ لێك دراوەتەوەو کراونەتە خاڵێکی لاوازی شۆڕشی ئەیلول، بۆیە هەمیشە حکومەتەکان لە دانووسەندنەکاندا مەرجیان سەپاندووەو پاشەکشەیان بە پارتی کردووە، هەروەها سیاسەتی دیبلۆماسی کورد لە دانوسەندنەکاندا لاواز بووەو نەخشەی وردو هەمەلایەنە بۆ چۆنێتی سەرخستنی

---

[255] ئیبراهیم جەلال: س. پ، ل٢٧٨.

دانووسەندنەکان دیاری نەکراون، بۆیە جارێك پڕۆژەی باش پێشکەش کراو،و جارێکیش بەیانی لاواز.[256] ئەمەش وای لەدەسەڵات کرد بەمەبەستی جێبەجێکردنی سیاسەتی شۆڤێنییانەیی و خوڵقاندنی ڕق و کینە لەنێوان ڕۆڵەکانی نیشتمانی یەك پارچەدا، هەر لەیەکەمین ڕۆژەکانی پاش دەرچوونی بەیاننامەی ئادارەوە زنجیرەیەك کاری ڕەگەز پەرستانەی لەدژی هاووڵاتیانی کورد لەهەموولایەکی عێراقدا جێ بەجێکرد، بەجۆرێك لەهەموو ئەو سەردەمانەی بەسەر عێراقدا ڕابردبوو شتی وا نەکراوە، وەك سیاسەتی گۆڕینی باری نەتەوەیی و بە عارەب کردنی هەندێ ناوچە دەستی پێ کرد، ئەمەش دووبارە کردنەوەیەکی دزێوو چڕی هەمان سیاسەت بوو کە پارتی بەعس لە ساڵی ١٩٦٣دا لە کەرکوك جێ بەجێ ی کردبوو، بەڵام ئەمجارە سیاسەتی بەعس قەزاکانی خانەقین و شەنگاریشی گرتەوە.[257] لەلایەکی دیکەوە دەستەو تاقمە کۆنەپەرستەکانی نێو ڕژێمی بەعسی دەسەڵاتدار هەوڵیان دەدا کوردە فەیلییەکان کە زێتر لە دوو سەد ساڵ بوو نیشتەجێی بەغدا بوون، بەبیانووی ئەوەی گوایە لە (ڕەچەڵکی ئێران)ین و ڕەگەزنامەی عێراقییان لێ بستێنێتەوە، هەر بەم بیانووە زۆر کوردی فەیلی توڕدرانە ئەو دیو سنوورەوە، بەڵام دواجار پارتی توانی بەعس ڕازی بکات کە ڕەگەزنامەی عێراقی بە کوردە فەیلییەکان بدات، بەڵام ئەو بڕیارە نوسراوە لەلایەن ڕژێمەوە پشت گوێ خرا.[258] یەکێکی تر لەهەڵەو کەم و کورتیەکانی سەرکردایەتی شۆڕش زوو باوەڕ کردن بوو بە

---

[256] مەلا بەختیار: کۆبەندی چەند بابەتێك ، ل٢١٥.

[257] مسعود بارزانی: س. پ، ل١٢١.

[258] جەمال نەبەز: کوردستان و شۆڕشەکەی، ل٣٣١، ٣٣٢؛ ئۆرخانی غالب: س. پ، ل٢٥، ٢٦.

پـەیمانی دوژمنـانو چـاوەڕێکردنی وەدیهێنـانی ئـەو پـیلانو پـەیمانو ڕێککەوتنانـە کـە ئەمـەش گـەلێك جـار ببـووە هـۆی پێـشێلکردنەوەی بەردەوامی چالاکیو خەباتو بزووتنەوەو جموجـۆڵی ڕیـزو لایەنـەکانی سـەنگەری خـەباتی ڕزگـاریو چـاوەڕوانکردنی بارودۆخەکـە بـۆ ئـەوەی بزانرێ بڕیاری دوژمن چی دەبێت، لەو لاشەوە دوژمن خۆی کۆکردۆتەوەو تەواو خۆی کۆکترو بەهێزترو پڕ چەکتر کردۆتـەوەو بە گـورزی سـەنگینو گورچکبڕەوە هاتۆتە بەر ماڵی کوردو دەستەو یەخەو جارێکی دی بەرماڵی لێ گرتوون. هەمیشە دانوسەندن وەك تیغێکی دوو دەم بـەکارهێنراوە، هـەم کورد ویستویەتی بەکاری بهێنێ بۆ دەربڕینی خواست و ویست و ئێش و ئازارەکانی، هەم دەسەڵاتداران ویستویانە بەکاری بهێنن بۆ تێکشکاندنی شۆڕشـی کـورد. ئـیتر یـان بـە پـیلان گێـڕان و گـرتن و لـەناوبردنی سەرکردەکانی شۆڕشـەکە یـان بە کڕین و سوك کردنیـان و کوژاندنـەوەی شۆڕشەکەیان.[259] بەیانی ١١ی ئازار لەسـەر کاغـەز پڕبوو لـە بـەڵێن، کـە ددانی یاسایی بە کورددا نابوو، بەڵام بڕیاردانی لـە سەرو بەری ناوچەی کوردسـتان بـە هەڵواسـراوی مـابووەوە بـۆ سـەرژمێرێکی نـوێ، بێگومـان سـەرژمێریەکی وا کـە زۆرینـەی کـوردی بـە بـەهێزی لـە شـاری کـەرکوك و کێڵگـە نەوتیـەکانی دەوروبەریـدا پیـشان دەدا، هـەروەها لـە ناوچـەی خانەقینی پڕ نەوت، بەڵام هیچ مێژوویەك بۆ سەرژمێریەك دانەنرا تا ساڵی

[259] نەوشیروان مستەفا ئەمین: خولانەوە لە ناو بازنەدا، ل٦٢؛ ئاسۆ گەرمیانی: دەوڵـەتێکی کوردی سەربەخۆ یان سیستەمێکی فیدراڵی، سلێمانی، ٢٠٠٤، ل٥٧، ٥٨

١٩٧٧، ئەو کاتەش ئۆتۆنۆمیەکە زایە بووبوو.[٢٦٠] یەکێك لە ئەندامانی سەرکردەی بەعس بە گۆڤارێکی بەیرووتی ووتبوو کە ئەوان بەهۆی بەیانی ئازارەوە بارزانی بێ هێز دەکەن و لەکاتی ئاهەنگی ئیمزا کردنی ڕێککەوتنەکەدا ڕۆژنامەنووسێکی میسری لە پارێزگاری کەرکوکی پرسی بوو: "ئایا سەرژمێری دەکەن؟ پارێزگار لەوەلامدا ووتبووی: هەتا کاتی ئەو سەرژماردنە دێت شێوەی ژمارەی دانیشتوان دەگۆڕێت".[٢٦١] عەبدولرەحمان قاسملوو لە وتەیەکیدا دەڵێت: "کوردەکانی ئێراق هەتا ئێرە چیان وەدەست نەهێناوە، چونکە لە سیاسەتدا پتر کەوتوونەتە شوێن پێی هەستو هەتا ئاوەز، ئەوان یان هەموو شتیکیان دەویست یان هیچ شتێك، هەموو شتێکیان یان ڕەش ڕەش دەبینی یان سپی سپی... لە سیاسەتدا ناتوانی یا رەش ڕەش بی یان سپی سپی".[٢٦٢] لێرەدا دەکرێت چەند پرسیارێك بووروژێنین ئایا بەیاننامەی ١١ی ئازار بۆ کورد نیشانەی بەرپابوونی ئاشتی بوو؟ ئایا ئەمە پاش سەدان ساڵ چەوساندنەوەو تاڵانو حاشاکردن لە ناسنامەی نەتەوەییو دووبەرەکیو تەفرەقەنانەوە لەریزیانداو کۆچاندنو ڕاگوێزانو هەولی قڕکردنیان نەهاتبووە ئاراوە؟ ئایا ئەمە کتبێکی نوێ نەبوو لە مێژووی کورددا؟ تەنانەت دوای ڕاگەیاندنی بەیاننامەی ١١ی ئازار هەر بەو چاویلکەیەش تەماشایان

260- Human rights watch/ middle east, iraqs crime of genocide, the anfal campaign against the kurds,p23.

261 وەرگیراوە لە: پارتی دیموکراتی کوردستان (سەرکردایەتی کاتی): ڕێبازی بزوتنەوەی ئازادیخوازی کورد،ل٦١.

262 جاناتان ڕەندڵ: بەم هەموو تاوانەوە لێبوردنی چی، ل٢١٢.

دەکرد، کەچی بارزانی بۆ خۆشی لە تەعلقێکدا لەسەر بەیانی نێو براو دەڵێ: "چاوەڕوان دەکەین، تا ببینین سبیەنێ چ لەگەڵ خۆیدا دێنێ".[263]

جگە لەمانە دەستێوەردانی پەیتا پەیتای دوژمنانیش زۆر جار بووەتە هـۆی نوشـستهێنانی شـۆڕش‌و جـاری واش هـەبووە وای کـردووە، نەیهێشتووە کورد بپەرژێتە سەر ئەوەی کە حیسابێك بۆ دوژمنانی بچووك‌و گەورەی خۆی بکات‌و بیری داڕشتنی سەنگەری پاراستنی خۆی‌و بەرژەوەندییەکانیشی زوو پێ نەکراوەتەوە، یان کاتێك هەڵپەی بۆ کردووەو بیری لێ کردۆتەوە جەنگ لەبەردەمی ماڵەکەیدا دەستەویەخەی کردۆتەوەو یەخەی پێ گرتوون، ئیتر فریای ئەوە نەکەوتوون چۆن بارودۆخەکە بپارێزن‌و دەسەڵاتی دەوڵەت‌و ئاڵای قەڵایان هەر بەشەکاوەیی بمێنێتەوە، ناچار پەنایان بردۆتە بەر شاخ‌و سەر لەنوێ دەستیان بە درێژەی خەبات‌و کۆڵنەدان داوەتەوە. لە راستیشدا لەناو میللەتاندا نەتەوەی کورد لە هەموویان زیاتر ئۆتۆنۆمی کردبووە ستراتیجی سێ چارەکە سەدەی خۆی‌و زیاتر لەوان قوربانی لەپێناوی ئەوەدا داوە، بەڵکوو پلەی جۆراوجۆری مافی گەلانی پێ ڕەوا ببینن‌و نەتەوە سەردەستەکانیشی کردۆتە ئاغای خۆی ئینجا خەبات لەپێناوی ئۆتۆنۆمی لەبەرامبەر بۆرژوای نامۆ بەدیموکراسی نەتەوە سەردەستەکانی ڕۆژهەڵات بێهودە بووە.[264] لە رۆژی ١١ی ئازاری ١٩٧٤دا حکومەتی عیراق بەیانێکی کرچ و کاڵی بڵاو کردەوەکە زۆر لایەنی گرنگی پێکهاتنەکەی

---

263 گوینتەر دیشنەر: کورد گەلێکی لەخشتە براوی غەدر لێ کراو، ل٢٥٣.

264 مەلا بەختیار: کۆبەندی چەند بابەتێك، ل٢١٨؛ ئاسۆ گەرمیانی: س. پ. ل٥٧.

١١ی ئازاری ١٩٧٠ی فەرامۆش کردبوو، چەند کێشەیەکی بنەڕەتی لە نێوان کورد و حکومەتی عیراقیدا بە چارەسەرنەکراوی مابوونەوە، هەروەها حکومەتی عیراق پارتی و بارزانی بە نۆکەری بێگانە دایە قەڵەم و جارێکی تر لە کوردستاندا تەپڵی شەڕ لێدرایەوە.[٢٦٥] پارتی بەعس کە ئومێدی بەیارمەتی ڕووس لە هەموو کاتێك قایمتر بوو بوژاوەو بۆ نەمانی شۆڕش خۆی چەکدارو ئامادە کرد، لەساڵی ١٩٧٤دا بە زۆری زۆرداری ئاشی شەڕی دەگێڕاو تەقەو پێك هەڵپژان دامەزرایەوە. کەچی ڕژێمی بەعس لەگەڵ ئەو هەموو هێرش و پەلامارە دڕندانەیەی هێشتا نەیتوانی بەڕێگەی شەڕو بەکارهێنانی توانای سوپایی مەبەستەکانی خۆی بۆ لەناوبردنی شۆڕش بەدەست بهێنێت، بۆیە کەوتنە بەکارهێنانی دوانەخشەی ستراتیژی خۆیان کەئەوە دوایین وەرەقەیان بوو لەڕووی گرتنە بەری تەقەلای سیاسی و دیبلۆماسیانە بۆ لەبار بردنی شۆڕشی کورد بەکاری بهێنن. ئەویش پەنابردن بوو بۆ ئێران و لەکاتی کۆبوونەوەی ساڵانەی سەرانی ئۆپیك لە ٤- ٦ ی ئازاری ١٩٧٥ دا عێراق و ئێران (سەدام حسێن و شا) بەناوبژیوانی (هەواری بومیدیەن)ی سەرۆکی جەزائیر بەیەك گەیشتن بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانیان. دوای وتووێژەکانیان سەرانی هەردوو دەوڵەت بەیاننامەیەکی هاوبەشیان لە ڕۆژی ٦ی ئازاری ١٩٧٥ دا بلاوکردەوە کە بەڕێککەوتنی جەزائیر ناسراوە.[٢٦٦]

---

[265] شۆڕش حاجی رسوڵ: ئەنفال، ل٣١.

[266] سەروەر عبدالرحمن عمر: یەکێتی نیشتمانی کوردستان، سلێمانی، ٢٠٠٢، ل٥٠.

بارزانی دوای ئەوەی کۆبوونەوەیەکی لەگەڵ سەرکردەکانی شۆڕش و ئەندامانی مەکتەبی سیاسی لە ۱۹ی ئازاردا ئەنجامداو تیایدا بڕیاری هەرەسیدا، کە ئەمەش گەورەترین کارەسات بوو لەمێژووی نوێی گەلی کورداو تا هەتایە شوێنەواری هەردەمێنیو لەنێوان ۱۹ بۆ ۲٦ی ئازار کۆتایی بە شۆڕشی کورد هات.

بەشی سێیەم:

سیاسەتی بەعس لە کوردستاندا

باسی یەکەم

سێ کوچکەی بەعسیان
(راگواستن، بەعەرەب کردن، بە بەعسی کردن)

سێ کوچکەی راگواستن، بەعەرەب کردن، بە بەعسی کردن سێ مەترسین کە لە باشوری کوردستاندا هەڕەشەیان لەبوونی نەتەوەی کورد کردووە، بە درێژایی مێژوو سیاسەتی شۆڤێنیانەو ڕەگەز پەرستانەی ڕژێمی بەعس لەسەر ئەو بنەمایە دروست کرابوو. کورد دەست درێژی بۆ هیچ لایەك نەکردووە، تەنها داوای ئازادیو سەربەستیو سەربەخۆیی کردووە لەو وولاتانەی کەداگیرکەر بوون، هەر لەبەر ئەوەش بەشێوەیەکی زۆر دڕندانە پەلامار ئەدرانو بەهەموو شێوەیەك هەوڵی لەناو بردنیان دراوە، بەکوشتنو ئازارو ئەشکەنجە، بێدەرامەتی، لێبڕینی خۆراك، بەعەرەب کردن، دێهاتو شار سووتاندن، ناوگۆڕینی گەڕەكو جێگەکانیان.

ئـەم سیاسـەتەی بـەعس دەرەنجـامی بڕیـارێکی سـەرپێیی یـاخود تاکتیکی نەبوو، بەڵکوو بەقوڵی لەبیروبۆچوون و لێکدانەوەی بەعسدا ڕەگی خـۆی داکوتـا بـوو، قوڵاییـەکی سـتراتیجی هـەبوو، کـە لـە باشـوری کوردسـتاندا ڕووی لەتواندنـەوەی نەتـەوەی کـورد بـوو لەبۆتـەی نەتـەوەی عەرەبداو سڕینەوەی دوا شوێنەواری کوردستانی بوونی ئەم پارچەیەی نیـشتمانی کـورد، کـە بـەزۆرو بـەپێی نەخـشەیەکی ئیمپریالیـستانە بـە عێراقی عەرەبییەوە لکێنرا. لە مێژووی کۆن و نوێدا هیچ ڕژێمێك بە وێنـەی بەعس سیاسەتی جینۆسایدی دژ بە گروپە ئیتنی و ئایینی و ئاینزاکـان پیڕەو نەکردووە، جگە لە ئەڵمانیای هیتلەری و فاشیەکانی ئیتالیا نـەبێت کە پەنایان بۆ ئەم سیاسەتە بردووە، بەڵام ئەوەی بەعس ئەنجامی داوە لـەدژی کـورد دەبێتـە وانەیـەکی فـەرامۆش نـەکراو بـۆ هـەموو ئـەو ڕژێمـە تـاکڕەوو تۆتالیتـارە ڕەگەزپەرسـتانەی لـەدوای بـەعس جڵـەوی دەسـەڵات لەهەر کونجێکی ئەم جیهانە پان و بەرینەدا دەگرنە دەست.

١- ڕاگواستن (تەرحیل):

چەمکی (کۆچپێکردن، تاراندن، ڕاگواستن) ئەم سێ چەمکە جیاوازن لەیەکتر لەرووی ماناوە، بەڵام لەبنەڕەتدا یەکن لە رووی پراکتیکەوە، ڕژێمی بەعس هەر سێ ڕێگەکەی گرتەبەر دژ بە میللەتی کورد. چەمکی ڕاگواستن بەمانای گواستنەوەی جیۆگرافی یان شوێن گۆڕینی بە زۆر دەگەیەنێ، لەڕێی بەکارهێنانی تۆقاندن و پاڵەپەستۆ خستنە سەرو هێز بەکارهێنانەوە دەبێت کە گۆڕینی هەمیشەیی لە جێنیشتە بوون و ماڵی ئاسایی لەیەکەیەکی جیوگرافی بە یەکەیەکی جیۆگرافی تر لەخۆ بگرێت.[١] ڕاگواستن یاخود دەرکردنی بەزۆر، چونکە بەردەوام ڕژێم ئەو خەڵکانەی لەبەردەم دوو ئەگەردا ڕادەگرت، ئەگەری یەکەم: دەرکردنی بێ کۆت و مەرج و دەستگرتن بوو بەسەر سەروەت و سامان و خانو و زەویدا. ئەگەری دووەم: هەڵگرتنی ناسنامەی عەرەبی بوو یاخود خۆکردنە عەرەب، هەرکەسێك کە بڕیاری دەرکردنی دەردەچوو، ئەگەر مل کەچی یەکێك لەو دوو ئەگەرە نەبوایە، کە هەردەبوو ببێت، ئەوا تووشی لێدان و سزاو زیندانی کردن و سوکایەتی پێکردن دەبۆوە.[٢] ئەو ڕاگواستنەی بەعس پیادەی دەکرد، وەك زۆربەی ئەو تاوان و کردە دزێوانەی دیکەی جیاواز و تاك بوو لە شێوەدا، بەعس لە داهێنانی تەکتیکی نوێ و دزێوترین

---

[1] سلێمان عبداللە: ڕاگواستنی گوندنشینەکان لەهەرێمی کوردستانی عێراقدا، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (١٢)، کۆتایی حوزەیرانی ١٩٩٩، ل٤؛ ئەمیر خوا کەرەم محەمەد: ڕەوشی دەروونی و کۆمەڵایەتی و ئابووری ڕاگوێزراوان. گۆڤاری کەرکوك، ژمارە (١)، ساڵی پێنجەم، هاوینی ٢٠٠٣، ل٥٣.

[2] لەتیف فاتح. مجید سالح: کورد قران، ل٣٧.

شێوازەکانی ڕاوەدوونان و کۆچپێکردن و ڕاگواستندا دەست پێشخەر بووە، نەك ڕاگواستن وەك کردەوەیەکی ئەبستراکت و ڕووت، بەڵکوو ڕاگواستن وەك سیاسەتی بەرماوەو میراتی ڕژێمە تۆتالیتارە جیهانیەکانە کە بەدرێژایی مێژوو بۆ بەعس ماوەتەوەو ئەویش ئەو ئەزموونەی ئەوانی بەتەکنیك و میکانیزمی نوێوە پیادە کردووە، کەواتە بەعس بەردێکی دیکەی خستۆتە سەر دیواری تۆتالیتاریزم و ئەزموونەکانی ڕەگەزپەرستی دەوڵەمەندتر کردووە.[3] پارتی بەعس ئەوەی ڕاگەیاندبوو کەیەکێك لەمەبەستەکانی ڕاگواستنی کورد بریتییە لەبەهێزکردنی چالاکییە ئیدارییەکانی دەزگەی دەوڵەت و باشترکردنی دۆخی ژیانی کورد، کەناوی ئەو شوێنانەی نابوو (دێهاتی هاوچەرخ)، کوردیش بەو جێگایانەیان دەگوت: (ئۆردوگای زۆرە ملێ) ئەم ئۆردوگایانە لەناوچەکانی ناوەڕاست و خوارووی عێراق و هەندێکیشیان لە کوردستان بوون، بەڵام لەڕاستیدا حکومەتی عێراق مەبەستی کۆنترۆڵکردنی کورد بوو، کە دەیویست لە سیاسەت و تێکەڵاوی یەکتر دووریان بخاتەوە.[4] پرۆسەی دەرکردن و ڕاگواستن لەناوچەکانی پارێزگەی کەرکوکدا مێژووییەکی دێرینی هەیە، هەر لەساڵی ١٨٥٠و لەسەردەمی حوکمڕانی عوسمانیەکاندا، سیاسەتی هاندانی نیشتەجێ کردنی خێڵە عەرەبە کۆچەرییەکان لە ناوچەکەدا پەیڕەو کراوە، بەتایبەتی لەساڵەکانی (١٨٦٩- ١٨٧٢) سەردەمی مەدحەت پاشای والی بەغداو دوای دامەزراندنی حکومەتی فەیسەل

---

[3] مراد حەکیم محەمەد: ئاکامە کۆمەڵایەتیەکانی سیاسەتی راگواستنی کورد لە عیراق لە سەردەمی بەعسدا سلێمانی، ٢٠٠٤، ل١٠٢، ١٠٣.

[4] دلێر ئەحمەد: ئەوبارودۆخە سیاسی و کۆمەڵایەتیەی (ی. ن. ك)ی تێدا لەدایك بوو، ل١٢.

لەساڵی ١٩٢١داو لکاندنی ویلایەتی موصڵ بەدەوڵەتی عێراقەوە لەساڵی ١٩٢٦دا، دواتریش حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق سیاسەتی ڕاگواستنی ناوچە کوردیەکانیان دەست پێ کردووە، بە مەبەستی شێواندنی پێکهاتەو سیمای نەتەوایەتی دانیشتوانی ناوچە کوردیەکان، بەشێوەیەك کە لەبەرژەوەندی نەتەوەی عەرەب بێت و لەسەر حیسابی نەتەوەی کوردو نەتەوەکانی تری ناوچەکە بێت،[5] بەڵام هەنگاوی پراکتیکی بۆ ڕاگواستن و نیشتەجێ کردنی عەرەب لەپارێزگەی کەرکوکدا لەساڵی (١٩٣٧)ەوە دەستی پێ کردووە لەسەردەمی فەرمانڕەوایەتی مەلیك غازی و وەزارەتی یاسین هاشمی دا لەژێر ناوی (یەکەکانی بەرهەم هێنانی زەوی و زار)، نزیکەی (٢٠) هەزار خێزانی عەرەبی لەناوچەی حەویجەو ئەو ناوچانەی دەکەونە نێوان داقوق و دووزخورماتوو، نیشتەجێ کرد، لەشێوەی دروست کردنی ئۆردوگای نیشتەجێ کردن لەسەر ڕێگەی کەرکوك– بەغدادو لەناو شارەکاندا.[6]

پاش ئەم هەنگاوە ڕاگواستن و بەعەرەب کردن بوو بەپرۆگرامی ڕژێمی بەعس و سیاسەتێکی جێگیرو نەخشەیەکی داڕێژراو لەلایەن حکومەتی عێراقەوە جی بەجێ دەکرا، لەساڵی ١٩٦٣ەوە دەسەڵاتی بەعس دەستی کرد بەجی بەجێ کردنی سیاسەتی نوێ لەڕێکخستن و حوکمی مافی ڕەگەزنامەی عێراقی و یاسادانەری عێراقی لەداڕشتنی یاسای ڕەگەزنامەی عێراقیدا، لەژمارەیەك بنەمای یاسایی گشتی لایداو حکومەت لەو

---

[5] د. خلیل اسماعیل محمد: بەعەرەبکردنی کەرکوك و ناوچەکانی دەرووبەری، ڕۆژنامەی برایەتی،ژمارە (٣٣٠٩)، ل٧.

[6] ئەمیر خوا کەرەم محەمەد: ڕەوشی دەروونی و کۆمەڵایەتی ، ل٥٧.

ڕێگەیەوە دەستی کرد بەچڕکردنی ڕاگواستنی کورد لەناوچەی کەرکوك.[7] سیاسەتی ڕاگواستنی زۆرە ملیێ ی کورد پایەیەکی گرنگی لەداڕشتنی هێڵە گشتییەکانی ئەمنی ستراتیجیی عێراقدا گرتووە، هەربۆیە کاتێك لەساڵی ١٩٦٣دا بەعسییەکان بۆ ماوەیەکی کەم دەسەڵاتی سیاسییان گرتە دەست، دەست بەجێ دەستیان کرد بەڕاگواستن‌و بەعەرەبکردنی ناوچە نەوتاوییەکانی کەرکوك‌و هەولێرو گەلێ ناوچەی تریش بەر ئەو شاڵاوە کەوتن.[8] ئەم قۆناغەی ڕاگواستنی کورد لەساڵی ١٩٦٣ەوە دەست پێ دەکات، بەڵام لەبەرئەوەی بەعس لەیەکەم حوکمڕانیدا تەنها (٩) مانگ لەدەسەڵاتدا مایەوەو نەیتوانی لەو ماوە کەمەدا هەموو خەونەکانی بهێنێتەدی، ئەگەرچی لەو ماوەیەشدا کەمی نەکردو هەر لەدەستپێکی فەرمانڕەواییەکەیدا سەلماندی کەسیاسەتێکی ترسناکی بۆ ڕاگواستنی کورد داڕشتووە.[9] یەکەم هەنگاوی بەعس روخاندنی گەرەکی(جمهوری)* کوردی بوو. دانیشتوانەکەی بریتی بوون لە جەماوەری کوردی کۆشش کەرو کرێکارو پاڵە، کاری وێران کردن‌و ڕووخاندنی ماڵەکان بەسەر خاوەنەکانیاندا لەساتەکانی کازیوەی دەم بەیانا لەژێر کۆنترۆڵ‌و

---

[7] محمد هماوەندی: راگواستنی کوردو زامدارکردنی دیموکراتیەت ، ل١٧.

[8] ئەمین قادر مینە: ئەمنی ستراتیجی ، ل١٤٤.

[9] مراد حەکیم محەمەد: ئاکامە کۆمەڵایەتیەکانی سیاسەتی ڕاگواستنی کورد ، ل١١٧.

* لەسەردەمی دەسەڵاتی (عەبدولکەریم قاسم)دا ڕێگە درا بە خەڵکە دەست کورت‌و هەژارەکان لەئازادی‌و نێوان ئیسکان‌و یادگارو شۆڕیجە چەند هەزار خانویەك دروست بکەن، ئەم خانوانە ناونران (جەمهوری) ئاماژە بە جمهوریەتی عێراق‌و پشتگیریەکەی. (**لەتیف فاتح فەرەج: کوردو کەرکوك، گۆڤاری پەیڤین، ژمارە** (٢)، ١٩٩٧، ل٦٦).

چاودێری گاردی حەرەس قەومییەکاندا دەستی پێ کرد.[10] تەنها لەو ماوە کەمەی ساڵی ١٩٦٣دا نزیکەی (٤٠) هەزار هاووڵاتی کوردی لەشاری کەرکوك ڕاگوێزران، ئەمە جگە لەشارەکانی تر.[11] هەر لەو ماوەیەدا لە ١٩٦٣/٦/١١دا سوپاو حەرەس قەومییەکان لەقەزای دوبز کەئەوکات ناحیە بوو (٢٢) گوندی کوردیان داگیر کردو عەرەبیان لێ نیشتەجێ کردن،** بەعس زۆر بەجیدی دەیڕوانیە مەسەلەی گۆڕینی دیمۆگرافیای عێراق و هەمیشە هەوڵی ئەوەی داوە کە ئەو شوێنانەی ئەوان بەگرنگیان زانیووە ڕێژەی کوردی لێ کەم بکەنەوە، ئەمەش بەشێك بوو لە ئایدۆلۆژیای شۆڤێنیانەی بەعس. لەساڵی ١٩٦٣و ساڵەکانی دواتردا ژمارەی ئەو گوندانەی کە نزیکی چاڵە نەوتەکان بوون چۆڵ کران و عەرەبیان لێ نیشتەجێ کرا، زیاتر لە (٧١) گوند دەبوو.[12] هەروەها هەر لەساڵی ١٩٦٣دا (١٣) گوند سوتێنراو تەخت کران،** نزیکەی (٨) هەزار

---

[10] محمد هماوەندی: ڕاگواستنی کوردو زامدارکردنی دیموکراتیەت، ل١٨.

[11] لەتیف فاتح، مجید ساڵح: کورد قڕان، ل٣٩.

* - کە ئەوانیش گوندەکانی: (قەرەدەرە، عەمشە، مەرعی، قوشقایە، قەڵای عەربەت، هەنجیرەی بچووك، قوتانی خەلیفە، قوتانی کوردەکان، مامە، عەلە غێر، شیرناو، تەقتەق، کونە ڕێوی، گورگە چاڵ، شێخان، باجوان، سێ کانیان، شۆڕاو، نادر ئاوا، دڕکەی کوردان، چەخماخە، مەلحە) بوون، لەناحیەی سەرگەڕان کە دواتر کرا بە قودس و لەهەولێرەوە خرایە سەر کەرکوك و (١٤) گوند تەعریب کران و کوردەکانیان تیا دەرکراو عەشیرەتی بەدووی عەرەبیانی بەسەرۆکایەتی (عەواس سەدیر بەنی قورسی عەرەبی) تیا نیشتەجێ کرا.(لەتیف فاتح فەرەج: کوردو کەرکوك، ل٧٤؛ مراد حەکیم محەمەد: ئاکامە کۆمەڵایەتیەکانی سیاسەتی ڕاگواستنی کورد، ل١١٧، ١١٨).

[12] شۆڕش حاجی ڕەسوڵ: ئەنفالی کوردو دەوڵەتی عێراق، ل٢٧.

خێزانی کوردیان لە کەرکوك دەرکرد.[١٣] جگە لەمانە بەعس لەکاتی هێرش‌و پەلامارو تاڵان‌و سووتاندن‌و گرتن‌و کوشتن‌و ڕەشبگیرییەکانییدا، لەنێوان سالانی (١٩٦٣- ١٩٧٦) بۆ سەر کوردستان‌و بەتایبەتی لەڕاگواستن‌و بەعەرەبکردنی ناوچەی کەندێناوەی قەزای مەخموردا، بەڵگەنامەکانی تاپۆی زەوی‌و زار (قۆچانی ڕەش)یان دەسووتاند یان دەیان برد بۆ نەهێشتن‌و شوێن بزرکردنی هەر بەڵگەیەك یاخود نیشانەیەك کە کوردبوونی خاکەکەی بسەلمێنێ.[١٤] هەروەها لەدرێژەی شالاوی بە عەرەبکردنی بەعسییەکان لەساڵی ١٩٦٣دا ناوچەی کەندێناوەی بەشێوەیەکی فراوان گرتەوە، لەکۆی (٧٢) گوندی ئەم ناوچەیە زیاتر لە ٣٢ گوندی سووتاندوو تالان‌و بڕۆی کردو نزیکەی (٣٠٠) کەس لە جوتیارانی بێ دیفاعی ناوچەکە لە کونجی بەندیخانەکانی عێراق ئاخێنران، ئەم شالاوەش لەتۆڵەی تێکشکانی داگیرکەری عێراقی بوو لەشەڕی دارە خورمای بناری چیای بڵباس (قەرەچووغ) کە لە ١٩٦٣/٦/١٣دا ڕوویداو پاشان (٢٥) گوندی ئەم ناوچەیە بەخێڵە دواکەوتووەکانی عەرەبی (شەمەر) جێ نشین کراو تاکۆتایی ساڵی ١٩٦٧

** کە بریتی بوون لە گوندەکانی (خدرجە، گاوەرە، کەنداڵ لەناحیەی دیبەگە،، هەروەها دارەخورما، حەسەن بڵباس، حاجی شێخان و لاوەر لەهەمان ناحیەدا. لەناحیەی قەرە حەسەن گوندەکانی پەنجا عەلی، مەحمود ئاوا، لەناحیەی شوان گوندەکانی قزلقایە، وەلی پاشا، لەناحیەی قەرە هەنجیر سۆنە گۆلی‌و یارەوەلی).(ئەمین قادر مینە: ئەمنی ستراتیجی عێراق ل٢١٢.)

[13] لەتیف فاتح فەرەج: کوردو کەرکوك، ل٧٤.

[14] محمد سعید سۆفی: قەزای مەخمورو دەشتی هەولێر لەناو پاکتاو کردنی ڕەگەزیدا، گۆڤاری کەرکوك، ژمارە (٣)ی ساڵی چوارەم، زستانی ٢٠٠٣، ل٥٠.

درێژەی کێشا.[15] ئەو خێڵە عەرەبانەی کە هێنرابوونە ناوچەکە، دەستیان کردبوو بەدەست درێژیو هێرشو پەلامار، هەروەها مەڕانە سەندنو بەر خانەو پەرێزانە، سوخرەو بێکاری، بیانوو پێگرتن، ئەم خێڵانە دوای ئەوەی دڵنیابوون لەڕەفتاری دوژمنکارانەی سەرانی دەوڵەت بۆ گەلی کورد، ئەوانیش بێ پەروا دوژمنایەتی خۆیان ڕاشکاوانەتر دەرخستو ئاشکرا کرد، ببوون بە بەشێك لەڕژێمو هاوکاریو هەم ئاهەنگی سوپای داگیرکەری عێراق.[16] کاتێك بەعسییەکان بۆ جاری دووەم لە تەمموزی ١٩٦٨دا دەسەڵاتی سیاسیان گرتە دەست، بەشێوەیەکی هەمەلایەنترو قوڵترو بەرفراوانترو چڕتر کەوتنە داڕشتنی نەخشەو پلانی ڕاگواستنی ناوچە کوردنشینەکان، بۆ ئەم مەبەستەش دەیان ملیار دیناریان خەرج کرد.[17] بۆیە پاش دەسەڵات گرتنەوە دەست بەردەوام ئەو شوێنو ناوچانەی ڕاگواستن دەیانیگرتەوە بریتی بوون لەو ناوچانەی کە هێڵی تەماس بوون لەنێوان هەردوو گەلی کوردو عەرەبدا، وەك ناوچەکانی (مەندەلی، خانەقین، جەلەولا، شەنگارو شێخانو تێکڕای ئەو ناوچانەش کەسەر بەپارێزگەی کەرکوك بوون). بەعس هەوڵی ئەوەی دەدا کەمەرێکی تەواوی عەرەبی لە دەوروبەری بەغداو کەرکوكو موسڵ درووست بکات، و هەوڵی گۆڕینی دیموگرافیای ئەو سێ شارەی داوە، تەنها لەشاری بەغدا

---

[15] کاوە نادر: کەندێناوە لەنێوان ڕاگواستنو بەعەرەبکردندا، هەولێر، ٢٠٠١، ل٣٩.

[16] محەمەد سەعید سۆفی: قەزای مەخمورو دەشتی هەولێر، ل٦٠.

[17] ئەمین قادر مینە: ئەمنی ستراتیجی ، ل١٤٤.

لەساڵی ١٩٦٨ بەدواوە نزیکەی (٢٢) هەزار کوردی فەیلی دەرکرد.[١٨] زیاتر لە (٢٠٠) هەزاری دیکەش راگوێزران و دەرکران، دەست بەسەر ماڵو سەرمایەیاندا گیرا، ئەویش بەتۆمەتی ئێرانی بوونیان، هەروەها دەرکردنی هەموو ئەو کوردانەی کە تۆمەتی ئێرانی بوونیان دابووە پاڵیان کە لەشارو شارۆچکەکانی عێراقدا نیشتەجێ ببوون، وەك بەغداو بەسرەو عەممارە و بەدرەو مەندەلیو شارەبانو خانەقین.[١٩] لەساڵی ١٩٧٠داو پاش ماوەیەکی کورت لە ئیمزا کردنی بەیاننامەی ١١ی ئاداری ١٩٧٠، نزیکەی (٦٠٠) یەکەی نیشتەجێ کردن لە گۆڕەپانی بەرامبەر بەگەڕەکی ئازادیو گەڕەکی ئیسکان کە دوو گەڕکی کوردنشین بوون لە نزیك ڕێگەی گشتی نێوان کەرکوكو سلێمانی دروست کراو ناویان لێنا (الکرامە)، لەگەڵ درووست کردنی کەمپێکی سەربازی لەنزیك گەڕەکی ناوبراو بەمەبەستی پارێزگاری کردنی دانیشتوانەکەی، هەروەها لەنێوان ساڵانی ١٩٧٢-١٩٧٣دا ڕژێم (٥٠) یەکەی نیشتەجێی دیکەی درووست کرد لەنزیك گەڕەکی (الکرامە)و ناوی نا (المثنی)، ئەم گەڕەکە (٣) کیلۆمەتر دوور بوو لە کۆگاکانی فیرقەی دوو، لەسەر ڕێگەی کەرکوك- یارەلی.[٢٠] لەمانگی سێپتەمبەری ١٩٧١دا ڕژێمی عێراق نزیکەی (٥٠) هەزار کوردی فەیلی بەرەو سنوورەکانی ئێران ڕاپێچ کردو لەساڵی ١٩٧٢ەوە سەدان خێزانی

---

[18] شۆڕش حاجی ڕەسوڵ: ئەنفال، ، ل٢٧؛ طه بابان: عالم الکورد المرعب، الکتاب الاول،ط١، مطبعة شفان، السلیمانیة، ٢٠٠٢، ل٢٥٩.

[19] ئەمین قادر مینە، ئەمنی ستراتیجی، ل١٤٣ ؛ لەتیف فاتحو مەجید سالح: کورد قڕان، ، ل٤١، ٤٢.

[20] نوری تاڵەبانی: سیاسەتی بەعەرەبکردنی کەرکوك، ل٥٥.

لەچوارده گوند* دەرکرد.[21] لەساڵی ١٩٧٤یشدا (١٥) گوندی هەردوو هۆزی داودەو کاکەیی تاپۆ کرایە سەر عەرەبەکان‌و کوردی لێ دەرکرا. ساڵی ١٩٧٣ بەبێ هیچ هۆیەکی تەندروستی، هۆشیاری، سیاسی (١١٨) کرێکار لە کۆمپانیای نەوت دەرکران‌و عەرەبیان لەجێگە دانرا. تەنیا لەناحیەی دوبز (٢٩) گوند کە ژمارەی خێزانی ١٧ گوندیان ٧٨١ خێزان بوو ڕاگوێزران، ئەمە جگە لە گوندەکانی یاروەلی‌و سۆنە گولی‌و گوندەکانی قەرەحەسەن‌و...هتد.[22] بەعس ڕاگوێزانی کردبوو بەیەکێ لەپایە سەرەکییەکانی ستراتیجیی کوردیی خۆی، بەتایبەتی دوای هەرەسی شۆڕشی ئەیلول بەپەلە کەوتنە جێبەجێ کردنی. هەرچەندە لەماوەی ساڵانی نێوان (١٩٧٠- ١٩٧٤) لەحاڵەتێکی ئاگر بەستدا بوون لەگەڵ کورددا، کەچی بەعس دەستی لەسیاسەتی پاکتاوی ڕەگەزی نەبوردوو و بەقورسترین شێوە کەوتە پەیڕەوکردنی ئەو سیاسەتەی، تەنانەت خودی (صەدام حسێن) کە ئەوکات جێگری (ئەحمەد حەسەن بەکر) بوو، بەشداری لەو هەڵمەتە نەگریسەدا کردووەو کاتی هاتنی بۆ کەرکوك بە بۆنەی تێپەڕبوونی ساڵێ بەسەر بەیانی ١١ی ئازاردا بنچینەی گەڕەکی (وحدە- حریە)ی دانا کە بووە بنچینەی شێواندنی سیمای کوردنشینی

---

* -کە بریتین لە گوندەکانی (حەشیشە، دەڵسی گەورە، دەڵسی بچووك، ڕەبحاوە، گرد رابیعە، تەل مەغار، ئەرغوون، سێکانی، کەراکرە، کەریمیە، سەی محەمەد. هەر لەم ساڵەدا لەناحیەی داقوقی سەر بەپارێزگای تکریت چوار گوندی ئەبو سەراج، چاووگە، مەتارە، ئەبو لاگەنین بۆ چەمچەماڵ‌و سێپاراتە ڕاگوێزران.(مراد حەکیم محەمەد: ئاکامە کۆمەڵایەتیەکان، ل١٢٢، ١٢٣).

[21] مراد حەکیم محەمەد: هـ.س، ل١٢٢، ١٢٣.

[22] لەتیف فاتح فەرەج: کوردو کەرکوك، ل٨١، ٨٢.

کەرکوك.[٢٣] ڕژێمی عێراق لەماوەی نێوان ساڵانی ١٩٦٩ تا ساڵانی هەشتاکان نزیکەی (٢١٨) گوندی لەپارێزگای کەرکوکدا ڕاگوێزاوە کە دەکاتە (١١,٦٩٤) خێزانی کورد لەمەش (٣٧٪)ی ڕاگوێزراوەکانی کوردە.[٢٤]

لەگەڵ هەموو ئەو سیاسەتانەی کە بەعس بەرامبەر بە کوردی ئەنجام داوە، لەساڵی ١٩٦٨دا (ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش)ی بەعس، بەیاننامەیەکی* بۆ گەلی کورد بڵاوکردەوە کە خۆی لەهەموو ئەو دەست درێژییانەی کراوەتە سەر مافی کورد بێ بەری دەکات، بەڵکوو هەموو ئەو گوناهانەی خستۆتە ئەستۆی هەوڵو سیاسەتەکانی ئیمپریالیزمو کۆنەپەرستو زایۆنیزم.[٢٥] مرۆڤ نازانێ بەکامیان باوەڕ بکات بەو بەیاننامە شۆڕشگێڕە ڕەسمیانەی کە بڵاویان کردۆتەوە، یاخود ئەوەی کەلەسەر خاك ڕوویدەداو ئەو بڕیارانەی کە لەلایەن (ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕشی)بەعسەوە دەردەچوون کەناوەڕۆکەکەیان سەراپا بۆ ڕاگواستنی کورد بوو، هەمووشی یەك سەرچاوەی هەبوو فەرمانی یەك سوڵتان بوو کە

---

[23] نەوشیروان مستەفا ئەمین: لەکەناری دانوبەوە بۆ خڕی ناو زەنگ، ل٧٩.

[24] خليل اسماعيل: البعد القومي للتغيرات في الحدود الادارية لمحافظة كركوك، اربيل، ١٩٩٧، ل٢٤.

* لەبەیاننامەکەدا هاتووە: "سیاسەتی تەماویو نادیار کۆتایی هات، باوەڕهێنانی شۆڕش بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد بۆتە شتێکی ئاشکراو ڕوون... ئیمپریالیزم هەستی بەو مەترسیە کردووە، بۆیە نۆکەرانو بەکرێ گیراوانی خۆی دەجولێنێ بۆ گێرە شێوێنیو بەربەست دانانی لەبەردەم ڕەوتی شۆڕشی (حەقدەی تەمموز)، بۆیە پڕوپاگەندەی ئەوە دەکات کەسەرکردایەتی شۆڕش خاوەنی وەعدو بەڵێنەکانی خۆیان نینو کار بۆ تەعریبو ڕاگواستنی دانیشتوان بۆ ناوچەکانی تر دەکەن". (محمد هماوەندی: ڕاگواستنی کوردو زامدار کردنی دیموکراتیەت، ل٥٠).

[25] محمد هماوەندی: هـ.س، ل٥٠.

بۆ مەبەستێکی خراپ بوو. ئەو سیاسەتە کە تەنها بۆ راگواستنی کورد بەکاری دەهێناو بەنیازی سڕینەوەی ژیانو بوونی کورد لەو ناوچانە پەیڕەوی دەکرد، لەدوای ڕاگواستنی خەڵکەکە گوندەکانیانی بە شۆڤڵو تی ئێن تی دەتەقاندەوەو کانیو بیرو کارێزەکانیشیان دەتەقاندەوە یان پڕیان دەکردەوە، تەنانەت دارو درەختو ڕەزو باخەکانیشیان دەسووتاند، لەهەندێك شوێن نەوتیان دەکردە ژێر ڕەگی دارە گەورەکان، بەمەش حکومەتی عێراق دەیویست شوێنەواری ژیان لەو گوندانەدا نەهێڵێت و کارێك بکات کە کەس بەتەمای گەڕانەوە نەبێت بۆ گوندەکانیان.

ئەنجامی ئەم جۆرە ڕاگواستنە کە بەخێرایيو وەحشیانە دەهاتە بەرچاو بووە هۆی درووست بوونی روحی بەرەنگاری لەناو خەڵکی دێهاتەکانی کوردستاندا، ئەمەش ئامانجی سیاسەتی بەعس بوو کە بەئامرازی تیرۆرو گرتنو دوورخستنەوە هەوڵی دەدا بزوتنەوەی کوردایەتی لە سەرجەم کوردە نەتەوەیی و دڵسۆز و دیموکراتخوازەکان و سەرکردەکانی ئەو بزوتنەوەیە دابڕێن.

بۆیە گەلی کورد جگە لەخەباتی چەکدارانەو ڕووبەڕووبوونەوەیەکی سەرسەختانەی ڕژێم هیچ دەرفەتێکی تری لەبەردەمدا نەمایەوە، تا داخوازیە ڕەواکانی خۆی بخاتە ڕوو، بەڵام چونکە دەوڵەتی عێراق خاوەنی توانایەکی زۆری ئابووريو مرۆیيو سوپایی ئەوتۆ بوو کە بەراورد نەدەکرا لەگەڵ ئەو ئیمکانیاتە ئابووريو مرۆیيو پێشمەرگەییيە کەمەی لەبەردەست شۆڕشی کورددا بوو، بۆیە هەمیشە جۆری ستراتیجيو جەنگی شۆڕشی کورد لەجۆری ململانێی زۆرانبازی لاواز بووە دژی بەهێز. سەدام حسێن لەچاوپێکەوتنێکیدا لەگەڵ ڕۆژنامەی

(العراق) سەبارەت بەکێشەی ڕاگواستن بەم جۆرە دواوە: "هەندێ کاری ئیداری لەلایەن دەسەلاتدارانی حکومەت کراوە کە پەیوەندی هەیە بەجێگە گۆڕینی ژیانی هەندێ لە هاوولاتیان کە لەهەندێ ناوچەی سنووری دەژیان کە ئەم ناوچانە شوێنی گرنگ و ستراتیجین لەعێراقدا، هەروەها ئەو کاروانەی دوایی کەپەنابەر بوون لە ئێران و گەڕانەوە وولات لەناوچەکانی ناوەڕاست و خوارووی عێراق نیشتەجێ کراون".[26] بەم جۆرە ڕژێمی بەعسی کۆلۆنیالیست هەموو هەوڵ و تەقەلای خۆی بۆ سڕینەوەی سیمای کوردانەی ئەو ناوچانە خستۆتەگەڕ لەو پێناوەشدا سەدان ملیۆن دیناری خەرج کردووە.

٢- بەعەرەبکردن:-

سیاسەتی بەعەرەبکردنی کورد و کوردستان، چوکلەیەکی تری سێ کوچکەی (ڕاگواستن، بەعەرەب کردن، بە بەعسی کردن)ەکەی ڕژێمی بەغدا بوو، کەڕوو لەهەڵلوشینی خاکی کوردستان و تواندنەوەی نەتەوەیی کوردە، ڕوو لەوەیە نیشتمانی کورد بکاتە خاکی مێژوویی عەرەب و بەشێکیش لە کورد بەعەرەب لەقەڵەم بدا، تا لەلایەکەوە چەند بۆی دەکرێ و بۆی دەلوێ کوردستانی عێراق پارچە پارچە بکات و بەعەرەبی بکاو لەلایەکی تریشەوە دیموگرافی کوردستان و عێراق بگۆڕێ بەوەی بەشێك لەنەتەوەی کورد بکاتە عەرەب. واتە بەعەرەب کردن ئەوپەڕی بیری

[26] دلێر ئەحمەد: ئەو بارودۆخە سیاسی و کۆمەلایەتیەی (ی. ن. ك)، ل١٢.

شۆڤێنیزمی بەعس و حکومەتی عێراقە کە بەدرێژایی دەسەڵاتی پرۆسەی بەعەرەب کردنی خاك و خەڵکی جێبەجێکردووە.

بەعەرەب کردن واتە نیشتەجێ کردنی تاك و کۆمەڵ لە هەرێمی کوردستاندا و بنیادنانی شوێنی نیشتەجێبوونی عەرەبیە بۆیان، هەروەها مانای گۆڕینی ناوی شارو گوندو شوێنی نیشتەجێ بوون، نووسینگەو دامەزراوە ڕەسمی و نیمچە ڕەسمییەکانە بۆ عەرەبی، ئەمەش بەمانای گۆڕینی واقیعی نەتەوەیی دێت بۆ بەرژەوەندی عەرەبی. مەسەلەی تەعریب کردنی ناوچەکانی کوردستان ئامانجێکی هەرە سەرەکی دەسەڵاتدارە عەرەبییەکانی ناوچەکە بووە لەسەردەمە جیاوازەکانی حوکمڕانیاندا، واتا ئەم بەعەرەب کردنە زۆر کۆنەو هەر لەسەردەمی داگیرکارییە ئیسلامیەکانەوە بە تایبەتی لە سەردەمی عومەری کوڕی خەتابەوە (٦٣٤-٦٤٤ز) کە (بەفتوحاتی ئیسلامی ناسراوە) هەوڵەکانی بەعەرەب کردن دەست پێ دەکات،[27] هۆزە عەرەبەکان و بەتایبەتی هۆزە کۆچەرییەکان، کۆچ دەکەن بۆ عێراق و پاشان بەرەو ناوچەکانی کوردستان دێن، بەتایبەتی ناوچەی موسل و تێیدا نیشتەجێ دەبن.[28] ڕژێمە یەك لەدوای یەکەکانی عێراقی دروستکراو لەفەیسەڵەوە بۆ سەدام، جگە لەشەڕی بەئاشکراو کوشت و بڕی کوردان بەنهێنی و لەژێرەوەش هەردەم لەهەوڵی سڕینەوەی دیرۆك و زمان و داب و کلتورو کەلەپوری نەتەوەی

---

27 شوان عوسمان مستەفا: کوردستان و پرۆسەی بە ئیسلام کردنی کورد، سلێمانی،٢٠٠٢،ل٢٣٢.

28 ناهیدە جەمال تاڵەبانی: ڕاگواستن و بەعەرەب کردن لەقەزای کفریدا، گۆڤاری کەرکوك، ژمارە (٣)، ساڵی پێنجەم، زستانی ٢٠٠٤، ل١٠؛ خلیل اسماعیل محمد: مؤشرات سیاسة التعریب والتهجیر في اقلیم کردستان العراق،اربیل، ٢٠٠١، ل٤.

کورددا بوون و لەجێیدا نەخش کردنی دیرۆك و زمان و داب و کولتوورو کەلەپوری عەرەب.

لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت کە سیاسەتی بەعەرەب کردنی کوردستان هەر زادەی بیرولێکدانەوەی بەعس نیە، بەڵکوو سیاسەتێکی لەمێژینەی کار بەدەستە سیاسی و سوپاییەکانی حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق و بگرە پێشتریشە، بەلام بەعس جیا لەهەر ڕژێمێکی تری عێراق لەڕوانگەیەکی ستراتیجییەوە بۆ مەسەلەی بەعەرەب کردنی کوردستان و کورد چووە، هەمەلایەنەتر بیری لێکردۆتەوە، هێڵە گشتییەکانی ئەم سیاسەتەی داڕشتووە، توندوتیژترو دڕندانەتر و بەرفراوانتر جێبەجێ کردووە.

دەکرێ پرۆسەی بەعەرەب کردنی کوردستان بەسەر چەند قۆناغێکدا دابەش بکەین:

<u>قۆناغی یەکەم:</u> پێش درووست بوونی دەوڵەتی عێراق، لەسەردەمی مەمالیك و مەدحەت پاشادا کە لەپێناوی هەندێ ڕیفۆرمدا چەند خێڵێکی ڕەوەندی عەرەبی لە کوردستاندا نیشتەجێ کران، ئەو شوێنانەش بریتی بوون لە (دەشتەکانی مەندەلی و بە لەدروزو قزلربات و چەند تیرەیەك لە خێڵەکانی (ڕەبیعە)، ئیبن ئەوس و جبور نیشتەجێ کران)، هەروەها لەدەشتی نێوان کفری و دووز تا ئاوە سپی خێڵی بەیاتی بەڕەگەز مەغۆل تێکەڵ بە خێڵە عەرەبەکانی ئەو ناوچەیە بوون.[٢٩] چەند تیرەیەکی

[29] کاوە نادر: کۆلۆنیالیزمی عێراقی و ڕاگواستن و بەعەرەبکردنی باشووری کوردستان، گۆڤاری سەرخۆبوون، ژمارە (٧-٨)، هەولێر، ٢٠٠١، ل٢٩، ٣٠.

(کرێوی و لهێب) له دەشتەکانی قەرەتەپە نیشتەجێ کران، لەناوچەی حەویجەی نێوان زێ بچوك و ئاوە سپی هەندێك لە خێڵی عوبێدی تێدا نیشتەجێ کران، لەدەشتی قەراج و گەیارەو شەرگات هەندێ لەمەڕ لەوەڕینەکانی عەرەبی (شەممەرو ئەبو حەمران و تەیی و جبور)، نیشتەجێ کران و لەناوچە جوداکانی موسلیش، هەندێك لە خێڵی تەیی و شەممەر نیشتەجێ کران.[30]

<u>قۆناغی دووەم</u>: ئەم قۆناغە سەرتاسەری سەردەمی پاشایەتی عێراق دەگرێتەوە، دەوڵەتی تازە دامەزراوی عێراق نە قولاییەکی مێژوویی و نە سوپایەکی بەهێزو مۆدێرن و نە ئابووریەکی بەهێز و توانایەکی مرۆیی ئەوتۆی لەبەردەستدا بوو، لەبەر ئەوە سیاسەتی بەعەرەب کردن لەم قۆناغەدا لە ڕێیەکی توندوتیژانەوە نەبوو، بەڵکە بەشێنەیی و لەسەرخۆ و بەخشکەیی ئەنجام دراوە، هەندێ ناوچەی کەمی گرتۆتەخۆ کەدرێژە پێدان و تەواوکەری قۆناغی یەکەمی بەعەرەب کردن و چەسپاندنی بیری عێراقچێتی بووە لەمێشکی کورددا، تا بەو دەوڵەتە تازەیەو ژیان لەچوارچێوەی دا قایل بن.[31] دیارترین ئەو ناوچانەی کە تەعریب کراون لەوماوەیەدا (موسڵ، خانەقین، کەرکوك و شارەبان) بوون. لەنێوان ساڵانی (١٩٤٥– ١٩٥٨) چەندین خێڵاتی عەرەبی لە (حمدانی و کلیبات) لە

---

[30] شیخ صدیق: پاکتاوکردنی رەگەزیی کورد لە مێژوودا، چ١، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکاڵ، هەولێر، ٢٠٠٥، ل٢٥؛ کاوە نادر: کۆلۆنیالیزمی عێراقی و ڕاگواستن و بەعەرەبکردنی باشووری کوردستان، ل٣٠.

[31] ئەمین قادر مینە: ئەمنی ستراتیجی عێراق، ل٢٣٦.

پڕۆژەکـانی حەویجـەو شـەنگارو لەتیفیـەو دوجێلـە نیـشتەجێ کـران.[٣٢] ئۆردووگـای تایبـەتیان بـۆ دروسـت کـردن، لـەداقوق بەمانـە دەڵـێن (١٠) هـەزاری، واتـە لـەو کاتـەدا هـەر خێزانێـك بـڕی (١٠) هـەزاریان لـە ڕژێـم وەردەگرت، لەبەرئەوەی عەرەبن و هاتوونەتە سەر خاکی کورد، بۆیـە دەبێ یادداشـت بکـرێن.[٣٣] لەچـلەکاندا هـەزاران کـەس لەخـەڵکی مەنـدەلی و خانەقین و قەرەخان (جەلەولا)و لە کوت (بەدرە و جەسان) بەبیانوی ئێرانی بوون ئاودیوی ئێران کران و عەرەبی دواکەوتوویان لە شوێنیان نیشتەجێ کـرد، هـەروەها بەشێك لەناوچەکانی موسڵ بـەر شاڵاوی بەعـەرەب کـردن کەوت، ناوچەی قەراج زیاتر بەعەرەب کـراو خێڵـی (سـنبس)یـان بـۆ هێنـاو لەگـەل بەشـێك لـەهۆزەکانی تـر.[٣٤] هـەروەها لەناوچـەی موسـڵ (شـەنگارو خەزەر) بەر شاڵاوی بەعـەرەب کـردن کـەوتن و تەنانـەت ژمارەی نیشتەجێ تازەکـانی عـەرەب لەسـاڵانی (١٩٥٣- ١٩٥٦)دا گەیـشتە ٤٠٠ گونـد و نزیکەی ١٧٢ گوندی دیکە لە خودی ناحیەی شەنگاردا بەعـەرەب کـران.[٣٥] هـەر لـەو ماوەیـەدا حکومـەتی پاشـایەتی ڕایگەیانـدبوو کـە بـەنیازی نیشتەجێ کردنی خێڵـە کۆچەرییەکانە، بۆیـە چەند کەسێك لـە کـورد وەك حامد بەگی جاف داوایان لە حکومەت کـرد کەبەشێك لـە عەشیرەتی جـاف کـە کۆچـەری بـوون و لەکـەلارو کفـری دابـوون بگوازرێنـەوە بـۆ حـەویجـەو

---

[32] کاوە نادر: کۆلۆنیالیزمی عێراقی و ڕاگواستن و بەعەرەبکردنی باشووری کوردستان، ل٣٠؛ ئەمیر خواکەرەم: ڕەوشی دەروونی و کۆمەڵایەتی ڕاگوێزراوان، ل٧١.

[33] کاوە نادر: کۆلۆنیالیزمی عێراقی و ڕاگواستن و بەعەرەبکردنی باشووری کوردستان، ل٧١.

[34] ئەمین قادر مینە: ئەمنی ستراتیجی عێراق، ل٢٣٦.

[35] شـیخ صـدیق: پاکتـاوکردنی ڕەگـەزیی کـورد لـە مێـژوودا، ل٢٦" کـاوە نـادر: کۆلۆنیـالیزمی عێراقی و ڕاگواستن و بەعەرەبکردنی باشووری کوردستان، ل٣٠.

لەوێ نیشتەجێ بکرێن، بەڵام یاسین هاشمی گوێی بەو داوایە نەداو لەجیاتی کورد عەرەبی هێنا لەبەرامبەردا حامد بەگی جاف کە قائمقامی چەمچەماڵ بوو دەستی لەکار کێشایەوە.[٣٦]

قۆناغی سێیەم: سەردەمی نێوان (١٩٥٨- ١٩٦٣) دەگرێتەوە، ئەگەرچی ماوەی دەسەڵاتی عەبدولکەریم قاسم کورت بوو و سیاسەتی بەعەرەب کردن تا ئەندازەیەکی زۆر کەم ببۆوە، بەڵام بوونی هەر هەبووەو ئەوانەی دەورانی پاشایەتی هەڵنەوەشاوەتەوە، بۆ نموونە لەناوچەکانی زەمارو شەنگارو ناوچەکانی سنووری عێراق و سووریا چەند خێڵێکی عەرەبی هێنایە سەر زەوی و زاری کوردان.[٣٧]

قۆناغی چوارەم: کە ساڵەکانی (١٩٦٣- ١٩٨٧) دەگرێتەوە پڕمەترسی ترین قۆناغە سەبارەت بەگەلی کورد، چونکە لەم قۆناغەدا بەشێوەیەکی بەرفراوان ئەم سیاسەتە جێبەجێ کراوەو توانای سوپایی و دارایی زۆریشی بۆ تەرخان کراوە.[٣٨]

لەدوای ڕووخانی ڕژێمی پاشایەتی و چوونە سەر حوکمی بەعسییەکان، بارودۆخ لەعێراقدا بەرەو ئاراستەیەکی دیکە ڕۆیشت و بەرەگەز پەرستی و پاکتاوکردنی نەژادی گەلی کورد ناسرا، شەڕی بەردەوامی دەوڵەت لەدژی گەلی کورد، دژوارترین شێوازەکانی سەرکوت کردن و کوشتن و لەناو بردنیان بەکارهێناوە.[٣٩] ئەگەرچی بەعس لەماوەی

---

[36] لەتیف فاتح، مەجید ساڵح: کورد قڕان،ل٣٥.

[37] کاوە نادر: کۆلۆنیالیزمی عێراقی و ڕاگواستن و بەعەرەبکردنی باشووری کوردستان، ل٣٠، ٣١.

[38] ئەمین قادر مینە: ئەمنی ستراتیجی عێراق ، ل٢٣٨.

[39] محەمەد ڕەئووف عەزیز: ئەنفال و ڕەهەندە سیۆسیۆلۆجیەکان، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل٤٢.

یەکەمی دەسەڵاتیدا تەنها (٩) مانگ لەسەر دەسەڵات مایەوە، بەڵام لەو ماوە کەمەی دەسەڵاتیدا توانی گەلێ ناوچەی کوردستان راگوێزێت‌و بەعەرەبی بکات، کە گرنگترین ئەو ناوچانە کەرکوك بوو.* لەئەنجامی هێرشی سوپای عێراق بۆ سەر کوردستان لە ١٩٦٣/٦/١١ تا ١٩٦٣/٧/٢٣، سەرجەم (٨٧٥) گوند وێران کرا، هەروەك لە ڕاپۆرتی ژمارە (٢٤)ی کۆمەڵەی نێودەوڵەتی لەلەندەن دا هاتووە کە ڕژێمی عێراق لەنێوان ساڵەکانی (١٩٦٠- ١٩٧٠)دا نزیکەی (٤) هەزار ماڵی کوردی لە (٧٠٠) گونددا وێران کردووە، (٣٠٠) هەزار کەسیش ئاوارە بوونەو (٦٠٠) هەزاریش شەهیدو بریندار بوون،[41] بەڵام دوای گەڕانەوەی بەعس بۆ سەر حوکم لە ١٩٦٨دا گۆڕینی دیمۆگرافیای کوردستان ئاراستەیەکی تری وەرگرت، ڕژێمی تازە پلانێکی نوێی بۆ سیاسەتی خۆی داڕشت، کە ئامانجی سەرەکی گۆڕینێکی ڕیشەیی بوو لەباری نەتەوەییدا، بەتایبەتی

---

* -(لەقەزای دووبز گوندەکانی قەرەدەرە، عەمشە، مەرعی، قوشقایە، قەڵای عەربەت، هەنجیرەی بچووك، قوتانی خەلیفە، قوتانی کوردەکان، سێکانیان، شۆراوە، باجوان، گورگەچاڵ، شێخان، نادر ئاوا، دڕکەی کوردان، عەلاغێر، مامە، شیر ناو، تەقتەق، کونەڕێوی، چەخماخە، مەڵحە. لەناحیەی سەرگەڕان گوندەکانی جاستان، دەربەند، سەر بەشاخ، بەرکانە، عەولا فات، سارەلو، شناغە، دڕکەی گەورە، دڕکەی بچوك، چەرت، کێشمە، تەل هەلالە، گەزوە شان، گەڕاو) ئەم ناوچانە بە عەرەب کران‌و خێڵی بەدوی عەرەبیان لێ نیشتەجێ کرا. لەقەزای مەخمور لە ناحیەی کەندێناوە گوندەکانی (کەندار، گاوەرە، خدرجە، چیخلۆك، دێمە کار، جانە، چەغەمیرە، تیکالۆ، عاڵڵا، کەنداڵە قەڵ، بیرە بات، جاستان، پەڕکانە، دەربەند، تووچ، غەرابە، گا بەڵەکە، چەرت، حاجی شێخان، دارە خورما، حەمە بڵباس، خۆشاو، دەرماناوە) (**ئەمین قادر مینە: ئەمنی ستراتیجی عێراق**، ل٢٣٨؛ **کاوە نادر: کەندێناوە لەنێوان ڕاگواستن‌و بەعەرەبکردندا**، هەولێر، ٢٠٠١، ل٤٤.).

[41] وەرگیراوە لە محەمەد رەئووف عەزیز: ئەنفال‌و ڕەهەندە سیۆسیۆلۆجیەکان. ل٤٤.

له کەرکوکدا.[٤٢] لەساڵی ١٩٦٨دا دەست کرا بە جێ بەجێ کردنی پرۆسەی بەعەرەب کردنی کەرکوك. عەرەب ئەوەی کردووە بە دروشمو لەجیهانیشدا بەگشتی باوەو چەسپاوە کە (نەوت چەکێکی زۆر کاریگەرە، بۆیە لەوەتەی دەوڵەتی عێراق دامەزرێنراوە لەناوەڕاستی ساڵانی بیستەکانەوە بڕیار بەدەستەکانی عێراق لەهەوڵی تەعریب کردنی کەرکوك دا بوونو لەچوارچێوەی یەك پلانو نەخشەی ستراتیجیی گشتیدا کاریان بۆ کردووەو هەمیشە تەواوکەری یەکتر بوون، لەپێناو پارسەنگ کردنی تەرازووی باری نەتەوەیی کەرکوك بەلای بەرژەوەندی باڵای عەرەبیدا، بەمەبەستی مسۆگەرکردنی ئاسایشی نەتەوەیی عەرەب لەسەر کیانی کوردستان بەپێی ئایدیۆلۆژیای خۆیان تا کورد توانای نەبێت چەکی نەوت بەکاربهێنێ، چونکە چەکێکی زۆر کاریگەرەو یەك لەبنەماکانی درووست بوونی دەوڵەتی کوردی لێ بەدەست دەهێنرێت.[٤٣]

بەعس لەپێناو بەعەرەب کردنی شاری کەرکوکدا بە زۆرە ملێ دانیشتوانەکەی لەزێدی باوو باپیرانیان دەردەکردن و لەپاش سوکایەتی پێکردنێکی زۆر بێ ویژدانانە ڕەوانەی ناوچەکانی تری دەکردن، هەزاران کورد ماڵو لانەیان لێ تێك دەدراو دەست بەسەر سامانو ماڵیاندا دەگیرا. لەم پێناوەشدا بەعس هەڵدەستا بەگۆڕینی ناوی شارۆچکەو گەڕەكو

---

[42] نوری طالباني: كانت مدينة كركوك جزءا من اماراتي اردلان وبابان، مجلة كركوك، عدد (٢)، سنة (٤)، ٢٠٠٢، ل١٦٥.

[43] ئەحمەد عەزیز: کوردستانیەتی کەرکوك لە ئنسکلۆپیدیای وڵاتانی ئەوروپاو ئەمەریکا، گۆڤاری کەرکوك، ژمارە (٤)، ساڵی چوارەم، بەهاری ٢٠٠٣، ل٦١، ٦٢؛ ناهیدە جەمال تاڵەبانی: ڕاگواستنو بەعەرەب کردن لەقەزای کفریدا، گۆڤاری کەرکوك، ژ(٣)، ل١٠.

شەقام‌و قوتابخانەو شوێنە گشتیەکان کە کوردی بوون، و ناوی عەرەبی‌و مێژووی ئیسلامیان لەجێیان دادەنا. لەوانە گۆڕینی ناوی پارێزگای کەرکوك بۆ (التأمیم) بەهۆی خۆماڵی کردنی کۆمپانیا بیانییەکانی نەوت کە لە عێراقدا کاریان دەکرد، بەڵام مەبەستی سەرەکی لەم گۆڕینەدا بە عەرەب کردنی ناوی پارێزگەکەبوو، چونکە پرۆسەی خۆماڵی کردنەکە هەموو کۆمپانیاکانی نەوتی دەگرتەوە کە لەعێراقدا کاریان دەکرد نەك هەر تەنها کەرکوك.[44] هەروەها گۆڕینی ناوەکانی شۆریجە بۆ رسالةو رەحیماوە- اندلس، قەرە هەنجیر- ربیعا، ساحە احمد ئاغا- ساحة البعث، اخور حسین- اخی حسین، لەگەڵ ئەمەشدا هەڵبژاردنی ناوی نەتەوەیی عەرەبی لەو جێنشینانەی کە دروست دەکران بۆ عەرەبە هاوردەکان، وەك (قادسیة، النصر، الوحدة، العروبة) کەلەسەر ئەرزی کورد بەشێوەیەکی نایاسایی دروست دەکران یاخود بەپارەیەکی زۆر کەم لەخاوەنەکانی دەکڕران ، دوایی دابەش دەکرا بەسەر عەرەبداو پێدانی پارە بۆ دروست کردنی شوێنی نیشتەجێ بوونیان، کە تەنها مەبەستیان گۆڕینی باری دیمۆگرافی بوو لەناوچەکەدا.[45]

بەعەرەب کردن بوارەکانی ڕۆشنبیری‌و خوێندنیشی گرتبۆوە، بەرنامەی پەروەردەی خوێندن بە روحێکی بەعسیانە کاری بۆ دەکرا تەنانەت زمانی کوردی وەك زمانێکی فەرمی لە کوردستاندا پشتگوێ خراو لەزۆربەی قوتابخانەکان‌و کۆلیجەکانی کوردستان زمانی عەرەبی

---

[44] نوری تاڵەبانی: سیاسەتی بەعەرەبکردنی کەرکوك، ل٦٣.

[45] جلیل محمد شریف: الاثار الاجتماعیة للتغیر الدیموغرافی کرکوك نموذجا، گۆڤاری کەرکوك ، ژمارە (١)، ساڵی حەوتەم. هاوینی ٢٠٠٥، ل٢٠٣.

سەپێنرابوو.[٤٦] هەروەها گواستنەوەی سەرجەم فەرمانبەرە بچووك‌و کرێکارە کوردەکان کە لەشوێنە جیاوازەکانی دەوڵەتدا کاریان دەکرد بۆ دەرەوەی کەرکوك‌و هێنانی عەرەب بۆ جێگەیان‌و ئەو فەرمانبەرە کوردەی کە کەرکوکی بەجێ دەهێشت بۆی نەبوو بگەڕێتەوە بۆ کەرکوك تا دوای ئەوەی خانەنشین دەکرا یاخود وازی لەکارەکەی دەهێنا بەهەر هۆیەکەوە بوایە.[٤٧] بەپێی نوسوراوێکی وەزارەتی نەوت ژمارە (١٨٠٣) لە ١٩٧٤/٢/١٤دا فەرمانی گواستنەوەی (٢٨) ئەندازیارو کرێکاری میکانیکی کوردی لەکارگەی دەرهێنانی گۆگردی کەرکوکەوە بۆ سلێمانی‌و هەولێر دەرکردووە، هەر لەو زانیاریانەدا ئاماژە بۆ لیستەیەکی دیکەی گواستنەی کرێکارانی کوردی دەزگەی تەلەگراف‌و پۆستەو تەلەفۆن لە کەرکوکەوە بۆ شارەکانی دیکە کراوە.[٤٨] لەهەمان کاتدا قەدەغەکردنی فرۆشتنی زەوی‌و زار بەغەیری عەرەب یاخود قەدەغەکردنی کڕینی زەوی‌و خانوو لەلایەن کوردەوە بەهیچ شێوەیەك، هەروەها دائیرەی شارەوانی ئەوەی قەدەغە کردبوو کە مۆڵەت بدات بۆ دروستکردنی یاخود چاککردنەوەی خانوو، تەنانەت ئەگەر پێویستی بەچاککردنەوەش هەبێ.[٤٩] جگەلەوە درووست

---

[46] دلێر ئەحمەد: ئەوبارودۆخە سیاسی‌و کۆمەڵایەتیەی (ی. ن. ك)ی تێدا لەدایك بوو، ل١٤.

[47] نوری طالبانی: كانت مدينة كركوك جزءا من اماراتي اردلان وبابان، ل١٦٦.

[48] وەرگیراوە لە ڕۆژنامەی برایەتی: بەردەوام کرێکارانی کوردی کەرکوك دوور دەخرێنەوە، ژمارە ٢٦/٨٦، ڕۆژی شەممە، ١٩٧٤/٣/٢، ل١.

[49] نوری طالبانی: كانت مدينة كركوك جزءا من اماراتي اردلان وبابان، مجلة كركوك، ع(٢)، ل١٦٦.

کردنی دەیان گەڕەکی عەرەبی لە کەرکوك یەکێکی تر بوو لەسیاسەتەکانی بەعەرەب کردنی کوردستان.*

زۆربەی ئەو ناوچانەی کە لەو ماوەیەدا بەعەرەب کرابوون بریتی بوون لەناوچە نەوتیەکانی (کەرکوك، موسڵ، باقوبە، دهۆك، هەولێر) بەبیانووی ئەوەی ئەو ناوچانە مەترسی دەرەکیو نێوخۆ لەسەر دوا ڕۆژی عێراق درووست دەکەن،

لەساڵی ١٩٦٥دا دیاردەیەك بەڕوونی بەرچاو دەکەوت ئەویش گەشەکردنێکی خێرای دانیشتوانی حەویجەبوو کە ساڵانە نزیکەی ٦٪ ئەم ڕێژەیە سێ بەرامبەری ڕێژەکانی گەشەی دانیشتوانی پارێزگەکە بوو، هەروەها پێکهێنانی ناحییەکانی ئامرلیو سلێمان بەگو لکاندنیان بەقەزای دوز خورماتووەوە، و قرتاندنی ناحییەکانی پێبازو شێروانە لەقەزای کفریو لکاندنیان بەقەزای کەلارەوە.[٥٠]

پاش بەستنی ڕێککەوتننامەی جەزائیری ساڵی ١٩٧٥ لەنێوان عێراقو ئێراندا کۆمەڵێك گۆڕانکاری ڕوویدا لەوانە لکاندنی قەزای دووز بە تکریتەوە (صلاح الدین) بێجگە لەناحیەی داقوق کە خرایە سەر قەزای کەرکوك، هەروەها لکاندنی قەزای کفری بە دیالەو لکاندنی چەمچەماڵو کەلار بە سلێمانیەوە.[٥١]

---

* - لەوانەش گەڕەکەکانی (حی الكرامة، حی المثنی، عمل الشعبي، حی الضباط، حي البعث، حي الواسط، دور السكك، حي غرناطة، حي الاشتراكي، حي الحجاج، دور الامن، دور الضباط، حي قتيبة، ...هتد)(لەتیف فاتح فەرەج: کوردو کەرکوك، ل٧٥.).

[50] ئەمیر خوا کەرەم محەمەد: هـ.س،ل٧٨.

[51] هـ.س.پ، ل٧١، ٧٩.

ئامانجی سەرەکی ڕژێم بە ئاشکرا بۆ دابڕینی ئەو قەزا کوردییانە بوو لەپارێزگەی کەرکوك تا بیسەلمێنێ کە کورد لەو شارەدا کەمایەتییە. هەروەك لە ووتەیەکی (عەلی حەسەن مەجید)دا دەردەکەوێ کاتێك دەبێت بە لێپرسراوی (مکتب تنظیم الشمال) دەڵێ: "کەمن هاتم ڕێژەی عەرەب و تورکمان لە کەرکوکدا لە ٥١٪ زۆرتر نەبوو، پێش هەموو شتێك من ٦ ملیۆن دینارم سەرف کرد تا گەیشتمە ئەو ئاستە، بەلاّم ئەو هەموو عەرەبەمان هێناوە، ڕێژەکەیان گەیاندە ٦٠٪ دواتر بڕیارێکمان دەرکرد ڕێگەم نەدا کورد لە کەرکوکدا کار بکات، هەروەها لە نزیکی شار و گوندەکانی دەوروبەری دا... هەرکەسێك بگیرایە دەبوایە بێ دوو دڵی بکوژرایە ".[52]

٣- بەبەعسی کردن (تبعیس):

سیاسەتی بەبەعسی کردن لایەنێکی دیکەی سیاسەتە شۆڤێنیەکانی سێکوچکەی بەعسیەکانە بۆ شێواندنی بیری نەتەوایەتی و سڕینەوەی هەستی نیشتمانی لەلای ڕۆڵەکانی گەلی کورد، بەلای بەعسەوە جەماوەر وەك ئامـاژە بۆ تەواوی ئەو بنکە حیزبیە بەکاردێت، کە گوێڕایەڵی فەرمانەکانی ئەون تا دەگاتە ئەو ڕادەیەی ترازاندنی هەردوو زاراوەی حیزب و جەماوەر چ لەڕووی تیۆریەوە یاخود لەڕووی پراکتیکییەوە

---

[52] وەرگیراوە لە: محەمەد ڕەئوف عەزیز: ئەنفال و ڕەهەندە سیۆسیۆلۆجیەکانی، ل٥٠؛ ئەحمەد عەزیز: کوردستانیەتی کەرکوك، ئنسکلۆپیدیای ولاّتانی ئەوروپاو ئەمەریکا، گۆڤاری کەرکوك، ل٦٢، ٦٣.

دەبێتە شتێك کەنەتوانرێ لێك جودا بکرێتەوەو گۆڕینی ئەم زاراوەیە بۆ زاراوەیەکی سەرەکی تەنیا بەمەبەستی حاشاکردن دێت لە ئینتیما بۆ کەمایەتی کە سیفەتی هەرە گەورەی کولتوری فاشییەتە.

بەعس لەگەڵ چوونە سەر کورسی دەسەڵات ئازادی سیاسی حیزبی قەدەغە کردو کەوتە ڕاوەدونانی نا بەعسیەکان‌و ئازادی سیاسی ئاشکرای تەنیا بە پارتی بەعسی عەرەبی سۆسیالیستی ڕەوا دەبینێ، هەرچەندە بەعس ئەوەی بەڕەوا نەدەبینی کەناوی حیزبەکەی بگۆڕێ‌و بیکا بە (پارتی بەعسی عێراقی سۆسیالیستی) لەبەر خاتری کوردو کەمایەتیەکانی تر، کەچی بە رەوای دەزانی بەزۆر گەلانی ناعەرەب ڕاکێشێتە نێو پارتەکەیەوە.[٥٣]

بەعساندن بەلای پارتی بەعسی عەفلەقیەوە شێوەیەك بووە لە پاراستنی ئاسایشی نەتەوەیی عەرەب‌و پاراستنی ئاسایشی پارتی بەعس‌و تواندنەوەی نەتەوەکانی تر لەبۆتەی نەتەوەی عەرەبیدا، بەعس ئاسایشی بەم جۆرە بەکارهێناوە (بۆ مانەوەی خۆت‌و بەگژاچوونەوەی مەترسی سەرکوتی بەرامبەرەکەت بکە).[٥٤] هەر چەندە سیاسەتی بە بەعسی کردن لەساڵی ١٩٦٣ەوە سەری هەڵداوە، بەڵام پەرەسەندنی بەشێوەیەکی فراوان‌و توندوتیژ لەپاش هەرەسی شۆڕشی ئەیلولەوە دەستی پێ کردووە.

---

[53] بەختیار عەلی: خوێنەری کوشندە، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل٨؛ لەتیف فاتح فەرەج: کوردو کەرکوك. ل٧٨.

[54] لەتیف فاتح فەرەج: کوردو کەرکوك، ل٧٨.

بەبەعسی کردن خەسڵەتێکی تۆتالیتاری گشتی هەبوو، هەموو ئەو کەسانەی دەگرتەوە کە کاربەدەستو فەرمانبەرانی دەوڵەت بوون، ئەوەی پابەندی مەرجەکانی ڕژێم نەبووایە دووچاری بێ کاریو دەرکردن لەکار دەبۆوە، بێ گومان ئەم سیاسەتەی ڕژێم تەواوی خەڵکی بێ لایەنیشی گرتبۆوە، بوون بەبەعسی ئیجباری بوو، ئەوانەی دژی بەبەعسی بوونیش بوون فشاریان لەسەر بوو، چونکە ئەرکی پەروەردەییان لە ئەستۆ بوو.[55] بەعس بەردەوام هەوڵی ئەوەی دەدا کە زۆرترین ژمارەی کورد بکات بەبەعسی،* ئەم شاڵاوەش بەتایبەتی لە ڕیزەکانی خوێندکارانو لاوانو مامۆستایاندا بەڕادەیەکی زۆر پێڕەو دەکرا،بەر لەوانە دەزگاکانی سوپاو پۆلیس و شوێنە گرنگەکانی تری گرتەوە. ئەو هەوڵانەو هەڕەشەی تۆقاندن لە لایەك، و لەلایەکی تریشەوە لەخشتە بردنو پاداشتیان لەگەڵ دابوو، هەروەها هەوڵێکی زۆریش لەگەڵ ئەوانەدا دەدرا کە لەدوای هەرەس تەسلیم ببوونەوە بۆ ئەوەی بیانکەن بەبەعسیو نۆکەری خۆیان.**[56] بۆیە دەستە دەستە فەرمانبەرو کرێکارو مامۆستاو خوێندکارو کاسبکارو جوتیارو موختاری کورد بانگ دەکرانو هەڕەشەی دەرکردنو نان بڕانیان لێدە کرا، یان پلەو پایەو ئیش پێدانیان دەخستنە بەردەم،

---

[55] دلێر ئەحمەد: ئەوبارودۆخە سیاسیو کۆمەڵایەتیەی (ی. ن. ك)ی تێدا لەدایك بوو، ل١٥.

* -ئەمە لاسایی کردنەوەیەکی کتومتی حزبی راستاخیزی شای ئێران بوو کە لە ماوەی یەك ڕۆژدا پێنج ملیۆن ئێرانی کردە ئەندامی ئەو حیزبە.

**-بڕیارێك دەرچوو لەلایەن ڕژێمەوە کە ئەوانەی سەر بەشۆڕش بوون و گەڕابوونەوە و خۆیان دابوو بەدەست هێزەکانی دەوڵەتەوە" العائدون الى صف الوطني" بۆیان نیە هیچ چالاکیەکی سیاسی بکەن ئەو جا کەوتنە بەر فشاری بەبەعسی کردن.

[56] شۆڕش حاجی ڕەسوڵ: ئەنفالی کوردو دەوڵەتی عێراق، ل٣٥.

تەنها بۆ ئەوەی ببن بەبەعسی و ئەوەی لەم خۆماندوو کردن و زەبرو زەنگ نواندنەشدا بۆیان دەکرا بەبەعسی بریتی بوون لەچەند سەد کوردێك کە لەکۆمەڵی کوردەواریدا بە گەندو گو و پۆخلەواتی حیزب و تاقمەکانی تری کۆمەڵ ناسرابوون،[57] چونکە زۆرێك لەو سەرۆك خێڵانەی کە هەمیشە لەگەڵ ڕژێم بوون و چەکیشیان بۆ هەڵگرتبوون، و زۆریش خزمەتیان کردبوون، چاویان لەوە بوو کەوا ڕژێم چاودێری تایبەتی ئەوان بکات و ناوچەکانیان رانەگوێزرێ، بەڵام ڕژێمی بەغدا، دەستی نەپاراست نەك هەر لە رۆڵە دڵسۆزو شۆڕشگێڕەکانی گەل، بەڵکوو هەموو دانیشتوانی کوردستان و تەنانەت هەموو جاش و سیخوڕ و بەکرێ گیراوانی خۆیشی گرتەوە.[58] بە بەعسی کردنی شارو چارۆچکەکانی کوردستان لەسەر چەند بنەمایەك دەکرا لەوانە، دامەزراندنی بەعسیە عەرەبەکان لەدام و دەزگەکان، هەروەها بەعساندنی خوێندن و دابەش کردنی گەڕەکەکان لەسەر بنەمای یەکەی حیزبی و بەعساندنی بەزۆر.[59] ئەم بەبەعسی کردنەی کورد بۆ ئەوە نەبوو تا رژێم هەوڵ بدات دۆستایەتی کورد بۆخۆی دابین بکات و لەقینی بێگانەو تەفرە خواردن بیان پارێزێ، یاخود دوژمنانی عێراق لەخشتەیان بەرن و بیانکەنەوە بەگژ حوکمی عێراقدا، بەڵکو لە راستیدا بۆ بەگژاچوون و لاوازکردنی جولانەوەی شۆڕشگێڕانەی خەڵکی کوردستان و

---

[57] نەوشیروان مستەفا ئەمین: خولانەوەو لەناو بازنەدا، ل٤٩.

[58] حیزبی سۆسیالیستی کوردستان: دەزگەی راگەیاندنی ناوەندی، جاشایەتی لە کوردستاندا، ١٩٨٠، ل٨.

[59] لەتیف فاتح فەرەج: کوردو کەرکوك، ل٧٨.

تێکدانی شیرازەی کۆمەڵی کوردەواری بوو.[٦٠] مەرسوم لەدوای مەرسوم بڵاویان دەکردەوە کە بۆ هیچ لایەنێك نیە کاری سیاسی لەناو کوردا ئەنجام بداتو بۆ هەر کوردێکیش لەناو پارتی بەعسدا نەبێت قەدەغەیە کاری سیاسی ئەنجام بدات.[٦١]

بەعس گرنگیەکی زۆری بەلاوان دەدا تا لەو ڕێگەیەوە بتوانێت کار بکاتە سەر کۆمەڵگەی کوردی، بۆیە سەدام حسێن پێی وابوو کە هەوڵو تێکۆشانی بەعسییەکان لەیەك سەنگەری چالاکییدا کۆ بکرێتەوە، ئەویش لەناو چینی کرێکاران و بەتایبەتی لەناو توێژی لاواندا کەپێیان وایە ئەمە گرنگییەکی زۆری دەبێت بەتایبەتی لەناوچەی ئۆتۆنۆمیدا، هەر لەنێو توێژەکانی لاواندا دەتوانێت ڕێگرییەکانی بەردەم ئێستەو دوارۆژ لەنێو ببرێت، چونکە بچووك گەورە دەبێتو دەبێت بەبەعسی، و کەسانی تریش لەنێو چینەکانی تردا گەورە دەبنو هەڵگری هەمان بۆچوون دەبنو ئەوانەی دەمرن هیچ شتێك لەپاش خۆیان بەجێ ناهێڵن، بەو شێوەیە بەتێپەڕبوونی کات دەبینین بزووتنەوەکانی تری غەیرە بەعس جێگەیەکی کەمتریان گرتووە لەنێوەندی جەماوەرداو کاریگەرییان کەمتر بۆتەوە لەچاو ئێستەو ڕابردوودا.[٦٢] ڕژێمی بەعس هەر لەپێناوی زیاتر بەعساندنی کوردستاندا خوێندنگەو قوتابخانەکانیشی لەو هێرشە بێ

---

[60] نەوشیروان مستەفا ئەمین: خولانەوەو لەناو بازنەدا، ل٥١.

[61] فاتح رەسوڵ: چەند لاپەڕەیەك لەمێژووی خەباتی گەلی کوردمان، ب١، سوید، ١٩٩، ل٣١، ٣٢.

[62] صدام حسين: مؤشرات العمل في المنطقة الحكم الذاتي،، ١٩٧٥/١٢/٧، نص حديث الرفيق صدام حسين نائب امين سر القطر الى كوادر الحزب في فرع الشمال بتاريخ ١٩٧٥/١٢/٧. بدون مكان و سنة الطبع، ل٣٧، ٣٨.

بەش نەکردبوو، لەسەرەتاییەوە تا دەگاتە کۆلێژ، بۆ ڕەچاوکردنی تەمەن لەڕێگای (طلائع و فتوەو سەربازگەی هاوینەی خوێندکارانەوە) کەوتە بەعساندنی منداڵ و گەنج و لاوەکان، خودی صەدام حسێن بۆ ڕاکێشانی لاوان و خوێندکاران بۆ ڕیزی بەعس دەڵێت: "نکسب الشباب لنضمن المستقبل"واتا لاوان بەدەست دێنین تا ئاینده مسۆگەر بکەین.[٦٣] ڕژێمی بەعس هەر بەوە وازی نەهێنا کە مامۆستا کوردەکان بکات بەبەعسی، بەڵکوو بۆ زیاتر بەبەعسی کردنی خوێندکاری کورد وردە وردە کەوتە هێنانی مامۆستای عەرەبی بەعسی بۆ خوێندنگەکانی کوردستان بەمەبەستی جێ بەجێ کردنی بڕیاری بەزۆر بە بەعسی کردنی تەواوی خوێندکارانی کورد.[٦٤]

بەعس پرۆگرامێکی تازەی داڕشتبوو کە لەگەڵ فکرەو ئایدیای سیاسی خۆی هاوجووت بوو، بەگوێرەی ئەم پرۆگرامە مامۆستایان دەبوایە بە بیروباوەڕی بەعسیانە بیر بکەنەوەو نەوەی تازەش بە بیروباوەڕی نەتەوەیی عەرەبی بەعسی پەروەردە بکەن. هەر بە ئامانجی جێ بەجێ کردنی ئەم پلانە حکومەتی بەعس دەستی کردبوو بە درووستکردن و دامەزراندنی ڕێکخراوەکانی (طلائع، شبیبە، فتوة) کە هەموویان ڕێکخراوی لاوان و هەرزەکاران بوون بەنیازی بەبەعس کردنیان، پارەو پولێکی زۆری بۆ تەرخان کردبوون.[٦٥] لە زۆربەی پەیمانگاو کۆلێژەکاندا

---

[63] وەرگیراوە لە لەتیف فاتح فەرەج: کوردو کەرکوک، ل٧٩.

[64] جەمال شێخ نوری: وێرانکاری و تاوانەکانی بەعس لەبیرەوەریەکانمدا.چ١، سلێمانی، ٢٠٠٥، ل٤٩.

[65] دلێر ئەحمەد: ئەوبارودۆخە سیاسی و کۆمەڵایەتیەی (ی. ن. ک)ی تێدا لەدایک بوو، ل١٥.

مەرجی وەرگرتن ئەوە بوو کە خوێندکار پشتگیری پارتی بەعسی پێ بێت، هونەرە جوانەکان و پەیمانگەی پێگەیاندنی مامۆستایان مەرجی سەرەکییان بۆ وەرگرتنی خوێندکار ئەوە بوو بەعسی بێت، بەم هۆیەوە دەیان خوێندکار هیواو ئاواتەکانیان دەکوژراو نەیان دەتوانی درێژە بەپرۆسەی خوێندن بدەن، سەربازگەی هاوینەی خوێندکاران کە ڕژێم لە هاویندا بۆ مەشقی خوێندکاران لەشێوەی مەشقی سەربازیو چالاکی سەربازی دەیکردەوە، هەر خوێندکارێك بەشداری نەکردبایە ئەوا دەردەکراو بە ئاسانی وەرنەئەگیرایەوە.[٦٦]

شان بەشانی ئەو هەنگاوانەش کە درەهەق بە کورد دەکران دەست کرا بەدەستکاری کردنی بەرنامەکانی خوێندن و ڕادیۆو تەلەفزیۆن و گۆڤارو ڕۆژنامەکان، بەشێوەیەکی ئەوتۆ کە فەرهەنگ و مێژووی کورد بشێوێنێ و فەرهەنگی بەعس بئاخنێتە مێشکی لاوانەوە، هەروەها دەستی کرد بەمەشقی (طلائع و فتوة) لەهەموو قوتابخانەکانی کوردستاندا تا بتوانرێت هەر لە منداڵییەوە کورد بوونی خۆیان لەبیر بەرنەوەو فەرهەنگی بەعس لەمێشکیاندا بچەسپێنن، بۆ ئەوەی ئەو کارە سەربگرێت دەست کرا بە بەعسی کردنی مامۆستایان و دەزگەکانی خوێندن و پەروەردە، هەر خوێندکارێکی کورد ڕووی بکردایەتە خانەی مامۆستایان و بۆ ئەوەی وەربگیرێت لەپێشدا دەبوایە فۆرمی بەبەعسی بوون ئیمزا بکات، جگەلەوە لە زۆر فەرمانگەو دام و دەزگەکانی دەوڵەتیشدا بۆ ئەوەی کورد کارێکی پێ بدرێت ناچار دەکرا ببێ بە بەعسی و لەهەموو فەرمانگەکانیشدا

[66] لەتیف فاتح فەرەج: کوردو کەرکوک، ل٧٩.

بەعسییەکیان بەناوی (ضابط الامن)ەوە دەکردە کوێخایان. جگە لەوەش کە بۆ پلەبەرزکردنەوە دەبوایە بەر لەهەموو شتێك ببوایە بەبەعسی.

هەزاران ئەفسەرو سیخورو پۆلیسی نهێنی، کە پێشتر بە بیروباوەڕی شۆڤێنیانەی عەرەبی پەروەردە کرابوون و مەشقی تایبەتیان پێ کرابوو دەنێردرانە شارو شارۆچکەکانی کوردستان، ئەوانە بۆ جێ بەجێ کردنی پلانەکانی بەعس چەندین جۆرە خەلات و ئیمتیازاتیان پێ دەدرا، وەك ئۆتۆمۆبێل، خانوو، خەلاتی ژن هێنان و چەندین شتی تری لەو جۆرە.[67] ئەمانە لەلایەن دەزگاو مامۆستای تایبەتەوە فێری زمانی کوردی و چۆنیەتی تێکەڵاوبوون بە کۆمەڵگای کوردی دەکران بەمەبەستی کۆکردنەوەی زانیاری و شێواندنی.

بەبەعسی کردن پەیوەندی بەنەخشەی ئەمنی ستراتیجی ڕژێمەوە هەیە، ئەو ئەمنی ستراتیجیە کە لەڕوانگەیەکی شۆڤێنییەوە ڕووی کردبووە کەم کردنەوەی دەربەدەرکردن و تواندنەوەی کوردو سڕینەوەی شوێنەواری کوردستانی و نەتەوەیی و ناوچەکانی، چونکە کاربەدەستانی عێراق بڕوایان بە کورد نەبووەو متمانەیان پێی نەبووە، بەچاوی خائین و نیشتمان فرۆش و پیاوی بێگانە سەیریان کردووە، لەبەر ئەوە ئەوەندەی بۆیان لوابێ لەبری ڕازی کردنی کوردو سەلماندنی مافە ڕەواکانی، کەوتبونە ویژەی کورد گوایە بۆ ئەوەی مەترسی کورد لەسەر پاشەڕۆژی

[67] دلێر ئەحمەد: ئەوبارودۆخە سیاسی و کۆمەلایەتیەی (ی. ن. ك)ی تێدا لەدایك بوو، ل١٥.

عێراق دوور بخەنەوە، و خەریکی ڕاگوێزانو دەرکردنی کورد و بەبەعسی کردنو شێواندنی فەرهەنگی بوون.[٦٨]

[68] نەوشیروان مستەفا ئەمین: خولانەوەو لەناو بازنەدا، ل٥٠، ٥١.

باسی دووەم

بارودۆخی ڕۆشنبیری و سیاسی کوردستان لەیاسا دەستوریەکانی بەعسدا

تایبەتمەندێتی حکومەتی بەعس لەگەڵ حکومەتەکانی پێش خۆی لەوەدایە کە ئەو دامو دەزگە تازەیەی عێراق، شێوەو ڕەفتارو کاریان لەدژایەتی کردنی شۆڕشی کوردستان جیاوازە لەگەڵ حکومەتەکانی پێش خۆیاندا، رژێمی بەعس لەجیاتی ئەوەی ئینکارکردنی بوونی نەتەوەی کورد بکەنە بنچینەی سیاسەتی لەناوبردنی کوردو داگیرکردنی تەواوی کوردستان هاتوون بەشێوەیەکی ساختەکاریانە دانیان بەبوونی نەتەوەی

کوردو مافەکانی داناوەو جۆرەها دەزگەی کارتۆنیان بۆ دامەزراندووە، کە ئەمانەیان کردبوو بەپەردەی بنچینەی سیاسەتی لەناوبردنی گەلی کوردو داگیرکردنی وولاتەکەی. کینەو بوغزی نەتەوەیی کاربەدەستان و دانانی مەسەلەی کورد بە مەترسی بۆ سەر خۆیان و نەتەوەو نیشتمانی عەرەب، وای لێکردبوون کە هەمیشە لەهەوڵدانی بەردەوام دابن بۆ تواندنەوەی گەلی کوردو شێواندنی فەرهەنگ و مێژوو نەریت و داب و دەستووری کوردی و داگیرکردنی خاکەکەی و هەڵلوشینی چاو چنۆکانەی سەروەت و سامانی کوردستان و بەری ڕەنجی خەڵکەکەی.

لە راستیدا کورد بە هەژارترین گەل دادەنرێت کە لە بچوکترین مەرجەکانی ژیان و پێشکەوتن و خوێندن و فێربوون بەزمانی دایکی بێ بەش کرابوو، کە ئەوە مافی هەموو مرۆڤێکە لەڕووی ڕۆشنبیرییەوە تا پێشکەوتن و ئاستی زانستی بەرز بکاتەوەو فێری خوێندن و نووسین بێت. سەدام حسێن لەووتەیەکیدا لەبارەی پەروەردەو فێرکردنەوە دەڵێت: "پێویستە لەسەرمان کە زیاتر جەخت بکەینە سەر مێژووی عەرەبی ئیسلامیمان، و گرنگیەکی زۆر دیارو بەرچاوی پێبدەن، چونکە مێژووی ئیسلامی مێژووی عەرەبە لەبنەڕەتدا، سەرباری ڕۆڵی نامەو ئاراستەکانی کە مێژووی ڕۆژهەڵاتە لەشارستانیەتی عەرەبیدا، بۆیە پێویستە لەسەرمان گرنگی پێبدەین، ... ئەو بیرۆکەیە لەمێشکی خوێندکاردا دەربکەین کە دەڵێت باوو باپیرانمان لەپێناوی دەستکەوتدا جەنگاون و فتوحاتی ئیسلامیش بەشێك بووە بۆ بەدەستهێنانی دەستکەوت".[٦٩] بێ گومان

---

[69] صدام حسين: الثورة والتربية الوطنية، ط١، تموز، ١٩٧٧، بغداد، ل١٦، ١٧.

کاری زانستو فێرکردنو پێشکەوتن لە کوردستاندا جیا نەبووە لە فێرکردن لەعێراقداو شوێنەواری ڕاگواستنو تەعریبی پێوە دیار بووە، خوێندن بەگشتی لەعێراقدا لەو بارودۆخە سیاسیو ئابووریو کۆمەڵایەتیە بەدەر نەبووە، بەدەست هێنانی خوێندنو فێربوونێکی فراوان لەسەر بنەمای دیموکراتیو سەربەخۆیی بوونی نەبووە.[70] ئەگەرچی ناو بەناو لەژێر سەرپەرشتی دەوڵەتدا بەرنامەی خوێندن گۆڕانی بەسەردا دەهات، بەڵام ئەم گۆڕانە زیاتر بۆ ئەوە بوو کە گرنگی زیاتر بە مێژووی عەرەب دەدراو زمانو کلتوری عەرەبی گرنگیەکی زیاتری پێدەدرا، ئەویش لەسەر بنەمای ئامانجێکی سەرەکی بوو بۆ جووڵاندنو بەهێزکردنی هەستی نەتەوایەتی عەرەبیو چەسپاندنی لەنێو مێشكو دڵی منداڵان لە قوتابخانەکاندا، ئەنجامی نێگەتیڤی ئەم بەرنامە پەروەردەییە نوێیە بریتی بوو لە بەلاوەنانی خوێندنی کلتورو زمانی بەشێکی گرنگی کۆمەڵگەی عێراقی کە ئەو بەشە سەرەکیەش کورد بوو.[71] لەراپۆرتی سیاسی کۆنگرەی هەشتەمی هەرێمیی بەعسدا باس لە نەخشە کێشانی سیاسەتی پەروەردەیی دەکات لەهەرێمی عێراقداو ئامانجە بنەڕەتیەکانی بەم شێوەیە خستۆتەڕوو:- "پەلەکردن بۆ گۆڕانکاری کۆمەڵایەتیو ڕۆشنبیری بەشێوەیەکی خێراو ڕیشەییو گشتگیر بەپێی ئارەزووەکانی حیزبو ئامانجە نەتەوەییو سۆسیالیستەکانی حیزب، وەك تاقکردنەوەیەکی شۆڕشگێری لەهەرێمی عێراقی دا لەجولانەوەی شۆڕشگێری عەرەبیدا".[72]

---

[70] أ. ب: عن التعليم في كردستان العراق، ايار ١٩٨٦، مطبعة خەبات، ل ر.

[71] نادر ئینتیسار: ئیتنۆ نەتەوایەتی کوردی، ل١٠٢.

[72] الياس فرح: في الثقافة و الحضارة، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٩، ل١٢٠.

هەر لەگرتنە دەستی دەسەڵاتەوە، ڕژێمی بەعس دەستی کرد بەبڵاوکردنەوەی ئامۆژگارییەکانی بۆ پسپۆرانی پەروەردە تا بتوانن پرۆگرامی خوێندنگەیی بگونجێنن لەگەڵ پێداویستیەکانی پرۆسەی "گۆڕان بەسەرکردایەتی حیزب"، بۆ ئەم مەبەستەش پێویستی هەبوو بەجێبەجێکردنی "پرۆگرامی نوێ" کەلەسەر هەر ئاستێك لە دایەنگەوە بۆ زانکۆ، سەرچاوە بگرێ لە پرەنسیپی حیزب و شۆڕشدا.[٧٣] لەدەستووری بەعسدا هاتوە:- "ئەندامانی کۆنگرە بڕیاریان لەسەر سیاسەتی پەروەردەیی پارتدا بەوەی کەپێویستە هەموو دیاردەکانی ژیانی پەروەردەیی بەڕوانگەیەکی نەتەوەیی عەرەبی بۆیە بکرێت...هەروەها درووست کردنی خوێندنگەو زانکۆی عەرەبی کە زمانی عەرەبی تیایدا زمانی فەرمی بێت".[٧٤]

سیاسەتی حکومەتی عێراقی لە بواری فێرکردندا، ئامانجی پێشێلکردنی مافی کوردو خستنە پەراوێزەوە بوو لەسەرجەم لایەنەکانی ژیانی سیاسی و ئابووری و ڕۆشنبیری، بڵاوکردنەوەی فێرکردن بەزمانی کوردی لەناوچە کوردییەکاندا یەکێك بووە لەو چوار مەرجەکەی کە کۆمەڵەی گەلان دایناوبوو* و حکومەتی عێراق ڕەزامەندی خۆی لەسەر

---

[73] ئەلبێرت عیسا: خوێندنەوەی بەعس بۆ فاشیزمی مێژوویی، ل١٢٣.

[74] حزب البعث العربي الاشتراكي: ايمان راسخ، ط٤، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٧، ل٢١.

* مەرجەکان بریتین لە:

١- ئەم سەرزەمینە بۆ ماوەی (٢٥) ساڵ لەژێر ئینتیدابی بەریتانیادا بمێنێتەوە.

٢- بایەخ و گرنگی بدرێتە ویستی کوردەکان بەدانانی کاربەدەستی کورد لەدادگاو قوتابخانەکاندا.

٣- زمانی کوردی زمانی فەرمی بێت.

دەربڕیبوو، بەڵام لەپاش ئەوەوە حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق ئەوەی پێیان کرابێ لەومەیدانەدا کەمتەرخەمیان نەکردووە بۆ نەهێشتنی خوێندن بەزمانی کوردی. بەو شێوەیە سیستەمی نوێی خوێندن کە حکومەتی عێراقی بەڕێوەی دەبرد ڕۆڵی هەر ئەوە نەبوو کە گرنگیەکی زۆر بە خوێندنی کلتورو زمانی عەرەبی بدرێت لەسەر حیسابی بابەتەکانی تر، بەڵکو لەپاڵ ئەوەشدا بەشداریی لە ئەفسانەی (یەکبوونی) هەرێمی و ئیتنیکی عێراقدا دەکرد، لەپاڵ ئەمانەشدا کورد هەستیان دەکرد کە بەشی تەواوی خۆیان لە بودجەی بواری پەروەردەو فێرکردن نادرێتێ. هەر بۆ ئەو مەبەستە زۆربەی داهاتی خوێندن بۆ خوێندنگە غەیرە کوردیەکان تەرخان دەکرا، تەنانەت لەناو شاری کەرکوکدا یەك خوێندنگەی کوردی نەبووە، ئەمەش یەکێك بووە لەسیاسەتەکانی حکومەتی بەعس بۆ زیاتر تەعریب کردنی شاری کەرکوك.[75] ئەگەرچی بەپێی بەیاننامەی ۱۱ی ئازاری ۱۹۷۰ یەکێك لەبەندەکانی تایبەت بوو بەزمانی کوردی کەشان بەشانی زمانی عەرەبی زمانێکی ڕەسمی بێت لەو ناوچانەی کە زۆربەی دانیشتوانەکەی کورد بوون و زمانی پەروەردەو فێرکردن بێ لەو ناوچانەو زمانی کوردی وەك زمانی دووهەم لەسەرتاسەری عێراقدا بخوێندرێ، هەروەها بەهۆی ئەو دواکەوتووییەی کە بەسەر گەلی کوردا هاتبوو

٤- ئەگەر لەگەڵ تەواوبوونی پەیمانی عێراق- بەریتانیا ئینتیدابەکە کۆتایی پێ بهێنرێت و کوردەکان نەتوانن بەڕێوەبەرایەتیەکی نێوخۆی بۆخۆیان پێکبهێنن، ئەوا زۆربەیان دەسەڵاتی تورکیا لەدەسەڵاتی عەرەب پێ باشتر دەبێت. (عصبة الامم: مسألة الحدود بين تركية والعراق وهو التقرير الذى رفعته البعثة المؤلفة وفقا لقرار المجلس في ٣٠ ايلول ١٩٢٤، مطبعة الحكومة البغداد، ل١١١).

[75] جەبار قادر: السياسات الحكومية في كركوك خلال العهد الملكى (١٩٢١- ١٩٥٨)، كركوك مدينة القوميات المتآخيه، ط١، لندن، ٢٠٠٢، ل١٧٣.

لەڕووی فەرهەنگی و پەروەردەوە قەرەبوو بکرێتەوە.[76] جگەلەمە ڕێگە بەدرووست کردنی ڕێکخراوی خوێندکاران و لاوان و ژنان و مامۆستایان بدرێ و کردنەوەی پەخشی بەرنامەی کوردی لەتەلەفزیۆنی کەرکوک زیاتر بکرێت تا ئەوکاتەی کە وێستگەیەکی تەلەفزیۆنی تایبەت بەبڵاوکردنەوەی زمانی کوردی دادەمەزرێت.[77] ئەگەرچی هەردوو نەخشە دوانزە خاڵییەکەی عەبدولڕەحمان بەزاز لەساڵی ١٩٦٦داو بەیانی ئازاری ١٩٧٠ ڕێوشوێنی هەمەلایەنەیان دەربارەی دابینکردنی پێداویستیەکانی کەلتورو زمانی کوردی تێدا بووە، بەڵام بەربەستە سیاسیەکان ڕێگەیان لەجێبەجێکردنی هەر چاککردنێکی بنەڕەتی پەروەردە لە کوردستاندا گرتبوو، سەرباری پتەوکردنی روحی ناسیۆنالیزمی عەرەبی لەلایەن ڕژێمی بەعسەوە بیرکردنەوەی ئەو ناسیۆنالیستەو ڕژێمەکەی لەداگیرکردن و بوونی بەرامبەری سەلمێنەرو پیادەکەری یەکێتی عەرەبی بەشێوەیەکی گشتی لەسەر حیسابی لاوازکردنی ئەوانیترو بەلاوەنانیان بووە.

لەمەش بترازێ بۆ ڕێگەگرتن لە بڵاوبوونەوەی ڕۆشنبیری و زانیاری خەڵك بەکارە ناشرینەکانی بەعس چەندین ڕێگەی گرتبووە بەر لەوانە:-

١- قەدەغەکردنی بڵاوەکراوەو کتێب لەوانە کتێبی ئیسلامی و ڕۆشنبیری و نەتەوەیی و ئەوانەی کە ستایشی ڕژێمەکەیان نەدەکرد.

---

[76] ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان و شۆڕشی ئەیلول، ل٢٦٥.

[77] جلیل جلیلل و اخرون: س.پ، ل٢٤١؛ ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان و شۆڕشی ئەیلول، ل٢٦٤.

٢- ڕۆژنامەو کاری ڕۆژنامەوانی داخراو بوو، تەنها بۆ لایەنگرانی بەعس سەرپشك کرابوو.

لەکاتێکدا مادەی (٣٩)ی ساڵی ١٩٦٨ لە دەقی دەستووردا هاتووە کە: "ئازادی بیروڕاو لێکۆڵینەوەی زانستی پارێزراوەو هەموو مرۆڤێك مافی ئەوەی هەیە ڕای خۆی دەربڕێتو بڵاوی بکاتەوە بە گوتن یان بەنووسین یان بەوێنەو هەرشتێکی تر لەچوارچێوەی یاسادا"، هەروەها مادەی (٣٢) ساڵی ١٩٦٨ دەڵێت: "ئازادی ڕۆژنامەگەریو چاپەمەنیو بڵاوکردنەوە لەچوارچێوەی یاسادا پارێزراوە".[٧٨]

٣-گرتنو زیندانی کردنو ئازاردانی ڕۆشنبیران، ئەوانەی بەرەنگاری بەعس دەبوونەوەو ئامادە نەبوون لە نووسینەکانیاندا ستایشی بەعس بکەن.

٤- قەدەغەکردنی سەفەرکردن بەمەبەستی بەدەستهێنانی بڕوانامەی بەرز لە مامۆستایانی زانکۆو پزیشكو ئەندازیار، یاخود هەندێك جار ناچار دەبوون کە پارەیەکی زۆر بدەن بۆ ئەوەی پاسپۆرتێکی ساختەیان دەست بکەوێت.

٥- قەدەغەکردنی گەشت کردنی ڕۆشنبیرانو ئەدیبان بۆ بەشداری کردن لە ڤێستیڤاڵو کۆنگرەی ئەدەبیو ڕۆشنبیری یاخود پێگەیشتنی داوەتنامەی ڕەسمیو لەهەمووسەیرتر دەرکردنی بڕیارێك لە وەزارەتی

[78] پەیمانگای نێو دەوڵەتی بۆ یاسای مافەکانی مرۆڤ : دەستورە عێراقیەکانو لێکۆڵینەوەیەکی بەراورد کاری بەبێ پێوەرەکانی مافە دەستورییە نێو دەوڵەتیەکان، لەبڵاوکراوەکانی پەیمانگای نێو دەوڵەتی بۆ یاسای مافەکانی مرۆڤ، کۆمیتەی مافی مرۆڤ، زانکۆی دی بۆڵی، چ١، چاپخانەی بینایی،٢٠٠٥، ل١٣٢.

ڕۆشنبیری کە داوای لە لایەنە ڕۆشنبیرییەکانی دەرەوەی عێراق دەکرد کەناو دیاری نەکرێتو تەنها ژمارە دەست نیشان بکرێت ئەمەش بۆ ئەوەی دەستو پێوەندەکانی خۆیان بنێرن.[٧٩] ئەمانە و گەلێك ڕێگرتنی دیکە.

بەعس جەختی لەسەر ئەوە دەکردەوە کە لەخوێندنگەکاندا وانەی مێژووی عەرەبی بخوێندرێتو لەم بارەیەوە سەدام حسێن دەڵێت: "کاتێك ئێمە لەسەرەتایی یاخود لەناوەندیو دواناوەندیدا بووین، جەختمان لەسەر مێژووی ئەورووپا دەکرد زیاتر لەوەی کە مێژووی عەرەب بخوێنین، ئێمە دەمانەوێ خوێندکار پێش هەموو شتێك مێژووی عەرەب بزانێتو مێژووی عێراق تێبگات، لەمێژووی کۆنو نوێی عێراق وەك بەشێکی نیشتمانی عەرەب، دواتر باس لە مێژوو دەکەینو ئاراستەکانی دیاری دەکەین ئەو چوارچێوەیەی کە خوێندکارو مرۆڤی پێ گەشە دەکات لەنێو کۆمەڵگەدا، بەئاراستەی بنەماکانی حیزب، لەوانەش خەبات لەپێناوی یەکێتی نەتەوەی عەرەبیو بەهێزکردنی یەکێتی عێراق".[٨٠] واتا بە پێی ئەم بەرنامەیە بەعس لە کلکەوە پیایدا دێت و سەرەو خوار بەرنامەکەی جێبەجێ دەکات.

بەعس پێی وایە جەنگ لەگەڵ داگیرکەرو ئیسرائیل دەتوانرێ لە بنیادنانی تاکی عەرەبیو نەوەی شۆڕشگێر سەرکەوتن بەدەست بهێنێت،

---

[79] مصطفى المهاجر: حالة حقوق الانسان و حرياته ولاساسية في العراق، تقرير الثقافي، وقائع ندوه حاله حقوق الانسان وحرياتة الاساسية في العراق، ط١، ١٩٩٧، الجمعية العراقية الحقوق الانسان، فرع سوريا،ل٧٥.

[80] صدام حسين: الثورة والتربية الوطنية، ل٢١.

ئـەویش بـەوەی کـە لـە زانکۆکانـدا بیرۆکـەی خـەبات و گیـانی فیـداکاری بچێنرێت و نەوەی شۆڕشگێڕی عەرەبی پەروەردە بکات، و ئەگەر زانکۆکان یاخود ڕۆشنبیری زانکۆیی نەیتوانی ئەو ئەرکە مێژووییە بگرێتە دەست کـە بـەعس ئـەو جـۆرە پەروەردەیـە بەئـەرکێکی مێـژوویی دەداتـە قەڵـەم، ئەوکات زانکۆ دەبێتـە هۆکـاری شێواندن و تێکدەرو لـەکار کـەوتن.[81] هـەر بۆیە بۆ ڕاهێنانی خوێندکاران چەندین سەربازگەی خوێندکاری دەکردەوە کـە لـەو سـەربازگانە مەشـقیان پـێ دەکـرا، (ئەحمـەد حەسـەن بـەکر) لـە ووتەیەکیـدا لەیـەکێك لـەو سـەربازگانە لـە ١٩٧٤/٧/٩ دا دەڵێـت: "ئـەم سـەربازگانە لاوەکانمـان فێـری ئـارامی و چـالاکی و قوربـانی دان و هەسـت کـردن بـە بەرپرسـیارێتی دەکـەن و وایـان لێدەکـەن کـە لـەکارەکان نزیـك ببنـەوە".[82] جگـە لەمانـە بـەعس داوا لـە ئەنـدامانی حیزبەکـەی دەکـات کـە خۆیان ڕۆشنبیر بکەن، چونکە ئەوان لەگەڵ مەسـەلەیەکی زۆر ئـاڵۆزدا کـار دەکەن، لەم بارەیەوە (صدام حسین) دەڵێت: "ئـەی هاوڕێیـان، کارەکـەتان داواتـان لێـدەکات کـەوا خۆتـان ڕۆشـنبیر بکـەن، چـونکە ئێـوە لەگـەڵ کێشەیەکی ئاڵۆزدا کار دەکەن لەکێڵگەیـەکی پڕ لـە مینـدا، لێرە لـە بەغداد کێڵگەی مینی لێ نییە بەو چڕییەی کە لەناوچەی ئۆتۆنۆمیدا مینـی لێیـە، لەوێـدا (واتـا ناوچـەی حـوکمی زاتـی) ئاڵۆزیـە کۆمەڵایـەتی و سیاسـی و نەتەوەییـیەکان زیاترە وەك لـە بەغـدادی پایتەختـدا، بۆیـە تـا ڕێـژەی ئـەو مینانە زیاد نەکات، کارەکە داواتـان لێ دەکـات کـە پسپۆر بن لـەو بوارەدا،

---

[81] الياس فرح: التربية والسياسة، بيروت، ط١، ١٩٧٥، ل٣٠.

[82] مكتب الثقافة والاعلام المركزي في الاتحاد الوطني الطلبة العراق، الطلبة والتنمية، ل١٦.

بۆیە چەکی دەستتان ڕۆشنبیریەکەتانەو لێرەدا مەبەست لە ڕۆشنبیری تەنها کتێب نیە، چونکە کتێب تەنها ڕێگەیەك نیە بۆ ڕۆشنبیری". [83]

سەدام حسێن لەوتەیەکیدا دەڵێت: "لەپەروەردەی نیشتمانیدا دەبێ باسی حوکمی زاتی بکەین و کاتێك ڕووبەڕووی حوکمی زاتی دەبینەوە نابێت لە قسەکردندا لەسەر ووردەکاری زێدە ڕەوی بکەین کەپێویست ناکات، بۆ ئەوەی وانەکەین کە شێوەی کارگێڕی حوکمی زاتی جیاکاری بکات لەنێوان کوردو عەرەب لەعێراقدا، بۆ نموونە کاتێك باس لە فۆلکلۆری عێراق دەکەین پێویست ناکات باس لە فۆلکلۆری کوردی بکەین". [84]

بەم شێوەیە بەعس بەرنامەی ئەوەی داڕشتبوو کە کۆمەڵگەی کوردی لە بونیادەوە هەڵتەکێنێ، لە لایەکەوە پڕوپاگەندەی ئەوەیان دەکرد کەوا مافەکانی کوردیان دابین کردووە و کورد و عەرەب لە عیراقدا هاوتان، لە لایەکی تریشەوە کوردستانی بە کێڵگەیەکی پڕ لە مین وەسف کردووە و دەیەوێت بە هۆی ڕۆشنبیری بەعسیزمەوە چارەسەری بکات لەوەی کە پەروەردە و کولتور و داب و نەریتی کوردی بشێوێنێ و پەروەردەیەکی عەرەبی بە سەردا بسەپێنێ، گیانی شۆڕشگێڕی و نەتەوەیی کورد بکوژێ و بیری بەعسیزم لە نێو کوردا بچێنێت.

---

[83] صدام حسین: مؤشرات العمل في منطقة الحكم الذاتي، ١٩٧٥/١٢/٧، ل٢١.

[84] صدام حسین: حول كتابة التاريخ، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٩، ل١٧.

ئازادی سیاسی

بەپێی مادەی ٤٢ لە دەستووری کاتی بەعسییەکاندا مەرسوم لە دوای مەرسوم بڵاویان دەکردەوە، بۆ هیچ لایەنێك نەبوو کاری سیاسی لەناو کوردا بکات، و قەدەغەبوو لەناو پارتی بەعسدا نەبێت کاری سیاسی بکات، هەر کوردێك بێ مۆڵەتی بەعس چەکی هەڵگرتایە راستەوخۆ لە سێدارە دەدرا. جگە لەمانە هەرکەسێك لەو سنورە دەرچوایە بە لەسێدارەدان سزا دەدرا.[٨٥]

ئەمەش پێچەوانەی یاساکانی دەستووری عیراقین کە باس لە ئازادی سیاسی دەکات، بۆ نموونە لە مادەی ١٩ی ساڵی ١٩٦٤دا دەقی یاساکە دەڵێت: "عێراقیەکان یەکسانن لەماف و ئەرکە گشتیەکاندا بەبێ جیاوازیکردن بەهۆی ڕەگەزیان بنەچە یان زمان یان ئایین یان هەر هۆکارێکی دی ئەم دەستوورە دان بەمافی نەتەوەیی کورددا دەنێ لەچوارچێوەی گەلی عێراقی یەکگرتووی نەتەوەیی پراکتیکدا" هەروەها لە مادەی (٢١) ساڵی ١٩٦٨دا دەقی یاساکە دەڵێت: "عێراقییەکان لەبەردەم یاسادا یەکسانن لەماف و ئەرکەکاندا جیاوازی ناکرێ لە نێوانیاندا بەهۆی ڕەگەز یان بنەچە یان زمان یان ئایین هەمووشیان هاوکارن لە پاراستنی قەوارەی نیشتماندا بەعەرەب و کوردەوە، ئەم دەستوورە دان بە مافە نەتەوەییەکانیاندا دەنێت لەچوراچێوەی یەکێتی عێراقدا.[٨٦]

---

[85] فاتح رەسوڵ: چەند لاپەڕەیەك لەمێژووی خەباتی گەلی کورد،ب١، ل٣١.

[86] دەستورە عێراقیەکان و ....، ل١٢٥.

هەروەها لە مادەی (١٩)ی ساڵی ١٩٧٠دا هاتووە: "هەموو هاووڵاتیەك یەکسانن لەبەردەم یاسادا بەبێ جیاوازی کردن بەهۆی ڕەگەزیان بنەچە یان زمان یان پێگەی کۆمەڵایەتی یان ئاینی هەروەها دابین کردنی هەل بۆ هەموو هاووڵاتیان دابینکراوە لە سنووری یاسادا".[87]

لەکاتێکدا یەکێك لەو هۆکارانەی کە ببووە پەراوێزخستنی کورد نەبوونی دادپەروەری و یەکسانی بووە لەنێوان نەتەوەکانی عێراقدا کە لە بچوکترین مافی بەکارهێنانی زمانی دایکەوە دەست پێدەکات تا سەرجەم مافەکانی تر. ئەمانە خۆی لەخۆیدا سەرپێچیەکی تەواوی مادەکانی دەستووری عێراقین، هەر بۆ سڕینەوەی ئەم مادەی دەستوورە لە مادەی (٢٠٠) لە یاسای سزادانی عێراقی ژمارە (١١١)ی ساڵی ١٩٦٩دا هاتووە "هەریەکە لەرابەرە مەزهەبیەکان سزا دەدرێت بەماوەیەك کە لە (١٧) ساڵ زیاتر نەبێت، کە دەبێتە هۆی گۆڕانی دەستووری بنەڕەتی یاخود ڕێکخەرە بنەڕەتیەکانی دەستەی کۆمەڵایەتی یاخود هەڵگێڕانەوەی نیزامی دەوڵەتی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابووری".[88] واتە بەعس گۆڕانی کۆمەڵایەتی و گۆڕانی نیزامی دەوڵەت بەهەڵەیەکی گەورە دەزانێ و سزای زیندانی کردنی بۆ داناوە. پارتی بەعس سزای لەسێدارەدانی دەرکردووە بەسەر هەرکەسێکدا کەبەعسی بووبێ لە پارتێکی تری جیا لە پارتی بەعس کاردەکات و کاری پارتایەتی بەهەموو شێوەیەك قەدەغە کردبوو، بۆ نموونە لە دەستووری (١٩٧٤)دا گۆڕانکاریەك لە دەستووردا کراو بەم

---

[87] دەستورە عێراقیەکان و...، ل١٢٥.

[88] احمد رائف: حقوق الانسان في العراق، من تقارير المنظمە العربية لحقوق الانسان. قاهرە، بدون سنة الطبع، ل٧.

شێوەیە مافی پارتایەتی قەدەغە کردووە لە هاوولاتیان: "هەر کەسێك لایەنگری پارتی بەعس یاخود ئەندامی بەعس بووەو دوای پچڕانی پەیوەندی بەپارتی بەعسەوە بوبێتە لایەنگری هەر لایەنێکی حیزبی یاخود سیاسی یاخود کار بکات لەپێناوی بەرژەوەندی ئەو لایەنەو بۆ ئەوان کار بکات ئەوا سزا دەدرێت بە لەسێدارەدان".[89] ئەگەرچی بەعس بۆ چاوبەستنەوەی خەڵك چەندین پارتی کارتۆنی درووست کردبوو بەناوی کوردەوە، هیچ یەکێك لەو پارتانە دەربڕی مافە ڕەواکانی گەلی کورد نەبوو، بەڵکوو تەنها وەك پارتێکی دەسکەلایی حکومەت دەجووڵانەوەو کاریان تەنها پیا هەڵدانو ستایش کردنی حکومەتی بەعس* بوو.[90]

---

[89] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٨.

* – لەوانە (پارتی دیموکراتی کوردستان) بوو کە بەستنی کۆنگرەی نۆیەمیدا بەم شێوەیە باس لەکارو چالاکییەکانی خۆیان دەکەن: "لیژنەی ئامادەکردن پێك هاتو هەوڵێکی دڵسۆزانەی دا بۆ بەستنی کۆنگرەی نۆیەم، هەتا دەزگە سەرکردایەتیەکان بەپێی یاسای ناوخۆ شێوەی شەرعیو ڕەوای خۆی وەربگرێتو ئەو بیروباوەڕانە لە یاساو پرۆگرامدا دانراون جێگیرو پتەو بکرێتو دەست لەناو دەست هەموو پارتو هێزو ڕەگەزە نیشتمانیو نەتەوەیی یە پێشکەوتنخوازەکاندا لەپێناوی پاراستنی دەستکەوتەکانی گەلی عێراقماندا، ئەو دەستکەوتانەی کە بەرهەمی تێکۆشانە، بەتایبەتی ئەوەی کە پاش شۆڕشی ١٧- ٣٠ی تەمووزی پێشکەوتنخواز هاتوونەتەدی". (**پارتی دیموکراتی کوردستان: کاروبارەکانی کۆنگرەی نۆیەم کە لە ٦-٧ی مایسی ١٩٧٦ لە بەغدا بەسترا، بغداد، ١٩٧٧، چاپخانەی دار العراق**، ل٤، ٥). بە پێی ئەم وتەیە کە لێی ورد دەبینەوە ئەم پارتە (واتە پارتی دیموکراتی کوردستان/کارتۆنی و دەسکردی بەعس) کە لە ژێر سایە و ڕێنمایی بەعسدا دروست بووە، ئەوەندەی تەعبیری لە خواستەکانی بەعس دەکرد، بە هیچ جۆرێك پەیوەندی بە خواست و مافەکانی کوردەوە نەبووە و وەك لقێکی بەعس لە کوردستاندا دیاربووە و کاری کردووە و ناسراوە.

جگە لەمانە ڕێگە نەدان بە کۆمەڵەو ڕێکخراوەکان لەکاتێکدا لەدەقی دەستووری عێراقیدا لە مادەی (٣٣)دا هاتووە کە دەڵێت: "ئازادی پێکهێنانی کۆمەڵەو سەندیکا بەشێوازی یاسایی و لەسەر بنەمای نیشتمانی لەچوارچێوەی یاسادا پارێزراوە".[91]

هەروەها لە مادەی (٢٩)ی ساڵی ١٩٧٠دا هاتووە کە: "دەستوور مافی ئازادی بیروڕاو بڵاوکردنەوەو کۆبوونەوەو خۆپیشاندان و دامەزراندنی پارتی سیاسی و سەندیکاو کۆمەڵە بەپێی مەبەستەکانی دەستوور یاسا دامەزراوەو دەپارێزرێت و دەوڵەتیش کار دەکات بۆ فەراهەم کردنی ئەو ئامرازانەی پێویستن بۆ پیادەکردنی ئازادییەکانی لەگەڵ ڕێبازی نەتەوە پەرستی پێشکەوتنخوازانەی شۆڕشدا دەگونجێت".[92]

لەڕاستیدا سەندیکاکان جگە لەدام و دەزگەیەکی سیخوری هیچی تر نەبوون و بۆ سەر شۆڕکردنی رای گشتی و هەموویان تەنها ڕێکخراوێکی وێنەیی بوون بۆ پڕکردنەوەی بۆشایی لەلایەکەوە، لەلایەکی ترەوە گەیاندنی پەیامی بەعس بۆ هەموو مرۆڤێك و هەموو شوێنێك، لەبەر ئەوە لەسەندیکاکاندا تەنها یەك کەس رۆڵی هەبوو کە ئەویش کرێگرتەی بەعس بوو کاری یەکەم و گرنگی بریتی بوو لە جی بەجێ کردنی بڕیارەکانی و

---

[90] پارتی دیموکراتی کوردستان: کاروبارەکانی کۆنگرەی نۆیەم کە لە ٦-٧ی مایسی ١٩٧٦ لە بەغدا بەسترا، بغداد، ١٩٧٧، چاپخانەی دار العراق، ل٤، ٥.

[91] دەستوورە عێراقیەکان، ل١٣٢.

[92] دەستوورە عێراقیەکان، ل١٣٢.

بەهیچ شێوەیەك ئازادی هەڵبژاردن لەسەندیکای کرێکاران و خوێندکاران و ئەوانی تردا نەبوو.[٩٣]

تەنها لە ماوەیەکی کورتدا ئەویش لەدوای بەیاننامەی ١١ی ئازارو لەسەر ئاستی عێراق، ڕێکخراوە دیموکراتیە عێراقییەکان، (یەکێتی گشتی کرێکارانی عێراق، جوتیاران، قوتابیان، ئافرەتان،...تاد) بەرەسمی مۆڵەتیان پێ درابوو هەڵدەسوڕان. ڕێکخراوە دیموکراتیەکانی کوردستانیش ئەندامی ئەو ڕێکخراوە سەراپاییانەی عێراق بوون، بەڵام سەربەخۆیی کوردستانیان هەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا جگە لەوەی شێوەو شێوازی کاری ڕێکخراوەیی ڕێکخراوە دیموکراتیەکانی کوردستان لەژێر کاریگەری دەوڵەتی مەرکەزیدا هەڵدەسوڕان ئەمە لەکاتێکدا، سەندیکاکان و یەکێتییەکانی عێراق هیچ جۆرە پێزێکی دیموکراسیان نەبوو، وەك دەزگەیەکی پاساوچی ڕژێم دەجولانەوە، بەپێچەوانەی ئەمە کە لەکوردستاندا زەمینەیەکی سیاسی باش رەخسابوو بەهۆی بالا دەستی سەرکردایەتی بزوتنەوەی رزگاریخوازی کوردستان کە ڕێکخراوە دیموکراتیەکان بکەونە خۆیان (قوتابیان، مامۆستایان، ژنان، نوسەران، لاوان) هەڵسوراوترین ڕێکخراوی دیموکراتی بەرچاو بوون ئینجا جوتیاران و کرێکاران....هتد.[٩٤]

بەلام جارێکی تر دوای دەستپێکردنەوەی شەڕ لە ئازاری ١٩٧٤دا، دیسانەوە بەعس کەوتەوە ویزەی ڕێکخراوە جەماوەری و پیشەییە

---

[93] ج.ل.البغدادی: بعث في القفص الاتهام،ط١، بغداد، ١٩٧٩، ل٥٨.

[94] مەلا بەختیار: لەمەڕ ڕێکخراوە دیموکراتیەکانی باشووری کوردستان،چ١،سلیمانی، ١٩٩٨، ل٣٩، ٤٠.

کوردستانیەکان، چونکە ئەم ڕێکخراوانە ڕێکخراوی ڕەسەن بوون و لەو ململانێیەدا لە نێوان شۆڕشی کورد و دەوڵەتی مەرکەزی عیراقدا لایەنی شۆڕشیان گرت، بەڵام لەوە بە دوواوە و دیسانەوە هێدی هێدی ئەم ڕێکخراوانەش لە شارەکاندا لە لایەن بەعسەوە کۆنترۆڵ کران و ئیدی لە ڕێکخراوێکی بەعسی زیاتر هیچی تر نەبوون.

مافی مرۆڤ

کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان لە ساڵی ١٩٤٦دا بڕیاری دا بەپێکهێنانی لیژنەی مافی مرۆڤ و ئەو کۆمەڵەیە رازی بوو لەسەر چەند ڕێککەوتنامەیەك سەبارەت بە مافی مرۆڤ و دەوڵەتانی ئەندام واژۆیان کرد لەوانەش:-

١- ڕێککەوتننامەی نێو دەوڵەتی بۆ لابردنی هەموو جۆرە جیاوازییەکی ڕەگەزی.

٢- ڕێککەوتننامەی نێو دەوڵەتی تایبەت بە مافی ئابووری و کۆمەلایەتی و ڕۆشنبیری.

٣- ڕێککەوتننامەی نێو دەوڵەتی تایبەت بە مافی مەدەنی و سیاسی.

ئەگەرچی عێراق ئەو سێ ڕێککەوتننامەی واژۆ کردوو پێویست بوو لەسەری کە پەیوەست بێت بەدەقەکانی ڕێککەوتننامەکانەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کەمایەتیەکان لەعێراقدا دەیاننالاند بەدەست چەوسانەوەو بێ

بەش بوون و توندوتیژی دەرهەق بەمافەکانی مرۆڤ.[95] هەرچەندە لە مادەی (٢٤)ی دەستووری عێراقی ساڵی ١٩٦٨دا هاتووە: "نابێ کەس دەستگیر بکرێ یان دەستبەسەر بکرێت یان بەند بکرێت یان بپشکنرێ، بەپێی یاسا نەبێت".[96] بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا چەندین حاڵەتی لەسێدارەدان و کوشتنی بە کۆمەڵ و بۆمبارانی ناوچە کوردیەکان و تەقە کردن لە خۆپیشاندەران و خوێندکاران و کوشتنی مەدەنی و ژن و منداڵ و تیرۆرکردنی کەسایەتیە سیاسییەکان و تەنانەت ئەوانەش کە لەدەرەوەی عێراقدا دەژیان و مردن لەژێر ئەشکەنجەدا لە سیما دیارەکانی سیاسەتی عێراق بوو بەرامبەر بە مرۆڤ . هەروەها گرتنی خەڵکی بێ تاوان و بەبێ لێپرسینەوە زیندانی کردنیان بەشێوەیەکی نامرۆڤانە و فراندن و زیندانیکردن لەسەربازگەکاندا پێشلکاریەکی تری مافی مرۆڤ بوو لەعێراقدا.[97]

بەعس لە عێراقدا دیکتاتۆریەتێکی پۆلیسی بوو بەسەر هەموو کەسێکەوە، تەنانەت لەنێو خودی خێزانەکانیشدا چاودێری دەکراو لە خوێندنگەکاندا مناڵەکان چاودێری و لێپرسینەوەیان دەربارەی خێزان لێدەکرا، هەر لە مناڵێکی بچووکی باخچەی ساوایانەوە تا قۆناغی سەرەتایی.

---

[95] العراق والمجتمع الدول: اصدار لجنة الدفاع عن حقوق الانسان في العراق، سورية، دیمشق، ١٩٩١، ل٢٤.

[96] دەستوورە عێراقیەکان، ل١٢٥.

[97] مضاهر الانتهاكات حقوق الانسان في العراق، بەبی ساڵ و شوێنی چاپ، ل٢٨، ٢٩.

رژێمی بەعس چەندین دادگەی وێنەیی کە ناسرابوو بەدادگەی تایبەتی درووست کردبوو کە وێنەیەکی شێواوی دادگەیی سیاسی بوون، ئەم دادگایانە کۆمەڵێك بڕیاری خراپی دەردەکرد، تیرۆر و تاوانو حوکمی لەسێدارە دانی کوێرانەیان دەردەکرد کە ئەم دیاردەیە بەرادەیەکی زۆر دوای کودەتای ١٧ی تەمموزی ١٩٦٨ بەشێوەیەکی فراوان پێك هێنران، ئامانج لەو کارانە تیرۆرکردنی خەڵكو چاندنی ترسو دڵە ڕاوکێ بوو لە دڵی هاووڵاتیاندا.[٩٨] بۆ نموونە دادگەی (الثورة) لە بەغداد بەپێی یاسای ژمارە (١٨)ی ساڵی ١٩٦٨ دامەزرابوو کە دادگەیەکی تایبەتی هەمیشەیی بوو، کە پێشتر دادوەرەکان لەکۆشکی کۆماری کۆدەبوونەوە لیژنەیەکیان پێکهێنابوو بەناوی (لجنة السلامة الوطنية) کە دەیڕوانیە ئەو کێشانەی کە بێ ئەوەی ڕووبەڕووی تاونباران بکرایەتەوە، بەهیچ شێوەیەك ڕێگەی نەدەدا بەبەرگریکردن لەبەردەم دادگەدا، دادگەیەکی سەربازیش لە کەرکوکدا دامەزرابوو، ئەم دادگایە بۆ مەبەستی دادگایی کردنی کورد بوو کە لەبنکەی سەربازی کەرکوکدا دەبەسترا.[٩٩] ئەو کەسانەی کە وەك ئەندامی ئەو دادگایە دەست نیشان دەکران هیچ جۆرە دەسەڵاتێکیان نەبوو، تەنانەت زۆر لەوانەی کە لەسێدارە دەدران بەبێ ئاگاداری ئەندامانی دادگا دەکرانو لەلایەن دەسەڵاتدارانی بەعس خۆیانەوە جێ

---

[98] شيخ جواد الصالحي: المحاكم الصورية في العراق، مقال من وقائع ندوة حقوق الانسان وحرياته الاساسية في العراق، جمعية حقوق الانسان – فرع سوريا، ط١، ١٩٩٧، ل٣١.

[99] احمد رائف: حقوق الانسان في العراق، ل١٧؛ جمعية الحقوقيين العراقيين: بلاد الخوف و ارض الرعب، دراسة في جمهورية صدام،تقديم/ احمد رائف ، ط١، الزهراء للاعلام العربي، قاهرة، ١٩٩١، ل٣١؛ عبدالحميد العباسي: صفحات سوداء من بعث العراق، ج١، ط١، بدون مكان الطبع، ١٩٨٤، ل١٥٩.

بـەجێ دەکـراو تـەنها داوای واژۆی کۆتـایی یـان لێ دەکـران.[١٠٠] ئەمـە لەکاتێکدا دەقی یاسای مادەی (٢١)ی دەستوری ساڵی ١٩٧٠ دەڵێت: "نە تـاوان هەیـە و نـە سزا تـەنها بـەپێی یاسـا نـەبێتو سـزایش تـەنها بـۆ ئـەو کارانەیـە کـە لـەکاتی ئەنجامدانیانـدا یاسـا بـە تاوانیـان دەزانێـت، نابێـت سزایش لەو سزایە توندتر بێت کە لەکاتی ئەنجامدانی تاوانەکـەدا هـەموار کراوە".[١٠١] لەکاتێکدا لە زیندانەکانی بەعـسدا جۆرەهـا شـێوازی ئازاردانـی گیانیو دەروونی دژ بە زیندانیە سیاسییەکان بەکاردەهات بۆ دانپێدانانو واژۆ کردنی بەڵێننامە بۆ وازهێنان لەبیرو باوەڕەکانیانو وازهێنان لـەکاری سیاسـیو پەیوەنـدی کـردن بـە ڕیزەکـانی بەعـسەوە.[١٠٢] هـەروەها دەقـی مـادەی (٢٠) لــە دەســتووری ١٩٧٠ دەڵێــت: "دانیــشتنەکانی دادگــا بەشـێوەیەکی ئاشـکرا دەبێـت، تـەنها لەحاڵەتێکدا نـەبێت کـە دادگـا بڕیـار بدات بەشێوەیەکی نهێنی بەڕێوە بچێت".[١٠٣]

بەڵام لە راستیدا زۆربـەی دانیشتنەکانی دادگـە نهێنـی بوون و زۆربـەی ئـەو لەسـێدارە دانو کوشـتنانە تـەنها بـۆ ئەوانـە بـوو کـە نـەیاری حـوکمی بەعـسی دەسـەڵاتدار بـوون، تەنانـەت ئـەو کەسانەشـی دەگرتـەوە کەلـەنێو خۆی پارتی بەعسدا بوونو بەعس ئیشی پـێ نـەبوون و دەیـان کوشـتن.[١٠٤] یاخود گرتنـی هاوولاتیـان بۆ ماوەیـەکی زۆر بـەبێ ئـەوەی هـیچ تـاوانێکی

---

[100] شیخ جواد الصالحی: المحاکم الصوریة في العراق، ل٣١.

[101] دەستورە عێراقیەکان و...، ل١٣٠.

[102] عبدالحمید العباسي: صفحات سوداء من بعث العراق، ل٣١.

[103] دەستورە عێراقیەکان و...، ل١٣٠.

[104] العراق والمجتمع الدولی: اصرار الجنة الدفاع من حقوق الانسان في العراق، سوریة، دیمشق، ١٩٩١، ل١٨.

ڕووبەڕووببێتەوە یاخود ڕەوانەی دادگا کرابێت ئەمانە بۆ چەندین ساڵ لە زیندانەکاندا ژیانیان بەسەر دەبرد.[105]

[105] جمعية الحقوقيين العراقيين: بلاد الخوف و ارض الرعب، ل٣١.

باسی سێیەم

کورد لەسیاسەتی دەرەوەی بەعسدا

کارێکی ئاساییە و بگرە پێویستو ناچارییە، کە هەموو دەوڵەتێک چوارچێوەی ئاسایشی خۆی دابڕێژێ تا بتوانێ خۆی لەهێرشی ڕاستەوخۆو ناڕاستەوخۆی هێزو دەوڵەتانی ترو نفوزی بێگانەو پیلان گێڕییان بپارێزێ، یەکێتی خاكو گەلەکەیو سەربەخۆیی وولاتەکەی جێگیر بکا، هەر لەبەر ئەوەشە هیچ دەوڵەتێك نییە لە دنیادا کە بایەخ بەمەسەلەی ئاسایشی خۆی نەدات، ئیتر سروشتی چینایەتی دەوڵەتەکەو جۆری ڕژێمەکەی هەرجۆرێك بێت، کۆنەپەرست بێ یا پێشکەوتنخواز،

دیکتـاتۆری بـێ یـا دیمـوکرات، سۆسیالیـست بـێ یـا سـەرمایەدار.[106]
تێگەیشتنی بەعسیانە بۆ ئاسایشی دەرەکی لە دوای کودەتای ١٧- ٣٠ی تەمموز لە لایەن سەدام حسێنەوە هێڵە گشتیەکانی و کلیلە بنەڕەتیەکانی دیـاری کـردووەو لـە ووتەیەکیـدا دەڵێـت: "زەمینـەی فکـری و سیاسـەتی پەیوەنـدیمان پێـوەی وەسـتاوە لەسـەر ڕزگـاربوون و سـەربەخۆیی تـەواو بنیادنانی کەسایەتی و دەست گرتن بەسەر پارچە پارچەیی و بەدیهێنانی یـەکێتی و هەڵوەشـاندنەوەی بەرژەوەنـدی ئیمپریـالی و بنیاتنـانی کۆمـەڵی سۆسیالیستی و ببین بەگەورەی خۆمان".[107] بۆیە لێرەدا دەبینین ئـەو ڕێـو شـوێنانەی ڕژێمـی بـەعس دەیگرێتەبـەر، لـەباری سـەرنجی بەعـسەوە، لەپێناوی بەدیهێنان و پاراستنی ئاسایشی نیشتمانی عێراق و لـەپێناوی بەدیهێنان و پاراستنی ئاسایشی نەتەوەیی عەرەبی دایە.

لەکاتێکـدا ئاسایـشی سـتراتیجی لەچەندین فاکتـەر پێکـدێت کەڕەنگـە گرنگترینیان مەسەلەی یەکێتی ریزەکانی خـەڵکی نـاو سنوری دەوڵەتەکـە بـێ، بـەجۆرێکی ئـەوتۆ کـە نـاکۆکی نەتـەوەیی و ئـاینی و مەزهـەبی و چینایەتی ناو دانیشتوانی دەوڵەتەکە بەشێوەیەکی وا چارەسـەر بکـات کـە پاشـەڕۆژی دەوڵەتەکـەو یـەکێتی خـەڵك و قەڵەمڕەوەکـەی نەخاتـە مەترسـیەوەو ناکۆکیـەکان واڵێ نـەکرێت کـە ببێتـە مایـەی هەڵگیرسـاندنی شـەڕی نـاوخۆو تێکـچوونی یـەکێتی گـەل و وولات و هێـزو دەوڵـەتانی

---

[106] نەوشیروان مستەفا ئەمین: خولانەوە لەناوبازنەدا، ل٤٢، ٤٣.

[107] وەرگیراوە لە ثامر كامل محمد: فی الامن الخارجی العراقی والستراتیجیه . بغداد، ١٩٨٥، ل٨٥.

بێگانەش بتوانن دەستی تێ وەربدەن‌و سوودی لێ وەربگرن.[108] مەترسیە دەرەکیەکانی بەعس بریتی بوون لەو کێشەو گیروگرفتە سنووری‌و چارەنووس سازانەی کە دەوڵەتی عێراق بە میرات لە دەوڵەتی عوسمانیەوە بۆی مابۆوە، چونکە دەوڵەتی عێراق لەسەر کەلاوەی بەشێك لە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دامەزرابوو، هەروەها ئەو مەترسیانەی دەگرتەوە کە لەئەنجامی گۆڕانکاریە جیهانییەکانی دوای یەکەمین‌و دووەمین جەنگی جیهانی بەسەر جیهان‌و ناوچەکەدا هاتبوون.

هەروەك وتراوە کە عێراق (مەتحەفی ئەجناس)ە واتا مۆزەخانەی ڕەگەزەکانە، واتە وولاتێکی فرەنەتەوەو فرە چین‌و فرە دین‌و فرە مەزهەبە، بەو پێیەش هەڵبەتە گیروگرفت‌و ناکۆکی جۆراو جۆری تێدا دەبێت، بەتایبەتی عێراق لەهەلومەرجی دوای شەڕی جیهانی یەکەم بەپێی ویست‌و ئیرادەی عەرەبی‌و کوردو دانیشتوانی تری عێراق لە دامەزراندن‌و پێکهێنانیدا نەخۆی وەك دەوڵەتێکی کۆن‌و داب و نەریتێکی شارستانی کۆن‌و دێرینی هەبووە، و نەسەرەتاو پرەنسیپەکانی دامەزراندنی پەیوەندی ئارەزوومەندانەو دیموکراتی نوێی ئەم سەردەمەیان تێدا ڕەچاو کراوە، لەبەر ئەوە گیروگرفتەکان هەموویان بەچارەسەر نەکراوی مابوونەوەو تۆوی تەقینەوە لە هەناویاندا بووە.[109] هەمیشە کێشەی کورد لەنێوان دەوڵەتە داگیرکەرەکاندا گەورەترین گرفتی سیاسی درووست کردووەو مەترسی خستۆتە سەر ئەمنی ستراتیجی، بەتایبەتی ئەو

---

108 نەوشیروان مستەفا ئەمین: خولانەوە لە ناوبازنەدا،ل٤٣؛ ئەمین قادر مینە: ئەمنی ستراتیجی عێراق، ل١٠١.

109 نەوشیروان مستەفا ئەمین: خولانەوە لەناوبازنەدا، ل٤٣.

دەوڵەتانەی کە کوردستانیان بەسەردا دابەش کراوە تا ڕۆژێ لەڕۆژان کوردستانیان لەکیس نەچێ و نەتەوەی کورد نەتوانێ لەژێر چنگیان دەرچێ و ڕزگاری ببێ و کاتێ ناکۆکیەکانی نێوانیان دەتەقیەوە هەر دەوڵەتێکی داگیرکەر هەوڵی دەدا زیاتر دەست لە شۆڕشی کورد وەربدات و گڕی ئاگرەکە دژی دەوڵەتەکەی دیکەی بەرامبەری خۆش بکات، کاتێك داگیرکەران کارەکانی خۆیان بە کورد جێ بەجێ دەکرد ئیدی دەستیان لێ بەردەداو پشتیان تێدەکردن ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە کورد دۆست و دوژمنی ڕاستەقینەی خۆی بەچاکی نەناسیووە.[110]

پێگەی کورد لە سیاسەتی دەرەوەی بەعسدا دوو ئاراستەی بە خۆوە بینیوە، یەکیان خۆی لە هەموو ئەو پەیماننامە و ڕێککەوتنامانەدا دەبینێتەوە کە لەگەڵ دەوڵەتە داگیرکەرەکانی تری کوردستاندا بەستویەتی بە مەبەستی لێدانی بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد و لاوازکردنی، و لە هەمان کاتدا هەموو ئەو ڕێککەوتنە دوو قۆڵی و سێ قۆڵیانەی لەگەڵ دەوڵەتانی تردا دژ بە کورد ئەنجامی داون. دووەمیشیان بە ڕووکەش نیشاندانی سیاسەتێك بوو بە جیهانی دەرەوە، گوایە بەعس سەرجەم مافەکانی کوردی سەلماندووە کە خۆی لە ئۆتۆنۆمیە کارتۆنیەکەدا دەبینیەوە. هەروەك چەندین شاندی لە کوردە خۆفرۆشەکان پێکدەهێنا و دەیناردنە دەرەوە بە مەبەستی پڕوپاگەندەکردن بۆ بەعس و بیانو هێنانەوە بۆ سیاسەتەکانی، لەوەدا کە وەك نوێنەری کورد دەیناساندن، جگە لەوە هەرکاتێك کە شاندێکی بێگانە سەردانی عیراقیان

[110] حوسێن محەمەد عەزیز: کوردو شۆڕش و هەلی مێژوویی، چ٢، سلێمانی، ٢٠٠٠، ل١١٤، ١١٥.

بکردایە دەیبردن بۆ کوردستان و دام و دەزگە کارتۆنیەکەی ئۆتۆنۆمی پێ نیشان دەدان، گوایە لە سایەی بەعسدا کورد بە مافەکانی خۆی شاد بووە. لەمەش بترازێ سەرانی بەعس لەکاتی چاوپێکەوتنیان لەگەڵ رۆژنامەنوس و کەناڵە بیانیەکاندا بە شێوازێکی چەواشەکارانە سەبارەت بە دۆزی کورد بۆیان دەدوان و وایاندەردەخست کە لەعیراقدا کورد و عەرەب هیچ جیاوازیەکیان نیە و کوردستانیان وەك بەهەشتێك نیشان دەدا. واتە ئەگەر دەوڵەتانی تری داگیرکەری کوردستان سیاسەتەکانیان لەسەر یەك قاچ وەستابێ، کە ئەویش خۆی لە زەبر و زەنگ و کوشت و بڕی کورددا بینیبێتەوە، بەعس لەسەر دوو قاچ راوی کوردی دەکرد، یەکیان زەبر و زەنگ و ئەوی تریشیان روێکی ساختەکاری و خەڵەتاندنی رای گشتی بوو.

کاتێك رژێمی بەعس نەیتوانی لەڕێی شەڕەوە دژ ی کورد سەرکەوتن بەدەست بهێنێت، ئەوجا کەوتە تەقەلای سیاسی و دیبلۆماسیانە بۆ لەباربردنی شۆڕشی کورد. ئەویش هاریکاریکردنی بوو لەگەڵ وولاتانی دەرەوەداو پیلانگێڕی دژ بە کورد کە لەبەرامبەر ئەو مەرامەیدا ئامادە بووە تەنازولی زۆر گەورە بکات، بۆ نمونە:

ئێران:-

ناکۆکیەکانی نێوان عێراق و ئێران لە نیوەی دوەمی سەدەی رابردوودا ببووە یەك لە کێشە گەورەکانی رۆژهەلاتی نێوەڕاست و ئاسایشی ستراتیژی عیراق و گەلانی عارەبی خستبووە مەترسیەوە، کە لەڕاستیدا ئەمەش هەر درێژبوونەوەی پاشماوە و سەرهەڵدانەوەی بەشێك لە ململانێ

کۆنەکانی نێوان هەردوو دەوڵەتی عوسمانی و سەفەوی بووە لە ناوچەکەدا. دوای درووست بوونی دەوڵەتی نوێی عێراق، ئێران کە ئەو دەمە ئەندام بوو لە کۆمەڵەی گەلاندا ئامادە نەبوو دان بنێ بە عێراقدا وەك دەوڵەتێکی سەربەخۆ، ئێران لەم هەڵوێستەیدا چاوی لەوە بوو کە چەند ئیمتیازاتێکی دەست بکەوێت، وەك دان پێدانانی عێراق بەمافەکانی ئێران لە (شەتولعەرەب)دا کە هەر لەکۆنەوە ناکۆکیان لەسەر هەبووە، هەڵوەشاندنەوەی ئیمتیازاتی بیانی لەناوچەکەدا.[111]

پاش ئەوەی هەردوو لایەن بڕیاری ئاڵ و گۆڕکردنی دیپلۆماسیەتیان دا، شا فەیسەلی عیراق لە ١٩٣٢دا بە مەبەستی پتەوکردنی پێوەندیەکانیان سەردانی ئێرانی کرد و لە دانیشتنێکی نێوان هەردوو لایاندا جەخت لەسەر سیاسەتێکی هاوبەشانە بەرامبەر مەسەلەی کورد کرایەوە.[112] لەمەش بترازێ لە ٤ی تەمموزی ١٩٣٧دا رێککەوتننامەیەك دەربارەی کێشە سنوریەکانی هەردوولا مۆرکرا. بەڵام ئەم نزیك بوونەوەیەی نێوانیان هەروەك خۆی نەمایەوە، چونکە پاش شۆرشی ١٤ی تەمموزی ١٩٥٨ لە عیراقدا و خۆ کشانەوەی لە پەیمانی بەغدا و زیادبوونی هێزە چەپڕەوەکان و نزیك بوونەوەیان لە دەسەڵاتی عەبدول کەریم قاسم پێوەندیەکانی نێوانیان کزی و لەق بونی تێکەوت، بەڵام دوای ئەوەی بەعسیەکان لە ١٩٦٣دا چوونە سەر تەختی دەسەڵات، ئیدی پێوەندیەکانی نێوان عیراق و ئێران زێتر بەرەو گرژی و ئاڵۆزبوون چوو.

---

[111] جابر ابراهیم الراوي: الغاء الاتفاقیة العراقیة- الایرانیة، بغداد، ١٩٨٠، ل٥١.

[112] رجاء حسین الخطاب: العلاقات العراقیة- الفارسیة ١٨٤٧- ١٩٨١. بغداد، ١٩٨١، ل٤.

دوای کودەتای ١٩٦٨ی بەعسییەکان چەند جارێك دانیشتن لەنێوان عێراق و ئێراندا کراوە بۆ جێ بەجێ کردنی ماددەی پێنجەم لەڕێککەوتننامەی سنوری ١٩٣٧و ماددەی پڕۆتۆکۆلەکەی، بەڵام بەهۆی جیاوازی بۆ چوونەوە نەگەیشتنە هیچ ئەنجامێك، دوایین کۆبوونەوەی نێوانیان لە ئازاری ١٩٦٩دا ئەنجام دا.[113] بەڵام ئێران لەساڵی ١٩٦٩دا لەلایەن خۆیەوە ڕێککەوتننامەی ١٩٣٧ی هەڵوەشاندەوە بەناوی ئەوەی کە پەیمانێکی ناڕەوایەو داخوازییەکانی ئێرانی نەهێناوەتەدی، هەر بۆیە ئەم کێشەیە بەچارەسەر نەکراوی مایەوە تا ساڵی ١٩٧٥.[114] مەسەلەی کوردو شۆڕشەکانی بە درێژایی نیو سەدە بەر چارەنووسی گەمەی سیاسەتی ئێران و دەوروبەرەکەی کەوتبوو، ئێران کە لەماوەی ١٤ ساڵی شۆڕشی ئەیلولی باشووری کوردستاندا خۆی کردبووە دۆست و لەسەر کەرەوەی کەچی ئەنجامی ئەو دۆستایەتیەی بەڕێکەوتنامەیەکی وەك ئەوەی جەزائیر لە ١٩٧٥/٣/٦دا کۆتایی پێهێنا، کە دەستکەوتی چواردە ساڵی قوربانی و وێرانی کوردستانی کردەوە بەهیچ، نەك هەر ئەوە بەڵکە گەورەترین زیانی لە بزوتنەوەی ناسیۆنالانەی کوردی دا لەهەموو پارچەکانی کوردستاندا.[115] ڕژێمی تاران کە دەیویست دەسەڵاتی بەسەر ناوچەی کەنداوی فارسدا پەیدا بکات، ئامادە بوو جگە لە شەڕی ئاشکرا

---

[113] عبدالرزاق محمد اسود: موسوعة الحرب العراقية الايرانية، المجلد الاول، ط١، بيرو لبنان، ١٩٨٤، ل٣٩.

[114] ئەمین قادر مینە: ئەمنی ستراتیجی عێراق، ل١٠٥.

[115] کەمال عەلی و سەروەر عبدالرحمن عمر: هەڵوێستی دەوڵەتانی دەرەوە بەرامبەر هەرەسی شۆڕشی ئەیلول ١٩٧٥، توێژنەوەیەکی بڵاونەکراوە، ل٥، ٦.، جمعية الحقوقيين العراقيين: بلاد الخوف و ارض الرعب، ل٢٤.

پەنا بۆ هەر کارێکی دیکە ببات لە پێناوی روخانی ڕژێمی بەعسی یان لاوازکردنیدا، ڕژێمی بەعسیش هەر بەهەمان شێوە کاری بۆ ڕووخان یان لاوازکردنی ئێران دەکرد، بۆیە هەر لە راستیدا شۆڕشی کوردستان تایبەتمەندی یەکی گرنگی بۆ شای ئێران هەبوو، چونکە باشترین ڕێگە بوو بۆ لاوازکردنی ڕژێمی بەعس و پەککخستنی توانای ئابوری و مرۆیی کە بۆ شای ئیران ئەم رێگەیە کەمی تێدەچوو، کەمتریش مایەی ناو زڕانبوو، ئەویش بەدانی هەندێ کۆمەكو هاوکاری بەجەنەڕاڵ بارزانی.[116] پاش هەڵگیرسانەوەی شەڕ لە ئازاری ١٩٧٤دا ئێران خۆی وەك تاقە پشتو پەنای شۆڕشی کورد ناساند، گومان لەوەدا نیە کە ئیران ڕۆڵی هەرە گەورەی بینی لەو تراژیدیایانەی دوای شەڕی جیهانی دووەم کە بەسەر نەتەوەی کورددا هاتبوو، بەتایبەتی لەخەباتی کورددا لەنیوەی یەکەمی سەدەی ڕابردوودا کە لە چوارچێوەی بەرفراوانترین بزووتنەوەی ئازادیخوازانەی باشووری کوردستاندا خۆی دەبینیەوە، ئەمە بۆخۆی باشترینو لەبارترین دەرفەت بوو بۆ ئیران کە لەم ڕێیەوە بکەوێتە ململانێ و ناکۆکی یە لەمێژینەکەی لەگەل دەوڵەتی عیراقدا یەکلایی بکاتەوە.[117] شا هیچ جۆرە دەستکەوتێکی لەڕێککەوتنی کورد – بەعسدا لە ئازاری ١٩٧٠دا نەبینی، بەڵکو پێویستی بە کورد بوو لە ململانێ دا لەگەڵ عێراقدا بێت بۆ ئەوەی خواستە ئەرزیو سیاسیەکانی خۆی بەسەردا بسەپێنی.[118] لە هەمان کاتدا دەوڵەتی عێراق بەر بڵاوی یارمەتی ئێرانی

---

[116] کریس کۆچێرا: کورد لەسەدەی نۆزدەو بیست دا، ل٣٤٩.

[117] کەمال عەلی و سەروەر عبدالرحمن عمر: هەڵوێستی دەوڵەتانی دەرەوە ....، ل٦.

[118] نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری دەشکێنن، ل١١٠.

بۆ کورد دەبینی، هەوڵی دەدا قەناعەت بە ئێران بکات کە ئەم یارمەتیانە ببڕی، هەر بەم بۆنەیەوە شاندێکی عێراقی بەوپەڕی نهێنی دەچێت بۆ تاران و لەوێ چاویان بە (ئەمیر عەباس هوەیدا)ی سەرۆك وەزیری ئێران دەکەوێت، لەو دیدارەدا عێراقییەکان ئەوەیان ئاشکرا کرد کە ئامادەن هەموو ئیمتیازاتێك بدەن، بەمەرجێ کە ئێران سنووری خۆی دابخات، لەوەڵامدا هوەیدا پێی گوتن کە ناتوانن سنوور دابخەن.[119] ئەم هەڵوێستەی ئێران مانای ئەوە نەبووە کەلەبەر خاتری کورد نەیویستووە سنوور دابخات، بەڵکو وەك لە یاداشتنامەی ٢٢ی مارسی ١٩٧٤ی ئاژانسی نهێنی ئەمریکا، لە (ڕاپۆرتی پایك) دا هاتووە کە "شا کۆمەك بە کوردانی وەك قاقەزی یاری بەدەستەوە گرت تا لەقوماری بەرامبەر بە هاوڕێکەیدا بیخاتە گەڕ" هەروەها دەڵێت: "ئێمە لەو باوەڕەداین شا پێیخۆشنە بووە کیشوەرێکی سەربەخۆی کوردی درووست بێت، ئاواتی ئێران و هەروەها وڵاتە یەکگرتووەکان ئەوە بوو ئەنجامی بارودۆخی کوردان بەلایەکدا بشکێنن ئەوان بەکەمتر لەیەکێك لەشێوەکانی سەربەخۆی دەستبەردار نەبن، تا لەئەنجامدا لاوازبوونی عێراق لەبەرژەوەندی ئەوان بگەڕێتەوە. چی ئێران و چی وڵاتە یەکگرتووەکان حەزیان بەهیچ جۆرە چارەسەرێك نەبوو بۆ ئەو کێشەیە".[120] ئەم مامەڵەیەی ئێران عێراقی ناچار کرد بیر لە تاکتیکی نوێ بکاتەوە بۆ تێکدانی شۆڕشی کورد.

---

[119] کریس کۆچێرا: کورد لەسەدەی نۆزدەو بیستدا، ل٣٥٤.

[120] ژیرارد چالیاندو ئەوانی تر: گەلێکی پەژموردەو نیشتمانی پەرت، ل٣١٢.

بۆ ئەم مەبەستە رژێمی بەعس هەوڵی دا کۆمەڵێك چاوپێکەوتنی نهێنی لە نێوان نوێنەرانی عیراق و ئیراندا ئەنجام بدرێ لە هەریەکێك لە وڵاتەکانی میسر و ئوردن و تورکیا و جەزائیر بە ئاگاداری وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا. لە دوا کۆبوونەوەکانی ولاتانی ئەندام لە ئۆپیکدا کە لە ١٩٧٥/٣/٦دا لە جەزائیر بەڕێوە چوو، چارەنوسی شۆڕشی کورد بە تەواوی لە چاوپێکەوتنەکەی نێوان سەدام و شای ئیراندا کۆتایی پێهات.

ئەگەرچی ڕێککەوتننامەی جەزائیر لە ژێر ناوی لابەلا کردنی کێشەکانی سنووردا بوو، بەڵام لەڕاستیدا سەودایەك بوو بۆ لەناوبردنی بزووتنەوەی کوردو مەینەتیەکی نەتەوەیی گەورەی بەسەردا هێنا.[١٢١] لەچاوپێکەوتنێکدا (محمد حسنێن هەیکەل) لەگەڵ شای ئێراندا بەم جۆرە سەبارەت بە کوردستان دوابوو: "بەدڵنیاییەوە ئێمە یارمەتی شۆڕشی کوردیمان دا، تا قۆناغی کۆتایی، ئێمە تاکە کەس بووین کە یارمەتیمان دەدان، و کاتێك یارمەتیەکەمان ڕاگرت، شۆڕش هەرەسی هێنا، و لەڕاستیدا من هەرگیز ئارەزووم لە ژیاندنەوەی کێشەی کورد نەبووە، چونکە کەمایەتیەکی گەورەی کوردی لەئێراندا هەیە، بەڵام دەم ویست لێدانێك بدەم بەڕووی حکومەتی بەغدادا، ئەو کارەی کوردستان نزیکەی (٣٠٠) ملیۆن دۆلاری تێچوو".[١٢٢] هەر بەپێی ئەو ڕێککەوتننامەیە ئێران و عێراق سنوورەکانی خۆیان قایم کرد، ئێران ئاگاداری کوردە پەنابەرەکانی

---

[121] نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری دەشکێنن. ل١١١.

[122] حامد محمود عیسی: القضیة الکردیة في العراق. ل٣٧٢.

لە ئێران کردەوە کەنابێ چالاکی سیاسی بنوێنن، بەڵکوو دەبێ حورمەتی ڕێککەوتنەکەی جەزائیر بگرن و ئیش و کاری سیاسی نەکەن و دژی عێراق نەجولێنەوە.[١٢٣] بۆیە سەبارەت بەو ڕێککەوتنە ڕۆژنامەنووسێکی بێگانە لەشای پرسی بوو "لەوانەیە ئێوە لەسەر حیسابی کوردەکان لەگەڵ دەوڵەتی عێراقدا ڕێك کەون؟ شا لەوەڵامدا ووتبووی: "ئێمە هیچ کاتێك نیازمان نیە کوردەکان بفرۆشین، بەڵام دیارە کاتێك دوولایەن پێك دێن، لایەنی سێیەم دەبێ شتێك بدۆڕێنێ".[١٢٤]

لەمەش بترازێ شای ئێران بەردەوام دژ بەو بۆچوونانە بوو کەڕەخنەیان لەسیاسەتەکەی دەگرت بەرامبەر شۆڕشی کورد، ئەو هەمیشە لەوەڵامدا دەیووت: "کۆمەڵگەی نێو دەوڵەتی ئێمەیان بەخیانەتکار تاوانبار دەکرد، بەڵام هەرچۆنێك بێت کوردستانێکی سەربەخۆ باشیەکی بۆ ئێمە تێدا نەبوو".[١٢٥]

تورکیا :-

سیاسەتی تورکیا لەسەر ئەو بنەمایە داڕێژرابوو کە بەرەنگاری هەموو جۆرە چالاکیەکی ئازادیخوازانەی نەتەوەی کورد ببێتەوە جا چ لە وڵاتەکەیدا بوایە یاخود لە وڵاتە دراوسێکانیدا، بۆ نموونە پەیوەندی لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەتدا باش نەبوو تا سۆڤیەت دڵنیای کردەوە کە وازی

---

123 کەمال عەلی و سەروەر عبدالرحمن عمر: هەڵوێستی دەوڵەتانی دەرەوە ...، ل٩.

124 عبدالله حسن زادە: نیو سەدە تێکۆشان، بەرگی دووەم، ب. ش، ١٩٩٦، ل٩٦.

125 جاناتان رەندل: س.پ، ل٢٥٢؛ د.خالد سلیمان الهنداوي: القضية الكردية و الحل المنشود التاريخ الواقع-المستقبل، ط١، الاوائل للنشر و التوزيع، دیمشق، ٢٠٠٦، ل٢٦.

لە پشتیوانی کردنی کورد هێناوە.[126] لە لایەکی دیکەوە رژێمی بەعسی عێراق لە لێکۆلینەوە نهێنیەکانی دامودەزگە ئەمنی و ستراتیژیەکانیدا تورکیای بە مەترسیەکی گەورە و چاوەڕوان کراو دادەنا. بە بۆچوونی بەعس مەترسی تورکیا بۆ سەر ئەمنی ستراتیژی بۆ چەند خاڵێك دەگەڕێتەوە. یەکێك لەو خاڵانە کێشەی وویلایەتی موسڵە کە لەساڵی ١٩٢٦دا لابەلا کراوەتەوە، بەڵام تورکیا بەتەواوەتی دانی پیا نەناو تا چەند ساڵێکی دواتریش ویلایەتی موسڵ لە دەستووری دەوڵەتی تورکیادا بەبەشێك لەخاکی تورکیا دراوەتە قەڵەم، بۆیە رژێمی بەعس هەمیشە چاوەڕوانی ئەوەی کردووە کە تورکیا داوای بکاتەوەو ئەم کێشەیە وای کردووە عێراق هەمیشە لەژێر گوشاری تورکیادا بێتو چەندین ڕێککەوتنامەی دوو قۆڵی لەگەڵدا مۆر بکات.[127] زۆربەی ئەو ڕێککەوتننامانەی کە لەنێوان عێراقو تورکیادا مۆرکراون خاڵی نێو کۆی نێوان ڕێککەوتننامەکانیان لەدژایەتیکردنی کێشەی کوردو تواندنەوەی نەتەوەی کوردو بەگژاچوونەوەی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نیشتمانی کوردستان پێکهاتووە.[128] لە هەمان کاتدا هەر بە وێنەی ئیران، تورکیاش دەیتوانی ڕۆژێك لەڕۆژان وەك کارتێکی فشار کوردەکانی باشور بەکاری بهێنیو یارمەتیان بدات بۆ جیابوونەوە لەدەوڵەتی عێراق. لەبەر ئەوەی تورکیا بەرژەوەندیەکی زۆری لە عێراقدا هەبوو، بۆیە هەرکاتێك ئەو

---

[126] محمود الدرة: القضية الكردية، ط٢، بيروت، ١٩٦٦، ل٤٠٣.

[127] ئەمین قادر مینە: ئەمنی ستراتیجی عێراق، ل١٠٩.

[128] حوسێن محەمەد عەزیز: کوردو شۆڕشو هەلی مێژوویی، ل٣٢.

بەرژەوەندیانەی بکەو تنایە مەترسیەوە گوشاری بۆ عێراق دەهێنا.[129]
جگە لەمانە هەردوو دەوڵەت یەك مەترسیان هەبوو ئەویش کێشەی کورد بوو بۆیە لەو بارەیەوە چەندین ڕێککەوتننامەیان مۆرکردووە وەك:-

- ڕێککەوتننامەی ١٩٢٦/٥/١١ دوای ئەوەی باشوری کوردستانیان بە عێراقەوە لکاند. بەریتانیا و عێراق و تورکیا بۆ ڕێکخستنی پێوەندی نێوان خۆیان پەیمانێکیان لە ٩ی کانونی دووەمی ١٩٣٢دا مۆرکرد.
- لە ٨ی ئوگەستی ١٩٣٧ پەیمانی سەعد ئابادیان مۆرکرد کە بڕگەی ٧ی ئەو پەیمانە دژ بە کورد بوو.
- لە ٢٩ی ئازاری ١٩٤٦دا لەنێوان تورکیاو عێراقدا ڕێککەوتننامەی (الصداقە و حسن الجوار) پڕوتۆکۆلەکە لە پاشکۆکانی بەسترا، کە دووەمیان بەناونیشانی هاوکاری دوولایەنە لەکاروباری ئاسایشدا بوو.[130]
- ڕێککەوتننامەی ١٩٥٥ لەگەڵ تورکیادا بۆ جێ بەجێ کردنی ناوەڕۆکی پەیمانی ١٩٤٦ بوو.
- پەیمانی بەغدا لەنێوان (عێراق، تورکیا، ئێران، پاکستان)دا لەساڵی ١٩٥٥دا.[131] سەرجەم ئەم ڕێککەوتننامانە بۆ چاککردنی پەیوەندی نێوانیان و ڕێگە گرتن بوو لەشۆڕشی کورد.

زێتر مەترسیەکانی تورکیا پاش لەنێوبردنی دەسەڵاتی پاشایەتی لە عیراقدا دەستی پێکرد، کە ئەودەمە رژێمی نوێی عیراق هێزە دیموکراتەکانی لە خۆی نزیك کردەوە و لە دەستوری کاتیشدا کورد و

---

[129] ئەمین قادر مینە: ئەمنی ستراتیجی عێراق، ل١١٠.

[130] -http// www. Akramhorani.com/110.net, p12 of 14.

[131] حوسێن محەمەد عەزیز: کوردو شۆڕش و هەلی مێژوویی. ل٣٢، ٣٣.

عـەرەبی وەك دوو نەتـەوەی سـەرەكی و هاوبەشـی لـە عیراقـدا ناسـاند و لەگـەڵ یـەكێتی سۆڤیەتیـشدا بـەرەو نزیـك بوونـەوە دەچـوو. بـەڵام پـاش ئـــەوەی بەعـــسیەكان لـــە ١٩٦٣دا دەســـەڵاتیان وەرگـــرت، وردە وردە مەترسیەكانی توركیا بەرەو رەوینەوە چوو، بەتایبـەتی كـە بـەعس بڕیـاری دا دان بە مافەكانی كورددا نەنێ و لە هەمان كاتدا ئەنجامدانی زنجیرەیـەك لە كۆبوونەوە لـە نێوان نوێنـەرانی عیراق و توركیـا و ئیرانـدا بـە مەبەسـتی ئەنجامـــدانی پرۆســـەیەكی ســـوپایی دژ بـــە بزوتنـــەوەی رزگـــاریخوازی كوردستان.

هـەروەك توركیـا لەڕۆژنامـەی (دنیـا) لـەڕۆژی ٨ی حـوزەیرانی ١٩٦٣دا زۆر بـــە راشـــكاوانە نووســـیبووی: "ئێمـــە یـــەك مەترســـیمان لەســـەرەو ڕووبـەڕووی یـەك هەڕەشـە دەبینـەوە، ،... ئێـران و توركیـاو عێـراق یـەك چارەنووسیان هەیەو پێویستە هاوكاری یەكتر بكـەن". [132] لێرەدا بەڕوونی دەردەكـەوێت مەترسـی سـەر ئـەم وولاتانـە كـوردەو كـورد بەهەڕەشـەیەكی گـەورە دەزانـن بـۆ سـەر وولاتـەكانیان، دوای ڕووخـانی دەسـەڵاتی یەكـەمی بـەعس و دەسـەڵات گرتنـە دەسـتی عەبدولسەلام عـارف، پەیوەندییـەكانی نێوان توركیا خاو بووەوە، بەڵام لەسـاڵی ١٩٦٥دا پەیوەندییـەكانی نێـوان توركیاو عێراق لەڕووی ئابووری و بازرگانی و ڕۆشنبیریەوە بەرەو پێشەوە چوو، هەر ئەودەمە بەرپرسـانی توركیـاو عێـراق گەیشتنە تـاوتوێ كردنـی بەرژەوەندیـەكانی نێوانیـان كـە پەیوەنـدی بەنـەیارە كوردەكـانی ناوچـە

---

[132] دلیر اسماعیل حەقی شاوەیس: شۆڕشی ئەیلولی ١٩٦١ لاپەڕەیەكی پڕشنگدارە لە مێژووی گەلی كورددا. گۆڤاری گولان.ژ(٢٩)، لە ٢٠٠٠/٩/٧، ل١٤.

سـنوریەکانی نێوانیـان هـەبوو.[١٣٣] لەلایـەکی دیکـەوە تورکیـا بـەردەوام لەڕێگەی پێوەندیە دیبلۆماسیەکانیدا لەگەڵ ڕژێمی شادا ناڕەزایی خۆی بەرامبەر هاریکاری ئێران بۆ شۆڕشی کورد دەربڕیووەو داوای لێ کردوون کە واز لەو پشتگیری کردنەی کوردان بێنێ و سەرنجی ئێرانیشی بۆ ئەوە ڕاکێشاوە کە ژمارەیەکی زۆر کورد لە تورکیاو ئێران دەژین کە ئەمەش مەترسیەکە بۆ هۆشیارکردنەوەی ئەوان.[١٣٤] بەڵام ئێران تورکیای لەوە دڵنیاکردبوو کە دەست تێوەردان و یارمەتیدانی کوردەکانی باشوری کوردستان تەنها بە مەبەستی لەنێوبردنی شۆڕشەکەیانە، کەواتە بزوتنەوەی کوردایەتی ببووە خاڵێکی هاوبەش کە ئێران و تورکیا و عێراقی کۆکردبووەوە. لە لایەکی دیکەوە ڕژێمی بەکر-سەدام بایەخێکی زۆریان بە پێوەندیەکانیان لەگەڵ تورکیا دەدا، بۆ وێنە لە ڕۆژی ٨ی ئەیلولی ١٩٧٤دا بەبۆنەی ئاهەنگی ساڵڕۆژی دامەزراندنی پارتی بەعسەوە سەدام حوسێن وتارێکی خوێندەوەو تێیدا بەگەرمی بۆ تورکیای ڕوون کردەوە کە نەوتی عێراقییان بەنرخێکی هەرزان پێدەداتو ووتی: "ئێمە تورکیامان خستۆتە پلەی یەکەم، واتە یەکێکە لە ولاتانی دۆست نەك ئەوانەی پلەی دوو، هەر بەو پێیەش تا ئێستە نەوتمان بۆ ڕەوانە کردووەو گشت خواستێکی داهاتووشیان پەسەند کراوە.[١٣٥] ئەوجا تورکیا وەك

---

[133] ابراهيم خليل و د.خليل علي مراد: ايران و توركيا، دراسة في تاريخ الحديث و المعاصر، موصل، ١٩٩٢، ل٢٢٦.

[134] کەمال عەلی و سەروەر عبدالرحمن عمر: هەڵوێستی دەوڵەتانی دەرەوە .... ل١١.

[135] وەرگیراوە لە ژێرارد چالیاندو ئەوانی تر: گەلێکی پەژموردەو نیشتمانی پەرت، ل٣١٦؛ جمعية الحقوقيين العراقيين: بلاد الخوف و ارض الرعب، ل٧٤.

یەکێك لەو دەوڵەتانەی کە گەورەترین پارچەی خاکی کوردستان و گەلەکەی ژێر دەستە کردووە نەك پشتیوانی لەچارەسەرێکی عادیلانەی کێشەی کورد نەکردوە بەلکو لەبەرنامەکانی کارکردنیدا بەردەوام دژ بەشۆڕشی ئەیلول بووە و ئەم سیاسەتەش ئەو کاتە ئاشکرا دەبێت کە دەیەوێت ئێران لە شۆڕشەکە دووربخاتەوە لەبری ئەوە تەبایی و پێوەندیەکی دۆستانەو هاوسێیانە لەنێوان عێراق و ئێراندا درووست بکاتەوە، تەنانەت بەر لەبەستنی پەیمانی جەزائیر چەند کۆبوونەوەیەکیشی لە ئەستەمبۆڵ و ئەنقەرە بۆ ڕێکخستن کە لە ١٦ تا ١٩٧٥/١/٢٠ی خایاند.[١٣٦]

لەبەر ئەوە تورکیا بەدرێژایی جەنگ سنوورەکانی خۆی و عێراقی توند داخست لەدوای کارەساتەکەی هەرەسی ١٩٧٥یش کاتێ کورد پەنای بۆ سنوورەکانی تورکیا برد، تورکیا ڕێگای پێ نەدان بچنە ناو خاکەکەیەوەو دەری کردن.[١٣٧] هەر لەدوای ڕێککەوتننامەی جەزائیر بەچەند ڕۆژێك، تورکیا لەگەڵ ڕژێمی عێراقدا ڕێککەوتن و بە دوو قۆڵی لەشکری بەرفراوانیان کردە سەر خوارووی کوردستان و کەوتنە گیانی پێشمەرگەکان و کاولکردنی ناوچە کوردنشینەکان، بەتایبەتی ئەو شوێنانەی گومانی هەبوونی پێشمەرگەی لێ بکرایە.[١٣٨]

---

[136] کەمال عەلی و سەروەر عبدالرحمن عمر: هەڵوێستی دەوڵەتانی دەرەوە ...، ل١١.

[137] ژێرارد چالیاندو ئەوانی تر: گەلێکی پەژموردەو نیشتمانی پەرت، ل٣١٦.

[138] کەمال عەلی و سەروەر عبدالرحمن عمر: هەڵوێستی دەوڵەتانی دەرەوە ...، ل١٢.

سۆڤیەت:-

لێك نزیك بوونەوەی ڕژێمی عێراق و سۆڤیەت بەخێرایی لەبەهێز بووندا بوو، ڕژێم بەشێوەیەکی وا کە لەوەو پێش ڕووی نەدابوو باوەشی بۆ سۆڤیەت کردبۆوەو ڕێککەوتنێکیشی لەگەڵ پارتی کۆمۆنیستی عێراقدا بەست.[139] لە ٧ی نیسانی ١٩٧٢دا وەفدێکی سۆڤیەتی بەسەرۆکایەتی (الیکسێی کۆسیگین)ی سەرۆکی وەزیرانی سۆڤیەت گەیشتە بەغداد،[140] لە ٩ی نیساندا عێراق و یەکێتی سۆڤیەت پەیمانی دۆستایەتی و هاوکارییان بۆ ماوەی ١٥ ساڵ ئیمزا کرد، ئەمە بۆ بەدەستهێنانی بەرژەوەندییەکانی سۆڤیەت لە بوارەکانی ستراتیژی و سوپایی و ئابوری و بازرگانی و کولتوریدا سەرکەوتنێکی گەورەبوو، لە هەمان کاتیشدا دەستی لە پەترۆڵی عێراق گیر کرد، وسوودی گەورەی لێ وەر ئەگرت، هەروەها نزیکەی هەموو چەك و تفاقی جەنگی عێراق لەو ئەکردرا، ژمارەیەکی زۆر پڕۆژەی ئابووری لەعێراقدا دەست کەوتبوو، کەشتیە جەنگیەکانی سۆڤیەت دەرگەی کەنداویان بۆ کرابووەوە.[141] لەچاوپێکەوتنێکدا سەدام حسێن ئاماژە بەوە دەکات و دەڵێت: "ئێمە لەساڵی ١٩٧٢دا ڕێککەوتننامەی هاوکاریمان لەگەڵ سۆڤیەتدا مۆرکردو

---

[139] مسعود بارزانی: بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، بەرگی ٣، بەشی دووەم، ل٩١.

[140] اديث وائي، ايف، بيزوز: العراق دراسة في علاقات الخارجية ، ل١٩٨.

[141] نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری دەشکێنن، ل١٠٨؛ اديث وائي، ايف، بيزوز: العراق دراسة في علاقات الخارجية ، ل١٩٨.

پابەندین بەو دۆستایەتیە، چونکە بەرژەوەندیمان لەوەدایە کە دۆستی سۆڤیەت بین".[١٤٢]

هاوکاری نێوان عێراق و سۆڤیەت لەو سنووەرەدا نەوەستاو چووە مەیدانی سیاسیشەوە، کرێملن هانی پارتی کۆمۆنیستی عێراقی دا لەگەڵ پارتی بەعسی حوکمڕاندا، بچێتە نێو بەرەیەك ئەوەش لە ١٧ی تەمموزی ١٩٧٣ دا جێ بەجێ بوو، بەم چوونە ناو بەرەیەوە لەگەڵ بەعس، شیوعیەکان ئەو پەیوەندیە برایەتیەیان نەهێشت کە چەندین ساڵ بەپارتی دیموکراتی کوردستانی بەستبوونەوەو خۆشیان خستە باوەشی بەعسەوە.[١٤٣] لە هەمان کاتدا سۆڤیەتیەکان دەیانوویست بارزانی لەگەڵ حکومەتی عێراقدا ڕێك بخەن و پارتی بچێتە نێو ئەو بەرەیەی کە درووستیان کردبوو.[١٤٤] ئەم پەیماننامەیەی نێوان سۆڤێت و عیراق هۆکارێکی گەورەبوو کەوالە بارزانی بکات زێتر بەرەو ئیران و ئەمریکا نزیك ببێتەوە. لە لایەکی دیکەوە هەرچەندە ئیران لەو پەیمانامەیە نیگەران بوو، بەڵام دەرفەتێکی لەبارتری بۆ خوڵقا تا لە ڕێی شۆڕشی کوردەوە حکومەتی عیراق لاواز بکات و مەرجەکانی خۆی بەسەردا بسەپێنێ.[١٤٥]

بەدرێژایی چوار ساڵ نە شەڕو نە ئاشتی سۆڤیەت گوشاری بۆ کورد دەهێنا کەلەگەڵ بەعس ڕێك بکەوێت کەچی بەپێچەوانەوە هیچ گوشارێکی بۆ بەعس نە دەبرد کە بەندەکانی بەیاننامەی ١١ی ئازار جێبەجێ بکات،

---

[142] صدام حسين: البعث و الثورة و الانسان، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٠، ل٢٠.

[143] مسعود بارزانی: بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، بەرگی ٣، بەشی دووەم، ل٩٣.

[144] د. کەمال عەلی و سەروەر عبدالرحمن عمر: هەڵوێستی دەوڵەتانی دەرەوە ...، ل٢٢.

145Daved macdowall: amodern history of the kurds.p331.

ئـەوەش ئـەو ڕاسـتیەی دەردەخـست کـە بـێ کـەم و زیـاد کـورد ئـەبێ بەمەرجەکانی بەعس ڕازی بێ، بی ئـەوەی بـەعس بەڵێنـەکانی بەرامبـەر بـە کورد جێبە جێ بکات. پەیوەندی پتـەوی نێوان عێراق و سۆڤیەت و لـەو لاشەوە توند گرێدانی بارزانی بە ئێران و ئەمەریکاوە وای کردبوو کە زیاتر درز بکەوێتـە نێـوان پێوەندیـەکانی سـۆڤیەت و شۆڕشـی کـوردەوە و ڕاسـتەوخۆ ببنـە نـەیاری یـەکتر.[١٤٦] ئەمـەش لـە لێداونـەکانی بـارزانی دا دەردەکەوێت کە دەڵێت: "ئێمـە فاکتـەرێکی گـرنگین لـە ڕۆژهـەڵاتی ناڤیندا کـە لەبـەردەم دەسـەڵاتی سـۆڤیەتی دەوەسـتین و سـوپای عێراقـی دۆسـت و هاوپەیمانی سۆڤیەت خەریك دەکەین... ئێمـە ئامادەین هـەر کارێك لەگـەڵ سیاسەتی ئەمەریکا لـەم ناوچـەیەدا بگونجێت بیکـەین ئەگـەر ئەمـەریکا لـە گورگـان بمـان پارێزێـت، خـۆ ئەگـەر کۆمـەکی پێویـست و کاریگـەر بکرێـت ئـەوا دەتـوانین کانگـەکانی نـەوتی کـەرکوك بگـرین و تەسـلیم بەیـەکێك لـە کۆمپانیاکـانی نـەوتی ئەمـەریکای بکـەین".[١٤٧] ئەمـە یـەکێك بـوو لـەو هۆکارانـەی وای لـە سۆڤیەت کـرد بەتـەواوی پشتی عێراق بگرێت و کورد پشتگوێ بخات، و لەململانێی کوردی- عێراقی دا ئیتر سۆڤیەت قورسایی خـستە پـاڵ حکومـەتی عێـراق و لـە ئـازاری ١٩٧٤دا کاتێـك جـەنگی کوردسـتان هەڵگیرسـایەوە، پـشتیوانی سیاسـی و جـەنگی ئاشـکرای لـە حکومەتی عێراق دەکرد دژ بە بزووتنەوەی کورد.[١٤٨] لەگەرمەی شەڕەکانی (١٩٧٤)ی نێوان سوپای عێراق و شۆڕشی کورددا شای ئێران سەردانی

---

[146] کەمال عەلی، سەروەر عبدالرحمن عمر: هەڵوێستی دەوڵەتانی دەرەوە ....، ل٢٣.

[147] گوێنتەر دیشنەر: کورد گەلی لەخشتە براوی غەدر لێ کراو، ل٢٨٤.

[148] کەمال عەلی، سەروەر عبدالرحمن عمر: هەڵوێستی دەوڵەتانی دەرەوە ....، ل٢٣.

مۆسکۆی کرد، یەکێك لەبابەتەکانی گفتوگۆی سۆڤێتی – ئێرانی مەسەلەی ناکۆکی عێراقی– ئێرانی بوو، لەوێدا (پۆد گۆڕنی) داوای لە شا کرد بە ئاشتی کێشەکانی لەگەڵ عێراقدا چارەسەر بکات. دیارە ڕێککەوتنی عێراق– ئێران لەو کاتەدا کە بزووتنەوەی کورد گرەوێکی چارەنووسی لەسەر ناکۆکیەکان کردبوو، گورزێکی کوشندەی لێ ئەدا.[149] چەکی پێشکەوتووی سۆڤیەت بێ ژمارە بەسەر عێراقدا دابارىو عێراق چەکی پێشکەوتووی وای درایە تەنانەت بەو وڵاتانەشنەدرابوو کە لە خولگەی سۆڤیەتدا دەسوڕانەوە، وەك باڵەفڕی TU22 و سۆخۆیو مێگی ٢٥و تۆپی ئەندازە ١٣٠ملمو ١٥٢ ملمو مووشەکی سامو تانکی T62 کەدوایین جۆری خۆی بوو.[150] جگە لەوەش ئەو هەوڵانە زۆر بەربڵاوبوون کە ژمارەیەك لە ئەفسەرانی روس و کادیری سوپایی و فڕۆکەوانی یان هاوکاری سوپای عیراق بوون و سەرپەرشتی ئەو چەكو بوردومانانەیان دەکرد کە لەکوردستاندا بەکاردەهات.[151]

لەلایەکی دیکەوە لەگەرمەی جەنگی دژ بە کورددا، حشع کە پەیڕەوی بێ چەنو چوونی لە سیاسەتی سۆڤێتیەوە دەکرد چ بەچەكو چ بەڕێگەی سیاسیو پڕوپاگەندە بەتوندی دژی بزووتنەوەی کورد ڕاوەستا، یەکێتی سۆڤیەتیش سەرەڕای ئەوەی چەکی درێژە پێدانی جەنگی بۆ حکومەتی عێراقی دابین دەکرد. لەدەزگەکانی ڕاگەیاندنی خۆیەوە دژی بزووتنەوەی کورد دەدواو پشتیوانی لە حکومەتی عێراق دەکرد، بەدوای ئەویشدا

---

[149] نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری دەشکێنن . ل١١١.

[150] مسعود بارزانی: بارزانیو بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، بەرگی ٣، بەشی دووەم، ل٩٣.

[151] میرزا مەنگوڕی: بەسەرهاتی سیاسی کورد (دەستنووس)، ل٥٢٠.

هەموو دەوڵەتانی ئەوروپای ڕۆژهەڵاتو پارتە کۆمۆنیستەکانی دنیا دژی ڕاوەستان.[152] بەم شێوەیە لە ئاست هەرەس هێنانی شۆڕشی کورددا ڕۆژهەڵاتو ڕۆژئاوا خۆیان کەڕ کردو هەردوولا ناڕاستەوخۆ دەستیان تێدا بوو، دوای هەرەس هێنانی شۆڕشیش سۆڤیەت بەردەوام بوو لە پشتگیری کردنی ئەو سیاسەتانەی کە عێراق بۆ تەواو بنەبڕ کردنی شۆڕشی کوردو پاکتاو کردنی ڕەگەزی لە کوردستانی عێراقدا پێڕەوی دەکردو حشع-یش ڕاستەوخۆ بەشدار بوو لەچەسپاندنی ئەو سیاسەتەدا، چونکە لەگەڵ بەعسدا لایەنێکی بەشداربووی (بەرەی نیشتمانی و پێشکەوتنخوازی عێراقی) بوو.[153]

*

ئەمەریکا:-

لە راستیدا شتێك لە فایلی وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکادا نەبوو بە نێوی مەسەلەی کورد. هاوپەیمانێتی ئەمەریکا لەگەل ئیران و تورکیادا کە لە هەردوو ئەو وڵاتانەدا ژمارەیەکی بەرچاوی کوردی تێدا دەژی و هیچ کاتێك لە بەرژەوەندی ئەمەریکادا نەبوو کە هاوکاری شۆڕشی کورد بکات، بەڵام کاتێك ئەمەریکا بینی کە نفوزی سۆڤیەت لەناوچەکەدا ڕوو لەزیاد بوونە بۆیە لە مانگی ئایاری ١٩٧٢دا بڕیاری پشتگیری کردنی* ئێرانی

---

[152] نەوشیروان مستەفا ئەمین: پەنجەکان یەکتری دەشکێنن،ل١١١.

[153] کەمال عەلی، سەروەر عبدالرحمن عمر: هەڵوێستی دەوڵەتانی دەرەوە ....، ل٢٦.

* -ئیران داوای لە ئەمەریکا کرد پشتیوانی مادی پێشکەش بە کوردەکانی عیراق بکات و دواجار ئەمەریکا بڕی ١٦ ملیۆن دۆلاری بە کورد بەخشی.

دا.[١٥٤] بەتایبەتی دوای خۆماڵی کردنی نەوت کەزیانێکی زۆری بەبەرژەوەندی ئەمەریکا گەیاند، لێرەوە ئەمەریکا هەوڵیدا کە کارتی کورد بەکاربهێنێ دژی عێراق، لەراپۆرتێکی لێژنەی (پایك)دا هاتووە: "کەئیدارەی سەرۆکی ئەمەریکا (ریچارد نیکسۆن) لەساڵی ١٩٧٢دا وەڵامی پێشنیارەکەی شای ئێرانی داوەتەوە بەیارمەتی دانی جولانەوەی کوردی بەپارەو چەك".[١٥٥] هەروەها لەدرێژەی راپۆرتەکەدا ئەوە هاتووە کە ئەمەریکاو شای ئێران رێککەوتوون لەسەر ئەوەی کە جولانەوەی کوردی بمێنێ بەبێ ئەوەی بگاتە رادەی سەرکەوتن، تەنها لەپێناو لاواز کردنی حکومەتی عێراق.[١٥٦] دێڤید ماکداول پێی وایە بڕواکردن و پێوەندیەکانی بارزانی بە ئەمەریکاوە ساویلکانە بوو، کاتێك بارزانی بۆ خۆی لەوبارەیەوە ئاشکرای دەکات و دەڵێت: "ئێمە داخوازی زامن کردنی ئەمەریکیەکان بووین، متمانەمان بە شا نەبوو، ئەگەر گفتی ئەمەریکا نەبوایە، ئێمە بەو شێوەیە کارمان نەدەکرد".[١٥٧] راپۆرتی پایك باس لەهەڵوێستی ئەمەریکا دەکات کە ئاگاداری بەستنی پەیمانی جەزائیر بووەو دەڵێت: "زۆر دەمێك بوو ئاژانسی نهێنگری ئەمەریکا دەیزانی کە هاوپەیمانەکەمان (شا) کاتێك پشتی ئەو گرۆنەتەوەییە (کورد) بەردەدات

---

[154] Daved macdowall: amodern history of the kurds.p331.

[155] محمد السماك: الاقليات بين العروبة و الاسلام، دار العلم للملايين، بيروت، ١٩٩٠، ل٤٤؛ عليرضا شيخ عطار: كردها، ل١٥٥.

[156] ريبوار كريم محمود: العلاقات العراقية-الامريكية منذ عام ١٩٨٩ و افاقها المستقبلية. رسالة ماجستير، ٢٠٠٦، ل٢٤.

[157] Daved macdowall: amodern history of the kurds.p332.

کـە لەگـەڵ دوژمنەکـەی (عێـراق)دا لەسـەر کێشەی سـنوور ڕێکبکـەون"و هەروەها لە یاداشتنامەیەکی ١٧ی ئۆکتۆبەری ١٩٧٢ی ئاژانسی نهێنگری ئەمەریکا دەڵێت: "هاوپەیمانەکەمان (شا) پاش دوو مانگ لەو پێشنیارەی سـەبارەت بـە کۆمـەکی کوردەکـان دای بـە ئێمـە لەڕێگـەی شـالیارێکی دەرەوەی سێهەمدا دوژمنەکەی خۆی بەئاشکرا ئاگادار کردەوە کە ئەگەر بێت و ئەو ئامادەبێت ڕێککەوتننامە کۆنەکەی لەسەر سنووری هەردولایانە هەڵوەشێنێتەوە ئەوسا ئەم بە گێڕانەوەی ئاشتی بۆ هەرێم قایلە".[158] بەڵام سیاسەتی ئەمـەریکا بەشێوەیەکی زۆر ڕوون دەرکـەوتبوو کە بەم شێوەیە بوو، چ ئێران و چ ویلایەتـە یـەکگرتووەکانی ئەمـەریکاش بە ئومێد بوون سوود لـەو بارودۆخـە بـۆ چارەسـەرەی نـاوخۆی عێـراق وەربگـرن، بەهۆی نەدانی (نیوە ئۆتۆنۆمی) بە کوردەکان، ئەتوانن ئەو بارودۆخە لاواز بکەن، چـونکە نـە ئێـران و نـە ئەمـەریکا پێیـان خـۆش نـەبوو مەسـەلەی کـورد چارەسەر بکرێ.[159] بۆیە کاتێك شەڕ هەڵگیرسا ئـەو کۆمـەك و یارمەتیانـەی کـە ئەمـەریکی و ئێرانییـەکان بـەڵێنیان دابـوو بـە کـوردی بـدەن، لەهەفتـەی چـوارەمی شـەڕەکەوە ئـەو شـتانەی کـە لەسـنووری ئێرانـەوە دەهـاتن بەشێوەیەکی پچڕ پچڕو وەجبەی کەم دەگەیشتن، دیار بوو هیچ نیازێکیان نەبوو، کە کورد بگەیەنرێتە ئاستێك بتوانـێ بنکەیـەکی لـۆجیکی بـۆ خـۆی ڕۆبنـێ و یـەدەگی خـۆی هـەبێ، مەبەسـت لەمـەش ئـەوە بـوو کـە چـاویان

---

[158] ژیراو چالیاندو ئەوانی تر: گەلێکی پەژموردەو نیشتمانی پەرت، ل٣١٤، ٣١٥.

[159] Daved macdowall: amodern history of the kurds.p332

لەدەستی ئێران و ئەمەریکا بێت و نەتوانن بەشێوەیەکی سەربەخۆ کارا لەشەڕەکاندا بجولێن.[١٦٠]

بێگومان هەر لەگەڵ بەستنی پەیمانی جەزائیردا ئیدی کۆتایی بە پشتگیری ئەمەریکا بۆ کورد هات. ئەو بەڵێنانەی کە ئەمەریکاش بە کوردی دابوو وەك بڵقی سەر ئاویان لێهات، چونکە واشنتۆن بڕیاری دا پشتیوانی لەو هەڵوێستەی تاران بکات کە بە بارزانی راگەیەنراو داوای لێ کرابوو شەڕ ڕابگرێ، هەروەها دوا بەدوای ئەوە لە ڕۆژی ١٩٧٧/٣/١٨دا رادیۆی دەنگی ئەمەریکا راگەیاندنی وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکای بڵاوکردەوە کە: "کوردە شۆڕشگێڕەکان داوایان کردووە ئەمەریکا لە کێشەکەیان بپرسێتەوەو یاریدەیان بدات، بەڵام وەڵامی وەزارەت بۆیان ئەوە بوو کە ئەوە کێشەیەکی نێوخۆی عێراقەو ئەمەریکا خۆی لەقەرەی نادا".[١٦١] گومانی تێدا نیە کە (کیسنجەر)* پرۆژەکەی شای سەبارەت بە کورد پەسەند کردبوو، چونکە لەسەر ئەوە ڕێك کەوتبوون کە کوردەکان تەنها کارتی قومارن یان تەنها پوولی خەرجن.[١٦٢] بارزانی لە نامەیەکدا بۆ کیسنجەر دەڵێ: "ئێمە پێمان وایە وولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا ئیلتیزامێکی ئەخلاقی و مەسئولیەتی سیاسیان لە ئەستۆدایە دەرهەق بە گەلی کورد حکومەتەکەتان بەخۆی گفت و بەڵێنی داوە وابێ هەر لەو پێوە دانگەوە تکا لەڕێزدارتان دەکەین بەزووترین کات کارێك بکەن و فریامان

---

[160] گوێنتە دیشنەر: کورد گەلی لەخشتە براوی غەدر لێ کراو، ل٢٣١.

[161] کەمال عەلی و سەروەر عبدالرحمن عمر: هەڵوێستی دەوڵەتانی دەرەوە ....، ل١٨.

* -هنری کیسنجەر: راوێژکاری ئاسایشی نەتەوەیی ئەمەریکا بوو.

[162] ژیرارد چالیاندو ئەوانی تر: گەلێکی پەژموردەو نیشتمانی پەرت، ل٣١٥.

بکەون".[163] بەڵام بارزانی هیچ وەڵامێکی لەو بارەیەوە دەست نەکەوت، کەچی نا ئەخلاقیەتی سیاسیو بەرژەوەندی ئەمەریکاو هاوکارانی بەرامبەر کوردی ژێر دەستە هەر لەلایەن کیسنجەر خۆیەوە ئاشکرا دەبێت، کاتێك دەڵێ: "ئێمە زوڵمێکی گەورەمان لە کورد کرد، لەکاتێکدا دەبوایە عێراق دژی سوریا بوەستێت، شەڕمان بە کورد راگرتو پشتمان تێیان کرد".[164] د. گوێنتەر دیشنەر لە دوادیمانەی ڕۆژنامەوانی کە لەگەڵ بارزانیدا کردبووی لەناو خاکی کوردستانداو لە ڕۆژنامەی جیهاندا بڵاوی کردبۆوە، لەوەڵامی پرسیارێکدا دەربارەی گەورەترین هەڵەی شەخسی کە خۆی کردبێتی، پاش تێرامانێك بەدەنگێکی کەسەردار ژەنەڕاڵ وەڵامی دابۆوە: "گەورەترین هەڵەی ژیانم ئەوەیە کە متمانەم بە وڵاتە یەکگرتوەکانی ئەمەریکا کردو باوەڕم بەو گفتو بەڵێنانە کرد کەپێی داین".[165]

ووڵاتە عەرەبیەکان:-

پێویستە لێرەدا جەخت لەسەر ئەو راستیی یە بکەینەوە کە هیچ دەوڵەتێکی عەرەبی نەبووە بە ئاشکراو بێ مەرام دانی بە بوونی نەتەوەی کورددا نابێ، هیچ دەوڵەتێکی عەرەبی نەبووە عێراقو سووریا بە (هەردوو پارچەکەی کوردستان)یشەوە بە (خاكو گەلە)کەیەوە، بە دوو پارچە لە نیشتمانی عەرەبی نەزانێ، هیچ دەوڵەتێکی عەرەبی نەبووە، دان بەمافی

---

[163] گوێنتەر دیشنەر: کورد گەلی لەخشتە براوی غەدر لێ کراو،ل٣٤٢.

[164] کەمال عەلی و سەروەر عبدالرحمن عمر: هەڵوێستی دەوڵەتانی دەرەوە ....، ل١٩.

[165] گوێنتە دیشنەر: کورد گەلی لەخشتە براوی غەدر لێ کراو، ل٣٤٤، ٣٤٥.

چارەنووسی نەتەوەی کورددا بنێ و بەدامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردیی سەربەخۆ قایلبێ، هەموو دەوڵەتە عەرەبییەکان، دژی پارچە پارچەکردنی عێراق و سووریان. جگە لە عێراق و سوریا، کە بەدوو دەوڵەتی عەرەبی دادەنرێن و بەخاك و گەلەکانیانەوە بەبەشێ لە نەتەوەی عەرەب دەژمێردرێت، لەهەمان کاتیشدا لای کورد وەك دوو دەوڵەتی داگیرکەری دوو پارچەی کوردستان تەماشا دەکرێت.[166] لەم بۆچوونە شۆڤێنیستانەیەدا وڵاتانی عەرەب هاودەنگ و هاوڕای ڕژێمە جۆراو جۆرەکانی عێراق بوون، ئەگەرچی لەلایەکەوە جاروبار کەمایەتیەکی کولتوریان بەپێی بەرنامەیەکی کاتی داڕێژراوەو کورد بەشەریکە بەشی عەرەب لە عێراقدا دانی پێدا نرابێ و لەلایەکی دیکە هەندێك لە وڵاتانی وەك میسرو سوریاو لیبیا بەمەبەستی سیاسیانەی خۆیان دژ بە عێراق لەسەر کەرەوەیەکی کاتی بزووتنەوەی نەتەوایەتی کورد بوبێتن، بەڵام ئەمانە (لیبیا)ی لێدەرچێ هیچ شتێك لەو ڕاستیە ناگۆڕن کە دژی مافە ڕەواکانی کوردن و زۆر بەتوندی دژ بە لەق کردنی یەکێتی خاکی عێراقن کە بەبەشێکی گرنگی نیشتمانی عەرەبی دادەنێن ئەو دەوڵەتانە لەچەپەوە بۆ ڕاست، لە ئیسلامەوە بۆ عیلمانی، سەرجەمی بزووتنەوە نەتەوایەتی و ئیسلامیەکانیشیان، تەنانەت گەلە عارەبەکانیش هەر هەموویان بەبیرێکی دۆگمای وشکەڵاتووەوە هەڵوێستیان بەرامبەر بە کوردو مەسەلەکەی وەرگرتووە، لەبەر ئەوە گەر سەردەمانێك دەوڵەتێکی عەرەبی یاخود ڕێکخراوێکی نەتەوەیی یان ئیسلامی باسی لە مەسەلەی کورد بە ئیجابی

---

[166] حوسێن محەمەد عەزیز: کوردو شۆڕش و هەلی مێژوویی. ل١٢٤.

کردبێ، ئەوا بێ شك بێ مەبەست نەبووەو سوودێکی زۆریان لەمەسەلەی کورددا لە بەدەستهێنانی بەرژەوەندیەکانی خۆیان وەرگرتووە.[١٦٧] بۆ وێنە حکومەتی سوریا کە خاوەن سروشتێکی بەعسی بوو پشتیوانی لە حکومەتی بەعسی عێراقی کردووەو لە حوزەیرانی ١٩٦٣دا دوای سەرنەکەوتنی گفتوگۆ لەگەڵ شۆڕشگێڕانی کورددا، ڕایگەیاند کە هەموو توانایەکی سەربازی خۆی دەخاتە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی عێراقەوە، و ئەمەشی بە کردەوە سەلماند،[١٦٨] بۆ یارمەتی دانی هێزەکانی بەعس لیوایەکی سەربازی سووری بەسەرکردایەتی (عقید فهد شاعر) لە کوردستانی عێراقدا چووە مەیدانی شەڕەوە، ئەگەرچی ئەم کارە بەسەریاندا شکایەوە.[١٦٩]

حکومەتی سوریا هیچ هەڵوێستی خۆی دژی شۆڕشی کورد نەگۆڕی، و لەساڵی ١٩٦٦دا بەیانێکی دەرکردوو تیایدا باسی لە یارمەتی ئێرانی کردبوو بۆ کوردەکان و داوای لە ئێران کردبوو لەپاڵ حکومەتی عێراقدا بوەستێت.[١٧٠] پاش تێکچوونی پێوەندی هەردوو بەعس و سەرهەڵدانی ناکۆکی توندو تیژ لەنێوانیاندا کەوتنە پیلانگێڕان لەیەکتری، ناکۆکی نێوان هەردوو سەرکردایەتی پارتی بەعس بەتەواوی خەست ببۆوەو بەعسیە سوریەکان دەیانویست لەڕێی شۆڕشی کوردەوە ئەو باڵەی

---

[167] کەمال عەلی و سەروەر عبدالرحمن عمر: هەڵوێستی دەوڵەتانی دەرەوە ....، ل١٣.

[168] محمود الدرة: القضية الكردية في العراق، ل٤٠٨.

[169] محمد احسان: كردستان و دوامة الحرب، ط١، دار الحكمة، لندن، ٢٠٠٠، ل٥٦، ٥٧؛ علي كريم سعيد: العراق البيرية المسلحة، ل١٦١.

[170] محمود الدرة: القضية الكردية في العراق، ل٤٠٨.

بەعسی عیراق لاواز بکەن، بۆیە سەدام حوسێن لەڕاگەیاندنێکی ڕۆژی ١٩٧٥/٢/٢١ی دا بەئاشکرا ئەوەی دەربڕی کەیەکێك لە حکومەتەکانی عەرەب یارمەتی کورد ئەدا، و ناڕەزایی خۆی لەبەرامبەر دەربڕی کە مەبەستیش لەم دەوڵەتە سوریا بوو.[171] بەلاّم هەڵوێستی گەورە دەوڵەتی میسری عەرەبی بەرامبەر بە کورد و بزوتنەوە ئازادیخوازانەکەی ئەوا بە تەواوی لە ساڵی ١٩٧٥دا ئاشکرا دەبێت. ئەو دەمەی شەڕی چارەنوسسازانەی نێوان کورد و رژێمی بەعس بەردەوام دەبێت، لەوکاتەدا میسر هەوڵەکانی بۆ نزیك بوونەوەو ئاشت کردنەوەی ئێران و عێراق تەرخان کردبوو. لەڕاستیدا ئەم هەڵوێستەی میسر بێ مەبەست نەبوو، بەڵکوو لەو ڕووەوە سەرچاوەی دەگرت کە نائارامی دۆخی نێوخۆی عێراق لەڕووی ستراتیژیەوە لەبەرژەوەندی نەبوو، چونکە نەیدەویست کە سوپای عێراق بەشەڕی نێو خۆوە خەریك بێت لەکاتێکدا مەسەلەیەکی لەوە گەورەتر سەرجەمی وولاتانی عەرەبی بەخۆیەوە خەریك کردبوو، ئەویش شەڕی دژ بە ئیسرائیل بوو، ئەمە لەلایەك، لەلایەکی دیکە میسر لەو ناوبژیوانی کردنەدا یارمەتیەکی لە نەوتی ئێران مسۆگەر کرد.[172] جگە لەمانە ئەنوەر سادات پێی وابوو بەو هەوڵە دەتوانێت شكو گومان لەسەر خۆی لابەرێت لە پێوەندیەکانی لەگەل ئیسرائیلو ئەمەریکادا، کە لەلایەن هەندێ لە دەوڵەتە عەرەبیەکانو ناسیۆنالیستەکانی عەرەبو ڕێکخراوە

---

[171] میرزا مەنگوڕی: بەسەرهاتی سیاسی کورد (دەستنووس)، ل٦٠٢؛ کەمال عەلی و سەروەر عبدالرحمن عمر: هەڵوێستی دەوڵەتانی دەرەوە ...، ل١٦.

[172] کەمال عەلی و سەروەر عبدالرحمن عمر: هەڵوێستی دەوڵەتانی دەرەوە ...، ل١٤.

ئیسلامییەکانەوە بە چاوی تاوان و لەباربەری شۆڕشی فەڵەستینەوە سەیریان دەکرد.[173]

سعودیەو ئەردەن:-

حکومەتی بەزاز لە پێناو ڕاگرتنی پشتیوانی ئێران بۆ شۆڕشی کورد هەوڵێکی زۆری دا، بۆ ئەم مەبەستە داوای لە شا حسینی ئوردن و شا فەیسەڵی سعودی کرد کە لە باشکردنەوەی پەیوەندیەکانی حکومەتەکەی لەگەڵ ئێراندا ناوبژیوانی بکەن، بەڵام هەوڵەکانی هەردوو مەلیك بێ ئەنجام مایەوە.[174] لەلایەکی دیکەوە سعودیەو ئەردەن لەباربردنی شۆڕشی کوردیان بەفاکتەرێك دەزانی بۆ کوژاندنەوەو لەباربردنی شۆڕشی (ظفار).[175] لە تشرینی یەکەمی ۱۹۷٤دا کە ئەنجوومەنی نەتەوەیی و وەزیرانی دەرەوەی دەوڵەتانی عەرەب لە (رباط)ی پایتەختی مەغریب کۆبوونەوە، لەوێدا لەکێشەی کوردو عێراق و ئێران دوان، بڕیاریاندا کە (شا حسێن)ی ئەردەن و ئەنوەر سادات و مەلیکی حیجاز ببن بە مەئموری ئەوەی بکەونە نێوان (ئێران و کوردو عێراق)و (ئێران و عێراق)یش بەیەکەوە ئاشت بکەنەوە.[176]

---

[173] ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان و شۆڕشی ئەیلول، ل۳۹۰.

[174] محمود الدرة: القضیة الکردیة في العراق، ل٤١٤.

[175] ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان و شۆڕشی ئەیلول، ل۳۸۹.

[176] کەمال عەلی و سەروەر عبدالرحمن عمر: هەڵوێستی دەوڵەتانی دەرەوە ....، ل١٥.

جەزائیر:-

سیاسەتی جەزائیر بەرامبەر رژێمی بەعسی عیراق پشتیوانی و هاوکاریکردنبوو. ڕۆژنامەی (الجماهیر) لەمێژووی ۱۳ی حوزەیرانی ۱۹٦۳دا ووتارێکی بەناونیشانی (داگیرکەرو دەرەبەگ لەپشتی هەڵگەڕانەوەی بارزانیەوەن)، لەوێدا دەڵێت: "حکومەتی عێراق لەهەموو ئەو ناوچانەی کە زۆرینەی کوردە، توانای گەشەپێدانی نێوخۆی لە بوارەکانی خوێندن و کشتوکاڵ و تەندروستی و شارەوانیدا بۆ دابین کردوون، بەڵام لایەنگرانی بارزانی کە هەڵگری بیری شۆڤێنیستانەن بەمە ڕازی نەبوون و داوای دامەزراندنی جێگرێکی کوردی بە سەرۆك کۆمارو جێگری سەرۆك وەزیرانی کوردی و جێگری سەرکردەی گشتی هێزە چەکدارەکانیان دەکرد".[177] دەوڵەتی جەزائیر کە ڕۆڵێکی سەرەکی و ڕاستەوخۆی بینی لەپێکهاتنی هەردوو دەوڵەتی (عێراق و ئێران) و لەباربردنی شۆڕشی کورددا، لەکۆبوونەوەی سەرانی ئۆپیك لەجەزائیر (٤-٦/٣/١٩٧٥)دا سەرۆکی ئەو وولاتە (هەواری بومیدیەن) پێشنیازی دانوسەندن و چارەسەرکردنی کێشەی نێوان هەردوولایانی کرد و لەدوا ڕۆژی کۆبوونەوەکەدا هەردوولایان ڕێکەوتننامەی ئاشتی یان ڕاگەیاند، تەنانەت جەزائیر لەو کۆمیتە هاوبەشانەشدا ئەندام بوو کە عێراق و ئێران بۆ دیاری کردنی خاڵە سنوریەکان و جێ بەجێ کردنی بەندەکانی پەیمانەکە درووستیان کردبوو.[178] هەواری بومیدیەن لە بۆچونێکی دوورەوە سەیری

---

[177] محمود الدرة: القضية الكردية في العراق، ل٤٠٩، ٤١١.

[178] کەمال عەلی و سەروەر عبدالرحمن عمر: هەڵوێستی دەوڵەتانی دەرەوە ....، ل١٥.

یەکبونەوەی عێراق و ئێرانی دەکرد، پێی وابوو بەدرێژەدانی ئەو ناکۆکیەو لەڕێگەی شۆڕشی کوردەوە هەردوو زلهێزەکە (ئەمەریکا و سۆڤیەت) هەوڵی زیاتر دەست تێوەردان و چوونە نێو ناوچەی دەریای سپی ناوەڕاست بەمەبەستی دەست بەسەرداگرتنی شا دەماری ئاوی و ئابووری ناوچەکە دەدەن.[١٧٩]

[179] ئیبراهیم جەلال: خوارووی کوردستان و شۆڕشی ئەیلول. ل٣٩٠.

ئەنجام

لە کۆتایی ئەم توێژینەوەیەدا گەیشتوینەتە چەند ئەنجامێك کە لەم خاڵانەدا دەیانخەینە ڕوو:-

١- بارودۆخی ئەو کاتەی عێراق بەشێوەیەکی وا تێك چوو بوو کە بۆشاییەکی سیاسی لەو ولاتەدا درووست بێت و کۆمەڵێك لە دەستە و گرۆی سیاسی بێنە مەیدانی کارکردنەوە و لەماوەیەکی کورتدا هێزێکی گەورە کۆ بکەنەوەو دەسەلاتی سیاسی بگرنە دەست، بەتایبەتی ئەو ژمارە زۆرەی حکومەتو وەزارەتەکان نەیانتوانیوە وەك پێویست ڕەوشی هێمنی عێراق بپارێزن.

٢- پارتی بەعس دەرئەنجامی بارودۆخێکی دواکەوتووی کۆمەلایەتی و ئابووریو فەرهەنگی بوو، بەهەموو شێوەیەك هەوڵی کۆکردنەوەی دەستە و گروپی لاوانیان دەداو بەبیرو باوەڕێکی نەتەوەیی رەگەز پەرستانە و دروشمی بریقەدار پەروەردەیان دەکردن، دروشمی یەکێتی و ئازادی و سۆسیالیزم کرابووە یەك لە دروشمە ستراتیژیەکانی بەعس کە لە هەموو مانگرتن و خۆپیشاندان و چالاکیەکانیاندا بەرزیان دەکردەوە و بەمەش سەرنجی زۆرینەی لاوان و خوێندکارەکانیان بەلای خۆیاندا رادەکێشا و لەم ڕێیەوە توانیان لە ماوەیەکی بە ڕێژە کورتدا جەماوەرێکی بەرفراوان بۆ پارتەکەیان پەیدا بکەن.

٣- گۆش کردنی نەوەی عەرەبی بەو ئایدیۆلۆژیەتە بیرێکی نەتەوەیی شۆڤێنی وای درووست کردبوو کە عەرەب بەتاکە نەتەوەو تاکەڕەگەز

دابنرێت، بۆ ئەم مەبەستەش هەوڵ بدرێت بۆ یەکگرتنی هەموو بەشەکانی نیشتمانی عەرەب لەچوارچێوەی یەك دەوڵەتدا و لە چوارچێوەی دروشمی (امة عربية واحدة زات رسالة خالدة).

٤- بەووردبوونەوە لە فکری بەعس ئەوەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە کە بەعس نەك کورد بە نەتەوە دانانێت، بەڵکوو ئامادە نەبووە وەك کەمە نەتەوەش دانی پێدابنێت، چونکە ئەوان پێیان وابووە کورد مێوانەو هاتۆتە سەر خاکی عەرەب و لەهەر ئان و ساتێکدا دەبێت ئەو نیشتمانە بۆ عەرەب بەجێ بهێڵێت، لەهەمان کاتدا شۆڕشی کوردی بەدەستکردی ئیمپریالیزم لەقەڵەم دەداو بە شۆڕشێکی ئازادیخوازی نەتەوەیی دانەدەنا و هەوڵی دەدا لەژێر ئەو دروشمە ڕەنگاو ڕەنگە ساختە کاریانەدا، وەك برایەتی نێوان کوردو عەرەب یەك ئاینی و یەك نیشتمانی، کورد لە خشتە بەرێت.

٥- کورد هەمیشە لەپێناوی گەیشتن بە مافەکانی ئامادە بوو دەست بۆ هەموو هێزێك ڕابکێشێت گەر ئامادەیی تێدا بووبێت بۆ چەسپاندنی مافەکانی، هەر بۆیە کورد لەسەرەتادا هەڵوێستی هاوپەیمانێتی لەگەڵ بەعسدا گرتەبەر، دواتر بەهۆی پاشگەز بوونەوەی بەعس ناچار بوو هەڵوێستی خۆی بگۆڕێت، ئەمەش ئەوە دەردەخات کە کورد هەموو جۆرە ڕێگەیەکی تاقی کردۆتەوە بۆ گەیشتن بەئامانجەکانی.

٦- بەعس کە لەڕێگەی کودەتاوە توانی بگاتە ترۆپکی دەسەڵات، بەڵام بەهۆی ئەو سیاسەتە تاکڕەویەی کە سیستێمێکی تۆتالیتارانەیان لەسەر بونیادنابوو، نەك هەر نەیانتوانی هیچ یەکێك لە دروشمە ستراتیژیەکانی خۆیان بە ئەنجام بگەیەنن، بەڵکو وەك حیزبێکی دیکتاتۆر چارەنوسی

خۆیان و گەل و ولاتێکیان بەرەو تراژیدیایەك برد کە لە مێژووی هاوچەرخ دا وێنەی نەبووە.

٧- لە ئەنجامە سیاسەتی داگیرکارانەی ئیمپریالیزم و هەڵەو کەم و کورتی هێزە دیموکراتخواز و شۆرشگێرەکاندا بەعس وەك هێزێکی رەگەز پەرستی بەرچاو تەنگ توانی ببێتە هێزێکی سیاسی و ببێتە هاوپەیمانی ئیمپریالیزم و کۆنە پەرستان بۆلێدانی هێزە دیموکراتخوازەکان و دەسەڵاتی سیاسی قۆرخ بکات .

٨- ئەگەرچی بەیاننامەی ١١ی ئازاری ١٩٧٠ توانی بەشێکی مافەکانی کورد دەستەبەر بکاتو بۆ ماوەیەك ئاشتی بخاتە کوردستانەوە، بەڵام لە ماوەی نە شەڕ نە ئاشتیدا بەعس خەریکی خۆ کۆکردنەوەو خۆ بەهێز کردنەوە بوو، بەپێچەوانەوە سەرکردایەتی کورد پشتی لێکردبۆوە کە ئەمەش هۆیەکی کاریگەر بوو لە تێکشکاندنو ساردبوونەوەی شۆڕشگێڕە کوردەکان.

٩- بەعس لەپەیڕەو کردنی سیاسەتیدا بۆ توانەوەو سڕینەوەی مۆرکی نەتەوەیی بوونی کورد جۆرەها شێوزای گرتبووە بەر، بۆ ئەم مەبەستەش پەنای بردبووە بەر ڕاگواستنو بەعەرەب کردنی کورد، لەو سەرژمێریانەوە بۆمان دەردەکەوێت کە بەعس لە پلانەکانیدا هەوڵی دابوو بەهەموو شێوەیەك کورد بن بڕ بکات.

١٠- کورد هەمیشە وەك کارتێکی فشاری نێو دەوڵەتی بەکارهاتووەو لەسەر ئەو پێگەیەش بەعس ویستوویەتی سیاسەتی خۆی دابڕێژێو ئامادە بووە جۆرەها سازشی گەورە بکات بۆ بەرامبەرەکەی لەپێناوی خامۆش کردنی شۆڕشی کوردو کۆتایی پێهێنانی، لەلایەکی دیکەوە

سیاسەتی خۆی بەجۆرێك بەدەوڵەتانی دەرەوە نیشان داوە کە بەهەموو شێوازێك ئامادە بووە مافەکانی کورد بداتو وەك پارتێکی دیموکرات و مرۆڤ دۆست گوایا ئەوان تەنها دەوڵەتن لە رۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا کە دەتوانن کێشەیەکی نەتەوەیی ئاڵۆز چارەسەر بکەن.

بەڵام تا ئێستە مێژوو ئەوەی نەخستۆتە بەردەست کە پارتێکی نەتەوەیی شۆڤینی دیکتاتۆر توانیبێتی کێشەی نەتەوەیەکی بن دەست چارەسەر بکات کە لە بنەڕەتدا بریتییە لە کێشەیەکی دیموکراتی و مرۆڤانە.

بۆیە دەکرێ بووترێ، پارتی بەعس وەك رێکخستنێکی سیاسی و سیستمێکی دەوڵەتی ئەو پارت و سیستێمە نەبوو کە کێشەیەکی گرنگی کوردی چارەسەر بکات و لە هەمان کاتدا سەرکردایەتی بزوتنەوەی کوردایەتیش نەدەبوو هیچ ئومێدێك لەسەر ئەو رژێمە تۆتالیتارە هەڵبچنێ. کێشەی نەتەوەیەکی ژێردەستەی خاك داگیرکراو دەکرێ تەنها لە چوارچێوەی سیستێمێکی دیموکراتیانەدا چارەی بکرێ، خۆ ئەگەر نا ئەو کێشەیە هەروەك خۆی بە چارەسەرنەکراوی دەمێنێتەوە تا ئەودەمەی سیاسەتی نێودەوڵەتی لەو مەسەلانەدا گۆڕانکاری بەسەردێ و بە بڕیارێکی خۆیان دەتوانن مافی ئەو گەلە دەستەبەر بکەن و چارەنوسیان دەستنیشان بکەن.

لیستی سەرچاوەکان

یەکەم: کتێب بە زمانی کوردی

ئۆرخانی غالب:

١. شۆڕشی ئەیلول و ڕۆژگاری دوای هەرەس، چاپخانەی هەلوێست لەندەن، ١٩٩٠.

ئاریان ئیبراهیم محمد:

٢. ڕۆژنامەی برایی-برایەتی (١٩٦٧-١٩٧٤) ڕۆلی لە پێشخستنی ئەدەب و ڕۆشنبیری کوردیدا، چ١، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولیر، ٢٠٠٠.

ئازاد:

٣. ئەفسانەی عێراقێکی دیموکراسی یان سەربەخۆیی کوردو عەرەب، لەبڵاوکراوەکانی کۆمەڵەی زانستە سیاسیەکانی کوردستان، بێ شوێنی چاپ، ئەیلولی ١٩٩٣.

ئاسۆ گەرمیانی:

٤. دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ یان سیستەمێکی فیدراڵی، سلێمانی، ٢٠٠٤.

ئەلبێرت عیسا(دکتۆر):

٥. خوێندنەوەی بەعس بۆ فاشیزمی مێژوویی، لەبڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیرو هۆشیاری (ی.ن.ک)، چاپخانەی دەروون، سلێمانی، ٢٠٠٤.

ئەمین قادر مینە :

٦. ئەمنی ستراتیجی عێراق و سێکوچکەی بەعسیان،تەرحیل، تەعریب، تەبعیس، چ٢، لە بلاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆلینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی، ١٩٩٩.

ئەوان و. ئەندرسن(دکتۆر)، د.خەلیل هە رەشیدیان :

٧. عیراق و بەردەوامی قەیرانی خۆرهەلاتی ناوەراست، و/ فوئاد تاهیر سادق، سلێمانی، ٢٠٠٤.

ئیبراهیم جەلال:

٨. خواروی کوردستان و شۆڕشی ئەیلول، بنیاتنان و هەڵتەکاندن (١٩٦١– ١٩٧٥، چ٣، سلێمانی، ١٩٩٩.

باقیج(پرۆفیسۆر):

٩. کوردستان و مەسەلەی کورد، و/ عبدالخالید صابر، چ١، چاپخانەی شڤان، سلیمانی، ٢٠٠٦.

بەختیار عەلی:

١٠. خوێنەری کوشندە، کۆمەڵە ووتار، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی، ٢٠٠٥.

جاناتان راندل:

١١. بەم هەموو تاوانەوە لێبوردنی چی؟ و/ سەلاحەدیین ئاشتی، چ١، ٢٠٠٣.

جەلال تاڵەبانی:

١٢. جۆشدانی خەبات دژی ئیمپریالیزم و فاشیزم و نۆکەرانیان بۆ سەربەخۆیی و دیموکراسی و ئۆتۆنۆمی، لەبڵاوکراوەکانی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان، نەورۆزی ١٩٨٠،

١٣. ڕاپۆرتی سیاسی، پەسندکراوی یەکەمین کۆنگری گشتی یەکێتی نیشتمانی کوردستان، ٢٧/١-١٤/٢/١٩٩٢، لەبڵاوکراوەکانی ڕۆژنامەی کوردستانی نوێ، ١٩٩٢.

١٤. گفتوگۆیەکی جددی لەگەڵ صبحی عبدالحمیدو هاوڕێیانی، و. جەوهەر کرمانج، چ١،لە بڵاوکراوەکانی شارەوانی سلێمانی، سلێمانی، ٢٠٠٤.

جەمال نەبەز(دکتۆر):

١٥. ئێستە و پاشەڕۆژی نەتەوەی کورد لەبەر گڕی ئاگری شەڕی عیراق و ئێراندا، لە بڵاوکراوەکانی ئەکادێمیای کوردی بۆ زانست و هونەر، ستۆکهۆڵم، ١٩٨٩.

١٦. دۆزی ناسیۆنالی کورد، ئۆتۆنۆمی یا کوردستانی سەربەخۆ یا بڕیاری چارەنوس لە ئازادیدا بۆ ئازادی، لە بلاوکراوەکانی ڕێکخراوی خوێندکارانی سۆسیالیستی کورد لە ئەورووپا ، چاپەمەنی ئازاد، سوید، ١٩٨٥.

١٧. کوردستان و شۆڕشەکەی، و/ کوردۆ، لە بلاوکراوەکانی ڕێکخراوی خوێندکارانی سۆسیالیستی کورد لە ئەورووپا ، چاپەمەنی ئازاد، ستۆکهۆڵم، ١٩٨٥.

١٨. بیری نەتەوەیی کوردی نە بیری قەومیەتی رۆژهەلاتی و نە بیری ناسیۆنالیستی رۆژئاواییە، لە بلاوکراوەکانی رێکخراوی خوێندکارانی سۆسیالیستی کورد لە ئەوروپا، چاپەمەنی ئازاد، ستۆکهۆڵم- سوید، ١٩٨٤.

جویس بلو(دکتۆر):

١٩. دۆزی کورد، و/کارزان محمد، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلیمانی، ٢٠٠٤.

حەسەن ئەرفەع:

٢٠. کوردەکان، و/ سەردار محەمەد، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠١.

حسين محمد عزيز(دکتۆر):

٢١. خولانەوە لەبازنەیەکی بۆشدا، دەقی چاوپێکەوتن لەگەل جەرجیس فتح الله، چ١، سوید، ١٩٩٧.

٢٢. کوردو شۆڕش و هەلی مێژوویی، چ٢، سلێمانی، ٢٠٠٠.

حیکمەت محەمەد کەریم (مەلا بەختیار):

٢٣. شۆڕشی کوردستان و گۆڕانکاریەکانی سەردەم، چ٣، هەولێر، ١٩٩٤.

٢٤. کۆبەندی چەند بابەتێك (١٩٨٧- ١٩٩٣)، سلێمانی، ١٩٩٩.

٢٥. لەمەڕ رێکخراوە دیموکراتیەکانی باشوری کوردستان، چ١، سلێمانی، ١٩٩٨.

خەبات عەبدوڵلا:

٢٦. بنەما تیۆریەکانی جوگرافیای عەسکەری کوردستانی باشوور، چ١، چاپخانەی تیشك، سلێمانی، ٢٠٠١.

درك كينان:

٢٧. كــورد و كوردســـتان، و/ئەبوبــەكر خۆشــناو، چــاپخانەی روون، سلێمانی، ١٩٩٩.

ژيريارد چاليالند ، كەندال، عبــدالرحمن قــاسملو، مــستەفا نــازدار، عيــسمەت شەريف وانلی، ئارچی رۆزفلــت، كامــەران قــەرەداغی، ئــەليزا مــاركوس، بيلــل فريليك:

٢٨. گــەلێكی پــەژموردەو نيــشتمانی پــەرت، (كــورد و كوردســتان)، و/ م. گۆمەيی، سويد، ١٩٩٨،

رەفيق سابير:

٢٩. بەرەو مێژوو، چاپخانەی مەنسور، سويدا، ١٩٩١.

٣٠. عێــراق ديمــوكراتيزەكردنی يــان هەڵوەشــاندنەوە، لــەبلاّوكراوەكانی مەكتەبی بيرو هۆشياری (ی.ن.ك)، سليمانی،٢٠٠٥.

روينە لومبون (دكتۆر):

٣١. كورد گەلێكی بێ وولاّت، و/ ئەمجەد شاكەلی، ستۆكهۆڵم، ١٩٩٤.

سۆران عيزەددين فەيزی:

٣٢. دوو قۆناغی مێژوويی لە ڕوانگەی ياساييەوە، هەولێر، ٢٠٠٦.

سەروەر عبدالرحمن عومەر:

٣٣. يــەكێتی نيــشتمانی كوردســتان دامەزرانــدن و دەست پــێ كردنــەوەی شۆڕش (١٩٧٥- ١٩٧٦) سلێمانی، ٢٠٠٢.

شۆڕش حاجی رەسوڵ:

٣٤. ئــەنفالی كــوردو دەوڵــەتی عێــراق، چ٢، چاپخانەی روون، ســلێمانی، ٢٠٠٣.

شوان عوسمان مستەفا:

٣٥. کوردستان و پرۆسەی بە ئیسلام کردنی کورد، سلێمانی،٢٠٠٢.

شیخ صدیق:

٣٦. پاکتاوکردنی رەگەزیی کورد لە مێژوودا، چ١، چاپخانەی وەزارەتی کشتوکال، هەولێر، ٢٠٠٥.

صدام حسین:

٣٧. باوەڕمان بە ئۆتۆنۆمی هەرگیز لەق نابێ، دار الحریە، بغداد، ١٩٧٦.

٣٨. بڕوای ئێمە لە ویژدانی نەتەوەو لە کەلەپوری دێرینیەوە هەڵقووڵاوە، دار الحریە، بغداد، ١٩٨١.

٣٩. پتەوی بیروباوەڕ لەکاتی بەرەییدا، دار الحریە، بغداد، ١٩٨٢.

٤٠. خاسیەتی نەتەوەیی ناوخۆ بارێکی قووڵتری خۆبەستنەوەیە بەنیشتمانەوە، دار الحریە، بغداد، ١٩٨٢.

٤١. گەل سەرچاوەی هێزو بەخششە، دار افاق عربیە، بغداد، بێ سالی چاپ.

٤٢. ووتاری صدام حسین لە ڕۆژی ١٩٨٢/٢/٢٤دا لە پارێزگای سلێمانی.

عبدالرحمن قاسملوو(دکتۆر):

٤٣. کوردستان و کورد، و/ عبداللە حسن زادە، چ٢، لە بلاوکراوەکانی کتێبخانەی سۆران، هەولێر، ٢٠٠٦.

عبدالله حسن زادە:

٤٤. نیو سەدە تێکۆشان، بەرگی دووەم، بێ شوێنی چاپ، ١٩٩٦.

عبدالله قەرەداغی (مەلا عەلی):

٤٥. ڕاگویزانی کورد لە میژوودا، چ٢، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٤.

فاتح ڕەسوڵ:

٤٦. بنچینەی میژووی بیرۆکەی چەپ لە کوردستاندا، چ١، ستۆکهۆڵم، ٢٠٠١،

فاضل حسين:

کێشەی ویلایەتی موسل، و/محمد شاکەلی، چاپخانەی خاك، سلێمانی، ١٩٩٩.

کاوە نادر:

٤٧. کەندێناوە لەنێوان ڕاگواستن و بەعەرەبکردندا، لە بلاوکراوەکانی ڕۆژنامەی میدیا، هەولێر، ٢٠٠١،.

کریس کۆچێرا:

٤٨. کورد لەسەدەی نۆزدەو بیست دا، و/ حەمە کەریم عارف، چ١، لە بلاوکراوەکانی کتێبخانەی سۆران، هەولێر، ٢٠٠٣،

کنعان مەکییە:

٤٩. دلڕەقی و بێدەنگی، و/ حەمە ڕەشید، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلیمانی،٢٠٠٥.

گوێنتەر دیشنەر(دکتۆر):

٥٠. کورد گەلی لەخشتە براوی غەدر لێ کراو، و/ حەمە کەریم عارف، دەزگای ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٤.

لەتیف فاتح، مەجید سالّح:

٥١. کورد قڕان، بەرگی یەکەم، چ١، سلێمانی، ٢٠٠٣، چاپخانەی تیشك،

مارتن ڤان برۆنەسن:

٥٢. ئاغا و شێخ و دەوڵەت، و/کوردۆ، چ٤، ب١، سلێمانی، ٢٠٠٣.

مارف عومەر گولّ(دکتۆر):

٥٣. جینۆسایدی گەلی کورد لەبەر ڕۆشنایی یاسای تازەی نێو دەوڵەتی دا، چ٣، لەبلاّوکراوەکانی مەکتەبی بیرو هۆشیاری (ی.ن.ك)، سلێمانی، ٢٠٠٦.

محمد عومەر مەولود(دکتۆر):

٥٤. فیدرالیەت و پیادەکردنی لە عیراقدا، و/ د.محمد عومەر مەولود و د.عومەر ئیبراهیم عەزیز، چ١، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری، هەولیر، ٢٠٠٦.

مەحمود ڕەزا:

٥٥. لەپێناوی دیموکراتیزەکردنی حوکم لە عێراقدا، لەبلاّوکراوەکانی مەکتەبی بیرو هۆشیاری (ی.ن.ك)، سلێمانی، ٢٠٠٢.

مەحمودی مەلا عزەت:

٥٦. ڕەگو ڕیشەی مێژوویی تەقەلای بە عێراقی کردنی کوردو مەسەلەی کوردستان، ب١، سوید، ئابی ١٩٨٧.

مەریون ووریا قانع:

٥٧. شوناس و ئالّۆزی، چەند ووتارێك دژی دۆگماتیزم، چاپ ڕەنج، سلیمانی، ٢٠٠٤.

مەسعود بارزانی:

٥٨. بارزانی و بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، بەرگی سێیەم، بەشی یەکەم، شۆرشی ئەیلول ١٩٦١-١٩٧٥، چ١، هەولێر، ٢٠٠٤.

٥٩. بارزانی و بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، بەرگی سێیەم، بەشی دووەم، شۆرشی ئەیلول ١٩٦١-١٩٧٥، چ١، هەولێر، ٢٠٠٤.

مەهدی محمد قادر:

٦٠. پێشهاتە سیاسییەکانی کوردستانی عێراق، ١٩٤٥- ١٩٥٨، لەبڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی، سلێمانی، ٢٠٠٥.

محمد رؤوف عزیز:

٦١. ئەنفال و رەهەندە سۆسیۆلۆجیەکانی، چ١، سلێمانی،٢٠٠٥.

محمد هماوەندی(دکتۆر):

٦٢. ڕاگواستنی کوردو زامدارکردنی دیموکراتیەت لە کوردستاندا، دەزگای هماوەندی بۆ چاپ و بلاوکردنەوە، کرکوك- لندن، ٢٠٠٤.

مراد حەکیم محەمەد:

٦٣. ئاکامە کۆمەڵایەتیەکانی سیاسەتی ڕاگواستنی کورد لەعێراق لەسەردەمی بەعسدا،، لەبڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی سلێمانی، ٢٠٠٤.

منوچهر پارسادوست(دکتۆر):

٦٤. ناکۆکی ئێران - عێراق، و/ محسن علی، لە بلاوکراوەکانی بەشی هۆشیاری مەلبەندی ڕێکخستنی سلێمانی ی.ن.ك، سلێمانی، ١٩٩٥،

نادر ئینتیسار:

٦٥. ئیتنۆ نەتەوایەتی کوردی، و/ عەتا قەرەداغی، چ١، خانەی چاپ و بلاوکردنەوەی قانع، سلێمانی، ٢٠٠٣،

نەژاد عەزیز سورمێ:

٦٦. درەختی بنکۆڵ کراو، چ١، کوردستان، ١٩٩٥.

نوری تاڵەبانی(دکتۆر):

٦٧. سیاسەتی بەعەرەب کردنی کەرکوك، و/ مەریوان حوسێن چیمەنی، لەبڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیروهۆشیاری (ی. ن. ك)، سلێمانی، ٢٠٠٣.

یاسین صابر صالح:

٦٨. ئینسکلۆپیدیای گشتی، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٥.

دووەم: کتێب بە زمانی عەرەبی

ابراهیم خلیل احمد(الدكتور):

٦٩. تاريخ الوطن العربي الحديث و المعاصر، مديرية دار الكتب للطباعة و النشر، موصل، ١٩٨٧.

ابراهیم خلیل احمد(الدكتور)، د. جعفر عباس حمیدی:

٧٠. تاريخ العراق المعاصر،مطبعة التعليم العالي في الموصل، موصل، ١٩٨٩.

ابراهیم خلیل احمد(الدكتور) و د. خیل علی مراد:

٧١. ايران و توركيا (دراسة في تأريخ الحديث والمعاصر، موصل، ١٩٩٢.

ابو اسلام احمد عبدالله:

٧٢. صدام حسين، نشأة، التاريخ، الجريمة، ط٢، بيت الحكمة، مصر، ١٩٩٠.

احمد رائف:

٧٣. حقوق الانسان في العراق، من تقارير المنظمة العربية لحقوق الانسان، زهراء اعلام العربي، قاهره، بدون سنة الطبع.

احمد فوزى:

٧٤. المثير من احداث العراق السياسية، بغداد، ١٩٨٨.

ادمون غريب:

٧٥. الحركه القوميه الكرديه، دار النهار للنشر، بيروت، ١٩٧٣.

اديث وائي، ايف، بيزوز:

٧٦. العراق دراسه فى علاقات الخارجيه ١٩١٥-١٩٧٥، ت/عبدالجيد حسيب القيسى، ج٢،گ١، بدون مكان الگبع، ١٩٨٩.

أمل ميخائيل بشور(الدكتور):

٧٧. دراسة في تأريخ سوريا السياسى المعاصر، ط١، توزيع جروس بروس، بدون مكان الطبع، ٢٠٠٣.

ا.پ:

٧٨. عن التعليم في كردستان العراق، مطبعة خەبات، ايار ١٩٨٦.

بدون أسم مؤلف:

٧٩. البعث العربي الاشتراكى، ط٤، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٧.

بدون اسم مؤلف:

٨٠. مظاهر الانتهاكات حقوق الانسان في العراق، بدون مكان و سنة الطبع.

بو علي ياسين، محمد جمال باروت، محمد نجاتى طيارة:

٨١. الاحزاب والحركات القومية العربية، ج١،مركز العربي للدراسات الاستراتيجية، بدون مكان و سنة الطبع.

توفيق سلطان اليوزبكى(الدكتور)، د. يحيى الدين توفيق، صلاح الدين امين:

٨٢. دراسات في الوطن العربي الحركات الثورية والسياسية،مطبعة جامعة الموصل، ط٣،موصل، ١٩٧٥.

ثامر كامل محمد:

٨٣. في الامن الخارجي العراقى واستراتيجيه تحقيقه، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٥.

ج. ل. البغدادي:

٨٤. بعث العراق في قفص الاتهام، ط١، دار الحقيقة، بغداد، ١٩٧٩.

٨٥. **جابر ابراهيم الرواي(الدكتور):**

٨٦. الغاء الاتفاقيه العراقيه – الايرانيه لعام ١٩٧٥ في ضوء القانوون الدولى، بغداد، ١٩٨٠.

جاسم محمد حسن العدول، د. طالب محمد وهيم، د. غانم محمد الحفو، عونى عبدالرحمن السجادى:

٨٧. تاريخ الوطن العربي المعاصر، مطبعة جامعة الموصل، موصل، ١٩٨٦.

جبار قادر(الدكتور):

٨٨. السياسات الحكومية في كركوك خلال العهد الملكى (١٩٢١– ١٩٥٨)، كركوك مدينة القوميات المنأخيه، ط١، لندن ، ٢٠٠٢.

جعفر عباس حميدي:

٨٩. التطورات السياسية في العراق ١٩٤١-١٩٥٣، مطبعة النعمان، النجف، ١٩٧٦.

جلال الطالباني:

٩٠. حول القضية الكوردية في العراق،ط٢، منشورات دار ارارات للثقافة والنشر، بدون مكان الطبع،١٩٩٦.

٩١. كردستان و الحركة القومية الكردية، ط٢، دار الطليعة لطباعة و النشر، بيروت، ١٩٧١.

٩٢. تحاور مام جلال عبر فضائيةLBC اللبنانية قامت ببثها هيئة تحرير صحيفة النهار، ليلة ٢٥-١٩٩٨/١١/٢٦، السليمانية،١٩٩٨.

جليل جليلل، م. س لازاريف، حسرتيان، شاكر ومحويان، أولغاجيغالينا:

٩٣. حركة الكردية في عصر الحديث، ت/ د. عبدي حاجى، دار الرازي للطباعة و النشر، لبنان- بيروت، ١٩٩٢ .

جمال بابان

٩٤. اعلام كرد العراق، سليماني، ٢٠٠٦.

حازم صاغية:

٩٥. قوميو المشرق العربي من درابغوس الى غارودى، بيروت، ٢٠٠٠.

حامد احمد الورد:

٩٦. الانسان وبناء مجتمع في فكر وتجربة حزب البعث الاشتراكى، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٤.

حامد محمود عيسى(الدكتور):

٩٧. المشكلة الكردية في الشرق الاوسط منذ بدايتها حتى سنة ١٩٩١، مكتبة مدبولي، قاهرة، ١٩٩٢.

٩٨. القضية الكردية في العراق من الاحتلال البريطانى الى الغزوا الامريكى ١٩١٤- ٢٠٠٤، ط١،عربية للطباعة و النشر، قاهره، ٢٠٠٥.

حسن احمد محمد:

٩٩. الفكر الاشتراكي لحزب البعث العربي الاشتراكي، دار الحرية للطباعة والنشر، بغداد، ١٩٨٢.

حسن سعيد:

١٠٠. نواطير الغرب، بيروت، ١٩٩٢.

حسن علوي:

١٠١. العراق دولة المنظمة السريه، بدون مكان و سنة الطبع.

حنا بطاطو:

١٠٢. العراق، كتاب الثالث، الشيوعيون و البعثيون و الضباط الاحرار،ت/ عفيف الرزاز، ط٢، مؤسسة الابحاث العربية، بيروت، ١٩٩٩.

خالد سليمان الهنداوي(دكتور):

١٠٣. القضية الكردية و الحل المنشود التاريخ الواقع-المستقبل، ط١، الاوائل للنشر و التوزيع، ديمشق، ٢٠٠٦.

خالدة عبدالقهار:

١٠٤. سكرتيرة صدام تتكلم، تقديم/احمد رائف، ط١، الزهراء للاعلام العربي، قاهرة، ١٩٩٠.

خليل اسماعيل محمد(الدكتور):

١٠٥. المجتمع المدنى ومستقبل الاثنيات في العراق، من منشورات مكتب الفكر و التوعية للاتحاد الوطني الكوردستاني، سليمانى، ٢٠٠٤.

١٠٦. مؤشرات سياسة التعريب والتهجير في اقليم كردستان العراق، اربيل، ٢٠٠١.

١٠٧. البعد القومي للتغيرات في الحدود الادارية لمحافظة كركوك، وزارة الثقافة والاعلام، منشورات مجلة كاروان، اربيل، ١٩٩٧.

ديفيد ادامسن و جرجيس فتح الله :

١٠٨. الحرب الكوردية و انشقاق ١٩٦٤، ط٢، مطبعة التربية، اربيل، ١٩٩٩.

راستي(دكتور):

١٠٩. المسألة الكردية حوائل على طريق الحل الديمقراطي، ط١، مطبعة هاڤيبون، برلين، ٢٠٠٣.

رجاء حسين الخطاب:

١١٠. العلاقات العراقية– الفارسية ١٨٤٧– ١٩٨١، دار الحرية، بغداد، ١٩٨١.

رشيد ملا :

١١١. الحقيقة الخفية لصدام التكريتي، بدون مكان و سنة الطبع.

رغيد الصلح:

١١٢. حربا بريطانيا والعراق ١٩٤١–١٩٩١، ط٢، بيروت، ١٩٩٧.

سعد البزاز:

١١٣. الاكراد في المسالة العراقية،الاهلية للنشر والتوزيع، عمان، ١٩٩٦.

سعد بشير اسكندر(الدكتور):

١١٤. الكرد الفيليون و حزب البعث ١٩٦٣- ٢٠٠٣، من منشورات مكتب الفكر و التوعية للاتحاد الوطني الكوردستاني،سليماني،٢٠٠٤.

سعد ناجي جواد(دكتور):

١١٥. دراسات في المسألة الكوردية، ط١، دار العربية للعلوم، بيروت، ٢٠٠٥.

١١٦. العراق و المسألة الكوردية ١٩٥٨-١٩٧٠، لندن، ١٩٩٠.

سليمان بشير(دكتور) و اخرون:

١١٧. صدام بين الاقوال و الافعال، حزب البعث عن خلال ادبياته (دستور العراق البعثي)، ط١، الزهراء الاعلام العربي، قاهرة، ١٩٩١.

سمير خليل:

١١٨. جمهورية الخوف، ت/ احمد رائف، ط٣، الزهراء للاعلام العربي، قاهيرة، ١٩٩١.

سيدر رياض الزبيدى:

١١٩. تصفيه الخصوم السياسيين، مقال من وقائع ندوة حقوق الانسان وحرياته الاساسية في العراق، جمعية العراقية لحقوق الانسان- فرع سوريا، ط١، ١٩٩٧.

شبلى العيسمى:

١٢٠. حزب البعث العربي الاشتراكى مرحلة الاربعينات التأسيسية ١٩٤٠- ١٩٤٥، ط٢،دار الطليعة، بيروت، ١٩٧٥.

١٢١. حزب البعث العربي الاشتراكى، بغداد، ١٩٨٧.

١٢٢. في الثورة العربية، بيروت، ط٢، مؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت،١٩٧١.

١٢٣. حزب البعث العربي اشتراكى، مرحلة النمو والتوسع ١٩٤٩-١٩٥٨، ط٣، دار الشيؤون للثقافة العامة (أفاق عربية) بغداد، ١٩٨٧.

١٢٤. تاريخ البعث (فكر و نضال)، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٦.

شمران عجلي:

١٢٥. الخريطة السياسية للمعارضة العراقية، ط١، دار الحكمة، لندن، ٢٠٠٠.

شورش حسن عمر:

١٢٦. حقوق الشعب الكردى في الدساتير العراقيه، مركز كوردستان للدراسات الاستراتيجية، سليمانى، ٢٠٠٥.

شيخ جواد الصالحى:

١٢٧. المحاكم الصورية في العراق، مقال من وقائع ندوة حقوق الانسان وحرياته الاساسية في العراق، جمعية العراقية لحقوق الانسان- فرع سوريا، ط١، ١٩٩٧.

شيَركؤ فتح اللة عمر(الدكتور):

١٢٨. الحزب الديمقراطى الكردستانى حركة النصر والقومى الكردية في العراق ١٩٤٦- ١٩٧٥، سليمانية، ٢٠٠٤.

صباح محمود محمد(دكتور):

١٢٩. الفكر الاستراتيجي لصدام حسين، مطبعة عشتار، بغداد، ١٩٨٥.

صدام حسين:

١٣٠. الثورة والتربية الوطنية، ط١، دار الحرية للطباعة، بغداد، تموز، ١٩٧٧.

١٣١. المسار الانساني البعث، جامعة الموصل، بدون سنة الطبع.

١٣٢. مؤشرات العمل في المنطقة الحكم الذاتى، ١٩٧٥/١٢/٧، نص حديث ارفيق صدام حسين نائب امين سر القطر الى كوادر الحزب في فرع الشمال بتاريخ ١٩٧٥/١٢/٧. بدون مكان و سنة الطبع.

١٣٣. البعث و الثورة و الانسان، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٠.

١٣٤. حول كتابة التاريخ، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٩.

صلاح الخرسان:

١٣٥. التيارات السياسية في كردستان العراق، قراءة في ملفات الحركات و الاحزاب الكردية في العراق١٩٤٦-٢٠٠١، ط١، مؤسسة البلاغ للطباعة و النشر، بيروت، ٢٠٠١.

١٣٦. صفحات من تاريخ العراق السياسي الحديث (الحركات الماركسية) ١٩٢٠-١٩٩٠، مؤسسة المعارف للمطبوعات، بيروت، ٢٠٠١.

صلاح الدين الخرسان:

١٣٧. تصفيه خصوم السياسيين، مقال من وقائع ندوة حقوق الانسان وحرياته الاساسية في العراق، جمعية العراقية لحقوق الانسان- فرع سوريا، ط١، ١٩٩٧.

صلاح سعدالله:

١٣٨. السألة الكوردية في العراق، ط٢، دار المثنى ، ٢٠٠٣.

صلاح العقاد(الدكتور):

١٣٩. المشرق العربي المعاصر، مكتب الانجلو المصرية، القاهيره، ١٩٩٣.

طالب الحسن:

١٤٠. اغتيال الحقيقة عبدالسلام عارف و اشكالية الكتابة في تاريخه السياسي، ط١، بغداد، ٢٠٠٤.

طه بابان:

١٤١. عالم الكورد المرعب، الكتاب الاول،ط١، مطبعة شفان، السليمانية، ٢٠٠٢.

عبدالامير هادي الحكام(الدكتور):

١٤٢. تاريخ حزب الاستقلال العراقي ١٩٤٦-١٩٥٨، دار الشؤن الثقافية العامة، بغداد، ١٩٨٦.

عبدالجبار حسن الجبورى:

١٤٣. الاحزاب والجمعيات السياسة في القطر العراقي ١٩٠٨-١٩٥٨، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٧.

عبدالجبار عبدالمصطفى:

١٤٤. الفكر السياسى الوسيط والحديث، ط١، مطبعة جامعة الموصل، موصل، ١٩٨٢.

عبدالجبار حيدر:

١٤٥. المسألة الكوردية في الوثائق العراقية، المشكلة، احل، النتيجة، رسالة ماجستير غير منشورة، ١٩٨٢.

عبدالحميد العباسي:

١٤٦. صفحات سوداء من بعث العراق، ج١، ط١، بدون مكان الطبع، ١٩٨٤.

عبدالرحمن البزاز:

١٤٧. العراق من الاحتلال حتى الاستقلال، دار البراق، ط٤، لندن، ١٩٩٧.

عبدالرزاق الحسنى:

١٤٨. تاريخ الاحزاب السياسة العراقية، بيروت- لبنان، ١٩٨٠،

عبدالرزاق محمد اسود:

١٤٩. موسوعة الحرب العراقية الايرانية، المجلد الاول، ط١،دار العربية للموسوعات، بيروت، ١٩٨٤.

عبدالعزيز النوار:

١٥٠. تاريخ العرب المعاصر، (مصر والعراق)،بيروت، بدون سنة الطبع.

عبدالفتاح على البوتانى(الدكتور):

١٥١. الحركة القومية الكوردية التحررية، ط١، دار سپيريز للطباعة و النشر، اربيل، ٢٠٠٤.

١٥٢. الحيات الحزبية في الموصل ١٩٢٦-١٩٥٨، ط١، مطبعة وزارة التربية، اربيل، ٢٠٠٣.

١٥٣. وثائق عن الحركة القومية الكوردية التحررية، مؤسسة موكريانى للطباعة و النشر، اربيل، ٢٠٠١.

عبدالوهاب الكيالى(الدكتور):

١٥٤. موسوعة السياسة، ط٤، ج١،المؤسسة العربية للدراسات و النشر، بيروت، ١٩٩٩.

عبدالوهاب حميد رشيد(الدكتور):

١٥٥. العراق المعاصر، ط١، دار المدى، ديمشق، ٢٠٠٢.

عبدللة حنا:

١٥٦. من الاتجاهات الفكرية في سورياو لبنان في النصف الاول من القرن العشرين، بيروت، بدون سنة الطبع.

عثمان الرواندوزى المحامى:

١٥٧. استجواب صدام حسين رجل التنقضات، دار الاندلسيه، لندن، ٢٠٠٢.

عدنان المفتي:

١٥٨. الاكراد والعلاقات العربية الكوردية، مركز المحروسة، بدون مكان الطبع، ١٩٩٨.

عزالدين دياب:

١٥٩. التحليل الاجتماعي لظاهرة الانقسام في الوطن العربي، مكتبة مدبولي، القاهرة، ١٩٩٣.

عزيز الحاج(الدكتور):

١٦٠. القضية الكردية في العراق، تاريخ والافاق، ط١،المؤسسة العربية للدراسات و النشر، بيروت، ١٩٩٤.

عزيز حسن البارزانى:

١٦١. الحركة القومية الكرديه التحرريه في كردستان العراق ١٩٣٩-١٩٤٥، دار سپيريز للطباعة و النشر، هەولێر، ٢٠٠٢.

على صالح ميرانى:

١٦٢. الحركة القومية الكردية في كوردستان- سوريا ١٩٤٦- ١٩٧٠، ط١، اربيل، ٢٠٠٤.

علي كريم سعيد(دكتور):

١٦٣. عراق ٨ شباط ١٩٦٣ من حوار المفاهيم الى حوار الدم، مراجعات في ذاكرة طالب شبيب، ط٣، مطبعة المعارف، بغداد، ٢٠٠٥.

١٦٤. العراق البيرية المسلحة، حركة حسن السريع و قطار الموت ١٩٦٣، ط٢، دار البراق، بغداد، بدون سنة الطبع.

عونى الداوودى:

١٦٥. كركوك رحلة في ذاكرة التاريخ، المراجعة والتقيدم، د. نورى طالبانى، ط١، من منشورات مكتب الفكر و التوعية للاتحاد الوطني الكوردستاني، سليمانية، ٢٠٠٤.

عونى عبدالرحمن السبعاوى:

١٦٦. موضوعات مادة الثقافة القومية والاشتراكية، مطبعة جامعة صلاح الدين، ١٩٨٧.

غانم محمد الحفو و عبدالفتاح علي البوتاني:

١٦٧. الكورد والاحداث الوطنية في العراق خلال العهد الملكي ١٩٢١-١٩٥٨، ط١، دار سپيريز، اربيل، ٢٠٠٥،ل٦٠.

فائز اسماعيل:

١٦٨. بدايات حزب البعث العربي في العراق (١٩٤٤- ١٩٥٠، ١٩٥٠-١٩٥٣)، ط١، دمشق، ١٩٩٧.

فارس عبدالله:

١٦٩. المنظور الفكري عند الرئيس القائد صدام حسين، ج١، ط١، منشورات المكتبة العالمية، بغداد، ١٩٨٦.

فاضل حسين(الدكتور):

١٧٠. الفكر السياسى في العراق المعاصر (١٩١٤- ١٩٥٨)، مؤسسة الخليج للطباعة والنشر، بغداد، ١٩٨٤.

كاظم حبيب(الدكتور):

١٧١. لمحات من نضال التحرر الوطنى لشعب الكردى في كردستان العراق، دار اراس، اربيل، ٢٠٠٥.

١٧٢. الاستبداد و القسوة في العراق، سليمانى، ٢٠٠٥.

كمال مظهر احمد:

١٧٣. كردستان في سنوات حرب العالمية الاولى، ت/ محمد مەلا كريم، ط٢، بغداد، ١٩٨٤.

كاوس قفطان(دكتور):

١٧٤. الحركة التحررية الكوردية في كوردستان العراق ١٩٥٨-١٩٦٤، ط١، سليمانية، ٢٠٠٤.

ماجد سلمان حسين:

١٧٥. الفكر القومى الاشتراكى في ممارسات البعث النضالية في مرحلة النشاة، منشورات دائرة الشؤون الثقافية والنشر، بغداد، ١٩٨٤.

ماجد عبدالرضا(الدكتور):

١٧٦. مسألة الكردية في العراق الى ١٩٦١، بغداد، ١٩٧٠.

ماريون وبيتر سلوجلت:

١٧٧. العراق الحديث من الثورة الى دكتاتورية، مراجعة وتقديم: احمد رائف، ت/ مركز دراسات والترجمة، الزهراء للاعلام العربي، قاهره، ط١، ١٩٩٢.

مجيد خدوري(الدكتور):

١٧٨. العراق جمهورى، ط١، انتشارات الشريف الضى، مطبعة امير، قم،١٩٩٧.

محسن احمد محمد:

١٧٩. الفكر الاشتراكى لحزب البعث العربي الاشتراكى، دار الحرية للطباعة. بغداد، ١٩٨٢.

محمد احسان(دكتور):

١٨٠. كردستان و دوامة الحرب، ط١، دار الحكمة، لندن، ٢٠٠٠.

محمد السماك:

١٨١. الاقليات بين العروبة و الاسلام، دار العلم للملايين، بيروت، ١٩٩٠.

محمد العباسى:

١٨٢. حزب البعث، التاريخ، الفكر، التطبيق، الزهراء الاعلام العربى، قاهرة، ١٩٩٢.

محمد علي داهش و سعد غالب:

١٨٣. موضوعات مادة الثقافة القومية و الاشتراكية، جامعة الموصل، دار الكتب للطباعة و النشر، الموصل، ١٩٨٧.

١٨٤.

محمد حمدى الجعفرى:

١٨٥. بريطانيا والعراق حقبة من الصراع ١٩١٤- ١٩٥٨، بغداد، ٢٠٠٢.

محمود الدرة:

١٨٦. القضية الكردية في العراق، ط٢، دار الطليعة، بيروت، ١٩٦٦.

محمد منذر(دكتور):

١٨٧. الجبهة والحزب السياسي ، المباديء العامة و منطلقات اساسية، ط١، من منشورات الحلبي الحقوقية، بيروت لبنان، ٢٠٠٤.

مصطفى المهاجر:

١٨٨. حالة حقوق الانسان و حرياته ولاساسية في العراق، تقرير الثقافى، وقائع ندوه حاله حقوق الانسان وحرياتة الاساسية في العراق، الجمعية العراقية الحقوق الانسان، فرع سوريا، ط١، ١٩٩٧.

مصطفى دندشلي(الدكتور):

١٨٩. مساهمه في نقد الحركات السياسية في الوطن العربي، حزب البعث العربي الاشتراكي ١٩٤٠- ١٩٦٣، ج١، الايدولوجيا والتاريخ السياسى، ط١، دار الطليعة، بيروت، ١٩٧٩.

مصطفى عبدالقادر النجار(الدكتور):

١٩٠. العراق في التأريخ، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٣.

معاذ حسن:

١٩١. البعث صناعة غربية جاهزة، ط١، تهران، ١٤٠٢ه.

منذر الموصلي:

١٩٢. القضية الكردية في العراق (البعث و الاكراد)، ط١، دمشق، بيروت، ٢٠٠٢.

ميثم الجنابي:

١٩٣. العراق و معاصرة المستقبل، دار المدى للثقافة و النشر، دمشق، ٢٠٠٤.

مير بصري:

١٩٤. اعلام السياسة في العراق الحديث، ج٢، دار الحكمة، لندن، ٢٠٠٤.

ميشل عفلق:

١٩٥. البعث وتحديات المستقبل، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٧.

١٩٦. في سبيل البعث، جزء الاول، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٦.

١٩٧. معركة مصير الواحد، بيروت- لبنان، ١٩٧٥

١٩٨. احاديث الامين العام ميشيل عفلق خلال زيارته لبغداد، ايار ١٩٦٩.

١٩٩. في سبيل البعث، ج٢، بغداد، ١٩٨٦، دار الحرية للطباعة.

٢٠٠. البعث و الاشتراكية، ط١، المؤسسة العربية للدراسات و النشر، بيروت، ١٩٧٣.

ميڤان عارف عبدالرحمن بادي:

٢٠١. الحركة القومية الكوردية التحررية في كوردستان العراق، ١٩٥٨-١٩٦٣، دار سپيريز، اربيل ٢٠٠٥.

نورى عبدالحميد العانى(الدكتور) وأخرون:

٢٠٢. تأريخ الوزارات العراقية في العهد الجمهورى، ط١، بغداد، ٢٠٠٠.

نوري نجم المرسومي:

٢٠٣. في فكر القائد صدام حسين، بغداد، ٢٠٠٠.

هادي حسن:

٢٠٤. دور الحزب البعث العربي الاشتراكي في العراق في الحركة الوطنية منذ تاسيسه حتى ١٤تموز ١٩٥٨، ط٢، مطبعة معهد الثقافة العالية، بغداد، ١٩٨٤.

وميض جمال عمر نظمى(الدكتور)، د. شفيق عبدالرزاق، د. غانم محمد صالح:

٢٠٥. التطور السياسى المعاصر في العراق، بغداد، بدون سنة الطبع.

الياس فرح(الدكتور):

٢٠٦. التربية والسياسة، ط١، دار الطليعة، بيروت، نيسان ١٩٧٥.

٢٠٧. مستقبل العمل الثوري العربي، دار الطليعة، بيروت، ١٩٧٣،

٢٠٨. حول ايدولوجية الثورة العربية، المؤسسة العربية للدراسات والنشر، بيروت، ١٩٧٦،

٢٠٩. في الثقافة و الحضارة، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٩.

٢١٠. قراءة منهجية في كتاب في سبيل البعث، ج١، ط١، المؤسسة العربية للدراسات و النشر، بيروت، ١٩٨١.

سێیەم:کتێب بە زمانی فارسی

سرهنگ زرهی ستاد،

٢١١. عبداللة رفيعى: صدام ابن غريقة عرب، تهران، ١٣٨٢هـ.

عليرضا شيخ عطار:

٢١٢. كردها و قدرتها منطقه اى و خرا منطقه اى، جلد اول، ض١، مركز تحقيقات استراتيژيك، طهران، ١٣٨٢هـ.

أز مؤرخين :

٢١٣. تاريخ المعاصر الايران تهران،١٣٦٨هـ.

أذر ميدخت شايخ :

٢١٤. مسائل مرزي ايران وعراق تاثير ان در مناسبات دوكشور ،جابخانة سبهر، تهران،١٣٦٩هـ.

چوارەم:کتێب بە زمانی ئینگلیزی

215. Daved macdowall: amodern history of the kurds,i.b.tauris, London, 2000.

216. Human rights watch/ middle east, iraqs crime of genocide, the anfal campaign against the kurds, New Haven and London, printed in the U.S.A, 1992.

پێنجەم:بیرەوەری و یادداشتەکان بە زمانی کوردی

ئەحمەد بانیخێلانی:

٢١٧. بیرەوەریەکانم، ستۆکهۆلم، سوید، ١٩٩٧.

جەمال شێخ نوری:

٢١٨. وێرانکاریو تاوانەکانی بەعس لەبیرەوەریەکانمدا، چ١، چاپخانەی روون، سلێمانی، ٢٠٠٥.

حەردان تکریتی:

٢١٩. باندیك دزو پیاوکوژ بووین لە پشت میلیشیا تیرۆریستیەکانی سەددامەوە، لێکۆلینەوەی ئەحمەد رائف، و/ئاسۆ، بێ سال و شوێنی چاپ.

ریباز:

٢٢٠. قەندیل بەغدای هەژاند، بەرگی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر، ١٩٩٣.

عبدالستار تاهر شەریف(دکتۆر):

٢٢١. ململانێ لەگەڵ ژیاندا (یادداشت) ١٩٣٥-١٩٧١، بەشی یەکەم، چ١، کەرکوك، ٢٠٠٥.

فاتح رەسوڵ:

٢٢٢. چەند لاپەڕەیەك لەمێژووی خەباتی گەلی کورد، چ١، ب١، سوید، ١٩٩١.

مەحمود سەنگاوی:

٢٢٣. بیرەوەرییەکانی سەنگاوی، سلێمانی، ٢٠٠٤.

میرزا محمد امین مەنگوڕی:

٢٢٤. بەسەرهاتی سیاسی کورد، لە ١٩٥٨/٧/١٤ تا ١٩٨٥، بەرگی یەکەم، روداوەکانی کوردستان لە سالی ١٩٥٨ تا سالی ١٩٧٠، چاپی دووەم، لە بلاوکراوەکانی بنکەی ئەدەبی و روناکبیری گەلاوێژ، سلێمانی، ١٩٩٨.

نەوشیروان مستەفا ئەمین:

٢٢٥. لە کەناری دانوبەوە بۆ خری ناو زەنگ، دیوی ناوەوەی روداوەکانی کوردستانی عیراق ١٩٧٥-١٩٧٨، چ٢، سلێمانی، ١٩٩٨.

٢٢٦. پەنجەکان یەکتری دەشکێنن، دیوی ناوەوەی روداوەکانی کوردستانی عیراق ١٩٧٩-١٩٨٣، چ٣، سلێمانی، ١٩٩٨.

٢٢٧. خولانەوە لە ناوبازنەدا، دیوی ناوەوەی روداوەکانی کوردستانی عیراق ١٩٨٤-١٩٨٨، چ٢، سلێمانی، ١٩٩٩

شەشەم: بیرەوەری و یادداشتەکان بە زمانی عەرەبی

سليمان فرحان:

٢٢٨. مذكرات بعثي سابق، تقديم/ احمد رائف، الزهراء للاعلام العربي، قاهرة، ١٩٩١.

٢٢٩. يوميات بغداد السرية، التاريخ السري لحزب البعث، ط١، الزهراء للاعلام العربي، القاهرة، ١٩٩١.

هانى الفكيكى:

٢٣٠. أوكار الهزيمة تجربتى في حزب البعث العراقى، ط٢، مؤسسة المنار، قم، ١٩٩٢.

حەوتەم: بلاوکراوەی پارت و کۆمەڵە و ڕێکخراوەکان بە زمانی کوردی

پارتی بەعسی سۆسیالیستی عەرەبی:

٢٣١. راپۆرتی سیاسی هەشتەمین کۆنگرەی قطری پارتی بەعسی سۆسیالیستی عەرەبی قطری عێراق کانوونی دووەمی ١٩٧٤، شۆڕشی ١٧ی تەموز تاقی کردنەوەو ئاسۆ، دار الحريه، بغداد، ١٩٧٥،

٢٣٢. مەسەلەی کەمایەتی یە نەتەوەیی یەکان لە نیشتمانی عەرەبدا، پانزەهەمین کۆنگرەی نەتەوەیی، بغداد، دار الحريه، ١٩٧٩.

٢٣٣. شۆڕشی ١٧ی تەمموز تاقی کردنەوەو ئاسۆ، ڕاپۆرتی سیاسی هەشتەمین کۆنگرەی قطری پارتی بەعسی سۆسیالیستی عەرەب، قطری عێراق، کانوونی دووەمی ١٩٧٤، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٥.

پارتی دیموکراتی کوردستان (سەرکردایەتی کاتی):

٢٣٤. رێبازی بزووتنەوەی ئازادیخوازی کورد، هەلسەنگاندنی شۆرشی ئەیول و بەرنامەی نوێ ی پارتی دیموکراتی کوردستان، راپۆرتی سیاسی سەرکردایەتی کاتی پارتی دیموکراتی کوردستان کە لە ١١-١٥ی ئابی ١٩٧٦ پەسند کراوە، بێ شوێن و سالی چاپ.

پارتی دیموکراتی کوردستان:

٢٣٥. کاروبارەکانی کۆنگرەی نۆهەمی پارتی دیموکراتی کوردستان کە لە ٦-٧ی مایسی ١٩٧٦ لە بەغدا بەسترا، چاپخانەی دار العراق، بغداد، ١٩٧٧. **(تێبینی: ئەمە ئەو پارتە بوو کە لەگەل بەعسدا لە بەرەدابو نەك پارتی دیموکراتی کوردستانی بارزانی)**

پارتی دیموکراتی کوردستانی عیراق:

٢٣٦. راپۆرتی سیاسی پەسەندکراوی دەیەمین کۆنگرە لە ٢-١٢/١٢/١٩٨٩.

٢٣٧. هەلوێستی حیزبە سیاسیەکانی عیراق لەمەڕ کێشەی کورد ١٩٤٦-١٩٧٠، چ١، ١٩٩٧.

٢٣٨. شۆڕشی کوردستانی عیراق ١٩٦١، ١٧/٣/١٩٧٠،(موحازەرەیەکی د.محمود عوسمانە کە لە پەیمانگەی کادیرانی پدك دا پێشکەشی کردووە و لە ئەرشیفی مومتاز حەیدەری پارێزراوە).

پەیمانگای نێو دەولەتی بۆ یاسای مافەکانی مرۆڤ :

٢٣٩. دەستورە عێراقیەکان و لێکۆلینەوەیەکی بەراوردکاری بەبێ پێوەرەکانی مافە دەستوریە نێو دەولەتیەکان، لەبلاوکراوەکانی پەیمانگای نێو دەولەتی بۆ یاسای مافەکانی مرۆڤ، کۆمیتەی مافی مرۆڤ، زانکۆی دی بۆلی، چ١، چاپخانەی بینایی،٢٠٠٥.

حیزبی سۆسیالیستی کوردستان:

٢٤٠. دیاردەی جاشایەتی لە کوردستاندا، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی شەهید سەیدا سالح یوسفی،١٩٨٠.

یەکێتی نیشتمانی کوردستان:

٢٤١. کەرکوك و سیاسەتی تەعریب، چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ، ئازاری، ١٩٨٥.

٢٤٢. ئایا مەسەلەی کورد یەك مەسەلەیە یا چەند مەسەلەیەك، چ٢، چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ، ١٩٨٣.

٢٤٣. عێراق و مەسەلەی کورد، چاپخانەی شەهید ئیبراهیم عەزۆ، ١٩٨٥.

هەشتەم: بلاوکراوەی پارت و کۆمەڵە و رێکخراوەکان بە زمانی عەرەبی

جمعية الحقوقيين العراقيين:

٢٤٤. بلاد الخوف و ارض الرعب، دراسة في جمهورية صدام،تقديم/ احمد رائف ، ط١، الزهراء للاعلام العربي، قاهرة، ١٩٩١.

حزب البعث العربي الاشتراكي:

٢٤٥. المنهاج الثقافي المركزى، كتاب الاول،دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٨٥.

٢٤٦. المنهاج الثقافي المركزي، كتاب الاول، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٠.

٢٤٧. المنهاج الثقافي المركزي، كتاب الثانى، دار الحرية للطباعة. بغداد، ١٩٨٧.

٢٤٨. نضال البعث، جزء (١٩، ١٩٤٣- ، دار الطليعة ١٩٤٩، بيروت، ١٩٦٣.

٢٤٩. ايمان راسخ، ط٤، دار الحرية للطباعة، بغداد، ١٩٧٧.

الحزب الشيوعي العراقي:

٢٥٠. الآنهيار، ط١، نيقوسيا، ١٩٨٥.

الحزب الديمقراطي الكوردستانى (المكتب السياسى):

٢٥١. في موقف البعث اليميني الحاكم في العراق من (الديمقراطية) و (البرلمان)، كردستان، ١٩٦٩.

٢٥٢. التقرير السياسي و القرارات السياسية و البلاغ الختامي للمؤتمر التاسع للحزب الديمقراطي الكوردستاني- العراق المنعقد في تشرين الثاني ١٩٧٩، بدون مكان الطبع، ١٩٨٢.

عصبة الامم:

٢٥٣. مسألة الحدود بين تركية والعراق وهو التقرير الذى رفعته البعثة المؤلفة وفقا لقرار المجلس في ٣٠ ايلول ١٩٢٤، مطبعة الحكومة البغداد.

لجنة الدفاع عن حقوق الانسان في العراق :

٢٥٤. العراق والمجتمع الدولي ، سورية، ديمشق، ١٩٩١.

مكتب الثقافة والاعلام المركزي في الاتحاد الوطني لطلبة العراق:

٢٥٥. الطلبة والتنمية، بدون سنة طبع ومكان.

نۆیەم: گۆڤار بە زمانی کوردی

ئاراس فەتاح:

٢٥٦. بەعسیزم پرۆژەی تەواوکردنی شوناسێکی تەواو نەبوو، گۆڤاری سەردەمی ڕەخنە، ژمارە (١)، ساڵی یەکەم، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، پایزی ٢٠٠٥.

ئاوات عبدالخالق:

٢٥٧. تەرحیل و تەعریبی کەرکوک، سیاسەتێك بۆ شێواندنی ڕاستی یەکان مەرگێك بۆ روحی ئاوارەکان، گۆڤاری کەرکوك، ژمارە (٣)، ساڵی سێییەم، زستانی ٢٠٠٢.

ئەحمەد عەزیز:

٢٥٨. کوردستانیەتی کەرکوك، لە ئنسکلۆپیدیای وڵاتانی ئەوروپاو ئەمەریکا، گۆڤاری کەرکوك، ژمارە (٤)، ساڵی چوارەم، بەهاری ٢٠٠٣.

ئەسغەر جەعفەر وەلدانی:

٢٥٩. تورکیاو باکوری عێراق، و/ موسلّح عبدوالقەهار ئیروانی، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (٩)، ١٩٩٨.

ئەمیر خوا کەرەم محەمەد:

٢٦٠. ڕەوشی دەروونی و کۆمەڵایەتی و ئابووری ڕاگوێزراوان، گۆڤاری کەرکوك، ژمارە (١)، ساڵی پێنجەم، هاوینی ٢٠٠٣.

دلیر اسماعیل حەقی شاوەیس (دکتۆر):

٢٦١. شۆڕشی ئەیلولی ١٩٦١ لاپەڕەیەکی پڕشنگدارە لەمێژووی هاوچەرخی نەتەوەی کورددا، گوڵان (گۆڤار)، ژمارە (٢٩)، ٢٠٠٠/٩/٧.

بالیسان:

٢٦٢. گفتوگۆ وەك بنەڕەتێك بۆ چارەسەر کردنی مەسەلەی کورد، گۆڤاری هەلوێست، ژ٣، خولی دووەم، لەندەن، ١٩٨٧.

بەختیار جەبار:

٢٦٣. پەیوەندی بەعسیزم بەناسیۆنالیزمەوە، گۆڤاری (نوێکار)، بەشی ڕاگەیاندن و روناکبیری مەلبەندی (٢)ی ڕێکخستنی سلێمانی، ژمارە (١)، بەهاری ٢٠٠٦.

پارتی دیموکراتی کوردستان:

٢٦٤. چەند راستیەکی مێژوویی دەربارەی بەعسەوە، گۆڤاری کادر، ژمارە (٢٣)، سالی شەشەم، ئابی ١٩٧٤.

جەلال تاڵەبانی:

٢٦٥. دەربارەی کێشەی کورد لەعێراقدا، گۆڤاری ڕێبەری پێشمەرگە، ژمارە (١-٥)، نیسانی ١٩٩٨.

دلێر ئەحمەد(دکتۆر):

٢٦٦. ئەوبارودۆخە سیاسی و کۆمەلایەتیەی (ی. ن. ك)ی تێدا لەدایك بوو، گۆڤاری ڕێبازی نوێ، ژمارە (١٩)، حوزەیرانی ٢٠٠٠.

ڕێبوار سیوەیلی:

٢٦٧. قەفەسی ئاسنین، گۆڤاری کوردستان، وەرزنامەیەکی تیۆری ئەدەبی کلتوریە، ژمارە (٢)، تاران، هاوینی ٢٠٠٣.

سالح محمد ئەمین:

٢٦٨. سەرنج و بەدواداچونێکی یاداشتەکانی تالیب شەبیب، گۆڤاری باسکار، ژمارە (٣)، لندن، هاوینی ١٩٩٩.

سلێمان عبدالله:

٢٦٩. ڕاگواستنی گوندنشینەکان لەهەرێمی کوردستانی عێراقدا، گۆڤاری سەنتەری برایەتی ژمارە (١٢)، کۆتایی حوزەیرانی ١٩٩٩،

کاوە نادر:

٢٧٠. کۆلۆنیالیزمی عێراقیو ڕاگواستنو بەعەرەبکردنی باشووری کوردستان، گۆڤاری سەرخۆبوون، ژمارە (٧-٨)، هەولێر، ٢٠٠١.

لەتیف فاتح فەرەج:

٢٧١. کوردو کەرکوك، گۆڤاری پەیڤین، ژمارە (٢)، ئۆکتۆبەری ١٩٩٧.

مەلا بەختیار:

٢٧٢. ئەنفالو ئایدلۆجیەتی بەعس، گۆڤاری ئەنفال، ژمارە (١)، ٢٠٠٠.

محمد سعید سۆفی:

٢٧٣. قەزای مەخمورو دەشتی هەولێر لەناو پاکتاو کردنی ڕەگەزیدا، گۆڤاری کەرکوك، ژمارە (٣)ی ساڵی چوارەم، زستانی ٢٠٠٣.

ناهیدە جەمال تاڵەبانی:

٢٧٤. ڕاگواستنو بەعەرەب کردن لەقەزای کفریدا، گۆڤاری کەرکوك، ژمارە (٣)، ساڵی پێنجەم، زستانی ٢٠٠٤.

هنری کیسنجەر:

٢٧٥. کارەساتی کوردەکان، و/سەباحی غالب، گۆڤاری باسکار، ژمارە (٣)، ساڵی ١٩٩٩،

دەیەم:گۆڤار بە زمانی عەرەبی

جليل محمد شريف:

٢٧٦. الاثار الاجتماعية للتغير الديموغرافي كركوك نموذجا، مجلة كركوك، عدد (١)، سنة السابعة، ٢٠٠٥.

د. نورى طالبانى:

٢٧٧. كانت مدينة كركوك جزءا من اماراتى اردلان وبابان، مجلة كركوك، عدد (٢)، سنة الرابعة، ٢٠٠٢.

الرفيق عبدالكريم ذيب:

٢٧٨. روح الامة و روح العصر، مجلة الاعداد الحزبي، عدد ١، سنة ١٩٨٤.

صباح محمود محمد(دكتور):

٢٧٩. حزب البعث العربي الاشتراكي، دراسة موجزة في المؤتمر القومي الاول و الفترة التي تلته حتى عام ١٩٥٤، مجلة كلية الاداب، العدد(٢٤)، كانون الثاني ١٩٧٩.

صدام حسين:

٢٨٠. من خطاب صدام حسين في التجمع الجماهيري في منطقة قشقولي بمحافظة السليمانية بتاريخ ١٩٧٩/٣/٢١، مجلة الحكم الذاتي، العدد ٤، السنة الرابعة، ١٩٧٩.

٢٨١. موقفنا من النظرية الشيوعية، مجلة الاعداد الحزبي، عدد ١، سنة ١٩٨٤.

هوشيار زيباري:

٢٨٢. الموقف الايدولوجي لحزب البعث العفلقي من القومية لكوردية، مجلة الثقافة الكوردية، عدد ١، اوكتوبر١٩٨٨، يصدرها المركز الثقافي الكوردي في لندن.

يانزەهەم:ڕۆژنامە بە زمانی کوردی

٢٨٣. ڕۆژنامەی برایەتی: بەردەوام کرێکارانی کوردی کەرکوك دوور دەخرێنەوە، ژمارە ٢٦/٨٦، ڕۆژی شەممە، ١٩٧٤/٣/٢.

خليل اسماعيل محمد(دکتۆر):

٢٨٤. بەعەرەبکردنی کەرکوكو ناوچەکانی دەرووبەری، ڕۆژنامەی برایەتی، هەولێر، ژمارە (٣٣٠٩).

دوانزەهەم:نامەی زانکۆیی بە زمانی کوردی

واحد عمر محي الدين:

٢٨٥. دانوستانەکانی سەرکردایەتی بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی کوردو حکومەتی عێراق (١٩٢١-١٩٦٨)، نامەی دکتۆرا، بەشی مێژوو، کۆلیجی زانستە مرۆڤایەتیەکانی زانکۆی سلێمانی، ٢٠٠٥.

سیانزەهەم:نامەی زانکۆیی بە زمانی عەرەبی

ريبوار كريم محمود:

٢٨٦. العلاقات العراقية-الامريكية منذ عام ١٩٨٩ و افاقها المستقبلية، رسالة ماجستير، ٢٠٠٦.

چواردەهەم:سەرچاوەی ئەلیکترۆنی

مەریوان وریا قانیع:

۲۸۷. بەعسناسی، بەعس و ئێستا، www.rahand.com

288. -http// www. Akramhorani.com/110.net, p12 of 14.

پانزەهەم:توێژینەوەی بڵاونەکراوە

کەمال عەلی(دکتۆر)، سەروەر عبدالرحمن عمر:

۲۸۹. هەڵوێستی دەوڵەتانی دەرەوە بەرامبەر هەرەسی شۆڕشی ئەیلول ۱۹۷۵، توێژنەوەیەکی بڵاونەکراوە.

شانزەهەم: دەستنوس

میرزا مەنگوڕی:

۲۹۰. بەسەرهاتی سیاسی کورد (دەستنووس)،

الملخص باللغة العربية

في بداية حقبة الأربعينات و في ظل ألاوضاع السورية المتأخرة ظهرت حركة شوفينية باسم (حركة البعث العربي)، وقد بداة هذه الحركة نشاطاتها بمعاداة القوميات الأخرى في المنطقة و من ضمنها الكورد، و منذ إلحاق القسري لجنوب كوردستان بالدولة العراقية المصطنعة الفتية، كان البعث ينظر إلى الشعب الكوردي و أرضه كجزء لا يتجزأ من الأمة العربية و الوطن العربي.

وقد بداة سياستهم المعادية للشعب الكوردي بشكل جلي منذ أن اعتلوا السلطة، وقد سلكوا عدة طرق لتنفيذ سياساتهم ضد الكورد، منها التهجير القسري والتعريب و تغير الهوية الكوردية و أتباع سياسة التطهير العرقي و الابادة الجماعية، و مع هذا رفع البعث العديد من الشعارات لتنفيذ سياساته، مثل وحدة التاريخ و وحدة المصير و الوطن...الخ لكي يفرضوا رسالتهم المتمثلة في (الرسالة الخالدة) للأمة العربية، لأنهم كانوا يظنون بأن العرب هم النخبة و الشعب السائد من الناحية الفكرية و القوى الذهنية، ولم يكن هذا سوى أسطورة جعل منها البعث منطلقا فكريا لنشاطاته، و العراق الديمقراطي كانت صلما آخر من أحلام البعث، لأننا لو نظرنا إلى تاريخ الشرق الأوسط القديم و الحديث لن نعثر على أي أثر لدولة باسم دولة العراق، لأن العراق بمكوناته القومية و الدينية و المذهبية

و بحدوده الحالية عبارة عن كيان مصطنع حديث المنشأ، لذا كانت مسألة صهر القوميات وجمعها في قالب مصطنع عبارة عن محض خيال.

لم يقف الكورد ساكنا أمام التغيرات الجارية في المنطقة، بل سلك درب النضال في سبيل نيل حقوقه الشرعية وقد ضحى من أجل مطالبه وقدم الكثير في سبيل حريته.

وقد كان أهمية الموضوع تكمن في جوهر الموضوع نفسه ألا وهي تحليل ذهنية البعث ونظرته للقوميات الأخرى في المنطقة و محاولاته لطمس هوية تلك القوميات في المنطقة، هذا بغض النظر عن عدم وجود أية دراسة مستقلة و مستفيضة لتحليل الفكر ألبعثي كفكرة منتشرة ومماثلة للفكر الفاشي و النازي وقد لعب دورا كبيرا وسجل سفرا دموما في تاريخ شعوب المنطقة.

وكان ديدننا في أجراء هذه الدراسة هي تعريف وتحليل فترة تاريخية مليئة بالكوارث و الويلات للشعب الكوردي ومط اللثام عن حزب سياسي كرس برامج عمله على حساب الشعوب الأخرى من اجل فرض (عرق عربي طاهر) كما يزعمون على الأقوام والأجناس الأخرى.

وقد قسمنا البحث على ثلاثة فصول كالأتي:

الفصل الأول: خصصنا هذا الفصل لدراسة نشوء الفكر ألبعثي وانتشاره وقد قسمناه إلى ثلاثة مباحث.

المبحث الأول: يتحدث هذا المبحث عن أوضاع العراق السياسية قبل تأسيس حزب البعث ويتطرق إلى تأسيس الدولة العراقية والتغيرات اللاحقة بشكل موجز.

المبحث الثاني: يتحدث عن نشوء الفكر ألبعثي وتأسيسه كحركة فكرية في أول الأمر ومن ثم كيفية انتشاره في العراق.

المبحث الثالث: أفردنا هذا المبحث للحديث عن أيديولوجية البعث و كيفية نموه و انتشاره، والثالوث البعثي (وحدة، حرية، اشتراكية).

أما الفصل الثاني فقد خصصناه لدراسة البعث و الكورد ويتكون من ثلاثة مباحث:

المبحث الأول: يتحدث عن الكورد من المنظور البعثي وأيديولوجيا لبعث و وجهة نظر قياداته الشعب الكوردي.

المبحث الثاني: يتحدث عن البعث من المنظور الكوردي وقرأة الكورد للبعث وموقفهم السياسي تجاه البعث.

المبحث الثالث: يختص بدراسة وتحليل منظورين مختلفين، الكورد والبعث، والجهود المبذولة للتفاوض وينقسم بدوره إلى ثلاثة محاور.

١-يتحدث عن انقلاب عام ١٩٦٣ و كيفية وصول البعث إلى السلطة وعلاقاتهم مع الكورد.

٢-يتحدث عن انقلاب عام ١٩٦٨ و وصول البعث الى السلطة للمرة الثانية وبداية أخرى للعلاقة بين الكورد والبعث.

٣-يتحدث عن بدء المفاوضات من جديد وصولا إلى عقد اتفاقية ١١/ آذار/١٩٧٠.

اما الفصل الثالث والآخير فقد خصصناه للحديث عن تنفيذ سياسات البعث في كوردستان وينقسم إلى ثلاث مباحث رئيسية:

المبحث الأول: يتحدث عن الحرية السياسية و حقوق الإنسان.

المبحث الثاني: خصص للحديث عن ثالوث سياسة البعث تجاه الكورد ألا وهي (التعريب، التبعيث، الترحيل).

المبحث الثالث: يتحدث عن سياسة حزب البعث الخارجية و أثر الكورد في هذه السياسة، من اجل التعاون وعقد الاتفاقيات مع العالم الخارجي للقضاء على الكورد و سحق الثورة الكوردية.

وقد استفدنا من الكثير من المصادر والمراجع التي تتحدث عن حزب البعث ويمط اللثام عن جوانبه السلبية والايجابية...مثل:

- المصادر المؤلفة من قبل مفكريي و قياديي حزب البعث والتي تبين وجهة نظر القوميين العرب، مثل (ميشيل عفلق، شبلي العيسمي، فائز إسماعيل، اليأس فرح، صدام حسين...الخ).

-منشورات و أدبيات البعث، مثل برنامج ونظام الحزب الداخلي، الكتب و الكتيبات التي تبين وجهات نظر البعثيين.

-مؤلفات والتحقيقات الصحفية التي أجريت من قبل الكتاب والاجانب الذين زاروا كوردستان واستقوا معلوماتهم من القيادات

الكوردية، مثل: (جوناثان راندل، كريس كوچيرا، گوينتەر ديشنەر،...الخ).

-هذا وبالإضافة إلى عدد آخر من الأشخاص الذين استقوا معلوماتهم من المؤسسات السرية و المخابراتية، أمثال (هنري كيسنجر...الخ).

-المصادر المؤلفة ن قبل القادة الكورد السياسيون والذين كانوا المشاركين الفعليين والمساهمين في الأحداث، مثل(جلال الطالباني، مسعود البرزاني).

-مذكرات عدد من الشخصيات البارزة في الأحداث، أمثال (نوشيروان مصطفى، فاتح رسول، طالب شبيب، عبد الستار طاهر شريف...الخ).

-مؤلفات بعض الكتاب الأكاديميين والمكتومة بأسلوب علمي رصين و ذا أهمية لكتابة البحوث التاريخية، مثل: (صلاح الخرسان، حامد محمود عيسى، منوچهر پارسادوست...الخ).

دەكۆمێنتەكان

١- داواكاری رێگە پێدان بۆ چونە نێو پارتی بەعس.

٢- داوەت نامە پارتی بەعس بۆ ئامادەبوون لە یەكەمین كۆنگرەی پارتدا.

٣- كارتی رێگەپێدان بۆ ئامادەبوون لە یەكەمین كۆنگرەدا.

٤- رێوشوێنەكانی بەستنی یەكەمین كۆنگرەی بەعس.

٥- یەكەمین بەیياننامەی پارتی بەعس كە بەنێوی(احیاء العربی)ەوە بڵاوكراوەتەوە بەنێونیشانی(اهداف والغایات).

٦- بەیياننامەی پارتی بەعس سەبارەت بەبریارەكانی كۆنگرەی یەكەم.

٧- یەكەمین ژمارەی رۆژنامەی(البعث).

٨- رێگە پێدان سەبارەت بەیەكگرتنی هەردوو پارتی بەعس و پارتی العربی الاشتراكی.

٩- بەیياننامەی بەعس لەساڵیادی شۆرشی ١٤ی تەممووزدا.

١٠- بەیياننامە یەكەمی شۆرشی ٨ی شوباتی ١٩٦٣.

١١- بروسكەی پیرۆزبایی پارتی دیموكراتی كوردستان بۆ سەرانی كودەتاكەی ١٩٦٣.

١٢- بیرخەرەوەیەك کەلەلایەن کوردەوە پێشکەش بە حکومەتی بەعس کراوە لە نیسانی ١٩٦٣.

١٣- داواکارییەکانی نوێنەرانی کورد دەربارەی مافە نەتەوەییەکانی گەلی کورد.

١٤- داواکاریەکانی کورد کە پێشکەش بەوەفدی بەعس کراوە لە کانی ماران لە سەرەتای ١٩٦٣.

١٥- رێککەوتننامەی ١٩٦٣.

١٦- پرۆژەی لامەرکەزی کە بەعس لە ساڵی ١٩٦٣دا خستویەتیە روو.

١٧- بەیاننامەی پارتی بەعس سەبارەت بەدەست پێکردنەوەی بزاڤی سەربازی لە ١٠ی حوزەیرانی ١٩٦٣.

١٨- هەڵوێستی پارتی دیموکراتی کوردستان سەبارەت بە کودەتای ١٩٦٣.

١٩- بروسکەی راگرتنی شەر لەلایەن بارزانیەوە دوا کودەتاکەی عبد السلام عارف.

٢٠- یەکەم رێککەوتننامەی بارزانی لەگەڵ حکومەتی عبد السلام عارف.

٢١- نامەی عبد الرزاق نایف بۆ بارزانی سەبارەت بەدۆزینەوەی رێگە چارە بۆ کێشە چارەسەر نەکراوەکانی نیوان هەردوولا.

٢٢- نامه ئەحمەد حەسەن بەکر بۆ بارزانی سەبارەت بە دۆزینەوەی ڕێگەچارەی ئاشتیانە بۆ کێشەکان.
٢٣- نامەی جەلال تاڵەبانی بۆ پارتی دیموکرات سەبارەت بەخستنە رووی هەڵوێستی سۆڤیەت و چەند زانیارییەك لەسەر خۆئامادەکردنەکانی بەعس.
٢٤- نامەی بارزانی بۆ ئەلیکسی کۆسیگن سەبارەت بە کێشەی کورد.
٢٥- نامەی بارزانی بۆ یەکێتی سۆڤیەت سەبارەت بە خستنەرووی هەڵوێستی کورد.
٢٦- نامەی بارزانی بۆ سەدام حسین سەبارەت بە هەڵسوکەوتەکانی بەعس.
٢٧- نامەی جەلال تاڵبانی بۆ بارزانی سەبارەت بە هەڵوێستی یەکێتی سۆڤیەت بەرامبەر بەکورد.
٢٨- نامەی سەدام بۆ بارزانی سەبارەت بەڕێوشوێنی گفتوگۆکانی نێوانیان وگەیشتن بە شێوەی ئۆتۆنۆمی.
٢٩- نامەی د. مەحموود عوسمان سەبارەت بە ئاگادارکردنەوەی سەرکردایەتی کورد لەپیلانگێریەکەی جەزائیر.
٣٠- نامەی سەدام بۆ پەنابەرانی کورد لە ئێران دوای هەرەسی ١٩٧٥، لێبوردنی گشتی.

پاشکۆ

دەکۆمێنتی (١)

البعث العربي
منظمة قومية سياسية
١٣٥٩ هـ – ١٩٤٠ م

امة عربية واحدة — ذات رسالة خالدة

طلب انتساب

الفرع	الرقم ....
الاسم	العنوان الدائم ....
المهنة	العنوان الموقت ....
الولادة	الاشتراك الشهري ....

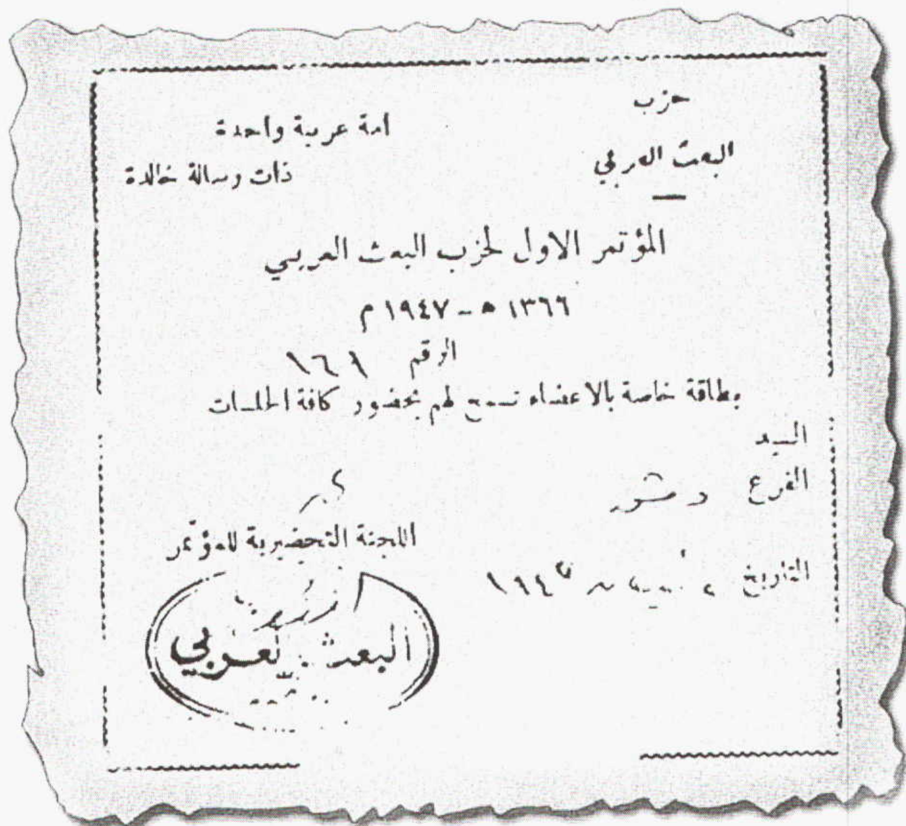
بعد اطلاعي على مباديء الحزب ونظامه الداخلي اطلب قبولي في عداد اعضائه .

التاريخ .... التوقيع ....

سەرچاوە:

www.baath-party.org\images\documents

دەکۆمێنتی (٢)

حزب
البعث العربي

امة عربية واحدة
ذات رسالة خالدة

المؤتمر الاول لحزب البعث العربي

١٣٦٦ هـ - ١٩٤٧ م

الرقم ١٦٩

بطاقة خاصة بالاعضاء تسمح لهم بحضور كافة الجلسات

السيد

الفرع دمشق

اللجنة التحضيرية للمؤتمر

التاريخ

البعث العربي

سەرچاوە:

www.baath-party.org\images\documents

دەکۆمێنتی ژمارە (٣)

حزب البعث العربي   امة عربية واحدة ذات رسالة خالدة

اللجنة التحضيرية للمؤتمر

الاخ السيد ابراهيم فوزي المحترم

تحية عربية

وبعد، فان اللجنة التحضيرية لمؤتمر حزب البعث العربي الاول، بعد ان لمست الضرورة الماسة والحاجة الملحة لعقد المؤتمر في اقرب وقت، وحرصا منها على مصلحة الحزب وتلبية لما تقتضيه مصلحة الامة من الوصول الى النتائج المتوخاة من عقد المؤتمر وبعد ان درست كل الاحتمالات والضرورات، قررت ان يكون الموعد الحتمي للمؤتمر في الايام الثلاثة التالية :

اليوم الاول : الجمعة في ٤ نيسان ١٩٤٧

اليوم الثاني : السبت في ٥ نيسان ١٩٤٧

اليوم الثالث: الاحد في ٦ نيسان ١٩٤٧ ويصادف يوم عطلة رسمية

لذا فان اللجنة التحضيرية تامل حضوركم الى دمشق في الموعد المعين دون تخلف او ابطاء لكي يتمكن الحزب من ان يخطو هذه الخطوة الحاسمة في حياته.

هذا وان اللجنة التحضيرية ستعمل على ارسال برنامج اعمال المؤتمر ومكانه وكل المعلومات المتعلقة به في الايام القليلة المقبلة.

وتفضلوا بقبول اخلص تحياتنا.

دمشق ٢٣ - ٤ - ١٣٦٦

١٦ - ٣ - ١٩٤٧

اللجنة التحضيرية

لمؤتمر حزب البعث العربي

مواعيد المؤتمر

سەرچاوە: فائز اسماعيل: بدايات حزب البعث العربي في العراق (١٩٤٤- ١٩٥٠، ١٩٥٠-١٩٥٣)، ط١، دمشق، ١٩٩٧.

دەکۆمێنتی (٤)

مكتب البعث العربي — امة عربية واحدة ، ذات رسالة خالدة

اللجنة التحضيرية للمؤتمر

نظام المؤتمر

- يدير جلسات المؤتمر رئيس يتخذ قرار بتسميته في الجلسة الاولى
- على المؤتمر ان يبت في الابحاث الواردة في جدول الابحاث في الجلسات المحددة لها ويتمتع رئيس المؤتمر بكافة الصلاحيات لتدبير النقاش وتوجيهه بالشكل الذي يراه مناسبا لتأمين هذه الغاية .
- تعرض على التصويت اولا المشاريع والتقارير والمقترحات المقدمة من اللجنة التنفيذية الحالية ، واذا لم تنل الاكثرية المطلقة تعرض مقترحات الاعضاء ، وعندئذ يعمل بالاقتراح الذي نال الاكثرية النسبية .
- تعتبر سائر جلسات المؤتمر قانونية ، مهما بلغ عدد الحاضرين .
- يسمي اعضاء المؤتمر في الجلسة الاولى ثلاثة امناء للسر يشرفون على تنظيم ضبوط الجلسات وعمليات الانتخاب وعلى سير المؤتمر وتنظيمه وينسقون المقترحات المقدمة من الاعضاء ويرجع اليهم في كافة الامور المتعلقة بالمؤتمر .
- لا يعرض على التصويت سوى المقترحات الخطية ، ويجب ان تتوفر في هذه الاقتراحات امكانية حلولها مكان المشاريع او المواد او التقارير المراد تعديلها .
- يوقع رئيس المؤتمر وأمناء السر الثلاثة على ضبوط المؤتمر ، وتعتبر هذه الضبوط نهائية لا تقبل الطعن بصحة ما ورد فيها .

سەرچاوە:

www.baath-party.org\images\documents

دەکۆمێنتی ژمارە (٥)

٢

اهداف وغايات

(أ)

- حزب البعث العربي هو حزب عربي ليس في اسمه وفي غايته المثالية فحسب، بل ايضاً في واقعه وتنظيمه واسلوب عمله فهو قد وجد ليكون له فروع في سائر الاقطار العربية وهو لا يعالج السياسة القطرية (ومنها السياسة السورية) إلا من وجهة نظر المصلحة العربية العليا .
- هدفه تحرير العرب في جميع اقطارهم من كل انواع الاستعمار الاجنبي وتوحيد الامة العربية في دولة مستقلة واحدة قائمة على الفكرة القومية العربية في سبيل تحقيق نهضة حديثة شاملة وبعث الرسالة العربية الخالدة .
- الفكرة القومية العربية هي الايمان العميق بأن الشعب العربي عريق بين الشعوب في اصله وتعشقه الحرية وأن له عبقرية خاصة وحيوية متجددة تحفزه باستمرار الى اظهار نشاطه وكفاءته في اعمال الفكر والعمران وميادين البطولة

٣

ليكشف عن عبقريته ويثبت شخصيته على اكمل صورة تتمثل فيها الانسانية الصحيحة .

العربي هو من كانت لغته العربية وعاش في الارض العربية او تطلع الى الحياة فيها وتشبعت روحه بالقومية العربية والولاء الخالص لامة العرب وتاريخهم المجيد في الماضي، وكان في ايمانه بوحدة مصيره معهم يتشوف الى مستقبل حقيق بهذا الماضي، ولم يشترك في ولائه لامة او فكرة اخرى، ثم كانت اعماله منسجمة مع عقيدته .

غير العرب من الاقليات القومية التي لا يمكن ان تندمج في المجموع العربي وتتعرب بصورة تامة تخضع لقوانين خاصة تحدد حقوقها وواجباتها بصورة تمنعها من الاضرار بمصالح العرب، وهي تظل معتبرة اجنبية [illegible] حق للدولة العربية في كل حين ان تخرج من يخشى خطره منها، ويحظر عليها تشكيل مدارس وانشاء منظمات وصحف بلغتها او الدعوة الى قوميتها .

ان الاقليات التي يجوز تعريبها هي التي سكنت الارض

سەرچاوە: فائز اسماعيل: بدايات حزب البعث العربي في العراق (١٩٤٤- ١٩٥٠، ١٩٥٠- ١٩٥٣)، ط١، دمشق، ١٩٩٧.

دەکۆمێنتی (٦)

بيان عن مقررات مؤتمر (البعث العربي) الاول

فكرة عربية اشتراكية انقلابية ــ وعمل واحد شعبي نضالي

ارادة العرب هي ان يعيشوا احرارا في دولة واحدة وان يجدوا جميع الامم تتمتع مثلهم بالحرية .

كان المؤتمر الذي عقده حزب البعث العربي في الاسبوع الماضي حدثا بارزا في تاريخ الحركة العربية الناشئة في سوريا ومختلف اقطار العرب . فقد كان يضم جيلا واعيا من الشباب العربي الجديد ، المؤمن بامته العظيمة ، وامكانيات شعبه الحي . والعامل على تحرير العرب لاداء رسالة خالدة للانسانية .

وقد بدأ المؤتمر بخطاب الافتتاح الذي استعرض حركة البعث العربي منذ نشأتها الاولى في ظروف صعبة قاسية ، الى المرحلة الخطيرة التي هي فيها .

بيان سياسي : ثم تلي مشروع بيان سياسي عن اوضاع البلاد العربية في هذه المرحلة النضالية المؤلمة من تاريخ الامة العربية . وتباحث المؤتمرون في مشاكل الاقطار العربية التي هي في الواقع مشكلة واحدة ، لان الهدف الاول من وجود العرب السياسي هو صيانة مصلحة عربية واحدة ، تعتبر نقطة البداية في كل خطوة يخطوها العرب في نضالهم السياسي للتحرر من الاستعمار ولانشاء كيان وطني عربي حر واحد بين شعوب العالم .

وقد بحث المؤتمرون في الخطوات الاولى التي يمكن ان يخطوها العرب في سبيل حل مشكلتهم . وانتهوا الى اقرار بيان سياسي

سەرچاوە:

www.baath-party.org\images\documents

دەکۆمێنتی (٧)

الاربعاء
٤ شعبان سنة ١٣٦٥
٣ تموز سنة ١٩٤٦
عدد ١ — السنة الاولى

البعث

أمة عربية واحدة ذات رسالة خالدة

العنوان البرقي: البعث العربي
ثمن ١٥ قرشا

بذور البعث

حتى عمال امير كا يؤيدون اليهود!

نقابات العمال تستنكر نداء ايدن بريطانيا وتطالب بادخال ١٠٠ الف يهودي

م جميع المساعدات

لى فلسطين - تصريح روما

أول عدد
من جريدة البعث

في يوم الأربعاء الثالث من تموز عام 1946 صدر العدد الأول من صحيفة البعث وهي صحيفة يومية سياسية ناطقة باسم حزب البعث العربي الإشتراكي وتعد من أهم ومن أقدم الصحف الصادرة في سورية والتي لازالت مستمرة في الصدور حتى الآن.

وفي يوم الأربعاء الثالث من تموز عام 1996 صادف العيد الذهبي لهذه الصحيفة والتي مضى على تأسيسها حاليا 55 عاما قضتها حاملة راية النضال على الصعد المحلية والعربية والدولية.

سەرچاوە:

www.baath-party.org\images\documents

دەکۆمێنتی (٨)

الجمهورية السورية
وزارة الداخلية
رقم ٩٠٦٠/٦١
التاريخ ٢٠/٧/١٩٥٤

الموضوع : حول اندماج حزبين .

الى رئاسة حزب البعث العربي

يرجى اعلامنا فيما اذا كنتم تنوون الاحتفاظ بدستور حزبكم ونظامه الداخلي الى جانب دستور الحزب العربي الاشتراكي ونظامه الداخلي أم انكم ستضعون دستورا ونظاما داخليا جديدين لاتحاد الحزبين ، كي نوعز الى المحافظين وقوام المقام ذوي العلاقة في اعطاء الايصالات اللازمة بانشاء الفروع التي قد تودون انشاءها لاتحاد حزبكم والحزب العربي الاشتراكي

وزير الداخلية

صورة الى :

محافظة حلب ـ بالاشارة الى كتابها ١٦٦٧٢/١ في ١٦/٦/١٩٥٤
محافظة درعا ـ بالاشارة الى كتابها ١٢٠٣/ص في ...
محافظة ......
قيادة الدرك العامة
المديرية العامة للشرطة والامن العام ...
شعبة الشؤون ...

سەرچاوە:

www.baath-party.org\images\documents

دەکۆمێنتی (٩)

١٤ تموز ١٩٥٩ .

أمة عربية واحدة　　　　ذات رسالة خالدة

في الذكرى الأولى لثورة ١٤ تموز

يحتفل اليوم شعبنا بأسره بالذكرى الأولى لثورتنا المظفرة ثورة الرابع عشر من تموز .. ففي مثل هذا اليوم من العام الماضي أنزل جيشنا ضربته الرائعة بأخطر حصن للاستعمار والرجعية في بلادنا العربية وقاد معركة الشعب في ثورة عبرت عن تطلعه للحرية ، وحققت له أهدافه في التحرر من حكم الطغيان الأسود الذي فرضته الرجعية الحاكمة الفاسدة وحطمت قيود الاستعمار الثقيلة التي كبلت عراقنا الحبيب زمناً طويلا وزعزعت سيطرة الاستعمار التي فرضها عن طريق حلف بغداد وسائر الارتباطات والاتفاقيات الاستعمارية الأخرى ، وضيعت على أعداء العرب احلامهم في عزل العراق عن الأمة العربية واستخدامه كنقطة انطلاق ووثوب تهدد حركة التحرر العربي. ولذلك كان التفاف الشعب حول الجيش منذ اللحظة الأولى لقيام الثورة أروع تعبير عن الآمال العظام التي وضعها شعبنا في ثورته المباركة واقوى سلاح ساعد على نجاح الثورة وبث الرعب في نفوس اعدائها وسهل أمامها سبيل التقدم السريع .

وشعبنا اذ يستقبل ذكرى ثورته الجبارة ليتذكر برارة ايام الظلام والحقد والارهاب التي فرضتها زمرة الحكم المباد. يتذكر السجون والمعتقلات .. يتذكر

سەرچاوە:

www.baath-party.org\images\documents

دەکۆمێنتی (١٠)

البيان الثوري الاول
لثورة ١٤ رمضان الخالدة

بسم الله الرحمن الرحيم

ايها الشعب العراقي الكريم .

لقد تم بعون الله القضاء على حكم عدو الشعب عبد الكريم قاسم وزمرته المستهترة التي سخرت موارد البلد لتأمين نزواتها وتأمين مصالحها فصادرت الحريات وداست الكرامات وخانت الامة وعطلت القوانين واضطهدت المواطنين ابناء الشعب الكرام .

قامت ثورة الرابع عشر من تموز لتحرير وطننا من الاوضاع الاستعمارية المتمثلة في الحكم الملكي وسيطرة الاقطاع وسياسة التبعية ولتحقيق اوضاع ديمقراطية ينعم فيها الشعب بحياة كريمة ولكن عدو الله وعدوكم المجرم المخادع استغل منصبه وانتهج كل الوسائل الدنيئة والاساليب الارهابية لاقامة حكمه الاسود الذي افقر البلاد وصدع الوحدة الوطنية وعزل العراق عن ركب العروبة المتحررة وطمس اماني شعبنا القومية .

ايها المواطنون .

ان حرصنا على سلامة وطننا ووحدة شعبنا ومستقبل اجيالنا وايماننا باهداف ثورة تموز العظيمة قد حملنا مسؤولية القضاء على الطغمة الفاسدة التي تسلطت على ثورة الشعب والجيش فاوقفت مسيرتها وعطلت انطلاقتها ، وقد تم ذلك بمؤازرة كافة القوات المسلحة الوطنية وتأييد جماهير الشعب .

ابناء الشعب الكرام .

ان ظاهرة الانتفاضة التي قام بها الشعب والجيش من اجل مواصلة المسيرة الظافرة لثورة تموز المجيدة لا بد لها من انجاز هدفين الاول تحقيق وحدة الشعب الوطنية والثاني تحقيق المشاركة الجماهيرية في توجيه الحكم وادارته ولا بد لانجاز هذين الهدفين الاثنين من اطلاق الحريات وتعزيز مبدأ سيادة القانون .

٢

ان قيادة الثورة المتمثلة بالمجلس الوطني لقيادة الثورة اذ تؤمن بصدق العمل على تحقيقه تؤمن كذلك بما يزخر فيه هذا الشعب من روح وطنية ووثابة وما يتحلى به من عزم ثوري وما يتصف به من وعي عميق . لذا فهي تأمل ان يترفع المواطنون في هذا اليوم المبارك عن الصغائر والاحقاد وان يعملوا جميعا على توسيع وحدتهم الوطنية وتقوية التفاهم حول اهداف ثورة تموز المجيدة وان لا يدعوا منفذا لعميل او مفسد مأجور يسعى فيه بالفرقة .

ايها المواطنون .

ان المجلس الوطني لقيادة الثورة يعمل على اقامة حكومة وطنية من المخلصين من ابناء الشعب ومن العاملين من ابناء هذا الوطن ، وستكون سياسة حكومة الثورة وفقا لاهداف ثورة تموز الخالدة لذا فان الحكومة ستعمل على اطلاق الحريات الديمقراطية وتعزيز مبدأ سيادة القانون وتحقيق وحدة الشعب الوطنية بما يتطلب لها من تعزيز الاخوة العربية الكردية وبما يضمن مصالحهما القومية ويقوي نضالهما المشترك ضد الاستعمار واحترام حقوق الاقليات وتمكينها من المساهمة في الحياة الوطنية كما انها تتمسك بميثاق الامم المتحدة والالتزام بالعهود والمواثيق الدولية والمساهمة في تدعيم السلام العالمي ، ومكافحة الاستعمار وانتهاج سياسة عدم الانحياز والالتزام بمقررات مؤتمر باندونغ وتشجيع الحركات الوطنية المعادية للاستعمار وتأييدها كما ان قيادة الثورة تعاهد الشعب على العمل نحو استكمال الوحدة العربية وتحقيق وحدة كفاح عربي ضد الاستعمار والاوضاع الاستعمارية في الوطن العربي ، والعمل على استرجاع حقوق فلسطين المغتصبة وستحافظ على المكتسبات التقدمية للجماهير وفي مقدمتها قانون الاصلاح الزراعي وتطويره لمصلحة الشعب واقامة اقتصاد وطني يهدف الى تصنيع البلد ، وزيادة امكانياته المادية والثقافية كما ستؤمن تدفق البترول الى الخارج .

ايها الشعب الكريم .

انا نعاهد الله ونعاهدكم ان نكون مخلصين لجمهوريتنا امينين على مبادئها مضحين في سبيلها وكلنا امل وثقة بأن ابناء شعبنا الكرام سيكونون وحدة متراصة للمحافظة على هذه المبادئ والسير قدما في طريق التقدم والرقي والله ولي التوفيق .

في ١٤ رمضان ١٣٨٢ هجرية
٨ شباط ١٩٦٢ ميلادية

المجلس الوطني لقيادة الثورة

سەرچاوە:

www.baath-party.org\images\documents

دەکۆمێنتی ژمارە (١١)

بروسکەی پارتی

بە جێ بەجێکردن داخوازی‌یەکانی گەلەکەمان
برایەتی کوردو عەرەب پتەو وە بنچینەی کۆمارەکەمان ئەچەسپێ

بۆ = سیادەتی سەرەك كۆماری بەرێز.
= ئە نجومەنی نیشتیمانی سەرکردەی شۆرش.
= سیادەتی سەرەك وەزیرانی بەرێز.
= سیادەتی وەزیری دەوڵەت فواد عارف ی بەرێز.
= سیادەتی وەزیری کشتوکاڵ بابە علی شێخ محمودی بەرێز.

لەم کاتە گرنگەی مێژوی کۆماری عێراق، کۆماری کوردو عەرەبدا، کە پیرۆزبایی ئەکەین لەگەلەکەمان بە عەرەبو کوردو کەمایەتی‌یە براکانەوە بە بۆنەی لابردنی دیکتاتۆریتی گوناهباری قاسمەوە ئەو دیکتاتۆریەتەی کە خوێنی پاکی شەهیدەکانمانی ڕشت، ئەمانەوێ لێتانی دووبارە بکەینەوە کە ئێمە هیچ ڕۆژێ لە ڕۆژان شەڕمان نەویستووە بگرە ئەوساش‌و ئێستاش داواکاری مافی خۆمانین، ئێستاکە ئێوەش دوای سەرکەوتنتان لە ڕووخانی قەڵای زوڵم‌و زۆردار، فرمانێکی زۆر گرنگی بەپەلەتان وا لەپێشە کە ئەویش تێکۆشانە بۆ چارەکردنی کێشەی کوردستان بە چەشنێکی برایانەو دیموکراتیانە بۆ پاراستنی پەیوەندی توندوتۆڵی نێوانی هەردوو گەلەکەمان وە بەربەستکردنی ڕشتنی خوێنی نازداری کوردو عەرەب لەبەرئەوە لامان وایە کەوا هاویشتنی هەنگاوی ئیجابی گورج‌وگۆڵ بۆ ئەم فرمانە کارێکە دەسکەوتی هەموو گەلی عێراقە پێویستی دەکات وە هەموو دواکەوتنێك لەم پێکهێنانەدا بە خوێن‌و ئازارو ئەرکێکی زۆر ئەکەوێتە سەر گەلەکانمان کەئەمەش هەل هەڵئەخات بۆ ئیمپریالیستەکان‌و دوژمنەکانی کۆمارەکەمان. بۆیە داواتان لێ ئەکەین کە خێرا وەستاندنی تەقەکردن وەبڕاندنەوەی شەڕوشۆڕ لە کوردستان بڵاو بکەنەوە وە ئاگاداری هێزەکانی چەکداری عێراق بکەن کە بگەڕێنەوە بۆ باردگاکانی جارانیان، وە هەموو ئەو گیراوو بەندیانە بەربدرێن کە بەبیانوی بەشداربوونی ڕاستەوخۆ یان ناراستەوخۆوە لە شۆرشی گەلەکەماندا دژی دیکتاتۆریەتی قاسم تووشی زۆرلێکردن بوون، لەگەڵ گێڕانەوەی دوورخراوەکان وە گەڕانەوەی کوردە نەقلکراوەکان بۆ کوردستان وە بژاردنەوەی زەرەرو زیان وە دروستکردنەوەی ئەو دێو جێیانەی کە بەهۆی هێرشی خوێناوی دیکتاتۆری‌یەوە وێران کراون وە دوورخستنەوەو سزادانی ئەو کاربەدەستانەی کە ببوون بەداردەستی قاسمی دیکتاتۆری هاربوزۆر ئازاردان‌و زۆرلێکردن وە بڵاوکردنەوەی دووبەرەکی‌و ئاژاوە لەنێو ڕۆڵەکانی گەلی عێراقدا بۆ چەسپاندنی پایەی دیکتاتۆریەتە لەقیوەکەی، هەروەها داواتان لێدەکەین کە بەگورجی بە چەشنێکی ڕەسمی و ئاشکرا دان بەوەدابنێن کە گەلی کورد حەقی هەیە بە مافە نەتەوایەتی‌یەکانی خۆی شاد بێ لە شێوەی ئۆتۆنۆمی‌یەکدا (حوکمی زاتی) لە نێو چوارچێوەی کۆماری عێراقیدا. لەگەڵ ناردنی وەفدێکی ڕەسمی بۆ گفتوگۆکردن لەسەر بناغەو ئاوەڕۆك بۆ پتەوکردنی پەیوەندی

خەباتی برایانەی نێوان گەلانی کوردو عەرەب وە دامەزراندنی لەسەر بنچینەیەکی پتەولە هاریکاری سەربەستو وەکیەك کە ئەمەش دەبێتە هۆی گەیشتن بەئازادیو دیموکراتی وە تاقە رێیەکی بێترسە بۆ گەیشتن بە ئامانجە نەتەوایەتییەکانی هەمووماں.

گەلی عێراقو سووپا ئازاکەی وە پێشمەرگەی قارەمانی کوردستانو خێزانو کەسوکارەکانیان لەگەڵ خێزانی شەهیدو لیقەوماوەکان هەموویان بەپەرۆشەوە چاوەڕوانی جێبەجێکردنی ئەم داخوازییە عادیلانەیەن بەگورجی تاوەکو ئاشتیو ئاسایش بگەڕێتەوە نیشتمانی خۆشەویستمان.

بژی یەکێتی خەباتی گەلانی کوردو عەرەب لە پێناوی بەجێ گەیاندنی ئامانجە نیشتمانییەکانو ئاواتە نەتەوەییەکانیاندا.

مەکتەبی سیاسی

پارتی دیموکراتی کوردستان

١٩٦٣/٢/١٠

سەرچاوە:شازین هێرش: بەڵگەنامە، پارتی دیموکراتی کوردستان- عیراق لە چەند بەڵگەنامەیەکی مێژووییدا ١٩٥٨-١٩٦٣، بەرگی یەکەم،چ١: سلێمانی. ٢٠٠٢

دەکۆمێنتی ژمارە (١٢)

مذكره قدمت الى حكومه البعث في نيسان / ١٩٦٣ :-

ان كل مخلص للاخوه العربيه الكرديه وحريص على الرابطه التي تربط الشعبين الشقيقين ببعضهما منذ فجر الاسلام لا يستطيع الا السعي في سبيل وسيله لادامه هذه الرابطه الاخويه وارساء التعايش بينهما على اسس قويه راسخـــــــه . وحقائق التاريخ تعلمنا ان افضل صوره للارتباط الاخوي بين الشعبين هي التي تقوم على اساس الاتحاد الاختياري بينهما بعيدا عن الضم والدمج القسري الذي يولد عبر الزمن الا المشاكل والمآسي والمنازعات . ولا يكون للاتحـــاد الاختياري الاخوي معنا اذا لم يقوم على اساس الاعتراف بحقوق الامم المكونه له بتعايشهما معا وتمكينهما من ممارسه تلك الحقوق داخل كيـــان العام ويدلنا واقع الدول الحديثه على ان الحكم القومي الخاص الذي تمارسه القوميات للتاكيد في اداره مرافقها السياسيه والاقتصاديه والثقافيه والاجتماعيه ضمن اطار الحكم الاتحادي العام خير ضمان كفيـــل بادامه الاتحاد الاختياري بينهما بجانب كونه جوهر هذا الاتحاد واساسه الوطيـــد . واما اتحادات سويسرا وجيكوسلوفاكيا ويوغوسلافيا والهنـــد ونيجيريا الا شواهد على افضليه الاتحاد الاختياري كاساس لسلامه الحكم وكضمان لوحده الدوله . وقد بلغ من وضوح الفائده لهذا الاتحاد الاختياري ان امما متحده قوميا اخذت به باعتباره شكلا رائدا للحكم الديمقراطي وتعبيرا صادقا عن الارتباط الطوعي كما هو الحال في المانيا الاتحاديه وايطاليا والبرازيل وبريطانيا والولايات المتحده وهذا سيكون شان الجمهوريه العربيه المتحده لاقطار مصر وسوريا والعـــــراق .

اننا نجد الدوله في اعقاب التاريخ وفي الواقع الراهن على ان تتمتع القوميات العائشه في الدوله واحده بحقوقها القوميه من [illegible] السلطات التشريعيه والتنفيذيه [illegible] بما لا يقل [illegible] عند انسجامه مع [illegible] وحده الدوله [illegible] يتجاوزه الى تحصين تلك الوحده وتثبيتها [illegible] وابنائها [illegible] العلاقات [illegible] وايمان ان موافقه حكومه الجمهوريه على هذا المشروع [illegible] تعزيز الوحده [illegible] وترسيخ [illegible] العربيه الكرديه [illegible] والعارق وانما اذا [illegible] هذا المشروع [illegible] مسؤوليتها [illegible] [illegible] من [illegible] التاريخ [illegible] الاجيال القادمه [illegible] الخالد . اننا [illegible] الثوره [illegible] [illegible]

نفســـــه . ويفتح بذلك عهداً جديداً لروابط الاخوة التاريخية بين الشعبين العربي والكردي واقامتها على اساس متينة من الصداقة والوضوح والله من وراء القصـــــــد .

١) الجمهورية العراقية دولة موحدة مؤلفة من قوميتين رئيسيتين العربية والكردية المتمتعتين بحقوق متساوية ، وقد عبرتا عن ارادتهما استناداً الى حق تقرير المصير في العيش معاً .

٢) يتضمن الدستور العراقي نصوصاً لجهاز تشريعي اعلى للجمهورية العراقية ولرئيس الجمهورية والحكومة كما ويتضمن الدستور تنظيم الجهاز القومي المختص بممارسة الشعب الكردي لحقوقه القومية ضمن الامور التشريعية والتنفيذية والقضائية في منطقة كردستـــــان .

٣) تكون الامور التالية من صلاحيات الحكومة المركزيـــــــــــة : .

١ ـ رئاسة الجمهـــوريـــــه .

٢ ـ الشؤون الخارجيـــــــه ـ وتتضمـــــن : ـ

أ ـ التمثيل السياسي ، القنصلي ، التجاري .

ب ـ المعاهدات والاتفاقيات الدوليـــــه .

جـ ـ هيئة الامـــم المتحـــــــــــده .

د ـ اعـــلان الحرب وعقـــد الصلـــــــــــــح .

٣ ـ الدفاع الوطني (القوات البرية والبحرية والجوية) .

٤ ـ التخطيط واصـــــدار النقـــــــــــد .

٥ ـ شـــؤون النفـــــــط .

٦ ـ الكمارك .

٧ ـ الموانيء والمطارات الدوليـــــــه .

٨ ـ البرق والبريد والتلفـــــون .

٩ ـ السكك الحديدية والطرق العامــــه .

١٠ ـ شـــؤون الجنسيـــــــــه .

١١ ـ تنظيـــم الميزانيـــــــه .

١٢ ـ الاشراف على الاذاعة المركزية والتلفزيـــون المركزي .

١٣ ـ الطاقـــــة الذريـــــــــــــــه .

٤ ـ ١ ـ تكون ممارسة الشعب الكردي لحقوقه القومية عن طريق مجلس تنفيذي منبثق من مجلس تشريعي منتخب من قبل الناخبين في كردستان بالاقتراع العام السري المباشر .

٢ ـ يمارس الجهاز التنفيذي المنصوص عليه في المادة الثانية شؤون العدل ، الداخلية ، التربية والتعليم ، الصحة ، الزراعة ، التنمية ، البلديات ، النقل والشؤون الاجتماعية ، وكل ما يتعلق برفع المستوى الثقافي والاجتماعي والتنمية الاقتصادية وغير ذلك من الامور التي لم ترد ضمن اختصاص الحكومة المركزية .

٣ ـ المجلس التشريعي : ـ سن القوانين اللازمة لممارسة الصلاحيات المذكورة في الفقرة الثانية اعلاه مستقلاً على ان ... [illegible]

التنفيـــــــذى .

٤ ــ يقوم المجلس التنفيذى بممارسة السلطة التنفيذية فى حدود الجهاز القومى الواردة فى الفقرة الفقرة الثانية اعلاه ، وينفذ القوانين التى تصدرها الحكومة المركزية بقدر علاقتها بكردستان وله تعيين موظفى اجهزة الادارة والدوائر الاخرى فى المنطقة ، ويكــون مسؤولا امام المجلس التشريعى فى كافة اعمالـــــــه .

٥ ــ الماليـــــة الجهاز القومى لكردستان وتتكون مــــــن :

١ ــ الموارد المحلية والضرائب والرسوم التى تجبى داخل كردستان .

٢ ــ حصة كردستان بنسبة عدد سكانها الى عدد سكان العراق من واردات النفط والكمارك والمطارات والموانى والمصايف والبنوك الحكومية والسكك والبرق والبريد والتلفزيون على ان تخصم منها مصاريف الرئاسة والدفاع والخارجية واصدار العملة وادارة وزارة النفط والبرق والبرق والبريد والتلفونات وادارة المصايف بنسبة عدد سكانها الى سكان العراق ونفقات السكك الحديدية والطرق العامة بنسبة طول مسافتها فى كردستان الى مسافتها فى العراق الـــعراق .

٣ ــ القروض الداخلية والقروض والمساعدات غير العسكرية التى ستحصل عليها كردستان .

٤ ــ واردات التبغ والمصايف والغابـــــات .

٥ ــ تعتبر كردستان مساهمة بحصة تعادل نسبة سكانها الى سكان العراق فى المؤسسات والمشاريع العامة والمصالح ذات النفع العــــام .

٦ ــ تشمل منطقة كردستان الوية السليمانية واربيل وكركوك والاقضية والنواحى التى تسكنها اكثرية كردية فى لوائى موصل وديالـــــى .

٧ ــ يكون نائب رئيس الجمهورية كرديا وينتخبه شعب كردستان بالطريقة التى ينتخب بها رئيس الجمهورية .

٨ ــ يتضمن دستور الجهاز القومى لمنطقة كردستان الحقوق الثقافية والاجتماعيـــــة والاقتصادية والحريات الديمقراطية والضمانات اللازمة للقوميـــــات من الاقليات كالتركمـــــان والاثوريين والكلدان والارمن وغيرهم من الاقليات الدينية والمذهبية مع ضمان مساواتهـــم التامة فى الحقوق والواجبات مع ابناء القوميتين العربية والكردية مع ضمان تمثيلهــــم فى المجلسين التشريعى والتنفيذى والوظائف فى المنطقة (بنسبة) عادلـــة .

((مـــــواد عـامـــــة))

أ ـ يشمل الشعب

١ ـ يمثل شعب كردستان في المجلس الوطني العراقي بعدد من النواب يتناسب مع نسبة سكان كردستان الى سكان العـــــراق .

٢ ـ يكون لشعب كردستان عدد من الوزراء المركزية يتناسب مع نسبة سكان كردستان الى سكان العراق .

٣ ـ تكون نسبة موظفي الاكراد في الوزارات المركزية متناسبة مع نسبة سكان كردستان الى سكان العراق .

٤ ـ أ ـ يقبل في جامعتـــي بغداد والمعاهد العالية العراقية عدد من طلاب كردستان يتناسب مع نسبة سكانها الى العراق .

ب ـ ترسل الحكومة سنويا من البعثات والزمالات والمنح الخارجية عددا من طلاب كردستـــان يتناسب مع نسبة سكانها الى العـــــراق .

٥ ـ يحتفظ الجيش العراقي باسمه وفي حالة تبديل اسمه يطلق على القسم الكردي منه اسم (فيلق كردستان) ويتكون هذا الفيلق من تجمع الجنود والمراتب والضباط الموجودين في الجيش العراقي من اهالـــي كردستان .

٦ ـ يكون احد معاوني رئيس اركان الجيش كرديـــا .

٧ ـ يؤدي ابناء كردستان خدمة العلم فيها ويعاد الضباط وضباط الصف المفصولين لاسباب سياسية قومية الى الى الجيش العراقي ويعادون الى وحدات الجيش المعسكرة في كردستان .

٨ ـ يقبل فـــي كليات العسكرية والشرطة والاركان والطيران والمؤسسات العسكرية الاخرى عـدد من الطـــلاب يتناسب مع نسبة سكانها الـــى سكان العراق .

٩ ـ للحكومة المركزية حق ارسال قوات اضافية الى منطقة كردستان فـــي حالة التعرض لهجوم خارجي او وجود تهديد حقيقي بالاعتداء الخارجي على الجمهورية العراقية ، وفي غير هذه الحالات يجب اخذ موافقة المجلس التشريعي والتنفيذي في كردستان على ان لا يخرق مضمون هذه المادة قيام الجيش العراقي بتدريباته ومناوراته لمـــدة معقولـــــة .

١٠ ـ يكون قيام قطعات الجيش العراقي بالحركات العسكرية التعبوية داخل كردستان بموافقة مجلسها التشريعي او بناء على طلب المجلس التنفيـــذي .

١١ ـ يعتبر باطلا كل تشريع ... او ... ينطوي على ... تقييد حقوق الشعب الكردي القومية والديموقراطية ويعين ... التي يحويهــا .

١٢ ـ يكون اعلان الاحكام العرفية في كردستان في غير حالة ... الخارجي او وجود ... حقيقي بالعدوان الا ... بموافقة المجلس التشريعـــي

١٣ ـ يكون احد الوزراء العاليين بتأليف ... المجلس التنفيذي ... لممارسة ... المجلس التشريعي مؤقتا ويجري انتخابات عامة ... الانتخابات الى المجلس التشريعي .

١٤ ـ ازالة اثار حكم ... بتعويض ... المتضررين ... كردستان ... في فترة

لا تتجاوز اربعـــــه اشهـــــر .

١٥ ــ فى حاله تبدل الجنسيه العراقيه الى عربيه تنص وثائق شهاده الميلاد ودفاتر النفوس وجوازات السفر على كون حاملها كردستانيا فى الجمهوريه العربيه المتحده اذا كان من مواطنى كردستان وكرديا اذا كان من اصل كــــردي .

١٦ ــ عند تبديل العلـــم العـــراقى او شعار الدوله العراقيه تضاف اليهـــا علامه اشاره كرديه .

سەرچـــاوە: پـارتی دیمـوکراتی کوردستانی عـێراق: شۆڕشـی کوردسـتانی عـێراق ١٩٦١، ١٩٧٠/٣/١٧، (موحازەرەیـەکی د.محمود عوسمانە کە لە پەیمانگەی کادیرانی پدك دا پێشکەشی کردووە و لە ئەرشیفی مومتاز حەیدەری پارێزراوە).

دەکۆمێنتی ژمارە (١٣)

پێشنیارەکانی وەفدی کورد کە پێشکەشی کرد بە حکومەتی عێراق دەربارەی مافە نەتەوایەتی‌یەکانی‌گەلی کورد

ئەوی دڵسۆز بێت بۆ برایەتی کوردو عەرەب. وە هەوڵ بدات بۆ بەهێزکردنی پەیوەندی کوردو عەرەب کە لە بەرەبەیانی ئیسلامێتی‌یەوە ئەو پەیوەندی‌یە هەیە پێویستە لە کاتی ئیشکردنا هیچ ڕێگایەك نەگرێت باشترین ڕێگا نەبێت بۆ دەوام کردنی ئەو برایەتی‌یەو جێ گیرکردنی ژیان لە نێوان ئەو دوو گەلەدا لەسەر بنچینەیەکی بەهێز.

ڕاستیە مێژوویی‌یەکان بۆمان دەرئەخەن کە تەواوترین شێوەی پەیوەندی برایەتی لە نێوان گەلاندا ئەوەیە کەلەسەر بنچینەی یەکێتی (اختیاری) لە بەینیاندا دامەزرابێت وە دوور بێ لە هەوڵدان بۆ تواندنەوەی زۆرە ملێیی. کە ئەم جۆرە تواندنەوەیە بە درێژایی ڕۆژگار هیچ ئەنجامێکی نەبووە جگە لە پەیدا کردنی گیروگرفتو ناسۆرو ناکۆکی. یەکێتی ئیختیاری برایانە مەعنایەکی مەوزووعی نابێت ئەگەر بێتو لەسەر بنچینەی دان پیانان بە مافی ئەو نەتەوانەدا پێك نەیەت کە بەیەکەوە ئەژین بێتوو ڕێگە نەدات بە بەجێهێنانی مافی ئەو نەتەوانە لە چوارچێوەی قەبارەی گشتی ئەو یەکێتی‌یەدا. دەوڵەتە نوێیەکان پیشانی ئەدەن کەوا ئەو حوکمی نەتەوایەتی‌یە تایبەتی‌یەی نەتەوە براکان پێکی ئەهێنن بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری سیاسی‌و ئابووری‌و زانیاری‌و کۆمەڵایەتی لە چوارچێوەی حوکمی یەکێتی گشتیدا باشترین هۆیە بۆ دەوام کردنی ئەو یەکێتی‌یە ئیختیاری‌یە لە نێوانیاندا. سەرەڕای ئەمەش ئەمە جەوهەری یەکێتی‌یەکە خۆیەتی وە بنچینەی پتەویەتی. یەکێتی‌یەکانی سویسراو یوغوسلافیا چیکوسلۆڤاکیاو هیندستان‌و نیجیریا نمونەن بۆ ئەوەی کە یەکێتی ئیختیاری زۆر باشە وەك بنچینەیەك بۆ سەلامەتی حوکم وە پاراستنی یەکێتی دەوڵەت. سودی ئەم جۆرە یەکێتی‌یە ئەمەندە ئاشکراو دیارە کە هەندێك گەلی چوون یەکیش لە نەتەوایەتیدا کردویانە بە شێوەیەکی جوان بۆ حوکمی دیموکراتیان وە پەیوەندیەکی ڕاست وەکو لە ئەڵمانیای یەکێتی وە ئیتاڵیاو بەرازیل وە وولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا دەرئەکەوێت. وە وەکو لە پێکهێنانی کۆماری عەرەبی یەکگرتوودا دەرئەکەوێت کە لە میسرو سوریاو عێراق پێك دێت.

بە پێی گەلێك بەڵگەی مێژوویی دەرئەکەوێت کەوا ئەو نەتەوانەی پێکەوە لە سایەی یەك دەوڵەتدا ئەژین مافی نەتەوایەتی خۆیان بەکار بێنن لە ڕێی ئەنجومەنی تشریعی‌و تەنفیزی خۆیانەوە تەنیا نەك هەر سوودی هەیە لە ڕووی گونجاوی‌یەوە لەگەڵ یەکێتی دەوڵەتدا بەڵکو ئەشبێت بە هۆی بەهێزکردن‌و پەروەردە کردنی ئەو یەکێتی‌یەش وە ئەبێت بە شیرازەیەك بۆ پێکەوە بەستنی پارچەکانی ئەو دەوڵەتەو هاووڵاتیانی لەگەڵ یەکدا بە شێوەیەکی توند بەهێز.

لەسەر ڕووناکی ئەو ڕاستیانەی کە پێشکەشمان کرد بەهەموو باوەڕێکمانەوە ئەڵێینکەوا بڕیاردانی حکومەتی جمهوری لەسەر ئەم پرۆژەیەمان بەشدار بوونێکی بەهێزە لەلایەن حکومەتەوە دەربارەی بەهێزکردنی یەکێتی ڕاستەقینەی عێراق وە پتەوکردنی برایەتی کوردو عەرەب وە پاراستنی لە بێهێزی‌و کەلەبەر تێبوون لە ناوەوەو دەرەوەی وولاتدا. ئەگەر بێتوو حکومەت بڕیار لەسەر ئەم پرۆژەیە بدات واتای ئەوەیە برایەتی کوردو عەرەب ئەپارێزی کە لەلایەن مێژووەوە پێی سپێردراوە. وە حکومەت ئەگاتە ئەو ڕادەیەی کە ئەم بەرهەمە پێشکەش بکات بە وەچەی دوارۆژ وەك ڕووناکترین بەرنامەو ڕاستترین ڕێگا وەك کردەوەیەکی ئەمر.

هیواداریـن کـە ئەنجومـەنی سـەرکردایەتی شۆڕش کـە لـە شۆڕشێکی بیروباوەڕیتی خـاوەن فەلسـەفەو بەرنامەیەکـەوە هـەڵقوڵاوە بەوەفا بێت دەربارەی ئەو پەیمانەی کە گەلێك جار سەرکردەکانی داویانە وەئەم وەفایەش لەوەدا ئەبێت کە مافی نەتەوایەتی بەوای کورد بە چاوی

ڕیزەوە سەیر بکەن کە یەکێك لەو مافانە مافی دواڕۆژ دانانە (حق تقرير المصير) ئەنجومەنی سەرکردایەتی شۆڕش لە بڕیاردانیا لەسەر ئەم پرۆژەیە وەفادار ئەبێت بەرامبەر بەو پەیمانەی داوێتی و بەجێ هێنانی گرتۆتە ئەستۆی خۆی ....سەردەمێکی ...... سەبارەت بە پەیوەندی مێژوویی برایەتی کوردو عەرەب ....ئەو برایەتی‌یە لەسەر بنچینەیەکی ئاشکراو ڕاست وتن (الصراحه).

خوا ئاگاداری مەبەستە.

<u>یەکەم</u>

کۆماری عێراق دەوڵەتێکی یەکگرتوو بێت کە پێکهاتبێت لە دوو نەتەوە سەرەکی‌یەکە کە کوردو عەرەبن وە مافی چونیەکی‌یان هەبێت وە ئەم دوو نەتەوەیە ئیرادەی خۆیان دەربڕیوە لە پێکەوە ژیانیان لەسەر بنچینەی مافی دواڕۆژ دانان (حق تقرير المصير).

<u>دووەم</u>

دەستوری عێراقی چەند مادەیەکی تیا بێت بۆ هەیئەتی تەشریعی بەرزی کۆمار وە سەرۆکی کۆمار وەحکومەت. وە هەروەها دەستوور جیهازی نەتەوایەتی ڕێك بخات دەربارەی بەجێ هێنانی مافی نەتەوایەتی کورد لە کاروباری تەشریعی و تەنفیزی و قەزائیدا لە ناوچەی کوردستان.

<u>سێیەم</u>

ئەم کاروبارانەی خوارەوە لە دەسەڵاتی حکومەتی مەرکەزیدا بێت

١-سەرۆکایەتی دەوڵەت

٢-کاروباری دەرەوە کە لەمانەی خوارەوە پێك دێت

٣- ١- نوێنەرێتی سیاسی و قونسولی تجاری

٤- ب-پەیمان بەستن و ڕێك کەوتنی دووەلی

٥-ج- کۆمەڵی نەتەوە یەکگرتووەکان

-د- اعلان کردنی شەڕ وە بەستنی ئاشتی (صلح)

١- بەرگری نیشتمانی (هێزی زەمینی و دەریایی و ئاسمانی)

٢- پارەو سکە لێدان

کارو باری نەوت

١- گوومرگ

٢- میناو فرۆکەخانەی دووەلی

٣- بروسکەو پۆستەو تەلفون

٤- ڕێگەی شەمەنەفەرو ڕێگەی گشتی سەرەکی

٥- کاروباری جنسی‌یە

٦- ڕێکخستنی میزانی‌یەی گشتی دەوڵەت

٧- بەڕێوەبردنی ئیستگەی رادیۆو تەلەفیزیۆنی مەرکەزی

٨-هێزی ئەتۆم

چواردم

١- گەلی کورد مافی نەتەوایەتی خۆی لە ڕێگەی ئەنجومەنێکی تەنفیزی‌یەوە بەکار بێنێت کە لە ئەنجومەنێکی تەشریعی‌یەوە هەڵقولابێت. وە ئـەو ئەنجومەنـە تەشریعی‌یە لەلایـەن دانیشتووانی کوردستانەوە بە ڕێگەی دەنگدانی نهێنی و سەربەست و ڕاستەوخۆ هەڵبژێرت.

٢- ئـەو جیهازە نەتەوایەتی‌یـەی لـە بـەندی دوودا بـاس کـرا ئـەم جـۆرە کاروبارانـەی خـوارەوەی پـێ بسپێردرێت:-

(کاروباری ناوخۆ- الداخلیە-دادگەری- العدل- پەروەردەوفێربوون. تەندروستی. کشت وکاڵ. توتن. شارەوانی‌یەکان. کاروباری کۆمەڵایـەتی و ئیشکردن. ئاوەدان کردنـەوەو هاوینە هەوارەکان) وە هەرشـــتێکی تـــر کـــە پـــەیوەندی بـــە بەرزکردنـــەوەی ڕادەی خـــۆش گوزەرانـــی و کۆمەڵایەتی وگەشـەکردنی ئابووری‌یـەوە هەیـە.وە ئـەو شـتانەش کـە لـە دەسـەڵاتی حکومـەتی نەکراون.

ئەنجومەنی تەشریعی هەموو قانونێکی پێویست دابنێت دەربارەی ....ئەو دەسەڵاتانەی کە لە دووەم گریـدا لەسـەرەوە باسمـان کـرد. وە ئەنجومـەنی تەشـریعی سـەرۆکی ئەنجومـەنی تـەنفیزی هەڵبژێرێت وە دەسەڵاتیشی بێت کە باوەڕ لەو ئەندامانی ئەنجومەنی تەنفیزی بسێنێت.

٣- ئەنجومەنی تەنفیزی لە سنووری دەسەڵاتەکانی جیهازی نەتەوایەتی‌دا کە لە دووەم گریـدا لەسـەرەوە باسمان کرد ئـەبێ کاروبار بـەرێت بـەڕێوە. وە ئـەو یاسـایانەی ئەنجومـەنی تەشـریعی دەریـان ئـەکات ئـەبێ ئەنجومـەنی تـەنفیزی جێبـەجێیان بکـات. وە هـەروەها ئـەو قـانون و یاسـا گشـتی‌یانەی کـە حکومـەتی مەرکـەزی دەریـان ئـەکات ئـەبێ بـەپێی ئـەندازەی پـەیوەندیان بـە کوردسـتانەوە ئەنجومـەنی تـەنفیزی جێبـەجێیان بکـات.وە ئەنجومـەنی تـەنفیزی فەرمانبـەرانی بەڕێوەبـەری (اداری) وەهـی دائیرەکـانی تریـش لـە ناوچەکـەی خۆیـدا دابنێـت. وە لـە هـەموو کاروبارێکیا بەرامبەر ئەنجومەنی تەشریعی لێ پرسراوبێت.

پێنجەم

مالیەی جیهازی نەتەوایەتی ناوچەی کوردستان پێك دێت لەمانە:-

-١- بەروبوومو سامانی ناخۆ وە ئەو باجو رەسمانەی کە لە کوردستاندا وەرئەگیرێت.

-٢- بەشـی کوردسـتان بـەگوێرەی ژمـارەی دانیشـتووانی لـە بـەراوردکردنا لەگـەڵ ژمـارەی دانیشتووانی عێراق لەم شتانەی خوارەوە.

(دەستکەوتی نـەوت، گوومـرگ، فرۆکەخانـە، مینـا، مەصرەفـەکان و بـانکی حکومـی، ڕێگـای شـەمەنەفەر، بروسـکەو پۆسـتەو تـەلفون) وە لەمانـە بەشـی مەسـرەفی سـەرۆکایەتی و بـەرگری و کاروباری دەرەوەو پـارە دەرکردن و بەڕێوەبردنی وەزارەتی نەوت و بروسـکەو پۆستەو تەلـەفون و بەڕێوەبردنی مانگەکان بەگوێرەی بەراوردی‌ژمارەی دانیشتوانی کوردستان لەگەڵ هی عێراقدا.وە مەسرەفی ڕێگای شەمەنەفەر وە ڕێگای گشتی بە ئەندازەی درێژی ئەو ڕێگایانە لە کوردستاندا لەگەڵ بەراوردکردنیان لەگەڵ درێژی ڕێگاکان لە عێراقدا لێ هەڵبگیرێت.

-٣- بەشی کوردستان لە یارمەتی و قەرزی دەرەوە کە حکومەت وەری ئەگرێت وە ئەم بەشە هەر بەپێی ئەو ئەندازەیەی پێشوو بێت.

-٤- قەرزی ناوخۆو قەرزو یارمەتی (بێجگە لەهی سووپایی) کە کوردستان دەستی ئەکەوێت.

-٥- دەستکەوتی توتن و هاوینە هەوارو دارستانەکان.

٦- بە گوێرەی ژمارەی دانیشتوانی کوردستان لە بەراوردکردنیا لەگەڵ دانیشتوانی عێراق کوردستان بە خاوەن بەش دابنرێت لە دامەزراوەکان و پرۆژەکان و ئەو بەرژەوەندییانەی کە سوودی گشتییان تێدایە.

شەشەم

ناوچەی کوردستان بریتی بێت لە لیوای سلیمانی و کەرکووک و هەولێرو ئەو قەزاو ناحیانەی لیوای موصل و دیالە کە زۆربەیان کوردن.

حەوتەم

یاریدەدەری سەرۆکی کۆماری عێراق کورد بێت وەگەلی کوردستان هەڵی ببژێرێتبەو ڕێگایەی کە سەرۆکی کۆماری عێراق پێی هەڵ ئەبژێردرێت.

هەشتەم

دەستووری جیهازی نەتەوایەتی ناوچەی کوردستان مافی خوێندەواری و زانیاری (السقافی) وە کۆمەلآیەتی و ئابووری وە سەربەستی و دیموکراتی و دینی بۆ هاوولآتییە کەمایەتییەکانی تورکمان و ئاشووری و کلدان و ئەرمەن و وەدەستە دینییەکان و رەگەزییەکانی تری تیا بێت لەگەڵ مسۆگەرکردنی چونیەکی تەواویانا لە ماف و ئەرک و پێویستیدا وەك هاولآتیانی نەتەوەی کوردو عەرەب وە مافی ئەوەیان هەبێت کەلە ئەنجومەنی تەشریعی و تەنفیزی وەجیهازەکانی تردا بە نیسبەتێکی عادیلانە نوێنەریان هەبێت.

(چەند مادەیەکی گشتی)

(١) گەلی کوردستان لە ئەنجومەنی نیشتمانی عێراقدا نوێنەری هەبێت بە ئەندازەی بەراوردکردنی ژمارەی دانیشتوانی کوردستان لەگەڵ هی عێراقدا.

(٢) گەلی کوردستان ژمارەی بەئەندازەی بەراوردکردنی ژمارەی دانیشتوانی کوردستان لەگەڵ هی عێراقدا وەزیرانی (.) مەرکەزیدا.

(٣) ژمارەی فەرمانبەرانی کورد بە وەزارەتە مەرکەزیەکاندا بەپێی ئەندازەی بەراوردکردنی ژمارەی دانیشتوانی کوردستان لەگەڵ هی عێراقدا بێت.

(٤) لە جامیعەی بەغداد وە دانیشگا بەرزەکانی عێراقدا ژمارەی قوتابیانی کوردستان بەپێی نیسبەتی ژمارەی دانیشتوانی کوردستان لەگەڵ هی عێراقدا ڕێك بێت.

(٥) یەکێك لە ......سەرۆکی ئەرکانی سوپا کورد بێت.

(٦) سوپای عیراقی ناوی خۆی بمێنێت، وە ئەگەر هاتوو ناوی گۆڕا بەشی کوردی ئەو سوپایە ناوبنرێت (فەیلەقی کوردستان) وە ئەم فەیلەقە لە کۆکردنەوەی گشت سەربازان و ئەفسەرانی خەڵکی کوردستان کە لەسوپای عێراقیدا پێك بێت.

(٧) ڕۆڵەکانی کوردستان خزمەتی ئالآ لە کوردستاندا بکەن وە ئەو ئەفسەرو زابتانەی کەلەسەر سیاسەتی نەتەوایەتیان دەرکراون بگەڕێنەوە سوپای عێراقی بۆ ناو ئەوبەشەی کەلە کوردستانا بارەگای کردووە.

(٨) لە کوللی‌یەی سوپایی و پۆلیسی و ئەرکان و هێزی ئاسمانی و دامەزراوە سوپایی‌یەکانی تردا ژمارەی قوتابیانی کوردستان بەپێی ژمارەی دانیشتوانی کوردستان لە بەراوردکردنا لەگەڵ ژمارەی دانیشتوانی عێراقداوەربگیرێن.

(٩) حکومەتی مەرکەزی هێزی ئیزافی بنێریچت بۆ ناوچەی کوردستان لەکاتێکا کە مەترسی هێرشی دەرەوە وەیان هەرەشەیەکی ڕاستەقینە هەبێت لە دەرەوە بۆ دەست درێژکردن بۆ سەر کۆماری عێراق، وەجگە لەم خاڵانەی سەرەوە باسی کرا ئەبێ موافەقەتی ئەنجومەنی تەشریعی و تەنفیزی کوردستان وەربگیرێتبۆ ناردنی ئەو هێزە ئیزافی‌یە، وە ئەم مادەیە نابێ ببێت بە کۆسپ لەو ڕووەوە کە سوپای عێراق مەشق وە فەرەزیاتی خۆی بۆ ماوەیەکی ......لە کوردستانا بکات.

(١٠) سوپای عێراقی لە بزوتنەوەی سوپایی دامرکێنەرەوەدیالە کوردستانا پێویستە بەپێی موافەقەتکردنی ئەنجومەنی تەشریعی یان داواکردنی ئەنجومەنی تەنفیزی کوردستان بەو بزوتنەوەیە هەڵسێت.

(١١) هەر مادەیەکی تەشریعی سەرچاوەکەی هەرچۆنێك بێت ئەگەر بێتوو مافی نەتەوایەتی دیموکراتی کورد ببەستێتەوە وە ڕێگەی بەکارهێنانی ئەو مافانە تەنگ کاتەوە ئەو مادەیە بە بۆش دائەنرێت.

(١٢) دانانی ئەنجومەنی عورفی لە کوردستانا (جگە لەکاتی اعلان کردنی جەنگ و مەترسی‌یەکی ڕاستەقینە دەربارەی دەست درێژی بێگانە) پێویستە ئەنجومەنی تەشریعی کوردستان ڕێگا بە دانانی بدات.

(١٣) بە یەکێك لە وەزیرە کوردەکانی ئێستە بسپێردرێت کە ئەنجومەنێکی تەنفیزی وەختی دابمەزرێنێت بۆ بەکارهێنانی دەسەڵاتەکانی ئەنجومەنی ناوبراو. وە لەو ڕۆژەوە کە ئەم ئەنجومەنە تەنفیزی‌یە دائەمەزرێت تا ماوەی ٤ مانگ ئەنجومەنی تەشریعی هەڵببژێردرێت وە ئەو هەڵبژاردنە لەو چوار مانگە تێپەڕ نەکات.

(١٤) نەهێشتنی نیشانەی حوکمی زۆرداری بە بژاردنی ئەو زەرەرو زیانەی لە زەرەرمەنددکان کەوتووە لە شۆڕشی کوردستانا بەشێوەیەکی گورج وگۆڵ و عادیلانە وە لەماوەیەکدا کە لەچوار مانگ تێپەڕ نەکات.

(١٥) ئەگەر جنسی‌یەی عێراقی گۆڕا بە جنسی‌یەی عەرەبی ئەبێ لە شەهادەی لەدایك بوونو دەفتەری سەرژمێری و پەساپۆرتدا بۆ ئەو کەسانەی کە لە دانیشتوانی کوردستانن بنوسرێت کوردستانیە لە چوارچێوەی کۆماری عەرەبی یەکگرتوودا. وە ئەوی کوردیش بێت بنوسرێت کوردە

(١٦) لە گۆڕانی ئاڵاودروشمی دەوڵەتی عێراقیدا ئەبێ نیشانەیەکی کوردیان تێ بخرێت.

مایس/١٩٦٢

سەرچاوە:شازین هێرش: بەڵگەنامە، پارتی دیموکراتی کوردستان- عیراق لە چەند بەڵگەنامەیەکی مێژووییدا ١٩٥٨-١٩٦٣، بەرگی یەکەم،چ١، سلێمانی، ٢٠٠٣.

دەکۆمێنتی ژمارە (١٤)

مطاليب الاكـــــراد الى وفـــد ((طاهر يحيى ، بابا علي ، فؤاد عارف ، علي حيدر سليمان في كاني ماران في بداية مـــارت / ١٩٦٣ : —

١) الاعتراف بالحكم الذاتي لكردستان العراق واعطاء صورة منه الى الامم المتحدة ونشرها فـــي الجرائد المحلية والجريدة الرسمية للحكومة . والحكم يكــــــون ديموقراطي برلماني بشرط ان تشكل من نائب رئيس الجمهورية . ومجلس تشريعي وتنفيذي وترك وزارات خارجية والدفاع والمالية مركزية صرفـة . وتعيين نواب وزراء من الاكراد في هذه الوزارات .

٢) ان تكون اللغة الكردية لغة رسمية في كردستان وان تكون الدراسة بها ، واما المناطق التي تسكنها عناصر غير كردية تكون الدراسة بلغتهـــا الخاصة بالاضافة الى اللغة الكردية .

٣) ان تكون في الوزارة العراقية المركزية عدد من وزراء الاكراد بالنسبة الى نفوسهم ، وكذلك المجلس الوطني في العـــــراق ينتخب الاكراد بالنسبة الى السكان .

٤) ان تكون ميزانية الحكومة المحلية في كردستان مـــن واردات ضرائب العقارات والمكوس والرسوم ... الخ وحصة من واردات النفط بما يتفق ونفوس الاكراد ، بعد اخراج مصروفات الوزارات التي لها طابع مشترك ((ذات الطابع المشترك)) .

٥) تشكيل قوة [illegible] من الكرد وتنظيم ارتباطها بالحكومة المركزية وتشكيل [illegible] ويكـــــون مقرها في كركوك وتكون ملاكاتها (([illegible] متخصصيها)) كردية ولكنها تكون تحت سيطرة الحكومة المركزية .

٦) سحب القوات الحكومية عدا القوات الكردية من كوردستان ولا يجوز ارسال قوات اضافية الى كردستان الا في حالات الطوارئ او حالة وجود خطر خارجي وبموافقة المجلس التشريعي والتنفيذي .

٧) تشكيل حكومـــــة مؤقتة للمشرفين على تنفيذ المطاليـــب .

سەرچـــاوە: پـارتی دیـمـوکراتی کوردستـانی عـیراق: شۆڕشـی کوردسـتـانی عـیراق ١٩٦١، ١٩٧٠/٣/١٧ (موحازەرەیـەکی د.محمود عوسمانە کە لە پەیمانگەی کادیرانی پدك دا پێشکەشی کردووە و لە ئەرشیفی موممتاز حەیدەری پارێزراوە)

دەکۆمێنتی ژمارە (١٥)

((اتفاقيه ربيع عام ١٩٦٣ مع الوفد الشعبي في ٤ مارت / ١٩٦٣))

١) الاعتراف بالحقوق القومية للشعب الكردي على اساس الادارة الذاتيه وادخال هذا الاعتراف الى الدستور المؤقت فالدائم عند تشريعه وتوضيح طريقه تنفيذه من قبل لجنه مشتركه وتبدأ بالعمل فورا .

٢) اعلان العفو العام عن كافة المشتركين او المسؤولين عنها او الذين لهم مسؤوليات في القضيه الكرديه واطلاق سراح الموقوفين فورا .

٣) تطهير الجهاز الحكومي من الذين اساؤا استعمال ((استخدام)) صلاحياتهم في المناطق الشماليه .

٤) رفع الحجز المفروض على اموال المشتركين والمساهمين في الثورة الكرديه والبدء بدفع المبالغ المحجوزه الى اصحابها باسرع وقت .

٥) رفع الحصار الاقتصادي عن كوردستان فورا .

٦) لاظهار حسن نية الحكومة ولخلق ثقة متبادلة والطمأنينة يرون بان عليها البدء بسحب القطعات العسكرية الى ثكناتها الاصليه .

سەرچاوە:پارتی دیموکراتی کوردستانی عیراق: شۆڕشی کوردستانی عیراق ١٩٦١، ١٩٧٠/٣/١٧.(موحازەرەیەکی د.محمود عوسمانە کە لە پەیمانگەی کادیرانی پدك دا پێشکەشی کردووە و لە ئەرشیفی مومتاز حەیدەری پارێزراوە).

دەكۆمێنتی ژمارە (١٦)

مشروع اللامركزية للبحث اذيع في ١٩٦٣/٦/١٠

مقدمـــــة

يتألف الجهاز الاداري في المركز من المحافظ وتعينه الحكومة بمرسوم جمهوري ويكون مسؤولا تجاهها عن جميع الشؤون المحافظة ومن مجلس المحافظة الذي يتألف من اعضاء منتخبين بالاقتراع السري المباشر واعضاء معينين يتم اختيارهم من السلطة بمرسوم جمهوري . ومن مجلـــس التنفيذ من رؤساء الدوائر في مركز المحافظة ويعين اعضاؤه ورئيسه بقرار من مجلس الوزراء اما نائب الرئيس فينتخبه اعضاء المجلس من بينهم ويختص مجلس المحافظة الذي يمارس سلطاته بقانون في الشؤون التالية :ـ

١ ـ التربية والتعليـــــم .
٢ ـ الشؤون البلدية والقروية .
٣ ـ الشؤون العمرانية والاسكان والمواصلات .
٤ ـ التموين والتجـــارة .
٥ ـ الشؤون الاجتماعية والعمــــل .
٦ ـ الشؤون الصحيـــــة .
٧ ـ شؤون الزراعة والري .

والمجلس مسؤول بصورة عامة عن ادارة المحافظة والتأكد من قيام الاجهزة الادارية بواجباتها بانسجام مع سياسة الحكومة وللمجلس اصدار انظمة محلية تبعا للاختصاصات المنصوص عليها في القانون على ان تكون خاضعة لمصادقة الوزير المختص ويصادق المجلس على الميزانية السنوية للادارة المحلية . وكذلك على ميزانية المحافظـــة التي تقدمها الحكومة لاقرارها . اما مجلس التنفيذي للمحافظة فيختص بتنفيذ قرارات مجلس المحافظة ما لم تكن قد عدلت من قبل الوزير المختص وتنفيذ القوانين والانظمة والتعليمات الحكوميـــة ويتولى المجلس التنفيذي جميع سلطات مجلس المحافظة واختصاصاته اثناء اية فترة تخلو فيها المحافظة من هذا المجلس . وله سلطة نقل الموظفين والمستخدمين عدا (اعضاء المجلس التنفيذي) داخل المحافظـــة . وكذلك تعيينهم ويعد مشروع ميزانية المحافظة ومشاريع الانظمة المحلية ويراجع حسابات المحافظة

واعدادها للتدقيق . وتتكون ايرادات المحافظة من :- النصف الباقي من صافي ايرادات الحكومة من ضريبـــة الاملاك . والنصف الثاني من رسوم البنزين والضمائم على ضريبتي الاملاك والاستهلاك والرسوم البلدية والتي تحدد الحكومة المركزية مقدارها على ان لا تتجاوز نسبتها ربع الاصل ، ومن المنح الخاصة التي تقدمها الخزينة المركزية واجور الجسور والمعابر واية حصة من واردات الدولة تعينها الحكومة المركزية من ضريبة التركات للاموال التي تقع في المحافظة . وكذلك الهبات والتركات لمن لا وارث لهم ومن الاستقراضات والمبالغ المرصدة في الميزانية العامة للادارة المحلية . ولمجلس الوزراء اصدار التوجيهات عامة يراعيها مجلـــس المحافظة . وفي حالة امتناع هذا المجلس من ذلك فلمجلس الوزراء ان يوقف او يلغي او يعدل اي قرار يصـــدره مجلس المحافظة ، كما له سلطة نزع اي سلطة او اختصاص من مجلس المحافظة لهذا الغـــرض .

المحافظـــات وحـــدودهـــا :-

محافظة السليمانية سليمانية ، لواء دهوك ، اربيل ، قضاء جميطال ، محافظة الموصل محافظة كركوك ، محافظة بغداد ، الرمادي ، ديالى ، كوت ، محافظة الحلة ، ديوانية والحلة وكربـــلاء .

محافظة البصـــرة - مركـــز البصرة ومن الناصرية والعمارة .

اللغـــة :- تكون اللغتان العربية والكردية رسمية ابتدائي ومتوسطة كردي وثانوية عربـــي .

سەرچـــاوە:پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتانی عـیراق: شۆڕشـی کوردسـتانی عـیراق ١٩٦١، ١٩٧٠/٣/١٧،(موحازەرەیـەکی د.محمود عوسمانە کە لە پەیمانگەی کادیرانی پدك دا پێشکەشی کردووە و لە ئەرشیفی مومتاز حەیدەری پارێزراوە) .

دەکۆمێنتی ژمارە (١٧)

بەیاننامەی سەربازیی حکوومەت لە ١٠ حوزەیرانی ١٩٦٣

بەیاننامەی حکومەتی عێراق بەدەست پێکردنی بزاڤی سەربازی

شۆڕشی ١٤ی ڕەمەزان لە ئەنجامی خەباتی میللیی پاڵەوانانەی خوێناوی دژی حوکمی قاسمیی دژ بەناوانی گەل و ئامانجەکانی لە ئازادی و دیموکراسی و گەشەکردنی ئابووری و کۆمەڵایەتی هەڵقوڵا و بۆ ئەوە هات کە ئەو حوکمە و پایە و شوێنەوارەکانی لەناوببات، هەروەها بۆ ئەوەش هات هەموو ئەو بارودۆخە ناباوانە ڕاست بکاتەوە کە بەدرێژایی چوار ساڵ ئەو دروستی کرد، ئەو بارودۆخە ناباوانەی هەوڵی دا لە نێوان کورد و عارەبدا دروستی بکات کە ئەوە چەند سەدەیەکە لە سایەی خۆشەویستی و هاوکاریی چارەنووسی هاوبەشدا پێکەوە ژیاون. لە هەمان کاتدا ئەو شۆڕشە بۆ ئەوەش هات تەکانێکی گەورەی پەرەپێدان وەدی بێنێ کە عێراق لە بارودۆخی دواکەوتوویی و هەژاری بگەیێنێتە ئەو هەلومەرجی پێشکەوتن و خۆشگوزەرانی، هەر لە دەربازگەی ئەم ئامانجانەیەوە و ئارەزووی ئەنجومەنی نیشتمانیی سەرکردایەتیی شۆڕش لە پەلەکردن بۆ هەڵگرتنی ئەو ستەمەی هاووڵاتیانی کورد لە سەردەمی قاسمدا تووشی هاتبوون، دەستبەجێ دەستپێشخەریی ئاگربەستی کرد لە ناوچەکانی بزاڤی سەربازی لە باکور و، گیراوە سیاسییەکانی بەردا و ئەو کوردانەشی گەڕاندەوە بۆ سەر کار و فەرمانەکانیان کە دەسەڵاتدارە ستەمکارەکانی قاسم لە کارەکانیان دەریان کردبوون بۆ ئەوەی لەگەڵ براکانی تریاندا بەشداری لە بنیاتنانی کۆمەڵگەیەکی تازەدا بکەن. هەروەها حکومەتی شۆڕش هەموو کارێکی خێرا و بەپەلە و یەکلاکەرەوەی ئەنجام دا بۆ لابردنی ئەو ئابڵووقە ئابوورییەی قاسم بەسەر ناوچەکانی باکوردا سەپاندبووی، بۆ ئەوەی ژیانی ئابووری بگەشێتەوە و هەموو لە خێر و خۆشگوزەرانیدا بەرخوردار بن.

شۆڕش دەستپێشخەریی گێڕانەوەی ئەو متمانەیەی کرد کە حوکمی قاسمی تاوانبار لە نێوان عارەب و کورددا هەڕەشەی لێ کردبوو، و شاندێکی میللیشی نارد کە لە بەڕێزان شێخ محەممەد ڕەزا شەبیبی و حوسێن جەمیل و فایق سامەڕایی و فەیسەڵ حەبیب خەیزەران و دکتۆر عەبدولعەزیز دووری و زەید ئەحمەد عوسمان پێک هاتبوو کە وتووێژ لەگەڵ مستەفا بارزانی و جەماعەتەکەی بکەن و واشی کرد کە بەرپرسان لە پێوەندیی بەردەوامدا بن بۆ سەقامگیرکردنی ئاشتیی بەردەوام لە ناوچەکانی باکور و پتەوکردنی پێوەندیی مێژوویی لە نێوان عارەب و کورددا و، وەدیهێنانی ئاواتی کورد لە زیاتر بەشداربوونیان لە پرۆسەی گەشانەوەی نەتەوەیی و پێشکەوتن لە عێراقدا، ئەمە لە کاتێکدا گەلەکەمان بەتەواوەتی دەزانێت کە ئەو بارودۆخە ناباو و نالەبارانەی بوونە هۆی شەڕ و کوشتار لە نێوان حکومەتی قاسم و جەماعەتی بارزانییەکان بەهاتنەکایەی حوکمی دیموکراتیی میللی کە نوێنەرایەتی هەموو

سەرچاوە:مەسعود بارزانی: بارزانی و بزوتنەوەی رزگاریخوازی کورد، ب٣، شۆرشی ئەیلول ١٩٦١-١٩٧٥، هەولێر، ٢٠٠٤.

ڕۆڵەکانی گەل و ئاوات و ئامانجیان دەکات، نەمان و لەناوچوون و، هەرچەندە مستەفا بارزانی و دەستەودایەرەکەی مافی نوێنەرایەتیی هەموو کوردیان نییە و هەرچەندە بارزانییەکان لەو کۆمەڵانە بوون کە بەهەموو توانایەکیانەوە پشتیوانییان لە حوکمە دیکتاتۆری و ئالەبارەکەی قاسم کرد و پشتیان گرت لە کوشتارە خوێناوییەکاندا لە مووسڵ و کەرکووک و هەرچەندەش لایەنی شیوعییەکانی ناوخۆیان گرت لە سیاسەتە تاوانکارییەکەیان دژی گەل و ئاواتەکانی لە ئازادی و دیموکراسی و گەشەکردنی نەتەوایەتیدا و سەرەڕای ڕوون و ئاشکرایی پێناسەی دەرەبەگایەتییان و گرێدراوییان بەئیمپریالیزم و کۆنەپەرستی و زایۆنیزم و دوژمنایەتی و تاوانکردن دەرهەق هاوولاتیە کوردەکانی تر. باوەڕی حکوومەتی شۆڕش بەیەکەتیی چارەنووس کە عارەب و کورد کۆ دەکاتەوە لەوەدا دەرکەوت کە نوێنەری کوردی بەشدارکرد لەو شاندە ڕەسمی و میللییانەی لە وڵاتە عارەبییەکان لە باسی کاروباری یەکەتیی عارەب دوان و داوای کرد کورد زۆر نیزیک بن لە ڕووداو و ئەنجامی یەکەتیی یەکگرتن لە نێوان میسر و سووریا و عێراقدا.

دوای ئەوەی حکوومەتی شۆڕش لە داواکاریی کورد ورد بووەوە کە مستەفا بارزانی پێشکێشی کردبوو و، لەبەر بڕوابوونی بەپێویستیی ئەنجامدانی کاری خێرا و جیدییانە بۆ جێبەجێکردن و بەدەنگەوەچوونی داواکاریی کورد و وەدیهێنانی ئامانجەکانیان لە گەشەکردنی نەتەوەیی و بەشداریکردنی کردەوەییان لە حوکمی شۆڕشگێڕانەدا، ئەنجوومەنی نیشتمانیی سەرکردایەتیی شۆڕش لە ٩ی ئاداری ١٩٦٣ بەیاننامە مێژووییەکەی بەپیادەکردنی سیستەمی (لامركزي)، دوای تێپەڕینی تەنیا تاکە مانگێک بەسەر بەرپابوونی شۆڕشدا، دەرکرد، لەکاتێکدا کە مەترسیی زۆر لە هەموو لایەکەوە هەڕەشەیان لێ دەکرد، ئەوەبوو حکوومەتی شۆڕش پەلەی کرد لە پێکهێنانی لیژنەی ڕەسمی و میللی بۆ توێژینەوەی پرەنسیپی (لامركزي) و گەیشتن بەباشترین داڕشتە بۆ ئەو مەبەستە، لە ڕاستیشدا گەڵاڵەی یاسای تایبەتی سیستەمی لامەرکەزی ئامادەکرا.

بۆ ئەوەش، حکوومەتی شۆڕش بەخێرایی دەستی کرد بەچاوخشاندنەوە بەپلانی ئابووری بەو شێوەیەی کار بکات بۆ دووبارە ئاوەدانکردنەوەی ناوچەکە کە شەڕ لە نێوان جەماعەتی قاسم و جەماعەتی بارزانییەکان وێرانی کردبوو و، بەو شێوەیەی بەشێکی زۆر پرۆژە بۆ ناوچەکانی باکور دەستەبەر بکات و گەشەکردنی ئابووری لەو بەشەی نیشتمان وەدی بێنێ لە بارودۆخی دواکەوتووییەوە بەرەو بارودۆخی پێشکەوتنی ببات.

ئەی هاوولاتینە...

شۆڕشی میللی لە بەیاننامەی یەکەمی و لە دوو بەیاننامەی ئەنجوومەنی سەرکردایەتییەکەی و لە بەرنامە قۆناخبەندییەکانیدا بڕوای خۆی ڕاگەیاند سەبارەت بەئاواتی کورد لە زیاتر بەشداریکردنیان لە پرۆسەی گەشەکردنی نەتەوەیی و پێشکەوتندا لە عێراق و، حکوومەتی نیشتمانی[4] هەر لە سەرەتاوە بەڕاستگۆیی و دڵسۆزییەوە کاری کرد بۆ گەیشتن بەچارەسەرێکی ئاشتییانەی خێرا بۆ ئەو گیروگرفتەی

کە لە سەردەمی قاسمدا پەیدا بوو، ئەو گیروگرفتەی مانەوەی بێ چارەسەرکردن تا ئێستە زیانی بەئابووریی نیشتمانی گەیاندووە و کاریگەرییەکی خراپی لەسەر ئاسایش هەبووە و تەگەرەی خستووەتە پێش هەموو پرۆژەیەکی ئاوەدانکردنەوە و پەرەپێدان لە ناوچەکانی باکور، وەک پرۆژە پیشەسازی و ئاودێرییەکان و چاکسازی و هاوینەهەوار و گەشتوگوزار، بەڵام ئەو کۆمەڵە جیاخواز و دەرەبەگەی کە گرێدراویی بەئیمپریالیزم و کۆنەپەرستی و زایۆنییەوە زانراوە و بۆ ماوەیەکی دوور و درێژیش پشتگیریی حوکمی دیکتاتۆریی و کۆنەپەرستانەی قاسمی کرد، ئەو هەڵوێستە شەرافەتمەندانەیەی کە حکومەتی نیشتمانی گرتیەبەر، کاری تێ نەکرد و بەرژەوەندی ڕەوای کورد و سەرجەم ڕۆڵەکانی عێراقی ڕەچاو نەکرد و کارێکی وای نەکرد خوێنی هاوولاتییانی عارەب و کورد لە ڕشتن بوەستێ و ئارامی و ئاسایش بڕەخسێت بۆ کۆتایی پێ هێنانی ئەو بارودۆخە ناباو و نالەبارە و بەرژەوەندیی نیشتمان و بەرژەوەندیی جەماوەری کوردی نەخستە ژوور بەرژەوەندە خۆپەرستە شەرم ئاوەرەکانی و چاوچنۆکیە هەلپەرستانەکەی خۆی بۆ زاڵبوون بەسەر جەماوەری کورددا وەلا نەنا، بگرە ڕێگەی چەتەگەریی گرت و لە هەڵوێستەکانیدا کەللەڕەقیی نواند کە بێ هیچ گومانکردنێک بۆ حکوومەتی نیشمانی ڕوون بووەوە کە ئەو هەڵوێستە بەدەوری پەرەپێدانی ژیانی ئابووری و کۆمەڵایەتیی کورددا ناگەڕێ و مەبەستیشی برایەتیی نێوان عارەب و کورد و کارکردن بۆ وەدیهێنانی گەشەکردن بۆ هەردوو لایان نییە، بگرە لە دەوری داواکارییەکی جیاخوازانەی کۆنەپەرستیی ئیمپریالیستیدا دەسووڕێتەوە کە بەتوندی بەبەرژەوەندیی دەوڵەتە بێگانە چاوچنۆکەکانەوە بەستراوە و ئامانجی هەڕەشەکردنە لە سەربەخۆیی و یەکەتیی نیشتمانی و تەکانە شۆڕشگێڕانەکەی عێراق.

گەلێک ڕووداو پاڵ بەو دەستە دەرەبەگە و نیازە جیاخوازی و ئارەزووەکانیانەوە دەنێن بۆ تێکدانی هەر هەوڵێک بۆ گەیشتن بەچارەسەرێکی ئاشتییانە و ئەمەش هەندێک لە ڕووداوەکانە:

١- دالدەدانی هەموو شیوعی و پیاوکوژ و ڕاکردووەکان لە دەستی عەدالەت بەمەدەنی و سەربازییەوە و نەدانیان بەدەست کاربەدەستانی حکوومەت.

٢- گەڕانی کۆمەڵە پەراگەندەیەکی ئەو چەتە چەکدارانە بەگوند و ناوچەکانی باکوردا و بەکارهێنانی شێوازی هەڕەشەوگوڕەشە لەگەڵ هاوولاتیاندا بۆ بەگەڵ کەوتنیان و سەپاندنی سەرانە و کۆکردنەوەی چەک لە خەڵکی بێ دەسەلات.

٣- دەرکردنی ڕێنوێنی لەلایەن نوێنەرانی یاخیبەکانەوە بو خەڵکی ناوچەی باکور کە نەچن بۆ لای کاربەدەستانی حکوومەت و، ناچارکردنیان بۆ ئەوەی بۆ هەموو کێشەیەکیان تەنیا بۆ لای ئەوان بچن.

٤- پشکنینی ئۆتۆمۆبێل لەسەر ڕێگە سەرەکییەکان و ڕاووڕووت و بەتاڵانبردنی ماڵ و دارایی هاوولاتیان.

٥- هێرشکردنە سەر بنکە دوورەکانی پۆلیس و بەدیلگرتنی پۆلیسەکان و بەتاڵانبردنی چەک و کەلوپەل و پێویستییەکانی بنکەکان.

٦- برینی هێڵی تەلەفۆن لەنێوان شار و شارۆچکەکان بۆ کارکردنە سەر کارەکانی دەسەڵاتدارانی حکوومەت و پەکخستنی مامڵەتی خەڵکی.

٧- تەقەکردن لە سەنگەرەکانی هێزە چەکدارەکان.

٨- ڕفاندنی خەڵک و فەرمانبەرانی کارگێڕی، وەک ڕفاندنی قایمقامی مێرگەسۆر و ڕفاندنی سێ کەس لە (حەرەس قەومی) لە مەخموور و پێنج کەسی تریان لە ناوچەی ئاڵتوون کۆپری و پێنجی تر لە ناوچەی (عێن دبس).

٩- لە مێژووی ١٩٦٣/٥/٥ سێ کەس لە یاخییەکان و شیوعییە ڕاکردووەکان هەڵیان کوتایە سەر گوندی -إبن ناصر- چەک و ماڵ و پارەیان بەتاڵان برد و سووکایەتییان بەخەڵکی بێ دەسەڵاتی گوندەکە کرد و کردیانن بەپەند.

١٠- لە مێژووی ١٩٦٣/٥/١٤ جیاخوازەکان تەقەیان لە کەرتە کاراکانی سوپا کرد لە ناوچەی بەرژەوەندیی کارەبای نیشتمانی لە دووبز.

١١- جەبار جەباری و عادیل عیزەتی چەتە لەگەڵ سەد و پەنجا چەتەی تری دەستوپێوەندیان هێرشیان کردە سەر ناوچەی - قەرە حەسەن - و دەستیان بەسەر چەکەکانی دێیەکەدا گرت و بەرەو گوندی تەکیەی جەباری کشانەوە - و هەمووشیان لە جەماعەتی بارزانی بوون.

١٢- جیاخوازەکان لە ناوچەی هەریر هێرشیان کردە سەر ئۆتۆمۆبێلێکی ئەمبولانس (اسعاف) لەکاتێکدا سەربازێکی نەخۆشی دەگوێزایەوە و تفەنگی ئەو هەردوو سەربازەی لەگەڵ نەخۆشەکە بوون بەفیشەک و کەلوپەلەکەیانەوە بەتاڵان برد.

١٣- لە مێژووی ١٩٦٣/٥/٢٨دا هێرشیان کردە سەر گوندی زلکە لە ناوچەی مەیدان و شێخ نوری زلکەیان کوشت و گوندەکەشیان ئاگر تێ بەردا لەبەرئەوەی نەیویست هاوکارییان بکات، ئەمەش خەڵکە هاوڵاتییەکانی ناچارکرد کە پەنا بۆ پۆلیسی مەیدان ببەن.

١٤- لە مێژووی ١٩٦٣/٦/٤دا، جیاخواز و شیوعییە ڕاکردووەکان تەقەیان لە هێزێکی سوارەی سەلاحەدین کرد و ئەو تێکچڕژانە پێنج سەعاتی خایاند کە بەکشانەوەی یاخییەکان کۆتایی هات زیانی شازدە کوژراو و سێ بریندار و هەشت دیلیان لێ کەوت و لە هێزی سوارەکانیش شێخ سامی عەبد غەزالەی سەرۆکی عەشیرەتی منبثانی شەهید کرا.

١٥- لە مێژووی ١٩٦٣/٦/٥ جیاخوازەکان بۆ ماوەی چارەکە سەعاتێک تەقەیان لە هێزی سوپ لە - حاجی ئیبراهیم بەگ - کرد کە بەکوژرانی هاوڵاتییەک و برینداركردنی یەکێکی تر کۆتایی هات و چوار سەربازی هەڵاتوویش دەستگیرکران.

کاتێکدا بەدوای ئەو شیوعی و ڕاکردوو و یاخییانەدا دەگەڕان کە کاری گێرەشێوێنییان لە ناوچەکەدا دەکرد و یەکێک لە لاوەکانی حەرەس قەومیشیان کوشتبوو.

١٧- عومەر مستەفای جیاخواز کە نازناوی -عومەر دەبابە-ی هەیە نووسینگەی کەمال محیەدین-ی پارێزەری لە کۆیە کردووەتە دادگە و حوکمی ستەمکارانەی دەرهەق بەکەسانی بێ تاوان سەپاندووە.

١٨- جیاخوازەکان لە ئامێدی و زاوێتە و زاخۆ و ناوچەی تر شەڕیان بەئۆتۆمۆبێلی ڕێوینگ فرۆشتووە و دەستیان کردووە بەدەستبەسەرکردنی هەندێک نەفەری ئۆتۆمۆبێلەکان و ڕفاندنی هەندێکی تر و دانیشتوانیشیان لە بەجێهێنانی کارەکانیان قەدەغە کردووە.

١٩- تاوانباران تەقەیان لە باڵەفڕێکی هیلیۆکۆپتەر کردووە لە کاتێکدا کە بەسەر ناوچەی چەمچەماڵدا سووڕاوەتەوە و قاچی باڵەفڕەوانەکەیان بریندار کردووە.

٢٠- جیاخوازە ناپاکەکان (خائینەکان) دادگەیەکی ئاژاوەگێڕییان لە خانەقین پێک هێناوە و حوکمی چوار هاووڵاتیی بێ تاوانیان بە لە سێدارەدان داوە و حوکمەکەش بەڕاستی جێبەجێ کراوە.

٢١- لە مێژووی ١٩٦٣/٦/٦دا، یاخییەکان ڕێگەیان بەکاروانێکی ئازووخە (تموین) لە پاسگەی نەزمی گرت و شەڕێکی خەست لەگەڵیاندا ڕووی دا کە چەند سەعاتێکی خایاند.

٢٢- لە مێژووی ١٩٦٣/٦/٨دا چەتەکان ڕێگەیان لە کاروانێکی تری ئازووخە لە ناوچەی کەلار گرت و تەقەیان لێ کرد.

٢٣- هەر لە مێژووی ١٩٦٣/٦/٨دا هێرشیان کردە سەر کاروانێکی سەربازیی سەربازی مۆڵەت پێدراو کە لە حاڵەتی هاتوچۆی ئاساییدا بوو لە ناوچەی -سپیلک- ملازمی شەهید عەباس کەمال و سێ سەربازیان کوشت و ٢٣ نەفەر و پلەدار و سەربازیان بریندار کرد و چوار ئۆتۆمۆبێلی سەربازیشیان بەناهەق سووتاند.

ئەمە مشتێکی نموونەی خەروارێکی ئەو ڕووداو و ئاژاوانەیە کە جیاخوازەکان لەکاتی ماوەی وتووێژدا ئەنجامیان داوە وێڕای کاری تاوانکاریی تریان لە هاندانی پۆلیس و سوپا لە کورد بۆ ڕاکردن بەخۆ و بەچەکەکانیانەوە.

جا بەپێی ئەوانەی پێشەوە و سووربوونمان لەسەر پاراستنی هاووڵاتیان لە ناوچەی باکور و گەڕاندنەوەی ئاسایش و ئارامی بۆ هەموو لایەکی نیشتمان، بۆ ئەوەی حکوومەتی نیشتمانی بتوانێ هەموو ئەوانە جێبەجێ بکات کە لە بەرنامە قۆناخبەندییەکەی ئەنجوومەنی نیشتمانیی سەرکردایەتیی شۆڕشدا هاتوون و لەسەر خواستی گەل بۆ پاراستنی سەربەخۆیی یەکەتییە نیشتمانییەکەی لە یاری پێکردنی ناپاکە کۆنەپەرستە جیاخوازەکان بڕیارمان دا لەمڕۆوە دەست بکەین بەپاککردنەوەی ناوچەکانی باکور لە پەراگەندە شکست خواردووە بارزانییەکان و دەستوپێوەندەکانیان و هەروەها بڕیاریشمان دا هەموو ناوچەکانی باکور بەناوچەی جووڵانەوەی کردەوەیی دابنێین.

ئەنجوومەنی نیشتمانیی سەرکردایەتیی شۆڕش ئاگاداریی ئەو تاخمە ناپاکەی لە قسە و خواست و یەکەتیی نیشتمانی دەرچووە دەکاتەوە، کە لە ماوەی ٢٤ سەعاتدا لە بڵاوکردنەوەی ئەم ئاگادارییەوە چەک فڕێ بدەن و پشتگیریی خۆیان بۆ حوکمی نیشتمانیی دیموکراتیی میللی ڕابگەیەنن، بۆ ئەوەی ناوچەکە لە شەڕوکوشتار دوورکەوێتەوە و بۆ ئەوەی هەموو بۆ بنیاتنانی نیشتمانە ئازادە گەشەکەیان کار بکەن. ئەگەر نا، ئەوا ئەنجوومەنی نیشتمانی هەموو ئەو ئەنجامانەی لە هەڵوێستە ناپاکەکانیان دەکەوێتەوە، دەخاتە ئەستۆی ئەم تاخمەیە.

هاووڵاتیان

ئەنجوومەنی نیشتمانیی سەرکردایەتیی شۆڕش داوا لە سەرجەم هاووڵاتیان دەکات کە پشتی هێزە چەکدارەکان و دەسەڵاتدارە حکوومەتییەکان بگرن و یارمەتییان بدەن بۆ لەناوبردنی ئەو تاخمە ناپاکە و خەبەر لەو کەسانەش بدەن کە دەیانەوێ بەهەر شێوەیەک بێت یارمەتییان بدەن.

- بژی شۆڕشی ١٤ی ڕەمەزانی پیرۆز و مردن بۆ ناپاکە جیاخوازەکانی دوژمنی گەل.

ئەنجوومەنی نیشتمانیی سەرکردایەتیی شۆڕش

لە [illegible]ی موحەڕەمی حەرامی ساڵی ١٣٨٣ی کۆچی ڕێکەوتی [illegible]ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٦٣ی زایینی [illegible] چووە.

دەکۆمێنتی ژمارە (١٨)

پارتی دیموکراتی کوردستان
ڕونکردنەوەی سیاسەتی دوای قاسم و هەڵوێستی پارتیمان

مەکتەبی سیاسی
-١٥-٢-١٩٦٣

هەڤاڵانی بەڕێز
ئەندامان و پاڵێوراوان و لایەنگرانی پارتی دیموکراتی کوردستان
پێشمەرگە قارەمانەکان
خەباتکەرە نەبەزەکانی ڕێگەی ڕزگاری کوردو کوردستان

لەم کاتە مێژوویی یە ناسکەدا کە لە ژیانی گەل و نیشتمان و شۆڕشەکەمانا تێئەپەڕی بە پێویستی سەر شانی خۆمانی ئەزانین کە ئەم ڕاستیانەی لای خوارەوەتان بخەینە پێش چاو بەبێ هیچ لێ شاردنەوەو پێچ و پەنایەك.

١-هیچ گومانی تێدا نی یە کە خەباتی لاسارانەی چەکداری توندو تاڵی پڕ فیداکاری و قارەمانانەی ئێوە لەژێر ئاڵای پارتی یە پێشڕەوەکەتاندا هۆی هەرە گەورەو گرنگی (٠) بوونی قەلای زوڵم و زۆری دیکتاتۆریەتی (قاسم)ی خوێن ڕێژ بوو بەئەندازەیەکی وا کە هەر بەتاقە پالێك تەفروتونا بوو.

٢-وەکو ئەیزانن نەتەوەکەمان کە دەستی لەسەرو ماڵی خۆی هەڵگرتبو وە ژن و منال و دوارۆژی خۆی هاویشتبووە ناو جەرگەی شەڕێکی خوێنینی بەسامەوە هیچ دوژمنایەتیەکی شەخسی نەلەگەڵ دەستەو دائیرەی قاسم نەبوو وەهیچ یەکێ لەئێوە لەبەر هۆی تایبەتی و شەخسی نەببوو بە نیشانگای هێرش و زۆرلێکردنی ئەو دەستەو دائیرەیە، هۆی گەورەو گرنگی چەك هەڵگرتنتان بەرامبەر بە قاسم ئەوە بوو کە ئەو کابرایە دامەزرێنەرو بەرگری ڕژێمێکی دکتاتۆری عەسکەری بوو بە پێچەوانەی ویستنو دەسکەوتی گەل بە گشتی، گەلی عێراقی لە هەموو مافە دیموکراتی یەکانی خۆی بێ بەش کردبوو وە هەموو ئەو هیوایانەی پووچو بێجێ کردبوو کە بەشۆڕشی (١٤) تەموزی یەوە بەستبوو وە بە ئاگرو ئاسنو بەندیخانە حوکمی وولاتی ئەکرد وە بەرامبەر گەلی کوردیش بە تایبەتی سیاسەتێکی دوژمنانەی هەبوو بە نیازی لەناوبردنی نەتەوەکەمان وە سڕینەوەی ناوی پیرۆزی کوردستان وە بۆ جێبەجێکردنی ئەم ئامانجە گڵاوەی کەوتبووە بەکارهێنانی پیسترین و دڕندەترین پیلانی دوژمنایەتی. بەم چەشنە زۆر ئاشکرایە کە خەباتی ئێمە دژی شەخسی قاسم نەبوو، دژی ڕژێمی قاسم بوو ئەو ڕژێمەی ئیمپریالیزم و کۆنەپەرستی کەڵکی لێ وەرئەگرت بۆیە لابردنیمان بەشەرتێکی بنچینەیی دانابوو بۆ دەست خستنی ئامانجەکانی گەلانی عەرەب و کوردو وەهی کەمایەتی یە براکانیان.

٣-جائێستا دوای لەناوبردنی قاسم وە ڕماندنی دیکتاتۆریەتەکەی لەخۆیا گەورەترین بەندو دەرسە بۆ هەموو ئەو کەسانەی کە تەقەلاو بیروباوەڕی شەخسی خۆیان بە تاقە سەرچاوەی هەموو چاکەو چالاکی گەل ئەزانن وە خۆیان بە چاوساغی ڕێ و سەفەری شۆڕش و دروستکەری مێژوویی دائەنێن ئەم لەناوبردنە هەڵێکی مێژوویی پێشکەش بە کاربەدەستانی ڕژێمی نوێی عێراق ئەکا بۆ ئەوەی بیروباوەڕی دیکتاتۆریەتی لە ڕەگ و ڕیشەوە هەڵکێشن وە

نیزامێکی دیموکراتی ڕاستەقینەی وەهای لە جێگە دابمەزرێنن کە گەلی عێراق لەسێبەریا بە سەربەستی و سەربەرزیو دلنیایی و ئاشتی بکەوێتە خەبات لە پێناوی ژیانێکی خۆش و پڕ کامەرانیدا وە گەلی کوردیش تیایا بە مافە نەتەوایەتیەکانی خۆی بگات وە برایەتی و یەکگرتنی کوردو عەرەب لەسەر بناغەی پتەوی وەك یەکی مافی نەتەوایەتی وە سەربەستی دیموکراتی (المساوات فی الحقوق القومیە والحریات الدیمقراتیە) دروست بکرێتەوە بەوچەشنەی لەوولاتەکانی وەکو (سویسرا وە یوغسلاڤیا) دروستکراوە کەوا لە نەتەوەیەك زیاتر تێیدا ئەژی لەگەل بەرچاوخستنی ئەوەی کە بۆ چەسپاندنی یەکگرتنەوەکە وە پتەوتر کردنی برایەتیەکەمان، پێویستە بەرامبەر بەهەموو هەنگاوێك کە گەلی عەرەبی لە عێراقدا دەی هاوێژێ بەرەو جێبەجێکردنی ئاواتە نەتەوایەتیە مەشروعەکانی خۆی گەلی کوردیش ماوەی بدرێتێ بۆ هاویشتنی ئەو چەشنە هەنگاوانە.

٤-لەبەر تیشکی ئەم بیروباوەرە (پارتی دیموکراتی کوردستان) وەکو پێشرەوێکی هوشیاری دلسۆز بەجێ گەیاندنی کاری نەبۆ ڕێکەوت وەنەبۆ هێزەکەی بەرامبەرمان واز لێ نەهێنا کەوتە دەستپێشخەری هەر بەو نیازەی کە تا لەتوانادا بێ دەست خستنە داخوازیەکانی گەلەکەمان کەم ئەرك و کەم ئازارتر بێ.

لە سەعات ١٢ ڕۆژی ٨- ٢- ١٩٦٣ ئەم بروسکەیەی لای خوارەوەی لێدا بۆ مامۆستا بارزانی وە وێنەشی درا بە هەموو بنکەکانی پێشمەرگە بۆ ئاگاداری.

وێنەی بروسکەکە
ژمارە - ١٠٦
ڕۆژ - ١٩٦٣/٢/٨
سەعات - دوانزە
بۆ مامۆستای بەڕێز مستەفا بەرزانی
لە مەکتەبی سیاسییەوە

مەوقیفە قارەمانانەتان وەك سەرۆکی پارتیە نەبەزەکەمان وە سەرکردەی لەشکری شۆڕشگێری کوردستان بە عاملێکی ئەساسی ئەزانین لە هەلکەندنی گۆڕی قاسمی خوێن خۆردا بەرەنی ئێمە هەتا هێزی دوژمن نەهاتۆتەوە سەر خۆی وە پێش ئەوەی حکومەتێك لە بەغدا جێگیر ببێ وای بەباش ئەزانین داوای چەك دانان و چۆل کردنی هەموو قەزاو ناحیەکانی کوردستانیان لێ بکەین وە لەو شوێنانەدا کە بەبێ زیانێکی زۆر چەکیان لێ وەرناگیرێ هەر بە چۆلکردنی شوێنەکان وازیان لێبهێنین وە ئەگەر نەیان کرد لێیان نەوەستین بۆ ئەوەی لەم هەلە کەلك وەربگرین بۆ زیاتر نزیك بوونەوە لە دەست خستنی ئامانجەکانی کوردو کوردستان و گەلی عێراق هەروەها بەباشی ئەزانین هەول بدرێ بۆ دەست بەسەراگرتنی شارەکانی کوردستان.
ئیتر بۆ پێشەوە ......بە هەموو جۆرێك چاوەڕوانی ئەمرتانین.

تەواو

وە لەلایەکی ترەوە نوێنەری کۆمیتەی ناوەندیمان لە بەغدا هەر لەم ڕۆژەدا بروسکەیەکی بۆ ئەنجومەنی نیشتمانی سەرکردەی شۆڕش لێدا بە هاوکاری سیادەتی (فواد عارف) وە تیایا لەگەل دەربڕینی خۆشی داوایان لە کاربەدەستان کردبوو کە هەنگاوی ئیجابی گورج و گۆل بهاوێژن بۆ

براندنەوەی خوێن ڕژان لە کوردستاندا وە چارەکردنی مەسەلەی کورد بە جۆرێکی برایانە بەدان پیانانی مافە نەتەوایەتی یەکانی گەلی کورد وە حەقی بەکارهێنانی ئەم مافانە لەشێوەی (حوکمی زاتی)دا لە چوارچێوەی کۆماری عێراقدا.

٥ - لەبەر ئەوەی کەڕۆژی ١٩٦٣/٢/٩ مەکتەبی سیاسی هیچ وەلامێکی وەرنەگرتووە نە لەحکومەت وە نە لەمامۆستا بەرزانی یەوە بروسکەیەکی لێدا بۆ سیادەتی (فواد عارف) وە لێپرسراوی بەغدامان بۆ ئەوەی لەبارەی هەنگاوەکانی حکومەتی تازەوە پرسیاریان لێبکەین.

ئەمە وێنەی بروسکەکەیە
العدد / ١٠٨
التأريخ ١٩٦٣/٢/٩
من المكتب السياسي
الى سيادة فؤاد عارف

نرجو الاتصال بنا انتم والاخ صالح اليوسفي لاسكليا على ذبذبة (٤٩٠٠) مع المحطة اللاسكلية المسماة ب(الجبل) و بالمورس APG وذلك في بداية الساعة اعتباراً من ١٤٠٠ الى ١٩٠٠ ومن الساعة ٢٠٠٠ الى ٢١٠٠

٦-کە هیچ وەلامێکیان دەستنەکەوت لە ڕۆژی ٩٦٣/٢/١٠ دا بروسکەیەکمان ڕاستەوخۆ نارد بۆ سەرۆک کۆمار وە ئەو شوێنانەی کاروباری ڕژێمی تازە دەبەن بەڕێوە وە ئەمە وێنەکەیەتی.

الى سيادة رئيس الجمهورية العراقية المحترم
المجلس الوطني لقيادة الثورة الموقر
سيادة رئيس مجلس الوزراء المحترم
سيادة وزير الدولة فؤاد عارف المحترم
سيادة وزير الزراعة باباعلي الشيخ محمود المحترم

في هذه الساعة الحاسمة في تأريخ جمهوريتنا العراقية جمهورية العرب والاكراد إننا إذ نهنيء شعبنا العظيم بعربه وأكراده واقلياته المتاخية، بازاحة ديكتاتورية قاسم الاثيمة الملطخة بدماء شهدائنا الابرار. نود ان نؤكد لكم باننا لم نكن في يوم من الأيام طلاب حرب، بل كنا و مانزال طلاب حق و أن أمامكم الآن بعد أن وفقتم في دك معاقل الظلم والطغيان واجبا خطيرا ملحا، هو العمل على حل مشكلة كردستان بصورة اخوية ديمقراطية صونا للأواصر الوثيقة بين شعبينا و حقنا للدماء العربية والكردية العزيزة علينا جميعا ، وعليه نرى أن اتخاذكم الخطوات الايجابية الفورية بهذا الخصوص امر يحتمه مصلحة الشعب العراقي بأسره وان كل تأخير في هذا العمل يكلف شعبينا الكثير من الدماء والآلام والجهود مما يتيح الفرص للمستعمرين والأعداء للنيل من جمهوريتنا، فنناشدكم الاعلان عن ايقاف اطلاق النار وانهاء العمليات الحربية في كردستان بصورة رسمية وفورية والإشعار الى القوات العراقية المسلحة بالعودة الى ثكناتها المعتادة و اطلاق سراح جميع الموقوفين والسجناء الذين تعرضوا للأضطهاد بتهم الإشتراك بصورة مباشرة او غيرة مباشرة في ثورة شعبنا ضد دكتاتورية قاسم وإعادة المبعدين والمنقولين والموظفين المنقولين من الاكراد الى كردستان وتعويض المتضررين وإعادة بناء القرى والاماكن المهدمة من جراء القمع الدموي الدكتاتوري و ابعاد ومعاقبة المسؤولين الذين كانوا اداة تعذيب و اضطهاد في يد الدكتاتور المجنون

قاسم لبث روح التفرقة والشقاق بين ابناء الشعب العراقي و لتثبيت أركان دكتاتوريته المتزعزعة، وكذلك الإعلان فوراً وبصورة رسمية صريحة عن الاعتراف بحق الشعب الكردي عن التمتع بحقوقه القومية المشروعة في اطار (حكم ذاتي) ضمن الجمهورية العراقية، وارسال وفد رسمي للتفاوض بخصوص الأسس والتفاصيل لترسيخ الروابط الأخوية والنضالية بين الشعبين العربي و الكردي واقامتها على قواعد متينه من التعاون المتبادل الحر، مما يحقق التحرر والديمقراطية ويشكل السبب الأوحد والأسلم لتحقيق الأماني القومية للجميع، أن الشعب العراقي وجيشه الباسل وفصائل الأنصار الوطنية الشجعان في كردستان وعوائلهم وذويهم وعوائل الشهداء والمنكوبين جميعاً متلهفون الى تحقيق هذه المطاليب العادلة بأسرع وقت لتعود السلام والوئام الى ربوع عراقنا العزيز.

عاشت الوحدة النضالية بين الشعبين العربي والكردي في سبيل تحقيق اهدافهما الوطنية وأمانيهما القومية.

المكتب السياسي
للحزب الديمقراطي الكردستاني
٩٦٣/٢/١٠

دوایی بروسکەی لای خوارەومان نارد بۆ هەموو بنکەکانی پێشمەرگە
ژمارە : ١١٢
ڕۆژ : ١٩٦٣/٢/١٠

لە مەکتەبی سیاسی‌یەوە بۆ هەموو بنکەکانی پێشمەرگە.
سلاوێکی شۆڕشگێڕانەی گەرم
پێویستە بە ووردی ئەم ئامۆژگاری‌و فرمانانەی خوارەوەمان جێبەجێ بکەن

١ – هەر هێزێکی میری بیەوێت لە ناوچەکانی شەڕەوە بگەڕێتەوە بۆ بنکەکانی جارانی خۆی نابێ تەقەی لێبکرێت لە حالەتی دیفاع دانەبێ.

٢ – هەر هێزێکی میری بیەوێت بەنیازی زەخیرە هێنان یا بۆ بەهێزکردنی لەشکری میری لە کوردستاندا بێت‌و بچێت پێویستە لەسەرتان بەربەستی بکەن.

٣ – پێویستە هەموو هێزتان کۆکەنەوە وە ئامادەبن بۆ هەموو فرمانێکی پێویست وە ئیجازەدان قەدەغەیە تا ئاگادارتان ئەکەین.

٤ – بەپێی توانا هەوڵ بدەن بۆ گرتنی مەرکەزی ناحیەو قەزاکان بۆ بەربەستکردنی خراپە وە پارێزگاری ئەمن‌و ئاسایش. هەوڵ بدەن ئەم فرمانانە بەبێ (اصطدام) پێك بێت. هاوکاری لەگەڵ ڕێکخراوەکانی پارتیمان بکەن لە هەموو ئەو شوێنانەدا.

٥ – ئاگادارتان ئەکەینەوە پێویستە بەپێی فرمانەکانی سەرەوەمان ڕەفتار بکەن.
ئیتر بۆ پێشەوە.

ڕۆژی ١٩٦٣/٢/١١ بروسکەمان لە هەموو بنکەکان وەرگرت کەوا ئامادەن بۆ جێبەجێکردنی هەموو ئەو فرمانانەی پێ یان سپێردراوە تەنانەت لەهەندێ جێگەی وەکو کۆیەو هەڵەبجە هێزی

پێشمەرگە پێشەکی دەستیبەسەر شارەکاندا گرتبوو وە وەکو لەسەرچاوەکانی حکومەت زانیمان لە هەموو شوێنێکەوە هێزی پێشمەرگە بەرەو شارەکان ئەکشا.

لە ١١-١٩٦٣/٢/١٢ دا نامەیەکمان وەرگرت تیا نووسرابوو کەوا سەرۆکی پارتیمان بڕیاری داوە شەڕ بوەستێنرێ هەتا ئاگادارکردنێکی تر تەقە نەکرێ. مەکتەبی سیاسیش لەسەر ئەو فەرمانە ئەم بروسکەیەی لێدا بۆ هەموو بنکەکانی پێشمەرگە (لەشکری شۆڕشگێڕی کوردستان).

بروسکەکە:
ژمارە ١١٨
ڕۆژ ١١-١٢/ ٢/ ١٩٦٣

لە مەکتەبی سیاسییەوە

بۆ هەموو بنکەکانی پێشمەرگەی (لەشکری شۆڕشگێڕی کوردستان)
سلاوێکی شۆڕشگێڕانە
وا بەدوای بروسکەی ژمارەی ١١٢ ڕۆژی ١ /١٩٦٣/٢ مان لەسەر بڕیاری سەرکردەی گشتی شۆڕشی کوردستان مامۆستا بەرزانی پێویستە هەموو هێرش و پەلاماردانێك بووەستێنن جگە لە دیفاع کردن هەتا ئاگادارکردنێکی تر.
ئیتر بۆ پێشەوە.

لە ١٩٦٣/٢/١٣ دا لێ پرسراوی بەغدامان هەڤاڵ (صالح یوسفی) وە رئیس اول (کریم قەرەنی) ئەم بروسکەیەی خوارەوەمان وەرگرت.

بروسکەکە
العدد / بلا
التاریخ / ١٩٦٣/٢/١٣

من السید (صالح الیوسفی) مسؤول الحزب الدیمقراطي الکردستاني لمنطقة بغداد في کرکوك الی مقر قیادة الانصار الوطنیة العام -مکرر المکتب السیاسی للحزب الدیمقراطي الکردستاني

وصلنا مع السید لقمان ملا مصطفی البارزاني مقر قیادة الفرقة الثانیة في کرکوك ب"طائرة في طریقنا الی قلعةدزة للاتصال بکم. تعطلنا فی کرکوك بالنظر لرداءة الاحوال الجویة، علمنا بوجود جماعات مسلحة تقترب من القصبات والمدن وان قسما منهم دخلوا الی کویسنجق یرجی منع ایة جماعة تقوم باي عمل استفزازي مهما کان فورا. تحرکنا بسیارة عسکریة الی مقرالحامیة فی السلیمانیة. لغرض الحرکة. نرجوا من طرفکم تامین طرق المواصلات واعلامنا فورا وقیادة الفرقة الثانیة.

رئیس اول (کەریم قەرەنی) (صالح عبدالله الیوسفي)

٧- پێش ئەوەی وەڵامی هەڤاڵ صالح عبدالله یوسفی وە کاك کەریم قەرەنی بدرێتەوە ئەم بروسکەیەی لای خوارەوە لێدرا بۆ هەموو بنکەکانی پێشمەرگە.

ژمارە ۱۲۲
ڕۆژ ۱۹٦۳/۲/۱۳
بروسکەکە

لە مەکتەبی سیاسی‌یەوە
بۆ هەموو بنکەکانی پێشمەرگە

بە ئەمری سەرکردەی گشتی لەشکری شۆڕشگێڕی کوردستان، پێویستە بە ووردی پەیڕەوی ئەم فرمانانەی خوارەوە بکەن.

١ - پەلاماردان و تەقە کردن ئەوەستێ لە حاڵەتی دفاع دا نەبێ هەتا ئاگادارکردنێکی تر.
٢- جگە لە پێشمەرگە (لەشکری شۆڕشگێڕی کوردستان) نابێ هیچ دەستە یا کەسێك چەك هەڵبگرێ وەیا بە چەکەوە بسووڕێتەوە بەبێ ئیزنی سەرکردەی پێشمەرگە.

تەواو

دوابەدوای ئەم بروسکەیەی سەرەوە، وەڵامی هەڤاڵ صالح یوسفی وە کاك کریم قەرەنیش بەم بروسکەیەی لای خوارەوە درایەوە.

العدد - بلا
التأريخ - ۱۹٦۳/۲/۱۳

من المكتب السياسي
الى سيادة الأخ صالح اليوسفي وسيادة الرئيس الأول (كريم قرني)

١- اكدنا على الأوامر الصادرة بخصوص ايقاف التحركات واطلاق النار الا في حالة الدفاع
٢- اكدنا على منع حمل السلاح لغير المنتسبين الى الفصائل الأنصار الوطنية منعا باتا. لغرض تأمين سفركم نرجو الاتصال بنا حال وصولكم مقر الحامية فى السليمانية بغية تبليغكم بالتعليمات اللازمة.

تەواو

دوای ئەمە کە گەیشتە سلیمانی ڕێوشوێنیان بۆ دانرا بۆ ئەوەی بەسەلامەتی بگەنە سەرۆکی پارتیمان.

٧-وە بۆ ئەوەی لە کاتی گفتوگۆ کردن لەگەڵ حکومەتدا ڕەچاو بکرێ مەکتەبی سیاسی نامەیەکی پێشکەش بە سەرۆکی پارتیمان کرد کە لە خواردوە هەندێك لە ناوەڕۆکەکەی ئەخرێتە بەرچا.

(هەندێك لە ناوەڕۆكی نامەكە)

بۆ مامۆستای بەڕێز كاك مستەفا بەرزانی
بۆ هەڤاڵانی بەڕێزی مەكتەبی سیاسی بەڕێز كۆمیتەی ناوەندی

سلاوێكی شۆڕشگێڕانەی گەرم

لەم كاتە ناسكەی مێژووی گەل‌و نیشتمانەكەماندا بە پێویستی ئەزانین ئەم ڕاستیانەتان بخەینە پێش چاو لەبەر تیشكی بڕیارەكانی كۆبوونەوەی شەشەمین كۆمیتەی ناوەندی بە ڕێزەوە بیروباوەڕی پارتیمان.

١- لابردنی عبدالكریم قاسمی خوێن ڕێژ هەلێكی باش هەڵ ئەخات بۆ گێڕانەوەی ئاشتی‌و ئاسایش بۆ كوردستان وە مەسئولیەتی كەڵك وەرگرتن لەم هەلە لە پێش ئێمەدا ئەكەوێتە سەر شانی كار بەدەستانی حكومەتی تازە.

٢- ئەو هەنگاوانەی هەتا ئێستا هاویشتوومانە ئەگەر زیاتر نەبن كەمتر نین لەوانەی كە پێویست بوو بهاوێژرێن بۆ دەرخستنی ئاشتی خوازی‌و نیاز پاكی خۆمان بۆیە ئەبێ لەمەولا حكومەت هەنگاو بهاوێژرێ بۆ نزیك بوونەوە.

٣- لە سەرانسەری كوردستاندا مەعنەویەتی كۆمەڵایەتی خەڵك لە هەموو كاتێكی تر بەرزترە.

٤- عەفووەكانی ئەم دواییەی قاسم ڕیزەكانمانی بەتەواوی پاك كردۆتەوە لە هەموو ئەو كەسانەی مەترسی هەڵهاتن‌و خۆبەدەستەوەدانی بێ قەیدو شەرتیان لێ‌ئەكرا.

٥- پڕوپاگەندەو بیروباوەڕی عەرەبایەتی توندو تیژی حكومەتی تازە هێزی میللەتەكەمانی لە هەموو كاتێكی كە باشتر لە دەوری ئاڵای پارتی‌یە نەبەزەكەمان كۆكردۆتەوە.

٦- هیچ كەس نی‌یە كە وەرگرتنی (حوكمی زاتی) بەشەرتی یەكەم دانەنێ بۆ بڕانەوەی شەڕ. پێویستە لە هیچ زروفێكدا نەیەڵین خوێنی برا شەهیدەكانمان بە فیڕۆ بڕوات‌و كوشتن‌و بڕین‌و ماڵ وێرانی كوردو كوردستان ئەم جارەش بەهیچ دەرچێت. تەجروبەی مێژووی نەتەوەكەمان وەهی گەلانی دونیا پێویست ئەكا لەسەرمان كە یەك جار هوشیارانە وە مەردانەو ڕاست‌و ڕەوان بجوڵێینەوە بۆ ئەوەی بتوانین كەڵكی تەواو لەم هەلە مێژوویی‌یە وەربگرێت وە باوەڕی ئەو كۆمەڵە خەڵكەمان لە دەست نەچێ كەتا ئێستا ئامادەن لە پێناوی ئامانجەكانی شۆڕشەكەماندا تادوا دڵۆپی خوێنیان بڕێژن.

٧- لێدانی شیوعیەكان لەلایەن حكومەتەوە مەوقفی دەرەوەو ناودوەی ئێمە بەهێزتر ئەكات ئەگەر چی ئێمە لەو ڕەئیەشدا نین كەهیچ هاوكاریەكی خەباتیان لەگەڵدا بكەین بە پێچەوانەی ئەوە كەڵك لەم هەلە وەرگرتنمان لاپەسەندە بۆ ئەوەی بەیەك جارەكی ڕیسواو ڕووڕەشیان بكەین لەبەر چاوی میللەتەكەمان.

٨- هەروەكو لە قسەی كاربەدەستانی حكومەتی تازە دەرئەكەوێ یەكێتی لەگەڵ میسردا یەكەم ئامانجی سیاسی ئەم شۆڕشەیە كە هەر بەتەنها ئەم دۆستانە بۆ ئێمە زیاد ئەكا هەندێ دوژمنمان لێ كەم ئەكاتەوە كە بێگومان ئەتوانین كەڵكیان زۆر لێ وەربگرین.

٩- بەبێ وەرگرتنی (حوكمی زاتی) ناتوانین كەڵك لە دەستكەوتە شۆڕشەكەمان وەربگرین وە ناتوانین ئەو وەعدەی ئەیدەین بەسیلەت وە ئەو ڕێكەوتنەی كە لەگەڵ حوكمەتیشدا ئەیبەستین بە

چاکی جێبەجێ بکەین وە ناتوانین ئەو چەك و لەشکرو دەستگاو دووکانەی ئێستا هەمانە وە بە خوێن و فرمێسك بە ئارەقی ناوچەوان بۆمان پێکهاتووە بیپارێزین وە ناتوانین دوا ڕۆژ نەك دوور تەنانەت زۆر نزیکیش بۆ ئەو پێشمەرگە قارەمانانە تامین بکەین کە ژیان و مردنی خۆیان و خێزانەکانیان تەسلیم شەرەفی پارتیمان کردووە، ئەمە جگە لەو مەترسیەی کە هەڕەشە لە سەرو ماڵی هەندێ لە ئەندامە هەرە ئازاوفیداکارەکانمان ئەکا کەوا لە ڕووی خەباتیانەوە گەلێ دوژمنی شەخسیان بۆ پەیدا بووە.

١- حکومەتی تازە وادیارە لە بەعثی و وەحدەویەکان پێك هاتووە کە ئەمانە هەردوو لایان ڕەئی ئاشکراو مەعلومیان هەیە بەرامبەر بە سەرۆکی پارتیمان بەتایبەتی و بەرامبەر پارتییەکەمان بەگشتی وە ڕەئیەکەشیان هیچ کاتێ دۆستانە نەبووە لەگەڵ ئەوەشا کە ئەم چەشنە ڕەئیەی پارتیەکی سیاسی بە پێی زروف ئەگۆڕێ، بەڵام دووربینی وای پێویست ئەکات لەسەرمان کە هوشیارانە وە لەسەرخۆ لێیان بچینە پێشەوە وە هەڵوێستێکی وەکو هینەکەی ساڵی یەکەمی حوکمی قاسممان لێ ڕوو نەداتەوە.

٢- لەگەڵ ئەم هەموو قسانەمانداو وائەزانن کە ئێمە لایەنگیری ئاشتی و ئاسایش نین بەپێچەوانەوە ئێمەش وەکو هەموو ڕۆڵە دڵسۆزەکانی کوردستان حەز بە ئاشتی و ئاسایش ئەکەین بەڵام هەموو ئەزانین لەوساوە کە قاسم ئاشتی لێ شێواندووین وە گەلەکەمان بۆ پاراستنی خۆی وە دەست خستنی مافەکانی چەکی هەڵگرتووە، بە ئاشتی و ئاسایشی ڕووت و قووت نە ئامانجی پارتیمان بووە وە نەهی گەلەکەشمان، ئاشتی لەگەڵ دەست خستنی (حوکمی زاتی) ئەو پەڕی ئاواتمانە.

٣- لە ١٩٦٣/٤/٢٨ دا سکرتێری پارتیمان بە ئاگاداریەوە لەسەر ڕەئی هەڤاڵانی مەکتەبی سیاسی نامەیەکی بۆ سیادەتی (تاهر یحی) نووسی و لەسەر داواکردنی خۆی وە ئەم نامەیەی بەهۆی کاك (کریم قەرەنی) وە بۆ ناردووە، وە وێنەیمان بۆتان نارد بۆ کەڵك لێ وەرگرتن.

کوردستان
١٩٦٣/٤/٢

اخي الكريم

تحية خالصة:

بلغني الأخ حامل رسالتي عن رغبتك في رؤيتي وكأنه عبر عن رغبة مماثلة في قلبي تحول ويا للاسف الظروف القاهرة الى تحقيقها منذ امد ليس بقريب. لا ادري ماذا قيل لكم بصدد مقاومة شعبنا المسلحة واهدافها ، ولااعتقد إنكم تصدقون فينا أقوال من كذبنا اقواله فيكم و أعماله تجاهكم. اننا كما تعلمون من ابناء الشعب الكردي المعتزين بقوميتهم و باحترامهم لجميع الأمم والقوميات : فالشئ الذي احب ان اخبركم به هو اننا لسنا عشاق قلاقل كما ولسنا اعداء الجمهورية العراقية ، فالخدمات التي قدمها شعبنا لتثبيت كيانها دليل كاف على ذلك لدي كل منصف شريف ، فهذه الحركة قد فرضت علينا فرضاً بعد ان رفض كل مابذلناه من مساعي سليمة لأعادة الطمأنينة والاستقرار الى البلاد عن طريق تلبية مطاليب شعبنا العادلة المقدمة الى الحكومة مراراً وتكراراً و بعد ان تعرض اخواننا الى السجن والأبعاد واشد انواع الأضطهاد. و مشاعرنا للامتهان والأذلال وامجادنا للسب والتحقير ، وبلادنا لأجراءات تعسفية اتسمت بطابع الغدر والتنكيل والأبادة الجماعية ولحرب فاقت بربريتها ووحشيتها كل ما تبنته حكومات العهد المباد ضد شعبنا الآمن حتى راى كل شريف ذي ضمير حي من ابناء شعبنا من العار ان لايتحرك و أن لايناضل في سبيل الدفاع عن قوميته وكرامته وحريته ، ولا يبغى شعبنا من وراء ثورته المسلحة هذه الأنفصال عن الجمهورية العراقية كما يشيع الأعداء بل انه يكافح الظلم والطغيان في سبيل عراق ديمقراطي

مستقل. اتحاد اخوي يضمن لشعبنا الكردي كيانه القومي الخاص وللشعبين المتآخيين العربي والكردي كل ما يؤمن تطوير و تحقيق امانيهما القومية المشروعة باعتبارهما جزئين من امتين مجزئتي الأوصال، نقول اننا لا نرغب في الانفصال لا نقوله خوفا او خداعا بل عن قناعة واخلاص وفي وقت نعرف فيه ان الاتحاد او الانفصال جزء من حق الشعب المعترف به في تقرير مصيره بنفسه له الخيار ان يستعمله عندما يشاء ونعرف ايضا ان الأتحاد والوحدة التي لا تؤمن لجميع اطرافها الحد المعقول مما تصبو اليه من مصالح ومن اهداف و أماني مصيرها الأنحلال و الأنهيار عاجلاً او اجلاً.

اما قد تمادى الطاغية اللئيم في ظلمه ويريدها حرب ابادة، فما حيلة شعبنا المدافع عن حقه في الحياة الحرة الكريمة الا سبيل التحدي ويرد للمعتدي الأثيم الصاع صاعين وعلى هذا فإن المجاهدين في صفوف فصائل الأنصار الوطنية في كردستان قد عاهدوا الله والشعب المضي في مقاومتهم المسلحة حتى النصر النهائي وان لا يلقوا بأسلحتهم الى ان يدكوا صرح الدكتاتورية ويقيموا مقامه نظاماً ديموقرطياً يؤمن للشعب العراقي بأسره الحرية والسلم والرفاه، و بصدد الدخول في مفاوضات لاعادة الأستقرار والسلام للشعب الكردي في ربوع كوردستان هي ان تبدأ بخطوات إيجابية من جانب اخواننا العرب، وخشية الوقوع في مشاكل جديدة يصعب تحقيق شروط السلم والأستقرار، فأن شعبنا الكوردي يرى من الضروري لقيام كل تفاهم صحيح و تفاوض مفيد الأعتراف سلفاً (بالحكم الذاتي) لأقليم كوردستان و ان تقوم الحكومة الوطنية بأعلان ذلك في بياناتها الى الشعب العراقي وان تسند منصب الحاكم العام او رئيس وزراء الاقليم الى سيادة مصطفى البرزاني وتخوله حتى تأليف حكومة كردستان الذاتية.

ان هذه الشروط فضلاً عن كونه ضماناً ضد كل محاولات للتراجع فهو تنفيذ حقيقي للمادة الثالثة من الدستور العراقي (.) اتحاد عراقي متين يؤمن للبلاد المتعة و السيادة و الحرية والأستقلال التام و للشعب الديمقراطية و الحرية والعيش الرغيد.

من لا قيتهم من اخوان يعتبرون الموافقة التحريرية على هذه النقطة شرطاً اساسياً للدخول في المفاوضات حول جميع التفاصيل بشأن الأمور الأخرى التي هم على استعداد تام لبحثها مع الجهات المختصة اينما كان ولو انهم يفضلون كردستان لسهولة تنقلهم ، وختاماً ارجو قبول فائق احتراماتي.

المخلص

أبراهيم أحمد

١٤ - داوای جێبەجێکردنی ئەو شەرتانە ئەکەین کە لەنامەکەی لای سەرەوەدا سکرتێری پارتیمان داوای کردووە هەروەها تەئیدی هەموو دێرێکی ئەو بروسکەیە ئەکەین کە لە ڕۆژی ١٩٦٣/٢/١٠ دا لێدراوە بۆ کاربەدەستانی حکومەتی تازە. ئیتر ئامادەین بۆ هەموو فرمانێك.

مەکتەبی سیاسی ١٩٦٣/٢/١٢

هەڤاڵانی بەڕێز، ئەمەیە بە کورتی هەڵوێستو بیروڕاو هەنگاوەکانی پارتیمان هەتا ڕۆژی ١٩٦٣/٢/١٣ هیوامان هەیە لەدەو دواش پەیتا پەیتا لە هەموو ڕوو-او بەسەرهاتێك ئاگادارسان بکەین.

ئیتر بۆ پێشەوە لەژێر ئاڵای شەکاوەی پارتی‌یە نەبەزەکەمانا.

یا کوردستان ، یانەمان.

(تێبینی: تەنها بۆ ڕیزەکانی پارتیمانە)

مەکتەبی سیاسی

١٩٦٣/٢/١٥

سەرچاوە:شازین هێرش: بەڵگەنامە، پارتی دیموکراتی کوردستان- عیراق لە چەند بەڵگەنامەیەکی مێژوویدا ١٩٥٨-١٩٦٣، بەرگی یەکەم،چ١، سلێمانی ٢٠٠٣.

دەکۆمێنتی ژمارە (١٩)

نداء الملا مصطفى الى اخواننا الاكراد .

....

بسم الله الرحمن الرحيم ..

ان اصدق الكلام كلام رب العالمين فقد جاء في محكم كتابه المبين (يا ايها الذين امنوا اذكروا نعمة الله عليكم اذ كنتم اعداء فالف بين قلوبكم فاصبحتم بنعمته اخوانا)
صدق الله العظيم .

وبعد تلبية لدعوة السيد رئيس الجمهورية المشير الركن عبد السلام عارف للمحافظة على وحدة الصف الوطني وحقن الدماء البريئة وانهاء اقتتال الاخوة . ولثبوت حسن النية عند السلطة الحاكمة قررنا المبادرة الى ايقاف اطلاق النار والطلب الى اخواننا العودة الى محلات سكناهم والانصراف الى اعمالهم الحرة الكريمة وبهذا يفسح المجال للسلطة الوطنية الى اتخاذ الخطوات الكفيلة باعادة الحياة الطبيعية والامن والاستقرار الى المنطقة وتتهيأ الفرصة لاقرار الحقوق القومية للمواطنين الاكراد ضمن الشعب العراقي في وحدة وطنية واحدة وارساء الاخوة العربية الكردية على امتن القواعد بما يصونها من الوهن ويحصنها من دسائس المستعمرين والمتصيدين والطامعين وليعلم الجميع ان سيادة القانون وتامين الامن والنظام في المنطقة كفيل لحل كل مشكلة مهما كانت ... بتأييد الله ثم المخلصين ويكلل جهودهم بالنجاح فيما يريدون للشعب والوطن من وحدة وسؤدد وازدهار والله من وراء القصد ..

١ ٦٤/٦/١٠

سەرچــاوە: پـارتی دیمـوكراتی كوردسـتانی عـیراق: شۆڕشـی كوردسـتانی عـیراق ١٩٦١، ١٩٧٠/٢/١٧.(موحازەرەیـەكی د.محمود عوسمانە كە لە پەیمانگەی كادیرانی پدك دا پێشكەشی كردووە و لە ئەرشیفی مومتاز حەیدەری پارێزراوە).

دەکۆمێنتی ژمارە (٢٠)

نص البيــــــان :ـ   ١٩٦٤/٢/١٠

بســـم اللــــه الرحمــــن الرحيــــم

بناء على مقتضيات المصلحه العامه ولا ستجابه اخواننا الاكراد لما جاء في نداء مصطفى البارزاني ورغبـــه منا في اعاده الحياه الطبيعيه الى الجزء الشمالي من وطننا الحبيب ووضع حد لمحاولات الاستعمار و اذنابه وقطع دابر المستغلين والمستفيدين وحقنا للدماء البريئه وبناء على ما تمليه علينا مصلحه الوطن العليا قررنا بما يلــــــــــــــي :ـ

١ ـ اقرار الحقوق القوميه لاخواننا الاكراد ضمن الشعب العراقي في وحده وطنيه واحده وتثبيت ذلك في الدستور الموقت .

٢ـ اطلاق سراح الموقوفين والمحتجزين والمحكومين بسبب حوادث الشمال واصدار العفو العام ورفع الحجز عن الاموال المنقوله وغير المنقوله من الاشخاص الذين سبق وان حجزت اموالهم .

٣ ـ اعاده الاداره المحليه الى المناطق الشماليــــــه .

٤ ـ اعاده الموظفين والمستخدميـــــــــــــــــــــن .

٥ ـ رفع القيود المفروضه على تسويق المواد الغذائيه على اختلافهـــا .

٦ ـ الشروع باعاده تعمير المناطق الشماليه فورا وتشكيل اللجان المختلفه لتذليل الصعوبـــات التي تعترض تنفيذ ذلك دون التقيد بالاصول الروتينيه الاسلوبيه مع ملاحظه تعويض المتضرريـــــن .

٧ ـ تعويض اصحاب الاراضي التي صودرت اراضيهم من جراء هدم الدكاكين والدور بهدف تعويضـــا عادلا .

٨ ـ تتخذ التدابير بما يؤمن الامن والاستقرار في المناطق الشماليه واننا نهيب باخواننا الاكراد العوده الى الحياه الطبيعيه ليعملوا جميعا في هذا البلد وتوحيد الصف الوطني تجاه مؤامرات الاستعمار واذنابه ويعلم اخواننا الاكراد باننا متمسكون بما يؤمن حقوقهم المشروعه كاخوان متساويـــــه المواطنين في الجمهوريه العراقيه والمسؤولين من وراء التمــــــرد .

مصطفى البارزانـــي   عبد الرزاق محمود   عبد السلام عارف

سەرچـــاوە: پـارتی دیموکراتی کوردستـانی عـیراق: شۆڕشـی کوردسـتانی عـیراق ١٩٦١، ١٩٧٠/٣/١٧،(موحازەرەیـەکی د.محمود عوسمانە کە لە پەیمانگەی کادیرانی پدك دا پێشکەشی کردووە و لە ئەرشیفی مومتاز حەیدەری پارێزراوە)

دەکۆمێنتی ژمارە (٢١)

نامەی عەبدوڕەزاق نایف بۆ بارزانی لە ٢٠ی تەمووزی ١٩٦٨

بەغدا

٢٠ی تەمووزی ١٩٦٨

برام مەلا مستەفا بارزانیی بەڕێز

سلاوم هەیە و هیوای تەندروستی و بەختیاریتان بۆ دەخوازم.

کورتەیەکم بەسالح یوسفی براماندا ڕاگەیاندووە لەبارەی ئەو ڕێگە تازانەی پێڕەویان دەکەین بۆ دۆزینەوەی ڕێگەچارەیەکی لەبار بۆ ئەو کێشەیەی ئەوە چەند سالێکە هەر بەچارەسەرنەکراوی ماوەتەوە.

بۆیە دلسۆزانە هیوام وایە گوێ لە دید و بۆچوون بگرن و هاوکاریمان بکەن لە پێناوی وەدیهێنانی یەکەتیی نیشتمانی و ئەوەی کە خێر و خۆشگوزەرانیی بۆ گەلی عێراق تێدایە بەعارەب و کوردەوە.

لەگەل جوانترین سوپاس و ڕێز و سلاوم بۆ ئێوە و هەموو برایان، بەتایبەتیش کاک ئیدریس و مسعود و سوپاستان دەکەم.

دلسۆزتان

عەبدوڕەزاق نایف

بغداد

٢٠ تموز ١٩٦٨

الأخ السيد الملا مصطفى البارزاني المحترم

تحياتي وارجو لكم الصحة والسعادة .

حملت الأخ صالح اليوسفي موجزاً لما نفكر به من الوسائل اللازمة لإيجاد حل ملائم للقضية التي تبقى معلقة ولا تزال منذ سنين عديدة .

ان رجو مخلصاً الاستماع الى وجهة النظر والتعاون معنا من أجل تحقيق الوحدة الوطنية وما فيه الخير والرفاه الى الشعب العراقي عرباً واكراداً .

مع فائق شكري وتقديري وتحياتي لكم والى الاخوان جميعاً وخاصة السيد ادريس ومسعود وشكراً

المخلص

عبدالرزاق النايف

٢٢٦

سەرچاوە: مەسعود بارزانی: بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد، ب٣، شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١-١٩٧٥، هەولێر، ٢٠٠٤

دەکۆمێنتی ژمارە (٢٢)

نامەی بەکر بۆ بارزانی

که شاندێکی حکومەتی له ۱۹۶۹/۱۲/۳۱ هێنابووی

برای بەڕێز مەلا مستەفای بارزان

سڵاوێکی برایانە. پاش ئەمە، هیوام وایە تۆ و برایانی تر لە تەندروستی و ڕەحەتیی تەواودا بن لەم باروودۆخە گرانەدا کە نەتەوەی عارەب و گەلانی تێکۆشەری وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی تێدا دەژین، کە زایۆنیی ستەمکار دەستدرێژی دەکات و ئیمپریالیزمی بێزراوی نێودەوڵەتی سەرەمڕ مافی ڕەنجکێشانی گەلەکانمان پێشێل دەکات. دەڵێم: لەم باروودۆخەدا دڵی ملیۆنان لە ڕۆڵەکانی گەلی عێراقمان و گەلانی تێکۆشەری سەرزەوی داویەتە شەقەی باڵ و چاویان بەهیوایەکی گەورەوە بڕیوەتە ئەنجامی ئەو گفتوگۆیەی لەنێوانماندایە و، هیوای ئەوەیان بۆ هەیە کە ببێ بەمایەی کۆتایی هاتنی هەموو ئەو ناخۆشییانەی ئەم گەلە تێکۆشەرە مەزنە تووشی بوود. ئێوە، ئەی برا، وەک جەنگاوەرێک کە تاڵیی شەڕی چەشتووە، بێگومان لە تەنگژەی متمانەدا دەژین تا بەتەواوی لە ڕووی هەر گفتوگۆیەکی لەم جۆرەدا بکرێتەوە. ئێمەش لای خۆمانەوە، لەبەر هەمان هۆ لە هەمان تەنگژەدا دەژین، ئەم تەنگژەیەی کە ماوەیەکی دوورودرێژە باروودۆخی شەڕی خەڵکان هاڕی ناوخۆیی و شێوەکاری کۆنەپەرستی و ئیمپریالیزم دروستی کردووە و گەشەی پێ داوە، بەڵام قسە لەبارەی تەنگژەی متمانەوە پێویستە لە چوارچێوەی گەڕان بەدوای باشترین شێوەی خۆ لێ لادانیدا بخولێتەوە، نەک دەست پێوەگرتنی بۆ ڕووخاندنی هەر پردێک کە بەنیازی چارەسەری ئاشتیخوازانە و دیموکراسییانەی پرسی کورد دروست دەکرێ، تا عارەب و کورد، وەک دوو میللەتی دۆست و برا، لە چوارچێوەی یەک نیشتمان لەژێر سایەیدا بژین و پێکەوە تێ بکۆشن بۆ ماف و ئاواتە دوورەکانیان، بەشان و شکۆ و بەگەشانەوەوە.

لە کۆتاییدا ئاواتەخوازی سەرگرتنی ڕەنج و تەقەلای ئاشتیخوازانەتانم. خوا هەموومان سەربخات بۆ ئەو شتانەی کە چاکەی گەلی عێراقیان بەعارەب و کورد و، چاکەی گەلانی تری تێکۆشەر و چەوساوەشیان تێدایە.

براتان

ئەحمەد حەسەن بەکر

سەرکۆماری عێراق

الأخ الملا مصطفى البارزاني المحترم

تحية أخوية، وبعد،

أرجو أن تكونوا وبقية الإخوان في صحة وراحة تامتين
في هذا الظرف العصيب الذي تعيشه الأمة العربية والشعوب المناضلة
في بلدان الشرق الأوسط، حيث العدوان الصهيوني الغاشم
والانتهاكات المستمرة لحقوق وأراضي شعوبنا من جانب الإمبريالية
الدولية البغيضة، أقول في هذا الظرف ترنو [illegible] الملايين
من شعبنا العراقي ومن شعوب الأرض المناضلة وتتطلع أنظارهم
محملة بأمل كبير عن نتائج المباحثات الدائرة بيننا متمنية لها
أن تكون الأرضية للحل الطبيعي التي يتمناها هذا الشعب المناضل [illegible]
إنكم أيها الأخ [illegible] تعيشون أزمة ثقة في الاطمئنان كليا
أمام أية محادثات من هذا النوع كان منطلق ذلك مرارة القتال،
ونحس من جانبنا نفس الأزمة وللأسباب ذاتها [illegible]
الأزمة التي خلقتها وعمقتها ظروف الحرب الأهلية الطاحنة منذ فترة طويلة
وأساليب الرجعية والاستعمار، ولكن الحديث عن أزمة الثقة
يجب أن يبقى في إطار البحث عن إيجاد أفضل السبل لتجاوزها و
التوصل بكل لهفة إلى [illegible] باتجاه الحلول السلمية الديمقراطية
للقضية الكردية، لكي يعيش العرب والأكراد كقوميتين متآخيتين
متآلفتين يؤطرهما وطن واحد ويظلهما ظلاله ويناضلان سوية
من أجل حقوقهما وطموحهما المشروعين في عز وازدهار.
وفي الختام أرجو لجهودكم السلمية السداد ووفقنا الله جميعا
لما فيه خير الشعب العراقي بعربه وأكراده وبقية الشعوب المناضلة [illegible]

أخوكم

أحمد حسن البكر

رئيس الجمهورية العراقية

سەرچاوە: مەسعود بارزانی: بارزانی و بزووتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، ب۳، شۆڕشی ئەیلول ۱۹۶۱-۱۹۷۵، هەولێر، ۲۰۰٤.

دەکۆمێنتی ژمارە (٢٣)

نامەی جەلال تالەبانی

بەغدا

١٩٧٢/٦/٢٢

برایانی خۆشەویست و بەڕێز

سلاوێکی گەرم

شادی و سەرکەوتنتان بەئاوات ئەخوازم

ماوەیێک لەمەوبەر نامەیێکم نووسی بۆتان بەهۆی کاک حەبیبەوە، بەلام چونکە خۆی هاتبوو بۆ بەغدا نامەکەم بۆ گەڕایەوە. وا ئەم جارە بەکوردی بۆتان ئەنووسمەوە. کە گەیشتمە بەغدا بەگەرمی لەلایەن حکوومەت و شیوعی و ڕووسەوە پێشوازی کرام نوێنەرانی هەر سێ لایان هاتنە لام. هەرچەندە لەهجەی قسەیان جیابوو بەلام ئامانجیان یەک بوو. ئەویش بریتی بوو لە هاندانمان بۆ ئەوەی یەکیەتییەکەمان تێک دەینەوە و حزبێکی تەقەدومی کوردی دروست بکەین. بۆ دروستکردنی (مغریات) و (مشجعات) و (وعودی) زۆر هەبوو. هەر لە تەئیید و پشتیوانییەوە تا سەر حوکمی زاتی.

من شیوعی و ڕوسەکانم هان دا بۆ ئەوەی دەست لە بارزانی بەرنەدەن و وەفدێک بنێرن بۆ لای کە دەسەلاتی تەواوی هەبێت وە (ضمانات) بدا بەبارزانی کە معاهەدەی ڕووس و عێراق زدی کورد نییە وە حوکمی زاتی بدرێت بەکورد بەکەرکووکەوە وە یارمەتی مالی بارزانی بدەن. لەسەر داوای عامر عەبدوللا بەو مەعنایە نامەیێکم بۆ کاک عەزیز محەمەد بەکوردی نووسی کە لە مۆسکۆیە. پاشان بیستمەوە کە کراوە بەعەرەبی و بەبرووسکە سەفارەت ناردوویەتی بۆ موسکۆ بۆ ڕووس زۆرم قسەکرد وە هەولم دا تێیان بگەیێنم کە بارزانی دۆستیانە و دۆستایەتیان لەگەلی (لەگەل کورد) مایەی قووەتە بۆیان لە عێراقدا وە ئەمەش سەبەبی هەقیقیی نێزیکی حوکمی بەغدایە لێیانەوە، بۆیە هەق نییە بارزانی بەردەن.

(١) حکوومەت و ڕووس و شیوعی نیازیان دروستکردنی (تەجەموعێکە) دژی بارزانی بەناوی (حزب) یان (کۆمەل) یان هەر شتێکی تردوە بێت.

(٢) دکتۆر مراد هاتە لام داوای لێ کردم کە حزبێک دروست بکەم و ڕووس و شیوعی یارمەتیم بدەن. حکوومەتیش حوکمی زاتیمان بداتێ بەکەرکووکەوە. چونکە حازرنین کەرکووک بدەنە بارزانی. وە گوتی ڕووس و حکوومەت و شیوعی یارمەتیت ئەدەن وە زۆر کەس هەیە ئامادەن لەگەلت بن لەناو پارتی و لە دەرەوەی پارتی.

(٣) جەماعەتێک هەن لە کوردی مستەقیل وەک هەمزە عەبدوللا، نەژاد، خەسرەو، سالح حەیدەری، کە

خۆیان بەتەقەدومی ئەزانن و عەلاقەیان بەکاک دارا تۆفیقەوە هەیە، زۆرجار هاتنەلام و چوومە لایان. داوای حزبێکی کوردی یان تەجەموعێکی کوردی تەقەدومی ئەکەن کە داخلی جەبهە بێت. من بۆم شەرح کردن کە ئەمە فاشیلە چونکە تەجروبەی ئێمە هەیە. لە وەرامدا گوتیان بە ٣ شەرت ناجیح ئەبێت کە بریتین لە:

أ- پشتیوانی رووس بۆی - گوتیان ئەبێت.

ب- پشتیوانیی حزبی شیوعی و پارتی شۆڕشگێڕی پێشوو گوتیان ئەمەش پێویستە بێتەدی.

جـ- حکوومەت حوکمی زاتی بدات پێی- گوتیان ئەبێت.

لام وایە ئەم فکرەیە لە داهاتوودا تەحقیق ئەکرێت بەیارمەتیی شیوعی و روس و بەعث.

(٤) سەدام ناردی بەشوێن من و فوئاد عارف. لە دیتنەکەدا باسی کرد کە ئەوان حازرن بۆ هەموو شتێک کە ئێمە داوای بکەین. کاک فوئاد باسی (أشراری) دەوری بارزانی کرد و گوتی ئەبێ وفود بنێرینە سەر بارزانی بۆ ئەوەی ڕێگەی ڕاست بگرێت. من لە نەوتەوە دەستم پێ کرد. پاش پیرۆزبایی هەنگاوی تەئمیم گوتم سەرکەوتنی بەندە بەچارەسەرکردنی مەسەلەی کوردەوە، ئەویش بێ بارزانی نابێت.

پێشنیهادم کرد کە خۆی بچێت بۆ لای. گوتی من ئامادەم نامە بنووسم و بارزانی ڕەئی لەسەرم خراپ بووە. گوتی لە هەموو شتێکی من بەشوبهەیە. تەنانەت کە دەمانچەمان پێک گۆڕییەوە هەر توورە بووبوو.

من پێشنیهادم کرد کە وەفدێک دەسەلاتدار بێت بەسەرۆکایەتیی عەبدولخالیق بچێت بۆ لای بارزانی بەو شەوەی بتوانی هەموو شتێک ببڕێتەوە. ئەم وەفدە دەسەڵاتی حوکمی زاتی و هەموو شتێکی هەبێت. پێش چوونی گیراوەکانی پارتی بەردرێن و مەحێ و سەرۆک جاشەکان لە عەقرە سەحب کرێنەوە. عوبێد بچێت بۆ خارجی عێراق. تەعریبی کەرکووک ڕابگیرێت. لە وەرامدا سەدام گوتی ئێمە با هەرسێکمان دانیشینەوە، بە (ئەکثەرییەت) چی قەرار درا بیکەین، منیش لە (اکثریەت) ترسام. وتی با چاکتر بیری لێ بکەینەوە و بۆی دانیشینەوە.

(٥) حکوومەت لای وایە کە جەناحێکی تەقەدومی هەیە لە پارتیدا بریتین لە نوری شاوەیس، سالح یوسفی، دارا تۆفیق، عەزیز عەقراوی. هاشم عەقراوی. مەلا ئیسماعیل. ئەمانە ئامادەن لە کاتی پێویستا دژی جەناحی یەمینیی پارتی بووەستن.

رووسیش هەر لەو باوەڕەیە، هەولیان دا من لەگەڵ ئەم جەناحە یەکخەن وە بۆ مستەقبەل پێکەوە بێن.

(٦) حکوومەت هەر خەریکی خەڵک کڕین و تاخم دروستکردنە. زۆر پارە سەرف ئەکەن. بەحسابی خۆیان زۆریان کڕیوە. وە زۆر کەسیان هەیە. بەلای منەوە نیوەی درۆیە. بەڵام لەناو پارتیدا خەڵکیان هەیە.

(٧) میسرییەکانم دی، ئەڵێن ئێمە زۆر حەز بەدۆستایەتیی بزووتنەوەی کورد ئەکەین. حەز ئەکەین لەگەڵ بارزانی دۆست بین. ئەڵێن پێمان خۆشە کورد بەهێزبێت هەرچەندە حەز بەهەڵگیرسانەوەی شەڕ ناکەین. ئەڵێن ئیمڕۆ شەڕکردنەوە بۆ کورد باش نییە چونکە دوای تەئمیم بۆ سومعەتان زۆر خراپە لەناو عەرەبدا. ئەڵێن ئێمە ئەمان گوتووە ئێوە لەگەڵ بەعس دۆست بن و پشتیوانیی بکەن. هەروەها ئەڵێن ئاگادارین کە (تەجەمموعی وەتەنی) ئێمەی تیا نین.

(٨) چینییەکان ئەختێ موهتەمن بەوەزعی کورد. ئەیانەوێ بزانن مەوقفمان چییە لە معاهەدەی ڕووس و بەعس؛ لە زاڵبوونی نفووزی ڕووس بەسەر عێراقدا. من گوتم ئێمە زدی ئەوەین. گوتیان ئەمە ڕەئیی خۆتە. ئێمە ڕەئیی بارزانیمان لا موهیمە.

هەروەها ئەیانەوێ بزانن کورد چەند ئامادەیە زدی ڕووس؟ وە زدی ئەمەریکا؟ بێت. چین حەز بەحەلی دیموکراتی مەسەلەکە ئەکەن.

(٩) سەربەست بامەرنی پیاوی میرییە. ئەوان ناردوویانە بۆ ناو جیهازی پاراستنی پارتی. شەبەکەیەکی جاسووسیی لە دەوری ئەسعەد خۆشەوی بۆ میری دروست کردووە. بەعسییەک گوتویەتی زۆر مەعلوومانمان بۆ ئەهێنێت. بڕیارە سەری مانگ بینێرنە گەلالە و بامەرنی.

(١٠) بەڕەئیی من زۆر پێویستە (١) یەکیەتی بەهێزکەین (٢) زۆر وریابین زۆر ئاگادار بین. (٣) ڕیزەکانمان بژارکەین. (٤) پێوەندی بەمیسر و چینەوە بکەین. (٥) لەگەڵ ڕووس نەیپسێنین و پێشیان هەڵنەخەڵەتێین. (٦) لەگەڵ هەموو حزب و جەماعەتەکانی بەغدا و عەرەب پێوەندی بەهێزکەین. (٧) لەناو پێشمەرگەدا جاسووسی بێگانە نەهێڵین. (٨) برادەرە گومان لێ کراو و «تەقەددومییەکان» بەرینەوە گەلالە.

نیتر هەر سەرکەوتوو بن

براتان

جەلال تالەبانی

سەرچاوە: مەسعود بارزانی: بارزانی و بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، ب٣. شۆرشی ئەیلول ١٩٦١-١٩٧٥. هەولێر. ٢٠٠٤

بەغدا
١٩٧٢/٦/٢٢

برایانی خۆشەویست و بەڕێز

سڵاوێکی گەرم

شادیی و سەرکەوتنتان بە ئاوات ئەخوازم.

ماوەیەک لەمەوبەر نامەیەکم نووسی بۆتان بە هۆی کاک [illegible]ەوە، بەڵام چونکە
[illegible] هاتبوو بۆ بەغدا نامەکەم بۆ گەڕایەوە. وا ئەمجارە بە کوردی بۆتان ئەنووسمەوە.
کە گەیشتمە بەغدا بە گەرمی لەلایەن حکومەت و شیوعی و [illegible]ەوە پێشوازییان کردم
نوێنەرانی هەموو [illegible] لایان هاتنە لام. هەرچەندە لە [illegible] یان جیا بوو
بەڵام ئامانجیان یەک بوو. ئەویش بریتی بوو لە هاندانمان بۆ ئەوەی
یەکێتی یەکمان تێکدەینەوە و حزبێکی تەقەدومی کوردی دروست بکەین.
بۆ دروستکردنی (مفرزات) و (تشجیعات) و (وجود) [illegible] ئامادە بوون.
[illegible] تا سەر حوکمی زاتی.
هەر لە تأیید و پشتیوانییەوە [illegible] دەستی لە بارزانی بەردەن
من شیوعی و [illegible] هاتن دا بۆ [illegible] (ئیمانتان)
[illegible] بنیاد بۆ [illegible] کە [illegible] ئەو داوای [illegible] حوکمی
[illegible] بە بارزانی کە معاهدەی ڕووس و عێراق [illegible] کورد [illegible]
زاتی [illegible] بە کورد بە [illegible] یا [illegible] بارزانی بەردەن.
لەسەر داوای عامر عبدالله بەو معنایە نامەیەکم بۆ کاک عەزیز
[illegible] بە کوردی [illegible] کە لەمەو [illegible]. [illegible]
[illegible] کە [illegible] بە [illegible] سەرخارەت [illegible] بۆ [illegible]
بۆ ڕووس [illegible] [illegible] کرد [illegible] گە [illegible] کە بارزانی
دۆستایەتی و دۆستایەتیان لەگەڵ [illegible] (کورد) [illegible]
[illegible] لە [illegible] ئەوەش [illegible] حوکمی
[illegible] بۆیە [illegible] بارزانی بەردەن.

حکومەت و ڕووس و شیوعی نیازیان بە دروستکردنی (تجمعێک) دژی بارزانی
بەناوی (حزب) یان (کۆمەڵ) یان هەر شتێکی ترەوە هەبێت.

(٢) دکتۆر سرد هاتە لام داوای لێکردم کە حزبێک دروست بکەم و ڕووس و
شیوعی یارمەتیم بدەن. حکومەتیش هەموو ئیمکانیاتی بداتە بە کەرکوکەوە.
چونکە هاتە سەر مێنی کە ڕێکخراوێک بدەن بە بارزانی. وە گوتی ڕووس و
حکومەت و شیوعی یارمەتیت ئەدەن چونکە زۆر کەس لەگەڵمانە ئامادەن
لەگەڵت بن لە ناو پارتی و لە دەرەوەی پارتی.

(٣) جەماعەتێک لای لە کوردی مستقل وەک حمزە عبداللە، نەژاد ئاغا حسن ئاغا و
دیاری المسیری کە هەموویان بە تقدمی ئەزانن و عەلاقەیان بە کاک دارا توفیق و
لەگەڵ زۆر جار هاتنە لام و پێوەندیان. داوای حزبێکی کوردی یان
تجمعێکی کوردی تقدمی ئەکەن کە داخلی جبهە بێت. من بۆ ئامۆژگاری
کردن کە ئێوە ئەم شتە چونکە تەجروبەی ئێمە لەگەڵیە. لە دوو ڕاوە
گوتیان بە (٣٣) مشروت ناجێح ئەبێت کە بریتین لە:
١ - پشتیوانی ڕووس بوونی ـ گوتیان ئەبێت.
٢ - پشتیوانی لاینی شیوعی و پارتی شۆڕشگێڕی پێویستە
گوتیان ئەمەشیان پێویستە بێتە دی.
٣ - حکومەت ئاوکی زاتی بداتە ئێ یە ـ گوتیان ئەبێت.
ئەڵێم وایە ئەم فیکرەیە لە ناو خۆدا تحقیق ئەکرێت بە یارمەتی
شیوعی و ڕووس لە بەغدا. باسیان کرد لە
(٤) صدام ناردی بە شوێن منا. خوداداد عارفا. لە ژێرینەکەردا کەماڵ فۆزدار
ئەوکات هاتنە لای بۆ هەموو شتێک کە ئێمە داوای بکەین. و پێشنیاری
باسی (ئاشتی‌کاری) نە ورەی بارزانی کرد و گوتی ئەبێت ... لە ئێستادا
سەر بارزانی بۆ ئەوەی ڕێگەی ڕاست بگرێت.
دە سێیەم جاری کرد. باشە پێویستە باسی هونەری تەمیم گوتم هەموو ئەمانە
پێشنیاری کردو بە چارە سەرکردنی مەسەلەی کورد دەوە ئاشتی
لە بارزانی. ... نابێت.

٤

پێشنیارم کرد کە خۆم بچیت بۆلای . گوتی من ئامادەم نامەی بنووسم و
بیار بدەی بە تێکڕا سەرۆکم ئەو نەیار بووە . گوتی لە هەموو شتێکی من بەشداربێت .
تەنانەت کە دەیانچەمانە پیادەگوتیەوە (لەم توورەیە) بوو بوو .
من پێشنیارم کرد کە دەبێ لە سەر لایەنی لادانی بە سەردانی کاک
عبدالخالق . بچیت بۆلای بارزانی بەو شەرتەی بتوانێ هەموو شتێک
بڕیتەوە . ئەم دەوزە دەسەلاتی دوکمزانی وە هەموو شتێکی لە بێت .
پێش بۆی گیراوەکانی پارتی بەردرێن و مەحی و سەرولجاشەکان
لەمەترە سەرعباکرێتەوە . عبیدە بچێت بۆ فارعی عیراق . تقریبی
کە پڕکردن بانگرسێت . لەو ماوەدا سەدام گوتی ئێمە بالە مستەکان
دانیشتنەوە ، بە (اکثریة) جێ قەرار درا ببێکە تێ ، منیش
بە (اکثریة) ترسام . دەوتی باچاکتر بیری لێ بکەینە وەو بۆی
دانیشینەوە .

(٥) حکومەتلای وایە کە جناحێکی تقدمی هەیە لە پارتیدا بەربەستێن لە
نووری شاوەیس و سالح یوسفی و دارا توفیق و عزیز عەقراوی و هاشم
عەقراوی و مەلا حسن عیلی و ئەمانە ئامادەن لەگەڵ ئێوەدا بیستا
دژی جناحی یمینی پارتی بوەستن .
رووحیشیان هەر لەو بارەوەیە . هەولیان دا کە من لەگەڵ ئەم
جناحە یەکخەن ئەو بۆ مستەفا بیکەن بێ .

(٦) حکومەت هەر هەنگی فەللەک کرین و ئاکتیم دوورست کردنە . زۆر
پارە سەرف ئەکەن . بە هەسانی خۆیان ئووریان کردیوە .
وە ئەزدم کە سیاسەت نەخەیە ، بەڵام منە وە سنووەکێ
شەمزەیە . بەڵام لە ناو پارتیدا شەنگلیان لەشیە .

٤

(٧) میسیریەکانیش دەڵێن ئێمە ئەو حزبە بە دۆستایەتی بزووتنەوەی کورد ئەزانین. ئەڵێن ئێمە پەیمان خۆشە کورد هەر ئەکەین لەگەڵ بارزانی دۆستایەتی. ئەڵێن ئێمە پەیمان خۆشە کورد بەهێز بێت لەبەرئەوە هەر بە ئینگلیزیسانەکانی شووره ناکەین. ئەڵێن ئێمەو سەرکردنەوە بۆ کورد باشترینە چونکە لەبەر ئامێری بۆسوقەتان زۆر خراپە لەناو عەرەبیدا. ئەڵێن ئێمە <u>نەمانگوتووە</u> شیوعییەکان ئەمڕۆ دەها
لەگەڵ بەعس دۆست بن دەبێ شیتوای بکەن.
ئەڵێن ئاگادارین کە (تجمع وطني) ئێمەی تیانییە.

(٨) پێمەیانگووت ئەوەی نەفتی موهیمی بە وەزنی کورد. ئەیانەوێ چینیەکان بزانن موقفمان چییە لە معاهدەی روسیا و بەعس؟ لە زال بوونی نفوزی روسیا بە سەر عیراقدا. من گوتم ئێمە چەندی ئەوەین. گوێتان ئەمە رەوتی خۆتە. ئێمە بووی بارزانیمان لا موهیمە.
هەروەها ئەیانەوێ بزانن کورد چەند ئامادەیە چەندی روسیا ؟ وە چەندی ئەمریکا ؟ بێت. پێمان حەزە بە حلی دیموکراتی مەسەلەکە ئەکەن، ئەوانیش نارەزایانە بۆ ئادرجی عێراق پیاوی میرییە.

(٩) سەربەست بامەری ئەسعەد خۆشەویستی پارێزگای [illegible] لە دەوزی جاسووسی بە کریەی پارتی. بە عشیرەکانی گوتووە زۆر دەسلوماتی بۆ میری دروست کردووە. بریارە سەری مانگ بنێرنە گەڵاڵە و باڵەکایەتی بۆ ئەوەی بیبینێت.

(١٠) بەرەئێمە زۆر پێویستە (١) یەکیەتی بەهێز کەین. (٢) زۆر وریابین زۆر ئاگادار بین (٣) ریزەکانمان بژارکەین. (٤) بەپلەوەندی بەهێز چینەوە بکەین. (٥) لەگەڵ روسیا نزیکیتر ببینەوە ئەو تێبینیانە لەبەرچاو بگرین. (٦) لەگەڵ هەموو حزب و جەماعەتەکانی بەغدا پەیوەندی بەرتەسک بگرین. (٧) لەناو هەموو ئەو ریزانەدا دیموکراسی پەیوەندی بەهێز کەین. (٨) ئەوەی برادەرە کەدەمانگوت لە جاسووسی بێگانە نەبێت.

براتان
پیشنیازەکان بە رێنوێنی دەگەنە لادان.
شێخ [illegible]

دەکۆمێنتی ژمارە (٢٤)

نامەی بارزانی بۆ ئەلێکسی کۆسیگن

سەرۆک وەزیرانی یەکەتیی سۆڤیەت

هاوڕێی ئازیز ئەلێکسی کۆسیگن – ی بەڕێز

سەرۆکی ئەنجوومەنی وەزیرانی یەکەتیی کۆمارە سۆشیالیستەکانی سۆڤیەت

سڵاوێکی گەرم.

مایەی دڵخۆشییە کە هەلی سەردانە پڕ بەخششەکەتان بۆ عێراقی وڵاتمان بقۆزمەوە بۆ ئەوەی جوانترین بەخێرهاتنتان بکەم و هیوای مانەوەیەکی خۆش و شادتان لە وڵاتەکەماندا بۆ دەخوازم، بەو هیوایەی کە سەردانەکەتان بەشدارییەکی کارای لە پەرەپێدانی پێوەندیی ئەو هاوکاری و دۆستایەتییەی لە نێوان حکوومەتە بەڕێزەکەتان و حکوومەتی کۆماری عێراقدا و لە نێوان گەلانی مەزنی یەکەتیی سۆڤیەت و لە نێوان گەلی عێراقماندا هەیە بەعارەب و کورد و کەمایەتییە براکانی و زۆر ئاواتەخواز بووم، کە شەرەفی پێشوازیتانم لە بەغدا پێ ببڕایە، بەڵام بارودۆخی سیاسیی نالەبار ڕێی لە نێوان من و وەدیهێنانی ئەو ئاواتەدا گرت.

هاوڕێی ئازیز... بەپێویستی سەرشانی خۆمی دەزانم کە بۆنەی سەردانتان بۆ عێراق بەهەل بزانم تا لە هەندێ لایەنی جیاجیای ئەو پێوەندییە ئاگادارتان بکەمەوە کە لە نێوان حزبی ئێمە و نێوان گەلی کوردمان لەلایەک و لە نێوان حزبی بەعسی سۆشیالیستی عارەب و حکوومەتی عێراقدا لەلایەکی ترەوە هەیە، چونکە من بڕوای تەواوم هەیە کە ئەم بابەتە یەکێک دەبێت لەو خاڵانەی لە ماوەی ئەو گفتوگۆیە لە نێوان شاندی عێراق و سۆڤیەتدا لە بەغدا باس دەکرێت، لەبەر ئەو بایەخە تایبەتییەی ئەم مەسەلە زیندووە لەم بارودۆخەدا هەیەتی، لەکاتێکدا کە هەوڵ و تەقەلای هەندێ ناوەندی بەرفراوانی هێزی جیاجیا لە ناوەوە و دەرەوەدا بۆ بەرەو تەنگژە بردنی بارودۆخەکە لە عێراق و کارکردن لەو ڕێگەیەوە بۆ ڕووخاندنی ئەو دەسەڵاتەی ئێستە لە بەغدا هەیە. تاو دەسێنێ و گومانیش لەوەدا نییە کە ئێوە ئاگادارییەکی تەواوتان هەیە لە باردی قەبارە و هێزی ئەو ناوەندانە، کە بێگومان زۆریشن و، من چارەسەرکردنی ئەم مەسەلەیە جێ دەهێڵم بۆ ژیریی ئێوە و دووربینیی سیاسەتی ڕابەرییانەی سۆڤییەت و سۆزی هەمیشەیی بۆ بزاڤی ڕزگاریخوازانەی گەلانی ستەمدیدە، کە گەلی کوردیشمان یەکێکە لەو گەلانە و پەرۆشی بۆ بەرقەراربوونی ئاشتی و ئارامی لە عێراق و دەستەبەریی یارمەتیدان و پێشکەوتنی و پەرەپێدانی پێوەندییە چاکەکانی لەگەڵ یەکەتی سۆڤیەتدا و چاوەڕوانی ئەوەین کە ئێمەش شەرەفی بەشداری بووغان هەبێ. ئەوەندەی کە بارودۆخ و توانامان ڕێگەمان پێ دەدەن کە بەو ڕووکار و

ئاراستەیەی لەگەڵ خواست و ئارەزووی گەلی کوردماندا دەگونجێ کە گەورەترین ڕێز و تەقدیری بۆ گەل و حکوومەتی سۆڤیەت هەیە.

هاوڕێی بەڕێز

لای ئێوە شاراوە نییە، کە ڕێککەوتننامەی یازدەی ئاداری مێژوویی ساڵی ١٩٧٠ ڕووداوێکی دیار و بەرجەستە و خاڵێکی ڕۆشنی مێژووی عێراق و بەهێزکردنی یەکەتیی نیشتمانی گەلەکەی و پشتیوانی برایەتیی عارەب و کورد و یەکگرتنی خەباتی ناوکۆییان بوو لە پێناوی ئازادی و دیموکراسی و پێشکەوتنی کۆمەڵایەتیدا و ئێمە بەجیدی و دڵسۆزییەوە، دوای مێژووی ناوبراو لە پێناوی دوو ئامانجی بنەڕەتیدا کار دەکەین، یەکەم جێبەجێکردنی ڕێککەوتننامەی ناوبراو بەهەموو ئەو پابەندایەتییە بەرامبەرانەی کە لەو ڕێکەوتننامەیەدان و دووەمیش بەختکردنی هەموو توانایەک کە هەمانە لەپێناوی پێکهێنانی بەرەی نیشتمانیی پێشکەوتنخواز و وەدیهێنانی ئامانجە گشتییەکانی گەلی عێراقمان لەو ڕێگەیەوە.

وا بەپێچراوەیی پاشبەندێکتان بۆ دەنێرین، کە پێشاندانێکی گشتگیریی ڕێککەوتننامەی ئاداری تێدایە و، ئەوەی جێبەجێ کراوە و ئەو بەندانەشی کە جێبەجێ نەکراون، مرۆڤی خاوەن ویژدان لەم پێشاندانەدا تێبینیی ئەوە دەکات کە هەندێک بەندی ڕێککەوتننامەکە بەڕاستی جێبەجێ کراون، بەڵام لایەنە گرینگترەکەی کە لە ئەسڵی مافە نەتەوەییە ڕەواکانی گەلی کوردمانە، هێشتا هەر چاوەڕوانی جێبەجێکردنن، بەم بۆنەیەشەوە پێویستە ئاماژە بەوە بکەین کە داوودەزگا جیاجیاکانی حکوومەتی لە ماوەی ئەو دوو ساڵەی تێ پەڕین، کاری وا پڕ مەترسییان ئەنجام داوە کە لەوانەیە بووبنە هۆی هەڵتەکاندنی باوەڕ پێک کردن لە نێوان هەردوولادا، کە گەیشتە ڕادەی ڕماندنی هەموو پردێکی باوەڕ و متمانە و، گومان و دڕندۆنگی لەلایەن هەردوولاوە، جێی ئەوانەی گرتەوە. ئەوەتا سەرەڕای سیاسەتی بەعارەب و بەعسی کردن و کاری کڕینی ویژدانی خەڵکی نەفس نزم لە ناوچەی کوردیدا، بەتایبەتیش لەو ناوچە تێکەڵانەی کە یەک نەتەوە زیاتریان تێدا دادەنیشن و دەسەڵاتدارانی بەرپرسی حکوومەت هیچ تەدابیرێکی یاسایی پێویستیان نەگرتووەتە بەر بۆ گەلێک ڕووداوی دەستدرێژی و دوژمنکاری کە ئێمە گەلێک جار لە ناوچە جیاجیاکانی کوردستان تووشیان هاتووین، لەوانەش تەقەکردن لە بارەگای حزبمان لە مووسڵ تەنیا دوو هەفتە لە دوای ڕێککەوتننامەی ئادار، هەروەها سەبارەت بەو هێرشەی لە کۆتاییی ساڵی ١٩٧٠ بۆ سەر ئۆتۆمۆبێلەکەی ئیدریس بارزانی سازکرا و لە بەغدا ڕووی دا و چەند بەرپرسێکی حزبمانی تێدا بریندار کران، هەروەها حکوومەت لە تەممووزی ساڵی ١٩٧١ هێرشێکی چەکداری ڕێک خست بۆ سەر بارزان و سوپا بەپشتیوانیی تۆپخانە و باڵەفڕ بەشداریی تێدا کرد، بەمەبەستی گیروگرفت و ئاژاوە دروستکردن لە ناوچەی ناوبراودا و، حزب بەڵگەی تەواوی لایە جەخت لەسەر ئەوە دەکەن، کە هەندێک داوودەزگای دەوڵەت لەو هەوڵە سەرنەگرتوودیان بۆ کوشتنی من لە ٢٩ی ئەیلوولی پار ڕێک خست، لە هەمان کاتیشدا دەسەڵاتدارانی حکوومەت پێش چەند مانگێک دەستیان دایە هەڵمەتی

دەرکردنی بەکۆمەڵی ستەمکارانە دژی دەیان هەزار کەس لە رۆڵەی گەلی کورد لە ناوچەکانی ناوەڕاست و باکوری عێراق، بەپێچەوانەی هەموو ئەو ڕێککارییانەی لە کاتی خۆیدا لەگەڵ سەرکردایەتیی قوتری حزبی بەعسی سۆشیالیستی عارەب لە سەریان ڕێک کەوتبووین، ئینجا لەدوای ئەوە شاڵاوێکی بەربڵاو لەلایەن بەڕێوەبەرایەتیی (استخباراتی) سەربازی دەستی پێ کرد دژی ئەو کوردانەی سەر بەهێزە چەکدارەکانن بەتایبەتیش لەنێو ئەوانەدا ئەندامانی حزبی ئێمە و دواکاری ئومێدبڕیش ئەوەبوو هەندێ ڕەگەزی سەر بەدەسەڵاتداری و حزبی بەعس دەستیان دایە تیرۆرکردن و کوشتنی ئەندامانی حزبمان لە ناوچە جیاجیاکانی وڵات. ئەو کرداری تیرۆر و کوشتنە تەنیا هەر بەحزبی ئێمەوە نەوەستا وەکو زۆرباش لای ئێوە ئاشکرا و زانراوە. حاڵەتێکی ناباوی تیرۆر و تۆقاندن و نەمانی ئاسایش و ئازادیی دیموکراتی باڵی بەسەر وڵاتدا کێشاوە و لە ئەنجامی ئەوەشدا، وەک لاتان شاراوە نییە و ئەوە دوو ساڵ زیاترە، سەدان شیوعی و پێشکەوتنخواز و کەسانی سەر بەحزبە نیشتمانییە جیاجیاکان تیرۆر کراون و کوژراون و ئەمەش یەکێک بوو لە خاڵەکانی ناکۆکیی بنەڕەتی لە نێوان ئێمە و ئەواندا.

سەبارەت بەیاسای چاککردنی کشتوکاڵیش، ئەوا لە کوردستان جێبەجێکردنی تووشی کۆسپ و تەگەرە دێت و حکومەت مەبەستی لەمەدا بەخشینی ئەو دەرەبەگە کوردانەیە لە پابەندایەتی بەیاسای ناوبراو، بەرامبەر ڕەزامەندیی ئەو دەرەبەگانە کە دژی ئێمە کار بکەن. ئەم کارە پڕ لە پێچاوپێچییە کاردانەوەیەکی توندی لای جەماوەری کورد و رۆڵەکانی گەلی عێراقمان بەشێوەیەکی گشتی دروست کردووە. جا لەبەر پەرۆشیی زۆرمان بۆ بەرقەراربوونی ئاسایش و ئارامی لە هەموولایەکی وڵاتەکەمان، هەوڵێکی زۆرمان لەگەڵ حکومەت و حزبی بەعسی سۆشیالیستی عارەب دا، چ لە ڕێگەی دەمەتەقێ و گفتوگۆی ڕاستەوخۆ یان ڕۆژنامەوە یان ئاڵوگۆڕکردنی یاداشتنامە لەپێناوی سنووردانان بۆ ئەو کردەوە نالەبارانە، بەڵام هەموو ئەرک و هەوڵێکمان لەم ڕووەوە بە با چوون و بەبەردەوامیش باڵیۆزخانەی یەکەتیی کۆمارە سۆشیالیستەکانی سۆڤیەتمان لە بەغدا لەو وردە بابەتانەی پێوەندییان بەم مەسەلەیەوە هەیە ئاگادار دەکەینەوە و هەروەها ئەو ڕاستییانەمان بۆ هاورێ (ڕۆمانسییف)، کە لەم دواییانە سەردانی کردین، ڕوون کردووەتەوە و وێنەیەکی هەریەک لەو یاداشتنامە و ئەو گفتوگۆیانەی لە نێوان ئێمە و نێوان حکومەت و حزبی بەعسی سۆشیالیستی عارەبدا ڕوویان داوە، داوەتێ و هەروەها چەند وێنەیەکی تری زیادەتان دەخەینە بەردەست بۆ ئاگاداری.

هاورێی ئازیزمان...

ئێمە بەپێویستی دەزانین لەوە ئاگادارتان کەینەوە کە هەست بەئازار و ناخۆشی و نەمانی بڕوا و متمانە و هیوا دەکەین لە ئەنجامی بەردەوامبوونی دەسەڵاتداریەتی لە پێڕەوکردنی سیاسەتی خەڵک شڵەژاندن و تووڕەکردن و، هەروەک هەست بەئیحراج و ترس دەکەین لە کاردانەوەی ئەو سیاسەتە لای ڕۆڵەکانی گەلی کوردمان، لەوەش دەترسین کارەکە لە دەست ئێمە دەرچێت لەلایەن ئێوەشەوە گران بێ کە فریای کارەکە بکەون دوای ئەوەی کار لەکار دەترازێت ئەگەر حاڵەتەکە بەم شێوەیە بەردەوام بێت، چونکە

ئەم جۆرە کارانە دەبنە هۆی دروستکردنی کەشوهەوای پێویست و لەبار بۆ گیرەشێوێن و بەکرێگیراوان، بۆ ئانەوەی ڕووداوی خەڵک وروووژێن و بارودۆخی وڵاتەکەش وا سەرلەنوێ لە ڕۆژی شەڕی براکوژییە، کە ئەمەش کارەساتی مەرگەساتبار و شتی خراپ لێکەوتنەوەی مەترسیدار و نالەبار بۆ دوارۆژی عێراق بەدوای خۆیدا ڕادەکێشێت، بێگومان کارتێکردنی سلبییانەشی بۆ سەرجەم بارودۆخی ناوچەکە دەبێت.

ئێمە لەگەڵ هەموو ئەوانەی پێشەوە باس کران و، لەبەر پەرۆشیمان و بۆ ئەوەی بەرژەوەندیی بنچینەیی گەلی عێراقمان بەعارەب و کوردەوە بەفیڕۆ نەدەین، چاوەڕوانی ئەوەین کە حکومەتی عێراق و حزبی بەعسی سۆشیالیستی عارەب چاوێک بەسەرجەمی سیاسەتەکەیان بەکێشەی کورددا بخشێننەوە و، هیوامان وایە کە دەستپێشخەریی پێڕەوکردنی ئەوپەڕی پلەی پاڵەپەستۆ کە لە تواناتاندایە پێڕەو بکەن، لەپێناوی وەدیهێنانی وەرچەرخانێکی ڕیشەیی لە سیاسەتی حکومەتی عێراقدا، لەم ڕووەوە بۆ ئەوەی بەهاوکاریی ڕاستگۆ و دڵسۆزانەی نێوان حزبەکەمان و حزبی بەعسی سۆشیالیستی عارەب و حزبی شیوعیی عێراق و حزبە نیشتمانی و پێشکەوتنخوازەکانی تر، لە ڕێگەی جێبەجێکردنی بەندەکانی تری ڕێککەوتننامەی ئادار و وەدیهێنانی ئامانجە گشتییەکانی خەباتی هەموو گەلی عێراقمان، لە بنیاتنانی ئاشتییەکی چەسپاوی نیشتمانی و هێنانەدیی ئەوەی کە ئاواتی بۆ دەخوازێت لە پێشکەوتن و گەشەکردن و پێکهێنانی بەرەیەکی نیشتمانیی پێشکەوتنخواز، بەرەوپێشەوە بچین. ڕەنگە شتێکی لەباربێت لە کۆتاییدا ئاماژە بۆ ئەوە بکەین، کە گەلی کوردمان هەست بەخۆشی و بەختیاری دەکات، ئەگەر بۆتان بکرێت لەم سەردانەتاندا تەشریف بێنن بۆ خاکی کوردستان.

لە کۆتاییدا ئەوپەڕی ڕێز و قەدرلێنانمان قەبووڵ بفەرموون.

دڵسوزتان

مستەفا بارزانی

سەرۆکی پارتی دیموکراتی کوردستان

١٩٧٢/٤/٨

سەرچاوە: مەسعود بارزانی: بارزانی و بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد. ب٣، شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١-١٩٧٥، هەولێر، ٢٠٠٤.

دەکۆمێنتی ژمارە (٢٥)

لە بارزانییەوە بۆ باڵیۆزی یەکەتیی کۆمارە سۆشیالیستەکانی سۆڤیەت لە بەغدا

هاوڕێی ئازیز ئەناتۆلی ئەلێکساندرۆڤیچ بارکۆڤسکیی بەڕێز باڵیۆزی یەکەتیی کۆمارە سۆشیالیستەکانی سۆڤیەت لە عێراق

سڵاوێکی هاوڕێیانەی گەرم

لای ئێوە شاراوە نییە کە عێراق ئێستە بەبارودۆخێکی ناسک و هەستیاردا تێ دەپەڕێت، چونکە بۆ کۆتایی هاتنی ئەو چوار ساڵەی بڕیار درابوو بۆ جێبەجێکردنی بەیاننامەی ئازار، لە چەند ڕۆژێکی بەولاوە نەماوە و، لەسەر شێوەیەک ڕێککەوتن نەکراوە بۆ پیادەکردنی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان لەنێوان ئێمە و حکوومەتی عێراقدا و، ئەو نەگەیشتن بەڕێککەوتنەش کاری سلبی و تەنگژەی هەلومەرجەکەی بەشێوەیەکی مەترسیدار لە پاڵە و ئەوەی ئەو گۆڕانانەش مەترسیدارتر دەکات. ئەو هەلومەرجە ناسکەیە کە سەرتاپای ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی پێدا تێ دەپەڕێت.

ئێمە هەمیشە ئامادە بووین و هەر ئامادەش دەبین بۆ ڕێککەوتن لەسەر شێوەیەکی دارشتن، کە خزمەتی بەرژەوەندیی باڵای وڵات و مافەکانی گەلی کوردمان بکات سەبارەت بەوەی کە پێوەندیی بەم بابەتە گرینگەوە هەیە، بەڵام بەداخەوە دەبینین ئەرکە دڵسۆزانەکانمان ئەو بەدەنگەوە هاتنە هەست پێکراوە لەلایەن بەرپرسانەوە نابینێ و دەستپێشخەرییە ئیجابییەکانمان بەرەو ڕووی کۆسپ و کاری سلبییانەی زیاتر دەبنەوە.

ئێمە لەبەر هەستکردنمان بە بەرپرسایەتیی مێژوویی بەرامبەر بەگەلی عێراقمان و نیشتمانەکەمان، بەئەرکی خۆمانمان زانی هەڵگری نامە هاوڕێ دارا تۆفیق ئەندامی کۆمیتەی ناوەندیی حزبمان بنێرین، بۆ ئەوەی گۆشەنیگای ئێمەتان بەدوورودرێژی بۆ ڕاڤە بکات، هیواشمان وایە حکوومەتە دۆستەکەی ئێوە ئەوەندەی لە دەستی بێت هەوڵ و تەقەلای چاکی خۆی بەکاربێنێ بۆ ڕێگەگرتن لە تەنگژاوی بوونی بارودۆخەکە و چوونی بەرەو خراپتر و دەستەبەرکردنی دۆزینەوەی چارەسەری ئاشتیی دیموکراتی بۆ کێشەی کورد، بەشێوەیەک کە وڵات لە کارەسات و وێرانکاری دوورخاتەوە و، هیوای بەهێزمان بەوڵاتە دۆستەکەی ئێوە هەیە هیچ دەرتغییەک نەکات لەم بوارە، چونکە هەمیشە هەر لەپاڵ ئەوە وەستاوە و دەشوەستێ کە گەلەکەمان لە چوارچێوەی کۆماری عێراقدا بەمافەڕەواکانی خۆی شاد بێت.. لە کۆتاییدا زۆرترین سوپاس و ڕێزم قەبووڵ بفەرموون.

دڵسۆزتان
مستەفا بارزانی
١٩٧٤/٣/٦

سەرچاوە:مەسعود بارزانی: بارزانی و بزوتنەوەی رزگاریخوازی کورد، ب٣، شۆرشی ئەیلول ١٩٦١-١٩٧٥، هەولێر: ٢٠٠٤.

دەکۆمێنتی ژمارە (٢٦)

(أ)

برای بەڕێز سیادەتی مامۆستا سەدام حوسێن
جێگری سەرۆکی ئەنجوومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش
السلام علیکم ورحمة الله وبرکاته

ئاسکیی هەڵوێستەکە سەبارەت بەکێشەی کورد لای سیادەتتان شاراوە نییە. ئێمە لەلایەن خۆمانەوە زنجیرە هەڵوێستێک و کاری ئەرێنیمان پێشان دا بەمەبەستی گەیشتن بەچارەسەرێکی ڕەزابەخش بۆ کێشەکە کە خزمەتی گەلی کوردمان و سەرجەم گەلی عێراق بکات و، دوای ئەو زنجیرە هەڵوێستانە هاتنی مامۆستا ئیحسان شێرزاد بوو بۆ لامان، دوای چاوپێکەوتنی سیادەتتان کە لەو چاوپێکەوتنەدا ئامادەییتان پێشان دابوو بۆ لێک تێگەیشتن و چارەسەرکردنی کێشەکە، ئەوەبوو بەشێوەیەکی ماقووڵ گەیشتینە بڕیاری ناردنی یەکێک لە کوڕەکانمان لەگەڵ چەند برایەک لە ئەندامانی مەکتەبی سیاسی و کۆمیتەی ناوەندی بۆ بەغدا، بۆ چاوپێکەوتنی سیادەتی سەرکۆمار موهیب ئەحمەد حەسەن بەکر و سیادەتتان و دەست پێکردنەوەی دانوستان.

بەڵام بڵاوکردنەوەی ئەو بڕیاردانە لە بارەی شێوەی کۆتاییی ئۆتۆنۆمی بەلای ئێمەوە شتێکی کتوپڕ بوو. دوای ئەوە کاک شەفیق ئەحمەد لە پاش کۆبوونەوەی مامۆستا ئیحسان شێرزاد لەگەڵ مامۆستا غانم عەبدولجەلیل گەڕایەوە و، جارێکی تر بڕیارمان دا ئەو شاندە بنێرین کە لە سەرەوە باس کراوە، بەڵام بۆ جاری دووەم تووشی کتوپڕییەکی تر (مفاجأة) بووین بەبڵاوکردنەوەی ڕاپۆرتی سیاسیی کۆنگرەی هەشتەمی حزبی بەعسی سۆشیالیستی عارەب، کە وتەی زۆر خراپی تێدابوو بۆ حزبی ئێمە و برازی کورد بەبێ ئەوەی پێویست بەوە بکات، ئەمەش کارێک بوو وای لێ کردین بچینە سەر ئەو بڕوایەی کە ناردنی شاند لەم کەشوهەوایانەدا بێ سوودە.

ئێمە هیچ گومانێکمان لەوەدا نییە کە ئێوە بایەخی چارەسەرکردنی کێشەی کورد لەسەر بنچینەی ئۆتۆنۆمی و جێبەجێکردنی پابەندییە هاوبەرامبەردکانمان بەپێی بەیاننامەی ١١ی ئاداری مێژوویی کە خۆتان ڕۆڵێکی گەورەتان لە تەواوکردنیدا هەبوو، دەنرخێنن.

ئێمە لەم بارەیەوە چاومان بڕیوەتە دەستپێشخەریی ئێوە بۆ سنووردانان بۆ کاری ئەرێنی و هەنگاوانی ئەرێنی و، ئێمەش لەلایەنی خۆمانەوە دەمانەوێ بۆ سیادەتتانی دووپات بکەینەوە کەوا هیچ دریغییەک ناکەین لە هەوڵدان و ئەنجامدانی هەموو ئەوانەی دەستەبەری کێشەی کورد بەئاشتی و لەسەر بنچینەی ئۆتۆنۆمی و بەهێزکردنی یەکێتیی نیشتمانی دەکەن. فەرموون بەقەبووڵکردنی ئەوپەڕی ڕێز و تەقدیرمان.

براتان مستەفا بارزانی
١٩٧٤/٣/٦-٥

سەرچاوە:مەسعود بارزانی: بارزانی و بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، ب٣، شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١-١٩٧٥، هەولێر، ٢٠٠٤.

دەکۆمێنتی ژمارە (٢٧)

نامەی سەدام حوسێن

بسم الله الرحمن الرحيم

ژمارە/

مێژوو ١٩٧٤/٣/٧

بەڕێز مستەفا بارزانی

سڵاوێکی جوان

ئاگاداری نامەکەی مێژووی ٥-٦/ئاداری/١٩٧٤تان بووین، بێگومان ئێوە لە بیرتانە کە ڕۆژی ١٩٧٤/٣/٢ وادەیەکی دانراویبوو بۆ کۆبوونەوەمان لەگەڵ شاندەکەتان بۆ بەردەوامبوون لە دانوستان بەمەبەستی گەیشتن بەڕێککەوتنێک لەبارەی شێوەی ئۆتۆنۆمی و، هەر کاروبارێکی کە پێوەندیی، پێوە هەبێ. هەرچەندە هەموو لایە نیشتمانییەکان ئامادە بوون، بەڵام ئەوەی بۆ ئێمە شتێکی کتوپڕ بوو، شاندەکەی ئێوە ئامادە نەبوو و، سەرباری ئەوەش فەرمان لەلایەن ئێوەوە دەرچووە بۆ بەرپرسەکانتان لە بەغدا و پارێزگاکانی تر، کە لە شوێنەکانی کار و دانیشتنیان بکشێنەوە و خۆیان بگەیەننە بارەگاکانتان لە بەرزاییی شاخەکان. بەپێی بۆچوونی ئێمە، ئەمە بڕینی دانوستان دەگەیەنێ لەلایەن ئێوەوە و سەرەڕای ئەوەش و لەبەرئەوەی ئێمە تەقدیری بەرپرسایەتیی خۆمان بەرامبەر بەگەلەکەمان و بەرژەوەندی باڵای وڵات دەکەین، لەلایەن خۆمانەوە بەردەوام بووین لە هەوڵدان لە گەڵتاندا لە ڕێگەی بەڕێز ئیحسان شێرزادەوە و هێشتاش ئێمە تا ئەم کاتە لەسەر هەڵوێستی خۆمانین کە پێی ڕاگەیاندوون و، سەبارەت بەئێمە و تا ڕۆژی ١١ی ئاداری ١٩٧٤ دەرفەت کراوەیە بۆ بەردەوامیی دانوستان لەگەڵ شاندەکەتان. ئەویش لە حاڵەتێکدا ئەگەر بەو خێراییە بێت کە پێویستە و دەسەڵاتی تەواویشی پێ درابێت بۆ ڕێککەوتن لەسەر هەموو مەسەلەیەک لە چوارچێوەی بەندەکان و ڕۆحی بەیاننامەی یازدەی ئادار بەو شێوەیەی خزمەتی یەکێتیی وڵات و سەروەریی تەواوی دەکات و بەهێزی دەکات و ئاسایش و ئارامیشی تێدا دەپارێزێ.

پێش ئێستە بەڕێز فوئاد عارف لە مێژووی ١٩٧٤/٢/١٥ پێی ڕاگەیاندین کە ئارەزووی ئەوەتان هەیە یەکێک لە کوڕەکانتان بنێرن بۆ بەغدا و هەرچەندە ئێمە چەندان جار بەخێرهاتنی دەکەین، بەڵام تاکو ئێستە ئەمە نەهاتووەتەدی.

براکەم:

لەبەرئەوەی ئێمە تەقدیری بەرپرسایەتیی خۆمان دەکەین بەرامبەر بەگەلی کوردمان بەتایبەتی و گەلی عێراقمان بەگشتی، ئەمانهێشتووە ئەو کارە نەریی و ڕووداوە زۆر و مەترسیدارانەی کە بەرپرس و چەکدارەکانتان لە ناوچە جیاجیاکان لە کاتی دانوستان و تاکو ئێستەش، ئەنجامیان داوە، کار بکەنە سەر ئارەزووی ڕاستگۆیانەمان بۆ گەیشتن بەڕێککەوتن لەگەڵتاندا.

ڕاپۆرتی سیاسیی کۆنگرەی هەشتەمی قوتریی حزبمان نرخاندنێکی بابەتییانە و تەواوی ڕێڕەوی سەرکەوتووی شۆڕش دەگرێتەخۆ. لەوانەشدا نرخاندنی هێزە کاراکان لە کۆمەڵگەدا بەکارە نەریی و ئەرێنییەکانەوە و هیچی ئەوتۆی تێدا نابینین کار بکاتە سەر هاتنی شاندی ئێوە لە حاڵەتی بوونی ئارەزووی جیدی لە ناردنی ئەو شاندە و باسکردنی کاروبارە هەڵواسراوەکان و یەکلاکردنەوەیان بەشێوەیەکی ئیجگاری بەئاراستەیەکی ئەرێنییانە، بەتایبەتیش ئەگەر پەرۆشیمان بۆ ئەو کاتەی تا ١١ی ئاداری ١٩٧٤ ماوە و بڕیارمان بۆ بڵاوکردنەوەی یاسای حوکمی زاتی لە کاتە بڕیاردراوەکەی خۆیدا، لەبەرچاو بگرین.

ئێمە بەخێرهاتنی شاندەکەتان دەکەین و هیوامان وابوو ئەوەی کە تێ پەڕی، لەبەرچاو بگیرایەوە و خواش لە مەبەستمان دەزانێ لەگەڵ ڕێزدا.

براتان

سەدام حوسێن

جێگری سەرۆکی ئەنجوومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش

سەرچاوە: مەسعود بارزانی: بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد، ب ٣، شۆرشی ئەیلول ١٩٦١-١٩٧٥، هەولێر، ٢٠٠٤

دەکۆمێنتی ژمارە (٢٨)

نامەی جەلال تاڵەبانی بۆ بارزانی

بەیرووت
١٩٧٤/٦/٧

گەورەم جەنابی بارزانیی بەڕێز
لەدوای سەلام و ئیحترام
شادی و ساغ و سەلامەتیتان بەئاوات ئەخوازم

پێرێ سۆڤیەتەکان بەپەلە ناردیان بەشوێنما بۆ بەیرووت. پریماکۆف هاتبوو بۆ لای کاک مستەفای جاف و داوای لێ کردبوو کە زۆر بەپەلە بنێرێت بەشوێنما. کە هاتم پێکەوە لە ماڵی کاک مستەفا دیمان. دوای مناقەشە و ڕاز و گلەییێکی زۆر لەیەکتر بۆمان دەرکەوت کە سۆڤیەتەکان دژی جەنابت هیچ شتێکیان نەنووسیوە و بەتەماش نین بنووسن، وە حەز نەکەن پێوەندییان لەگەڵ جەنابتان بەردەوام بێت. وە زۆریش گلەیی ئەکەن لەوەی هێرشیان ئەبرێتە سەر لە ڕادیۆی کوردستانەوە. هەروەها پریماکۆف دەری خست کە وەزعی سەدام شلۆقە و عەسکەرییەکان سەدام بەمەسئوولی دۆستایەتی لەگەڵ جەنابت دائەنێن وە ئەیانەوێ شانەکە لەسەری ئەوا بشکێن و ڕووس ترسی لابردنی سەدامیان هەیە.

جا پریماکۆف ئەیگوت: ڕووس دژی شەڕن لەگەڵ کورد و لایەنگری حەلی سیاسی و گفتوگۆکردنن، بۆ ئەمەش بتوانن تەئسیر بخەنەوە سەر بەغدا، وایان بەپێویست ئەزانی کە لەلایەن کوردەوە نامەیێک بۆ سەدام بچێت و بەشێوەیێکی ئیجابی بێت وەک مبادەرەیەک بۆ ئاشتبوونەوە و تەعزیزی مەرکەزی سەدام وە تیا کورد نیشان بدات کە گەر هەقی بدرێتێ عەلاقەی خۆی لەگەڵ دەرەوەی «کۆنەپەرست و ئیمپریالیست» ناهێڵێت. ئەمە گوایە بۆ ئەوەی بتواندرێ عەسکەرییە شەڕخوازەکان لغاو بکرێن. پریماکۆف ئەیگوت ڕووس زۆر زۆر ناڕازین لە دەوروبەرێ یەمینییەکانی بارزانی. وە داوای ئەکرد کە (عەناسری تەقەدومی کورد) -وەمنیش- دەوربینین لەناو بزووتنەوەی کوردا بۆ پەکخستنی ئەم عەناسرە «یەمینی و عەمیلانە» وە بۆ دوارۆژ.

دیارە من و کاک مستەفاش زۆر مجادەلەمان لەگەڵ کرد و زۆر ڕەخنەمان لە ڕووس گرت وە غەڵەتەکانی ڕووس و حزبی شیوعیی سەر بەمۆسکۆمان پێ گوتن وە زۆرمان هەوڵدا کە هەقیقەتی وەزعیان بۆ شەرح بکەین. وە من گوتم نەدەبوایە ئێوە مەلا مستەفا بدەن بە بەکر و سەدام وە بۆم شەرح کرد کە لەوەتەی مەلا مستەفام دیوە لە ڕووسیا تا ئیمڕۆ هەر بەقسەی ئێوەی کردووە و چەندین جار ئەمەریکا و ئێرانی لە خۆی عاجز کردووە لەسەر ڕووس. وە یەکێک لە هۆیەکانی تێکچوونی لەگەڵ ئێمە

سەبارەت بەتاخمی حزبی شیوعی بوو، ئەی چۆن ئەبێت وا چاکەی مەلا مستەفا بدەنەوە؟

پاشان بۆ ئیدامەی پێوەندی (ئەلیکسەندەر زایتسیف)یان پێ ناساندین کە لە سەفارەتیانە لە بەیرووت. ئەمە ئەو پیاوەیە کە لە بەغدا لە ساڵی ١٩٦٣ من ئەمدیت لە وەختی مفاوەزاتدا. و کاک سالحیش ئەیناسێت.

لە نامەیێکدا کە ئەم پیاوە بۆی نووسیوم ئەڵێت:

«عندي صلاحيات من موسكو لاقوم بالاتصال المستمر مع حضرتك ومع غيرك من المسؤلين في الپارتي والحركة الكردية وذلك طبعاً اذا كانوا راغبين في مواصلة العلاقات مع موسكو.» هەروەها بۆم ئەنووسێت:

«يمكنك ان ترسل الى موسكو عن طريقي أنا كل ما تعتبروه ضرورياً من الرسائل المكتوبة والمعلومات الشفهية وطلبات المساعدة وغيرها من الأشياء التي تهتمون بها.» ... وە هەروەها ئەڵێت:

«اذا كانت هناك أسئلة ورسائل من موسكو موجهة الى المسؤلين في الپارتي والحركة الكردية، فانا أسلم هذه المواد لكم شخصياً.»

جا ئەم لوتفەی نواندوویانە لەگەڵ بەندە ڕەنگە بۆ ئەمە بێت کە لەگەڵ «برا تەقەدومیەکانی تری ناو بزووتنەوەی کوردایەتی» دەورێکمان پێ ببینن. دیارە من بەبێ ڕەئی ئێوە هیچ دەورێ نابینم! ئەوانی تریش نازانم چۆن ئەبن؟

هەرچەندە من خۆم زۆر گلەیی و ڕەخنە و ناڕەزاییم لە ڕووس هەیە، وە هەموو سیاسەتەکەیان بەچەوت و قۆڕ ئەزانم بەڵام دیسان: ١- لام وایە جیاکردنەوەی ڕووس لە بەعسی بەغدا شتێکی زۆر بەکەڵکە بۆ کوردایەتی. ٢- گەر پێمان جیا نەکرێنەوە هیچ نەبێ محاید بن یان دوژمنایەتیەکەیان کەمتر و سستر و خاوبێت هەر باشترە. ٣- مانی پێوەندیی ئێوە (بارزانی) لەگەڵ سۆڤیەتەکان شتێکی باشە.

جا پێشنیازم وایە کە جەنابت نامەیێکی شەخسیان بۆ بنێریت وە زۆر شتیان بەدوورودرێژی بۆ ڕوون کەیتەوە و بینێریت بۆ ئێمە بۆ بەیرووت بیاندەینێ. ڕەنگە زۆریش باش بێت گەر ئەمر بکەن جارێ ڕادیۆ - ڕۆژنامە - و دیعایەی کورد دژی ڕووس بوەستێت تاکو ئەبینین چی تازە ڕووئەدات.

بێگومان لە هەموو حاڵێکدا ئێوە زۆر زۆر لە ئێمە باشتر وەزعەکە ئەزانن و چاکتر هەڵی ئەسەنگێنن و ئەیقرسێنن، بۆیە چیتان بەباش زانی تکایە ئاگادارمان بکەن تاکو ئێمەش وا ڕەفتار بکەین.

ئیتر هەربژی بۆ

دڵسۆزتان
جەلال تالەبانی

ئاگاداری:

پریماکۆف زۆر تکای کرد کە بەجەنابتان ئەڵێین ئێمەی دیوە و یاخۆ ئەو پێی گوتین ئەم پێشنیازانە بدەینە ئێوە.

سەرچاوە: مەسعود بارزانی: بارزانی و بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، ب٣: شۆرشی ئەیلول ١٩٦١-١٩٧٥، هەولێر، ٢٠٠٤.

بەیرووت
١٩٧٤/٦/٧

گەورەم جەنابی بارزانی بەڕێز

دوای سڵاو و ڕێز و ئیحترام

[illegible] بەیاداشت ئەنووسم:

بریاکوف هاتبوو بۆ [illegible] بەڕێوەچوون [illegible] بە شوێنیا بۆ بەیرووت. [illegible] هاتم بیکرێ [illegible] [illegible] دوای [illegible] لە [illegible] [illegible]. دوای [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] هیچ [illegible] [illegible] [illegible] بەڕێوە [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. هەروەها بریاکوف [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

جا بریاکوف ئەیگوت: [illegible].

بریاکوف ئەیگوت: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] بارزانی [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]). [illegible]؟

یاشان بۆ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] لە سەفارەتیان لە بەیرووت. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] لە ساڵی ١٩٦٣ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

لە ناوەڕۆکیدا کە ئەم [illegible] بوو نووسیبووم ئەڵێت:

«[illegible] صلاحيات من موسكو لا تقوم بالاتصال مع [illegible] ومع عبد [illegible] من المسؤولين في البارتي والحركة الكردية وذلك طبعاً إذا كانوا راغبين في مواصلة العلاقات مع موسكو» [illegible] [illegible] [illegible]:

«يمكنك أن ترسل الى موسكو عن طريقي أنا كل ما تعتبره ضرورياً من الرسائل المكتوبة والمعلومات الشفهية وطلبات المساعدة ومنها حتى الأسماء التي تهتمون بها» .... [illegible] [illegible]:

«إذا كانت هناك أسئلة ورسائل من موسكو موجهة الى المسؤولين في البارتي والحركة الكردية، فأنا أسلم هذه المواد لكم شخصياً».

جا ئەم [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]؟

[illegible] (بارزانی) [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] بەیرووت [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible].

ئاگاداری

بریاکوف زۆر تکای کرد کە بە جەنابتان [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible]

دەکۆمێنتی ژمارە (٢٩)

م.س و بارەگای بارزانی بەڕێز

سەلام و ئیحترام

لەبەر ئەو وەزع و تەتەورە تازەیەی کە زۆر خەتیرە و پەیدابووە پاش ئیتفاقی عێراق و ئێران کەوا دیارە زۆر قووڵ و ئەساسییە کاک موحسن هات بۆلاتان بۆ شەرحی وەزع بەتەفسیل لەم ڕووەوە بەڕاستی وەزعێکی ناخۆشە بەڵام ئەمری واقعە وە وا دیارە ئیتفاقیەی جەزائیر بەزەرەری گەورەی میللەتی ئێمە تەواو بووە و ئەمان کۆمەکی خۆیان قەتع ئەکەن لێمان و بڕیاریان داوە کە حەرەکەکە بەو شێوەیەی کە هەیە نەمێنێت و ئەوی لە ئێمە کە نەیەوێت بێتە ئێران (میوان) بێت و ئەوی تری کە نەیەوێت بگەڕێتەوە عێراق تەسلیم ببێت. ئێمە ئەمەمان لە نەسیری گوێ لێ بووە کە ئەویش لە شای بیستووە. ئێمە مومکنە سبەی یان دوو سبەی شەرفیابی بێت وە زۆر هەوڵ ئەدەین کە وەزع بەم جۆرە نەبێت و هەرچۆنێک بێت ڕەئیان فەرق بکات بەڵام وا دیارە ئەمەل زۆر زەعیفە و ئەمە ڕەئی بابەشە کە هەردوولا تەعاونیان کردووە بۆ نەهێشتنی حەرەکەی ئێمە بەو جۆرەی کە هەیە زۆر بەداخەوە و تەبعەن وەزعی نەفسیمان زۆر ناخۆشە (تەوەقوع ئەکەن) وە زۆر حەزمان ئەکرد زوو بگەینەوە لاتان بەڵام لەبەر شەرفیابی و بینینی خەڵکی تریش مەجبوورین. کاک موحسن هەموو تەفسیلاتی لایە و پێتان ئەڵێت و ئێوەش بۆ مەسئولینی ئەساسی بەشێوەیەک شەرح بکەن و هەوڵ بدەن لە باڵەک ئەثقال و شتی تر وردە وردە نەقلی ئەم دیو بکرێت و چەند بتوانن مقاوەمەش بکەن و ئەگەر ناچار نەبن هیچ پەلە لە کشانەوە مەکەن هەروەها هێزەکانی تریش تا یەکتر نەبینین. بەڕاستی قەت هیچ کەسێکی ئێمە تەوەقعی وەزعی وای نەئەکرد بەڵام وا دەرکەوت کە شت ئەگەر ئەساسی سیاسی و ئیلتزامی مەلموسی نەبێت ڕۆژێک هەر موشکیلەی تێدا دروست نەبێت. ئەگەر مومکن بێت کاک سامی لەگەڵ کاک موحسن بگەڕێتەوە پێویستە.

خۆشیتان

براتان

دکتۆر مەحموود

١٩٧٥/٣/٨

سەرچاوە:مەسعود بارزانی: بارزانی و بزوتنەوەی رزگاریخوازی کورد، ب٣. شۆرشی ئەیلول ١٩٦١-١٩٧٥، هەولێر. ٠٤...

م. بسی وبارەگای بارزانی بەرێز

سلام واحترام

لەبەر ئەو وەزعە تەطورە

تازەیەی کە زور خطیرە وتێیدا بوە

پاش ئیتفاقی عیراق و ئیران لەو بارە

زور قول و ئەساسییە کاک محسن

هات بۆلاتان بۆ شەرحی وەزع

بە تەفصیل لە ٣ روژەوە بەراستی وەزعێکی

ناخۆشە بەلام ئەمری واقعە دەوارە

تەقەلاتیەیا جزائیە بەزەرەریا گەورەیی

موڵەتی ئێمە تەواو بوە وئەمان گوێرەی خۆیان

قطع ئەکەن لەیان وبریاریان داوە کە

هەرکە بەم شتوەیانە کە هەیە نەمێنێت

و ئەوەی لە ئێمە کە ئەیەوێت بچێتە ئیران

(میوان) ئەبێت و ئەوانیتریش کە ئەیەوێت

بگەڕێتەوە عیراق تسلیم بێت. ئێمە

ئەمەمان لە تەفسیری گوێمان لێ بوە کە ئەوەیش

لە شای بیستوە. ئێمە شەکلمە سەبەی

یان دووسەبەی مشرفیاب ببێت

وەزور هەوڵ ئەدەین کە وەزعەکەمان

جورە نەبێت وهەرموو چێک بێت رایان

قدرەتی نجات بەلام دەواریارە ئەهلیەتی نیزامی

(٢) وئەمە رای باوەشە کە هەردو لایەن قبولیان

کردوە بۆ نەهێشتنی حرکەکەیە بەو

جورەیەکە هەیە زور بەداخەوە وطبعاً وەزعی

نفسیان زور ناخۆشە (توقع ئەکەین)

وەزور هەوڵمان ئەدا زوو بگەینە لاتان

بەلام لەبەر مشرفیابی و بینینی

مجبورین. کاک محسن هەموو تەفصیلی

لای ویتان ئەلێت ونووسینی

زمەدولی ئەساسی بە شێوەیەک

شرح ئەکەن. وهەوڵ بدەن لە ماڵەکە.

ئیحتمال وشتی تر ورده ورده نقل

دیو بکرێت وچونە دبتوانن مقاومتیش بکەن

وئەگەر ناچار نەبێ جیهیەلە لەکشاندنەوە

بکەن هەروەها هەفتەی کاک تریش تا

یەکتر ئەبینین. بەراستی قەت رەنج

کە سالی ئێمە تواقی وەزعی وای نەئەکرد

بەلام وا دەرکەوت کە شتێک ئەگەر

ئەساسی سیاسی وئیلتزامی ملموسی

نەبێت روژێک هەر مشکلەی تێدا دروست

ئەبێت. ئەگەر ئەکرێ بێتە کاک سامی لەگەڵا

کاک تحسین بگەڕێتەوە پێویستە.

برایان

خۆشتان

مسعود

١٩٧٥

٢/١٨

نامەکەی سەدام بۆ پەنابەرەکان لە ئێران

(سەدام ئەم نامەیەی لە مانگی نیسانی ١٩٧٥دا نووسی کاتێک لە تاران بوو)

بۆ رۆڵە و برا ئازیزەکانمان، رۆڵەکانی نیشتمانەکەمان لە گەلی کوردمان کە لە ئێران نیشتەجێن، دەمانەوێ ئەوەتان پێ رابگەیەنین کە ئەوەی بگەرێتەوە ئەمانەی خوارەوە لەسەرمانە:

١- دەگەرێتەوە، لە خۆی و ماڵ و عەرز (ناموس) و دوارۆژی خۆی و منداڵەکانی دڵنیا دەبێت و هەموو ئەو کارانەی لە سایەی بارودۆخی داخباری شەڕ ئەنجامی داون، یاسا و لێپێچانەوە دەستی بۆ نابەن و هەر یەک لە ئێوە ژیانێکی تازە لە سایەی شۆڕشەکەی و لە پێناوی خزمەتی نیشتمانەکەی دەست پێ دەکات.

٢- جارێکی تریش ماوەی لێبووردنەکە درێژ دەکەینەوە، بۆ ئەوەی ئەو کەسانە بگرێتەوە کە لەبەر هەر هۆیەک بوو بێت، بارودۆخەکەیان رێگەی پێ نەداون بگەرێنەوە بۆ نیشتمان و دوایی ئێمە رەگەزنامە لە هەموو ئەوانە دەستێنینەوە کە سوود لەم لێبووردنە وەرناگرن و لە دەرەوەی چوارچێوەی گەل و نیشتمانیان دادەنێین و ئێمە بایەخیان پێ نادەین.

٣- گوێ لە پروپاگەندەی سەر لێشێوێن و قین لە زگان مەگرن و ئێمە کاتێک کە بەڵێنێک و پەیمانێک دەدەین، رێزی لێ دەگرین و ئێمە بەڵێنی پیاوانتان پێ دەدەین و فروفێڵ و تەڵەکەبازی لە سیاسەتی ئێمەدا نییە. لێبووردنی گشتی هەموو ئەوانە دەگرێتەوە کە دەیانەوێ بگەرێنەوە بەبێ هاوێردن جگە لە مەلا مستەفا و کورەکانی ئیدریس و مسعود و هەروەها محەممەد خالید و، جگە لەوانە هەموو لێبووردن دەیانگرێتەوە.

٤- فەرمانبەر و کرێکار هەریەکە دەگەرێتەوە سەر کاری خۆی و هەمان مافی دەبێت کە هاورێکانی تری هەیانە و ئەفسەریش یان دەگەرێتەوە بۆ سوپا، یان لە فەرمانێکی مەدەنی دادەمەزرێت بەپێی ئەوەی کە لە رووی یاساوە شایانە، هەروەها سەرباز و پلەداریش لە هێزە چەکدارەکان هەموویان و، قوتابی دەگەرێتەوە بۆ کۆلێجەکەی یان قوتابخانەکەی لەو پۆلەی کە لە کاتی دەست پێکردنی شەڕدا بەجێی هێشتبوو.

لە خوا دەپارێینەوە کە رێگە پێشانی گومڕاهان بدات و رۆڵە ئازیزەکانی نیشتمان بگەرێنێتەوە بۆ نیشتمانەکەیان.

جێگری سەرۆکی ئەنجوومەنی سەرکردایەتیی شۆڕش

سەدام حوسێن

تاران ١٩٧٥/٤/٣٠

الى ابنائنا واخوتنا الاعزاء ابناء وطننا
من [illegible] شعبنا الكردي المقيمين في معسكرات
اللاجئين في ايران ، نود ان نحيطكم
علماً بأن القيادة علينا بالاتي :
(١) يعود طلبتنا الى [illegible] ويعرض
[illegible] ابنائه وتقدر
كافة الاعمال التي ارتكبها في ظل ظروف الاقتتال
المؤسف لا يطولها القانون [illegible] الحساب
ليبدأ الكل حياة جديدة في ظل ثورة
[illegible] اجل خدمة وطنه .
(٢) ستمدد فترة العفو مرة أخرى
لكي يشمل من لم تسمح ظروفهم
لأي سبب كان من العودة الى الوطن
وبعد ذلك سوف تسقط الجنسية
عن كل من لا يستفيد من العفو

المنتشرة خارج اطار الشعب والوطن
ونحن لسنا مضطرين بأمره
(٣) لا تلتفتوا الى دعايات المرضى
والمضللين نحن عندنا [illegible] وعدنا
وعهدنا نحترمها [illegible] بالغ
بما وعدنا [illegible] ولا مجال في [illegible]
للنكث به او الخداع ان العفو
العام يشمل كل من يرغب بالعودة
ويريدون الاستفادة منه ولا [illegible]
[illegible] اشاعة ادريس
ومسعود [illegible] محمد خالد ،
وما عداهم فالكل مشمولين بالعفو .

(٤) يعود الموظف والعامل الى عمله
[illegible] بالحقوق التي
يتمتع بها زملائه ويعود الضابط
اما الى الجيش او يعين بوظيفة
مدنية حسب ما يستحقه قانوناً [illegible]
الجنود وضباط الصف [illegible]
[illegible] ويعود
[illegible]
الطالب الى [illegible]
[illegible]
[illegible]
ويعود ابناء الوطن الاعزاء الى [illegible]
[illegible]
[illegible]
١٩٧٥/٤/٢٠

سەرچاوە: مەسعود بارزانی: بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد- ب ٣، ب ٢، شۆڕشی ئەیلول ١٩٦١-١٩٧٥، هەولێر، ٢٠٠٤.

Summary

In the initial of four teeth and while Syria was in a critical situation a nationalist movement under the name of the (Arab Baath Movement) emerged, opposing the other nations was one of the initial works of this movement in the area, including Kurdish people. While the south of Kurdistan and its soil was attached to Iraq, which was established by Britain, the Baath Party considered Kurdish people as Arab nation.

Whereas the Ba`ath party took power, at mostly dedicated its policy to opposite the Kurdish people , used various means to destroy the Kurdish people and occupying its country, as displacement, Arabization , changing its identification, Genocide , capturing and mass killing. In spite of that this Party raised various mottos to implement its will like one history and fate...etc, to impose its believe under the name of Immortal Letter (Risala Khalida) , introduced it as immortal and common letter for humanitarian, because they were believed that Arab is pioneer of the other nations in the area , in the fields of believe and thinking and this is focal point of the Baath ideology , establishing a democrat Iraq is another dream of the Baath Party, whereas through reviewing the history of middle east there were no country in the name of Iraq in the old and new history, because Iraq with its new frame, people, religions ,ethnics, is hard matter for putting all this different nations in a an imaginary country.

Kurd as second nation in this area was not kept silent and started a sequence revolution to gain its rights, so a lot of Kurdish people sacrificed for this believe.

The reason that encouraged us to choose this subject relates to its importunacy , which consists of analyzing the Ba`ath Party

believe towards the minority and its plan to remove the national identification of the other nations in this area, in spite of this reason there are no public research about the analyzing of the Ba`ath Party ideology which looks like the Nazism and fascisms as it was met a grate role in the history and wrote a bloody history in the nation's history, especially in the old history.

Our aim is introducing and analyzing an era which is full of disasters for the Kurdish people, to discuss about a party that set up its plan on account of another nations in the area and for imposing the (clean Arab) ethnic on the another nations.

Hereunder the content of the research:-

Fist part: It is about Political situation of Iraq before founding the Baath Party and talks about the establishment of Iraqi state as well as the changes were happened in that time.

Second part: It is about the way of arousing and establishment of the Ba`ath Party believe, at the beginning it was appeared as an Ideological movement then its spread in Iraq.

Third part: It is about the Ba`ath Party Ideology and developing their Ideology as well as its main mottos which were consisted of (Union, Freedom, Socialism).

Second Part: it is about Ba`athisim and Kurd, this part consists of three another parts:-

First part: it is about Kurd in the Baath Party Ideology and the intentions of the Baath leaders towards the Kurd as well.

Second part: it is about believe and position of Kurd towards the Ba`ath Party.

Third part: it is about tow different point of views of Kurd and Ba`ath party, and the attempts used for negotiation consisted of three parts:-

1. It is about the coup d'etat of 1963, the means of taking power by the Ba`ath party and their relations with Kurd.

2. It is about coup d'etat of 1968, and re-taking power by the Ba`ath party for the second time, beginning of new relations with Kurd.

3. It's about the negotiation and the arrival to the declaration of March.11, 1970.

Third part: it is about the foreign policy of the Ba`ath Party and the Kurdish role in that policy, to make agreement with the foreign country's to gain their support to their policy for suppressing and destroying the Kurdish revolution.

In the meantime this research depended on a number of the different original sources which presents the negative and positive sides of the Ba`ath Party .Hereunder some examples of that sources:-

- The sources which were written by the Ba`ath Party leaders in which were presented Natihonalism believes as (Michel Aflaq , Shibli Aysami,Fayez Ismail , Alias Farah and Saddam Hussein...etc), and most of them were from the founder of the Ba`ath Party.
- The sources which were from the Ba`ath Party publications as the mentioned party believes and plans as well as the booklets and books which are about the mentioned party believes.
- Writing and reportages of the foreign writers whom were visited Kurdistan and received information from the Kurdish leaders, like (Jonathan Randill, Chris Cochera , Gwentar Dishnar...etc), as well as another number of writers whom were worked in the secret and intelligence service as (Henry Kisnjar....etc).
- The sources which were written by the Kurdish leaders and directly participated in the incidents as (Jalal Talabani and Masud Barzani).

- Memorandums of a number of the personalities who have role in the incidents as (Nawshirwan Mustafa , Fatih Rasul, Talib Shabeeb and Abed al-Sitar Taheer Shareif....etc).
- Writing of a number of the writers which were written scientifically as (Salah Khurasan , Hamid Mahmoud Isa , Manuchahri Parsadost...etc).

End

بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیروهۆشیاری (ی. ن. ک)

ژ	ناوی بڵاوکراوە	ناوی نوسەر	ساڵی دەرچوون
١.	التقرير العام الى المؤتمر الثاني للأتحاد الوطني لكردستاني (الطبعة الأولى)	مام جلال	شباط- ٢٠٠١
٢.	وتەی هەڤاڵ مام جەلال لە کۆبوونەوەی کادیراندا		٢٠٠٢
٣.	هەڵۆی سوور	فازیل کەریم ئەحمەد	٢٠٠٢
٤.	لمحات من تأريخ إذاعة صوت شعب كردستان	ئامانج کاکە سور	٢٠٠٢
٥.	ئیسلامی سیاسی	فەرید ئەسەسەرد ، عەباس خۆشناو وهی تر	٢٠٠٢
٦.	ئایین و تایفە ئایینییەکان لەکوردستان	ن: میهرداد ئیزەدی و: کامەران فەهمی	٢٠٠٢
٧.	سروشتی یاسایی بڕیاری ٦٨٨و چۆنێتیی کاراکردنی	شەماڵ عەبدوڵلا	٢٠٠٢
٨.	سەید قوتب و تیۆریی تەکفیر کردنی کۆمەڵ و دەوڵەت	فەرید ئەسەسەرد	٢٠٠٢
٩.	سەردتایەك بۆ تێگەیشتن لەچەمکی هاولاتیبوون	یوسف گۆران	٢٠٠٢
١٠.	چەمکی بیرۆکەی دەوڵەت لەجوگرافیای سیاسیدا	فەرید ئەسەسەرد	٢٠٠٢
١١.	ناسیونالیزم وکەمینەکان لەسیاسەتی نێودەوڵەتاندا	جەودەت ئیسماعیل لوتفی، سیروان عارف	٢٠٠٢
١٢.	بەراورد لەنێوان رژێمە فیدرالەکاندا	سەیوان کاکە ڕەش	٢٠٠٢
١٣.	لەپێناوی دیموکراتیزەکردنی حوکم لەعیراقدا	مەحمود رەزا	٢٠٠٢

١٤.	فیدرالیزم وئۆتۆنۆمی	دیلمان محەمەد	٢٠٠٢
١٥.	شۆڕشی ئۆکتۆبەرو چارەنووسی چەند گەلێکی خۆرهەلآت	محمود ڕەزا ئەمین	٢٠٠٢
١٦.	پشتیوانانی ئیسلام لەکوردستاندا	نیاز سەعید	٢٠٠٢
١٧.	ئیسلامی سیاسیی لەزەبروزەنگەوە بۆ بەخۆدا چوونەوە	ن: سەعد مەولا و: جەمال غەمبار	٢٠٠٢
١٨.	ئێزدیەکان لەمێژووی نەتەوەکەیاندا	سەربەست حسێن	٢٠٠٢
١٩.	پوکانەوەی دەولەتی کەمایەتی	فەرید ئەسەسەرد	٢٠٠٢
٢٠.	پۆلێنکردنی تاوانەکانی ئەنفال بەپێی جۆرەکانی جینۆساید	د. مارف عومەرگوڵ	٢٠٠٢
٢١.	رێکخستن یەکێکە لەبنەما سەرەکیەکانی چالاکی حزب	محەمەد مەنگوڕی	٢٠٠٢
٢٢.	كركوك مدينة الضاحكة بالنار والنور	عوني الداودي	٢٠٠٢
٢٣.	الأيزيدية تأريخها وطقوسها	د. خليل جندي هوشنگ بروكا	٢٠٠٢
٢٤.	کوردوتورکمان، تێڕوانینێك بۆ میکانزمەکانی پێکەوە ژیانی ئاشتیانەی نێوانیان	یوسف گۆران	٢٠٠٢
٢٥.	گۆڤاری بیروهۆشیاری ژمارە ١		٢٠٠٢
٢٦.	گۆڤاری بیروهۆشیاری ژمارە ٢		٢٠٠٢
٢٧.	گۆڤاری بیروهۆشیاری ژمارە ٣		٢٠٠٢
٢٨.	گۆڤاری بیروهۆشیاری ژمارە ٤ و ٥		٢٠٠٢
٢٩.	جیهانی روناکبیری ژمارە ١		٢٠٠٢
٣٠.	جیهانی روناکبیری ژمارە ٢		٢٠٠٣
٣١.	التقرير العام الى المؤتمر الثاني للأتحاد الوطني لكردستاني (الطبعة الثانية)	مام جەلال	٢٠٠٣
٣٢.	المناهج والنظام الداخلي للأتحاد الوطني الكردساني		٢٠٠٣

٣٣.	پرۆگرامو پێڕەوی ناوخۆی یەکێتی نیشتیمانی کوردستان		٣٠٠٣
٣٤.	تیۆری فیدرالیزم	ن: فرانتس نیومان و: کاوسێن بابەکر	٢٠٠٣
٣٥.	نەتەوایەتی و دەوڵەتی نەتەوەیی	ن: مۆنتسرات گیبرنا و: کەمال رەشید شریف	٢٠٠٣
٣٦.	چەمك وپرنسیپەکانی دیموکراسی	بەکر صدیق	٢٠٠٣
٣٧.	نەوت و سیاسەتی نێودەوڵەتان لەخۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا	ن: دانیاڵ یەرگین و: کەمال رەشید شریف	٢٠٠٣
٣٨.	سۆسیالیستەکانی پێش مارکس	ن: د.مستەفا رەحیمی و: کەمال رەشید شەریف	٢٠٠٣
٣٩.	خوێندنەوەیەك بۆ مەسەلەی گۆڕانی سیاسی لەعیراقدا	ئەنوەر حسێن	٢٠٠٣
٤٠.	تیرۆریزمی نێودەوڵەتی وەك تاوانێکی نێودەوڵەتی	تۆفیق عومەرمحەمەدو هی تر	٢٠٠٣
٤١.	ئابوری کوردستان	ن: مهیرداد ئیزدەی و: کامەران فەهمی	٢٠٠٣
٤٢.	عیراق ومەسەلەی کورد	**کۆمەڵێ نوسەر**	٢٠٠٣
٤٣.	ئاینو مەسەلەکانی دیموکراسیو ئینتەرناسیونالیزم	فەرید ئەسەسەرد	٢٠٠٣
٤٤.	ئاناریشزمو دەوڵەت	زاهیر شکور	٢٠٠٣
٤٥.	ئوسولیەت: چەمك، میتۆد، سەرچاوەو ئاسۆ	عەبدوڵلا قەرەداغی	٢٠٠٣
٤٦.	شیعەکانی عیراق	ن: د. عەبدوڵلا فەهد نفیسی و: عەبدوڵلا قەرەداغی	٢٠٠٣
٤٧.	دەوڵەتی یاسا	سەید تایەر حەمە ئەمین	٢٠٠٣
٤٨.	شێوەی ئاسیایی بەرهەمهێنان لەکوردستاندا	فەرید ئەسەسەرد	٢٠٠٣

٤٩.	کورتەی مێژووی فەلسەفە	مەحمود مەلا عیززەت	٢٠٠٣
٥٠.	ناسیونالیزمی کوردی(١٨٨٠-١٩٣٩)	هیوا عزیز سەعید	٢٠٠٣
٥١.	نرکەی قەرەداغ	ئەکرەم حەمە ئەحمەد	٢٠٠٣
٥٢.	شەڕی ئابوریو ململاتی جیهان ل سەر دەریا قەزوین	هاشم زێباری	٢٠٠٣
٥٣.	سیاسەتی بەعەرەبکردنی کەرکوك	ن: د. نوری تاڵەبانی و: مەریوان حوسێن چیمەنی	٢٠٠٣
٥٤.	انتهاكات حقوق الأنسان والجرائم	د. منذر الفضل	٢٠٠٣
٥٥.	مؤشرات سياسة التعريب والتجهير في اقليم كوردستان العراق	الدكتور خليل إسماعيل محمد	٢٠٠٣
٥٦.	المسلمون يحتاجون لأجابات أفضل	توماس فريدمان	٢٠٠٣
٥٧.	الكرد الفيليون وحزب البعث	سعد بشير أسكندر	٢٠٠٣
٥٨.	فیدرالیزمو سیستەمەکانی یەکێتیی فیدرالی	ن: عەلی ئەلشممەری و: حەسەن یاسین	٢٠٠٤
٥٩.	ئەرکەکانی ڕێکخستن لەقۆناغی نوێی خەباتدا	شەماڵ عەبدوڵلا	٢٠٠٤
٦٠.	لێکۆڵینەوە لەئیسلامی سیاسی	نیاز سەعید علی	٢٠٠٤
٦١.	تیرۆریستان لەئاوا بوونن	شەهید خەسرەو عوسمان ئا: ئازاد هەینی	٢٠٠٤
٦٢.	بیری ناسیونالیزمی تورکمان	یوسف گۆران	٢٠٠٤
٦٣.	جەنگی ئاو	ن: جون بولوك و عادل دەروێش و: شەماڵ عەبدوڵلا	٢٠٠٤
٦٤.	کورد لەجەنگی روسیا لەگەڵ ئێران رتورکیادا	ن: پ. ی. ئەڤێر یانۆڤ و: د. ئەفراسیاو هەورامی	٢٠٠٤
٦٥.	پرنسیپی دەستێوەرنەدان لە پەیماننامەی نەتەوە	خەلیل عبدوڵلا	٢٠٠٤

	یەکگرتووەکان دا		
.٦٦	شۆڕشی شێخ عوبەیدوڵای نەهری لەبەڵگەنامەکانی فەرەنسیدا	نەجات عەبدوڵڵا	٢٠٠٤
.٦٧	ئاو لەرۆژهەڵاتی ناوەراستدا	ئەندەش یاگ سکوك	٢٠٠٤
.٦٨	تراژیدیای کوردەکانی سۆڤیەت	د. ئەفراسیاو هەورامی	٢٠٠٤
.٦٩	تەعریبو راگواستن لەبەڵگەنامەکانی بەعس دا	لەتیف فاتیح فەرەج	٢٠٠٤
.٧٠	کۆماری کوردستان- مەهاباد ١٩٤٦ لەرووی یاسای گشتی نێودەوڵەتییەوە	نەوزاد مەجید خدر سەرموردی	٢٠٠٤
.٧١	شەهیدانی ١ی شوبات		٢٠٠٤
.٧٢	رێگای ئاشتیانە بۆ چارەسەرکردنی ناکۆکیە نێودەوڵەتیەکان	شەماڵ عبداللە	٢٠٠٤
.٧٣	کاریگەری ئاو	کاروان ئەحمەد	٢٠٠٤
.٧٤	کورتە باسێکی پیرۆیسترۆیکاو چەند بابەتێکی تر	د. ئەرسەلان بایز	٢٠٠٤
.٧٥	ئەوروپا لەهەردوو سەردەمی بوژاندنەوەو رۆشنگەریدا	کەیوان ئازاد	٢٠٠٤
.٧٦	الأسلام السياسي والأرهاب الدولـي	د. منذر الفضل	٢٠٠٤
.٧٧	المجتمع المدني ومستقبل الأثنيات في العراق	الدكتور خليل إسماعيل محمد	٢٠٠٤
.٧٨	- مندلي في التأريخ	محمد جميل بندي الروژبياني	٢٠٠٤
.٧٩	تحديد حدود إقليم كوردستان العراق	جزا توفيق طالب	٢٠٠٤
.٨٠	حق تقرير مصير	سعد بشير	٢٠٠٤
.٨١	التهجير والتعريب من وجهة النظر القانونية	د. احمد موسوي	٢٠٠٤
.٨٢	کوردەکانی ئێران و هێرشی عوسمانی	ن: گیلان و/ نەجاتی عەبدوڵڵا	٢٠٠٤
.٨٣	کاریگەری بەجیهانی بوون لەسەر سەرداریەتی	ئاوات شێخ جەناب	٢٠٠٤

٨٤.	پاراستنی مافی کەمینەکان	خلیل عبدالله	٢٠٠٤
٨٥.	خوێندنەوەی بەعس بۆ فاشیزمی مێژوویی	د. البرت عیسا	٢٠٠٤
٨٦.	حاجی قادری کۆیی	فازیل کەریم ئەحمەد	٢٠٠٤
٨٧.	گۆڤاری نۆڤین ژمارە ١		٢٠٠٤
٨٨.	گۆڤاری نۆڤین ژمارە ٢		٢٠٠٤
٨٩.	گۆڤاری نۆڤین ژمارە ٣		٢٠٠٥
٩٠.	سیستمی سیاسی چین	خلیل عبدالله	٢٠٠٥
٩١.	پێگەو دەسەڵاتی ئەنجومەنی پارێزگاکان	خلیل عبدالله	٢٠٠٥
٩٢.	چەمکی ئازادی سیاسی	ن: فرانتس نیومان و: د. کاوسین بابکر	٢٠٠٥
٩٣.	سیستمەکانی هەڵبژاردن و پرنسیپەکانی دەنگدان	ڤیان مەجید	٢٠٠٥
٩٤.	سیستمی فەرمانڕەوایی لەئیسرائیل	روستم محمود کۆکۆیی	٢٠٠٥
٩٥.	پرۆژەی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستی گەورە	مەجید صالح	٢٠٠٥
٩٦.	ئەمریکاو رۆژهەڵاتی ناوەڕاست	عەباسی ئەحمەدی	٢٠٠٥
٩٧.	مێژووی بیری کوردی	فازیل کەریم ئەحمەد	٢٠٠٥
٩٨.	گۆڤاری نۆڤین ژمارە ٤		٢٠٠٥
٩٩.	ژان ژاک رۆسۆ	کاوە جەلال	٢٠٠٥
١٠٠	یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان - سەرهەڵدان و نوێبوونەوە	مەکتەبی بیروهۆشیاری	٢٠٠٥
١٠١	عیراقی نوێ	شەماڵ عەبدوڵلا	٢٠٠٥
١٠٢	کوردو عروبە	بابەکر دزەیی	٢٠٠٥
١٠٣	ئایین و دەسەڵات	هاشم کەریمی	٢٠٠٥
١٠٤	سیستمی فیدراڵی ئەڵمان	ئا: محەمەد مێرگە سۆری	٢٠٠٥
١٠٥	دەربارەی دیموکراسی	ن/ رۆبەرت کابلان و/ عبدالرزاق خەیلانی	٢٠٠٥

١٠٦	عیراق: دیموکراتیزەکردن یان هەڵوەشاندنەوە	ڕەفیق سابیر	٢٠٠٥
١٠٧	کۆمەڵو سیستەمی دیموکراسی	حەمە دۆستان	٢٠٠٥
١٠٨	زمانە فەرمیەکان لەدەستوری عیراقدا	تارق جامباز	٢٠٠٥
١٠٩	پێکدادانی شارستانیەکان	ن: سامۆیل پ. هانتینگتۆن و: مامەند رۆژە	٢٠٠٥
١١٠	دیموکراسی دیدێکی فەلسەفی	ن: د. امام عبدالفتاح امام و: حەسەن یاسین	٢٠٠٥
١١١	لە پەراوێزی چاکسازیدا	هەڵکەوت عەبدوڵلا	٢٠٠٥
١١٢	لودڤیگ فۆیەرباخو کۆتایی فەلسەفەی کلاسیکی ئەڵمانی	ن: فردریك ئەنگلس و: سالار ڕەشید	٢٠٠٥
١١٣	فیدرالیزم و ئەزمونە جیاوازەکانی	ئا: و: ئیسماعیل حەمە ئەمین	٢٠٠٥
١١٤	لیبرالیزم، چەمك و مێژوو	ن: جان سالوین شاپیرۆ و/ عوسمان حەسەن شاکر	٢٠٠٥
١١٥	عیراق لە دیکتاتۆریەوە بۆ دیموکراسی	خلیل عبداللە	٢٠٠٥
١١٦	گۆڤاری نوێن ژمارە (٥ ــ ٦)		٢٠٠٥
١١٧	البحث عن الأسلام السياسي	نیاز سعید	٢٠٠٥
١١٨	الواقع الأقتصادي - الأجتماعي لمحافظة السليمانية	د. كمال الخياط	٢٠٠٥
١١٩	الصقر الأحمر	فاضل كريم احمد	٢٠٠٥
١٢٠	الزعيم الوطني الكردستاني جلال الطالباني قائد وفكر وعصر (الطبعة الأولى)	د. خالد يونس خالد	٢٠٠٥
١٢١	مقالات الشهيد غاندى(مجيد كريم احمد)	الشهيد مجيد كريم احمد	٢٠٠٥
١٢٢	خانقين خلال ربع قرن	فاضل كريم احمد	٢٠٠٥

١٢٣	عن الدولة الحديثة والأمة والنزعة القومية في العراق العربي وكردستان	سعد بشير أسكندر	٢٠٠٥
١٢٤	رؤية كوردستانية لشؤون ومواقف عراقية	جرجيس كوليزاده	٢٠٠٥
١٢٥	التسامح الديني العراقي لمجابهة الأرهاب والعنف	جرجيس كوليزاده	٢٠٠٥
١٢٦	الآخر ـ الأمة ـ الأقليات الأخرى	سامي داوود	٢٠٠٥
١٢٧	الفيدرالية ـ دراسة في إطار مفاهيمي والنظري	د. إحسان عبدالهادي سلمان	٢٠٠٥
١٢٨	الدستور العراقي المرتقب ـ حقائق وآراء ومقترحات	المحامي: كريكار عبدالله	٢٠٠٥
١٢٩	نقد ذهنية التغيب والتزييف ـ الأعلام العربي المعاصر نموذجا	د. عبدالباسط سيدا	٢٠٠٥
١٣٠	التركمان في العراق (الطبعة الأولى)	د. عمر ابراهيم توفيق	٢٠٠٥
١٣١	الزعيم الوطني الكردستاني جلال الطالباني قائد وفكر وعصر (الطبعة الثانية)	د. خالد يونس خالد	٢٠٠٥
١٣٢	كركوك والتطهير العرقي ـ من وثائق النظام البعثي	عارف قورباني	٢٠٠٥
١٣٣	کەلار لە لادێوە بۆ شار	جاسم محەمەد	٢٠٠٥
١٣٤	هەڵوێست لە بەرامبەر گەندەڵی	نیاز سەعید عەلی	٢٠٠٥
١٣٥	داڕشتنی دەستوری نوێ هێڵکاری	ن: ماریۆج، ر. ئاوریانی ئامبرۆس، پاول ئالیڤیرز و: ئاوات محەمەد	٢٠٠٥
١٣٦	ڕادیۆ و تەلەفزیۆنی گەلی کوردستان	ئەمیر نامیق	٢٠٠٥
١٣٧	من بڕوام بە دیموکراسی کوردی نییە!	(فازیل کەریم) مامۆستا جەعفەر	٢٠٠٥
١٣٨	کاری دیپلۆماسی لەنێوان تیۆرو پراکتیکدا	کوردۆ ڕەحمان	٢٠٠٥
١٣٩	بەکارهێنانی دەسەڵات لە جیهانی عەرەبیدا	محەمەد فاتح	٢٠٠٥

١٤٠	عەقڵی سەلیم	ن: توماس پین و: پێشڕەو حسێن	٢٠٠٥
١٤١	تیرۆریزم و مافی مرۆڤ	عەدالەت عەبدوڵڵا	٢٠٠٥
١٤٢	ڕۆڵی کەسایەتی لەمێژوودا	ن: بلیخانوف و: سەلام مارف	٢٠٠٥
١٤٣	کاتالۆگی بڵاوکراوەکانی مەکتەبی بیروهۆشیاری		٢٠٠٥
١٤٤	کۆمەڵناسی شەڕ	ن: گاستۆن بوتول، د. حسین بشیریە، ئانتۆنی کدنیز و: عومەر باڵەکی	٢٠٠٦
١٤٥	بژی گەندەڵی	ن: عەلی ڕەبیعی و: ڕەفعەت مورادی	
١٤٦	مێژووی پەروەردەو فێرکردن	ن: علی اکبر میهرئارا، محمد عباس، علی فرۆرفەر و: قادر وریا	٢٠٠٦
١٤٧	فاشیزم چییە	ن: هێنری میشێل و: سمکۆ ناکام	٢٠٠٦
١٤٨	ئیسلام و مۆدێرنە، ئیسلام لەبەردەم ئەگەری عەلمانیەتدا	و. عوسمان حەسەن شاکر	٢٠٠٦
١٤٩	خوێندنەوەیەك بۆ فیکری حەسەن بەننا	عادل عەلی	٢٠٠٦
١٥٠	چاوپێکەوتنی ڕادیۆی نوا لەگەڵ هەڤاڵ کۆسرەت ڕەسوڵ	ئا: سەرتیپ جەوهەر	٢٠٠٦
١٥١	شۆڕشی پەنجە مۆرەکان	خەلیل عەبدوڵڵا	٢٠٠٦
١٥٢	گۆڤاری نۆڤین ژمارە ٧		٢٠٠٦
١٥٣	ئیسلامی سیاسی - چاپی سێیەم	شوان ئەحمەد	٢٠٠٦
١٥٤	فەرهەنگی قانونی	د. نوری تاڵەبانی	٢٠٠٦
١٥٥	کۆمەڵناسی گەنج	کارزان کاوسین	٢٠٠٦
١٥٦	تاڵەبانی و خەڵاتی نۆبڵی ئاشتی(چاپی یەکەم)	یەتانا دیوخ نەوشا	٢٠٠٦

١٥٧	یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان ئاسۆیەك بۆ گۆڕان و نوێبوونەوە	شەماڵ عەبدوڵڵا	٢٠٠٦
١٥٨	چەند بابەتێکی فیکری	شوان ئەحمەد	٢٠٠٦
١٥٩	کۆمەڵی مەدەنیو سەرلەنوێ بیناکردنەوەی کۆمەڵگا	ن: جۆرج ف. ماکلین و: شاخەوان منصور	٢٠٠٦
١٦٠	ئایین، فاشیزم ، مەرگ	ن: هاشم صالح و: هەورامان وریا قانع	٢٠٠٦
١٦١	کارل فۆن کلاوزە ڤتز	ن: میکل هۆوارد و: کەمال ڕەشید شەریف	٢٠٠٦
١٦٢	گەشەسەندنی ئابووری چین	پ. د. محەمەد رەئوف سەعید	٢٠٠٦
١٦٣	مانیفێستی مەکتەبی بیروهۆشیاری بۆ مۆدێرن کردنەوەی ی. ن. ك	مامۆستا جەعفەر (فازیل کەریم ئەحمەد)	٢٠٠٦
١٦٤	هەواڵی تەلەفزیۆنی	جوان بەهادین	٢٠٠٦
١٦٥	لەتەك فینۆمینە ئەدەبیەکاندا	کاوە جەلال	٢٠٠٦
١٦٦	هەمیشە دڵڕەق و بێدەنگین	نەجات نوری	٢٠٠٦
١٦٧	کۆیە، لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی، سیاسی، کۆمەلایەتیە	جەمال فەتحوڵڵا تەیب	٢٠٠٦
١٦٨	فەیلەسوفە مەزنەکان	ن: براین ماگی و/ محەمەد کەریم	٢٠٠٦
١٦٩	جەمهوریەتی کوردستان ـ شاکارێکی مەزن	خوێندنەوەی/ عەبدوڵلا کەریم مەحموود	٢٠٠٦
١٧٠	سەرمایە	ن: کارل مارکس و/ سەلام عەبدوڵڵا ـ کەژاڵ ئەحمەد ـ شلێر عزیز	٢٠٠٦
١٧١	پرسی کورد گۆڕاوە، تورکیا هێشتا لەرابردوودایە	ن: کۆمەڵێك رۆژنامەنوس و/ مامەند رۆژە	٢٠٠٦

ژ	ناوی کتێب	نووسەر	ساڵ
١٧٢	خۆیبوون - هیوا	هیوا عەزیز سەعید	٢٠٠٦
١٧٣	حزب لەبازنەی دەستەگەریدا	شەماڵ عەبدوڵلا	٢٠٠٦
١٧٤	پرۆفیشینالی لەرۆژنامەنووسی کوردیدا	مەریوان مەسعود	٢٠٠٦
١٧٥	گەنج - سیاسەت - مەعریفە	د. بەختیار جەبار شاوەیس	٢٠٠٦
١٧٦	گۆڤاری نۆڤین ژمارە - ٨-		٢٠٠٦
١٧٧	ناسیۆنالیزم (چاپی یەکەم)	ئەکرەمی میهرداد	٢٠٠٦
١٧٨	سایکۆلۆژیای جەماوەر (چاپی یەکەم)	ن: گۆستاف لۆبۆن و: ئارام جەمال سابیر	٢٠٠٦
١٧٩	نوێبوونەوەو هەڵبژاردن	بەکر صدیق	٢٠٠٦
١٨٠	گۆڕان و چاکسازی	د. کاوسێن بابەکر	٢٠٠٦
١٨١	لەپێناوی دیموکراسیدا	د. کاوسێن بابەکر	٢٠٠٦
١٨٢	گۆڤاری نۆڤین ژمارە - ٩ -		٢٠٠٦
١٨٣	مێژووی شۆڕشی فەڕەنسا	ن: ویلو ئاریل دۆرانت و: دلاوەر عەبدوڵلا	٢٠٠٦
١٨٤	پاکتاوکردنی ڕەگەزی کورد لەکوردستانی عیراقدا	فرمان عبدالرحمن	٢٠٠٦
١٨٥	ئاسۆی ئابووری - سەرچاوەکانی ئاوو کانزاکانی کوردستان	دارا عومەر	٢٠٠٦
١٨٦	سایکۆلۆژیای جەماوەر (چاپی دووەم)	ن: گۆستاف لۆبۆن و: ئارام جەمال سابیر	٢٠٠٦
١٨٧	ناسیۆنالیزم (چاپی دووەم)	ئەکرەمی میهرداد	٢٠٠٦
١٨٨	یاسای دادگای باڵای تاوانی عیراق	خەلیل عەبدوڵلا	٢٠٠٦
١٨٩	تالەبانی لەلوتکەی دەسەڵاتی عیراق	خەلیل عەبدوڵلا	٢٠٠٦
١٩٠	بنەما تیۆرییەکانی ڕای گشتی و ڕاگەیاندن	مەجید صالح	٢٠٠٦
١٩١	پاکتاوکردنی ڕەگەزی کورد لەکوردستانی عیراقدا (چاپی دووەم)	فرمان عبدالرحمن	٢٠٠٦
١٩٢	ریفۆرم هەنگاوێ بۆ دواوە !	ئازاد تۆفیق	٢٠٠٦
١٩٣	تالەبانی و خەلاتی نۆبلی ئاشتی(چاپی دووەم)	یەتانا دیوخ نموشا	٢٠٠٦

١٩٤	هیگڵو سیاسەتی مۆدێرن	ن: رامین جیهانبەگلو و: شۆڕش جوانرۆیی چنور فەتحی	٢٠٠٦
١٩٥	جینۆسایدی گەلی کورد ـ لەبەر رۆشنایی یاسای تازەی نێو دەوڵەتاندا	د. مارف عومەر گوڵ	٢٠٠٦
١٩٦	كردستان أو بلاد أكراد	يوسف ملك مراجعة ومقدمة: د. عزالدين مصطفى	٢٠٠٦
١٩٧	مفهوم النخبة	إحسان عبدالهادي نائب	٢٠٠٦
١٩٨	٣٦ـ المنظمات الأقليمية والجماعات الأقتصادية في القارة الأفريقية	إحسان عبدالهادي نائب	٢٠٠٦
١٩٩	كوردستانية منطقة كركوك (الطبعة الأولى)	د. عمر إبراهيم توفيق	٢٠٠٦
٢٠٠	ـ الكتابة للتلفزيون	ترجمة: غسان نعسان	٢٠٠٦
٢٠١	دراسات المانية معاصرة عن القضية الكردية	ترجمة: غسان نعسان	٢٠٠٦
٢٠٢	السيادة في عالم متغير(الطبعة الأولى)	د. حكمت بشير	٢٠٠٦
٢٠٣	بحوث . . . و . . . شذرات	د. عزالدين مصطفى رسول	٢٠٠٦
٢٠٤	كردستانية كركوك في المصادر السريانية	د. فرست مرعي	٢٠٠٦
٢٠٥	الزعيم الوطني الكردستاني جلال الطالباني قائد وفكر وعصر (الطبعة الثالثة)	د. خالد يونس خالد	٢٠٠٦
٢٠٦	التركمان في العراق (الطبعة الثانية)	د. عمر ابراهيم توفيق	٢٠٠٦
٢٠٧	الأكراد دراسة أقتصادية سياسية	د. مجيد جعفر	٢٠٠٦
٢٠٨	السيادة في عالم المتغير (الطبعة الثانية)	د. حكمت بشير	٢٠٠٦
٢٠٩	كوردستانية منطقة كركوك (الطبعة الثانية)	د. عمر إبراهيم توفيق	٢٠٠٦
٢١٠	عیراق، سەردەمی ساغ بوونەوە	بەکر صدیق	٢٠٠٧
٢١١	تیرۆرو سەقامگیری سیاسیو چەند لێکۆڵینەوەیەکە تر	بەکر صدیق	٢٠٠٧

٢١٢	کەرکوك بۆ مێژوو دەدوێت	سەرپەرشتیار/ مامۆستا جەعفەر	٢٠٠٧
٢١٣	دەستورو ژن	و: کامیل محەمەد قەرەداخی	٢٠٠٧
٢١٤	ژان ژاك رۆسۆ	کاوە جەلال	٢٠٠٧
٢١٥	مبدآ الفصل بين السلطات و وحدتها	القاضي / لطيف مصطفى أمين	٢٠٠٧
٢١٦	بنچینەکانی کورد	ن. ڤلادیمێر مینۆرسکی و. نەجاتی عەبدوڵلا	٢٠٠٧
٢١٧	لەدیکتاتۆریەوە بۆ دیموکراسی	کارزان محەمەد	٢٠٠٧
٢١٨	کەرکوك لەسەردەمی دەوڵەتی عوسمانیدا	گۆران ساڵح	٢٠٠٧
٢١٩	زمانە فەرمیەکان	تاریق جامباز	
٢٢٠	ئەنفال‌و دادگا	سالار مەحمود	٢٠٠٧
٢٢١	نۆڤین ژمارە (١٠)	-	٢٠٠٧
٢٢٢	الكرد	باسيلى نيكيتين ت: د. نوری طالبانی	٢٠٠٧
٢٢٣	هەڵۆی سوور	فازیل کەریم ئەحمەد	٢٠٠٧
٢٢٤	مام جەلال	فازیل کەریم ئەحمەد	٢٠٠٧
٢٢٥	المدخل الى القانون الدولي الإنساني	جبار سعيد محي الدين	٢٠٠٧
٢٢٦	الكرد اليوم	حسين اكويجين أوغلو واخرون ت: غسان نعسان	٢٠٠٧
٢٢٧	سەرۆك وەزیرانی بەریتانیا	و: ئاوات عەبدوڵلا	٢٠٠٧
٢٢٨	ڕێبازی لێکۆڵینەوە لەزانستی سیاسیدا	ئیسماعیل شێخ موراد	٢٠٠٧
٢٢٩	ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان	و. کارزان عومەر	٢٠٠٧
٢٣٠	تیرۆر	هیمداد مەجید عەلی	٢٠٠٧
٢٣١	گەنجە کوردەکان	فەرهاد پیرباڵ	٢٠٠٧

به تەماشاكردنی نایەكسانی لە نێو كورد و عەرەبدا، هەمیشە كوردی واڵێكردووە زیاتریێ لەسەر داواكاریەكانی خۆی داگری، تا بۆشی كرابێت بەرپەرچی كردەوەكانی بەعسی داوەتەوە، چونكە بۆ هاوڵاتیەكی عیراقی بۆی هەبێ هەموو عیراق بە خاك و گەل و سەربەخۆیی و سەروەری و سامانە سروشتیەكەیەوە ببات و لە ناو كیانێكی گەورەتردا بیتوێنێتەوە و دەوڵەتی نەتەوەیی خۆی دابمەزرێنێ؟ كەچی بۆ هاوڵاتیەكی دیكەیعیراقی نەشیاوە بەشە عیراقیەكەی خۆی نەك هەمووی، كە رۆژێ لە رۆژان خاكێكی عەرەبی نەبووە و بەڵكو بە سەلماندنی لیژنەی پشكنینی سەربەكۆمەڵەی نەتەوەكان، عیراقیش نەبووە، بۆ ئەوەی دەوڵەتی خۆی لەسەر دابمەزرێنێ؟ تەنها لەبەر ئەوەی یەكەمیان عەرەبە و دووەمیان كوردە؟!

مام جەلال

لەبڵاوكراوەكانی مەكتەبی بیروهۆشیاری (ی.ن.ك)

٢٠٠٧